

JANKOVICS MARCELL

*A Nap
könyve*

Csokonai Kiadó 1996

© Csokonai Kiadó 1996
© Jankovics Marcell
Változtatlan utánnyomás

Az illusztrációkat rajzolta:
Jankovics Marcell,
Sulyok Géza
és Nagy András (7, 18b, c, d,
46, 87, 89, 96, 97)

Címlapfotó:
Oláh Tibor

A könyvet tervezte:
Sulyok Géza
Sulyok Zsuzsanna

ISBN 963 260 094 0

Csokonai Kiadó
Felelős kiadó: Mazsu János igazgató
Nyomdai munkák: Kapitális Bt., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

ELŐSZÓ

„Inkább a sötétséget fogják választani, mint a fényt, és inkább a halált fogják választani, mint az életet. Senki sem fog felnézni az égre. A jámbort bolondnak fogják tartani, s az istenteleneket dicsőíteni fogják mint bölceket.”

(Nag Hammadi kódexek: VI. 8/72. 2. század)

Ez a mottó nekünk, széteső kultúrájú, trivialitásba süllyedt embereknek szóló üzenet. Ez a könyv pedig azokról az időről szól, amikor még az ember világát és gondolkodását valóságosan és jelképesen is a Nap fogta egységbe.

Munkálnak a Napnál nagyobb erők a világegyetemben. De mi, a Nap aranyalmájához képest mákszemen élő parányok, neki köszönhetjük az életünket. A Nap teremtett minket önmagából, hiszen mi mindnyájan, a naprendszerben élők és élettelenek, túlnyomórészt „Napból” vagyunk; testünk anyaga a Napban készült, a Nap fénye és melege tart minket életben, és Ő fog ülni rajtunk Utolsó Ítéletet úgy 5-6 milliárd év múlva, ha vörös óriássá fúvódva halálos öleléssel visszavesz, magába olvaszt minket, vagy talán már holnap, saját végzetes ostobaságunknak köszönhetően, ha tényleg sikerül elpusztítanunk a Földet körülölelő ózonpajzsot, ami túláradó szeretetétől óvott eddig minket.

Ennek a könyvnek a Nap a hőse, mégpedig szó szerinti értelemben. Minden idők legnagyoszerűbb történeteit a Napról, a Napot megszemélyesítő emberiste-

nekről írták, hogy én is divatos, filmreklám ízü ajánló szavakkal éljek. A téma-választáshoz ez is elegendő ok lenne, de van más is. Az ember egyre elveszettebb végtelenné, parttalanná táguló világában, és ami sokak számára fejlődésnek, egyre magasabbra emelkedésnek tűnik, azt ugyanannyian hanyatlásnak, süllyedésnek látják. A végtelen felfoghatatlan, és helyünket lehetetlen megtalálni benne. A naprendszer, a Nap „világa” áttekinthető és ugyanarra tanít, amire a Végtelen: nem szakíthatjuk ki magunkat büntetetlenül a nagy Egészből (de a kis közösségből sem), mert belátható időn belül elpusztulunk. A Napról szóló ősi mítoszok tanulsága ez: fogadd el a világ Rendjét és törvényeit, tanulj meg élni velük, de ne lázadj ellenük, mert úgysis reménytelen.

A könyv hat fejezetre tagolódik. Az első fejezet a naptisztelet világnézeti hátterét taglalja, a második az értelmével és hasznával foglalkozik, a harmadik a Nap jelképeivel, a negyedik a napmítoszok gazdagságát mutatja be egy naphérosz, **Héraklész** történeteinek keresztül, az ötödik arról szól, milyen szerepe volt a napkultusznak az egyistenhit kialakulásá-

ban. Végül, a hatodik fejezetben az egyetemes kultúra folytonosságának „napos” bizonyítékaiából gyűjtöttem össze egy csokorra valót. Mindvégig arra törekedtem, hogy kiderüljön, eleinket nem annyira az állathoz illő babonás rettegés készítette arra, hogy előre menekülve „fejlődjenek” és civilizációt teremtsenek, inkább az emberhez méltó tudományos kíváncsiság, a megismerés vágya, s hogy a *Napnál világosabb* legyen: jelképeikben, mítoszaikban, tárgyi művészetükben minden tévedésükkel együtt is sok-sok

újralfelfedezni való hasznos ismeret rejlik. Hogy eleinket ne a halottnak kijáró tisztelet övezze csupán, hanem úgy tekintsünk rájuk, mint élő és hasznos segítőtársakra a jövőteremtésben.

A Nap minden. Nehéz úgy írni róla könyvet, hogy könnyen áttekinthető legyen. A tartalomjegyzék és a tárgymutató mellett a szöveg tördelése, az idézetek (a nem szövszerintiek is), a SZERZŐK és a mutatóban szereplő **szavak** és **nevek** kiemelése, sok rajz, valamint gazdag *forrásjegyzék* segíti az olvasót az eligazodásban.

Jankovics Marcell

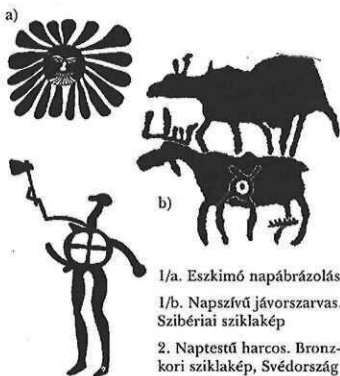
VILÁGOS, MINT A NAP

A világ bármely részén keressük is a történelem előtti ember keze nyomát, mindenütt találunk napábrázolást (1–2. *rajz*). Ha a gyerek rajzol, rendszerint napocska is kerül a papírra. A gyerekrajzokon a Nap mindig lánkol, sokszor nem is egyszerű **sugarakat**, hanem virágot, embert, madarat „vet”, olykor virág a Nap maga is. Szinte mindig (mosolygós) **arca** van.

A **sugarak** jelzése mégcsak érthető, hiszen ha Napba nézünk, szempillánk szűrőjén át, felhők takarásában láthatjuk a sugarakat. De honnan jut a gyerek eszébe a virág, madár, ember **arca** a Napban, és honnan a virágszerű Nap? Talán mert már csöpp eszével érti, a szívével érzi, hogy a Nap az, mely virágnak, madárnak, nekünk életet ad? Vagy talán felnőtt sugallatra?

Ezeknek az ábrázolási módoknak a felnőtt világban valóban nagy hagyománya van. Már az óegyiptomiak ábrázoltak virágot hintő Napot (3. *rajz*); a szibériai népek és az amerikai eszkimók körében a „madárzó” Nap képe közhely számba megy (4–5. *rajz*); a népművészet **virágrozztáiról** „tudjuk”, hogy Napok (6. *rajz*), s azon sem csodálkozunk, ha egy illusztrációról – bárhonnét is vegyünk példát (7. *rajz*) – a Nap **arca** ránk mosolyog. Hát persze, a mesekönyvekben látja a gyerek – mondhatnánk. Csak

hát az a gond ezzel a magyarázattal, hogy a rajzoló nénik meg bácsik vajmi keveset tudnak az egyiptomi és az eszkimó művészetéről, a rozetta jelképes értelméről. Bizony, inkább nénik, bácsik merítenek a gyerekrajzokból és nem fordítva.

1/a. Eszkimó napábrázolás

1/b. Napszívű jávorszarvas. Szibériai sziklakép

2. Naptestű harcos. Bronz-kori sziklakép, Svédország

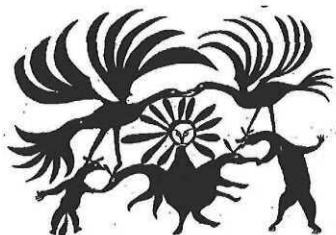
Úgy tűnik tehát, hogy e képalkotási készség belülről jön. Az antropomorfizációt illetően minden esetre ezt tapasztaljuk. A gyerek – mítoszteremtő őseinkhez hasonlóan – mindent, ami mozog, hat, élőlénynek, főleg embernek képzel, így természetesen a Napot is. De a képek a jel elemi szintjén is velünk születnek. Tetten érhető ez abban, ahogy a gyerek rajzolni kezd. Az első koordinált vonalak,

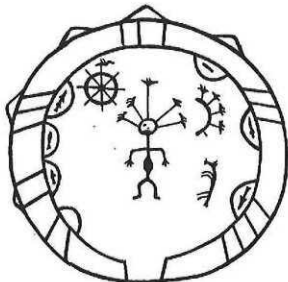
3. Festett fatábla. Egyiptom, 9. század, Párizs, Louvre

melyek a kezdeti időszak papírluggató krikosz-krakszait követik, kásakavaró mozdulatokkal készülő kruplikörök, hurkok, spirálok. Ha sziklafalba vésvé látunk hasonlóságot, habozás nélkül mondjuk rájuk: íme, ősi szimbólumok. Nem tudjuk, ki-mi és miért kódolta belénk a jelképteremtés szempontjait, de a kód bennünk van, ez nyilvánvaló – CARL G. JUNG óta.

A történelem és az emberi lét kezdeti időszakából vett példák jelzik, hogy az emberben elemi vágy él, hogy „megfogja” a Napot. Ha már másképp nem megy, hát úgy, ahogy a szerelmes csinálja, amikor imádottja nevét fába vési. És hány olyan jelet vésett, rajzolt, faragott, öntött és állított a Nap útjába, hogy kelés-, delelő- és nyugvópontját „megfogja”! A

4. Madárzó eszkimó Nap

5. Ket sámándob, madárzó Nappal, Holddal, középen a Ketek naphérosz-sámánősevel, Dohhal

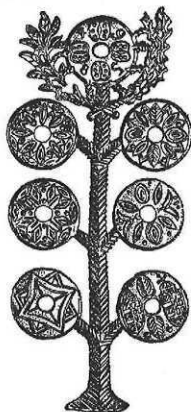
legújabb korig úgy épült a világ nem hét, hanem minden csodája a megalit kőköröktől Versailles-ig (és nemcsak a csodák, hanem a természeti népek sámánjainak alkalomra összetákoltszertartási kunyhói is), hogy sarkaik az ég „sarkaihoz”, bizonyos állócsillagokhoz, de többnyire a napjáráshoz igazodjanak. Nem tíz, és nem is száz az említett épületcsodák közül egyenesen a Napnak szentelt templom volt. Ahol pedig a napisten kultusza lehanyatlott, vagy az istentisztelet elszakadt a Napétól, ott szerényebb keretek között élt tovább a hősmitológiában, mesékben, dalokban, a tárgyi mű-

vészetekben, szimbólumokba rejtve vagy nyíltan.

Mily végtelenül gazdag és változatos a napköltészet szimbolikája! Elképzelték gyermeknek, szűzanya istenfiának, aranyos vitéznek, ifjú hercegnek, első embernek, királynak, első sámánnak, az állatok urának, szűznek, asszonynak, (b)anyának, teremő Istennek, Isten arcának, szemének, egyszerű korongnak, aranytűkörnek, keréknek, gombolyagnak, számagalacsinnak, aranygolyóbinak, világfa gyümölcse aranyalmának, tojásnak, világtojás aranyárgájának, aranyrózsának, aranydióknak, aranykáposztának. Sugarát hajnak, vörös rókaprémnek, oroszlánsörénynek, szarvnak, tollnak, szárnynak, aranykoronának, nyílnak, karnak, kardnak, aranykosgyapjának. Haladását kerék gurulásnak, bárkán siklásnak, táltosszökellésnek,

6. „Hetesi”: olomból öntött hét orsókarika „planétás” világfa alakjában. Méra, Erdély, Budapest, Néprajzi Múzeum

7. Nap kakassal mezősegi falisótartón. Debrecen, Déri Múzeum

madárrepülésnek és még annyi minden másnak. „Életét” az örök körforgásban megírták ezerféleképp.

A sokféleség nemcsak a környezeti különbségeknek, egyéni látásmódnak, helyi hagyományoknak tudható be. Egy-azon műveltségen belül is hihetetlen a változatosság, de van motívum, mely világsszerte ismert. (Az aranyat például a Nap fémének tekintette a világ minden népe.) A sokféleség kifejezési eszköz is. A tudomány előtti kor embere metafora,

8. Hétszemű Isten Báránya. 13. századi katalán falkép nyomán

analógia, szimbólum segítségével próbálta leírni a világot, és főleg mítosszal (CARL SAGAN meghatározásával szólva: a mítosz a más módon nehezen leírható dolgok finom és elmés metaforája).

Nem tartotta ellentmondásnak, ha a Napot egyszer mint magát Istent, más-szor meg mint Isten szemét írta le, mert bár ugyanarról beszélt, de más-más összefüggésben, s hol ez, hol az a megközelítés bizonyult alkalmasabbnak.

Templomba járó katolikusok sem akadnak fenn azon, hogy „Isten szeme” ábrázolja Istent. (8. rajz.)

Miért izgatta ennyire a Nap az embert?

Ezekre a kérdésekre – és mindazokra, amelyek e tárgyban fölmerülnek – közhelynek tűnik a válasz: Nap nélkül nincs élet a Földön. Ez igaz, de víz nélkül, levegő nélkül, meg persze a Föld nélkül sem lehetséges az élet, mégsem részesültek megközelítőleg sem olyan nagy és tartós vallásos tiszteletben, mint a Nap. Mai tudásunk birtokában mondhatjuk, hogy a (naprendszeren belüli) élet végső oka a Nap, hiszen a vizet, levegőt és a Földet alkotó elemeket mind a Napnak köszönhetjük: az ő boszorkánykonyháján készültek. Eleink azonban erről nem tudtak, s azt sem állíthatjuk, hogy ösztönösen megérezték, hogy így van. Épp a fordítottjára van példa: a legtöbb régi elbeszélés szerint a Nap van a Földből, a földanya szüli a világra. Hozzátehetjük, bizonyos műveltségekben más istenek rangban megelőzik a Napot. Az indoeurópai mitológiákban az „ég királya” nem a Nap, hanem a Napot eltakaró felhőzet megszemélyesítője, a viharisten, azon az alapon, hogy a felhő fogja el előlünk a Nap fényét és melegét, azaz erősebb nála.

Az ember a Föld és a levegő hiányát soha nem tapasztalta meg, az édesvízért olykor igen, a vízhiányt viszont épp a Napnak tulajdonította; annak úgymond, hogy a Nap és a felhők csatájában az előbbi kerekedett felül. (A felhőtlen Egyiptomban, ahol az eső ritkaság számba megy, s ezért az élet forrása a Nílus, a Napot **Amon** kosisten alakjában **Hnummal** azonosították, a Nílus

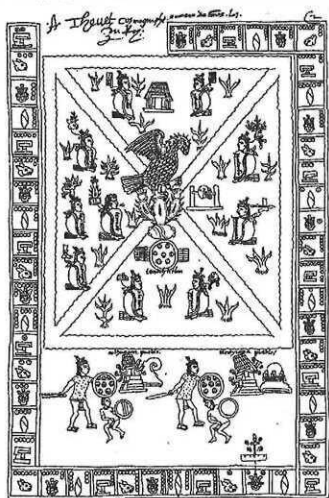
kosistenével, mintha tudták volna, hogy végső soron a Napon múlik a Nílus vízhozama.) Ugyanez a végkicsengése azoknak a mítoszoknak, amelyekben a Napnak a Hold, minden vizek ura a riválisa, „aki” mint a napfogyatkozás fölismert oka és okozója, ugyanúgy a Nap elé kekedik néha, mint a másik esőt adó: a viharisten.

A vízhiányra talál megoldást az ember: folyóparton telepszik le, ciszternákban gyűjti az esővizet, kutat ás, vízveze-

mégis attól rettegett, hogy egyszer hoszszantartó vagy örök sötétség s véle a halál hidege borul a Földre, amin nem változtathat, hiszen a Nap elérhetetlen, túl messze van.

Ez a kettősség a napkultuszok leglényegesebb eleme: az életadó Nap örökkévaló, de mi van, ha mégsem az? Hiszen el-eltűnik rövidebb-hosszabb időre! A felhők, a Hold eltakarják, éjszaka távol van, télen a magas északon több napra, néhány hétre is eltűnhet, de délebbre is erejét veszve, vakon vándorog az ég alján, a Földet homályban hagyva.

Más szóval, a Nap mitológiájának a fény csökkenése és növekedése (eltűnése és visszatérte) a tárgya. A szoláris mítoszok drámai összeütközése a világosság és a sötétség között zajlik, végkifejlete, a boldog vég – emberi részrehajlásból ki-folyólag – a világosság diadala. A rítusok, áldozatok célja, hogy a fényt, meleget győzelemre segítsék. Hírhedetten szélsőséges példájával ennek a „Nap népe”, a mexikói aztékok szolgálnak. Hitük szerint a tűzpiros és forró emberi vér adott a Napnak erőt ahhoz, hogy a téli **napforduló** reggelén ki tudjon emelkedni a sötétség fagyos birodalmából, s ugyanezért táplálták emberi szívekkel a Nap **tűzét** jelképező áldozati lángot, amihez mitológiai magyarázatul **Tenochtitlan** főváros alapítási mondája szolgált. Eszerint: *egy fügekaktuszra ereszkedő sas, Vicilopocstli törzsi napisten szent madara, mely a kaktusz gyümölcsét csipegette, jelölte ki a főváros, az azték birodalom szíve helyét. A szív alakú, piros és vérszínű levű kaktuszfüge a Nap madarának a szájában világos beszéd: fáradozásáért cserébe a Nap táplálékul sok-sok szívet követelt (9. rajz).*

9. Tenochtitlan alapítási mondája. A Mendoza-kódex címlapja nyomán

téket épít, kerüli az aszályos vidékeket. De mi történik, ha egyszer hosszabb időre vagy végleg eltűnik a Nap? Mert az ember évmilliók tapasztalatból tudta, hogy a felhők mögül mindig előbukkan, a látóhatár mögül mindig fölkel a Nap,

Villanyfényes világunkban nem könnyű átlátni a sötétségtől való rettegés kultúraformáló szerepét, bár mindnyájan megérezzük, ha telente, az amúgy is rövid nappalok idején heteken át nem bújik elő a Nap; nem tudunk kimászni a depresszióból. A fényre, melegre törekvés vágya egysejtű korunk óta zsigereinkben van, s ez a vágy visz bennünket a szellemvilág magasabb régióiba.

A sötétségtől való rettegés velünk született ösztön. Aki nem fél a sötétben – írja CARL SAGAN –, azt megesszik, faja kihal. A táplálékállat – az ember őse is az volt – napvilágnál sincs biztonságban, de van esélye, hogy megmenekül, ha a közeledő ragadozót idejében megpillantja. Mi megmaradtunk, nem kis részben azért, mert őszünk felismerte, hogy a **tűz**től a többi állat fél. Megtanulta tehát, hogyan rakjon **tűzet**, s vigyázott rá, hogy ki ne aludjék. A **tűz** lett a Nap éjjeli pótléka: világított a sötétben, távoltartotta a vadakat. Minden más haszon, ami belőle származott, ehhez képest csak kellemes ráadás volt.

A napimádatnak persze nemcsak biológiai és meteorológiai okai vannak, nemhiába lelkes, szellemi lény az ember. Világosban látunk, a szellem világossága a tudásunk. „Világos, nem?” – kérdezzük, ha úgy gondoljuk, sikerült valamit elmagyarázni. „Rávilágít a tényekre” – mondjuk a pontosan fogalmazó emberre. „Az Úr (...) reggelről reggelre napfényre hozza ítéletét; ...” – mondja a próféta (Sof 3,5). „Az igazságra fény derül” – mondjuk mi. (Még egyszerűbben: „Az igazság kiderül”.). Mivel a sötétben az orrunkig sem látunk, a butaságot, tudatlanságot azonosítjuk a sötétséggel. „Sötét, mint az éjszaka” – szoktuk mondani a nehéz felfogású emberre.

Nappal ébren, éberek vagyunk, ez az ésszerűség időszaka; éjjel vagy mélyen alszunk, a „nemlét határán”, vagy álmodunk, de ha álmatlanul forgolódunk, akkor is mindent „sötétebben látunk”, mint rendesen nappal. Az éjszaka veritékes rémlátásaiban múlt és jövő: a magzati lét és a sír sötétje kísért.

Nem csoda hát, hogy a napistenek a Tudás hordozói, hogy **Apollón** még a költők, dalnokok és jósok védnökeként is a tiszta rációt testesíti meg, szemben éjjeli világító másával, „aki” a titkos tudás, boszorkányság, bűbáj és varázslat ura volt, csupa olyasmi, amit az éjszakával társított az ember, mivel ugyanúgy nem fogta föl ésszel ezeket, mint ahogy nem lát a sötétben, s a meg nem értett dolgokat éppen úgy rettegte, mint a sötétséget. NIETSCHE ezért tesz határozott különbséget a józan apollóni és a mámor-kereső dionüszoszi világszemlélet, mint a megismerés két lehetséges útja között; **Dionüszosz**, az „éjjeli Nap”, úgy viszonylik **Apollón**hoz, mint a Naphoz a Hold. A két út a sámánizmusban még nem válik ketté. A **sámán** megérti és megérzi a dolgokat, ez emeli a többi ember fölé. Ő a Nap fia, leszármazottja, övé tehát a tudás, mégis révületben, álomban, „sötétben” cselekszik.

„Átszellemülten” bár, de napfényre vágyakozunk keresztény istenkeresésünkben is. **Krisztus** feltámadása a holdújulással és a naptámadattal párosul, ő maga a Világosság, aki **tűzzel** kereszttel, az **Igazság Napja**, s a hívó lélek a feltámadás reményében mondja elhunyt embertársa sírja felett, hogy „az örök világosság fényeskedjék néki.” Vagy forduljunk kelet felé: *Ex oriente lux*, „Keletről jön a fény” – tartja a szóolás. A **Buddha** név azt jelenti:

„Megvilágosodott”, „Fölebredt”, s a buddhizmus népszerű irányzata a **Buddhá-**ban a Nap sokadik megtestesülését látja.

A mitologikus gondolkodás eleve ségét mutatja, hogy népvézérek – istentagadók, kommunisták – napisteni attribútumokkal és titulusokkal ajándékozzák meg magukat még ma is. Mao Ce-tung doborművű képmását csillogó réz **napsugarak** övezik a kis kitűzőkön, mintha a Nagy Kormányos maga a Nap, istenkirály vagy glóriás szent lett volna. Ho Si Minh-nek, a vietnami nép néhai bálványának a neve fölvett, beszélő név, s azt jelenti: „Az, aki megvilágít (fölvilágosít)”. A perui „Fényes Ösvény” nevű maoista gerilla-szervezet 1992-ben elfogott vezérét fanatikus követői a kecsuák napistene után „Vörös Napnak” (*Puka Intinek*) nevezték. Persze mi, európaiak is ezerszer visszaélünk legszebb hagyományainkkal. A nemzeti szocializmus vészorkszaka óta a szvasztika náci bélyeg lett egyszer s mindenkorra, nem napszimbólum többé. A szimbólumválasztás eme példáit ne tekintsük csupán a mértéktelen hiúság jeleinek, nagyon is átgondolt politikai fogások voltak ezek. Akik teljhatalmat akarnak, a „széles tömegekre” építenek. Tudják, hogyan kell megragadni az egyszerű emberek képzeletét.

Őseink azonban mintha okosabbak lettek volna világot formáló kortársainknál. A Nap materiális jelentőségén túl sem csak vallásos színezetű, zavaros ideológiai hivatkozási pontja volt, hanem világképet meghatározó, nagy bölcseségről árulkodó fogalmaké is, mint Rend, Törvény, Igazság(szolgáltatás), Harmónia, Állandóság. (És a Rend valóban azt jelentette, ami, nem váltott ki e szó gyanakvást, mint manapság.)

Miért társították e fogalmakat a Naphoz? Azért, mert a napvilágnál észlelni, s így felismerni is tudjuk a dolgok sötétben áttekinthetetlen rendjét. *Lucidus ordo*, „világos rend” – szabja meg HORATIUS a versírás legfőbb követelményét. Eleink még minden reggel megnyugodhattak, hogy a világ rendje az előző nap óta mitsem változott – olyan, mint *rendesen* – és miután emberemlékezet óta télre nyár, éjre nappal következett, s a felhők mögül is *rendre* kisütött a Nap, a világban az állandóságot a Nap jelentette. Bízvást hihették, hogy öröktől fogva van, ahogy a kolumbiai deszana indiánok ma is hiszik. A Napra vonatkozó ősi hiedelmek, hogy például első embernek, ősapának, kultúrhérosznak, első *sámánnak* hitték, azt tanúsítják, hogy a Nap hivatkozás és norma volt az ember számára, a napjárás változatlanúsága az ókori műveltségek konzervativizmusához szolgált alapeszmél. A fejlett ókori magaskultúrák nemcsak a civilizáció kezdeteinek, a minden kezdésnek tehetetlenségi nyomatékából kifolyólag tűnnek időtlennek és mozdulatlanoknak, hanem ezért is. A Napot mindenek felett tisztelő egyiptomiak mai mértékkel mérve is emberfeletti áldozatot hoztak azért, hogy felépítsék a világtörténelem legstabilabb építményeit, a piramisokat; a legkeményebb gránitból faragták ércnél tényleg maradandóbb emlékműveiket, mégpedig kőnél puhább réz- és bronzvesszőkkel. Ehhez hit kellett, a világ állandóságába vetett hit. A mi gyorsuló időben változó civilizációnk egyre hitványabb anyagból hoz létre mindent. Elektromos vídia acélvesszővel a szobrász hungarocellt farag. Valóban égbekiáltó ellentmondás: az időt álló régiséggel szemben a miénk eldobható kultúra.

Arra is hamar rá kellett jönnie az embernek, hogy a Nap járásának „menetrendje” van. Rendezettség, kiszámíthatóság, tervszerűség – ezek a civilizáció működésének alappillérei. A civilizáció maga rendezett tér; olyan, mint amilyen egy település vagy egy művelésre fogott, csatornák behálózta földterület. (Az idő rendjében! „Rendes időben”, „időrendben”, ahogy mondjuk.) Ezért volt oly fontos az ember számára az idő mérése, az örök körforgás, a természet periódusainak naptárba rögzítése, ezért volt maga az ég a tudnivalók első számú tárháza évezredek át. Csoda-e, ha azokat, „akik” révén e tudásra szert tett, a Napot, a Holdat, a bolygókat és a csillagokat isteníteni kezdte?

A Rend áll a zűrzavarral, a Káosszal szemben. Sok teremtménymítoszban a teremtés „rendteremtés”. A Rend győzedelmeskedik a Káosz felett, mégpedig úgy, hogy világosságot teremt, mely eloszlatja a sötétséget. Az ószövegségi Isten első szava a teremtés kezdetén ez: „Legyen világosság!” A Káosz nem semmisül meg, csak kirekesztődik a világból és külső sötétséggé lesz, de sötét és kavargó vizei bármikor visszatérhetnek, ha Isten úgy akarja. A vízőzönmítoszok erről mesélnek, és a sötétségtől és a zűrzavartól való el nem múló félelmükről árulkodnak. A Káosz visszatértekor a Nap eltűnik. A bibliai vízőzón idején összefüggő felhőzet borítja az eget, akárcsak az Utolsó Ítélet alkalmával. „Haragnak napja az a nap, szorongatásnak és nyomorúságnak napja; pusztításnak és pusztulásnak napja; sötétségnek és homálynak napja; felhőnek és borúnak napja.” (Sof 1, 15) Krisztus halála néhány órára felidézti a káoszt, napfogyatkozásal gyászol az ég, s a Hold sem világít –

napfogyatkozásakor ti. mindig újhold, „sötét hold” van –, jöllehet Húsvét lévén, teliholdnak kellene lennie zsidó előírás szerint (Mt 27, 45skk).

A Nap (Rend) és a sötétség (Káosz) oppozícióját a legszemléletesebben egy VIII. században lejegyzett japán mítosz tükrözi. Főszereplője *Amateraszu-ó-mikami* („Nagy és Dicső Mennyei Fénylő Szellem”), a napistennő, akit Idzanami és Idzanagi teremtető-istenpáros Cukujomival és Szuszanooval, a Hold és a Viharok Szellemével együtt hozott a világra. *Amateraszunak* sokszor meggyűlik a baja Szuszanoo fivérével („Heves Indulatú Férfivel”). Ez ugyanis rendre összerontja az istennő rizsföldjeinek határjeleit és öntözőcsatornáit (mint írtam, az agrártársadalmakban a megművelt földek határai és a csatornahálózat a rendezett élet jelei, melyeket a japánok a Nappal társítanak). Sőt, odáig merészkedik, hogy megszentésteleníti (összekakálja) *Amateraszu* templomát. Az istennő megelégteli fivére csínytevéseit, és sértődötten bezárkózik az ég barlangjába. Távozásával elsötétül a világ, eluralkodik a Káosz, démonok és más gonosz erők veszik át az uralmat. A sintoista pantheon 8 millió szelleme (kamija) összedugja a fejét a Tejút kiszáradt medrében, kitalálándó, hogyan csalhatnak ki a Napot rejtkehelyéről. A bölcsesség istenének javaslatára az égi barlang eltorlaszolt bejárata elé szent fát ültetnek, és fehér szalagokkal, drágakövefűzésekkel, meg egy nagy bronztűkörrel feldíszítik. Lampionokat gyújtanak, nagy tüzeket raknak, hogy világos legyen, és kakasokat hoznak, hadd kukorékoljanak, mint ha hajnal lenne. Ekkor a gyönyörű Ame-no-udzume istennő egy felfordított dézsán buja táncba kezd, s egyenként leveti ruhadarabjait. Az istenek nagyon élvezik a mennyei strip-tease-t. A hejehuja hallatán *Amatera-*

szu nem bírja legyőzni a kíváncsiságát, és kiszól a barlangból: – Hogyan, hát ti az én távollétemben is képesek vagytok nevetni? – Ame-no-udzume válaszol neki, mondván: – Nevetünk és ünnepelünk, mert új istennőnk van, aki szebb a Napnál. – Amateraszu erre kikukkant a barlangból, mire elébe tartják a tükröt, hadd lássa az „új istennőt”, egy nagy erejű férfiisten pedig a kezénél fogva kirántja. A fény abban a szempillantásba elárasztja a világot, a gonosz lelkek szétrebbennek, a rend visszatér. A barlangnyílást, hogy a Nap ne tudjon még egyszer elbújni, szalmakötéllel befonják.

A Káoszt a mítoszokban sötét és ismeretlen testű sárkányok, nőtény víziszörnyek testesítik meg, egyszerre idézve föl az ember születés előtti „ősállapotának” nedves, örvénylő belek közé zárt színterét, az anyaméhet és az ősvizeket, illetve a fény nem járta távoli terek, az elképzelt, világosság előtti korszak sötét kavargását. Kínában a világosság meleg, száraz férfias elve (*jang*) áll szemben a sötétség hideg, nedves női elvével (*jin*). A Bibliában Téhom, Ráháb, Leviatán a Káosz („Mélység”) neve, amit Isten kettéválaszt. A Téhom név az „üresség”, „zűrzavar” jelentésű *tohuwabohu* szóval rokon, a Ráháb név a hasonló szerepkörű hindu Ráhu és finn Rakkoi (Rahko) szörny nevére emlékeztet, Leviatáné pedig az ugariti Lótan és a görög mitológia Ládón nevű sárkányéra, aminek csillagképe, a Sárkány S alakban tekereg a Sarkcsillag körül, a Tejút mentén az örök körforgás megtestesítőjeként (a héb. *leviatán* jelentése: „megforduló”, „tekerő”, „kanyargós”). Leviatán szelíd mása Létó, Léda, Lat, Latona istennő, a pálmafa-alakban is elképzelt, Napot szülő tejútanya (gör. *elaté* „pálmahajtás”). Té-

hom neve a babiloni Tiámat istennőnek, a vizek anyjának a nevére vezethető vissza, akit fia, **Marduk** párviadalban győz le, s vág ketté; így teremt a világban rendet. Anya és fia küzdelme az anya vajdásaként, a fiú világrajöveleteként fogható fel. A „kettéválasztás” azt is jelenti, hogy amikor a gyermek a világra jön, szétrepeszti anyja ölét. A fiú születése pedig a világosság győzelmeként értelmezhető; **Marduk** napgyermekként jön a világra, és a **tavaszi napéjegyenlőség**-kor kerekedik anyja fölébe.

A Káosz visszatértétől való félelemnek nem az őскеzdet előtti állapotokra való „emlékezés”, de nem is egy távoli világvégétől való rettegés az alapja, hanem egy nagyon is valóságos, estente illetve telente ismétlődő élmény. A nappalok és éjszakák, a nyár és tél örökös egymásutánjában éljük át a világosság és a sötétség harcát, vagyis nem egyszeri összecsapásukról, hanem ismétlődő hatalmi cseréjükről mesélnek a mítoszok. A szoláris mítoszok hőse, ha meg is hal, mindig föltámad (lásd „*napáldozat*”, „*naptámadat*”), és a hőmesék eleje és vége, mint az idő saját farkába harapó kígyója, körbe zárul. A mítoszok, hőseposzok, mesék olykor „többmenetese”, a naptári ciklusok egymásutánját a szembenálló erők elpusztíthatatlanságával, ismétlődő feltámadásával, vagy – s ez alighanem a későbbi, humanizáltabb forma – az egymásra következő hősgenerációk küzdelemsorozatával fejezik ki. A kétféle felfogás rendszerint keveredik: a görög hőroszok családfáin jól látható ez. **Perseusz** és **Héraklész** egyaránt naphérosz volt, az utóbbi egyfelől az előbbi leszármazottja, másfelől viszont mindkettőjüknek **Zeusz** volt az apja.

A dualisztikus hatalmi rend is szabályosságot, rend(szerességet) és törvény(szerűséget) fejez ki, akkor is, ha elfoglaltságunk a Káosz uralmában épp a Rend fölburulását látja, s ha az örökös harchoz nyugalom és béke nem illő fogalmak. Dehát a természeti népek, kezdetleges civilizációk nem sok nyugalmat, békét ismertek.

Attól kezdve azonban, hogy az ember naptárral rendelkezett, a Káosz esetleges visszatértét már nem fogta fel tragikusan (a naptár volt a Rend állandóságának a garanciája). Sőt annyira magabiztos lett, hogy néhány napra minden évben helyet is adott a *fölfordulásnak*, a naptár szerinti szökőnapokon, valamelyik **napforduló** táján. E kaotikus időszakot, mely, ahogy tökéletesedett a naptár, úgy rövidült le egy éjszakára, mindmáig a bolderozásnak szenteljük.

Ez a mozgalmas szabályosság, dialektikus állandóság jellemzi a naptárakat, melyek elenyésző kivétellel a Nap (és a Hold) járásán alapulnak. Az idő körkörös rendje a naptárban elsősorban a Naphoz kötötten fejeződik ki. Ez az elv magyar nevében is benne foglaltatik. *Nápok tára* azt jelenti, hogy alapvető időegységünk az év – állandó periódus a Föld Nap körüli keringése szerint –, mely kereken 365 napra oszlik. A *nap* – állandó periódus a Föld tengelyforgása, a Nap látszólagos Föld körüli keringése szerint – csillagunk után kapta nevét nyelvünkben, mivel új nap érkezését vagy a nap végét a **napkelte** illetve a **Nap nyugvása** jelzi. *Nap* szavunk (az időegység) tulajdonképp „nappal” értelmű, hisz a *Nappal* (az égítéssel) együtt töltött napszakot jelenti. Rokon értelmű a miénkkel a „nap” latin (*dies, diurnus*), an-

gol (*day*), német (*Tag*), orosz (*gyeny*), francia (*jour*), olasz (*giorno*) neve. Mind az „éget”, „süt” jelentésű, rekonstruált indoeurópai *dhegwh* alapszóra mennek vissza, és „napfény”, „napvilág” jelentésben éppúgy a világos napszakot jelölték eredetileg, mint a magyar „nap”. A *dhegwh* alapszónak a *diyau* „égisten” szóhoz is köze van. Vö. lat. *deus* „isten”, *Diana* „holdistennő”. Mindkét szó végső soron „világítót”, „ragyogót” jelent.

A sor folytatható. *Óra* szavunk a gör. *hora* szóból ered, mely nemcsak „órát”, hanem más meghatározható időegységet is jelent: „évszakot”, „évet”, „nappalt”, „órát”, „kort”. Az „év” jelentésű ang. *year*, ném. *Jahr* szintén a gör. *hora* szóra megy vissza. A különböző időegységek közös elnevezése azt a felismerést tükrözi, hogy a szóban forgó *hórákat* mind ugyanaz a „mutató”, a Nap jelzi. Egy vélekedés szerint a görögök a *hóra* szót az egyiptomi **Hórusz** ég- és napisten nevéből kölcsönözték.

A naptár a civilizált élet feltétele, időbeli kerete, mely az emberi tevékenységet összehangolja a kozmosszal meg a természeti változásokkal, és a tervezést (előrejelzést meg a jóslást) lehetővé teszi. Valamilyen naptárt, ha mégoly kezdetlegest is, minden nép ismert. Isten háta mögötti vidéken élő közösségek, ha nem jutottak hozzá hivatalos (szakrális) naptárhoz, csináltak maguknak. Ezek az úgynevezett parasztkalendáriumok.

Rendet, szabályosságot, stabilitást és harmóniát fejez ki a naptár (az idő) **kör**körössége, de a **kör** maga is, melyet geometriai jelként és jelképként a Naphoz (éghez) rendelt az ember. A legszebb, legszabályosabb **kört**, gömböt, amit naponta láthat minden ember, a Nap for-

málja a természetben (kör alakú a holdtányér is, de mivel változtatja az alakját, nem lehetett az állandóság jelképe). Ráadásul az égitestek látszólagos körpályát írnak le körülöttünk, miáltal gömbbe látszik fordulni az ég. **Kör** lett tehát az ég és a Nap jelképe, továbbá a látható és láthatatlan égi köröké, amilyenek a Tejút, az **Állatöv**, a planétapályák, a **főkörök** és az égi egyenlítő, melynek **korong** alakú síkja a mitikus-naív világképben a „középső világnak”, az úgynevezett „égi Földnek” felel meg, s amilyen a látóhatár, az ég és Föld találkozásának képzelt **köríve**. Mozgásban a **kör** – az a gömbhéj, amit forgásával az ég ír látszólag körénk – a zártság és védettség érzetét kelti (Isten a teremteskor e gömbhéjon kívülre rekeszti Téhom vizeit; vö. mágikus **körök**), és az állandóság jelképe, mert a csillagok és planéták nem térnek le pályájukról. Emellett az ismétlődésé (a nap, hónap, év ismétlődő idő**kör**, a **kört** épp az év 365 és 1/4 napja után osztották föl Babilonban 360 fokra), a folyamatosságé, örökkévalóságé, teljességé (*all-round man* – mondja az angol a mindenhez értő, „mindenoldalú” emberre; *round a. m.* „gömbölyű”, „kereke”); a végtelené (az egyszerű **kört** egy önmagába visszatérő, véget nem érő görbe vonal alkotja; a mitologikus világkép világa több rétegű gömb, amelynek legkülső szférája a csillagok gömbhéja, azon túl a végtelen és örökkévaló Isten van); végezetül a harmóniáé (a ritmus ismétlődés és harmónia, az égi mozgások ritmikusak; PLATÓN és a püthagoreusok a zenei harmónia tetőfokát az égi mozgások összhangjában vélték megtalálni).

„PÜTHAGORASZ és hittestvérei – írja WALTER R. FUCHS – a harmóniátan 'nővérének'

tartott csillagászatot is olyan fogalmakra alapították, mint 'istenség', 'örökkévalóság' vagy 'szabályszerűség', és igazolatlanul valójában vallásos és esztétikai gondolatmenetekben találták meg. Így például feltételezték, hogy az 'istenti és örökkévaló égitestek' tökéletes gömb alakúak, és teljes körpályákon mozognak pontosan, egyenletesen.” (FUCHS 1978: 110.) Mivel a megfigyelés nem igazolta ezeket az előfeltevéseket – a bolygók nem **kör**, hanem ellipszis alakú pályán mozognak, és az ég gömbjei sem szabályosak, a forgás következtében föllépő centrifugális erő a csillagokat és a bolygókat kissé belapítja, végezetül, ami pusztán szemmel is látható, a bolygók mozgása hol felgyorsul, hol lelassul, olykor pedig még irányt is változtatnak – a görög csillagászok „úgy tették föl a kérdést,” – írja Kr. e. 70-ben GEMINOSZ, aki egy volt közülük, – „hogyan tudnák mégis az égi történeteket kör alakú pályák és azonos mozgások segítségével megmagyarázni.” Ebbéli igyekezetük szintén az ember Rend (szabályosság, szimmetria) iránti vágyát fejezi ki. Egymás után agyaltak ki matematikailag elfogadható, ám rendkívül bonyolult mozgásrendszereket, melyek koncentrikus és excentrikus nagykörökből (deferensekből) valamint kiskörökből (epiciklusokból) álltak. (A deferensek olyan koncentrikus körök, amelyeknek a Föld a középpontja; az epiciklusok a deferensek körívén mozgó középpontok körül keringő kiskörök, melyeken a planéták az óramutató járásával ellentétes irányban mozognak.)

Ugyancsak a Rend ígézetéről árulkodik, hogy az ókori kínaiak, noha tudták, hogy az **ekliptika** szöveget zár be az égi egyenlítővel, ezt a rendetlenséget oly ne-

hezen vették tudomásul, hogy az égről alkotott képük, csillagászati mérőrendszerük alapvetően „egyenlítői” maradt, miközben a „Rend órének” a Napot tekintették. (Hogy a csillagászatban kevésbé járatos olvasó is értsen, min problémázta, az ideális az lett volna a szemükben, ha a Nap pályája, az **ekliptika** egybeesik az egyenlítővel, azaz a Föld forgástengelyére merőlegesen kering. Ilyen körülmények között egyszer s mindenkorra megállt volna az idő, a Föld minden pontján örök tavasz uralkodott volna – persze a helyi éghajlat szerint: ez a csillagászati helyzet ugyanis egész évben a tavaszpontnak megfelelő, azaz márc. 21-i állapotot eredményezett volna. Nem kétséges, hogy erről álmodoztak; az aranykorról, a paradicsomi állapotokról szóló ókori elbeszélések ilyen csillagászati viszonyokat festenek le.)

A valóság és vágyálom közti különbségek ellenére a felsorolt fogalmak **körhöz**, **gömbhöz**, **végző soron** a Naphoz rendelését nagy vonalakban igazolta a kibernetika tudománya. A hatásfizika a kozmosz történetét kormányzó kölcsönhatásokat visszacsatolásoknak nevezi. Egyikük a pozitív visszacsatolás, mely a Káoszban (rendezetlenségben) beinduló fejlődés **kübernésze**, **kormányosa**. Kulcsszáma 2,718. Ez az érték azt jelzi, hogy adott időközönként adott mennyiség önmaga 2,718-szorosára nő. Ezt a folyamatot a matematikusok exponenciálisnak nevezik a fenti szám, a **hatványozódás** kitevője (*exponens*) után, a *s* *e* betűvel jelölik. A haladvány hiperbolikus görbéje mutatja az exponenciális folyamatok növekedési gyorsulását, más szóval fokozódó instabilitását.

„A csillagok összehúzódása pompás példa (...) a pozitív visszacsatolásra. Mihelyt egy

bizonyos mennyiségű anyag egy helyen felhalmozódott, magához vonzza a környezetében ritkásan elszórt részecskéket. A tömörülés és a gravitációs erő ennek hatására növekszik, úgyhogy a vonzás erősödik. (...) önmagára visszaható jelenségről van szó, mert a hatás mint okozat visszahat az okra. Ettől a pillanattól kezdve vége a véletlen uralmának (...). A fejlődés (evolúció) elkerülhetetlen. (...) A gravitációs visszacsatolást a születő csillagokban a csillagokat fénylésre készítő magerők fellépése és a forgástól származó centrifugális erő állítja le. (...) Az egyensúlyi állapot akkor következik be, amikor az újonnan ébredő erők kiegyenlítik a gravitáció hatását. (...) E folyamat negatív visszacsatolással egyenértékű. Ha ugyanis a (csillagokban zajló) nukleáris reakciók üteme meggyorsul (az egyre növekvő tömegösszehúzóddás okozta belső nyomás következményeként), akkor a csillagot a nagy energiafelesleg következtében szétfeszíti, kitágítja, ez a folyamat viszont csökkenti a központi mag hőmérsékletét, s emiatt a magreakciók lelassulnak. (...) A pozitív visszacsatolás a fejlődés (evolúció) motorja: a ‘szabályozott’ mennyiség értéke exponenciálisan nő. A negatív visszacsatolás rögzíteni igyekszik a kérdéses mennyiség értékét. (...) Ez annyit jelent, hogy a negatív visszacsatolás a stabilizálás motorja. A kozmosz történetének számos fejezetében kimutatható a jelenléte, (...) hiszen számos csillag quasistabilitásának titka a negatív visszacsatolásban keresendő. Az ilyen csillagok a mi Napunkhoz hasonlóan rendkívül hosszú időn át képesek quasistacionáriusan működni.” (DUCROCQ 1965: 72skk.)

Az élet kialakulásának és tartós fennmaradásának a Földön éppen ez a legfontosabb feltétele; nevezetesen az a tízegynéhány milliárd nyugodt év, ami a Nagy Bummtól napjainkig eltelt, és az,

ami még hátra van. Egy a Napnál jóval nagyobb tömegű csillagban a fellépő magerők nem képesek sokáig dacolni az iszonyú erejű gravitációval, a csillag energetikailag gyorsan, néhány száz ezer, esetleg néhány millió év alatt kimerülnek, és a csillag felrobban, összeroppan. Egy jóval kisebb tömegű csillag ugyan elég hosszú élettartamú, viszont az élet kialakulásához szükséges anyagot és energiát nem termeli meg. Épp a Nap-típusú csillagok azok, melyek tömegük-nél fogva a mi szempontunkból ideálisak. Épp elég nagyok a kívánt anyag és energia megtermeléséhez, és épp elég hosszú életűek, hogy a lét magasabb rendű formái a körötte keringő bolygók egyikén, megfelelő körülmények között létrejöhessenek. A kozmikus bölcsesség jóvoltából a legtöbb csillag tömege mintegy 2×10^{30} kg, vagyis a naptömeg közvetlen közelébe esik. Az élet kialakulásának a világegyetemben tehát jó esélye van.

A „rendfenntartó” negatív visszacsatolás matematikai szimbóluma és kulcsszáma a Ludolf-féle szám, azaz a π – a „kerület” jelentésű gör. *periféria*, *perimetron* szavak kezdőbetűje után. Értéke „kerekítve” 3,14. A π a kerekded alakzatok és testek: kör, gömb, ellipszis, ellipszoid, henger, kúp kulcsszáma volt eredetileg, hiszen vele számítottuk ezek kerületét, területét és térfogatát.

Egy szó mint száz, a tudomány igazolni látszik eleink megérzéseit. A kör és a gömb az alapsémája a legstabilabb, legkiegyensúlyozottabb és leggazdaságosabb (kozmikus) rendszereknek. Alighanem gömb alakú a világegyetem is. ALBERT EINSTEINNEK köszönhetően „tudjuk” (követni is?), hogy „világunk véges,

mégsem határos világ”: a tér-idő kontinuum önmagába visszatérő görbület. Az ő szavaival: a világnak „egyenletesen eloszló anyag mellett szükségszerűen szférikusnak (illetve elliptikusnak) kell lennie. Mivel azonban a valóságban az anyag részleteiben egyenlőtlenül van elosztva, a tényleges világ részleteiben eltér a szférikustól: kvázi szférikus. De szükségképpen végesnek kell lennie.” (EINSTEIN 1967: 110.)

A kerekesség, gömbölyűség előnyeit – akár a fogyás, akár a növekedés irányába mutató folyamatokról essék szó – a természetben is tapasztalhatjuk. Gondoljunk a víz és más folyékony halmazállapotú anyagok, pl. a higany „legstabilabb” formációjára: a cseppre, az ellipszoid **tojásra**, a gömbölyűre kopott kavicsokra, az általunk nagyra becsült gyöngyre, a gömbölyű magvakra és gyümölcsökre. A földi természetben sokkal gyakoribb és feltehetőbb a pontatlanság, mint a kozmoszban – a Földön entrópia van! –, a legtöbb földi gömbölyűség – EINSTEIN szavaival élve – kvázi szférikus. Az ember persze igyekszik kijavítani a természet hibáit. A mesterséges gyöngy „szebb”, mint a természetes, szabályos **golyó** alakja van; a gonddal természetett **almá-**nak, melegházi paradicsomnak ugyan-csak. Ha dudoros, göcsörtös felszínű a termés, deformálnak tartjuk, olyan, mintha rákos burjánzása volna (a rák is egyfajta „pozitív” visszacsatolás!). Nem szeretjük, s nemcsak azért, mert „csúnya”, hanem, mert az ilyen burgonyát hámozni sem könnyű és nem is gazdaságos.

Az ember szimpátiája (és az állat biológiai reakciója) szempontjából korántsem mindegy, hogy egy forma szögletes vagy gömbölyded. „Minden gömbölyű” –

mondjuk a slágerszövegíróval, ha dolgozunk rendben, simán mennek, gördülékenyen, mintha sínen, golyócsapályákon gurulnának. *Ca rouble („gurul”)* – mondja a francia hasonló helyzetben. Ami szögletes, hegyes, kemény és rücskös, az bök, szúr és veszélyes is lehet. Ami kerek és sima, az lágy, puha benyomást kelt, ha mégoly kemény is.

A férfi „ösztönösen” a gömbölyded – ahogy mondani szokták: a formás – nőkhöz vonzódik inkább, semmint a férfiasan vagy soványan szögletesekhez. A költő sem hegyes könyökhöz, kiszögellő kulcscsonthoz, bütykös térdhez ír verset, inkább a dús bájak, gödröcskés arc, kebelhalmok, ringó csípő ihletik meg. A szexlapokban sem láthatók „vállfatermetű” keszeg hölgyek. Igazán meggyőző azonban ez ügyben a kőkorszak és a természeti népek ábrázoló művészete. A sűrűn éhező ember szemében a szépség és a kövérség szinonimák. „Szép, kövér ember!” – ez régen dicséretnek számított faluhelyen.

Ugyanez az ösztön vonzza a szülőt, felnőttet a kisgyermekhez. A babákat gömbölyűségük, gödröcskéik, pufók pofácskájuk teszik a szemünkben aranyossá (aranyossá, vagyis „napossá”). Tudományosan: KONRAD LORENZ baba-sémája szerint az ember kisbabájának, a kutyakölyöknek vagy a tyúk csibéjének, de még a krokodil kicsinyének is kedves a formája a felnőttéhez, a kifejlett állathoz viszonyítva. A test, a fej és a homlok tenyérbe simuló gömbölyűsége, a nagy kerek szemek, és a gömbölyűedségbe simuló kicsiny dudorok (kis orr, csőr, fül, rövid végtagok) az ivarérett egyedekben szerető gyengédséget, ivadék gondozási hajlandóságot kiváltó kulcsingerek. Az

üzleti érzékkel megáldott játék- és rajzfilmtervezők a világhírű etológustól függetlenül rájöttek arra, hogy a pihe-puha, gömbölyű játékbabák és -állatok, csecsemőszerű rajzfilmfigurák a legeladhatóbbak. Persze a tétel fordítva is áll. A csecsemőt is az vonzza leginkább, ami gömbölyűen telt: anyja tejtől duzzadó, kerek bimbójú melle.

Biztos vagyok abban, hogy napimádatunkban a kerekded formákhoz való ösztönös vonzódásunknak is szerepe van. Nem egyéb ez, mint a π -vel jelzett törvényszerűség biológiai kifejeződése. Véleményem szerint a π és e szerephez jut a társadalmi fejlődésben is. Az ókori magaskultúrák időtlennek, mozdulatlanak tűnnek, oly kicsiny a fejlődés mértéke. Még inkább stagnálni látszanak a törzsi műveltségek. Hadd hívjam tanúul az etnográfus CLAUDE LÉVI-STRAUSS, aki szerint például az indiánok életét minden tekintetben a **kör** határozza meg. **Kör** alakúak hagyományos településeik, olykor házaik is, mint minden archaikus létformájú népnek. A **kör** szabályozta szokásaikat és mindennapi életüket. A misszionáriusok – írja – „hamar megtanulták: a bororók megtérítésének legbiztosabb módja, ha egy másik faluba költöztetik őket, ahol a házak párhuzamos sorokban állnak. Ha az indiánok nem képesek tájékozódni a négy égtáj felé,” (kör alakú településeiket égtáj szerint negyedelték, s ez a felosztás szabta meg pl. házassági szokásaikat) „ha megfosztják őket attól a rendtől, amely tudásuk alapja, gyorsan elvesztik a hagyományok iránti érzéküket...” (LÉVI-STRAUSS 1973: 240.)

A változásokkal szembeni gyanakvás, a hagyományhűség általában jellemző a tradicionális agrárközösségekre. A pa-

raszt nem a történelem, a fejlődés ígézetében él és dolgozik; a természet körforgása, az állandó ismétlődés szerint szervezi meg az életét, hiszen ez biztosítja számára a megélhetést. A parasztok ezért konzervatívak. „Nincs új a Nap alatt” – jellegzetesen paraszti észjárásra valló közmondás.

A modern ember viszont a haladás, a „gyorsuló fejlődés” lázában él, aminek káros következményeit mi már szó szerint a bőrünkön tapasztalhatjuk. Adott összefüggésben ez azt jelenti, hogy a társadalmi fejlődés (?) jelenlegi iránya a szellem teljes megsemmisülése és az eszellemisség totális kultusza felé mutat. E dialektikát nélkülöző gondolkodás csödjé akkor következik be, ha a negatív visszacsatolás társadalmi téren nem hat többé. Civilizációink ekkor valószínűleg összeesnek. Bekövetkezik az, amittől fél az ember, a Káosz visszatér. (Újabbban szerencsére mutatkoznak kedvező jelek).

Hogy az ember egykor mennyire félt attól, hogy felborul a Rend, amelyet a körforgással, napjárással azonosított („naprendszer” szavunknak is csak ebben az összefüggésben van igazán értelme), azt épp a rendhagyó – szó szerint „rendhagyó” – napmítoszok tanúsítják, mint például a Phaethónról szóló görög elbeszélés. Phaethón, Héliosz napisten „halandó” fia, akinek az a vágya, hogy egyszer atyja lovait hajthassa az égen. Egyszer aztán, amikor Héliosz könnyelműen megígéri, hogy fia óhaját teljesíti, bármi legyen is az, Phaethón a szaván fogja, s kiböki, mit akar. Héliosz előbb megpróbálja lebeszélni örült kívánságáról, de hiába. Kényszeredetten bár, de bele-

egyeznek, s kioktatja a megkeresztült ifjút, milyen veszélyek leselkednek rá. Amint Phaethón az arany kocsiára lép, a tüzes lovak megérzik, hogy gyakorlatlan kéz fogja a gyeplőt. Egy darabig nincs semmi baj, de amikor a Skorpió csillagzathoz érnek, a paripák megijednek az óriás rovarától, megbokrosodnak és letérnek a Nap megszokott útjáról. Phaethón pánikba esik, és elveszti uralmát a fogat felett. Előbb túl magasra térül el a szekér, ettől a Föld vizei fenéig befagynak, majd oly közel halad el a Föld mellett, hogy az erdők felgyuladnak. Amikor a lángok már az Olümposzt nyaldosták, „zűrzavar támadt az égből is, rázkódtak a megmozdíthatatlan univerzum eresztékei, maga a tengely is meghajolt, mely a forgó egek közepén halad át” – írja a görög Nonnosz. Ekkor a földanya Zeust hívja segítségül. Az istenek királya, látván, hogy veszélyben a világ, tanúul hívja az isteneket, és villámával agyonűjíti Phaethont, aki az Eridanosz folyóba zuhan.

A mítosz sokféle égi jelenség metaforájaként felfogható, de egy bizonyos: a történet kiöltöiben ott munkált a félelem, hogy mi lesz a Földdel, ha a Nap letér szokott útvonaláról. (Phaethont azonosították a Nappal; a neve azt jelenti: „Világító”, utazása pedig a Nap éves útjával megegyezik; a Skorpió az az ősztéli csillagkép, amelyben évente „meghal” a Nap – a Nap horoszkópjában a 8. ház, a „halál háza” a Skorpió – s a fagyhalál illetve a tűzbe borult Föld képe is csak a tél és a nyár túlzó metaforája.) „Ha a tenger, a föld és az ég minden birodalma megsemmisül, – emlékezteti a földanya Zeust – a kezdeti Káosz lesz ismét úrrá felettünk!”

A NAGY KIJELÖLŐ

Érdeemes odafigyelni a szavak szó szerinti értelmére. A görög *kozmosz* („világegyetem”) szó szerint azt jelenti: „rendezett egész”. Az égi rendet a Föld lakóinak az égitestek mozgása jelzi, mindenekelőtt a Nap járása: „...Isten elrendelte, hogy a Nap legyen a nagy kijelölő a napok, a szombatok és a hónapok és az év ünnepei és a szombatévek és a jóbelévek és az év minden évszaka számára.” – olvashatjuk az esszéus *Jubileumok könyvében* (2,9). Az égen tehát rend uralkodik. Néha azonban meglepetésekkel is szolgál.

Van egy franciából kölcsönzött köznap angol szó: *disaster*. Jelentése: „szerencsétlenség”, „csapás”, „katasztrófa”. Görög eredetijének (*düsz-asztron*) „rossz, baljós csillagzat”, „csillagtalan (ég)”, „szét(esett) csillag” az értelme. A szó eredeti jelentése világít rá, mit tekintettek a régi angolok a katasztrófák okának, de legalábbis előjelének. A híres bayeux-i falikárpiton, a normann hódítást elbeszélő egykorú képregényen felbukkan a Halley-üstökös, mely épp a normann partraszállás évében, 1066-ban jelent meg az égen, utólagos magyarázat szerint azért, hogy az angolszász királyt, Haroldot hamarosan bekövetkező „katasztrófális” vereségére figyelmeztesse.

Az üstökös a régiek felfogása szerint csak baljóslatú előjel lehetett, hiszen a

megszokott égi rendet felrúgva, váratlanul jelent meg. Jó ideje tudjuk persze, hogy az üstökösök időszakos felbukkanásában is szabályosság mutatkozik (76–77 év a Halley-üstökösében), de ott, ahol nem vezettek évszázadokra kiterjedő, rendszeres csillagászati feljegyzéseket, az üstökösök megjelenése váratlanul érte az embereket, és a visszatérő Káosz rémét idézte fel. Hasonló volt a helyzet a többi „rendhagyó” égi jelenséggel.

Amikor az ember két lábra állt, és először belebámult a csillagokba, Isten **sze-me** közé nézett, és megvilágosodott az elméje. A bábmészködés ugyanis rendszeres megfigyeléssé vált, és nem járunk messze az igazságtól, ha a civilizációk kialakulását e nagy horderejű pillanatra vezetjük vissza. Az ember elvonatkoztatási és általánosító képessége bizonyosan csillagnézés közben fejlődött ki. A pont, vonal, kör, ív, az elemi geometrikus alakzatok, három- és négyszögek szabályos formái a földön ritkán fordulnak elő, de az ég előrajzolja nekünk őket csillagok, hullócsillagok, a Nap, a Hold, továbbá égitestpályák és csillagképek formájában.

Az ember elég régen fölfogta, hogy tudása az égtől való, és ég felé fordulásában a vallásos hit és az ismeretszerzés vágya egyaránt szerepet játszott, mégpedig egymástól el nem választhatóan (eltérően a „felvilágosult” hívő embertől,

aki az eget és a mennyországot kettéválasztja).

Az embert eredetileg az ismeretlentől való félelem motiválta; tudni akarta, mit hoz a holnap, fennmarad-e a világ megszokott rendje, van-e módja befolyásolni, hogy az idő és tér kerekai a rendes kerékvágásban forogjanak. A jövőt akarta tehát leolvasni az égről, erre szolgált a megfigyelés révén az előrejelzés és a jóslás (e kettőt csak újabban választjuk szét), amit az ügy hordereje szentesített. A megfigyelés helyei egyszersmind templomok voltak, a megfigyelés ünnepi aktus keretében folyt. Ami az égi hatalmak befolyásolását illeti, az embernek rá kellett jönnie, hogy ez a feladat meghaladja az erejét, ezért a céljait tekintve ésszerű igyekezet rítussá, varázslássá, emelkedettebb szinten (csillag)vallássá lett.

Az ember sokféleképpen fürkészte a jövőt, de elsősorban az égi jeleket próbálta megfejteni. Ég, istenhit és jóslás szoros kapcsolatáról a nyelv árulkodik. A lat. *deus* „isten” melléknévi alakjának (*divinus*) a jelentése „isteni”, „jós(ló)”, ebből *divinare* „jósolni”, „előre látni”; *divinatio* „jóstehetség”, „jóslás”, „ihlet”, „sejtelem”; *res divinae* „szent szertartások”. E szavak leszármazottaival – ugyanilyen jelentéssel – több európai nyelv él. L. ang., fra. *divine*, *divination*.

A rend támaszai

Eleink csillagos ég iránti érdeklődésének valódi természetét csak akkor érthetjük meg, ha belátjuk, mást értettek ők és mást értünk mi Istenen, isteni törvényeken, mindazon, amit a XX. századi

ember „Istentől való”-nak tekint. Az istenség fogalma folyamatosan változott az időben, még ma is változik. Mindenestre a vallások történetében jól behatárolható egy hosszú időszak, amikor „isten” alatt materiálisan létező égi hatalmakat, „égi testeket” értettek.

Leegyszerűsítve a kérdést, „isten” eredetileg olyan emberfölötti – de nem természetfölötti! – hatalmat jelentett, amellyel szemben az ember kiszolgáltatottnak érezte magát. Az állat fél, de nincs tisztában kiszolgáltatottsága okai-
val, az ember tudja, mitől fél, milyen erőknek van kiszolgáltatva, ezért keresni kezdi a módját, hogyan közömbösíthetné őket. Így születik a vallás.

Ahogy ismeretei gyarapodnak, egyre több ok válik okozattá, és újabb (lét)okokat kell keresni. Egy ponton – és megítélésem szerint ettől kezdve beszélhetünk a kultúra és civilizáció kezdeteiről – az ember ezeket a természeti erőket a világgegyetemnek látszólag rendet és törvényt adó fényforrásaival, a Nappal, a Holddal és a csillagokkal azonosítja. Ennél nagyobb jelentőségű filozófiai felismerése csak az volt, amikor ráébredt, hogy a Törvény az égitestekre is vonatkozik, fölöttük áll.

Az asztronómiai istenségek közül rendszerint az eget megszemélyesítő isten vagy a napisten a legrangosabb. Legfeljebb a Hold (istene) előzi meg. Ahol az Ég az úr, ott a Nap rangban rögtön utána következik. A politeista pantheonokat benépesítő fontosabb istenek, a kapcsolódó mítoszok főhősei általában égitesteket testesítenek meg, planétákat és csillagképeket, valamint csillagászati fogalmakat (a földtengelyt, egyenlítői síkot, dekánokat pl.). Mellettük számos

olyan égi isten sürgölődik, akiket a mitológia-kutatás atmoszférikus (nem asztronómikus) isteneknek nevez. Ilyenek az időjárás, a szél, eső istenei. A többiek szerepük szerint földi istenek, a növényzet szellemei, a hegyek, folyók, föld mélye patrónusai. Ám, ha közelebbről szemügyre vesszük őket, kiderül, hogy legtöbbjüknek van valamilyen kapcsolata az éggel és a Nappal. Például a legtöbb viharisten égisten is egyúttal, sokuknak a Jupiter bolygó volt az égi teste, és a Jupiter-istenek, az égi királyok egy része „királyfi” korában napisten volt. A vegetációs isteneknek és minden olyan földi istenségnek, amelynek életciklusa a naptári évhez igazodik, egyik aspektusa napisteni volt.

Példaszerű eset *Oziriszé, aki Alsó-Egyiptom ura, gabona- és szőlőisten volt, de a Nílusé is, mivel újjászületése jelképezte a Nílus áradását, halála pedig a folyó leapadását. Mint a halottak fejedelme az Egyenlítő alatti déli égbolton is ő uralkodott, aki az Orion csillagképben testesült meg, s ő volt az éjszakai (téli) halott Nap (és a Hold!) egyik megismerője Egyiptomban.*

Ozirisz ellenfele ikerfióére, Széth volt, aki a sivatagi szárazságot, Felső-Egyiptomot, az északi égboltot képviselte a Göncöl csillagzat képében. Kettejük örök küzdelme, amiben a halott Oziriszt fia, az élő Nap, Hórusz helyettesíti, a nappal és éj váltakozását, a holdváltozásokat és az éves körforgást is kifejezi. Sok egyéb mellett az Ozirisz-kultusz számai jelzik ezt.

Oziriszt uralkodásának 28. évében, Athyr hónap 17. napján öli meg Széth, amikor a Nap a Skorpió csillagképben, tehát a halál „házában” tartózkodik. A 28-as szám a holdhónapok „kerek” hosszára utal,

egyben arra, hogy a Nílus, vagyis **Ozirisz** maximum 28 rőfnyire áradt ki. A 17-es szám a Hold fogyását jelzi. A hónap 15. napján volt telihold, a 17-en már szembetűnő a Hold fogyása. (*Oziriszt Széth 14 darabra vágja, a fogyó Hold napjainak száma szerint.*) Aztán: *Ozirisz, Széth és nővérfeleségeik, Ízisz meg Nephtisz, valamint Ozirisz és Ízisz fia, Hórusz az egyiptomi naptár 360-on felüli extra 5 napján született. Ozirisz sírjain – minden testrészenek külön kultushelye volt – 365 fát ültettek az év napjainak száma szerint, 365 csészét töltöttek meg neki tejjel és 365 lámpást gyújtottak meg a tiszteletére.* Persze az **Ozirisz**-vallás szimbolikájának bonyolult mintáját évezredek át szövögették, míg általunk ismert formáját elnyerte.

A csillag- és planétaistenek kapcsolata a Nappal, napjárással egészen magától értetődő. A Nap mozgása a csillagok „állásához” mérhető, ezért a csillagos háttér nélkül el sem képzelhető. *Thészeusz*, aki vérbeli naphérosz, kezében az aranyfonál-gombolyaggal (a fonal a **nappálya**, a **gombolyag** a Nap jelképe) vagy *Ariadné fénylő koszorújával* (az Északi **Korona** csillagképpel) a homlokán száll le a **labirintusba** (az éjszakába, a **nappálya** egyenlítő alatti, téli felére), ott megküzd a Minotaurusszal, akit Asztériónnak: „*Csillagos*”-nak, „*Napból való*”-nak is hívtak és csillagos testének ábrázoltak, mivel a Bika csillagképet testesítette meg, melyből azt követően lett alvilági szörnyeteg, hogy a **tavaszpont** a Kos csillagképbe vándorolt belőle.

A kaliforniai csumas indiánok a Sark-csillagot és a körötte keringő csillagokat (egy általuk elképzelt csapatjátékban a Nap ellenfeleit) jobb indulatú isteneknek tekintették a Napnál, mivel az előb-

bi mozdulatlansága és a soha le nem nyugvó circumpoláris csillagok körforgásában megmutatkozó állandóság nagyobb megbízhatóságot és stabilitást sugallt számukra, mint a Nap.

A Napnak főleg olyan csillagokkal, csillagképekkel akad dolga, melyek az „útjában állnak”. Az ember igen régóta tudja, hogy a Napnak és a többi planétának nagyjából azonos és állandó az útvonala. Ehhez viszonyításul az **eclipse** mögötti csillagok sora kínálkozott, melyekből már csak a könnyebb megfigyelhetőség végett is csillagképeket alkotott az ember. Így keletkezett az **Állatöv** (amelyből szerte a világon többféle is van).

Az **Állatöv**vel rokon szerepe volt az ókori Egyiptomban a vele párhuzamos ún. dekáncsillag-képsornak. Egyiptomban az évet 36 10 napos hétre, dekádra osztották, ennek megfelelően az égen is 36 dekáncsillagzat, dekánisten sorakozott egymás után. Az egyes dekánok 10 napon át jelezték az éj egy-egy órájának a kezdetét, 10 nap eltelté után „az urak egyet jobbra léptek”, minden óra más jelződekánt kapott, aszerint, ahogy a Nap csillagok előtti elmozdulásától függően más-más csillagcsoport tűnt föl **napnyugtakor** a keleti horizonton.

A **nappálya** menti csillag(zat)ok között vannak feltűnőbbek, ráadásul olyanok, amelyek egy adott időszakban különösen fontos viszonyítási pontnak számítottak, mivel eltűnésük (Nappal való együttállásuk) vagy heliakus kelésük (amikor a Nap eltávolodásával ismét láthatóvá lesznek a hajnali égen) valamilyen jelentős, évről évre ismétlődő földi eseményt vagy naptári fordulatot jelezhet előre.

Egyiptomban a Sirius csillag heliakus fölkelte a Nílus áradásának kezdetét jelezte. A várva várt eseményt méltó módon ünnepelték meg. Ez volt Egyiptomban az újév napja (júl. 19.), amelyen Sirius és a Nap a nászát ülte. (Egyesülésük a Földről nézve a valóságban is végbemegy; a hajnali égen fölragyogó csillag fénye beleolvad a kelő Nap vakító sugaraiba.) Az eseményt elbeszélő mítoszt az ünnepen el is játszották. A denderai Háthor templomban Siritust Háthor-Ízisz, a Napot **Hórusz** személyesítette meg. (A Nap és csillag vagy csillagzat együttállása nemcsak egyesülést, hanem azonosulást is jelenthetett. Így lesz a Kos csillagkép a rajta áthaladó Nap fényében **aranygyapjas kos**, az Orion a feje fölül érkező Napnak köszönhetően naphérosz, a Tejutat keresztező Nap a világfán termő **aranyalma**.)

Mítoszok dramatikus előadásával, misztériumjátékokkal tették másutt is emlékeztetéssé a munkák kezdetét vagy befejezését köszöntő ünnepet, amelyre mindig valamilyen égi jel figyelmeztetett. Az aratás kezdetére, majd befejezésére, utóbb pedig a vetés megkezdésére a Szűz csillagkép ekliptikán fekvő Kalász nevű csillagának eltűnése adott jelt a mediterráneumban (a csillag eltűnése a precesszió miatt tolódott egyre későbbre a nyárban). Az eseményt Perszephoné alvilágba rablásának története mesélte el. Az istennő a levágott és földbe vetett gabonát és a Kalász-csillagos Szület személyesítette meg, mítosza pedig az eleuszi misztériumokban kelt életre.

Nem kevésbé fontos és feltűnő csillagzat volt az ókorban a Bika és a Kos csillagképek határán fekvő Fiastyúk (Pleiades), melyen a **nappálya** is áthalad.

lad. Kr. e. 2200 körül a **tavaszi napéj-egyenlőség** idején halt a Nap „benne”. Sok régi mítosz szól erről az eseményről. Íme, ezek közül egy, mely **Sziszüphosz** történetét beszéli el.

*Sziszüphosz Aiolosz szélisten fia volt, aki az egyik pleiászt (a Pleiades egyik csillagát) feleségül vette. A görög mitológia szerint a pleiászok Atlasz titán leányai voltak. Atlasz, aki az eget tartotta, a Pleiadesszal szomszédos felemelt karú óriás Orion csillagképet személyesíthette meg. Sziszüphosz viszont naphérosz volt. A ravaszságáról és marháiról híres félisten neve „Nagyon bölcs”-et jelent (a Nap mindent tud, tartották a régiek), egyesek ezzel szemben a hettita **Tesup** isten nevének görög változataként olvassák, „aki azonos Atabürioszal, a rhodoszi napistennel. Atabüriosz szent állata a bika volt. (...) A görög mitológiában gyakran találkozunk a napisten jelével megjelölt csordák ellen intézett rablótámadásokkal.” (A legrégebbi időkben Hélios napszekerét is bikák vontatták.) Itt a bika nyilván az égi Bikát jelenti, amelynek a lapockáján a Fiastyúk kotlik.*

Sziszüphosz isteni titkok elárulásáért arra ítéltetett, hogy az alvilágban egy sziklát görgessen föl egy hegyre. A büntetés abban állt, hogy a szikla, mihelyt felért vele a hegytetőre, legurult, így másnap kezdhetett előlről az egészet. „Sziszüphosz ‘ármányos sziklája’ eredetileg a napkorong volt, s a domb, amelyre felgurította, az égbolt. Jól ismert kép.” (GRAVES 1970: I. 346–347.)

Közkeletű magyarázat szerint hősünk házasságának története Meropé pleiászszal azt mesélte el, miért halványult el a 7 csillag egyike. Az elbeszélés szerint Meropé szégyellte, hogy férje az alvilágba került, ezért elhagyta 6 ragyogó csillagnővérét és elbujdosott.

Nemcsak Sziszüphosz naphérosz vett pleiászt feleségül. A Fiastyúk, amin időről időre minden planéta áthalad, a mitologikus felfogás szerint a planétaistennek szerelmi fészke és – stílszerűen szólva – költőhelye. Az uráli mitológiában a Pleiadest – „fészeknek”, pl. Récefészeknek nevezik, s az égisten 7 planétagyermeké vízimadár-fióka képében itt jön a világra. Egy amazonasi indián állatmesében a Nap és a Pleiades vetélytársak. A baraszana mese – tulajdonképpen szerelmi háromszögtörténet – hősnője, Jauira légyottot beszél meg Tinamu Főnökkel (a tinamu egy gyöngytyúkra emlékeztető, fogolyszerű madár). Tinamu, hogy az aszszony eltaláljon hozzá, a zsapú madár bűdös tollával megjelöli a hozzá vezető utat. Jauirára Oposzum is feni a fogát (az oposzum újvilági erszényes patkány), ezért a jelet az ő odájába vezető ösvényre teszi. Jauira így Oposzumhoz megy. Egy darabig együtt is él vele, bár nem szívesen, mert férje nagyon bűdös. Egy alkalommal, amikor a folyóban fürdik, Oposzum tilalma ellenére a folyásirányba néz, s megpillantja Tinamu Főnököt. Odaúszik hozzá. Tinamu először elutasítja az aszszony közeledését, mert megérzi rajta Oposzum bűzét, de végül győz a szerelem, és Jauira vele marad. Oposzum nem hagyja anynyiban, Jauiráért megy. A két „férfi” összeshólkózik, Tinamu győz, Oposzum meghal. Abban a pillanatban zuhogni kezd az eső, ahogy Oposzum megjósolta.

A mese jelentése a következő. Jauira az éganya, Tinamu Főnök a Nap (a madár tollazata és csodaszép sárga, vörös és más színekben pompázó tojásai miatt), Oposzum pedig a Pleiades. Amikor májusban a csillagzat eltűnik az égről, vagyis Oposzum meghal, a hosszú esős évszak kezdetét veszi; amikor december-

ben **napnyugtakor** keleten kel ismét, Oposszum feltámad – véget ér a második rövidebb esős évszak is, és a hosszú száraz évszak visszatér.

Az aztékoknak a Pleiades egy korszak végét jelezte. Az időt a csillagkép állása szerint 52 éves „századokra” osztották. Az 52 éves ciklust annyira komolyan vették, hogy lejárta a világ végét jelentette, az új korszak első hajnalán kelő Napot pedig mint új Napot köszöntötték. A korszakot bevezető több napos **Új Tűz szertartást** a világ fennmaradásának a reményében rendezték meg. Az ünnep csúcs- vagy inkább fordulópontja a korszakhatár éjjelén következett be. A papok a Csillag hegyéről figyelték, ahogy a Pleiades csillagfürtje lassan kapaszkodik fel az égen a teljes sötétségben; e néhány napra minden tüzzel kioltottak **Tenochtitlan** völgyében (megtált a régi kor Napja). Amikor a Pleiades éjjelkor elérte a zenitét, s ezzel egyidejűleg a Nap az alvilág, a déli égbolt legmélyebb pontját, majd túlhaladt rajta, a papok meggyőződhetek arról, hogy a világ újabb 52 évig kitart. Ekkor a papok új tüzet csiholtak az áldozókőre fektetett áldozat mellkasán. „És amikor a tűz meggyulladt, kovakés hatolt az áldozat mellébe, a pap megragadta a még dobogó szívet, kitepte és a lángba dobta. Az áldozat mellkasán égő tüzecskéből vett gyújtóssal pedig máglyát gyújtottak a templom oltárán.” (KRUPP 1983: 207.) A fény láttán szerte a völgyben megnyugodhattak az emberek, a világ még tovább mentve. Az égő szívvél jóllakatott tűz erőt adott az új Napnak, hogy felkeljen.

A Nap és a többi szabad szemmel látható planéta közti viszonylatok (fényszögek) változását elődünk folyamatosan szemmel kísérte, és még fontosabbnak tartotta, mint a Nap állócsillagokhoz

mért elmozdulását. (L. az asztrológiában.) Ennek tanújele, hogy az ember majd mindenütt úgy képzelte el az ég vándorait, mint amelyek egy családot alkotnak, annak ellenére, hogy nem(?) tudta, tényleg egy rendszer, a naprendszer részei. Néha ez az istencsalád kibővül másokkal, olykor egy-egy planétaisten a fennkölt társaságból kimarad, de a mitológus vallások istenei szegről-végről mind rokonai egymásnak.

A 12 olümposzi isten például az év 12 hónapjának védnöke volt. Köztük regnált a föld (Déméter), a levegő (Héra), a tenger (Poszeidón), a föld mélyének (Héphaisztosz), a tűzhelynek az istene (Hesztia) és hat planétaistenség (**Zeusz**, **Apollón**, **Artemisz**, **Hermész**, **Árész**, **Aphrodité**). A hiányzó hetediket (**Kronoszt**) története szerint letaszították az égből, helyét a szidereális funkcióval nem rendelkező Athéné foglalta el. Az olümposzi rend a családi szálakat nem tépte szét. **Zeusz Kronosz fia** volt és maradt, **Déméter**, **Héra**, **Poszeidón** és **Hesztia** az ő testvérei voltak, **Apollón**, **Artemisz**, **Hermész**, **Árész** és a homéroszi változat szerint **Aphrodité** az ő gyermeke, míg **Héphaisztosz** **Héra** fia volt.

Az asszír-babiloni planétaistenek szintén egy család tagjai. **Szín holdisten**, **Nergal** (Mars) és **Ninib** vagy **Ninurta** (Szaturnusz) **fiúvérek**, egy mítosz szerint **Marduk** (Jupiter) is az ő **fiúérük**; **Nabú** (Merkúr) viszont **Marduk** fia, míg **Samas** (Nap) és **Istár** (Vénusz) a holdisten gyermekei.

Egy családot alkotnak az uráli mitológia planétaistenei is. **Num Torum egyatyának 7 gyermeke van**, közöttük a legkisebb a **napisten**.

A kapcsolat még ennél szorosabb is lehetett. Egyiptomban a „**bolygók neve, alakja a Nappal mutat rokonságot, sőt több-**

ségük *bárkán közlekedik az égen, akárcsak Ré. (...)* Ebből az következik, hogy a Napot, a Holdat és az öt bolygót mint testeket, azonos lényegűnek tekintették az utóbbiak látszólagos pontszerű kicsinyége ellenére.” (Kákosi 1978:32. Egy Kr. e. 6. századi koporsószöveg tanúsága szerint az egyiptomiak tudták, hogy a bolygók nem pontszerű testek; a felirat a 7 planétát egységesen **korongnak** nevezi!) A szentírási szövegek is egylényegűnek tartják őket: *„Hét van ilyen, az Úrnak szemei ezek, a melyek átpillantják az egész földet.”* (Zak 4,10.) A *Barány*nak *„hét szeme vala, a mi az Istennek hét lelke, a mely elküldetett az egész földre.”* (Jel 5,6.)

Az egylényegűségnek, ami azt aényt is magába foglalja, hogy az égitestek egy anyagból vannak, mitológiai értelme is van. Jelenthet szerepmegosztást: a napisten egyik szerepkörét a funkciójelző attribútummal együtt egy másik planéta-istenre „bízta”. **Héliosz**tól **Zeusz** „megöröklí” az igazságos bíró szerepkörét, annak **villámával** és **bikájával** együtt. És jelentheti azt is, hogy a napisten másik égi testbe költözik. Jeleztem már, hogy a Jupiter-istenek (**Zeusz**, **Marduk**) ifjúkorukban napistenek voltak.

Az ember nyilván láthatóságuk – ennek időtartama, aztán fényességük, nagyságuk és gyorsaságuk – mértéke szerinti sorrendben fedezte föl a bolygókat. (A megkülönböztetés alapja elmozdulásuk az állócsillagokhoz képest, és hogy nem hunyorognak, mint amazok.) A planéták közti rangsor ettől eltérhet, különben is, a planéták többféle sorrendbe rendezhetők. Legnagyobb fényesség szerint: Nap, Hold, Vénusz, Jupiter, Mars, Merkúr, Szaturnusz a sorrend, gyorsaságukat figyelembe véve viszont a Hold, a Merkúr

és a Vénusz megelőzi a Napot, majd Mars, Jupiter, Szaturnusz a sorrend, a láthatóság időtartama tekintetében viszont a Szaturnusz kerül az első helyre és a Merkúr az utolsóra. Mindemellett a Hold fényváltozásai a legfeltűnőbbek, hónapos ciklusa pedig rövidege miatt könnyen számontartható, ezért a legtöbbben úgy vélik, hogy a Hold kultikus tisztelete időben is megelőzhette a Napét. Ennek jele, hogy az első kalendáriumok holdnaptárak voltak, s hogy a Hold volt sokhelyütt a növekedés – apadás, a termékenység, a vizek és az élet megújulásának égi felelőse. E képzet nyomai a néphitben ma is élnek.

Az ember nyilván régen felismerte a *Hold* szerepét az árapály-jelenség keletkezésében, továbbá, hogy a holdváltozás időváltozást hoz (és sok embert megvisel), hogy a nők havi ciklusa, a terhesség időtartama embernél, állatnál összefügg a holdciklussal. (A Hold élettani hatása részint „vonzeréjének”, a gravitációnak köszönhető, részint az általa visszavert fény változó mennyiségének. Egy elmélet szerint a Holdról visszaverődő fény polarizált, sarkított a rezgése, ez „idegesít föl” holdtóltekor annyi embert.)

A Nap és a Hold mindenképpen kivételes helyet foglalt el a planéták sorában, ami abból is látszik, hogy a bolygók mitológiai-naptári jelentősége csak a Nap (és a Hold) viszonylatában mondható számottevőnek. A Nap viszonylatában ez a Holdra is áll. Bárhogy is volt „eleinte”, az ókori csillagvallásokban a Hold már a második helyre, a Nap mögé szorult.

A Naphoz mérten a Hold négy okból bírt különös jelentőséggel. Először azért, mert ő is világító test, mely a Naptól

kapja fényét, és látszólag méretre is azonos vele. Ezért tartották éjszakai lámpásunkat a Nap ikertestvérének, férjének illetve feleségének, atyjának, helyettesének, éjszakai másának, ezért terjedt el az a kép a világon, hogy a Nap és a Hold az égisten két **szeme**.

Másodszor a holdváltozások, a hónapok holdciklus miatt. Az első naptárak a holdjárásra épültek, és az ember mindmáig nem tett le arról, hogy a nap- és holdjárást egyeztesse (ez alól egyedül a muszlim naptár a kivétel). A luniszoláris naptár mitológiai tükröződése egyes (törzsi) vallásokban, hogy a főisten a Nap – Hold ikerpárból olvad össze.

Az egyiptomiakról kialakult közkeletű kép szerint ők vegyítizta szoláris naptárt használtak. Ennek ellentmond, hogy a legjelentősebb egyiptomi vallás központi istensége, **Ozirisz** a nap- és holdistenek vonásait egyesítette, s hogy az egyiptomiak első naptára holdkalendárium lehetett, hisz' mint hitték, Khonszu holdisten, a „Futó” lépte ki az év 12 hónapját. Emellett szól, hogy a Hold másik isteni megnyilvánulását: Thotot, az égiek írnokát – az ókori Egyiptomban az írnok a tudós szinonimája volt – tekintették az idő és az évszakok szabályozójának, vagyis a naptár urának. Babilonban is a holdjárás szerint számolták először az időt, erre utal, hogy a Holdat a Nap atyjának tartották, s hogy a naptárt és a csillagjóslást Szín holdisten felügyelte.

A Hold Naphoz mérten is megkülönböztetett tisztületének harmadik oka az volt, hogy fogyatkozáskor ő takarja el a Napot. Azt hihetnők, hogy a régiek nem tudták ezt, de a **napfogyatkozás** mitikus magyarázatai vagy a **Stonehenge**-nél alkalmazott fogyatkozás-előrejelző eljárás

– mint a maguk helyén látni fogjuk – arról tanúskodnak, hogy a Hold ebbeli szerepével tisztában voltak.

A Hold egy egyiptomi „történet szerint *Séth fejből született meg. Séth mégis ellensége a Holdnak, s annak fázisváltozásait összefüggésbe hozták a Hóros és Séth között lefolyt harccal, amelynek során Séth kitépte és megkárosította Hóros szemét, a Holdat.*” (KÁKOSY 1978:33.) Alighanem két különböző égi jelenség, a holdváltozás és a fogyatkozások magyarázata keveredik ebben az elbeszélésben. **Hórusz** egyfelől égisten, akinek ép jobb szeme a Nap, havonta megvakuló balszeme a Hold. Másfelől **Hórusz** napisten is, **Ré-Harakti** néven, akiben **Ízisz** és **Ozirisz** fia Rével egyesült. Mítoszuk szerint ez a **Hórusz** győzte le Széthet. A fenti történet tehát úgy is értelmezhető, hogy a holdfejú Széth a Nap-**Hóruszt** fosztja meg **szeme** világától, azaz világosságától, értsd: okoz **napfogyatkozást**.

A változékony (csalfa) Hold megítélése is ambivalens volt. Hol a sötétségben világló jó Holdat látták benne („**éjjeli Nap**”: telihold), hol a sötétség varázshatalmú, *baljós* képviselőjét vagy annak fegyverét, sarlóját (újhold, sötéthold). Ezért jutott neki a *bal* oldal, míg a jó Nap a maga szemszögéből nézve rendszerint a *jobb* oldalon látható együttes ábrázolásikon.

A negyedik ok az árapály-jelenség, a Hold „vízszívó”, „vízfűjő” hatása, amit már az ősidőkben felismert az ember. Erről azonban nem szólnék itt, nem tartozik ide.

Vénuszról, a Nap előtt kelő Hajnalcsillagról (gör. *Phosphorosz*) és a Nap után nyugvó Estcsillagról (*Hesperosz*) már nevei alapján is nyilvánvaló, hogy mito-

lógiai szerepét és csillagászati jelentőségét a Naphoz való viszonylagos közelségének és ebből adódó fényességének köszönhetette, megítélése pedig a Naphoz viszonyított helyzete szerint alakult. Helyzetváltoztatásának ritmusa (kerिंगési ideje) és a napév közti számtani összefüggés ezt a kapcsolatot még szorosabbra fonta.

A Holdhoz hasonlóan felemásnak hitt Vénusz jobbik énje a Hajnalcillag volt.

Phószphorosz „fényhozót”, „fényhordozót” jelent. *Phósz* jelentése „világosság”, „fény”, „napvilág”, „napfény”, „nappal”, „élet”, „fáklya”, „gyertya”, „szemvilág”, „ablak”, „szerencse”, „üdv”, csupa olyasmi, ami a Naphoz kapcsolódott a régiek képzeletében. A jó Vénuszt Egyiptomban „Hajnali isten”-nek, „Átkelő”-nek, **Ozirisz**nek, **Főnix**nek (*Bennu*) nevezték, aki a kezében *napsugarhegyű* szígyával a túlvilágra utazó Nap előtt *halad bárkáján*. *Két sólyomfeje, vagy „négy megelégedett arca” van a Naphoz viszonyított helyzetei szerint. Ozirisz csillagaként, főnixmadárként el sem választható a Naptól, hiszen Ozirisz a halott napisten, a hamvaiból feltámadó főnix pedig „Ré és Ozirisz természetét egyesíti magában. Ré megalkotta a saját lényét mint önmagától keletkező főnix” – mondja egy római kori hieratikuss papirusz.*” (KÁKOSY 1978:30.)

Az akkád **Samas** és Istár (sumer **Utu** és **Innin**), a Nap és Vénusz megszemélyesítői testvérek. A görög **Apollón**nak Aphrodité (lat. Venus) féltestvére a homéroszi mitológiában (nagy-nagynénikéje Hésziodosz szerint). A másik görög napistennek, **Héliosz**nak Aphrodité az anyósa. A Vénusz különösen szoros kapcsolatban áll a Nappal a keresztény szimbolikában is, hiszen Venus istennő szá-

mos funkcióját a Nap-**Krisztus** anyja, Szűz Mária örökölte meg.

Estcsillag volt a Vénusz rosszabbik énje. *Heszperosz* (*heszpera*: „este”, „nyugat” szóból) nemcsak „Estcsillag”-ot hanem „sötét (alvilági) isten”-t is jelentett. Vénusz természetének árnyoldalai a babiloni Istár egyik szerepkörében ütköznek ki a legfeltűnőbbben. Istár nemcsak a szerelem istennője volt, mint a görög Aphrodité, hanem a háborúé is, – gondolhatjuk, aszerint, hogy kelése illetve nyugvása fényt hozott-e vagy sötétséget. Egy Asszurbanipál (Kr. e. 668–626) könyvtárából fennmaradt jóstáblán ez áll: *„Ha Tammúz hó 25-én Vénusz eltűnt nyugaton, 7 napig távol maradt az égről, és Áb hó 2-án feltűnt keleten, esőzés lesz a földön; pusztulás lőn (8. év).”*

Hasonlóan kettős természettel bírt a közép-amerikai indiánok Vénusza, a „Darázscsillag” (*Sus ek*). Istensége a híres **Tollaskígyó** (azték Kecálkoatl, maja Kukulkán) volt, akinek megjelenését és eltűnését folyamatosan nyomon követték. Fullánkös nevét annak köszönhetette, hogy az ún. „virágháborúk” menetrendjét meghatározott konstellációjú felkeléséhez igazították. (A virágháborúk célja az volt, hogy a tömeges emberáldozatokhoz foglyokat ejtsenek.) A fullánkös **méhet** (**darazsat**) ugyan az Óvilágban napállatnak tartották, de a Naphoz „közel álló” Venusnak is attribútuma volt. Fullánkja sem csak a szűrő **napsugarat** jelképezte, hanem a hol szerelmes, hol meg harcias istennő fiacskájának, Ámornak célba talált **nyilait** is **méhcspéshez** hasonlították.

Babilonban éppúgy, mint az ókori Hellaszban és a közép-amerikai műveltségekben, már kiszámították, hogy ad-

dig, amíg a Hajnalcsillagból Estcsillag, majd ismét Hajnalcsillag lesz, 584 nap telik el, és hogy 5 ilyen ciklus kerekén 8 földi évnék felel meg. Az 5-ös és a 8-as szám ezért bukkan föl sűrűn a Vénusz szimbolikájában. *Sus eket* 5 ágú csillagnak ábrázolták a maják, Istár csillagát 8 ágúnak a babiloniak. A 8 karú polip (*oc-*

10. Szúrja napisten planetáris kísérőivel. Fali-kép. Jaipur, India

topus) Aphrodité tengeristennő szent állata volt; de a szerelem istennőjeként is 8-as a száma, hiszen mint egy régi találós kérdésre adandó válasz tartja, az a „szörny”, aminek 4 keze és 4 lába van, a szerelmespár. 8-as volt a száma mint a „Szelek csillagának” – a szélrózsának 8 „szirma” van –; 8 ágú a *Stella Maris*: a Vénusz mint Szűz Mária csillaga. A 8 év alatt a nap- és holdjárás közti eltérést is több-kevesebb pontossággal – három 30 napos hónap beiktatásával – ki lehetett egyenlíteni, ezért a ciklus az ókori világban szent időegységnek számított, és a végét a Nap, Hold, Csillag egymásra találásaként ünnepelték. E hármas mitológiai összekapcsolását – és a 3-as szám

kiemelt jelentőségét! – ez is magyarázhatja (*11. rajz*). Az 5 Vénusz-ciklus nem egészen pontosan 8 napév, van köztük 2,4 napnyi eltérés, ám egykorú följegyzések tanúsága szerint ezzel az új babiloni kor (Kr. e. 626–539) csillagászai tökéletesen tisztában voltak.

A *Merkúr* a Naphoz legközelebbi és leggyorsabb bolygó. Csak **naplemente** után és a hajnali órákban látható; a Nap közelsége miatt akkor is csak ritkán és rövid ideig. Kiszámíthatatlannak tűnő viselkedése, váratlan eltűnése, majd fölbukkanása, cikázó mozgása – amiért a bronz mellett a higanyt tették meg fémének – és láthatóságának ideje, az átmeneti napszakok határozták meg istene karakterét, akinek alakja, szerepköre itt-ott a holdistenével keveredett (l. *Thot*, *Szín*). Az egyiptomiak **Ozirisz** gyilkosának, a holdfejű Széthnek a bolygóját látták benne, Babilonban a csillagászat, jóslás, titkos tudás bölcs írnokistenének tartották. A neve: Nabú, tulajdonképpen „prófétá”-t jelent. A görög-római mitológiában is égi küldönc, az **írás**, a játékok föltalálója, a kereskedők és tolvajok, általában az úton járók istene, a holtak kísérője és az átmenetek ura volt e hol komor, hol szeleburdi isten. A görög *Merkúr*: *Hermész* eredetileg fallikus isten volt. Neve a *herma*, „fallikus kőoszlop” szóval mutat rokonságot. Ez illik hozzá: a férfi nemi szerv is hirtelen alakváltoztatásra képes. A védikus és hinduista mitológiában a *Merkúr*nak *Budha*, „Bölcs” a neve.

Mivel a Nap **sugárövezetében** (derékán, övéen) kering, mindez elsősorban a Nappal kapcsolatban jellemezte. (*Hermész mihelyt a világra jön, lópásra adja a fejét. Természetesen Apollón napisten marháit hajtja*

el.) A Napot vezette égi útjában – a lelkek a túlvilágra a Nap útján jutnak el –, a napisten esze, ereje, sőt testrésze volt, akár mint fallosza, akár mint fegyvere; **sugárkeze**ben – a fürgé **kéz** is Merkúr hatalma alatt áll az asztrológia szerint – cikázó **nyila**, izzó hegyű **lándzsája**, arany **kardja**, legújabb-kori mesékben puskájából kilőtt aranygolyóbisa. A héberben Isten fegyvere: „**kézív**” (**íj**), „**nyíl**”, „szivárvány” és a „**hímtag**” ugyanaz a szó. (Gondoljunk a *caduceusra*, Mercurius **varázsvesszőjére**.) *Isten, ha kell, „vesszejével” fakaszt vizet* – ősi képzet szerint az eső a (**bika**)isten földanyára permetező ondója –, *ha pedig megelégszik a vízzel, a felhők közé helyezi szivárványját, úgy vet neki véget* (Ter 9,13).

A perzsák a bolygót *Tirnek*, azaz „**Nyíl**”-nak nevezték, és felajzott íj volt a jele Indiában is. Egy vietnami mítoszban az égi **tűzkard** (a Merkúr) a férfierőt jelképezi, míg hüvelye vízszimbolikájú és nőies (lat. *vagina* „vagina”, „**kardhüvely**”). Az európai mesék és mondák földből, vízből kibukkanó arany csoda-**kardja** feltevésém szerint szintén a Nap **sugarai** közt kelő Merkúrt szimbolizálja. A Merkúrhoz illő tudás–fegyver analógiára nézve lásd „*éles eszű*”, „*tompá agyú*”, „*vág az esze, mint a borotva*”.

A *Mars* bolygó fénye nem túl erős, vörös színe miatt mégis könnyen megkülönböztethető. A vasat (vasoxidokat, rozsdát) és vért idéző színe miatt lett a hadistenek planétája (magyar népi elnevezése *Hadakozó csillag*, *Vérszemű csillag* volt). Egyiptomban Vörös **Hórusz**, az óind Védákban Rudra, „*az égbolt vöröses vadkanja*” volt a neve. Rudra is hadisten volt, és neve az indogermán nyelvek „vörös”, „vas”, „durva” jelentésű szavaival

közös töről ered (lat. *rudere* „ordítani”, ang. *rude* „nyers”, *ruddy*, *red* „vörös”; ném. *rot* „rőt”; or. *rudá* „érc”). Vö. más népek halálisteneinek neveivel: pl. ókori arab Ruda, lapp Rauk, Ruotta, Rota, Ruszta, balti Ruevit. Ez utóbbi hadisten neve. A görög Árész, a „Pusztító” vérszomjas és alattomos isten, a napisten ellensége és vetélytársa. Rómában viszont a városalapító **Romulus** atyjaként tisztelték Marsot.

Az isten visszatetsző természete a bolygó feltűnő retrográd mozgásával is magyarázható. Mivel jóval gyorsabb a többi külső bolygónál, 9–11 hétig tartó látszólagos hátrálása is jóval feltűnőbb amazokénál. Vörös színe miatt kapcsolták össze a Nap-pal. *Püroisz* **Héraklész** néven a leghíresebb naphérosszal azonosították (gör. *püroisz* „tüzes”, „heves”, „forró”; vö. *piros* szavunkkal), aki más „Napokkal”, **Apollónnal** és **Héliósszal** húzott ujjat. **Nergál**, a Mars aszír-babiloni istene eredetileg napisten volt; a perzselő, pusztító Napot személyesítette meg. A bibliai **Sámson** („*Napocska*”) heves természete is kos-naphéroszra valló marsi karaktert jelez. A **tavaszi napéjegyenlőségkor** harcba szálló napisten a Mars uralma alatt cselekszik. A számárállkapocs, amivel **Sámson** ellenségeit aprítja, GIORGIO DE SANTILLANA szerint a valóságban a Kos csillagkép szomszédságában lévő Bika állkapcsa: a Hyades csillagcsoport.

A „Fehér csillag”-ot, *Jupitert* Babilonban **Marduk** bolygójának tartották, akit az istenek királyaként tiszteltek. A görögök **Zeusz** főisten planétájának tekintették, s ma is úgy nevezzük, mint Róma legfőbb istenét. Egyiptomban **Hórusz** napisten **sólyom**fejével ábrázolták és **Hórusznak** is nevezték, „*Dél csillagá*”-nak, „*aki megvilágítja a két országot*”. Napra illő

nevek ezek! **Marduk**nak is vannak napos vonásai. Mint **gyermek**istent ifjú Nap-ként imádták, akárcsak a görögök **Zeuszt**.

Marduk győzte le a Káoszt, és teremtett Rendet a kozmoszban. Felosztotta a teret a többi isten (a csillagképek) között, aztán megállapította az év hosszát és hónapokra osztotta. Kijelölte a horizont (a keléspon- tok) és a zenit helyét, megszabta a Nap és a Hold pályáját, a nappalok és éjszakák, vala- mint a holdváltozások rendjét. Bolygójának mozgása szab irányt a csillagok és a pla- néták haladásának.

Miért az övé, és miért nem **Samasé**? Azért, mert a Nap vakító fényében nem látszik, hogy a többi égitest épp merre jár. A Jupiter pályája viszont szorosan követi a Napét, közelebb húzódik az **ek- liptikához**, mint a többi planétáé. Más- részt majdnem pontosan 12 év alatt megy körbe az **Állatövön**. A **12-es szám** bűvö- letében gondolhatták a régiek, hogy méltóságteljes haladásával előírja, ne- künk pedig mutatja a Nap járását. Hogy így lehetett, azt a távolkeleti (kínai) nap- tár egyik sajátossága is mutatja. A kínai **Állatöv** (*Dodekaórosz*) nem a napév hó- napjait jelöli elsősorban – bár „állatai” egykor nyilván **12 ekliptika** menti csil- lagzatot jelképeztek, de ennek mára nem maradt emléke –, hanem évek jelzésére szolgál a Jupiter **12 éves ciklusa** szerint, és az ún. „kettős órák”-nak ad nevet (két óránként a Nappal együtt 1/12-nyit for- dul az ég).

A Jupiternek más napfunkciói is van- nak. Annak ellenére, hogy a mitopoéti- kus felfogásban a mindent látó Nap az Igazság letéteményese, az asztrológiában a Jupiter az igazságosság ura, a legfőbb égi bíró. A Bibliában az ősi Jeruzsálem, Sálem királya viseli a planéta kétértelmű

nevét. *Melkicedek* azt jelenti „Az igazság királya”, de a *cedek* nem csak „igazság(ós- ság)”-ot jelent héberül, ez volt a Jupiter bolygó neve is (Ter 14,18).

A még szabad szemmel látható leg- külső bolygó a lassú járású, sárga fényű **Szturnusz**. Babilonban **Ninib** (Ningir- szu, Ninurta), Hellászban **Kronosz** né- ven tisztelték, Rómában a bolygónak ne- vet adó Saturnus isten védnöksége alá tartozott. **Ninib** és **Kronosz** is napisten lehetett eredetileg. **Ninib** a déli égtáj, a lustítóan forró déli óra és a heti pihenő- nap ura volt Babilonban, valamint a **téli napfordulóé**, amikor a Nap legdélebben kél, és a legtovább pihen éjszaka. Később ő lett a tavaszi vetés ura. **Kronosz** az ara- tás és a gabona ősi titánistene volt, akit a legforróbb nyárban, a **nyári napfordu- lókor** ünnepeltek. Rómában Saturnus- nak, a földművelés istenének a téli holt- szezonban, amibe a **napforduló** is bele- esett, szenteltek egy hetes ünnepségso- rozatot. Egyiptomban is egyfényegűnek tartották a Nappal, **sólyomfejjel** ábrá- zolták, és „**Hórusz**, az Ég **bikája**” volt a neve. Az ókori arab Palmürában a nap- isten neve **Sol Malakbel** volt („*Nap, Bél követe*”, „*Nap, Bél király*”), akit délben **Hé- liosszal**, este a sarlós Saturnusszal azo- nosítottak. (Lehetséges, hogy az egyipto- miak a sánta, öreg, esti napistenben, **Atumban** szintén az agg Szturnuszt lát- ták? A **bot**, mankó máig Szturnusz at- tribútuma!)

Kronoszt más napisteni alakokkal is azonosították. **Khronosszal**, az „Idő”-vel, a tűzhozó Prométheusszal, **Phaethónnal**. Aratószerszámát, az újholdsarlót, amivel agráristenséggént a gabonát sarlózta az újkőkorbán, napistenként atyjával és a

sötétség urával, Uránosszal szemben fegyverként forgatta, de az óbabiloni világgépben már a Nappal szemben álló hatalmasság lett (12. rajz). Az újjaholdsarló a napisten keze ügyébe eső fegyver, hiszen az újjhold együtt áll a Nappal. Ugyanakkor a Hold és a Szaturnusz között számszerű kapcsolat van: a holdciklus 29 és fél napig tart, a Szaturnusz 29 és fél év alatt vándorog végig a pályáján. A bolygó kereken 30 éves ciklusa is szent időegység volt az ókorban. Az archaikus korok szent királyai legfeljebb ennyi ideig uralkodhattak. Mint az „idő ura”, ő szabott határt uralmuknak. A Szaturnusz-ciklussal függhet össze, hogy egykor egy emberöltő hosszát is 30 évben állapították meg.

A csillagmitológiákban nemcsak a Nap és a planeták, hanem ez utóbbiak egymás közötti kapcsolata is fontos szerepet játszott. A csillagistenek viszonya a kozmikus látszativilághoz, naptári szempontokhoz, az asztrológia rendszeréhez igazodott. A klasszikus mitológia állandó szerelmespárja volt például Aphrodité és Árész, Vénusz és Mars. Szerelmük alapja a szomszédság: március (a Kos hava) a Mars, április (a Bika hónap) a Vénusz otthona az asztrológiában, ugyanígy szomszédolnak a Mérleg és a Skorpió havában. Március ráadásul Marsról, április Aphroditéről kapta a nevét. Hasonlóan szoros, bár más természetű kapcsolat fűzte össze a Jupitert és a Szaturnuszt. A régiek tudták, hogy pályájuk egymás mellett fut, s arra is rájöttek, hogy a két bolygó 20 évenként áll együtt. E találkozások jelentőségét „mértani szépségük” csak emelte. Az együttállásokra ugyanis az **ekliptika** körén forgó egyenlő oldalú háromszög egymás utáni

csúcsein kerül sor. A „Nagy Együttállás Trigonja”-nak az időszámításban volt szerepe. Korszakhatár-számításnál ugyanis a két bolygó *coniunctio*-ját figyelembe vették. Erre lehet legalábbis következtetni

11. Babiloni határkő a Nap, a Hold és a Vénusz ábrázolásával

abból, hogy az ókori görög időszámítás kezdete az első **Olimpiai Játékok** időpontja volt, és hogy a Játékokat **Héraklész** naphérosz alapította **Kronosz** és **Zeusz**, apa és fiú „birkózásának” emlékére – PAUSZANIÁSZ szerint. Ezt úgyis értelmezhetjük, hogy az első olimpiász időpontját, az időszámítás kezdetét a naphérosz a Szaturnusz és Jupiter valamelyik együttállása szerint tűzte ki. Hasonló vélekedéseket fűznek a keresztény világréa

kezdétéhez. Eszerint a mi éránk, a „Halak korszaka” Kr. e. 6-ban, a Halak csillagképben látható „Nagy Együttállás”-sal kezdődött volna. Csillagászok ezt a *coniunctiot* szokták a betlehemi csillag magyarázatául felhozni.

12. Isten (Ningirszu) megöl egy egyszemű naplényt (asszakut). Kr. e. 2000. Chicago, Oriental Institute

E „trigon” révén adja Szaturnusz min-dennek a mértékét át fiának, Jupiternek. Poétikusan fogalmazva: az Olüposz ura találkozásai alkalmával kéri ki detronizált atyja tanácsát. **Kronoszt** mint **Khronoszt** a régiek a világtengely forgatójaként tekintették az idő szerzőjének. MACROBIUS szavaival: „*Saturnus ipse qui actor est temporum* (Szaturnusz maga az idő szerzője)”. Különös módon egybecseng ezzel, hogy a másik egykori napisten, Jupiter babiloni nevei közt van egy, a *Nebiru*, mely „oszlop”, „pólus”, „Sarkcsillag”, „forgástengely” értelmű. (Minden planétának az őt megszemélyesítő istenén kívül volt egy vagy több „saját” neve is).

Ez az összefüggés arra is ráirányítja figyelmünket, hogy miként a Napnak, úgy a bolygóknak is volt kapcsolata az állócsillagokkal, melyekkel megfelelő esetben ugyanúgy azonosulhattak. A Mars bolygó csillagpárja például az Antares fényes vörös csillaga, a Skorpion „szíve”. Nevének jelentése: „Olyan, mint Árész”. A babiloni **Ninib** másik nevén (Ninurta) viszont az Orion csillagképpel azonos. Csillagistenként is a földművelés patrónusa volt, aki kimérte az öntöző-csatornákat és a földek határait (az ókori Iránban és Japánban ez napisteni funkció). Orionhoz illik a földmérői szerep; a csillagkép fontos égi útvonalak kereszteződésében található. A Tejút mellette, az **ekliptika** a feje fölött halad el, az égi Egyenlítő pedig keresztezi.

A planéták, illetőleg a csillagok és csillagképek kölcsönös helyzete különösen mély jelentőséggel bír az asztrológiában. A Nap, a Hold és a bolygók körútját az **állatövi** jegyekben – a csillagászati hónapok szerint – az asztrológia mintegy karrierként fogja fel. Az alapséma a Nap éves karriervonala. A 12 szakaszos út 4 fő állomása határozza meg az „életpályát” ívét. A Nap a **tavaszponttal** kezdődő Kos havában van „erőben”, „emelkedőben” (lat. *exaltatio*), az Oroszlánban van „otthon”, „uralomban” (*domicilium*), az **őszponttal** kezdődő Mérlegben „romlásban”, „bukásban” (*casus*) és a Vízöntőben „rangvesztésben”, „száműzetésben” (*exilium*). A Nap asztrológiai karrierje tehát a valóságban megfigyelt **nappálya**-ingadozást követi. A Hold karriervonala együtt halad a Napéval. A Kost követő Bikában van „emelkedőben”, az Oroszlánt megelőző, **nyári napfordulóval** kezdődő Rákban van „otthon”, a Mérleg

utáni Skorpióban „bukik el”, és a téli napfordulóval kezdődő, Vízöntő előtti Bakban „számúzik”. A köztes jegyekben (hónapokban) hőseink „vándorolnak” (*peregrini*), hiszen „vándorok”, „bolyongók” ők (gör. *planétész*). Ez az évszakokat követő kettős görbe – együtt a személyes sors állomásait kifejező 12 „ház” jelentésével – a mítoszok és a mesék ikerhőseinek pályafutását is kirajzolja. A többi planéta „méltóságai” és „gyengeségei” – ahogy sorsfordulóikat az asztrológusok nevezik – szintén a szoláris mítoszok felépítésének a pillérei voltak. A Szaturnusznak, a Nap és Hold közös „ellenségének” a karriervonala például éppúgy a közös Nap-Hold karriervonal tükörképe, ahogy a mesebeli „ellenség” sorsa is az ikerhősökét tükrözi.

A planeták asztrológiai jellemzése a mitológiai szemléletből következik; abból, ahogyan az a planetáris istenségeket viszonyította a legfőbb jót képviselő napistenhez. Így lett a Jupiter a „nagy szerencse” bolygója, a Vénusz a „kis szerencsésé”, a Mars a „kis szerencsétlenségé”, a Szaturnusz a „nagy szerencsétlenségé”, a Merkúr pedig közömbös, tárgy voltából adódóan tárgyilagossá, ezért „két úr szolgálja”. Persze, ahogy a mítoszok, mesék szereplői is mind felemás természetűek, az asztrológia planetáinak a természetű csillagképi helyüktől, azaz „méltóságaiktól” illetve „gyengeségeiktől”, előre tartó vagy hátráló mozgásuktól, a többi planetával, legfőképpen a Nappal bezárt jó vagy rossz fénysszövegeiktől és más egyébtől függően fejt ki jótékony vagy ártó hatást. Még a legfőbb jó, a Nap is árthat (csakúgy, mint a valóságban):

„...a vele való együttállást is többféleképpen értékeli. Az alapul az, hogy a Nap kö-

zelében lévő planéta hatásai fokozódnak, erősödnek. De nem mindegy, hogy milyen közel kerül a Naphoz. Ha pl. a Naptól való távolsága $0^{\circ}16'$ és 7° közt van, akkor azt mondjuk, hogy 'a Nap elégeti', s ez a helyzet az illető planéta hatását csökkenti; ha a távolság a Nap és a planéta közt nem nagyobb $15'$ -nél, akkor az utóbbi 'a Nap szívében áll' s ez a szoros együttállás erősen fokozza a planéta hatását.

Kevésbé jelentékeny erőfokozódás az, ha valamely planéta több mint 15° -ra áll a Naptól, ekkor azt mondjuk, hogy 'a Nap sugaraitól szabadon áll'; s ugyanígy kevésbé jelentékeny erőcsökkenés az, ha egy planetának a Naptól való távolsága 7° és 15° közt van, amikor is azt mondjuk, hogy 'a Nap sugarai között áll'. (...) A hagyomány azt tartja, hogy az alsó (belső) planeták hatása fokozódik, ha a Nap mögött állnak az állatövön; a felső (külső) planetáké pedig, ha a Nap előtt állnak...” (BARTY 1947: 159–160.)

Naptári rendszerek

Naptárunk hármas alapja a Föld tengelyforgása (nap), a Hold Föld körüli keringése (hónap) és a Föld Nap körüli keringése (év). A régiek – láttuk – más kozmikus ciklusokat is beépítettek naptáraikba; a napévvel, holdváltozással valóságosan vagy számszerűleg összehangolható időegységeket (Nap-Hold-Vénusz ciklus, Jupiter-év, Szaturnusz-év). Más, ma már nehezen értelmezhető időegységekkel is számoltak, amilyen a bibliai jóbélév, a Bibliában szintén gyakran emlegetett 40 nap illetve 40 év, a 260 napos maja „év”, vagy a 60 esztendő kínai naptári ciklus és – hogy ismerős talajra lépünk – a mi hétszámtársunk,

aminek nem sok köze van sem a nap-, sem a holdjáráshoz.

Mondják ugyan, hogy a holdhónap negyedeléséből keletkezett. Ha átlagoljuk a Naphoz viszonyított, ún. színódi-kus és a csillagokhoz mért sziderikus holdidőt (29 és fél illetve 27,3 nap), az így kapott 28 napos átlag a holdfázisok állása szerint valóban negyedelhető, ráadásul egy évnegyed (évszak) hossza 13 hét, 13x28 nap pedig 1 és egy negyed nap híján kiad egy évet (az ősi európai fa- és holdnaptár 13 hónapos volt). Ez a hétszámítást igen praktikussá teszi. Mindazonáltal a heteket egy naptári rendszerben sem látták szükségesnek az évekkel és hónapokkal egyeztetni. A hetek megszakítatlan folyamatban követik egymást, és keresztezik a hónapok és évek határait.

A hétszámítás teljesen független az égitestmozgásoktól, a hetet mégis a 7 planéta uralma alá rendelték. A babiloni mintájú hellenisztikus asztrológia szerint a nap minden órája valamelyik planéta-isten uralma alatt áll. Babilonban a 7. nap, a szombat védelmezője a Szaturnusz volt, „akit” különféle meggondolások alapján a kortársak a zsidók és ókeresztények istenével azonosítottak. Neki szentelték a nap első óráját, majd az arra következő minden hetediket. A 25. órá-nak, azaz a **vasárnap** első órájának így lett a Nap a védelmezője, figyelembe véve a planéták keringési idejének sorrendjét, melyben a Szaturnusz, Jupiter, Mars, Nap, Vénusz, Merkúr, Hold követik egymást. E „kiszámolódsdi” szerint hétfő a Hold, kedd a Mars, szerda a Mer-kúr, csütörtök a Jupiter, péntek a Vénusz napja lett, s ez az elgondolás a napok latin nevei nyomán (*dies Saturni*, *dies*

Solis...) a nyugat-európai nyelvekben fennmaradt. (Ang. *Saturday* „szombat”, ném. *Sonntag* „**vasárnap**”, fra. *lundi* „hétfő”, ol. *martedì* „kedd”, stb.)

Babiloni mintára a zsidók a szombatot szentelték meg hetedik napként. A „Nap napja” 274-ben lett Rómában hetedik, azaz szent nap („id” nap = ünnep), ami-kor császári rendeletre *Sol Invictus*, a „*Legyőzhetetlen Nap*” heti ünnepévé tették. Ezzel a Nap az egész hét uralkodója lett. A **hetes** szám szentsége ettől fogva végleg a Naphoz kapcsolódott. Gyanítható azonban, hogy a naptári hetet és a **hetes** számot az indoeurópai népek már koráb-ban is a Nap alá rendelték. Nem tudjuk, számolták-e a régi görögök a napokat he-tek (holdnegyedek) szerint, de azt igen, hogy a „görög ünnepi naptárban *Apollón* is-ten szent napja – amennyire ezeket ismerjük – mind valamely hónap 7. napjára estek.” (HAHN 1983:64.) Indiában a hívőknek az év első hónapjának 7. napján ma is meg kell fürödniük a 7 szent folyó egyikében. „Árja” hatásnak tulajdonítható, hogy a tibeti naptár ugyanúgy rendeli a planétákat a hét napjaihoz, ahogy a hinduk és mi. **Vasárnap** (*Ni-ma*) a Nap napja, és Nap vagy napmadár a szimbó-luma, hétfő a Holdé stb. A **vasárnapot** – **brahmanista** szellemben – Thaiföldön is a napisten napjának nevezik. (*Wan Atit* = „**Áditja** napja”. **Áditja** a hindu **Szúrja** napisten inkarnációja volt.)

A rómaiak a 7 planétát – köztük a Na-pot is! – *Mithras Sol Invictus* sugárkoro-nájának 7 ágával azonosították (a bibliai **Sámsonnak**, az uráli napistennek 7 haj-fonatéka van), **Szúrja** kocsiját 7 ló vagy egy 7 fejű paripa húzza; egy falképen így jelenik meg a 7 planétát megszemélye-sítő nőalakok társaságában (10. rajz). **Pu-**

san, óind napisten kocsijának 7 kereke, **Agni tűzistennek 7** (láng)nyelve van. Zaratusztra követői szerint a „7 szent lény” (*Amesa Szpentasz*) **Ahura Mazdából** sugárzott ki, ahogy a fáklyákat is tűzről gyújtják meg. A maják napistenének is a 7-es volt a szent száma (a 4 mellett). Ez is mutatja, hogy a 7 nem annyira a naptári hét miatt lett napszám (a maják hetek szerint nem számoltak), hanem inkább azért, mert bevilágítja a világ 7 sarkát, „7 ágra sül”, mint a szólás tartja, vagyis mert hatalma alá tartozott az egész világ, aminek terét horizontálisan a 4 égtáj, vertikálisan a **zenit**, közép és nadír hármasa jelölte ki.

A fentiekből az is kiderül, hogy az indoeurópaiak napistene a naptári heten és a 7 planétán felül áll. Valóban, hívei szerint **Mithras** nem a hetedik, hanem a nyolcadik égi **kapun** túl lakik, és a nevében uralkodó perzsa király sem 7 fejedelem között az első, hanem azok felett áll, (*„Persiának és Mediának hét fejedelme, a kik láták a király arcát...”* Esz 1,14); az indonéziai Borobudur (Jáva sz.) égbé vezető szentélypiramisának sem 7, hanem 8 szintje van.

Nemcsak a hét lóg ki a sorból, a nap, a hónap és az év sem igazán harmonizál egymással. A Föld tengelyforgása és Nap körüli keringése, illetve a Hold Föld körüli keringése nem függ egymástól. Ezért nem fejezhető ki sem a hónap, sem az év hossza napokban egész (racionális) számmal, ezért az évet kiadó holdhónapok száma sem racionalis szám. Egy év 365 nap, 5 óra, 48 perc és – kerekítve! – 46 másodperc, illetve 12 holdhónap, 11 nap, 8 óra, 48 perc és kerekén 36 másodperc hosszú. Egy holdhónap 29 nap, 12 óra, 44 perc és ugyancsak kerekítve 16

másodperc. Ezek az időegységek nemcsak hogy nem egész számú többszörösei egymásnak, de összemérhetetlenek is. Mégis összemérjük őket, gyakorlati okokból, meg azért, mert az első naptárkészítők például az évet még a napok egész számú többszörösének hitték, és az évek és napok okát sem tudták egymástól elkülöníteni (1. az „év”, „óra” szavak közös eredetét az indogermán nyelvekben); a Föld tengelyforgását egyszerűen a Nap napi, keringését a Nap évi járásának hitték. Ez a tévedés a naptárkészítést leegyszerűsítette, hiszen így könnyebb volt rendszerbe foglalni az egészet.

A Holddal más a helyzet. Hogy a hónap sem a nappal, sem az évvel nem illeszkedik, azt a szemet szűrő különbségek miatt ősrünk hamar észrevette. Főtt is a feje emiatt eleget, de épp az egyeztetési nehézségek adják a különböző naptári rendszerek szépségét.

Az ember tehát a naptár alapjául a Nap és a Hold látszólagos járását tette meg. Ez tükröződik a latin eredetű, nemzetközi *kalendárium* szóban. (A lat. *calare* „kikikáltani”, „összehívni” igéből *Calendae* „a hónap elseje”. Az ősi Rómában a csillagászpapok újholdkor összehívták a népet, és kihirdették az új hónap kezdetét.)

A Nap kiemelkedően fontos naptári szerepét mutatja ugyanakkor, hogy például a hinduista mitológiában az **áditja** istenek: a Nap megszemélyesítői a 12 hónap urai, jöllehet a hinduk is tisztában voltak azzal, hogy a hónapok „holdnapok” voltak eredetileg. Az áditjákat úgy ábrázolják, amint egy **lótusz 12** szirmán, az év 12 küllös „virágkerekén” körben ülnek. Hasonló elv érvényesül a **Héraklész 12** munkáját megörökítő görög mítoszokban, melyek az **Állatöv 12** csillag-

képét a „napút” állomásainak fogja fel, s ez jellemzi az asztrológiai és csillagászati gondolkodást is.

Az óegyiptomi naptár. A források szerint az első egyiptomi naptár holdhónapokra épült. A hónap kezdetét a fogyó Hold eltűnte jelezte a kora hajnali égről. Hogy a 29 és fél napos holdciklusokat követni tudják, felváltva 29 és 30 napos hónapokkal számoltak. Így azonban a 12 hónap kerekén 11 nappal az év vége előtt elfogyott. A holdév mellett napévvel is számoltak. Isteni szerencsájukra adódott egy viszonylag pontos évhatárjelző esemény, a Nílus áradása, mely minden évben július 19. táján kezdődött. Később rájöttek, hogy ezt az időpontot a Sirius csillag (Szóthisz, „Az év megnyitója”) heliakus fölkelése előzi meg. Ehhez igazodva 3 évenként egy 13. hónap beiktatásával (*intercalatio*) szüntették meg a holdév és napév közti eltérést. A szökőhónapot a holdisten után Thotnak nevezték.

Ezt a naptárt talán már a Kr. e. 4. évezred végén alkalmazták. Néhány évszázad múltán azonban a Holdat kihagyták a számításból. Az évet – tőle teljesen függetlenül – 12x30 napos hónapra osztották, és a fennmaradó 5 napot mint a hónapok rendjén kívül eső ünnepnapokat kapta kárpótlásul Thot. Egy mítosz szerint, mely a naptár további „szolarizációjáról” ad képet, ezt az 5 napot is elveszíti; a Nap nyeri el hazárdjátékon tőle.

Az egyiptomiak a 360 napos évet 10 napos hetekre osztották, aminek szintén nincs köze a holdjáráshoz, sokkal inkább ahhoz, hogy 10 ujj van az ember kezén.

Az óegyiptomi naptár egyszerűnek tűnik, de volt egy fogyatéka. Annak ellenére, hogy papjaik tudtak róla, nem

vették figyelembe, hogy az év egynegyed nappal meghaladja a 365 napot. Ez 4 évenként 1 teljes nap eltolódást jelentett a napév és a Szóthisz-év között, a Sirius felkeléséhez (az áradás kezdetéhez) képest az egyiptomi újév napja 1460 év alatt körbejárt az éven. De ez a szám is pontatlan, mert elméleti; a valóságban a Sirius heliakus felkelésének időpontját a Nap precessziója (72 évenként kb. 1 fokok hátrálása a csillagokhoz képest) szintén módosítja. Az egyiptomi papok nem reformálták meg naptárrendszerüket. III. Ptolemaiosz ugyan Kr. e. 238-ban kiadott egy rendeletet a naptár megújítására, de a reform a papok konokságán elakadt. Amikor a római hódítást követően a korszerűbb Julianus-naptárt bevezették, valószínűleg és kronológiai célokra továbbra is a régi naptárt használták.

Mezopotámiai naptárak. A termékeny félholdnak nevezett elő-ázsiai térség első naptárát valószínűleg a sumerek dolgozták ki. Holdkalendárium lehetett, amit – a későbbi följegyzésekből sejthetően – szökőhónapok alkalmi beiktatásával igazítottak a mezőgazdasági, vagyis tulajdonképpen napjárás szerinti évhez. Ennek kezdetét az újév-ünnep keretében Innin és **Dumuzi** szent násza jelezte. Innin, a Vénuszt megszemélyesítő termékenység-istennő, **Dumuzi** a vegetáció meghaló és feltámadó istene volt; életciklusa a Napéval egybeesett, ezért alakja összeolvadt a napistenével.

A Kr. e. 1. évezred vége felé a babiloni papok a nap- és a holdjárás összehangolására talán már egy 8 éves ciklusra épülő rendszert használtak. Ez azon alapult, hogy 8 év alatt a hold- és napév közti különbség 90 napra, azaz három

30 napos hónapra nő. Ezért ez alatt az idő alatt minden 3. évben 1-1 szökőhónapot iktattak a naptárba. A Kr. e. 4. század elejére alakul ki a babiloni naptár végső rendje. Ez a 19 éves holdciklusra épült. A görög újrafelfedezőjéről **Metón-ciklusnak** nevezett időkör leteltekor a megfigyelt holdfázis ismét az évnek ugyanarra a napjára esik, vagyis rájöttek arra, hogy 235 holdhónap majdnem pontosan 19 napévvvel egyenlő. A naptár korrekciójához a 12 holdhónapos éveket, szám szerint 12-t, 7-szer (a 2., 5., 8., 10., 13., 16., 19. évben) 13 hónapos szökőévekkel váltogatták.

Az olvasónak is bizonyára szemet szűrt, hogy híres-hírhedt „szent” számaink: a 3-as, a 7-es, a 12-es és a 13-as egy, az eddigiektől merőben eltérő vonatkozási rendszerben ismét főszerephez jutnak. (És alkalmazhatóságuknak ezzel még koránt sincs vége! Pl. ha egy derékszögű háromszögnek a befogói 3 ill. 4 egység hosszúságúnak, átfogója 5 egységnyi lesz. Ezért e 3 számot *Püthagorasz-számoknak* nevezik. A két befogó együttesen 7-et, a háromszög kerülete pedig 12-t tesz ki!) Eleink ebben bizonyosan nem a természet szeszélyét, hanem a Teremtő rendszerszervező bölcsességének a jelét látták.

Hogy a hónapok kezdőnapja ne szakadjon el a holdújulástól, további szökőnapokat is beiktattak a szökőévekbe. A Naphoz igazodást jelzi, hogy a szökőnapokat és -hónapokat a **tavaszi napéj-egyenlőség**, újév napja elé toldották a naptárba.

Ismertek más módszereket is a hold- és napjárás egyeztetésére. Erre vall, hogy az újév-ünnep, amelynek **Marduk** mint **napgyermek** isten volt a főszereplője, 11

napig tartott, épp annyi ideig, ahány nap a holdév és a napév közti különbség.

A tér és idő egy másik szegletében hasonló elv szerint járnak el a hopi indiánok. „*A téli napforduló a pueblo indiánok szemében az idő körkörös rendjének a bizonyítéka, és annak, hogy a világ rendje helyreáll. Az egyre délebbre nyugvó és kelő Napnak vissza kell fordulnia, és a szójál-szertartást, amit Kjamuja (december) havában, a 'szent, de veszélyes holdban' rendeznek, úgy tervezték, hogy szavatolja a Nap visszatértét északra. A szójál időszakát (...) a Hold fázisaihoz igazítják, de főeseményét, a téli napfordulót a napnyugták megfigyelése határozza meg az Ualpi faluból szemmel tartott látóhatáron.*

A Medve-klán őseinek háza tetején állva az Első Sziklafennsík Nap Főnök tisztán látja a látóhatár hegyláncait és a Nap haladását egy szurdok felé (...), ami a San Francisco-hegység peremén rajzolódik ki messze délnyugaton. Ha a Nap itt nyugszik le, akkor a téli napforduló 11 és fél nap múlva esedékes.” (KRUPP 1983:192.) A „szent, de veszélyes hold” és a holdfázisok emlegetése az ünnep idejének megválasztásában arra enged következtetni, hogy szándékosan választottak olyan megfigyelési pontot, ahol dec. 10-én, a holdév végén nyugszik le a Nap.

Visszatérve Babilonba, egy feltevésszerűen a Sirius évenkénti heliakus fölkelését a mezopotámiai csillagászok is figyelembe vették a naptári hibák kiküszöbölésénél. Tény, hogy a Sirius Egyiptomtól keletre is fontos szerepet játszott, mint a száraz földnek vizet hozó csillag-isteniség, aki Iránban Tisrja, Indiában Tisja névre hallgatott. A rómaiak árvizek okozójának, a görögök viszont épp ellenkezőleg, aszályhozó csillagnak tartot-

ták. (Gör. *szeiriaszisz* = „**napszúrás**”, *szeirinosz* = „forró”, „égető”; lat. *Sirius ardor* „Perzselő hőség”.) E nevek a kánikula beköszöntére utalnak, amit a Sirius he-
liakus felkelése jelentett egykor. (Lat. *Canicula* „Kutyácska”, „Kutya csillag” volt a Sirius neve csillagzata, a *Canis Maior*, „Nagy Kutya” után.) Akárhogy is, mindenütt időjárás fordulat kötődött hozzá.

A zsidó naptár. A zsidó vallási életben ma is érvényben lévő zsinagógai naptár babiloni eredetű. A 19 éves holdciklusra épül, bár kissé bonyolultabb **Metón rendszerénél**, mivel a vallási előírások szerint bizonyos ünnepek csak a hét 4 napjára eshetnek. Ezért, továbbá, hogy a hónap elseje mindig egybeessen a holdújulással, az év hosszát egy nappal meg kell rövidíteni, vagy meg kell toldani. (A közönséges és a szökőévek egyaránt 3–3 féle hosszúságúak lehetnek: 353, 354, 355 illetve 383, 384, 385 naposak.) A *Talmud*-ból megtudható, hogy a hajdani jeruzsálemi naptárszerkesztőket a szökőhónap beiktatásánál nemcsak szakrális, hanem gyakorlati szempontok is vezették. Egy rabbi-körlevél például azzal indokolja a szökőhónap interkalációját Pé-szah-tavasziújév holdja előtt, hogy a tavaszi vetés még túl zsenge, és az áldozati **bárányok** sem elég fejlettek.

Perzsa naptár. Iránban csakúgy, mint a többi muzulmán országban, a hivatalos egyházi naptár kizárólag a holdjárásra épül. Ez a muzulmán naptár, mely az időszámítás kezdetét Mohamed „futásától”, azaz Mekkából Medinába költözésétől (*Hidzsra* éve, Kr. u. 622) számolja. A perzsák azonban, akik más téren is sokat megőriztek Iszlám előtti hagyomá-

nyaikból, a Pahlavi-dinasztia uralma alatt, 1925-ben állami szinten is visszatértek a napév szerinti időszámításra. Ahhoz a naptárhoz, amit az arab hódítás előtti utolsó szászánida uralkodó, III. Jazdagird (uralk. 632–642) is használt.

1925 előtt is használtak napéves naptárt, az ún. *bordzsi*-kalendáriumot. Ebben a hónapok kezdete és vége a Nap **állatövi** jegyekben való tartózkodásához igazodik. A *bordzsi* hónapnevei ugyan arab eredetűek, de a **napállatöv** jegyeinek elnevezéseit követik: *Hamal* = „Kos”, *Szour* = „Bika”, *Dzsouza* = „Ikrek” stb. A perzsák a **tavaszi napéjegylenlőséggel** kezdték, kezdik az évet. Újév-ünnepük a **Nouruz** („Új Nap”), amelynek főalakja **Jima** (óind **Jáma**) volt, eredetileg az emberek ősapja és a halottak uralkodója. Az ünnep, mint a fordulatünnepek általában, az élet megújulását fejezte ki, csúcspontja halál- és termékenység-szimbolikájú felvonulás volt. Ennek élén haladt amolyan karnevál hercegeként **Jima** megszemélyesítője. A képzettársítás talán meglepő, de van alapja; **Nouruz** és az európai farsang a közös indoeurópai múltban gyökeredzik. A karnevál halál-szimbolikája Róma halottas- és bolond-ünnepeire vezethető vissza, melyeket a „februári holtsezonban” (az ősidőkben a márciusi évkezdés adventjén) tartottak. **Nouruz** a perzsáknak ma is a legfontosabb családi ünnepük, jöllehet az Iszlám Forradalom óta megint a muzulmán naptár és időszámítás van érvényben.

Ógörög naptárak. A görög naptárakat az egyszerűen a sokféleség jellemezte. A kutatók több mint 80 féle naptárt ismernek a régi időkben. Az eltérések okai az ókori Hellász politikai berendezkedé-

sében, az önálló város- és szigetállamocskák laza rendszerében keresendők. Különböztek a hónapnevek, és eltért az évkezdés időpontja, de mindenütt holdhónapok voltak használatban; azonos elv szerint interkaláltak; végül az év első napja és a fontos ünnepek mindenütt naptári fordulóra, vagy az ahhoz legközelebb eső holdváltozásra estek.

A naptár kiigazításához a 8 éves Nap-Hold-Vénusz ciklust már a mitikus időkben alkalmazták a görögök. „A görög vallástörténet egyes tényei arról tanúskodnak, hogy a nyolcéves ciklus különböző vallási és politikai ceremóniákban szerepet játszott. A csak mitikus hagyományokban élő görög múlt királyainak uralma nyolc évenként ünnepélyes megújítást kívánt. Spártai hagyomány szerint minden nyolc év lejártával (tehát amikor a Hold járása ismét találkozik a Napéval) az ephoroszoknak, e csillag- és madárjósokból lett politikai ellenőröknek joguk volt ítéletet mondani a király 8 évi tevékenységéről, és öt – a delphoi szentély jóváhagyásától függően – tisztjétől is megfosztani. Az olimpiai játékokat úgy tartották, hogy két-két ünnepi játék között” felváltva 49 vagy 50 hónap teljék el, együttesen 99 hónap, 8 napév (HAHN 1983:40). A 8 éves Nap-Hold ciklus kissé pontatlan volt, a 99 holdhónap hossza 3 nappal meghaladja a 8 napévet. Az athéni Metón Kr. e. 432-ben bevezette ugyan Helászban a 19 éves ciklust, de az ő rendszere még mindig nem volt olyan pontos, mint a kínaiaké.

Ami az évkezdesi szokásokat illeti: „Athénban és Delphoiban a *nyári napforduló* utáni első újholdkor kezdődött az év; Boiótiában és Déloszban a *téli napforduló* utáni első újholdkor. Khioszban a *tavaszi napéjegylenlőség* jelezte az év kezdetét,

Spártában, Rhodoszon, Krétán és Milétoszban az *őszi napéjegylenlőség*.” (Ezek az adatok némiképp félrevezetőek, mert Hellászban csakúgy, mint az ószövegségi Izraelben és persze Babilóniában az évet kettéosztották a *napéjegylenlőségek* vagy a *napfordulók* szerint, és az évet mint az emelkedő és a hanyatló Nap félesztendeinek együttesét tartották számon.) „Babilóniában, amint láttuk, a *tavaszi napéjegylenlőség* idején ünnepelték az újévet, de Erekhben és Urban másodszor is megünnepelték a második félév elején, vagyis az *őszi napéjegylenlőség* napján...” (THOMSON 1975:110.). A zsidó naptár újévkezdést illető kettőssége (tavaszi egyházi újév, őszi polgári évkezdés) a félévkezdetek megünnepelésének ószövegségi szokására vezethető vissza (Ter 7–8; Kiv 12,2).

A görög naptári év megosztottsága tükröződik a mitikus istenkirályok fél-évenkénti hatalomcseréjében; Héraklész és Atlasz helycseréjében az Állatöv és a Tejút találkozásánál (a Tejút a *nappályát* két „féléves” szakaszra osztja). Az egyiptomi év aszályos időszakát és a Nílus kiáradását követő termékeny periódusát megszemélyesítő Széth és *Ozirisz* szintén a „félévek urai”. Ebben a vonatkozásban az említett istenek mind a Napot képviselik.

Kelta naptár. Hogy a kelták milyen naptárt használtak, nem tudjuk pontosan. Tudjuk viszont, hogy év- és évszakkezdő ünnepeiket a Julianus naptár szerinti november, február, május és augusztus hónapok első napján tartották, a napjáráshoz igazodva, nagyjából a naptári fordulópontok félidejében. A 4 ünnep: *Imbolc, Beltane, Lugnasad és Samain*

tüzes rítusainak e tekintetben az volt a célja, hogy átsegítsék a Napot pályája nehezebb szakaszain, hogy a lobogó máglyakkal, melyeket ilyenkor raktak, meg a bennük égő áldozatokkal erőt adjanak neki a folytatáshoz. (Vö. az aztékokról írtakkal.) Ezeket az ünnepeket a keresztény liturgikus naptár is beiktatta rendjébe: (Beltane) Mindenszentek – halottak napja (nov. 1–2.) és Gyertyaszentelő Boldogasszony (febr. 2.), ma is egyházi ünnep, május 1-je pedig népszokásainkban – politikummal átítatva – elevenen él.

A római naptár. A **Julius Caesar** által Kr. e. 46-ban megreformált régi római naptár ékes bizonyítéka annak, hogy az első naptárak a mezőgazdasági tennivalók, még korábban a vadászat, halászat, gyűjtögetés kedvező időpontjainak rendszerezésén alapultak. A legősibb római naptárnak, amelyet a hagyomány **Romulus**nak tulajdonított, a rendező elve az volt, hogy az év 304 napos munkás időszakát elválasztotta a téli „holtidőtől”, és a márciustól decemberig tartó gazdasági évet 10 egységre osztotta, sorszámmal látva el őket. Szeptembertől decemberig ma is a számozott hónapneveket használjuk. Kr. e. 700 körül álltak át a 12 holdhónapos években való időszámításra. A Kr. e. V. századtól **Caesar** reformjáig 4 éves ciklusban 355, 377, 355, 378 napos évek cserélődtek; kétéves átlagban 1 nap-pal voltak hosszabbak a tényleges napévnél. A felhalmozódott hibák kijavítására a pontifexek testülete febr. 23. után szökőhónapot (*intercalaris*) iktatott be. A naptárszerkesztők ma is febr. 24-ére teszik a szökőnapot.

A **Caesar** parancsára megreformált naptár csak formálisan nevezhető luni-

szoláris kalendáriumnak. A hónapok első napja nem a Nap jegyről jegyre vándorlását követte nyomon, hiszen már az év első napja (jan. 1.) is 10 nappal eltolódott a **téli napforduló**i csillagászati évkezdethez képest, és a holdjárást sem vette figyelembe. **XIII. Gergely** pápa naptárreformja, mely a **Julianus** naptár egy apró pontatlanságát korrigálta, ezen a szemléleten nem változtatott. (A **Julianus** naptár évei 11 perc 13 másodperccel rövidebbek a valóságosnál, ez 400 év alatt már 3 nap csúszást eredményezett. Az 1582-ben törvényerőre emelt új, gregorián naptár ezt úgy ellensúlyozta, hogy a kerek százra végződő évek közül csak azokat hagyták meg szökőévné, amelyek nemcsak 4-gyel (mint ismeretes, minden negyedik év szökőév), hanem 400-zal is oszthatók.

A mondottak ellenére a római naptár ünnepi rendje luniszoláris elvű. Minden fontosabb ünnepet holdtöltéhez, a hónap *idus*ához és a csillagászati hónapváltáshoz, tehát a hónap utolsó dekádjának kezdőnapjaihoz igazítottak, a kiemelt fontosságúakat pedig a naptári sarokpontokhoz. Az évzáró *Saturnaliát* és a többi téli ünnepet például dec. 17–23 között, ill. december idusa körül ülték meg, míg Mars és Minerva tavaszi ünnepei: a *Liberalia*, *Quinquatrus*, *Equirria*, *Tubilustrium* márc. 14–23 közé estek.

Keresztény naptárak. Kalendáriumunk liturgikus változata (mind az ortodox, mind a nyugati keresztény) az egyházi ünnepeket és a szentek névnapjait luniszoláris naptárhoz illően írja elő. Az év nagyobb ünnepeit részint a naptári fordulópontokhoz vagy azok félidejéhez kapcsolta (például Karácsony, Gyertya-

szentelő, Szent Iván-nap, Mindenszentek–halottak napja), mozgőünnepeknél pedig a holdjárást is figyelembe veszi (farsang, Húsvét, Áldozócsüdtörtők–Pünkösöd). A legfontosabb szentek névnapjai mindig a csillagászati hónap első, a naptári hónap utolsó dekádjába esnek. A középkorban, amikor még Karácsonykor kezdték az évet, a naptári és a csillagászati hónapok kezdőnapja még egybeesett. Ezt tükrözik régi hónapneveink. Pl. október = *Mindszent hava*. Köztudomásúlag Mindenszentek napja már novemberre esik (nov. 1.). Az ünnepek liturgiája, legendáriuma és a kapcsolódó néphagyomány is ezt a naptári gondolkodást tükrözi.

A keresztény naptár nemcsak a római kalendárium örököse, hanem a zsidó, kelta, görög naptáraké is, és egy „őseurópai” interkalációs gyakorlatot is megörökölt. A zsidó ünnepi naptárból indul ki például a Húsvét–Pünkösöd számítás, ami a keresztény naptárban csak a **vasárnap** figyelembevételével egészül ki, de például Mihály arkangyal is zsidó hagyomány alapján találta meg naptári helyét. A keltáktól a később megszentelt évszakkezdő ünnepeket kölcsönözték, görög tradícióra vezethetők vissza a nyári, őszi betakarítási ünnepek. A liturgikus naptár különlegessége a nap- és a holdév közti 10–11 napos időkülönbség évenkénti kiigazítása. A szökőnapok beiktatására a fordulatünnepeket megelőzően kerülhetett sor, mint Babilonban tavasz-újévkor, vagy azok félidejében, az évszakkezdő ünnepek alkalmával. Az előbbire emlékezett a *karácsonyi tizenketted* (dec. 25.–jan. 6.), az utóbbira, hogy Áldozócsüdtörtők, amit 10 nap választ el Pünkösdtől, és 11 Pünkösöd másnapjától, legko-

rábban május 1-jére esik, vagy hogy a november 1-jei Mindenszenteket ugyancsak 10 nap választja el Márton napjától, mely még az újkor hajnalán is „kisfarsang”, azaz a bő őszi időszak és Karácsony bőjtje közti fontos határnap volt.

A csillagászati naptár: Igazi „napos” kalendáriumot használnak csillagászaink. Az évet márc. 21-én kezdik, amikor a Nap a Kos jegyébe lép. Ennek megfelelően mennek végig az év hónapjain, és határolják el az évszakokat is, tekintet nélkül a jellemző éghajlati és időjárási tényezőkre. A csillagászati tavaszt a **tavaszi napéjegyenlőség** napjától, a nyarat a **nyári napfordulótól** számítják, s össze, télen ugyanígy járnak el, holott a meteorológiai tavasz már márc. 1-jén beköszönt, a meteorológiai nyár jún. 1-jén, a valóságban sokszor még ennél is korábban. Dél-Európában már februárban tavasz van, májusban pedig nyár – igazolandó a régi keltákat.

Kínai naptár: Egy közszájon forgó kínai rege szerint *eredetileg 10 Nap volt, s ezek naponta váltották egymást az égen. Egyszer aztán a fejükbe vették, hogy egyszerre kelnek föl, s ha Ji, a Hold férje le nem nyílt az belőlük kilencet, a Föld felperzselődött volna.* Egy vélekedés szerint a mese egy ősi szoláris naptárról a luniszoláris naptárra való áttérést beszéli el jelképes formában. Eszerint a kínaiak is 10 napos „hét”-tel számoltak volna kezdetben, mint az egyiptomiak; még az átvétel sem elképzelhetetlen, a kínai „állatsort” is az egyiptomi dekadaórosszal szokás kapcsolatba hozni.

Tény, hogy a kínai asztrológusok ma is egy, a Kr. e. 2. évezred végén keletke-

zett és 1911-ig érvényben lévő naptárt használnak, ami egy 60 napos ciklusra épül, mely két alciklus kombinációjából áll össze: egy 10 naposból, ennek a neve „Tíz Égi Tő”, és egy 12 naposból, ez a „Tizenkét Földi Ág”. Az elnevezések az égből a föld felé nyúló képzeletbeli világfára utalnak. A számolás úgy történik, hogy minden napot az „égi tövek” és a „földi ágak” egyikének feleltetnek meg. 10 nap után az „égi tövek” elfogynak, így a 11. napra a „Tizenegyedik Földi Ág” neve mellé az „Első Égi Tő”-é kerül. 60 ilyen kombináció lehetséges. Ezt a rendszert használták egy 60 éves ciklusra vonatkoztatva is – egyeztetve az 5 ágens („elem”) és a 12 állatszimbólum lehetséges kombinációjával. Ebben a naptárban tehát a 10 a Nap, 12 a Hold száma (az évet a kínaiak is a holdjárás miatt osztották 12 hónapra).

Egy ősrégi kínai szöveg szerint a csillagásznak a Jupiter 12 éves ciklusát, a 12 hónapot, a 12 kettős órát, a 10 napot és a 28 holdállomást jelző csillagképet, továbbá a 4 naptári fordulópontot kellett számon tartania és nyomon követnie ahhoz, hogy meghatározhassa az évszakok rendjét.

Bronzkori jóscsontokon talált jelek tanúsítják, hogy a Nap és a Hold járására alapozott naptárt már a Kr. e. 14. században használtak. És – megelőzve a babiloniakat – a **Metón-ciklus** elve szerint egyeztetették a hónapokat az évekkel, 7 szökőnapot iktatva a naptárba a 19 éves időszak alatt. A rendszert később tovább finomították, úgy, hogy minden negyedik **Metón-ciklus** végén egy napot elhagytak a nagyobb pontosság kedvéért. Méréseik helyességét mutatja, hogy például az év hosszának megállapításakor –

az 5. században! – a ma mért értékhez képest mindössze 0,06 századot tévedtek.

Az eget 24 szektorra osztották, ezek mindegyikében 15–16, átlagosan kevesebb, mint 15,22 napot töltött a Nap. (A 24 napterminus elnevezése a napjárást és az időjárás helyzetet tükrözi. Például egy adott évben a Nap február 4-én a Vízöntő 16°-án halad át, ez a „Tavaszkézdet”. Február 19-én az „Eszővíz” követi, a Nap ekkor a Halak 1°-án kel át. Március 5-én „Kirajzának a rovarok”, és a Nap a Halak 16°-ára lép. Március 20.: „Tavaszi napéjegyenlőség”, Kos 1°, Április 5.: „Derűs ég”, Kos 16°. Április 20.: „Gabonaérlelő esők”, Bika 1°. Május 5.: „Nyár kezdete”, Bika 16° stb.) Így jött ki nekik a 365,2428 napos évhossz. A csillagász a Nap helyzete alapján döntötte el, mikor tegyen a szökőhónap beiktatására a császárnak javaslatot. Az évet február 5. táján kezdték, félidőben a **téli napforduló** és a **tavaszpont** között, de igazodva a holdújuláshoz (holdújév: január 21. és február 20. között). Ez volt a tavasz kezdete is. A többi évszakhatárt is a naptári fordulópontok félidejére tették, hasonlóan a keltákhoz.

A két **napfordulót** kiemelkedően fontos időpontnak tartották. A **téli napforduló** ókori rítusai azt célozták, hogy az év esetleg megakadó kerekének a császár új lendületet adjon. 3 nappal a fordulathoz a császár és kísérete az Ég (kerek) Templomában álló Böjt Csarnokába vonult, hogy önmegtartóztatással készüljön a nagy pillanatra. December 21-én, napkelte előtt 2 órával az eget jelképező kerek dombhoz vezették, amelyre a császár mint közvetítő ég és föld között, egyedül lépdelt fel. Többször meghajolt, tüzet gyújtott, majd felolvasott egy beszámolót az elmúlt év eredményeiről, zene

hangjaira ajándékokat helyezett el, italáldozatot mutatott be, és a tűzbe egy darabka emberhúst dobott, amit a Szent Konyhán készítettek el áldozatul az égieknek. Ezután ismét meghajolt, majd leereszkedett a dombról, hogy egy másik udvarban végignézzze még egy emberáldozat elégetését. Úgy képzeltek, hogy az áldozat a máglya füstjén száll a mennybe.

Hasonló ünnep zajlott le a Föld (négy-szögletű) Oltáránál a **nyári napforduló** alkalmával, de itt nem elégették, hanem földbe temették az áldozatot. A két szertartás kiegészítette egymást. Télen az ég (jang) kapott erősítést a császár kezéből, mivel ekkor a leggyengébb, nyáron viszont a kimerült földnek (jin) kellett az új vetéshez erőre kapnia. Így működtette a császár az idő kerekét.

Dél-Ázsia földművelő közösségeiben, például Sri Lankán ma is végeznek Napot segítő szertartásokat. A **kadák-ceremónia** keretében egy férfit magas oszlopról lógnak le a húsába akasztott horgoknál fogva. Így lendíti körbe magát az oszlop körül. Az önkéntes áldozat varázscselekmény; az a célja, hogy a Napot a Nyilas csillagképből átsegítse a Bakba, vagyis átjuttassa a **téli napfordulón**. A rítus kísértetiesen hasonlít a síksági indiánok **naptán-cára**, amit szintén horoggal a testükben, oszlophoz kötve járnak az önkéntes vállalkozók.

Közép-amerikai naptárak. Az ókori Kína csillagászainak pontosságát csak a közép-amerikai indián asztronómusok közelítették meg (mindössze 19 percet tévedtek az év hosszát illetően). Naptáruk is éppoly bonyolult és különleges, s benne az idő szentsége nagyobb hangsúlyt kap, mint bármelyik más naptári rendszerben.

Bár nyomon követték a holdváltozásokat, a Holddal nem számoltak, szoláris naptáruk rendje szerint évük 365 napból állt, melyet 18x20 napos hónapokra osztottak, s amelyet – az egyiptomi naptárhoz hasonlóan – egy Napnak szentelt 5 napos ciklus egészített ki a végén. (A maják, aztékok és szomszédaik időszámításának a 20-as számrendszer volt az alapja, talán azért, mert a kezükön lévők mellett lábujjaikat is figyelembe vették.) A hónapoknak nevet adtak, és 20 napját 0-tól 19-ig beszámolták. Hasonlóképpen jártak el az évekkel, azok is sorszámot kaptak. A 0. év, a maja időszámítás kezdete (Kr. e. 3113.) a jelen világ teremtsével esik egybe. (A zsidók is a világ teremtsétől számolják az időt.) S ahogy mi évezredekben, évszázadokban, évtizedekben számolunk 10-es számrendszerünknek megfelelően, vagy ahogy a kínaiak 60 éves ciklusokban, ők is nagyobb egységekbe foglalták az éveket. 20 év (*tun*) tett ki egy „évhuszadot” (*katun*), 20 *katun* 1 *baktant*.

Külön naptárt használtak szakrális célokra. Ez volt a „**Szent Számítás**” 260 napos ciklusa (maja *colkin*, azték *tonalpo-valli*), aminek a rendje a kínaiak „Égi Tő – Földi Ág” rendszeréhez hasonlatos. A Szent Számítás szerint minden nap sorszámot kapott 1-től 13-ig, valamint egy elnevezést 20 lehetséges név közül (alligátor, szél, ház, gyík, kígyó stb.). Az első napot alligátor 1-jének, az utolsót virág 13-ának nevezték. Mivel a lehetséges változatok száma 260, virág 13. után ismét alligátor 1. következik.

Nem tudni pontosan, milyen csillagászati alapja van ennek a számítási rendszernek. Egy feltevés szerint az lenne az alapja, hogy 260 nap telik el a Nap

zeniten való két áthaladása közt Kopánban és az azonos földrajzi szélességen fekvő Izapában. (Az előbbi fontos maja központ volt, az utóbbit a maják elődei lakták.) Más elképzelés ahhoz kapcsolja, hogy két 260 napos ciklus három ún. „fogyatkozási év”-vel egyenlő. (A fogyatkozási év 346,62 nap, ennyi idő után halad át ismét a Nap a **nap-** és **holdpálya** ugyanazon metszéspontján.) Egy harmadik hipotézis a *Szent Számítást* onnan származtatja, hogy a maják tudták: a Mars szinodikus keringési ideje 779,94 nap, ami a 260 napnak éppen háromszorosa. Egy negyedik elmélet szerint az az alapja, hogy a Vénusz Hajnal- vagy Estcsillagként való első és utolsó feltűnése között 263 nap telik el. (Láttuk, a Vénusz különleges helyet foglalt el a közép-amerikai népek életében.)

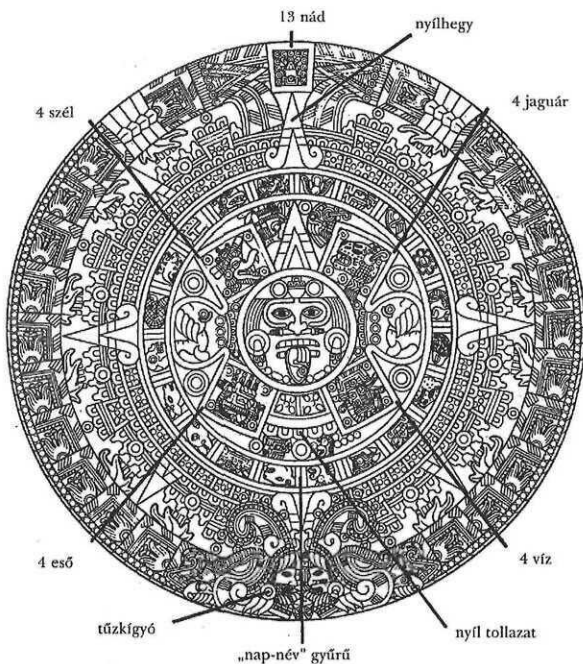
A *Szent Számítás* jóslásra, horoszkóp-készítésre szolgált – kedvező előjelek esetén az újszülött nevei közé a *Szent Számítás* szerinti születési dátumát is fölvetették –, és szolgál ma is. Guatemalában a felföldi maják **sámánjai** ma is alkalmazzák jóslásra.

A *Szent Számítás* főszerepet játszott „*az évek összecsomózásá*”-ban is. A kétféle naptárt, a 260 és a 365 naposat egyeztették, így kerekedett ki az 52 esztendő azték-maja „század”. A két naptár akkor találkozott, amikor a két ciklus szerinti számítás ugyanarra a napra jön ki. Ezt a napot nevezték „*az évek összecsomózásá*”-nak. Az egyeztetés módja ugyanaz volt, mint a 260 napos ciklusnál; minden nap a két naptár szerint nevet kapott, s ennek megfelelően úgy jött ki a lépés, hogy egy napnak csak 18980 nap, kereken 52 év múlva jutott ugyanaz a „családi és utónév”. (Nem csoda, ha ez az elv a kínai

naptárára emlékeztet, hiszen a „rézbőrűek” Ázsiából vándoroltak ki Amerikába, és vannak nyomai a kínaiak időközi látogatásának is.)

Ezen a naptáron nyugszik a totonak indiánok ma már csak turistalátványosságnak számító akrobatikus szertartása, amit a Veracruz-állambeli Papantla mellett lévő régészeti lelőhelyen, El Tajínban rendeznek meg. El Tajín középpontjában a főtéren áll a „Fülkék piramisa”, aminek lépcsős falait éppen 365 fülke bontja meg. Ez előtt végzik lélegzetelállító mutatványukat a „repülők” (*voladores*). *Felállítanak egy 30 méter magas oszlopot, aminek a tetején kis négyszögletű keret van. Ide mászik fel az 5 „repülő”. Egyikük a keret közepére, az oszlop csúcsára ül, és egy kis kétfenekű dobon verve a taktust furulyázni kezd. (A dob és a furulya „naphangszerek”). A zenére társai a lábukra tekert kötélen függve – a kötél másik végét a keret sarkaira erősítették – lassan pörögnek a tengelyük körül, és egyre távolodó körökben keringve a forgó kereten, ereszkednek alá a letekeredő kötélén. Mindegyik 13 kört ír le az oszlop körül, mielőtt földet érne. Mi ennek a mutatványnak az értelme?*

A 260 napos számításban 20-féle neve lehet egy napnak, de csak minden ötödik, tehát összesen 4 (ház, nyúl, nád, kovaköcs) eshetett a 365 napos év első napjára. A 365-ben a 20 tizennyolcszor van meg, a maradék 5 pedig a 20-ban négyszer. Az év utolsó 5 szent napján ötösével ugornak végig a neveken, így az év első napjára mindig e 4 nap valamelyike esik. Ezért ezeket a „névnapokat” évhordozóknak is nevezik, mert utánuk nevezik el az új esztendőt. A „repülők” az évhordozókat jelképezik. Minden évhordozó nap tizenháromszor ismétlődik

13. A Napok Kőve. Azték „Naptárkő” a hódítást megelőző években

meg egy 52 éves ciklusban, vagyis a *volada*-szertartás a 4 *volador* 13 körével az oszlop körül, a 365 fülkés piramis előterében egy 52 éves „századot” jelképez.

A mezoamerikai időszámítás lenyűgöző tárgyi emléke az a 26 tonnás bazalt kozmogram, amit pontatlanul „azték naptárkőnek”, „a Napok kővének” neveznek (13. rajz). A kerek kő faragott lapja díszes napábrázolásnak látszik, s bizonyos értelemben az is, hiszen rá van vésve az egész azték mitikus történelem,

amelyen a hagyomány és a naptár szerint 5 Nap uralkodott. A korong közepén Tlaltekuhtli földisten égre meredő arca látható (a „naptárkő” a földbe lehetett ágyazva), a szájából kivillanó kőkésnyelvel, amellyel a holtak tetemeit aprítja fel, két oldalán *jaguár*karmokban végződő kezekkel, melyek a „mozgás” (*ollin*) hieroglifát formázzák. (A „mozgás” jel az örök körforgásra utal, s arra, hogy az azték hagyomány szerint az ötödik korszaknak: a jelenkornak földrengés fog véget

vetni.) A fejet átlós irányban 4 hieroglifa keretezi, ezek a 4 korábbi korszakot jelzik. A fejből felül **nyíl**hegy csúcsa, alul **nyílvessző** tolla áll ki. Feltevés szerint a **nyíl** a legfontosabb irány, kelet felé mutat, egyúttal a naptárkö peremén lévő keretbe foglalt és 13 köröcskével körülvárt „nád” (*ákall*) hieroglifára. Ez a 260 napos naptárban a nád hó 13. napjának a jele. (Kelet az a hely, ahol „*az évek összecsomózkodása*”-nak reggelén megtörténik a Nap teremtése; nád 13-án született **To-natiu**, az aztékok ötödik, egyben utolsó napistene, és ezzel a nappal kezdődött az az év, amelyben a követ állíttató Ickóatl király uralkodását megkezdte. Természetesen szándékosan ült épp e jeles napon a trónra.) A belső kört keretező gyűrűben a **Szent Számítás** 20 napnevének hieroglifái láthatók, ezután a „szélrózsa” öve következik a **napsugarasan** elrendezett 8 széliránnyal, továbbá különféle naptári ciklusokra utaló jelsorozatokkal, majd két, egymással szembe forduló „**tűzkígyó**” formál **kört**, melyek a **nappályát** jelképezik. A faragást a csillagok eget szimbolizáló pontsora keretezi.

Az inkák naptára. Az inka (kecsua) kalendarium a holdváltozás szerint mérte az időt, egyeztetve a napjárással. Írott inka naptár ugyan nem maradt fenn, de egy 1534-ben kelt krónikában az áll, hogy a *szapa inka* (a kecsua uralkodó) **Cuzco** főváros lakosságát 12 csoportba osztotta, és mindegyiket egy-egy hónapnévvel jelölte meg. A csoportok (kerületek) dolga az volt, hogy figyeljék, mikor jön el az ő idejük, vagyis hónapjuk, s azt közöljék a nyilvánossággal. Amolyan eleven naptár részei voltak tehát, mint a kikiáltó papi testület az ősi Rómában.

Szintén a hódítás utáni beszámolókból tudjuk, hogy **Cuzcót** szentélyek sora hálózta be, szám szerint 328. Egy feltevés szerint e szentélyek csillagvárták lehettek. (A sziderikus holdhónap hossza a Hold csillagokban mért keringési ideje: 27 1/3 nap. Ez a 328-ban 12-szer van meg. A 328 napos ciklus – a római ősnaptár analógiájára – fölfogható mezőgazdasági évnak is.)

Úgy tűnik tehát, az inka naptár maga a főváros volt, közepén a birodalom szívében a Nap templomával és 12 kerületével, meg azok lakóival, akiken mint a **Nap fia** és a naptár ura a „*Legfőbb Inka*” uralkodott.

A mérések gyakorlati célt szolgáltak, de a Nap fordulópontokra érkezését itt is ünnep jelezte. **Inti Rajmi** „a Nap ünnepe” Peruban a **téli fordulatot** köszöntötte, ami – lévén, hogy Peru a déli féltekén van – a föld feltörése és a vetés előtti hónapba, júniusba, a „kemény föld holdjá”-ba esik. Mint mindenütt, itt is *az uralkodó volt a legfőbb ceremóniamester. Az ünnepre a törzsfőnökök a legszebb ruhájukban, a Napnak szánt ajándékokkal megrakodva érkeztek az ország minden részéből. Hogy megtisztuljanak, a napforduló előtt 3 napon át böjtöltek a résztvevők, az asszonyoktól megtartóztaták magukat, és minden tüzet kioltottak* (unom már hozzátenni: mint mindenütt). *A nagy nap hajnalán a szapa inka a főnökök kíséretében Cuzco szertartási főtérére vonult, a Nap iránti hódolat jeléül mezítláb. Mihelyt a Nap feltűnt a láthatáron, meghajoltak és csókokat dobáltak feléje. A szapa inka két aranycsészében csicsát, szent sörítalt emelt a Napra. A baljában lévőnek ajánlotta, a másikba, a „napáldott”-ba belekortyolt, majd kísérfőinek körbeadta. Ezután a Nap templomába vonultak, ahol lámákat (olykor gyermekeket) áldoztak a Napnak. Miután*

az áldozatok beleit jóslás céljából megvizsgálták, elégették őket, de olyan tűzön, amit az uralgó a „Nap-terem”-ben, mumifikált őseinek társaságában a betűző *napsugarakkal* – gyújtott egy homorú aranytükör segítségével.

A Nap-templom helyén ma *Santo Domingo* (Szent Domonkos, azaz „Szent Vassárnap”!) székesegyháza emelkedik. Az *Inti Rajmi* 1930 óta a mai *Cuzco* feletti inka romok közt ismét életre kelt, mint Szent Iván-napi turistalátványosság.

Az angliai *Stonehenge*-nél a közel-múltban brit „druidák” kísérleteztek *napfordulói* ceremóniák életre keltésével, de vannak országok, ahol e hagyomány folyamatosságát semmi sem szakasztotta meg az évezredek alatt. Ilyen Japán, a „*Felkelő Nap országa*”.

Az ország neve (japánul *Nippon*) – úgy mondják – a kínai *dzsih-pen*, „a Nap szár-mazása” szóösszetételből ered (Japán angol ejtése *Dzseph’n*).

Emberek ezrei zárandokolnak minden évben a futamigaurai tengerpartra, hogy újév hajnalán a felkelő Napot köszöntsék. Onnét, ahol várakoznak, egy *sziklapár* látható a tengerben. Vastag kötelek fűzik össze kettejüket. A nagyobbik *sziklán* a „Mennyei Istenek *kapuja*” áll, a halhatatlanság *napkapu*-jelképe. A szent „*sziklaházaspár*” Japán legfontosabb mítoszának természetadta emlékműve. A hagyomány szerint itt kötöttek házasságot Idzanagi és Idzanami, a japán szigetek és minden dolgok teremtoi, a Nap (*Amaterasz*) szülei. (L. alább a „Napot szülő tejútsziklák”, a szümplegádok képzetének variánsait.)

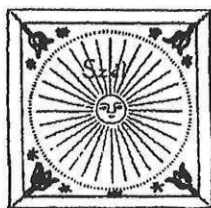
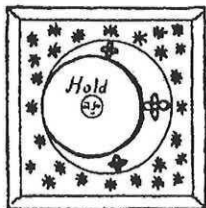
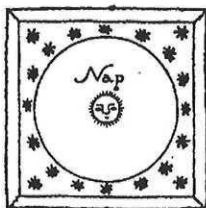
Amikor a Nap első sugarai kibukkannak a távoli partvonal hegykoszorúja mögül, a várakozók „*megtapsolják*”, hogy felhívják magukra az istennő figyelmét, és meghajolnak

előtte. Majd behunyt szemmel addig imádkoznak, amíg sárgába nem fordul a Nap vöröse. Ezután ismét összeütik a tenyerüket, annak jeléül, hogy elengedik az istennőt. *Amaterasz* szentélyében megtekintik a barlangot, ahol a hagyomány szerint az istennő elrejtőzött. Itt találhatók a sintó-vallás legbecsebb ereklyéi, köztük az a *tükör*, ami kicsalta a barlangból. *Amaterasz* történetét a sintó rituálé keretében ma is előadják.

„*Ősmagyar*” naptár. Milyen naptára lehetett pogány eleinknek? Mivel a szinte kőkorszaki körülmények közt élő népek is rendelkeztek saját naptárral, ezért egészen bizonyos, hogy a magyarok már az őshazában nyomon követték az égitestek járását. Egykorú forrásokból tudjuk, hogy eleink két legfőbb méltósága a *kündü* és a *gyula* volt. Az előbbi neve a török *kün*, „*Nap*” az utóbbié a Hold nevéből vezethető le. LÁSZLÓ GYULA a *gyula* méltóságnevet „*Napról gyújtott fákyla*”-ként értelmezi, ami azt jelentené, hogy eleink tudták, hogy a Hold a Naptól nyeri világosságát. LÁSZLÓ GYULA a két méltóságnévből arra következtet, hogy egyidőben a magyarok kazár minta szerint kettős fejedelemségben éltek. A szakrális fejedelem a *kündü* volt, a hatalmat ténylegesen a *gyula* gyakorolta (mint a középkori Japánban a sógun a császár, vagyis a tenno helyett). Az *Árpád*-korban hasonlóan oszlott meg a hatalom a király és a trónörökös, az „ifjabbik király” között. Erre vonatkozóan írja BOSNYÁK SÁNDOR: „A tatár eposz első sorai, amit ma is énekelnek, igazolja, hogy a tatárok is az evilági viszonyoknak megfelelően rendezték be égi világukat:

‘Mint az égen a Nap s a Hold,
földön a kán s a fia volt.’”

(BOSNYÁK 1974:46.)

14. Nap, Hold, Szél a gyűgyei református templom mennyezetén

A mondottakkal összefüggésben említést érdemel, hogy a honfoglaláskori méltóságjelvények aranyból, arany és ezüst együttes alkalmazásával vagy ezüsből készültek. Föltehető, hogy a két fémeket tudatosan, a Nap és a Hold jelvényeként használták az akkor elterjedt asztrális fém-szimbolika részeként. (A Nap és a Hold a *Képes krónika* egyik vezérábrázolásán – Vérbulcsúén – melldíszként látható.)

Abból, hogy az uralkodó(párok) a Nap és a Hold földi porhüvelyei, egyben helytartói voltak, s ebben a minőségükben a naptárszerkesztés irányítói, arra következtettek, hogy eleink naptára is luniszoláris kalendárium lehetett, vagy „veneroluniszoláris”, azaz olyan naptár, mely a Vénusz járását is figyelembe vette. Erre nézve meséink és néhány régi falusi templomunk festett mennyezetkazettái szolgálnak közvetett bizonyítékkal. Meséinkben a Nap, Hold, Vénusz (magyarul a Vénusz neve Csillag vagy Szél) hármasa igen gyakran együtt „játszik”, s együtt jelennek meg a csengersimai és a gyűgyei templom mennyezetén (14. rajz). Távolkeleti párhuzamként l. *Amateraszu*, Cukujomi és Szuszanoo testvérhármasát. A 8 éves veneroluniszoláris ciklusra más naptári számokkal együtt egy gyakori mesei szám, a 99-es utal (8 év =

99 holdhónap) mint az időmúlás kifejezője, ráadásul az Est- vagy Hajnalcillagot megszemélyesítő szerepkörhöz, a tündérhez, boszorkányhoz kapcsolva. Például: *Tündérszép Ilona 99 kulcsot ad férjének azzal, hogy a századik szobába (az új ciklusba?) be ne lépjen. Az a tilalom ellenére mégis bemegy. Ott talál egy 99 fejű sárkányt, mely kiszabadul, és a tündért elrabolja (Állatsógorok c. mese). Kis kondás egy öregasszonyhoz áll, hogy elrabolt felesége kiszabadításához a szükséges varázseszközöket megszolgálja. Az öregasszonynál 99 fej szárad karón, az övé lenne a századik, ha sikertelenül járna. A Hollóferjős király.*) Csak a párhuzam kedvéért: Allahnak 33 neve, s ennek megfelelően a muzulmán olvasónak 99 **sze-me** van, amit az igazhitű muszlim 3-szor morzsol végig.

A Nap nevében!

Solium latinul „trónus”-t jelent, s egyike a Nap (*Sol*) nevéből képzett szavaknak. Ez nem meglepő, hiszen egykor azt, aki trónra lépett, az „Isten fiá”-nak, a „Nap véréből való”-nak tartották.

A lat. *regere* („uralkodni”, „kormányozni”, „kijelölni”, „szabályozni”) igéből

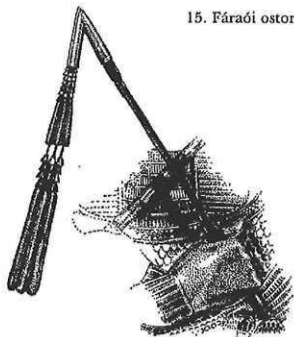
képződik a „király” jelentésű *rex* szó. A **Mitra** (**Mithras**) napisten nevében megbújó *razah* szótag (jelentése „kiegyenesítő”) arra a gyökre megy vissza, amelyből a hindu *rádzsa* és a latin *rex* cím is ered. A *rádzsa* és a *rex* regnálási teendői közé tartozott az is, hogy az égi király: a Nap földi képviselőjeként a naptárt regulázza.

Ez a képzet összefügg azzal az elterjedt hiedelemmel, hogy a lélek a **nap-sugárral** jut az anya testében növekedő magzatba. Ezt a gondolatot csak kivételes személyek esetében tartották fontosnak kihangsúlyozni. Például az első ember vagy dinasztia- és népalapító atyák születésével kapcsolatban. Jó példa a bibliai ősapánké, **Ádámé**, akibe lelket a világgosság Istene lehel, és **Jézusé**, Isten fiáé. A középkori keresztény művészet úgy ábrázolja **Jézus** fogantatását, hogy a (szent)lélek fénysugáron hatol Mária méhébe. Az első ember, aki tehát az eredetmondákban mindig az ágyékából származó nép első fejedelme és főpapja (sámánja) is egy személyben, rendszerint a **Nap fia** vagy leszármazottja.

Az indonéz kenyah törzs **tau** nemzetiségének a névadó totemőse **Tau**, a Nap. A fekete-afrikai mosszi birodalom, Uagadugu királyát, **Moro Nabát** a Naphoz hasonlították. A kolumbiai deszana indiánok szerint az első *halandót*, a törzs ősapját a **Nap leánya** szülte. A szibériai (uráli, altáji) népek alapító (h)ősatyái a Nap, Hold állat alakú megtestesüléseinek a leszármazottjai, beleértve a magyarok mondabeli őseit, **Magort** és ikerfivérét, **Hunort**, valamint a dinasztiaalapító **Álmost**, aki a monda szerint a *napturul és az emseanya nászából született*. Eleink papkirály-főfejedelme, a **kündü**, a Naptól eredeztette hatalmát. A Zemplén megyei

Karoson kiásott honfoglaláskori vezéri sír arany-ezüst tegezborítóján ott a **szvasztika**, a Nap jele.

A magyar fejedelemnevek sokatmondók ebből a szempontból. **Ügéké** kapcsolatba hozható „szent” értelmű *id*, egy szavunkkal (az egy és a Nap kapcsolatát l. a

15. Fáraói ostor

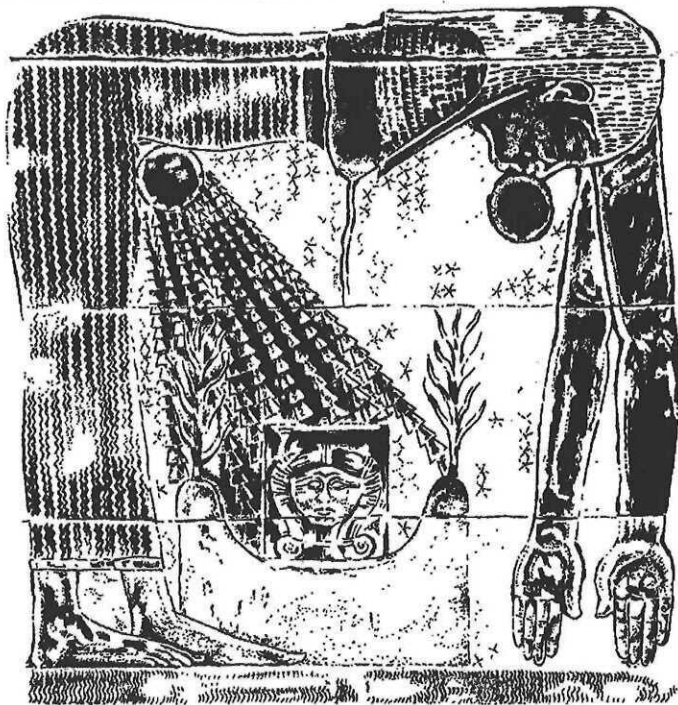
SOLI DEO GLORIA c. fejezetben); **Elődé** egyszerűen „első”-t, „ős”-t jelent; **Levédé** – **Róheim Géza** szerint – az uráli napisten egyik nevével (**Lunt Atir**, „**Lúd fejedelem**”) hozható összefüggésbe közvetlenül vagy szláv közvetítéssel (or. *lebegy*, „**lúd**”, „**hattyú**”); **Álmosé** talán az „**alma**”, **Árpádé** az „**árpa**” nevesített alakja – a mesei naphéroszok gyakran viselnek gyümölcs- vagy magtermésnévből képzett tulajdonnevet. **Szabolcs** fejedelem nevének eredetét és jelentését homály borítja, de talán nem nagy merészség a „(meg)szab”, „szabályoz” igével kapcsolatba hozni. A **Géza** nevet **ARANY JÁNOS** ékesítette föl **napkirálynak** kijáró **glóriával**, amikor az eredeti olvasatban talán *Gyéseként* hangzó nevet „**Dicső**”-nek „fordította”. Végezetül, első szent királyunk sem véletlenül kapta

a keresztségben az **István** nevet: a gör. *Sztephanosz* jelentése „*koszorú*”, „*korona*”, s a királyság Naptól való származtatásának első számú szimbóluma éppen a **korona**.

A védikus hindu mitológiában az első halandó, **Jáma** a Teremtő leányának, Szaranjunak és Vivasvat napistennek a fia. Jáma „emberős”, isteni szülei emberalakban nemzik, míg például az Asvin ikerpárt lóalakban.

Jáma is király lesz, mégpedig **Oziriszhez** hasonlóan a halála után a árnyak birodalmáé. Atyjától örökölt „napos” természetét és attribútumait halálistenként is megőrzi. **Jáma nyilai** a „halál nyilai”, **Apolón** halált hozó **napsugárnyilaira** emlékeztetnek, és a naplövő **Ji** fíjászával közös tegezből kerültek ki; **Jámi** és **Ji** nyílvesszejének csúcsa a Sirius csillag. Magát **Jámát** a lenyugvó Naphoz hasonlítják,

16. Nut. Az ágyékából kelő Nap beragyogja Háthor templomát. Egyiptom, Dendera, római kor

mivel a Nap útját követi, amikor alvilági palotájába pihenni tér. Ez az út az emberi életút szimbóluma is. A szanszkrit nyelvben az ember elhunytát és a **napnyugtát** ugyanaz a szó fejezi ki.

A fény (**Ahura Mazda**) akaratából és a Nap (**Mitra**) nevében uralkodó akhamenida sáhinsahok **Nouruz**-kor **koronázkodtak**.

Az ókori Egyiptom fáraói magukat a Nap (**Ré**, **Amon Ré**, **Hórusz**) fiainak nevezték, és ezt a nevükben, „előneveikben” is feltüntették. (L. Dzsedefré, Khephrén, Menkauré, Noferkahor, Amenemhet, **Amenhotep**, Ramszesz). Ez a IV. dinasztia (3. évezred közepe) vált általánossá, de korábbi példákat is ismerünk. A lépcsős piramisáról nevezetes Dzsószer (III. dinasztia) jelzője *„Arany Nap”* volt például. Ennek a titulushoz valószínűleg az alapszerep is volt, amennyiben a fáraók sokszor a Nap-papság tagjai közül kerültek ki. A fáraó napisteni voltát számos külsőség fejezte ki.

Ízisznek, aki a **halott Nap** (**Ozirisz**) nővér-felesége és az élő Nap (**Hórusz**) anyja volt az egyiptomi mitológiában, a neve *„trónus”*-t jelent (egy. *Iszet*). Hieroglifája és fejdíszként ábrázolt ismeretjelzője trónust ábrázol. Amikor a fáraó elhelyezkedett a trónján, **Hórusz**szal azonosult, aki anyja ölében ül. A gyermek **Hóruszt** így is ábrázolták, a fáraót viszont úgy, amint Ízisz, Nút vagy Háthor anyasiménként csicskát szopja.)

A fáraó **koronájáról** az **ureusz**-kobra, a „Nap tüzes szeme” meredt a szembenállóra. A kezében lévő regáliák: a **pásztorbot** és a légyecsapó (**ostor**) stilizált, arany másai a legfőbb **Pásztor**, a napisten „eredeti foglalkozására” utaltak. Az **ostorszíj**ak fonadékát éppolyan háromszög-

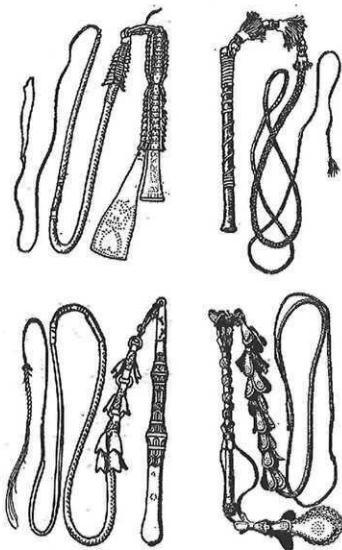
rozatok jelzik, amilyenekkel napsugázást ábrázolták az egyiptomiak (15., 16., 17. rajz). Amikor az uralkodó megjelent alattvalói körében, azt mondták: *„fölkelt a Nap a horizonton”* (mindkét eseményt ugyanazokkal az írásjelekkel írták le).

A fáraónak bizonyos idő elteltével megújulási szertartáson kellett keresztülesnie. A **Szed**-szertartást újjévkor tartották, és a Nap által kormányozott világ rendjének megújítását célozta. Úgy vélték, ahogy megújul a Nap, úgy fiatalodik meg a fáraó, s élénkül meg az élet az országban. Amikor meghalt, „nyugatra költözött”, mint **Jáma** vagy **Arthur**, a britek legendás uralkodója. A Nílus nyugati partján, az élettelen sivatagban temették el, arrafelé, amerre lement a Nap. Napszimbolika volt a piramissírok szimbolikája, de később is, amikor az uralkodók már szerényebb végső nyugalóhellyel is megelégedtek, a sírok belső falait – a fáraó „nyugati utazásának” illusztrációjaként – a Nap túlvilági útjának képsoraival díszítették. Ez csak az uralkodókat illette meg. Úgy hitték, hogy a király elenségei osztoznak Apóphisz **kígyó** sorában, akit **Ré** alvilági útja során győz le.

Naptól származtatta magát a hettita uralkodó, akit *„Napunk”*-nak neveztek alattvalói, és a mitikus görög dinasztiaik félistenkirályai – maguk is naphéroszok – szinte kivétel nélkül **Zeuszt** mondták apjuknak.

A maja királyok is elsősorban a Nap nevében kormányoztak. Címük *„Nap-arca úr”* volt. A dinasztikus hatalom jelvényét, a két végén sárkányfejekben végződő „égszalagot” a főnökök derekán övként láthatjuk viszont, és a Nap, Hold, Vénusz, nappal, éj, ég képrájszigeinek sora díszíti. A palenquei „Feliratok temp-

loma" (Dél-Mexikó), ami mögött a Nap a **téli napforduló**kor lenyugszik, Pakal úrnak, Palenque uralkodójának a halotti piramisa. A templomot, Pakal szarkofágjának faragott fedőlapját sok olyan motívum és írásjegy ékíti, mely a királyság intézményét a Nap égi uralkodásával, a főnök halálát a Nap téli „halálával” kap-

17. „Napsugaras” (pillangós) karikásostorok

csolja össze. Az azték uralkodó **Vicilopocstli** napistennel azonosította magát. A nacez indián főnök megszólítása „Nagy Nap”, s alattvalói a „Nap népé”-nek nevezték magukat.

A Nap nevében parancsoltak a történelmi neveket viselő uralkodók is. A perzsa birodalom alapítójának, **Kürosznak**

(†Kr. e. 530.) a neve (perzsa *Kurus*) azt jelenti: „Nap”, „pompa”, „trón”, de a „Nap” a Dáriusok, Xerxesek nevében is benne van. Makedón **Nagy Sándor** az egyiptomi **Amon** megtestesülésének nyilvánította magát, **Nero**, római császár (54–68) magáról mintáztatta **Sol** kolosszális bronzszobrát, melléje épült, és róla kapta nevét Vespasianus Colosseuma. Kései utóda, **Aurelianus**, a „napcsászár” (270–275) államvallássá emelte **Sol** kultuszát.

Indiában a Maurja császárok idején – **Nagy Sándor** hatására? – visszatér a királyok Naptól való származásának a gondolata. **Csandragupta Maurja** (†Kr. e. 297) magát a „Nap öré”-nek (*Csakravartin*-nak) tekintette. A középkori India fejedelmi családjai a mitikus „**Nap-nemzetiség**” (*Szúrja-Vamsa*) leszármazottjainak tartották magukat (vagy ha nem, akkor a Hold-dinasztiához tartozó ősök nevében uralkodtak.) **Akbár** nagymogul (1542–1605) muszlim létére az „*Isteni Nap*” (*Din-i-Ilahi*) szinkretikus kultuszában remélte egyesíteni birodalmának sokféle népét. **Akbár** külön fővárost építtetett e kultusz szellemében, Fatehpur Szikrit, és benne csodálatos vöröskő palotát. A palota trónterme, a Divan-i-Khasz kifejezte „önnapimádatát”. A terem közepén oszlop áll, a tetején **napkorongot** formázó kerek platformmal, ezen állt egykor a mogul kerek arany trónusa. A trónhoz a terem **négy** sarkából – a 4 égtáj felől – kis hidak vezettek, az instanciázók ezeken a hidacsakón közelíthették meg egyesével az uralkodót, aki évente egyszer foglalt itt helyet, azon a napon, amelyen a Nap a Kos jegyébe lépett, vagyis a **tavaszi nap-éjgyenyelőség**kor.

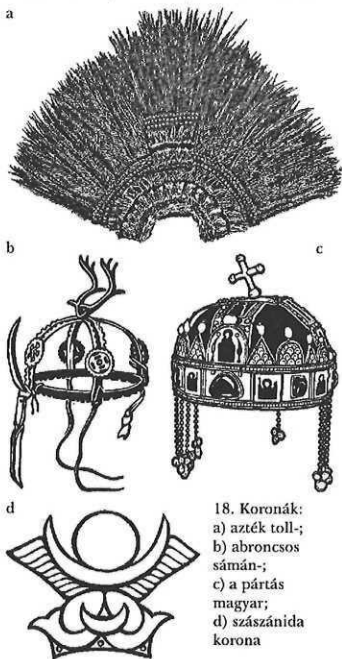
Hasonló szemlélet jellemezte a keresztény királyságokat. Erről árulkodnak a

középkori királyok őszövétségi és germán-római mintákat a főpappá szenteléssel és saját pogány hagyományaikkal ötvöző koronázási ordói. A koronázási dombra lóháton felkapotató magyar uralkodók, a trónhoz vezető lépcsőkön fellépdelő királyok a pályája csúcsára hágó Napot utánozzák. **Nagy Károlynak** a bibliai Salamonhoz hasonlóan 7 lépcsős trónusa volt, mivel mindketten úgy hitték, hogy a „hetedik mennyország” a Nap szférája.

Nemcsak a trón napjelpép, a királyi (főpapi) hatalom minden külső jele az. Nap-, ritkábban Hold – illetve égszimbólum volt mindenütt a **korona** (tiara, **koszorú**), akár **tollból**, akár aranyból készült, akár **sámán**, akár király (főpap) hordta. Abroncsa a Nap **korongját**, vagy – pántjaival együtt – az égi „pántokat”, ágai vagy pártája a **napsugarakat** jelképeztek. A „szabványos” **korona** a napistenek **sugaras** fejének mintájára készült, de a rendhagyó **koronák** is jelzik, viselőik kinek a nevében uralkodnak. A mezopotámiai, biblia királyok **koronáján bikaszarvak** jelképezik a **napsugarakat** – 1. **Mózes** „fényszarvait” (az őszövétségi héber nyelv a kifejezést: „Isten fölemeli felkentjének szarvát” a ‘megerősíti királyságát’ értelemben használja: 1. Sám 2,10.) –, az iráni sahok diadémját a **napkorong** és a holdsarló ékesíti, a liliomos vagy keresztes középkori **koronák** pedig ugyanazt az eszmiséget fejezik ki, mint a **sugaras** fejékek (18. rajz).

A szent **lándzsa**, mely a középkori Nyugat-Európában a legfőbb hatalmi jelvény volt, a kelta-germán ég- és napistenek mítikus fegyvere után készült, (német mintára a mi **István** királyunké is), s amikor az újdonsült magyar király a koronázási dombon **négy** felé vágott a

kardjával – ahogy az egyiptomi fáraó vagy a kínai császár az égtájak felé **nyilazott** –, biztosan hitte, „Isten **kardja**”-t, a Nap megacélosodott arany **sugarát** markolja. (A szertartási fegyverek, amilyen a magyar királyok buzogányos **jogara** például, többnyire aranyból készültek és

18. Koronák:
a) azték toll-;
b) bronzsos
sámán-;
c) a pártás
magyar;
d) szászánida
korona

harcra teljesen alkalmatlanok voltak.) A királyi fegyverzet többi darabját is áthatja a napszimbolika. Hadvezérek, fejedelmek páncéljait – eredetileg talán királyi kiváltsággként – a Nap, Hold és a csillagok képmása díszítette, a Napé rendsze-

rint a mellrészen, a **szívtájékon**, nyilván óvó-védő célzattal, hogy a Nap uralma alá tartozó, legfontosabb szerv felől a ráirányzott szűrást, **nyilat** eltérítse (elterjedt felfogás szerint a Napra fegyvert emelni a legnagyobb bűnök egyike volt).

A királyi (főpapi) palást is égszimbólum. **Szent István** sógorának, II. (Szent) Henrik német-római császárnak a palástján csillagképek láthatók, **Szent Istvánén**, mely eredetileg püspöki casula volt, a mennyek hierarchiái; a kínai császári öltözéken a sárkány – aminek a képét csak a Menny Fia és utódai viselhették, lévén az Ég és az Égtől való császári hatalom heraldikus jelképe – mint a Nap és a nép oltalmazója együtt szerepel a Nappal és más égitest-ábrázolásokkal. Égi jeleket visel köpenyén a szibériai **sámán** is; csillagképek és a Tejút állati, növényi szimbólumait, égitesteket jelképező **tükröket**.

A királyi fegyverek „polgári” megfelelője a **jogar**, mely nevével is a jog legfőbb védelmezőjétől, a Naptól, keresztény felfogás szerint Istentől nyert bírói főhatalmat jelképezi. A **jogar** olykor az igazságra esküvő közben végződik, mintegy meghosszabbítva a király igazságosztó kezét (mint mondták: „*messzire elér a mennyei igazságszolgáltatás keze*”; sokhelyütt a Nap sugarait hosszú karoknak képelték). A fegyver is a **kéz**, **kar** meghosszabbítása; **hard** szavunk például a **kar** szóból képződik (vö. ang. *arm*, „**kar**”, „fegyver”).

Égszimbólum volt az országalma arany gömbje, mely jelképezhette a Földet, a Világot – a középkori ábrázolásokon az országalmán láthatók a kozmosz „pántjai” – és magát a Napot is.

Volt még egy, rendszerint királyi kiváltságnak számító jogkör, aminek szembeszökő a szoláris szimbolikája, ez pedig

a pénzverés joga. A pénzérmék szinte kivétel nélkül kereksek voltak, s az értéke-sebbje aranyból készült, „vert, tömör, színarany”-ból, ezt jelenti a lat. **solidus** (a **Sol**, „Nap” szóból). **Solidus**nak hívták Nagy Konstantin császár arany pénzét. Ez a pénzfajta a korai középkorban egész Európában elterjedt, **Szent István** is vertett „nappénzeket”. (Újabb időkben is ismerünk „nappénzt”, a perui **sol** ilyen.) Az arany (ezüst, réz, bronz) érmékre az uralkodók képmását, a királyság szimbólumait és Európában a **kereszt** jelét verték.

A leghíresebb **napkirály**, a francia **XIV. Lajos** (1638–1715), így is hívatta magát. Már 17 évesen **Apollón** szerepét táncolta egy számára írt kosztümös baletten. Kastélyainak, mindenekelőtt **Versailles**-nak a jelképi mondanivalója ezt volt hivatott hirdetni. A kastélyegyüttes tájolása, a király hálószobája, a 4 évszázak kútjai és az **Apollón**-kutak, melyek **Apollón** napisten „életének” eseményeit a király életéből vett jelenetekkel vegyítették – a belvederei **Apollón**-szobor és a király **arcvonásait** összedolgozva – mind erről szóltak. Ezt példázta Lajos hírhedt udvari etikettje, a *grande levée* és a *grande couchée*, a „felkelés” és „lefekvés” nyilvános szertartása, aminek mondanivalójára a királyi hálószoba és a nagy **Apollón**-kút egymásra néző együttese is utal; a kastélytól nyugatra, amerre az ablakból látszik a lemenő Nap, ér vizet **Apollón** aranyos fogata, vele szemben, a palotában pedig a király tér meg az ágyába.

Keleten ma is él az uralkodó napisten származásának a hagyománya. A japán császárra még mindig úgy tekintenek alattvalói, mint aki **Amateraszu** egyenes ági leszármazottja, noha a II.

világháború végét jelentő fegyverletételkor kötelezték, hogy nyilvánítsa ki, a dinasztia nem égi eredetű. Hála a történeti folytonosságnak és a fejlett írásbeliségnek, e hagyomány ősi kínai változatát részletekbe menően ismerjük.

Mint a világ sok régi műveltsége, a kínai is egy égből gyökerező, csodálatos fát kapcsol a Naphoz. A „Tíz Égi Tő” és a „Tizenkét Földi Ág” 60 napja ezen a „nap-tárfán” hajt. Jelképesen szólva, a Nap ennek a fának a tövében kél keleten, ennek a csúcán delel, és ezen nyugszik nyugaton. A „kelet” kínai írásjele a fa és a Nap együttes stilizált ábrázolása: 東. Az 5 ágens („elem”) közül a fát a kínaiak a kelet égtájhoz társították.

Ez a fa nemcsak a Nappal, hanem a császárral is együtt mozog, más szóval az élet fája mindig ott nő, ahol a császár épp tartózkodik. *Nyári napfordulók*or elméletben a birodalom szívében, a főváros közepén lévő császári palotában, ahol a világegyetem központja van (Kína kínai neve, Csung-Kuo „Közép-ország”-ot jelent), a világ tengelyében áll a fa. Délben, amikor a Nap a fa csúcán delel, a mindennek mértéket adó császár sem vet árnyékot – vagyis kínai felfogás szerint tökéletes –, ahogy adott földrajzi szélességen *nyári napfordulók*or a **gnómon**nak sincs árnyéka. Mint e példa is mutatja, a császárnak mindig összhangban kell lennie a Nap haladásával. Hiszen ő a Menny Fia, a Nap képmása (a mitikus hagyomány szerint **Hszi-Ho** napanya-istennő hatalmas császárok ágyasa volt), és mert számára a Nap a követhető példakép, lévén az egyetlen helyes út a Nap útja: a *Tao*. A császárnak ezért meghatározott rend szerint a Nap útján kellett járnia, képletesen szólva, mindig a fa alatt kellett laknia.

Minden ötödik évben bejárta a birodalmat. Tavasszal a keleti országrészbe látogatott, nyáron a délvidéket kereste fel, ősszel nyugaton, télen pedig északon tartott udvart, majd visszatért középre, a fővárosba. Abban a 4 esztendőben is követte a Nap útját, amikor nem hagyta el a fővárost, mégpedig úgy, hogy az évszakok változását követve palotája megfelelő 3–3 lakosztályát lakta 1–1 hónapig; s keleti szárnyban hált tavasszal, a délben nyáron, ősszel a nyugati oldalon, a tél 3 hónapjában pedig az északi lakosztályokban. A nyár harmadik havában – *nyári napfordulók*or – megszakítva a körforgást foglalt helyet a középső csarnokban, hogy így jelölje ki az év és a mindenség középpontját. Így őrizte a birodalom egységét időben és térben, ég és föld mediátorként. Idővel enyhítették a császár szertartásos életrendjének szigorúságán. Nem kellett már állandóan költözködni, ehelyett havonta fölkereste az Égi Hatalmak Csarnokát és a közepén emelkedő napoltárt, hogy a hónapnak megfelelő épületrészben illetve „középen” elvégezze az előírt ceremóniát.

A császárt nemcsak a Nappal, hanem az ég közepével, a Sarkcsillaggal is azonosították, ezért alattvalóinak, miközben ő délnek néző trónusán ült, észak felé fordulva kellett leborulniuk előtte. Nap- és sarkcsillagmás lett volna egyszerre? Úgy tűnik, igen. Egy elterjedt hiedelem szerint a Nap éjjel, amikor nem látjuk, az „ég közepén”, a Sarkcsillag mögött tartózkodik. **Tesztatlipoka** volt az aztékok első napistene, de ő volt a **Göncöl** (és a Sarkcsillag?) megszemélyesítője is, az éjszakai Nap. És **Jahvét**, akinek számtalan napisteni tulajdonsága van, a próféták és más bibliai szerzők észak felől rettegik: „Észak felől aranyszínű világosság támad, Isten körül félelmetes dicsőség.” (Jób 37, 21. L. még Jer 1,13.)

A kínai császár tevékenységét szigorú előírások szabályozták. Nem volt szabad vétenie ellenük, mert akkor „a Nap is elvételte volna útját”, aminek következtében a Földet katasztrófák sújtották volna, és a társadalmon is a zűrzavar lett volna úrrá. A kölcsönösség alapján – úgy hitték – neki is módjában állt egyengetni a Nap útját, s így szabályozni a naptárt. Így lett a világtengelyen forgó élő mutatóként a

ségben minden, ami ünnep, egyúttal naptári, fordulati ünnep volt. Lat. *Sol-*ból ang. *solemn* „ünnepélyes”, fra. *solemnité* „ünnepélyesség”).

A naptárrendezés az uralkodó hatalmában állt. „Ennek egyik legrégebbi példája, hogy **Hammurapi** óbabiloni birodalmában (i.e. XVIII–XVII. század) maga a király rendelte el alkalmilag egy-egy szökőhónap beiktatását.” Tegyük hozzá, a Nap nevében. **Hammurapi** híres törvénytételén **Samas** napisten, a törvény és igazságosság legfőbb őre diktálja a királynak törvényeit, mint később **Jahve Mózesnek** a Szinai-hegyen. (19. rajz.) „Mezopotámiában az intercalatio mindvégig királyi jog maradt, amelyben a papok véleménye is érvényesült. Athénban az arkhón, a Caesar előtti Rómában a pontifexek testülete döntött a szökőhónapok beiktatásáról.” (HAHN 1983: 39.)

Julius Caesar azért adhatott parancsot Szoszigenész egyiptomi csillagásznak új naptár kidolgozására, mert egy személyben volt *consul*, *dictator* és *pontifex maximus*. (Azaz „főpap”. E cím szó szerint „legfőbb hídverő”-t jelent. A pontifex ég és föld között „vert hidat”). **XIII. Gergely pápa** ugyanezen a jogcímen, tehát mint a keresztény közösség pontifex maximusa, a legmagasabb földi hatalmasság és **Krisztus** földi helytartója vette magának a bátorságot, hogy a **Julianus-naptár** hibáit kijavíttassa. A pápai jelvények: az arany-ezüst lobogó, a két kulcs és a hármaskorona a naptárkészítési jogot is kifejezik. A heraldikai színek a Nap és Hold színei, a menny és a föld kapujának kulcsai a *ianuá*-k, a **napforduló** kapuk, azaz a János-napok (dec. 27., jún. 24.) jelképes kulcsai. A pápai tiara 3 abroncsa a „három világ” feletti uralom jelképe, csillagászati értelemben

19. Hammurapi törvénytételje. A király hallgatja a napisten parancsolatait. Kr. e. 18. század, Párizs, Louvre

császár a Nap képviselésében az idő földi kormányzója.

És ezt így hitték mindenütt. A (pap-)királynak kellett ügyelnie arra, hogy a Nap le ne térjen kijelölt pályájáról, különösképpen a „veszélyes kanyarokban”, a **napforduló**kon. Mágikus tevékenységét az uralkodó ünnepélyes körülmények között végezte, ahogy illett. (A régi-

a Ráktérítő, az Egyenlítő és a Baktérítő köreit szimbolizálja.

Az első naptárkészítők parasztok voltak, mivel a naptár tulajdonképpen „csak” a mezőgazdasági munkák rendjét formalizálta. Miután a jó termés volt az élet záloga, a jó termés viszont az égiektől függött, az ő nevükben pedig a király kormányzott, a fordulatünnepok rituáléjában főszerepet játszottak olyan varázscselekmények és jelképes aktusok, amelyekkel a király igyekezett biztosítani a jó termést. Egyiptomban a vetés és aratás megkezdésére a fáraó adott jelt. Mihelyt az ár levonult, és a föld készen állt a mag befogadására, a fáraó ünnepélyes külsőségek között megejtette az első kapavágást (20. rajz), és elvetette az első marék magot. Ugyanígy ő aratta le a termés beérésekor az első kéve búzát, amihez az égiek fölhatalmazására annál is inkább szükség volt, mivel fölért egy istengyilkossággal; a gabonában Ozirisz lakozott.

A kínai császárnak a csillagászai által megjelölt napon el kellett mennie az „Ima a Jó Aratásért” templomba, hogy ott elvégezze a megfelelő szertartásokat. Egy másik ünnepen a mezőgazdaság templomának szent mezéjén felszántott egy darabka földet és esőáldozatot mutatott be.

A csorti maják Guatemalában ápr. 25-én egy 8 napig tartó esőcsináló ünnepségbe fognak, aminek az a fénypontja, amikor a zeniten áthalad a Nap; rá két nappal, máj. 4-én megkezdődik a vetés.

A keresztény naptári ünnepeknek mindmáig mezőgazdasági jellege van. Zöldág-szimbolika, terményszentelés, euphemizált termékenység-varázslás, a vetés, állatkihajtás, betakarítás ünnepi szakralizációja mindenütt él, csökkent formában még városban is. A liturgia mező-

gazdasági jellege már nem olyan nyilvánvaló, bár az istentisztelet főszereplője a kenyér és a bor. A liturgikus naptárba kevés agrárrítus jellegű szokást fogadtak be az egyházak; ilyen az április 25-i búzaszentelés. A zsidók jelesebb, ún. zárán-dokünnepeiket történelmi emlékünnepeknek tekintik, de hogy eredetileg agrárünnepek voltak, az mindhármójukról kimutatható. Peszáh, a zsidó Húsvét az aratás megkezdésére adott jelt erede-

20. A fáraó megejti az első kapavágást. Predinasztikus kor vége. Oxford, Ashmolean Museum.

tileg, Sávúót (Pünkösöd) a sikeres betakarítást ünnepelte, Szukkót pedig szüretünnep volt.

Az idő templomai

A mindenség egy nagy óra, de a pontos időt nem könnyű róla leolvasni. Óra, naptár sokáig nem volt elegendő az időméréshez, s az egyes időegységek: nap, hónap, év pontos hosszának a megállá-

pításához a legutóbbi időig szükség volt csillagászati mérésekre.

A mérőeszköz görög neve **gnómon**. Legegyszerűbb formájában földbe szúrt **bot**, aminek árnyéka mutatja az idő múlását. A **gnómon** szó egy töről fakad az emberi gondolkodás történetében oly nagy szerepet játszó **gnószisz**, „megismerés” fogalommal. Sokatmondó egybeesés. Mélni az égi változásokat annyi, mint megismerni az égiek akaratát. A gnószticizmus tanításának ez a csillagászati alapja. Erről (is) szól Prométheusz mítosza, a titáné, aki a **tűzet** és vele a szellem világosságát az istenektől lelopata a Földre. A **bot**, amibe az égi szövétnek paraszát rejtette, nemcsak „**tűzcsihó pálcá**”. (Prométheusz nevének szanszkrit ősalakja: *pramantha* ezt jelenti, a **tűz** ellopása azt jelképezi, hogy a titán a **tűz** gerjesztésére tanította meg az embereket. Vagyis a mítosz arra az időre „emlékszik”, amikor az ember ezt az eljárást feltalálta.) A **bot gnómon** is, mely az „égi **tűz**”, a Nap árnyékát „lopja el”, azaz teszi lehetővé mélni az időt, aminek birtokában az ember tényleg az istenekhez (az időt mutató planétákhoz) lesz hasonló. Prométheusz **Kronosz-Khronosszal** azonos, az Idő Atyával, akinek időjelző kozmikus **varázspálcája**, **gnómonja** a földtengely; a mindenség órájának összes mutatója látszólag e körül forog. A **tűzcsihó**ló fűró szexuális jelpép is, az égisten erektált nemzőszerve, amelyet a földanyába fűrva új **tűzet**, új életet gerjeszt. (L. a *si-valingamot*, a **hindu Siva** isten templomainak szentélyeiben ágaskodó kőfalloszt, mely eredeti **gnómon** jellegét rég elvesztette, s csak mint termékenység-jelpép funkcionál. Észak-Európában is

sok fallikus **gnómon**t találunk a megalit építmények maradványai között.)

Az írás feltalálása előtt az ember „nem vehette le a szemét” az ég „számlapjáról”, sem mérőműszereiről, abban az időben maguk a **gnómonok** voltak a kalendáriumok. Viszonyítási pontok vagyis **gnómonok** híján csak körülbelül állapítható meg, hogy az év melyik időszakában járunk. A természetben élő embert az időjárás periodikus változásai, a flóra és fauna ciklusai (az egyes növények virágzásának vagy a termésük beérésének ideje, különböző állatfajok migrációs és párzási időszakai) segítettek eligazodni az időben, de ez a tudás csak a paradicsomi állapotok fenntartásához bizonyult elégségesnek, az ember viszont – a történelem a tanú rá – többet akart tudni, „kiűzette hát magát a paradicsomból”.

A gnószisz megszerzésének egyszerűbb formáit a természet tálcán kínálja, elég hozzá egy megfigyelő hely, olyan „magasles”, ahová a megfigyelő mindig visszatalál, és egy jellegzetes alakzat (fa, szirtfok) a látóhatárnak azon a megfigyelni kívánt részén, ahol az égitestek felkelnek vagy lenyugszanak. Fejlettebb társadalmakban a mérési irányok már nem kötődnek a horizonthoz. Az egyiptomi piramisok „lélekablaka”, az a nyílás, amelyen a fáraó lelke a circumpoláris csillagok irányába távozott, például a 4000 évvel ezelőtti Sarkcsillagra, a Draco csillagkép alfájára néz, és az egyiptomiak közismert napórái, az **obeliszkek** a Nap **zenit**ponton való áthaladását mérték. Az ókori Sziénében, a mai Asszuánban, Egyiptom déli határán felállított „nyárs” a **nyári napforduló** idején, amikor a Nap a Sziéné szomszédságában húzódo Ráktérítő magasságába ért, délben

nem vetett árnyékot; ez jelezte, hogy a Nap a **zeniten** áll.

A legkézenfekvőbb megfigyelési pont mégis a kelés és a nyugvás helye. Ezért a legősibb naptárak „horizont-kalendáriumok”. A mexikói *Bodley*-kódex miniatúrája „napnézőket” ábrázol; a látóhatárt két kúp alakú hegy jelzi, közöttük a kelő

21. Régi mexikóiak mérési módszere a Bodley-kódex miniatúrája szerint.

vagy a lenyugvó Nap. Az egyik „napnéző” előtt egyszerű mérőműszer (két keresztbe tett fadarab) látható, ágai közt a „csillag” közép-amerikai jelével, a szemmel (21. rajz).

„Hegnaptár” lehetett az első egyiptomi kalendárium is. Erről tanúskodik a „látóhatár” hieroglifa (*ahet*), mely két hegy között lenyugvó **napkorongot** ábrázol (22. rajz). Erről vallanak a kelet-nyugat iránynak tájolt egyiptomi templomok bejáratát őrző hegyszerű pülonok, amelyek közt a templomhoz vezető út felől nézve a Nap felkelni vagy lenyugodni látszik. A kettős pülon egyiptomi neve azt jelenti: „*az ég fényhegyű horizontja*”. Már a dinasztikus kor előtt (Kr. e. 3800 k.) ábrázolják a Napot és a hegyet együtt, és az első piramisok mint a „**fényhegyek**” gigantikus kőmásolatai ebből a megfigyelési módszerből következően nőnek ki, s uralkodnak máig az egyiptomi sivatagi fennsíkon. A piramisszövegek a **napkeltét** az

isten két hegy közti megjelenésének nevezik. Egy Kr. e. 2300 körüli akkád pecsétlapon **Samast** látjuk, amint egy fűrésszel kivágja magát két hegy közül (23. rajz). Naram Szín akkád király sztéléjén (Kr. e. 2250 k.) a győztes uralkodó egy hegycsúcs felé lépdel, felettük három Nap (vagy a Nap, Hold, Vénusz?) látható (24. rajz).

„Látóhatárnaptárt” használtak a kaukázusi oszétok (a szarmaták utódai és a mi jászaink helyben maradt rokonai) még e század első éveiben is. Választott „napfigyelő” leste minden **napnyugtakor** a nyugati látóhatárt, amelyen 40–50 megfigyelési pont jelezte az év számontartható napjait, és szájról szájra hagyományozódott versek őrizték a rájuk vonatkozó tudnivalót. Láthattuk, ugyanúgy működött (működik?) a pueblo-indiánok „hegnaptára”.

Ahogy a valódi naptárak, úgy az időmérő horizont-kalendáriumok is az előrejelzés és a jóslás céljára szolgáltak. E műveletek az eredmény végtelenül fontos volta miatt váltak ünnepi aktussá,

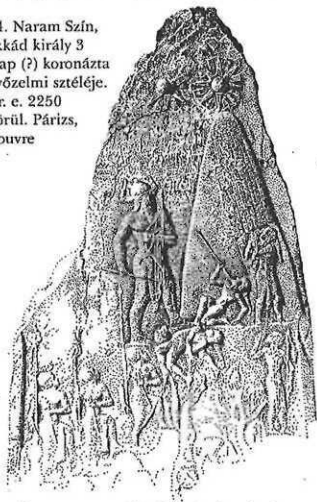

22. Az *ahet*-jel két oroszlán között

szent cselekedetté. „Átmitologizálódtak”: a mérési eredmények (a gnószisz) és a mérőeszközök (**gnómonok**) a világkép, a vallás, az egész műveltség alapjai lettek.

Ilyen átmitologizált mértani alapjel az (égtáj)**kereszt**, aminek keletkezése

24. Naram Szín, akkád király 3 Nap (?) koronázta győzelmi sztéléje. Kr. e. 2250 körül. Párizs, Louvre

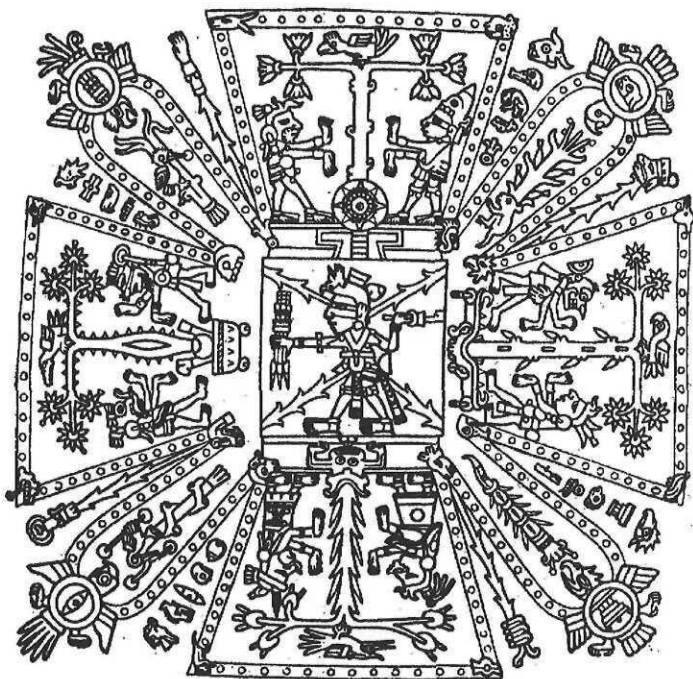

szerintem nem a látóhatár elméleti megfontolásból elhatározott „fölnégyeléshez” fűződik, inkább egy (mérési) pont

x-szel való megjelöléséből és/vagy egy égitest „befogása” céljából **kereszt**be tett két pálca alakjából vezethető le. (A maja *kin* „Nap”, „nap”, „idő” szó képirásjele két **kereszt**be tett fadarab: 21. rajz.) Ezen x-jel szárainak meghosszabbításával vágjuk a Föld tortáját **négy** szeletre, s ez a **kereszt** attól fogva égtáj**kereszt** (így is, később 45°-kal elforgatva), hogy az ember fölfedezte, – a két **kereszt**be tett **pálca** segítségével! – hogy a Nap az év két „átellenes” napján, a **tavaszi** és az **ősz**i **napéjegyenlőség**kor éppen keleten kél, és a kelésponttal pontosan szemben nyugszik, s hogy e két pontot összekötő egyenesre húzott merőleges a mindenkori **nappálya** legmagasabb és (a látóhatár peremétől takart) legmélyebb pontjára mutat. (Bizonyosra veszem, hogy a csillagból képzett és az őskeresztények által a **kereszt** jele helyett használt ✕ **Krisztus**-monogramot, melyet a görög X és P betűkből róttak össze, a **Krisztust** napistenként tisztelők a maja *kin*hez hasonló, Napot befogó **kereszt** jelének is tekintették.) Egyébként a Szenvedés **keresztje** is égtájjel a maga nemében. A kö-

23. Samas – a kelő Nap – keresztülvágja magát a keleti hegyeken. Akkád pecséthenger lenyomata, Kr. e. 2300 körül. London, British Museum

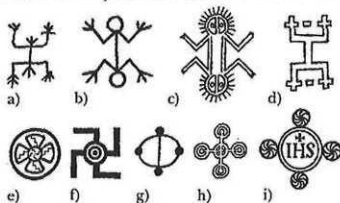
25. Fás naptár a Szent Számítás szerint a misték Mayer-Fejérváry-kódexből. Mexikó, 1350 előtt

zépkori Kálvária-képek a Megváltó jobb oldalára – a *jobb* latornak megfelelő helyre előírás szerint a Napot, a világosság jelképét festették, mintegy jelezvén: hogy az örök világosság fényeskedjék néki, bal oldalára, a *bal(ga)* latornak megfelelő helyre pedig a sötétséget megtestesítő Holdat, adott összefüggésben azt jelzendő, hogy a szerencsétlen túlvilági osztályrésze a külső sötétségre vette-

tés lesz. Az ábrázolás terének illetően felosztása a világosság és sötétség között – amúgy általános a hagyományos gondolkodásban és művészetben – egyben azt is jelenti más egyéb mellett, hogy a jobb oldal a világosságot hozó *naphellőé*, a baloldal a sötétséget hozó *napnyugtáé*. **Krisztus**, lévén maga a Világosság és az **Igazság Napja**, e felfogás szerint szűkséggéppen *dél* felől tekint reánk, (észa-

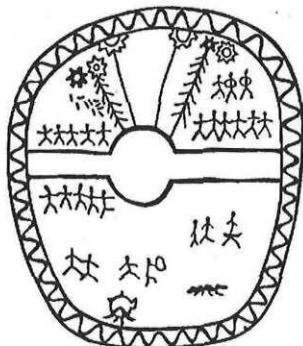
kon) didergő bűnösökre. (Vö. az égtájki-jelölő gyermekverssel: „Elöttem van észak, hátam mögött dél, balra a Nap nyugszik, jobbra pedig kél.”)

Az égtájkereszt lett egyrészt a világ, a lakott hely szimbóluma, mint a tele-

26. Négyes nap(pálya) jelképek: a) Észak-Amerika; b) Dél-Amerika; c) Afrika; d) Délkelet-Ázsia, e), f) Tibet; g), h) Spanyolország; i) Ausztria területéről

pülés alaprajzához, „falut” jelentő írásjel (Egyiptomban és Közép-Amerikában), jeladás Istentől (óhéber *tav* = „jel”), az élet, a (kereszt)út jele (az aztékoknál), a halál és feltámadás (a keresztények számára), még naptár is (mint a misték

27. Nappal együtt forgó világfa altjai sámándobon

indian *Fejérvár*-kódex égtájkeresztje, aminek peremén a Szent Számítás 260 napjának megfelelően 260 napocská fut körbe: 25. *rajz*), továbbá számos szép és nemes, csúf és nemtelen célra fölhasznált jelkép alapja; másrészt egy nagy civilizáció teremtő találmány, a *kerék* valószínű ihletője. (A „*kerék*” és a „*kereszt*” szavak – nem csak a magyarban! – a „*kör*”-re mennek vissza, de legalábbis egy tőről erednek. L. lat. *circus* = „*kör*”, *crux* = „*kereszt*”, *currus* = „*szekér*”). A „*kerék*” mint naptár és mint napjelkép korábbi, mint a küllős *kocsikerék* (26. *rajz*).

Mitopoétikusabban hangzik bár, mégis a mondottakat támasztja alá, ahogy az ausztrál bennszülöttek „álomidőtörténete” magyarázzák egyik legfontosabb szertartási kellékük, a *kereszt* alakú *wanina* értelmét. Azt mesélik, hogy két *keresztbe* tett szára a közösül össszülőket tesztíti meg, akik viszont a *Tejutat* jelképezik. (A *Tejut* egybeesik az égtájkereszt *napforduló* szárával, mivel a Nap 2 ezer év óta a *napfordulók* idején keresztetzi a *Tejutat*.) A *wanina* távoli, hozzánk közelebb eső analógiái azok a kőből faragott, 5000 éves ciprusi *keresztek*, melyek szárait egymáson „*pietá-szerűen*” *keresztbe* fektetett nő- és férfialak alkotja.

Nemcsak kőszirt, hanem élőfa is lehetett természet adta *gnómon*. A fák a „*nézők*” sok-sok nemzedékét kiszolgálhatják, bár nem halhatatlanok, s hogy fontos szerepet játszhattak a csillagászati mérésekben, arra a fa és a Nap (valamint a többi égitest) szoros és eleven hiedelmi kapcsolatából következtethetünk.

Fa tövén kelő, fa ágai közt lebegő Nap képével minden műveltségben találkozunk. Megtaláljuk szibériai *sámándobon* (27. *rajz*), japán selyemfestményen (28.

rajz), kínai frásjelen (東), egyiptomi bronzedényen (29. rajz), mexikói kódex-miniatúrán (25. rajz), a keresztény művészetben, a népművészetben (30. rajz), egyszóval mindenütt.

Százszámra idézhetnénk a fa-Nap kapcsolat szöveges példáit. A napistenek fából, faistennő „ágyékából” jönnek a világra; így Apollón, akinek anyja, Létó, a Tejút megszemélyesítője, ciprus- és pálmaistennő volt, a palmürai Malakbel, akinek szintén ciprusfa adott életet. Egy lett népdalban Saule, a napistennő (lat. *Solból*) éjszakánként egy fában alszik, mint ahogy egy óegyiptomi metafora szerint a Nap

29. Nutfa Nappal.
Bronzedény,
Kr. e. 7. sz.

30. Napos világfa
kelengyeládáról,
Borsodnádasd

éjjelente Nut tejút- és világfaistennő testében „jár” (Nut este felfalja és reggel újraszüli a Napot).

A fa és a hegy egymásnak megfelelő jelképek. Ősi kínai hiedelem szerint a Nap minden este a Kelet völgyében nőtt odvas eperfában vagy a sárkány hegyén pihen meg. Mithras napisten – mint mesélik – hegyből, barlangban született (31. rajz), de úgy is ábrázolták, amint ciprusfából lép elő. A bibliai Sámson, akinek már a neve („Napocska”) is elárulja, kit is tisztelhetünk benne, sziklabarlangban él (Bír 15,8); két kőoszlopot középről átölelve rontja össze a filiszteus fejedelmek palotáját (16,29) – ez a történet egy olyan ábrázoláson alapulhat, mely a napistent egy gnómon két oszlopa közé állította –; egy legenda viszont „fanyűvőnek” mondja (32. rajz). Jézus (kereszt)fán hal meg, és sziklasírba temetik (Mt 27), és egy mithraikus hagyományban fogant legenda szerint barlangban is születik. A fa(odú) és a szikla(barlang) mint kozmikus szimbólum ugyanazt jelképezi: a Tejút hasadékat, ahol a téli napfordulókor „fordul meg” a Nap.

28. Amateraszu földi kamija, fa koronájában Napot hordó szarvas. Kanó Eino 1691-ben készült festménye után.

A természetes jelfát az idők során faragott pózna vagy kőrakás (*herma*), kőoszlop váltja fel, később valóságos oszloperdő a különböző nézési irányoknak megfelelően. A hegyet pedig mesterséges halom, piramis, „templomhegy”. Így alakul ki az a több értelmű jelrendszer, mely az ókori építészetet jellemzi. A mérőműszerek ugyan-

is nemcsak földi jelzőként működtek, hanem – láttuk – égi jelenségeknek is nevet adtak, és a (csillag)vallás központjaivá váltak. Az a **gnómon**, amely mögül a napisten egy ki-tüntetett időpont-ban kibukkan, vagy

31. Mithras születése a sziklából

amely mögött lenyugszik, nyilván a legalkalmasabb hely a neki szóló áldozat bemutatására, és gyermekének, a királynak trónra emelésére illetve eltemetésére.

Az első élőfa-**gnómon** mutató és áldozati hely volt egyszerre: szent fa, az „élet fája”. Égi jelként a látható Tejút élő növényi jelképe; „világfa”, aminek ágai, gyökerei közt időről időre áthalad a Nap. Amikor mesterséges jelle cserélík, áldozati oszlopra, **obeliszkre**, az élőfa továbbra is kultusz tárgya marad, de az oszlopnak is helyet találnak az égben; a láthatatlan világtengely élettelen szimbóluma lesz.

A „két horizont” hegykaréjait helyettesítő mesterséges hegyek sem csupán mérőműszerek, hanem királysírok, nap- és sírtemplomok is, miközben a természetes hegyet továbbra is szent helyként tisztelik (a babiloni fogság előtti évek-

ben, a Kr. e. 7. század végén a zsidók, mint ősapáik ezer évvel azelőtt, a papság és a próféták tilalma ellenére, még rendszeresen áldoznak egykori szent hegyeiken, hiába van templomuk Jeruzsálemben). A hegy szintén égi jellé válik, „világhegyé”, amelynek a kutatók többféle jelentést tulajdonítanak, akár csak a „világfának”. Vagy a „**fényhegy**” azonosított égi jelenségnek, az **állatövi** fénynek feleltetik meg, mely **napkelte** előtt és **napnyugta** után látható az égen; vagy égbe vezető lépcsőzetes útnak tekintik, mint a fa és oszlop ágas, lajtörzs formáit (1. az egyiptomi, mezopotámiai, délkelet-ázsiai és közép-amerikai lépcsős piramisokat); vagy a földtengely billegése által leírt képzeletbeli kúp jelképének. A háromféle értelmezés végső soron egybe-vág. A **fényhegy** a Nap útja mentén látható, a túlvilágra vezető hegyi út pedig, akár a Tejúttal, akár a földtengellyel hozzuk összefüggésbe, szintén „napút” az archaikus képzetekben: az égi testétől elvált **naplélek**, a **halott nap**isten útja. Csak egy példa a Tejúton járó Napról: az afrikai pigmeusok szerint *amikor a Nap fénye meggyengül, Khmvum, a teremő napisten útra kel a Tejúton, és égiteste számára egy kosárra valót összegyűjt a csillagok fényéből.*

A jelképes lajtörzs fokainak száma megegyezik a planéták illetve a planétaszférák számával – a későantik csillaghit felfogása szerint a túlvilági lélekútnak a bolygó(szférá)k az állomásai –, másfelől azonban a fokok egy mérce fokai is! *No-cikáme, a vicsol indiánok napgyermek-istene minden nap egy létrán mászik föl az égbe. Létrájának fokai a nappali órákat jelzik.*

A **gnómon**-oszlop végül a Napnak szentelt hegytemplomok kultikus tárgyá-

vá válik, mint a *sivalingam*. „Közép-Amerikában – írja MADANJEET SINGH a napfák naposzlopokká, a naphegyek naptempomokká válása kapcsán – a maja királyok 'köfáknak' nevezett sztéléket állítottak abban a hitben, hogy azok fejedelmi rangjuk tartóoszlopai lesznek a világegyetem középpontjában. Szent fák kidöntésének a szokása Japánban, a törzs levonszolása a hegyről a faluba, s a felállítása ott szent oszlopként (*mi-hasira*) a görög-római hegyanyának, Kübelének ősi, Nappal kapcsolatos évenkénti ünnepére emlékeztet, amelyiken ugyanúgy kivágtak egy fenyőfát és a szentélyébe vittek, s ott szerelmével, Attisszal együtt imádták.” Közbevetőleg hadd idézzem THOMSON görög példáját: „a daphnaphoriákon a lányok körmenetben hordoztak egy olajfatörzset, amelyről a Napot, a Holdat, a csillagokat jelképező gömbök, valamint a Napév 365 napját képviselő koszorúk csüngtek.” (THOMSON, 1975:131.)

Szikh szerzőnk így folytatja: „A hegy mint kultuszjelkép 'mennyei létrává' vált, melyen az égbe lehetett jutni, ahol – mint hitték – a napisten és más szoláris istenség élt. Egyiptomban a 'Hórusz létrája' fogalom eggyé vált a legrégebbi masztaba formájú építményekkel, amelyekre a lépcsős piramisokat emelték (mint a szakkarait). Samas, a sémi pantheon napistene (...) vezeti be az olyan magasztos erődítmények építésének gyakorlatát, mint amilyen Nanna, a babiloni holdisten zikkur-

32. A fanyűvő
Sámson. A limburgi
dóm román kori
falképe nyomán

ratja. A zsidók 'magaslatokat' (bamot) emelnek, és a görögök megpróbálják legmagasabb hegyüket, az Olümposzt lemásolni. PAUSZANIÁSZ, 2. századi görög utazó említi, hogy látta Korinthusz fellegrádjának, az Akrokorinthusznak a tetejét a Nap oltárait. Az aztékok Teotihuacan piramisait a Napnak és a Holdnak szentelték. Hasonló szerepet tulajdonítottak az inkák az ő szent hegységüknek, a Chimborazonak az 'Andok szívében'.

A hegyszerű buddhista templomot az indonéziai Borobudurban Kailásának nevezik a Himalája egyik csúcsa nyomán, ahová hindu és buddhista zarándokok másznak fel, hogy onnan az istenek még magasabban fekvő lakhelyére eljuthassanak: a mitikus Meru hegyre; a pancsadzsana vagyis az öt törzs a Rig Védában 'a Nap felé emelkedő szellem különböző szintjeit' jelképezi. Bojonegoro hegyét Jáván azért tisztelik, mert 'a Nap belőle jött ki', és Sri Lankán Szamant, 'a reggeli Nap istenét' a Szamanolakanda-hegyen imádják, amit Ádám Ormának is neveznek. Wu-Di, a kínai Han-dinasztia császára (Kr. e. 140–87) azért látogatta a Cseng-hegyet a Santung-félsziget keleti csúcsán, hogy imádkozhassék a tengerből fölkelő Naphoz. (...)

Obong szent hegyét a Nappal és a Holddal együtt ábrázolják, akikkel a koreai Ji-dinasztia uralkodópárja azonosította magát (...). Mexikóban a szent hegy és a Nap formálisan eggyé válik a Teocalli de la Guerra Sagrada (A szent háború temploma) szobrában (1500), amelyen a meredek lépcsőzet tetején a szokásos szentélyt a Nap képmása helyettesíti.” (MADANJEET SINGH 1993: 23–26.)

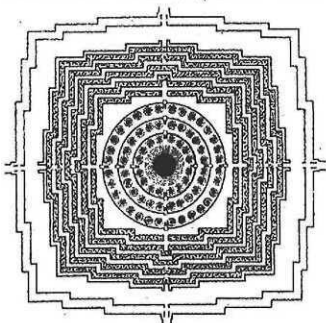
Napszimbólum a „Megvilágosodott” jelképes sírja, a buddhista sztúpa is. A sztúpa a Nyugat-Ázsiából ismert *tumulus* vagy a belső-ázsiai *kurgán*, a sírhalom egy formája. (Az árják a sztyeppékről költöztek le Indiába.) A buddhista Indiában

már nem sírdomb, hanem emlékmű, kultikus rendeltetésű ereklyetartó építmény, amelynek gazdag szoláris és kozmológiai szimbolikája van. A kialakult formájú **sztúpa** az általános ókori felfogásnak megfelelően kerek és **négyszögletes** részek ötvözete. Félgömb alakú kupolája egy vagy több, **négyszögletes** vagy kerek talapzaton emelkedik. Erre lépcsők vezetnek. Kerítés övezi, amelyen a **négy** világtáj irányában „napkaput” vág-tak. A **sztúpa** testét „tojás”-nak vagy „mag”-nak nevezik, mivel a világot modellezi, mely az idő kezdetén az „arany mag”-ból (a Napból?) keletkezett. Búbját kis **négyszögletes** tornyocskára koronázza, ez a világhegy ormára képzelt isteni lakot jelképezi. A torony közepéből rúd, a világtengely szimbóluma nyúlik az ég felé. Rajta a **Buddha** lépteit, a lét síkjait és a planéta-szférákat jelképező, páratlan számú – többnyire 7 –, fölfelé egyre kisebbedő **napernyő** nyílik. Esővízfelfogó edény koronázza, mely a halhatatlanság vizeskorsaját ábrázolja.

A **sztúpa** alaprajza a kerítés kiugró **kapuival** az ősi napszimbólum, a **szvasztika** formáját mutatja. A **sztúpa** „az egyik legrégebbi vallási eszmét, a Napnak, az életadó, éltető központi erőforrásnak kultikus tisztelétét szervesen összekapcsolja a **Buddha** iránti hódolattal. A *pradaksina szertartás*” (a.m. „jobb felé”: a hívő úgy járja körbe a sztúpát, hogy az jobbra legyen tőle) „maga is a Nap kultusszal kapcsolatos, amit bizonyít, hogy a körjáratot mindig a keleti **kapunál** kezdték, dél, majd nyugat felé haladva, vagyis a Nap látszólagos körútnak irányát követve.” (BAKTAY 1963:78.)

A mitopoétikus világkép leghatásosabb építészeti szintézise a jávai Borobudur („Sok **Buddha**”). Borobudur egy

dombon emelkedő mesterséges hegy, lépcsős szentélypiramis és **sztúpa** egyszerre. Madártávlatból úgy néz ki, – a buddhisták éppúgy az égieknek építettek szent helyeiket, mint a mi középkori kőműveseink a katedrálisait –, mint egy óriás, háromdimenziós mandala, azaz világmodell, ami nem is csoda, hiszen az (33. rajz). 3 főbb szintje van. Széles, **négyzet** alakú alapját, hogy szét ne ha-

33. A jávai Borobudur alaprajza

sadjon a ránehezedő súly alatt, már az építés idején egy támasztó talapzattal eltakarták, a kövein kifaragott 160 domborművel együtt. Ez az alsó szint: a Vágyak világát jelképezi. A középső szint: 5 **négyzet** alakú, egyre kisebb terasz egymáson a Földet, az Anyag, a Forma világát szimbolizálja. Felső szintje: 3 kisebbedő, kör alakú terasz egymáson az Anyagtalanlás (Alaktalanlás) világának jelképe. A rajtuk sorakozó harang alakú, áttört falú sztúpák alatt **Buddha**-szobrok rejtőznek, szám szerint 32, 24, 16. Ők vezetik a hívőt a legfelső terasz közepén álló nagy sztúpához, a Nirvána szimbólumához. Az építmény szabad falain 1300

dombormű mesél a buddhizmus tanításairól, a **Buddha** életéről. A képek balról jobbra tekeredő csigavonalban – a pradaksina előírás szerint – vezetnek a látogatót letről, a Vágyak világából fel, a Nirvánáig.

A civilizáció egy bizonyos szintjén, általában az újkőkori és a rézkor határán az ember hatalmas kőtömbökből furcsa építményeket, megalitokat emelt mindenütt (gör. *megalith*, „nagy kő”): *menhireket* (óbreton „hosszú v. magas kő”, „kőoszlop”), *dolmeneket* (óbr. „kőasztal”) és *cromlecheket* (óbr. „kőkör”). Ezek az első francia kutatóiktól kapott nevek azért terjedtek el, mert különösen nagy számban fordulnak elő maradványaik Franciaország nyugati részén és a bretagnei félszigeten. Számuk Európában több tízezerre rúg, különösen a Brit-szigeteken és a kontinens északi országaiban gyakoriak, de megtalálhatók Svájc és Olaszország területén, a Földközi-tenger nyugati szigetein, még Észak-Afrikában is. Sokukat temetkezési célra, áldozóhelyként használták; vannak köztük földdel fedett halmok, fedett és nyitott „galériák”, földistennő formájú szentélyek, ismeretlen szertartások kör és *hajó* alakú *körgyűrűi*, de ami a számunkra a legizgalmasabb, hogy többségüket meglepő pontossággal tájolták, néhányukat pedig mérésekre is használták.

A mérőket ugyan a megismerés vágya vezette, a művelet mégsem tudományos vizsgálódás, inkább rituális tevékenység volt. „Meglehetősen biztonságosan feltételezhetjük, hogy a történelem előtti vallásban volt valami *sámánisztikus* vonás. Csont, temet-

kezés és áldozat szentelte meg minden esetben a *kőköröket* azzal, hogy megidézte az élet, a halál és talán az *újjászületés* ritmusát. Ez a kozmikus téma a csillagászati tájolásban is tetten érhető. A hangsúly a Napon és a Holdon, a kelés- és nyugáspontokon, a nyáron és a télen van, esetleg más égi metaforán, aminek köze kellett hogy legyen a *körgyűrűknél* végzett minden egyes szertartás céljához és részleteihez. Azzal, hogy a kozmikus rend látható jelét a kövek közé zárt területre hozza, a csillagászati tájolás (...) ezt a teret megszenteli.” (KRUPP 1983: 228.) A szertartás idejét is, hiszen a tájolás meg a mérés, és belőlük adódóan az ünnep mindig egy tényleges időpontra utal. Ez nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy a „templom” és az „ünnep” fogalma az újkőkori rituális obszervatóriumokra és az ott végzett szertartásokra vezethető vissza.

A neolitikus sírépítészet egyik legnevezetesebb példája az írországi **Newgrange**-ben található. Kr. e. 3300 körül épült. *Szív* alakú dombját, amit egy ugyancsak *szív* alakú *kőkör* kerített egykor, fehéren szikrázó *kvarckőborítás* fedi, a domb körül „elszórt” faragott kőtömbökre hármasspirálokat, rombuszokat, cikcakkos vonalakat, *köröket* és más titokzatos jeleket véstek. A halomsírt nagy, lapos kövekből rakott álboltozat béleli ki. A bejárat felett egy tetőablak engedi be a fényt, ez – mint mondják – egész „*Írország legismertebb kölyuka*”. Pontosan a *téli napforduló*i *napkelte* irányába néz, az évnek ezen a reggelén a sírkamra mélyére 20 percen át tűznek be a *napsugarak*. Akik ezt a síremléket állították, talán abban hittek, hogy ama téli reggelen *újjászülető Nap sugarai* nemcsak bearanyozzák, hanem egyszer új életre is keltik majd a halottat –, hacsak

a sírablók el nem tüntetik a tetemét onnét. (Ez történt.)

A megalit emlékek közül méltán **Stonehenge** a leghíresebb. Amit róla tudni lehet és érdemes, azt FRED HOYLE, angol csillagász megírta (1978). **Stonehenge** egy több periódusban épült rituális obszervatórium, mely csillagászati előrejelző és jóshely, naptár, áldozóhely és temető volt. Legfigyelemre méltóbb része a **Stonehenge** I.-nek nevezett legkorábbi építmény. (Kr. e. 2700–2600 körül épült.) **Stonehenge** I.-ben nincsen semmi misztikus és lenyűgöző. Egy több mint 90 méter átmérőjű, kört formáló árokból illetve földhányásból áll, mely északkelet felé megszakad, ahol egy durván megmunkált kőből felállított süveg alakú oszlop áll: a „Sarokkő”. A Sarokkő a **nyári napfordulói napkelte**re van tájoltva, de **Stonehenge** I.-ben nem ez az igazán izgalmas, hanem a felfedezője után Aubrey-gyűrűnek nevezett 56 gödörből álló **körgyűrű**, mely az árok belső pereme mentén húzódik. Az első építőknek köszönhető még **négy** megjelölt pont, amely egy tájolt téglalapot rajzol az Aubrey-gödörökre, továbbá, **négy** meghatározott céllal egy sorban ástott gödör a Sarokkő szomszéd-ságában.

Stonehenge obszervatóriumát nem az évszakok meghatározására használták. Igaz, ennek óriási gyakorlati értéke lett volna egy „olyan társadalomban, amelynek nem állnak rendelkezésére pontos órák (...) a szükséges megfigyelések azonban korántsem igényelnek ilyen bonyolult építményt, (...) Gyakorlati megfontolásokat, mint a vetés vagy a nyáj tovább terelése, aligha befolyásolt volna mondjuk egy hét eltérése az évszakok meghatározásánál.” (i.m.: 24.)

Stonehenge I.-ben minden olyan megfigyelési irány megtalálható, mely a Nap és a Hold mozgásait követi. Legészakibb és legdélibb kelő- és nyugópontjaik ezek, valamint olyan „segédírányok”, amelyek segítségével akkor is meghatározhatók a szóban forgó pontok, ha a kérdéses időpontban a két égitest valamelyike ködbe, felhőbe burkolózik.

A rendelkezésre álló adatokból HOYLE arra következtet, hogy az építők tudtak a 18,61 éves nagy Nap-Hold ciklusról, amellyel **Metón-ciklus** néven már találkozott az olvasó, és amelyet több, mint 2000 évvel a babiloni csillagászok előtt náluk pontosabban alkalmaztak, az Aubrey-gyűrűvel modellezve az **ekliptika** körét, amelyen a **nap- és holdpálya** metszéspontjai egy teljes kört írnak le. 18,61 év során.

„**Stonehenge** I. téglalapjának rövid oldalai északon a **nyári napfordulói napfelkelte** irányába mutatnak, délen pedig a **téli napfordulói napnyugta** irányába (a napkeltenek és a napnyugtának az észak-déli irányhoz viszonyított szimmetriája következtében). A hosszú oldalak a holdkeltenek a 18,61 éves ciklus során adódó legdélibb pontja felé mutatnak, valamint a holdnyugta legészakibb pontja felé (ismét csak az észak-déli irányhoz viszonyított szimmetria következtében). Egy téglalapra csak akkor jellemzők ezek a tulajdonságok, ha **Stonehenge** földrajzi szélességén szerkesztik meg. (...) néhányszor tíz mérföldnyire (...) ez a kettős tulajdonság elvész.” (i.m.: 23.) Gondoljuk meg: azok a „kőkorszaki” emberek nemcsak a **Metón-ciklus** pontos hosszát ismerték – hogy a téglalap hosszú oldalai a legdélibb holdkelte irányába mutatnak, ezt bizonyítja –, hanem azt is tudták, melyik szélességi körön kell műszerüket felállítaniuk: (Vö. az egyiptomi Sziénéről mondottakkal.)

HOYLE elgondolása szerint az Aubrey-kör az **ekliptikát** „jelképezi” (ő írja így, helyesen, hiszen egy tudományosság előtti kor „műszerére” vonatkoztatja), és a **nap-** meg a **holdfogyatkozások** előrejelzésére szolgált; feltevés szerint a gödörbe helyezett és bizonyos időközönként elmozdított „mutatók”, jelek segítségével. Ily módon háromféle mozgás követhető nyomon: a Nap, a Hold és pályametszéspontjaik (a „holdcsomópontok”) mozgása.

A Napé úgy, hogy jelét az óramutató járásával ellentétesen 13 naponként 2 gödörrel visszük tovább, mely így $56/2 \times 13 = 364$ nap, azaz kishíján egy év alatt járja be az Aubrey-kört. A Holdé úgy, hogy jelét az óramutató járásával ellentétes irányban naponta visszük 2 gödörrel odébb, mely így $56/2 = 28$ nap alatt, azaz valamivel több, mint egy sziderikus holdhónap alatt ír le egy teljes kört. A holdcsomópontok egymással átellenben lévő 2 jelét pedig az óramutató járásával megegyező irányban évente 3 gödörrel visszük odébb, így azok $56/3 = 18,66$ év múlva térnek vissza kiindulási helyükre.

HOYLE szerint a pontatlanságok helyesbíthetőek a napi megfigyelés révén. A napjárásé a naptári fordulópontok idején, a megadott **napkelteirányok** szerinti utánigazítással, a holdjárásé havonta kétszer, új- és teliholdkor. Újholdkor, amikor a Hold együttáll a Nappal, egy gödörbe kell helyezni a két égitest mutatóját, teliholdkor, amikor az égen is szembenállnak egymással, a Hold mutatójának a Napéval éppen szemben kell lennie.

Napfogyatkozás akkor következik be, ha a holdjelző valamelyik holdcsomópont-jelzővel esik egy gödörbe, és a napjelző

15 fokra megközelíti őket, vagyis hármas együttállás jön létre. (15° az „Aubrey-skálán” kevéssel több, mint 2 gödörnyi távolságnak felel meg.) Holdfogyatkozás pedig akkor várható, ha a holdjelző az egyik csomópont jelzőjével áll együtt, a napjelző pedig a szemben levő másik csomópontot közelíti meg 10 fokra.

Mivel a jelzők az égitestek mozgását és pillanatnyi helyzetét modellálják, **Stonehenge I.** csillagnézőinek rá kellett jönniük, hogy a **napfogyatkozást** a Nap és Hold együttállása okozza, magyarul szólva az, hogy a Napot a Hold eltakarja. Hát nem csodálatos? Kérdés persze, hogy igaza van-e HOYLE-nak. Ő maga mérésekkel és számokkal bizonyítja, majd így védi meg a maga igazát: „...mi magunk felhasználhatnánk **Stonehenge I.-et** a **nap- és holdfogyatkozások** előrejelzésére. Ezt minden további nélkül megtehetnénk, és az építmény szerkezetén semmiféle változtatást nem kellene végrehajtanunk.” (i.m.: 56.)

Az obszervatóriumot használók a csomópontmérés pontatlanságait is ki tudták igazítani (a módszerből adódó 18,66... és a valós 18,61 év hossza között több mint 18 nap a különbség). A Sarokkő szomszédságában ástott 4 extra gödör ezt a célt szolgálta. Hogy miként, arra HOYLE könyve megadja a választ; mi itt elégedjünk meg annyival, hogy a műszer elvben korlátlan ideig használható. A valóságban nem így történt. **Stonehenge III.**, az utolsó építési szakaszban emelt „kőstemplom” az, aminek ma a csodájára járunk, majd ezer évvel fiatalabb az Aubrey-körnél (Kr. e. 1700 k. épült), és már szinte semmit sem „tud” **Stonehenge I.-hez** képest. HOYLE ennek okát abban látja, hogy a megalit óraművet minden pontossága ellenére néhány ember-

öltő elteltével utána kellett volna igazítani, de miután erről a műszer „beállítói” nem tudtak, utódaikat sem figyelmeztethették, s azok, mielőtt az óra pontatlanul kezdett „járni” – nem tudván, hogyan s mit állítsanak rajta – letettek használatáról, illetve több lépcsőben átépítették. Az eredeti funkció feledésbe ment, bár nem teljesen. **Stonehenge III.** is a Sarokkőre „néz”, és a belső „kőtemplomban” is vannak megfigyelési pontok. Ez a műszer azonban pontatlanabb, mivel túl kicsi ahhoz, hogy a szögeket az Aubrey-köréhez hasonló pontossággal lehessen mérni vele. **Stonehenge** hanyatlása jól példázza a civilizáció fejlődésének „fűrészfogasságát”. Az első dokumentált példája annak, hogy egy műveltség hirtelen fejlődés után (neolitikus forradalom) visszasüllyedhet a barbárságba, ami persze viszonylagos: mert az „új barbárok” fedezték fel a fémolvasztást.

Stonehenge – legalábbis HOYLE szerint – szellem- és művelődéstörténeti szempontból nem lebecsülendő örökséget hagyott ránk. HOYLE **Stonehenge**-re vezeti vissza a 13-as és a **7-es szám** kiemelt hiedelmi jelentőségét, a **dámajátékot** vagy a láthatatlan isten fogalmát. Szerinte a **7-es** és a 13-as szám annak köszönheti különleges helyét a szám-szimbolikában, hogy alap-mértékegységek voltak az olyan kőkorszaki mérőműszerekben, mint **Stonehenge I.**, hogy annak a működése a **dámajáték** elvére épült, s hogy a fogyasztásoknak egy „láthatatlan”, elvont geometriai fogalom: a holdcsomópont az oka. Amit HOYLE állít, elvben megegyezik azzal, amit fentebb a 3-as, **7-es**, **12-es** és 13-as számnak a naptár kiigazításában játszott szerepe kapcsán írtam.

„Tételezzük fel, – írja HOYLE – hogy ezt a rendszert egy olyan társadalom találta fel, amelynek kulturális hiedelmei a Naphoz és a Holdhoz kapcsolódtak. Ha a Nap és a Hold isteni tulajdonságokat kap, mit mondjunk Cs-ről?” (Cs = csomópont, a továbbiakban H = Hold, N = Nap) „A megfigyelések azt mutatják, hogy amikor H és N közeli kapcsolatba kerül Cs-vel, bekövetkezik a nap- vagy holdfogyatkozás. A mi isteneink időlegesen megsemmisülnek. Ebből nyilvánvalóan az következik, hogy Cs-nek még hatalmasabb istennek kell lennie. De Cs láthatatlan. Lehetséges, hogy ez volt az eredete egy láthatatlan, mindenható isten, Ézsaiás Istene fogalmának? Lehetséges, hogy Cs jelentőségének felismerése semmisítette meg a napimádat vallását? Lehetséges, hogy H, Cs és N volt a Szentháromság-elmélet alapja? Igazán nem nélkülözné az iróniát, ha kiderülne, hogy jelenkori kultúránk nagy részének gyökerei a holdpálya csomóihoz nyúlnak vissza.” (i.m.: 50.)

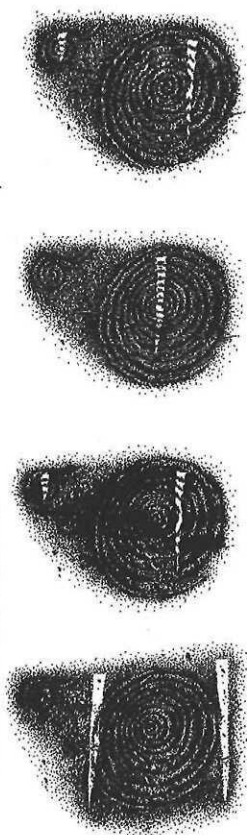
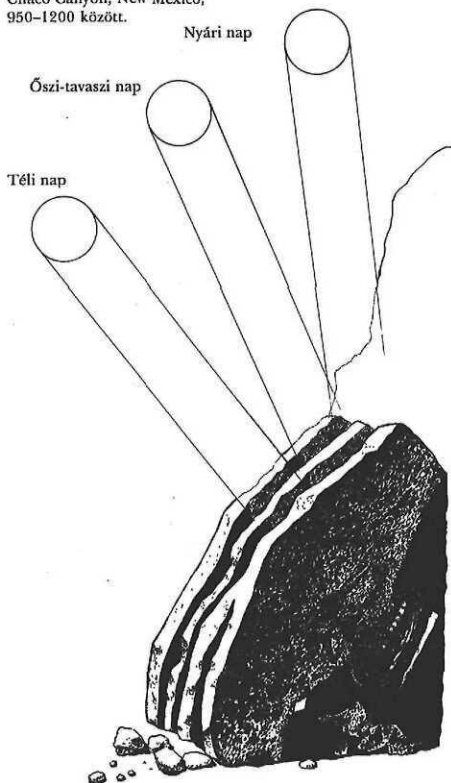
Egy adalék a fentiekhez: a burmáisai nép (a thai nyelvcsaládból) a **nap-** és **holdfogyatkozás** láthatatlan előidézőjének egy Szura nevű irigy sötét bolygó-(isten)t tart, aki a Nappal és Holddal „testvérhármast” alkotott.

HOYLE ez utóbbi szellemes felvetése ellentmondásos és bizonyíthatatlan; napvallások 2000 évvel éltek túl **Stonehenge I.**-et Európában, az olyan teológiai dogmák pedig, mint a Szentháromság-tana, nem egy lábon álló elméletek. De ha csak példázatnak tekintjük őket, akkor HOYLE-nak mélységesen igaza van; a nagy vallások, a mítoszok keletkezésének legfőbb *tudati* mozgatórugója ugyanaz, mint a tudományos felfedezéseké: a létjavító tudás megszerzésének vágya.

Az európaiakhoz hasonló, bár szerényebb kőnaptárakkal más földrészekben is találkozunk. Észak-Amerika indián népeinek zöme a kőkori vadászok életét élte, amikor a kontinens keleti partján a sápadt arcú megjelent, és olyan kőből

kirakott köröket épített – eddigi ismereteink szerint legalább 50-et –, amelyek tájoltak voltak, és mintha sámánjaik ezek segítségével próbálták volna lemásolni a kozmikus menetrendet az égről. „Orvosságos kerék” (*Medicine*

34. Az anaszazik „falinaptára”, Chaco Canyon, New Mexico, 950–1200 között.

Wheel) a neve ezeknek a kőköröknek. Orvosságosnak hívták őket, mert ez a felsőbbrendű hatalmakkal való kapcsolatot jelzője (az indián **sámán** ezért „**orvosságos ember**”, *medicine man*), és **kerék**nek, mert többnyire küllősek, sejtetően a fontosnak vélt irányoknak vagy a naptári számmissztikai előírásoknak megfelelően. A „**Nagy Szarv**” **orvosságos kerék**nek, mely a wyomingi Medicine Mountain hátán fekszik, 28 küllője van, s néhány általa megadott irány állócsillagok (Aldebaran, Rigel, Sirius) kelési helyére és a Nap **nyári napforduló**i kelés- illetve nyugvópontjára mutat. A 28 ez esetben nemcsak holdszám; a **kerék** kirakásának valószínűsíthető idején (1760 k.) a Rigel 28 nappal a **napfordulót** követően a Sirius pedig 28 nappal a Rigel után kelt. (Lám csak: több funkciójú naptári számaink sora újabbal gyarapodott, a 28-assal!)

Az orvosságos kerek kirakói a síksági indiánok lehettek. Az ő egykori vadászterületükön találhatók, de erre következtethetünk abból is, hogy e kerek elvén alapszik a sziú, csejenn, krí és más síksági törzs rituális „**naptánca**”.

A mondott szertartás az erre a célra épített „**naptánc**kunyhóban” zajlik le. A kunyhó kerek és nyitott – csak a váza épül meg –, a tánc nyárközépi időpontja szerint a **nyári napforduló**i napkeletnek van tájolva. A falát 28 oszlop alkotja, melyeket a központi „**naposzlop**” csúcsával 28 pózna kapcsol össze küllőszerűen mintegy a tető vázáként. A résztvevők a naposzlophoz kötött szíjak horgát a húsukba akasztva táncolnak, nyitott szemmel a Napba bámulva (vö. a dél-ázsiai **kadak**-szertartással). A **naptánc**ot az indián adatközlők emlékezete is az **orvosságos kerek**ekhez kapcsolja.

Ezeknél régebbiek a pueblo indiánok már letelepült életmódot folytató ősei, az *anaszazik* (navaho nyelven „az ősök”) által épített műszerek, melyekben **Newgrange**-hez hasonlóan a beeső fénysugár működik mutatóként. Az anaszazik azonban alig avatkoztak a természet dolgába, nem úgy, mint **Newgrange** építői. A **Chaco Canyonban** (New-Mexico), ahol 400 és 1300 között éltek, a hegy déli falának támasztottak néhány kőhasábot, úgy, hogy a köztük lévő réseken át a naptári fordulópontok napján délben ék alakú fényfoltok – olyanok, mint egy mai műszer mutatói – jelenjenek meg a sziklafalon, amit a megfelelő helyeken spirállal jelöltek meg (37. rajz).

Európától és az Újvilágtól függetlenül Afrika fekete fiai is építettek megalitikus naptárakat. Kenya északnyugati részén fedezték fel a régészek az utóbb **Namoratunga II.**-nek nevezett kőkalendáriumot, amelyet a radiokarbon vizsgálatok egy 200 km-re lévő sziklaképeiről híres temetőhöz, **Namoratunga I.**-hez kapcsolnak, és keletkezési idejét Kr. e. 300-ra teszik. **Namoratunga** kőnaptára a ma is ott élő *konszó* törzs lunisztelláris naptárával mutat rokonságot; ugyanazon állócsillagok és kis csillagzatok (Bellatrix, Aldebaran, Pleiades, Triangulum, Orion öve) kelését követi nyomon, mint a konszóké, de rokon az óegyiptomiak első naptárával is, hiszen az szintén a hold- és a csillagjárás egyeztetésén alapult.

Ezeknek a nagyméretű szabadtéri csillag- és napvartáknak kései, de még mindig távcső nélküli, kifinomult utóda, **Dzsantar Mantar** az indiai Jaipurban áll. Márványból és színes kőből épült, valószínűleg „csillagváros”. Jaipur tudós maharadszája, Dzsai Szingh építtette a XVIII.

század elején. Céljának ma is tökéletesen megfelel; a *panditok* („bölcsek”) ünnepek kíváncsi időpontjának meghatározására használják. **Dzsantar Mantar** azonban „csak” csillagvizsgáló, nem templom. A két funkció már az ókor végén szétvált.

A megalit **kőkörök** nyitottak voltak, a **gnómonok** szabad téren álltak, hiszen árnyékot mértek. Szabad ég alatt állott az áldozati oltár, hogy az égbe szállhasson az áldozat füstje, s egyáltalán nyitottak voltak az első, igazi templomok is, szabadon átjárta őket a fény – ámbar a fény útja irányított volt. Kerek voltak vagy **négyszögletesek**, mert külső körletük vagy az ekliptikát jelképezte, mint **Stonehenge** Aubrey-köre, vagy **négy** oldaluk a **négy** égtáj felé nézett, mint az egyiptomi piramisoké, és kivétel nélkül tájoltak voltak.

A „templom” eredeti szerepköréről vall a szó eredeti jelentése. A lat. *templum* „jóslathoz szükséges megfigyelések céljára elkerített hely” volt, illetve a „jós (augur) által behatárolt égszektor”. Valószínűleg a gör. *temenosz* = „szentelt föld darab”, „szent berek”, „szent körzet”, „kápolna”, a *temnein* = „kihasít” igéből képzett szó latin megfelelője. Szerintem a lat. *tempus*, „idő” szóval is kapcsolatba hozható, népi etimológiás alapon bizonyosan (a népies etimologizálás a mitopoétikus gondolkodás leglényegéhez tartozik). A német *Kirche*, angol *church*, „keresztény templom”, „egyház” szavak a görög *küriakon*, „az Úré”, „az Űrnak (szentelt)” szóból erednek, ez meg a *kürioszból*. *Küriosz*, „úr” a szanszkrit *szúra*, „hős”, „harcos” megfelelője (1. még a szintén gör. *héroszt* valamint a *Küroszról* fentebb írtakat), a *szúra* pedig mintha *Szúrja* napisten nevével mutatna rokonságot.

A történelmi időkben épült templomok esetében a tájolásnak és a megfigyelésnek jobbra már csak jelképes szerepe lehetett. Az anasazi indiánok példája ezt látszik igazolni. Az anaszazik a **Chaco Canyonban** az idő mérésére egyszerű, de megfelelő sziklaobszervatóriumot működtettek. Szertartási és más közösségi célokra volt egy kerek templomuk, a kozmosz jelképe: a *kiva*. A **Chaco Canyon**beli nagy közösségi *kiva* (*Casa Rinconada*), melynek átmérője majdnem 20 méter, a 11. században épült több település lakóinak a számára. A falak által körülölelt tér a kerek égboltot másolja. Főbejárata a Sarkcsillag felé néz; az egész épületegyüttes a fő irányokra van tájoltva. A *kiva* fedett volt, a sugarasan elhelyezett mennyezetgerendákat 4 hatalmas oszlop tartotta, s a belső teret a föld alól és az „égből”, vagyis egy, a tűzhely fölötti tetőnyíláson keresztül lehetett megközeleltetni. Ezen át figyelték a csillagok delelését. Körben a falban 28 fülke található egymástól egyforma távolságra (hogy mi volt a szerepük, nem tudni, mindenestre a számuk árulkodó; emlékezzünk az **orvosságos kerek**ekre és a **naptáncra**), továbbá 6 „szabálytalanul” elhelyezett nagyobb fülke a keleti és a nyugati oldalon. Ezeknek a szerepe az óra számlapjának számaihoz hasonlítható; például az északkeleti falon lévő ablaknyíláson betűző **napsugár** a **nyári napforduló** reggelén az egyik nyugati fülkére mutat.

Az anaszazik utódai, a pueblo indiánok ma is kiváltképp tartják szertartásait, és a **nyári napforduló** mindmáig a rituális megfigyelés tárgya náluk. Igaz, az ő **kiváik** szerényebb méretűek, földbe vájtak és **négyszögletes** alaprajzúak (elvétve a prehisztórikus **kivák** is azok), mé-

gis meghatározó jelképi szerepük van. Teremtésmítoszuk kulcsmotívuma ugyanis az alvilágból (anyaméhéből) való fokozatos kiemelkedés. Hopi hagyomány szerint az első emberek a Föld mélyén éltek, és csak hosszú vándorlás során értek ki a napvilágra. A kiva tetőnyílása szimbolizálja ezt, míg a kiva tengelyében lévő szipapu (nyílás jelzése) a padozaton a mélyebb szintekről idáig vezető utat. Akoma indián tradíció szerint a kivatető 4 tartóoszlopa azt az alvilágból az égbe nőtt 4 fát testesíti meg, amin az akomák a Föld méhéből felmásztak.

A síksági szkidi póni indiánok kerek „földkunyhó-temploma”, közösségi háza szintén az univerzum földi tükörképe. Keleti bejáratát úgy alakították ki, hogy az év egy bizonyos napján a rajta beeső napfény a nyugati oldalon álló oltárra essék. A póni szent kunyhót is 4 oszlop tartja. Ezek a „mennyei oszlopai”, s a pónik a Tejút 4 legfényesebb csillagával azonosítják őket: a fehér Siriusszal, a sárga Capellával, a „fekete” (kék) Vegával és a vörös Antareszel. (E csillagokat jelképezhették az egyiptomi Nut karjai és lábai, melyekkel a tejútistennő a Földre támaszkodott, valamint a bibliai „egek oszlopai” és apokaliptikus lovasai. L. Jób 26,11; Jel 6,2.)

Kolumbia egyenlítői kogi indiánjainak szertartási kunyhója a „világorsót” formázza (e képzetnek számos párhuzama van). A kunyhó tengelye és tetőnyílása a zenitet keresztező égi egyenlítőre néz. 4 tűzhely található benne a mellékégtájak irányában, úgy elrendezve, hogy a 4 naptári fordulóponton a tetőnyíláson át más és más tűzhelyre süssön a Nap. A kunyhó belső vázát és levélborítását jelképes értelemben a Nap szövi a kogi szerint. A

földasszony teste a szövőszék, ennek négy sarka a négy tűzhely, rajta észak-déli irányban a képzeletben fölvetett láncfonal. Napférfi a vetelő, aki nappal fehér, éjjel fekete keresztszállal szövi földasszonyon az idő mintázatát. (L. a szabályosan, hálószerűen beszőtt felső ég a gordiuszi csomóba gabalyodott alvilág képzetét a közép- és dél-amerikai kozmológiákban.)

A „szövés” a kogi világképben a közösülés euphémiaja. Népmeséinkben is találkozunk a szövés = szülés, vetülés = vetélés analógiákra épülő szexuális töltésű mozzanattal (a Két vitéz jóbarát-típus mesében).

Olyan kép, amelyben a Nap az idő takácsaként lép elénk, az Óvilágból is ismert. A védikus szövegekben az ég és föld közötti kapcsolatot a Nap szöti szálak (eredendően nyilván a napsugarak) teremtik meg. A Szatapatha Brahmana a Nap által meghúzott és kifeszített égtájakat hasonlítja egy háló tartószálaihoz, a Napot pedig a pókhoz: „A szövet takácsa az, aki ott fenn ragyog, mert úgy mozog a világok mentén, mintha szövetet volna.” A Nap szövi a világot; a Bhagavad-Gítában Krisna a takács, mert ebben a költeményben ő a teremtető, akinek a kezei közt a mindenség szövete készült.

A metaforának bibliai párhuzama is van: „Napjaim gyorsabbak voltak a vetelőnél...” – panaszolja Jób (7,6).

A pueblo kiva, a póni és a kogi szertartási kunyhó nem obszervatórium, hanem naptár. Mexikó és Guatemala, Peru és Ecuador naptemplomai sem csillagvizsgálók, hanem szintén naptárak. Amikor ezek épültek, a hopi napnéző, a kogi sámán vagy a maja pap már tudni vélte korábbi nemzedékek tapasztalataiból mindazt, amit tudni akart. Az az égi üzenet, amit az év egy adott pillá-

natában a templom meghatározott helyén a Nap fénye vagy árnyéka a falra írt, mint Isten fényes ujjá Belsazar lakomáján (Dán 5,5), vagy amelyet egy kiválasztott helyről megfigyelhetők csillag sugároz, már nem mérési eredményeket tartalmaz, hanem ünnepre ad jelet, amiből viszont az egyszerű halandó is megtudhatja, hogy kitelt az idő, az év napjainak sorában ismét eljött egy fordulat.

Az egyiptomi templom éppúgy, mint a belső-ázsiai jurta és a póni földkunyhó a világegyetem kicsinyített, bár az említetteknel kétségtelenül grandiózusabb mása. Iszaptéglából rakott hullámvonalú külső kerítése a Földet kerített világóceánt jelképezte. Föld alatti tele kincstárai a Föld kincsekkel teli mélyét, járósíntje a mi világunkat – az abból kinőni látszó növény formájú oszlopokkal együtt –, a falak felső sávja és a csillagos mennyezet az égboltot. A templomokat rendszerint kelet-nyugati irányban tájolták, **Amon-Ré** karnaki templomának kapuja például a **nyári napforduló napnyugta** irányába nézett, szentélye azzal átellenben a **téli napforduló napkelte** felé. Itt, a keleti oldalon egy mellékkápolna állt egykor – ma már rom –, benne áldozati oltárral. GERALD HAWKINS archeoasztrológus szerint az oltárlap lett volna Egyiptom „Vatikánjának” jelzőberendezése; a kápolna ablakán betűző s az oltárra eső napfény a **téli napforduló** elérkezését jelezte a csillagászpapoknak. (A mondott oltárlap a hagyományos művészetek „közlékenységének” beszédes példája. A ráeső napfényben maga a tárgy világosít fel arról, kinek és milyen célt szolgált; a lap faragása a *hetep*, „áldozat” hieroglifa 8 ágú csillagát rajzolja ki.)

A templomokba beépített csillagászati tudásnak azonban többnyire már akkor is csak jelképes értelme volt. II. Ramszesz (Kr. e. 13. sz.) abu-szimbeli ünnepi templomát úgy tájolták, hogy a kelő Nap első sugara a fáraó februári születésnapjának reggelén tűzzön be a barlang-templom legmélyén lévő szentélybe, és tegye láthatóvá, „keltse új életre” az uralkodónak a sötétben egyébként kivehetetlen szobrát. (A **sziklatemplom**ot az asszuáni gát építésekor hegyestül áthelyezték. Azóta az „ébresztő” **napsugár** már nem a megfelelő pillanatban csókolja meg a kő-Ramszesz homlokát.)

Egyiptomban az Újbírodalom korában a templomalapítási ceremóniák sorába tartozott a „*kötél kifeszítése*” szertartás. A fáraó kötelessége volt, hogy a „*kötél kifeszítésével*” az építendő templom fő tengelyének irányát megszabja. Karnak, Dendera falainak domborművein látható a szóban forgó rituálé ábrázolása. Karnakban a fáraó előírás szerint, Szesat istennővel együtt feszíti meg a botjára hurkolt kötelet. Szesat az **írás** istennője volt, a király uralkodási éveinek és jubileumainak számontartója, az „építők úrnője”, ez utóbbi szerepköréből adódóan ő, azaz papjai készítették el az épületek alaprajzát.

Egyiptomi hatásra vagy sem, de a bibliai leírás szerint Salamon temploma is tájolt volt; a bejárata keletre nézett. Itt, a keleti oldalon állt a két nevezetes oszlop, Jákim és Boáz, melyeknek inkább szimbolikus, mint építészeti funkciója volt. Nem támasztottak alá semmit, viszont a tetejükön arany gömbök voltak, amelyek talán a Napot és a Holdat jelképezték. Ha egymás mellett álltak – a szöveg ezt nem zárja ki –, arra is szolgálhattak, hogy a

templomból egy „néző” azt figyelje, mikor kel föl közöttük a Nap. A keleti tájolás és a zsidó naptár alapján ez elképzelhető, hiszen a **tavaszi- és őszi** pont idejére estek a zsidó újévkezdetek, s ekkor kel a Nap is éppen keleten (I. Kir 7,15–39).

A keresztények nem a zsidóktól, hanem a pogányoktól vették át a templomtájolás szokását (az első keresztény templomok épülése idején a jeruzsálemi templom már romokban hevert). A templomok szentélye eredetileg keletre, bejárata nyugatra nézett, de a középkorban már névadójának ünnepén kelő Nap szerint „keletelték” a templomot, vagyis a fénynek már csak egy naptári jelzőfunkciója volt; az, hogy patrónusának közeledő ünnepére emlékeztessen.

Közép- és Kelet-Európa első keresztény templomainak egyik alaptípusa centrális elrendezésű. A kerek vagy szögletes épületet, mely a Földet jelképezi, elkerekített kupola, az ég jelképe fedi le. („A kör illetően négyszögesítése” – a gyakorlatban a **négyszög körösítése** – valószínű építészeti program volt egykor; és a *„mint a mennyben, úgy a földön is”* eszméjének igazolását szolgálta szerte a világon.) Ez a templomtípus elsősorban családi kápolnákra, keresztelőkápolnákra, temetőkápolnákra és az ún. minden-szentek kápolnáira volt jellemző (jellegesebb példái közül I. **Nagy Károly** aachen-i palotakápolnáját, a pisai dóm baptisterióját, a jeruzsálemi Szent Sír templomot), és az ókori (császári) mauzóleumokra valamint a római *„összes isten templomára”,* a Pantheonra vezethető vissza, végső soron az újkőkori és bronzkori síremlékekre, amelyek közé **Newgrange** vagy a műkénéi Atreusz-sír tartozik. (A születés és halál, azaz keresz-

telés és temetkezés a „Nap véréből való” esetében a Nap keléséhez és nyugvásához: **naptámadathoz és napáldozathoz** kapcsolódó események.)

A Pantheon (építése 125-ben fejeződött be) napóra volt. Kupolája közepén nyitott, és a kerek nyíláson beeső napfény, a padozaton, falakon és a kupolán vándorló kerek fényfolt (a Nap földre vetült képe) tájékoztatta a templom papjait az idő napi, éves állásáról.

A Pantheon egyébként olyan, mint egy kőből emelt gigantikus jurta. A délre vagy keletre tájolt nomád jurta tetején lévő kerek nyíláson át a **sámán** az ott felállított **sámán**fára mászva társalkodott az ég szellemeivel, mindenekelőtt az „első **sámán**nal”, a Nappal. A nyíláson betűző **napsugarak** a sáturnak mindig más részét megvilágítva úgy működtek azt, mint egy órá; a mongolok ezért osztják a jurtát **12** cikkelyre a **12** kettős óra szerint és nevezik el azokat a kínai zódiákus állatairól.

Az ég kupolája a hosszanti elrendezésű templomok építőinek képzeletét is fogva tartotta. A bazilika típusú templomok szentély felőli oldalához félköríves apszist tapasztottak az oltár fölé boruló negyedgömbhéj-boltozattal, amit a kora középkorban az égre való utalásul arany mozaikkal burkoltak. A **kereszt**hajós templomokban a „**négyszög körösítése**”: a kerek kupolát a **kereszt**eződés alakította ki. (Az alaprajz a keletelésből adódóan egyben égtájk**kereszt**.)

A hagyományos katolikus templom a már Egyiptomban alkalmazott elvet követi. Sírhelyül is szolgáló altemploma a halottak föld alatti világát, oszlopos járószintje, képekkel díszített oldalfalai a mi világunkat szimbolizálja – a fal- és oltár-

képek Urunk földi életének eseményeit, a szentek evilági cselekedeteit ábrázolják –, a mennyezet csillagos mintája vagy mennyországot ábrázoló freskója az eget jelképezi. Pogány templomokban az oltár a napisten földi „nyughelye” volt, az a hely, ahol egy kitüntetett pillanatban a napfény megpihen. A katolikus templomok oltárait két dolog szentelte meg igazán: valamilyen, lehetőleg magától **Krisztustól** származó ereklye és az oltár tabernaculumában őrzött Oltáriszentség, Isten **napkorong** alakú **kenyér**teste. Az égen is látható egy „Oltár”, az *Ara* (lat. „Áldozati asztal”) csillagkép, mely a Tejút déli szakaszán látható, ott, ahol a **Nap** télen, „**áldozata**” idején tartózkodik.

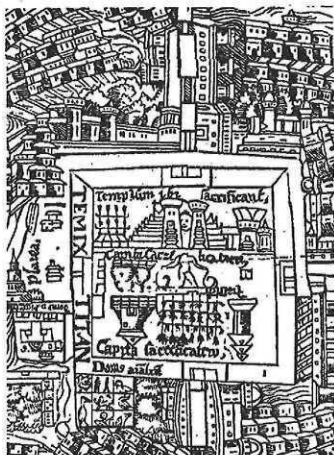
Két tornyú templomok esetében még a homlokzat is az ősi mintához igazodik. A tornyok megfelelnek az egyiptomi pülonoknak, a köztük lévő **rőzsaablak** pedig a pülonok közt kelő, nyugvó Napot idézi. És persze a templomot – nevének eredeti jelentése szerint – ma is sokszor körülkerítik.

Napvárosok

A szakrális épületek tervezői egy per-cig sem kételkedtek abban, hogy Isten látja művüket. Ezért olyan kifejezőek a templomok alaprajzai. A középkori székesegyházak felülnézetben Napot formáztak, görög vagy latin **keresztet**, szét-tárt karú, Isten előtt **arcra** borult ember-alakot (ezt a tartást veszi föl a frissen felszentelt pap szentelésakor).

Az a szándék, hogy Isten figyelmét felhívjuk magunkra, a világi építészetben is kifejeződött. **Versailles** – mester-séges tavának óriás **keresztjével**, a kas-

télyből sugarasan szétágazó utakkal szin-te kérkedik vele, minek is képzel magát gazdája. A **Napkirály** egy másik kastély-együttese, Marly az égből nézve a nap-rendszer makettje. Központi épülete a Napot, a környező pavilonok bolygóki-sérőit jelképezik.

35. Részlet egy 1524-ben rajzolt térképről, mely Tenochtitlan szent körzetét ábrázolja, a Nagy Templom piramisának két szentélye közt felkelő Nappal.

Régi időkben, amikor a szent és a profán még nem teljesen szakadt el egymástól, a világi települések alaprajza – még a római légiók ideiglenes katonai táboraié is! – a világot modellezték. Hát még az olyan állandó településeké, mint a „**Nap fiainak**” székvárosai, amelyek igazi „napvárosok” voltak. Így például az egykori nagy indián központok: **Cahokia** Illinois államban, **Pueblo Bonito** (**Chaco Canyon**) New-Mexicóban, Teoti-

huacan és Tenochtitlan Mexikóban, **Cuzco** Peruban.

Cahokia misszisszippi indián metropolisz – romjai 11 km-re fekszenek St. Louistól – tudatos kozmológiai terv szerint épült. A prehisztorikus város **négy** sarkát a főégtájaknak megfelelően földhalmok jelölik. **Cahokiában** száznál több halmot emeltek, soknak lapos volt a teteje, és épület (valószínűleg templom) állt rajtuk. Mások kúp alakúak, és sírokat rejt a belsejük. A legimponálóbb közülük egy 30 m magas, négy lépcsős piramis. A legtöbb halom és tér **négyzet** alakú, s egyenesen a főégtájak szerint vannak tájolva. A romváros területén több „napkör” nyomát is megtalálták, ezek szinte bizonyosan csillagászati mérésekre szolgáltak.

Tenochtitlan, az azték birodalom fővárosa, mely a nevét a város alapítási mondájában főszerepet játszó kaktuszgyümölcsről kapta, a Texcoco-tó közepén lévő szigetre épült. Ma Mexikóváros belvárosa áll a helyén. Az azték *Mendoza*-kódex illusztrációján (9. *rajz*) a tóvárosból szétágazó csatornák a **négy** világtájat jelölik. Egy, a hódítás idejében (1524) készült várostérképen jól látható, hogy **Tenochtitlant** valóban az égtájak szerint negyedelték („városnegyed” szavunk világosan jelzi, hogy egykor nálunk is ez a felosztási elv érvényesült). A város, egyben a birodalom közepe a **négyzet** alakú szent körzet volt, közepén a Nagy Templom ikerpiramisával. A térkép azt a pillanatot örökíti meg – nyilván nem véletlenül –, amikor a piramis tetején álló két szentély, **Vicilopocstli** és **Tlalok** esőisten temploma között kikandikál a Nap (35. *rajz*. Vö. a *Bodley*-kódex piktogramjával: 21. *rajz*). A térkép szerinti helyzet a **tavaszi nap-éjegyenlőséget** jelezte. Egy 1532-ben írt

krónikából azt is megtudhatjuk, hogy a piramis kelet-nyugat főtengelye kissé eltért a valóságostól, ezért az utolsó azték uralkodó, II. Moktezuma (†1520) le akarta bontatni, hogy újraépíthetesse.

Az Újvilágban ugyanaz az elv vezérelte a városépítőket, akár sátoztáborról, akár faluról, akár fővárosról volt is szó, mint az Óvilágban: a körbe írt égtájkerezt. Ezzel a jellel tucat szám találkozott a régészek Közép-Amerikában, így a szent város, **Teotihuacan** főútvonalán, a város főtengelyét kijelölő egykori geodéták „mesterjeleként.” E jel a településekben testet öltött, s ölt testet ma is (36. *rajz*). Hasonló jel volt a már emlegetett egyiptomi „falu” hieroglifa: ☉, s szintén a kör (*kukeldas*) illetve a körbe írt kereszt (*sastepa*) volt az iszlám előtti Közép-Ázsia és Perzsia városépítészetének geometriai egyszersmind elvi alapja.

Peking az egyetlen létező főváros, aminek szerkezetét ma is az eredeti kozmikus tervrajz határozza meg. Még a legújabb kor építményei, a zászlórúd a Tienanmen téren, a Népi Hősök emlékműve, Mao mauzóleuma is a város észak-déli főtengelyébe, a Tienanmen és a C sienmen **kapuk** közé esnek. A Tienanmen téren a teret ketté osztó főtengelytől nyugatra áll az Országos Népi Gyűlés palotája; a keleti oldalról a Kínai Történelem és a Kínai Forradalom Múzeuma néz vele farkasszemet. Az északi Tienanmen **kapun** (a „mennyei béke” **kapuján**) át az út egyenesen vezet az egykori császári palota együttes szívébe, a Tiltott városba, amelynek észak-déli tengelyében márványút visz a Legfőbb Harmónia csarnokába. Itt, a „világ közepén” állt a császár arany trónusa, melyről az uralkodó egyenesen a déli

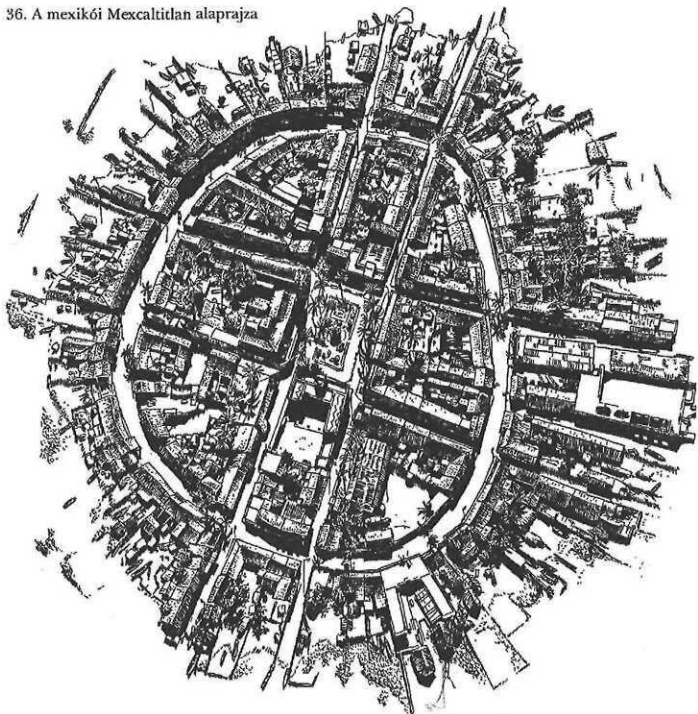
Csienmen, azaz „Nap-kapu”-ra látott. A Legfőbb Harmónia csarnokának teraszán egy napóra áll; ez figyelmeztette a császárt az égi rendre, aminek szellemében kormányozni kellett.

Kínában nemcsak a császári főváros és a palota helyét, alakját, tájolását igazították az égi rendhez. A *geomantia* („földjósítás”) – a *geodézia* („földmérés”) egyszerre praktikus és szimbolikus formája határozta meg minden település,

minden ház, egyáltalán minden lakhely fekvését, így a sírokét is.

A geomantia Európában sem ismeretlen, mint ahogy a napvárosok építése sem. A körbe írt kereszt alaprajzú Mexcaltitlannak szinte pontos mása a római alapítású francia városka, Bram (Kr. u. 333), és Nap formájúak a reneszánsz építésszek ideális városai: mint az 1593-ban épült olasz Palma Nuova vagy az elzászi Neuf-Brisach.

36. A mexikói Mexcaltitlan alaprajza

A Nap égi háza

A mitopoétikus felfogás a napisten templomát a „Nap házá”-nak nevezte. Az aztékok a Nap-piramis tetején álló szentélyt hívták így (37. rajz. A teohalli, „szentély”, „templom”, szó szerint „isten háza”), a kaliforniai csumas indián sámánok

barlangszentélyeiket, ahol napábrázolásokat is találtak (38. rajz), s ahová a **téli napforduló**kor tűz be a napfény, szintén „a Nap házá”-nak nevezték (*szapakszi*).

Magától értetődően az Óvilágban is használták ezt a fogalmat. Például Ninive, asszír főváros neve azt jelenti: „A Nap otthona”.

37. Azték templompiramis szobormakettye, a szentély helyén a napkoronggal. A lépcsőzet két oldalán a *nyúl* meg a *nád* hieroglifa látható. 1500, Mexikóváros, Museo Nacional de Antropología

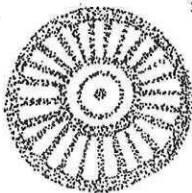
A halott **Nap háza** a sír. Egyiptomban a fáraók piramisai, Indiában a buddhista **szstupák** „napsírok” tulajdonképpen. A Nap földi házainak ajtaját „**napkapu**”-nak nevezik, és ugyanígy hívták mindazokat a **kapukat**, amelyek mögött a Nap felkelni, delelni vagy lenyugodni látszik, mint a pekingi császárváros déli, azaz **főkapuját**, s amelyeken át – mint ez a példa is mutatja – a Nap földi leszár-mazottai közlekedtek. Ilyen „**napkapu**”-kat, más néven „**Aranykapu**”-kat minden nagy civilizáció fővárosában találunk. Rendszerint ezek a város, a palota vagy a templom **főkapui**.

Egy zsidó hiedelem szerint a befalazott jeruzsálemi **Aranykapun**, mely a kelő Nap irányába, egyúttal a temetőre néz, arrafelé, amerre a Dávid házából való királyok voltak eltemetve, csak a Messiás léphet a városba, s azért falazták be, hogy illetéktelen ne léphessen a küszöbére. Bizáncnak sok **kapuja** volt, a mondabeli **Botond** azért zúzta be mégis pont az **Aranykaput**, mert ez volt a város **főkapuja**, s a jelképes gesztusnak (a város képletes bevételének) csak így volt súlya. A **napkaput** arany borítása, szoláris szimbólumai és a bejáratát őrző napállatok: **oroszlánok**, **szfinxek** szobrai teszik fölismerhetővé. A világon mindenütt találunk ilyeneket a műkénéi **oroszlánkaputól** Tiahuanaco **napkapu-jáig** (39. rajz).

A „**ház**” és annak „**kapuja**” a Nap égi tartózkodási helyét is jelölheti.

Csumas hiedelem szerint a **Nap az égben is egy házban, mégpedig egy kvarckristály házban él.** (A **kvarckristály**nak ház formája van.) A **kvarc** mint „megszilárdult fény” Ausztráliától az Amazonasig a Nap és az ég **kristálya** a sámánisztikus hiedelmekben. Nyilván azért, mert

színtelen lévén, nemcsak csillogva veri vissza, hanem meg is szórja, azaz felbontja a fehér fényt a szivárvány színeire, amire egyébként csak a Nap képes. (Emlékeztetőül: **kvarc** borítja **Newgrange** falait is.) Persze ott, ahol **gyémántra** bukkantak, és csiszolni is tudták ezt a drágakövet – a **kvarckristályt** ter-

38. Küllös napkerék-ábrázolás a „**Nap házából**”, Painted Rock, California

mészettől fogva síklapok határolják, a **gyémántot** nem feltétlenül –, ez utóbbi lett a Nap ékköve, hiszen mindazt tudja, amit a **kvarc**, csak még szebb és sokkal keményebb. (Gör. neve, **adamasz** „acél”-t, „**gyémánt**”-ot, szó szerint azonban „sérthetetlen”-t jelent. L. még a háromszögnél.)

Az első „**napnézők**”, akik még nem építettek házat a Napnak, és barlangokat használtak naptemplomként, és azokat, mint a csumasok, talán ők is „**ház**”-nak nevezték. A **Nap égi házát** oda képzelték, ahol az a „**két horizonton**”, a „**fényhegyek**” közt fölkel illetve lenyugszik. A **kapu** a **fényhegyek** közti barlangnyílás, amit a csillagos égen a Tejút hasadékaiknak (a tejútistennő vaginájának és végbél-nyílásának illetve a szájának) feleltettek meg. A **kapu** és a ház metaforája naptári összefüggésben a fordulópontokhoz kapcsolódik. A **kapunak** küszöbe van, s a Nap a **napéjegyenlőségi** pontokon úgy lép át, mint egy ajtó küszöbén; a **napfordulókon** viszont lelassul és megáll, mi-

előtt megfordulna, mintha egy kozmikus pillanatra megpihennie egy házban. (A hopik a téli és a **nyári napforduló** helyét a „*Nap téli és nyári házá*”-nak nevezik.) Ráadásul mind a 4 fordulópont küszöb is élet és halál között. Mivel a fordulópontokat *mindig* a látóhatáron kelő, nyugvó Nap helye szerint azonosították, ezért azok eleve mint élet és halál közti mezsgyék ragadtak meg az ember tudatában, lévén, hogy szemükben a látóhatár fölötti Nap élt, a mögéje bukó Nap meghalt, de azért is, mert például a **téli napforduló**-ban ténylegesen is a Nap újjászületésének helyét és idejét látták.

Hindu bölcsek szerint a megváltás, a halhatatlanság csak a Nap kapuján átkelve érhető el. A szibériai sámán a Nap kapuin (a Tejút és az **ekliptika** kereszteződésén, ott, ahová a **téli és a nyári napforduló** esik) áthaladva juthat el a felső vagy az alsó világba, az antik csillaghit szerint a lélek hasonló útra kényszerül lépni, amikor a túlvilágra indul, és **Mithras** beavatásra vágyó követőinek jelképesen ugyanezt az utat kell megtenniük. **Visnu** harma-

dik lépése a *Rig Veda* szerint **Szúrjalokán** (a „*Nap lakhelyé*”-n) át vezet. Az *Upanisadok* így ír erről: az isten „*eléri a Napot; az megnyílik előtte, mint lyuk a dobon, rajta keresztül még magasabbra hág*”. A „**napkapu**” más műveltségekben is jelképezhet lyukas **napkorongot**, például Kínában és Szibériában; ilyen **napkapu** a **sámánjurtán** lévő tetőnyílás. Ha a lyuk a **napkorongon** a „**kapu**”, a **korong** maga a „**ház**”, a (nap)istenség lakhelye. Ez a képzet szintén egyetemes: a hindu és a magyar hívő azért néz a Napba, hátha megpillantja a benne lakó Istent (**Jézust**, **Máriát**, a Szentlelket), az afrikai pigmeusok is azt hiszik, hogy **Khmum**, a teremtető alkalmanként a Napban lakik.

Az ókori Egyiptom, Izrael és Hellász szintén ismerte és használta ezeket a fogalmakat. Az egyiptomi túlvilághitben a halott lelkének útja különböző **kapukon** át vezet (a túlvilághit változásaitól függően: az Óbirodalom idején ez az út a napisten közbenjárásával, „**Hórusz letráján**”- vagy a sarkkörüli csillagok közé vagy a Napba visz; később az alvilágba, **Ozi-**

39. Napisten az ég kapujában, oroszlános ajtószárnyak közt. Akkád pecséthenger lenyomata. Kr. e. 3. évezred második fele. London, British Museum

riszhez, de ekkor is a Nap útját járja a lélek; az **Ozirisz**-vallás szerint a Nap ugyanezt az utat teszi meg).

A kora középkorban felvirágzó héber misztikában, a kabalában a *Szeferot*-fa égi tövén a Nap **koronája** (*Kether*) ragyog. Itt, a dolgok égi gyökerénél van az úti cél. A zsidó misztikusok a Nap **kapuját** *G'bilonnak* nevezik, az út rajta át vezet a Kozmikus Trónhoz, Isten lábához. A kabala középkori alapműve a *Szefer ha-zohár*, magyarul: a „Ragyogás könyve”).

Az antik költők mitikus tárgyú költeményeikben magától értetődően használják ezt a metaforát; így OVIDIUS, amikor **Phaethont** verseli meg:

*„Nagyratörő Phaethon ámult, szemlélte
e művet,
s íme a friss-éber Hajnal feltárta a fénylő
Napkeleten bíbor kapuját...”
(Phaethon: II. 111–113.)*

És egy élő magyar költő:

*„Emelj a napnak házat.
Cserepezd be az éjszakánkat.”
(KOVÁCS ISTVÁN: Csángók)*

A „**ház**” metaforát az asztrológia is használja. A horoszkópházak – eredetileg az **állatövi** jegyek – a Nap életútjának állomásait jelezték az asztrológiában. Jelestartalmuk ebben az ún. „világhoroszkóp”-ban, amelyben a **házak** és a **jegyek** (hónapok) sorszáma azonos – az 1. **ház** a Kos-jegynek, a 12. a Halaknak felel meg –, a Nap sorsára nézve igazít el bennünket. Láttuk, a 8. **ház** a „halál **háza**”, s a világhoroszkópban a Skorpió a 8. jegy, a naphalál „térídeje”. Míg például a 10. **ház** a „nyilvánosság elé lépés” és „az anyával való kapcsolat” **háza**, s ez a napsorsot illetően a Bak jeggyel (hónappal) azonos, annak megfelelően, hogy a szoláris mítoszokban a Nap a Bak hónap elején, a **téli napfordulókor** hozza a világra anyja a napistent.

„...ÉKES, SZÉPSÉGES Ő, TÜNDÖKLETES...”

Az évezredekken át Napra aggatott jelzőkről, tulajdonságokról, képességekről, belőlük adódóan a napszimbólumok és metaforák lélektani háttéréről hasznos áttekintést ad a Nap asztrológiai jellemzése:

„Pozitív, tevékeny, tüzes, férfias, szétáradó erejű. A teremtő erőt képviseli, az élet elvét általában, az erők forrását. Az emberben Nap-elem az egyéniség, a felsőbbrendű öntudat, az életerő (vitalitás), a férfiaság elve.

Jellemformáló hatása: harmonikusan: nemes, egyenes, határozott, nagyvonalú és nagylelkű, nyílt, őszinte, öntudatos, méltóságteljes, önérzetes, melegsztő, jóindulatú, bátor, szabadság- és függetlenség-szerető, parancsoló, imponáló, tiszteletreméltó, ember- és társaságkedvelő, pompaszerető, igazságos, bőkezű, adakozó, segítségre kész, gyors fel fogású, intuitív. – Diszharmonikusan: (...) dölyfös, önhitt, ellentmondást nem tűrő, túlzó, nagyhangú, kérkedő, bántóan nyílt, hiú, zsarnokoskodó, fölfelé alázatos, lefelé fölényeskedő és kemény, élvhajászó, fecsérő, érzéki, szenvedélyek rabja, nyakas, hajthatatlan. (Akárha Apollón vagy Héraklész jellemzését olvasnánk.)

„A szervezetben a szűz, az ütőerek, a hát, elsősorban a hátgerinc” (vö. világtengely, naposzlop, tűzcsiholó fűró, **Ozirisz** gerincoszlopa, a **dzsed**) s a nagyagy áll a Nap hatásával közvetlen kapcsolatban. A hagyomány szerint a férfi jobb szeme, a nő bal

szeme s általában a test jobb oldala áll különösen a Nap hatása alatt.

A Nap a Teremtőeszme, a tiszta Gondolat (Logos) jelképe. Napjellegű minden, ami első helyen, magasan áll: uralkodók, államfők, nagybefolyású, előkelő emberek, magas rangú köztisztviselők, főpapok, vezetők; általában az állam maga, a hatóságok, a felsőbbség.

Nap-természetű fém az arany, a drágakövek között főleg a **gyémánt** és a **rubin**.” (Az arany azték neve *teokvillatl*, „istenszar”, maja neve *tahkin*, „**Nap szara**” volt.)

„Férfi-horoszkópban a Nap a horoszkóp tulajdonosát magát, női horoszkópban az élettárs-férfit, minden horoszkópban az apát és a tudatos Ént jelképezi.” (BAKTAY 1947: 108.)

Az asztrológia szimbolizmusát tárgyalva BAKTAY ERVIN maga is hivatkozik a (mitopoétikus) hagyományra, amelynek az asztrológia csupán csak egy, bár igen fontos eleme. Mint látni fogjuk, a Nap szimbolikája megfelel az idézetben foglaltaknak, csak összehasonlíthatatlanul gazdagabb.

A régiek tapasztalata és tanítása szerint minden mindennel összefügg, mindenek előtt a **Nappal**, mint azt a hindu *szutratma*-doktrína vallja. Az összefüggés alapja rendszerint nyilvánvaló és hétköznapi. A gyümölcsöt a Nap heve érleli gömbölyűvé meg pirossá, és széles peremű, kerek, sárga **szalmakalappal** és ugyancsak Nap alakú **napernyővel** védekezünk ellene. (A

„...ÉKES, SZÉPSÉGES Ő, TÜNDŐKLETES...”

szalmakalapot, de még a napernyőt is sokan újkori találmánynak vélik, pedig használatuk már az ókorban elterjedt Európában is, nem csak Keleten.)

Az összefüggés többnyire jelképes értelmet nyer, s a szóban forgó tárgy kultikus tiszteletben részesül. A Nap érlelte alma „aranyalma”, a halhatatlanság és a tudás szimbóluma lett; a Nap heve ellen védő ernyő méltóságjelvény és a buddhista szimbolikában játszik főszerepet.

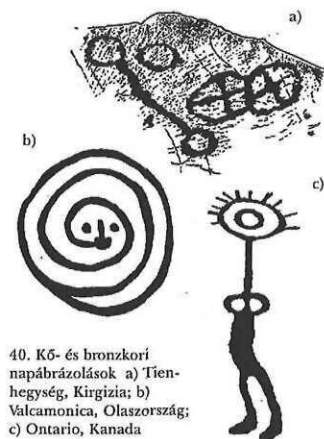
Kör, négyszög, háromszög

A Nap kerek. Minden kerek forma, ami felfogható szimbólumnak, vagy jel kiindulási alapja lehet (kinyílt virág tányérja, gömbölyű gyümölcs, kerek arc, tányér, hordó, vödör, pajzs, kerék és milió más), kapcsolatba hozható vele. Íme a Nap egy angol talalósversikében:

„Piros, mint az alma,
kerek, mint a labda;
Túl a tornyon, szélkakason,
gurul magasabbra.”

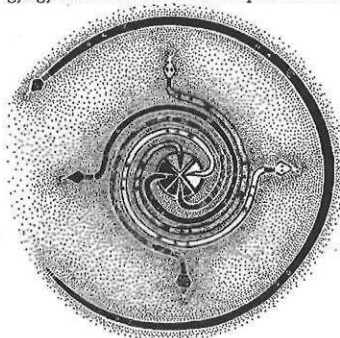
A kör, sugaras kör, koncentrikus körök, pontos kör, körbe írt kereszt közzismert napjelképek. Esete válogatja, mikor jelképezik a napkorongot és mikor a kör alakúnak hitt nappályát. A pontos kör például a Nap asztrológiai és asztrolómiai jele. Köre a geocentrikus világmépnek megfelelően valószínűleg az ekliptikát, a közepén lévő pont pedig a Földet jelképezi. (De a jel levezethető a „lyukas” napkorong már említett képzetéből is.) Hasonló a helyzet az égtájkerezzel. A kereszt metszéspontjában mi vagyunk, csúcsain a nappálya fontos állomásai találhatók. A körbe írt kereszt az asztrológiában a Föld jele, de mivel a napjárást értelmezi, napjelkép is egyben. Az eredetileg ívelt szárú szvasztika (forgó kereszt): mely az egész világon elterjedt, ebből a jelből vezethető le. (Ha az égtájkerezt csúcsain lévő „napkapuk” kinyílnak, a kereszt körüli kör megszakad, az eredmény a szvasztika lesz; a buddhista sztupa alaprajza is erre az elvre épül.) Napútjel a körbezárult spirál (a labirintus), a Nap alvilágba vezető útját jelképezi. A jel lehet teljesen geometrikus, de ki is egészülhet szimbolizációra utaló elemekkel, például antropomorf jegyekkel. Mindkét típusra találunk példát már az újkorban (40. rajz).

Ezek az ábrázolások nem öncélúak. Napórának használják őket; testet ölthetnek a kőnaptárakban, mint az árnyék vagy a fény útjába helyezett számlapok (34. rajz). Mint mágikus jelek, a világos-

40. Kő- és bronzkori napábrázolások a) Tien-hegység, Kirgizia; b) Valcamonica, Olaszország; c) Ontario, Kanada

ságnak tulajdonított gonoszelhárító, mindent elrendező képességgel, a Nap gyógyító hatalmával állnak kapcsolatban.

41. Navaho homokfestmény

A spirál, mely a Föld „tekervényes belű” mélyére is utal, ahová temetkezünk, a Nap útja az alvilágba, de a Nap útját járó léleké is. Ezért hol **labirintus**nak hívják (a gör. *lab-*, *labr-* többől képzett szavak a „sír tátott szája” jelentést társítják hozzá; l. *labé* „fogóhely”, *labropotész* „falánk”), hol spirálnak (a lat. *spiro* „lélegzem” igéből képződik a „lélek” jelentésű *spiritus*). Ha felrajzolják, az eltávozó léleknek készítenek jelképes visszautat. (Ezen tért vissza **Thészeusz** naphérosz a halált jelképező labirinthoszból.)

A többi jellel hasonló a helyzet. A navaho indiánok egykor hittek abban, hogy homokból készített szertartási napfestményeikkel a betegség minden fajtáját képesek kikúrálni (41. rajz). Ezeknek a mágikus diagramoknak persze csak a váza egyszerű **kör** vagy más kerek nap-szimbólum. A navaho homokfestmények vagy a tibeti mandalák pompás díszítésű, részletgazdag képek, akár csak a

gótikus katedrálisok hasonló rendeltetésű **rőzsaablakai** vagy **labirintusmozaikjai**. A Nap égtájkéresztes körétől vezet az út a **kocsikerékhez**. A **kerék** azonban nem csak a teherszállítást forradalmasította. Mint jel elvont eszmék hordozója lett l. Sors **kereke**, Szerencsekerék Európában, Tan **kereke** Indiában).

A Nap kerekdedsége más, hozzáfűzött elvont fogalomnak, például az igazság (szolgáltatás)nak is formát adott. PARMENIDÉSZ, görög filozófus (Kr. e. 5. sz) a Nap után az igazságot „**kerek**”-nek nevezi.

A kőbe vésett „**kerek igazsághoz**” ma is ömlik a Rómába látogató turisták áradata. A *Santa Maria in Cosmedin* templom előcsarnokában mered rájuk a Kr. e. 2.

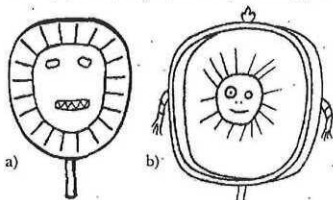

42. Az „Igazság szája” (*Bocca della Verità*), Kr. e. 2. század

században faragott kerek márványarc, a híres **Bocca della Verità**, „Az Igazság Szája”, mely a Napot (?) mint büntető égi bírót ábrázolja. Ma is élő babona szerint, **aki hazudós, jobb, ha nem dugja a szájába a kezét, mert az leharaphatja** (42. rajz).

„...ÉKES, SZÉPSÉGES Ő, TÜNDŐKLETES...”

Félig-meddig tréfás metaforákban, találós kérdésekben a Nap bármilyen kerek tárgy képében megjelenhet. Lehet **koszorú**, diszkosz, tányér, tepsi, tál, serpenyő (amiben sül éppen valami), kút-vödör, (zsíros, vajas, **mézes**) bödön, (bo-

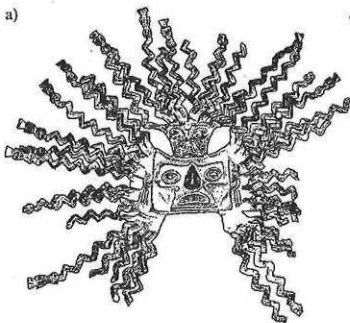
43. Naparcú sámandobok: a) ázsiai eszkimó, b) csukcs

ros) kupa, lepény, labda, **gombolyag**, dinnye, **tők**, (piros, arany) kerek gyümölcs. Például:

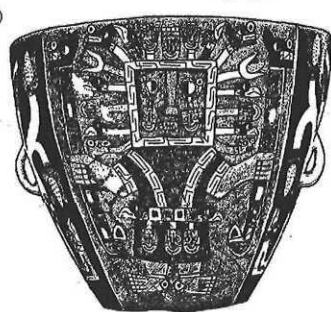
*„Van két vödör fenn az égben,
megmártóznak a tengerben;
mikor lemerül az egyik,
akkor jön föl épp a másik.
Mi az?”*

„(A Nap és a Hold.)”

44. Négyyszögletes napok: a) Ecuador; b) Columbia; c) Bolívia, Tiahuanaco műveltség, 500–800 között

Nemcsak tréfás hasonlatok ezek, mitológiai vonatkozásban is beszédesek. Például a Napra alkalmazott fra. *poêle* nemcsak „palacsintasütő”-t jelent, hanem „kályhá”-t, sőt meglepő módon „díszmennyeze-”t is (ami alkalmasint az ég jelképe) átvitt értelemben pedig „himlőhelyes **arc**”-ot, amilyen a palacsinta és amilyen a Nap – **napfolt**maximumok idején (a Nap „ragyáira” még visszatérünk). Hasonló asszociációkat kelt az ugyancsak fra. *galette*, „lepény”, „kerek pénz” szó is (a *galet*, „gömbölyű kavics” nőnemű alakja), amiről egy franciának eszébe juthat a b) „padlásszoba” (*galetas*), „fedett csarnok” (*galerie*) – vö. égbolt, mennybolt –, a „rüh” (*gale*) – vö. **napfoltok** –, a „gálya” (*galère*) és a

„Tejút” (*galaxie*), amin a mítoszok napgályája közlekedett.

Naptojások. Inkább csak keleten: Szi-bériában, Indiában találkozunk velük. A **tojásdad** formának több lehetséges hiedelmi oka van. Az egyik az az elképzelés, mely a világot **tojásból**, ovális magból eredezteti (*Hiranja-garbha* a hindu mitológiában **Brahma** arany **tojása**, amit a *Rig-véda* „ragyogó Nap”-nak nevez). De ovális a Nap aranyos növényeinek, a gabonaféléknek a magja is, és ovális az emberi **arc**, az pedig köztudott, hogy a Nap egyik legelterjedtebb „ábrázata” éppen egy lobogó haj keretezte emberi (isten) **arc** (43. rajz).

A négyszögletes Nap. Ez ellentmondás, mégis van rá magyarázat. A 4 nap- és évszak, a 4 égtáj, a 4 naptári forduló-pont miatt a 4-es a Nap egyik szent száma, mely különösen nagy becsben állt az Újvilágban. A maják például **Kinics Ahau** vagy **Ahau Kin(csil)** napistent egyenesen a 4-es szám megszemélyesítőjének tartották. Ez inkák pedig **Inti** napisten **arcát** **négyszögletűnek** ábrázolták (44. rajz), s ez az ábrázolásmód elterjedt Dél-Amerikában. Az óvilágbeli-ektől sem volt idegen ez a forma. A Nap kínai írásjele ☐ (rì) az írásmódból adódóan szögletes, de kerek formából fejlődött ki (☉ → ☉ → ☐), és a szögletes **szvasztika**, spirál, **labirintus** éppoly ismert mindenütt, mint a **kör** alakú. A hindu mágikus diagram (*dhüli-csitra*) napábrázolása is lehet szögletes, és a **négyszögletű szvasztikára** megy vissza, amivel már 4500 éves Indus-völgyi tárgyakon találkozunk.

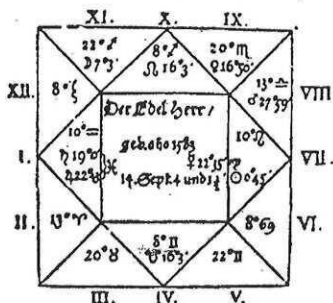
Végso soron a „**kör** **négyszögletesítésével**” állunk szemben. Az ég (**kör**), Föld

(**négyszet**) együtt jelenti a teljességet. De mivel a **kör** minden pontja egyenlő, az **ekliptika** „sarkalatos” pontjai földi viszonyítás nélkül megfoghatatlanok – az égtájsarkok csak a látóhatáron jelölhetők meg –, le kell hozni az anyagi világba, ki kell „sarkítani”, s akkor kézzel foghatóvá lesz. (Az ember keze nyoma jobban szemet szúr ott, ahol prokrusztészi hajlandóságának engedve az erdőirtások, parcellák, utak, csatornák hálózatainak, a települések, házak alaprajzáának rácsába fogja a táj lágy hajlatait.)

Ez fejeződik ki a **körbe írt négyszetek** (és **keresztek**) számtalan formájában is. Róma ősi, **négyszögű mundusában**, amit **Romulus** kerek árokkal szántott körül, a **Mandala** egyszerre **kör** és **négyszet** vázú kompozíciójában, a sztupák alaprajzában. Ezért lehettek **négyszet** alaprajzúak a piramisok, a napoltárok és többségükben **négyszögletesek** a temp-

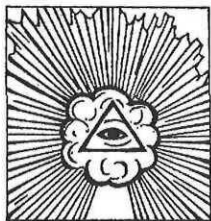
45. Egy Kepler által készített horoszkóp egykorú, **négyzetes** séma szerint

*Horoscopium gestelliet durch
Ioannem Keplerum
1608.*

lomok, melyekbe azért beépült az égi **kör** a mennyboltot jelképező boltív, kupola formájában. Nem utolsósorban **négyszög** alakú volt sokáig az asztrológusok kifejtéséhez használt sematikus horoszkópábrája – noha az eget másolta! – és ma is az a hinduk mágikus planéta-diagramja (45. rajz).

Háromszögletű napjelkép is van, bármily hihetetlen. Az például az egyiptomi piramis, mely a „**fényhegyek**” kőből

46.
Isten szeme a
Szentháromság
jelében

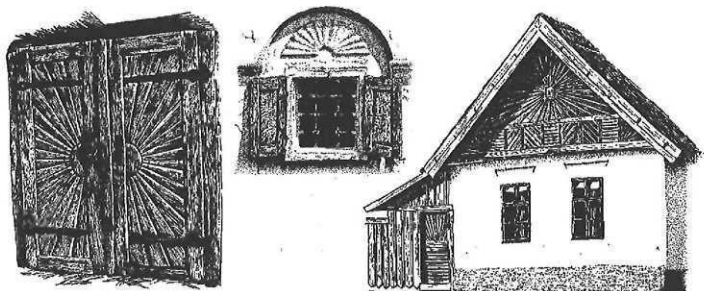
rakott mása. A „**fényhegy**”, az *ahet* hieroglifa azt a helyet jelöli, ahol a Nap lenyugszik és fölkel, vagyis ahol – két hegy között – az egyik világból a másikba átlép. KÁKOSY LÁSZLÓ a **fényhegy**-metafora alapján azt a valóban gúla vagy háromszög alakú fénypiramist tartja, mely Egyiptomban olykor **naplementekor** a nyugati égbolton, **napkeltekor** keleten látszik (l. még „**állatövi fény**”). Magát a Napot is ábrázolják gúla alakúnak, amiből arra következtet, hogy a piramist napjelképnek is felfoghatjuk. Háromszögbe **kristályosodó** forma az egyiptomi **obeliszk**, mely a **napsugár** gránitba faragott (egyor aranylemezzel burkolt) metaforája. A **napsugarakat** pedig kis háromszögekből álló füzérek formájában ábrázolták

(például a denderai Háthor templomban: 16. rajz).

A piramisépítő mezo-amerikai indiánok kései utódainak, a vícsoloknak a szemében, akiknek a világképében a felső és az alsó világ két, talpával összeillesztett gúlát formáz, tehát oktaéder alakú, a **kristályforma** szintén alapvető szimbólum. (A vícsol gúla éppúgy világhegy és túlvilágra vezető út, mint az egyiptomi piramis.) Az ember hajlamos azt hinni, a piramisépítő egyiptomiak a világot ugyanúgy oktaéder alakúnak képzeltek, mint szellemi rokonaik az Újvilágban. (A piramis belsejében a lefelé vezető aknafolyosók fordított piramist formáznak.)

Vícsol hiedelem szerint a *lelkek*, köztük a *napgyermeké* is, akiből a Nap, Táu lesz, **kristályszilánkalakban** költöznek a Napba. E **kristályok** a napisten részecskéi, megszilárdult apró madarak (**kolibrik**) vagy szárnyas rovarok, melyekben a **sámánok**, **orvoságos emberek** és a hagyománytisztelők lelkei öltének formát, s érdemeik jutalmául válnak **napkristályokká**. A **sámánok** lelkei abban a megtiszteltetésben részesülnek, hogy Táut elkísérhetik napi útján. A vícsolok a „Nappal utazó” **kristályokat** házi szentélyekben őrzik, és ugyanúgy imádják őket, mint magát a Napot. „**Kristályos**” a kolumbiai deszanák világképe is, de az ő **kristályuk** hatszögletű.

És hát mi más lenne, mint „**napháromszög**” a Szentháromság **napsugaras** háromszöge? (46. rajz). A Szentháromság minden egyes személyéről a néphit tudni véli, hogy a Napban lakozik; Isten mindent látó szemét egy hagyomány szintén a Nappal azonosítja – szó lesz róla alább –, s az egyenlő oldalú háromszög mint a tökéletesség jelképe is utal az isteni tökéletességű Napra.

47. Ahol bejő a fény – a padlásra, udvarra, szobába, színpbe. Napsugaras magyar házorom, kapu, ablak- és ajtódfszek

Szeged népművészetének jellegzetességei a **napsugaras** oromdíszű ház-homlokzatok. (47. rajz) Mint Bosnyák Sándor írja, a tető mintázataiban „a szegedi parasztok a 'napfelkeltét, a delelést, a napnyugtát' s alul a zárt rekeszekben az 'éjszakát' látják.” (BOSNYÁK 1974: 47.) BÁLINT SÁNDOR szerint e **napsugaras** háromszög szentháromság-jelkép volt, szerintem napszimbólum is. (A két nézet nemhogy megfér egymás mellett, az ókori Egyiptomban össze is tartozott; a kelő, delelő és a lenyugvó Nap alkotta a nappali triáaszt, mely kiegészült az éjszakai napisten személyével.)

BOSNYÁK SÁNDOR ugyanott írja, hogy „a székelylek **napsugaras** kiskapuik tizenkét vagy tizenegy sugarában ('Júdás elhagyta Krisztus urunkat, ezért csak tizenegy sugara van a Napnak') Jézust látják”, pontosabban szólva, a **Krisztus** napistent körülvevő apostolokat, „A tizenegy vagy tizenkét sugarú Nap országszerte ismert, Szentgálon pl. egy juhász borotvatokjának felső részén látható.” (Egy birtokomban lévő mexikói **tükör** aranyozott fakerete 11 sugarú Napot formáz. Képét l. a borítón)

Tűz, levegő, föld, víz

A 4 elem az Óvilág nyugati részén és az 5 ágens keleten (**tűz**, víz, föld, fém, fa), amiket pontatlanul „elem”-nek is neveznek, mind kapcsolatban állt a Nappal, az anyagi világ teremtmőjével.

A **tűz** magától értetődően. A Napot minden **tűz** ősforrásának hitték. **Tűzet** vagy 1 millió éve rakott először az ember. Eleinte bizonyára **villámsújtotta** fákról, erdő**tűze**kről „gyújtott rá”. De talán annak is százezer éve már, hogy két fadarab összedörzsölésével maga csíholt **tűzet**. Ez a módszer – évezredekén át az egyetlen – ihlette a **tűz** eredetéről szóló mítoszokat; mind arról szólnak, hogy az ember végső soron a Naptól nyerte. A Nap (**tau**) totemhez tartozó indonéz **tauk** úgy mesélik, hogy az első **tűz** a **tauf**, a Nap fája és a rátekeredő lerek lián közösüléséből (egymáshoz dörgölődéséből) született. Az ausztrál őslakók és a pápuák szintén totemőseik nemi aktusából származtatják a **tűzet**. Indiában, Mexikóban, több afrikai országban a rituális **tűzgyűjt**áshoz használt két fadarabot férfinak és

nőnek nevezik. A maorik és az északnyugati part indiánjai hasonlóképp magyarázzák a **tűz** keletkezését. Az a kép, hogy a *Nap a világfa odvában születik* – Kínában ezért kapcsolják a fa ágenst kelethez (a magyarban a „születik” értelmű *keletkezik* képződik a *kelet* szóból, l. még *kikelet* szavunkat) – összefügg azzal, hogy az „apafa” dörzsolésétől az „anyafa” lyuka parázslani kezd. A világfa tetején ragyogó Nap ábrázolása égő, **villámsújtotta** fa látványát asszociálja. (A **villám**, ha lesújt az égből, a fa tetejét gyújtja meg. L. még a gömbvillámot, a hajóárbcok csúcsán **villámló**, „Szent Elmo tűznek” nevezett jelenséget, *ég* szavunk kétértelműségét.)

A **villám** eső- és viharistenek attribútuma ugyan, ám ezek az istenek szoláris tulajdonságokkal is rendelkeznek, illetve gyermek- és ifjúkorukban maguk is napistenek voltak. Egy hagyomány a **villámot Héliosznak** tulajdonítja. E nap-isten nem az olümposzi istenek körébe tartozik, mint **Zeusz**, aki viszont maga is napistenként kezdte. A mai görög és balkáni ortodox néphit **Hélioszt** és a viharisteni tulajdonságokkal felruházott **Szent Illést** váltig összekeveri. A nyári **Illés-nap** (júl. 20.) körüli viharokat kísérő **villámlást** és mennydörgést **Illés ostor** pattogatásával, szekerének dübörgésével magyarázzák. A gnosztikus **Jao (Jahve)** isten kezében **Héliosz villámló ostora** van (48. rajz).

Azok a fegyverek (hajítódárda, **lándzsa**, balta, **íj** és **nyíl**), melyeket az újkőkori, bronzkori sziklarajzok napos, naptestű férfialakjai szorongatnak a kezükben (2. rajz), nem annyira a Nap

sugarait, mint inkább a **villámot** jelképezik. Történelmi időkben az égi hajítódárdák, a kánaánita **Hadadé** vagy a skandináv **Ódiné**, a viharistennek mennyköveit jelképezték, a balta és **Zeusz** germán megfelelőjének, Thornak a kalapácsa a néphit tanúsága szerint szintén mennykőjelképek. (A balta, bárszerűen ívelt élő pengéje miatt – a krétai kettősbaltaké például ilyen – a növény, fogyó Holdhoz hasonlít, s a **vizes** holdistenség attribútuma volt.)

A **levegő** áttételesen tekinthető a Nap elemének. A Nap a **levegőégből**, a **levegőn át tűz** le reánk, s a régiek tisztában voltak azzal, hogy **levegő** nélkül nem élhet meg a **tűz** (már rézkori kovácsok is fűjtatóval élesztették a **tűzet**). Ezt szimbolizálja a védikus **tűzoltár**, amihez **Visnu** 3 lépésének megfelelően 3 lépcsőfok vezet. Ezek a **tűz**, a **szél** (vihar) és a **Nap (Agni, Vaju, Áditja)** egyetemes világosságát jelképezik. Ezen a lépcsősoron járnak föl s alá ég és föld között a **Szúrja** napisten lehetete által életre keltett istenek.

A **föld** nem napelem, de a földanya hozza a világra a **napgyermeket**, a napfértől őt termékenyíti meg, és amikor halni tér, a föld alá megy. A föld-elem (és a fém ágens) mindemellett fontos szerepet játszik a Nap megtestesüléseiben, tőle származik, mint hitekk, a Föld minden aranya (mint a Nap megszilárdult szara, **könnye**, vére). Templomai, képmásai elpusztíthatatlan kőből és romolhatatlan aranyból készültek. A halott Napot, mivel a Föld felszíne alatt tartózkodik, kővé váltan képelték el; a hegyek mögött lebukó Nap értelemszerűen „meg-

kövesedik”. A bibliai **Sámson** föld alatti börtönben szenved, és malomkő a terhe (Bir 16,21). **Sziszüphosz** az alvilágban a Napot szikla alakban görgeti.

A víz aztán tényleg nem tűnik nap-elemnek, a tűz után leginkább mégis ő mondható annak. „Víz szülte a tüzet” – írja a *Rig-véda*. Sok ősi elképzelésben e két ellentétes elem eggyé válik a legfőbb Egyben, a Napban, és kiegészülve a két halványabb karakterű elemmel, alkot teljességet (tűz és a levegő az ég, a föld és a víz a Föld eleme).

Az ember hacsak tehette, víz mellett települt le. Nem szorul magyarázatra miért. Onnét nézve a Nap vagy a vízből emelkedett ki, vagy a vízben „szentült le”. Ősi kínai rege szerint a Nap Kelet völgyének a tavából kel föl; *Hszi-Ho*, a 10 Nap anyja reggelenként ebben a tóban fürdeti gyermekeit.

Versailles napkirályi szimbolikájának központi témája a vízben lenyugvó Nap. A nagy **Apollón**-kút szoborcsoportja azt a pillanatot örökíti meg, amikor a napisten fogata nyugaton vizet ér. (Az ókori Rhodoszon, *Héliosz* szigetén évente egyszer lovasfogatot hajtottak egy sziklaszirtról a tengerbe, áldozatul a tengerbe bukó Napnak.) Egy másik **versailles**-i szoboregyüttes a **XIV. Lajos** arcvonásait viselő **Apollónt** Thetisz víz alatti barlangjában, a tengeristennő udvarhölgyei körében ábrázolja, amint felkészítik az éjszakára, a *Grand Couchée*-hez. Egy harmadik kút szobraiban **Apollón** gyermekkorának az az epizódja elevenedik meg, amikor anyja, *Létó* békákká varázsolja az ivóvizüket összezavaró pásztorokat.

A Nap és a víz jelképes összetartozása fennmaradt a vallásos keresztény szimbolikában is, és a *Szentírás*ig vezethető

vissza, **Krisztus**nak az Atyától örökölt vizes csodateteihez, amilyenek például a vizenjárás és a vihar lecsendesítése. (Mt 14,25; Lk 8,24. Csak égitestek „járnak”, lebegnek a víz felett, és csak derült időben csillapodik le a viharos tenger.) Csontváry pontosan tudta, mit csinál, amikor a *Mária kútja* képen a Szűzanya és a gyermek **Jézus** mögé a forrás vizéből kiemelkedő óriás Napot festett.

Elterjedt képzet a férfias tüzet a Naphoz, a nőies vizet a Holdhoz (az „*éjjeli Naphoz*”) társította. De *Hestia tüze* vagy az a tűz, ami a földanya méhében parázslik, nőies, mfg az eső, a mennyei ondó férfias. Ellenmondásos a kép. Talán ez magyarázza, hogy egyes műveltségek miért bizonytalanok a napisten nemét illetően. A németek azt mondják: *die Sonne*, noha az indogermán napisten férfi; a héber „Nap”, *Semes* androgün, azaz hím- és nőnemű egyszerre; Indonéziában biszexuálisnak mondják; Japánban és Kínában újabban vitatják, hogy **Ama-terasu** és **Hszi-Ho** valóban nő lett volna.

Ugyancsak elterjedt képzet szerint a régiek termékenyítő erőt tulajdonítottak a Napnak, a meddő nők kitárták ölüket a **napsugarak**nak, így remélték, hogy megfogannak. A hiedelem szublimált változatában a **napsugár**nak csak az a szerepe, hogy a lelket az anyaméhben formálódó magzatba juttassa.

E termékenységi babonában a víz is helyet kap. Indiában a meddő nő, ha gyermeket akar, meztelenül a vízbe áll, és arcát a Nap felé fordítja. Bengáliában a gyermektelen asszonyok ma is elmennek *Dharma* templomába abban a reményben, hogy a termékenység „napviz”-ének egy cöppje legalább a fejükre hull, amikor a szoláris *Dharma* *Thakur* istenség szobrát megfürdetik a

folyó vizében. Együtt szerepel a tűz és víz az indiai halotti rítusokban. A hinduk elégetik halottaikat – aki teheti, a szent Gangesz partján –, és a folyóba szórják a hamvakat.

Az etruszkok **Héraklészt** (Herklét) a „Tűz erejé”-nek nevezték, s előszeretettel ábrázolták úszás közben. Görög vázáképeken **Héraklész Héliosz** arany csé-

48. Római Jao (Jas, Jaw) gemma, 3. század

széjében – a napkorongban – ringatózik a vízen (49. rajz). Napistenek és -héroszok vízen érkeznek az életbe (például a görög **Perszeusz** és a zsidó **Mózes**), és úgy is távoznak innen (az egyiptomi **Ozirisz** vagy a kelta **Arthur**).

Még meglepőbb, hogy a Nap gyakran mint a vizek adományozója jelenik meg (ami magyarázza, hogyan lesz a **napgyermekből** férfikorba lépve eső- és villámisten). **Mózes**, miután száraz lábbal átkel népével a tengeren, **tűzes istene** segítségével egy keserű forrást megédesít, **máskor botjával fakaszt a sziklából vizet** (Kiv 15, 23–25; 17, 5–7). **Sámson** egy számára állkapcsából fakaszt forrást (Bir 15, 19), az iráni **Mitra** a nyílát lövi a kősziklába, hogy

a víz megeredjen, a népmondák **Szent Lászlója** (igazi naphéroszi alak) **bárdjával lékeleli meg vizért a hegyet. Ha a népmesék szoláris hőse arany vesszejével megüti a földet, nagy víz támad** (A rest fiú mesetípus keretében). A vízfakasztó varázseszköz a napisten Földet termékenyítő falloszát jelképezi, a víz pedig – mint az esőistennek esetében az eső – a spermája.

Szoros kapcsolatban áll a Nap aranykosa a vízzel. Egyiptomban a **kos** istenek a Napot és a Nílust testesítették meg. **Hnum** **kos** isten a Nílus forrásának volt az őre, ő „jelezte” a közelgő áradást az első katarakta alatt, Egyiptom déli határán lévő kultushelyén, Elephantinében. **Amon Ré**vel egyesülve a Nap **kos** istene lett, de a nevét, ami egyiptomi nyelven „*Rejtőzködő*”-t jelent, a líbiai berber *aman*, „*víz*” szóval is kapcsolatba hozzák (sivatagi ember számára létkérdés, *rejt-e* a homok *vízét*). **Amon** az éjszakai vizein hajózó Napot testesítette meg.

A görög mítosz **aranygyapjas kosa**, a **tavaszponton**, a **Kos** csillagképben álló Nap állatjelképe, **Poszeidón tengeristen** gyermeke. (Poszeidón hónapjára, a Halak havára **Kos** hava következik úgy, ahogy az apa helyét a fiú foglalja el.) Hogyan lett a **kos** napállat, egyszersmind a vizek gyermeke?

A **bárányok** feláldozásának közel-keleti szokása s az ebben gyökerező **kos**-kultusz az újkőkorig vezethető vissza. Az áldozat ideje a tavaszéle, az esős időszak közepe. Erre az időszakra, február elejére esik ugyanis a **juhok** ellése. Innen az állatisten vizes természete. (NB. a **Kos** csillagkép akkortájt februárban adott otthont a Napnak.) Egyiptomban a **kos**-kultusz akkor váltotta fel a **bikáét** – korábban a **bika** is kapcsolatban állt a

Nappal és a vízzel –, más szóval, **Amon** akkor lett napállattá, amikor rájöttek, hogy időközben – a precesszió következtében – a Kos csillagkép **tavaszi napéj-egyenlőségi** „jegy” lett, vagyis a Nap már a **tavaszponton** lép a Kos csillagképbe. Ekkor lett a Kos „tüzes jegy”.

A **tűz** és víz illetően kombinációja egyáltalán nem volt idegen az egyiptomi embertől, hiszen a szinte örökösen tűző Naptól és a Nílus éves áradásától *együtt* függött az élete. Az áradás a legforróbb nyárban (júl. 19-e táján) érkezett meg, amikor a Nap éppen átlép a „vizes” Rák-ból a „tüzes” Oroszlán jegybe. Erre emlékeztetett az égen, hogy a „tüzes” Oroszlán csillagképet a „vizes” Hydrán taposva jelentették meg (50. rajz) – *hüdra* görögül „vizet”, „vízikigyót” jelent –, s hogy a hónap egyik egyiptomi dekán-csillagképe **oroszlánfejű kígyó**t ábrázol. Ugyanilyen megfontolásból díszítik a denderai Háthor-templomot – egy olyan országban, ahol igen ritkán esik az eső! – vízköpő **oroszlánfejek**. A témához tartozik, hogy **Ozirisz**, a meghaló és feltámadó napisten egy másik aspektusában a leapadó és kiáradó Nílust személyesítette meg.

A **bárány**, (**nap**)isten **gyermek**, áldozat, víz a *Bibliában* is összetartozó fogalmak. **Ábrahámnak** fiát kellene föláldoznia Istennek, Isten azonban az áldozatot egy **kossal** váltja meg (Ter 22). A bibliai történet görög párhuzamában **Athamasz királynak** **Phrixoszt** (a „Göndör”-t) kell feláldoznia **Zeusznak**, az ő kezét nem angyal, hanem **Héraklész** naphérosz fogja le, és **Zeusz** sem akármilyen **kost**, hanem az **aranygyapjast** küldi Athamasznak **Phrixosz helyett**. Ettől a ponttól a két történet más-más irányt vesz, a leírtakból

mégis tudható, **Ábrahám** áldozatának mi volt a csillagászati jelentése. Az ószövetségi korban a zsidók **bárányt** áldoztak **Peszáhkor** (a **tavaszpont** utáni holdtölte alkalmával), és bár ehhez történelmi magyarázatot fűztek (Kiv 12.), az áldozati állat és az áldozat időpontja a bizonyosság amellett, hogy a húsvéti

49.
Héraklész
a naperserlegben.
Attikai vázákép, Kr. e. 5. század

báránynak köze volt a „Napha öltözött” Kos csillagképhez.

Egy másik bibliai történetben a **báránygyapjúból** facsarni lehet a vizet. Az elbeszélés hőse, **Gedeon** („Fanyűvő”, „Nagy harcos”) küldetését Istentől különös módon tudakolja meg: „*Ha csakugyan az én kezem által akarod megszabadítani Izráelt, a miképpen mondtad, íme egy fürt gyapjat teszek a szérűre, és ha csak maga a gyapjú lesz harmatos, míg az egész föld száraz leendő: erről megtudom, hogy valóban az én kezem által szabadítod meg Izráelt, a mint mondtad.*” (Bir 6,36–37.) Gedeon, aki több naphéroszi adottsággal rendelkezik, azonosítja magát a gyapjúval, és csak akkor tekinti magát megváltónak, ha Isten

50. A denderai zodiákus. Római kor. Párizs, Louvre

csak az öt szimbolizáló gyapjúfürtre küldi az életet jelentő égi harmatot. (Vö. azzal, hogy alkalmasint a **bárán**yfelhőkből is facsarni lehet a vizet.)

A vizes napállatok sorában a Bak csillagkép érdemel még különös figyelmet. A csillagképet kezdettől fogva halfarokkal ábrázolták. A **halfarok** a „télvíz” és a világot kerítő égi óceán mélyének a jelképe, s a Bak havát indító **téli napforduló**ra utal, amikor a Nap megszületik – ezúttal mint gödölyeisten.

A pikkelyes állatok általában a víz megtestesítői, ezért a „napvíz” többnyire a Nap öslellenségében, a sárkánykígyóban ölt testet, aki viszont a Nap anyja is. Ám a kígyóban a „naptűz” is megtestesülhet.

Nommo, az afrikai dogonok Prométheusza, aki ellop egy darab Napot, hogy tűzzel szolgáljon a dogon kovácsoknak, kétnemű lény, kígyószerű végtagokkal.

Egyiptomban a fáraó **koronáján** a rossz szándékkal közeledőt a tűzköppő

ureuszkígyó, Utó (a „Nap szeme”) tekerő képmása riasztja el.

Mózes a *pálcát*, amellyel vizet fakaszt a sziklából, kígyóvá tudja változtatni (Kiv 7,9–12). Isten a pusztában zúgolódó zsidókra **tüzes kígyókat** küld, majd, amikor megszánja őket, azt tanácsolja Mózesnek, hogy csináljon egy **réz-kígyót**, az megszabadítja a hozzá könyörgőket. A Szentírás tanúsága szerint e kígyóbálványt Ezekiás (Hiszkija) király idejéig (kb. Kr. e. 724–695) a templomban őrizték. A keresztény szimbolika a „**tűzzel keresztelő**” **Krisztus** előképének tartotta a fára szegezett **réz-kígyót** (Szám 21,6 skk; 2Kir 18,4). A gnosztikusok Istent (Jaot) kakasfejjel és **kígyó-** vagy **hal-farokkal** ábrázolták. Az előbbi az égi **tűz** (a világosság), az utóbbi a vizek urának mutatja (48. rajz). Több száz idézettel támaszthatnánk alá az őszvetéségi Isten hasonlóan kettős: **tüzes**, **vizes természetét**.

Cauthának, a lenyugvó Nap etruszk istenének hullóbőre van. A képet kétségtelenül az ihlette, hogy a nyugati tengerbe merülő Nap „bőre” vizes lesz, miként a hegyek mögé bukó Napé „köves”. A **halott naphérosz** kővé, **kígyóvá** változása analóg mozzanat. Annál is inkább, mivel a **kígyók** jobbára a szárazföldön élnek. A halált jelképezi, hogy a föld alatt fészkelnek, és téli álmat alusznak; a feltámadást, hogy vedlenek. (Vö. a **sziklából** születéssel.)

A **kígyóbőr** és a kőburkolat megfelelése pozitív értelmet nyer az északi szágak naphéroszának történetében. *Sygurd* (ném. **Siegfried**) a megölt sárkány vérében megmártózik, ettől sérthetetlen lesz; **kőkemény sárkánybőr** szárad rá, amin kicsorbul a **kardpenge**.

Brahmanista felfogás szerint *Agni*, a **tűz istene** (szoláris jellegéből adódóan) nap-nap után a tengerből születik. Miközben *Agni* a világ időleges megsemmisítésén és megújításán fáradozik, *Visnu* az ósvizeken ringatózva, az *Ananta* („Végtelenség”) **kígyó hátán** alszik. Ananta legyezőszerűen szétterülő 7 feje mint a **dicsfény** keríti az alvó isten arcát, s ez a **kígyós glória** megfelel **Sámson**, **Mithras**, **Világügyelő Férfi** 7 ágú hajfonatának, **koronájának**.

Kínában a termékenység és megújulás mint **Fu-Hszi** nap- és Nü-Va holdistenek **kígyófarka** fonódik egybe a **taoista** teremtményszoborban. Kínában a sárkány jang és jin lehet. A himnemű égi sárkány, a „kiváló értelmű lény” a halhatatlanság és a gyógyítóerő birtokosa, az eső, az időjárás, a termékenység **tüzes ura**, a kelet égtáj védnöke, a **Nap fiának**, a császárnak a címerállata. Sokszor ábrázolják együtt a Nappal és a Holddal. (A nőnemű jin-sárkány a kaotikus alsó vizek úrnője, igazi sárkányanya.)

Japánban a vízbe hanyatló, vízből kivickéló Napot **béka** jelképezi. A futamigaurai tengerparton, ahol a japánok újévkor köszöntik a felkelő Napot, óriás bronz**béka** látható a parti köveken, amint éppen kimászik a tengerből.

A hopik, amikor esőt kérnek a Naptól (!), a **kígyóantiloptáncot** járják el neki, s a **négy égtáj felé kígyókat** eresztenek szabadon (41. rajz).

Végül, egy példa a Nap és a 4 (5) elem összetartozására. Az aztékok mítikus történelmüket 5 korszakra osztották; mindegyikben más Nap uralkodott. A **4 Jaguár Nap** az első korszakon, a **4 Szél Nap** a másodikon, a **4 Eső Nap** a harmadikon, a **4 Víz Nap** a negyediken és a **4 Földrengés Nap**

az utolsón. Felfogásuk és a kínaira emlékeztető öt elemű felosztásuk szerint az egyes korszaknak „elemi” pusztítás vet véget: tűzőzön, tornádó, vízözön stb.

„Világ világa, virágnak virága”

Világ és *virág* szavunk rokon hangzása megihlette a nép képzeletét is. A világ világosságot ad – l. mécsvilág, napvilág –, és a virág mint napábrázolás a népművészetben a leggyakoribb (51. rajz).

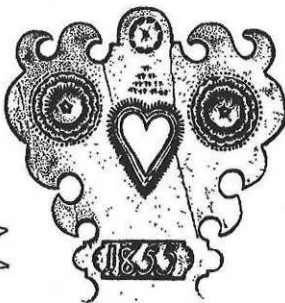
A „világ világa” Istent, Isten világosságát jelenti a hívő keresztény és muszlim szemében. Tanú erre az *Ómagyar Mária siralom*, s így nevezi a *Korán*.

Az isteni fényesség virágos ábrázolásának hagyománya van. Az egyiptomi **napgyermek** a vizen(!) nyíló **lótusz**bimbóból „kel ki”. Indiában is az ezerszirmú **lótusz** jelképezi a Nap **sugarait**, a kinyílt virág a **dicsfény** az isten feje körül. A **lótusz** növekedése során keresztülmegy az elemi létformákon: a tófenék fekete

iszapjából (tk. a földből) a víz homályán át jut a **levegőre**, hogy ott kinyílván az égi **tűz** jelképévé váljék. Kínában a **lótusz** a legnaposabb évszak, a nyár jelképe. Az egyiptomi művészetben a Napból záporozó virágok jelképezhetik a **napsugarakat**, a fény kvantumait (3. rajz). KÁKOSY LÁSZLÓ a „virágkvantumot” a másik jellegzetes egyiptomi napfény-ábrázolás, a „fényháromszög” elnövényesedett formájának tartja (15–16. rajz).

A napszínű, fehér, sárga, piros virágok, különösen a fészkesvirágzatúak, amilyen a margaréta vagy a kokárdavirág, s amelyeket, ha frontálisan ábrázolják őket, körzővel könnyű megszerkeszteni, általában napjelképek. A népművészet minden olyan virága, aminek nincs szára, szinte bizonyosan égitestet jelképez. Ismerve a Nap növényi szimbolikáját, még a leveles, száras virágok is – kozmológiai szinten – többnyire a Napot szimbolizálják. A szár hosszától, a virágzás idejétől függ, hogy melyik napszak, melyik évszak Napját.

51. Virágnapok a magyar népművészetben

Napnak szenteltek sok tavasszal, a földből az újjászülető Nappal együtt kibúvó virágot: ibolyát, kökörcsint, szellőrózsát, jácintot. Ezek a virágok a mitikus hagyomány szerint a napisten, de legalábbis szoláris karakterű vegetációs istenek véréből sarjadtak. Az *ibolya Attiszéből*, a *kökörcsin és a szellőrózsa Adoniszéből*, a *jácint Hüakinthoszból*.

Hüakinthoszt egy görög elbeszélés **Apollón** tragikus fiúszerelmének mondja, a tudós magyarázat azonban a virágnevű héroszt ősi napistenségnek tartja, akit **Apollón** megölt, hogy helyét elfoglalhassa. Történetük szerint a két ifjú diszkoszhajításban versengett egymással – a repülő diszkosz jelképezi a Napot –, amikor Zephür, a nyugati szél eltérítette **Apollón** diszkoszá, s az **Hüakinthoszt** halálra sebezte. (Azért Zephür, mert a halál nyugatról fenyegeti a napistént, hisz nyugaton bukik le, és mert a nyugati szél hozza a Napot eltakaró esőfelhőket.)

A nyáron nyíló, hosszú szárú virágok, például a napraforgó, vagy a népművészet „virágfái” a magasra hágó Napot jelképezik, az őszi „aranyvirág”, a krizantém pedig az ősszel meghaló Napot. Ezért is lett halottak-napi virág.

Sok virág nem a Napé, közvetve mégis hozzátartozhat. Ilyen a **rózsa**, korábban Vénusz, majd Szűz Mária virága, aminek kelyhéből sok mesei naphérosz és az isteni „**rózsagyermek**”, **Jézus** születik. (A **rózsa** a női szeméremtestet jelképezi. 52. rajz.)

Napszimbólum lehet a növény termése is, így a nyáron érő *gabonafélék* hosszú száron ülő, aranyos szemtermése. A gabonaistenek, a **kukorica**, rizs, **búza** szellemei rendszerint a Nap megtestesülései.

Az indián napistenek a **kukorica** védőszellemeiben inkarnálódtak. A fehér, sárga, piros és fekete színben pompázó **kukoricacsövek** az égtájak szerint jelképezték a kelő (kikelő), delelő (beérő), lenyugvó (leeratott) és eltávozott (elvetett) napmagot. *Vicilopocstli* évente két ízben megült nagy ünnepén az ő képére és hasonlatosságára *kukoricalisztból mézzel*

52. Jézus-gyümölcsöt termő virág. Német fametszet 1520-ból

kalácsszobrot gyúrtak, amit az ünnepet megkoronázó lakomán a résztvevők darabokra tördeltek és elfogyasztottak. Pontosabban nem őt, hanem földanyjától született fiát, földi megtestesülését, a kukoricaistent ették meg a hívek eucharistiaként.

Csuzima (Cusima) japán sziget lakói *aratóünnepükre egy különleges fajta vörös*

rizsből gyúrnak gombócot, az jelenítette meg számukra **Tentőt**, a Napot.

A bűzát személyesítette meg az elvetett maggal meghaló és a kikelővel feltámadó egyiptomi **Ozirisz**; a sarlós **Kronosz**, aki Hellász lakóinak egyik első napistene volt; és nem utolsósorban **Jézus Krisztus**: *jézusnak* hívta még nem is oly rég népünk az első learatott **búza**-kévét.

Jézus is a saját testét és vérét, a kenyeret és a bort hagyja az áldozat emlékére lakomául híveinek (ostya, lat. *hostia*, „áldozat”. Mt 26,26–27). A katolikus hitben a mise során átváltoztatott ostya, mely napszimbólum is, **Krisztus** testévé válik, ezért kerek s van rajta feszület vagy **napsugaras** IHS monogram. Napjelkép már az eucharistia őszövétségi előképe, az égből hulló manna is: „*Ímé én esőképen bocsátok néktek kenyeret az égből...*” (Kiv 16,4). De szent napszimbólum volt régen minden **kenyér**. Elég, ha csak a **kenyérrel** kapcsolatos, mára kiveszőben lévő előírásokra és tilalmakra gondolunk; arra, hogy késsel *keresztet* rajzoltak rá megszegése előtt, vagy hogy halálos bűn volt rálépni, vagy egyszerűen arra, hogy *kerekre* formálták. Középen lyukas volt az őszövétségi zsidók kerek lepény**kenyere** – mint a Nap jele, a pontos **kör** –, mert botra fűzve szállították. Ezért írja a *Szentírás* az éhezőről, hogy „eltört **kenyerük botja**” (Lev 26,26; Ez 4,16; Zsolt 105,16). (Vö. *halács*, blg. *kolács*, „középen lyukas, kerek **kenyér**”; az össztláv alapszó: *kolaëu*, „kerék alakú, kerek tárgy” jelentésű.)

Az evangéliumokban a **kenyér** és a **búza** **Jézus** csodáinak és példázatainak egyik legsűrűbben előforduló eszköze és tárgya. („*Az aratni való sok...*”: Mt 9,37; kalásztépés és gyógyítás szombaton:

12,1; a magvető példázata: 13,18skk; „*Őrizkedjetek a farizeusok és a szadduceusok kovászatától*”: 16,6; a szerű megtisztításáról: Lk 3,17.) Különösen napistenhez illő a **kenyérszaporítás** csodája. Ki mástól függne kenyerünk szaporasága: az *élet*, ahogy a magyar ember régen a **kenyér**-gabonát nevezte? (**Dionüszoszt** mint **Plutoszt**, azaz a „Bőség”-et is ábrázolták teli kenyereskosárral.) A Megváltó által megszorított **kenyér** és **hal** s e kettő megjelenése az utolsó látomásban a világra szóló fordulatot hangsúlyozza; a Nap (**kenyér**) tavasszal a Halak csillagképbe (**hal**) lép mostantól fogva (Mt 14; Jn 21, 9).

Keresztény legendák kedvelt motívuma a szent remetékét (Benedeket, Pált) **kenyérrel** tápláló **holló** csodája (a **holló** napmadár). A képet **Illés próféta** történetéből kölcsönözték. **Illést** az elbeszélő több napisteni tulajdonsággal felruházta; *barlangban lakik, szárazságot, esőt tud csinálni, lehívja az Úr tüzét az égből, halottat támaszt fel, egy özeveg kenyerét és olaját megszorítja, tüzes szekéren az égbe megy* (1Kir 17–18).

A Nap gyümölcssei gömbölyűek, sárga vagy piros a héjuk. Fán, fává terebélyesedő bokron teremnek, hiszen nyáron érnek, amikor a Nap az ég magasát járja. **Alma**, körte, füge, szőlő, datolya, gránátalma terem a Nap égi fáján: a tejútvilágán: a heszperiszek **aranyalmá**fáján, a mesebeli aranykörtefán, a különféle népek szent fügefáin, **Dionüszosz**, Noé és **Jézus** égi szőlőtőjén, Lat (Létó) pálmafaistennő levelei közt (Lat illetve Létó **Dusarának**, a nabateus napistennek illetve **Apollónnak** volt az anyja), **Baal Rimmon** gránátalmá-fáján (ny. sém. és héb. *rimon*, „gránátalma”).

Jézus a legtöbb napgyümölcs(fa) fölött rendelkezik. A bűnbeesés **almája** fölött, mert ő szabadítja meg a világot az eredeti bűntől; a „pogány” füge fölött, amelyet ezért elátkoz, s amelynek istenétől egyik apostolát hívja el (Mt 21,19; Jn 1,49skk); a datolyapálma fölött, amelynek levelei, mint király előtt bókolnak előtte (Mt 21,8); a gránátalma fölött, melynek vércseppekre emlékeztető húsos magvai önfeláldozását jelképezik; a szőlő (és a bor) fölött, melyek számos példázataiban szerepelnek (l. a kánai menyegző: Jn 2; az újborról és a régi tömlőről: Mt 9,17; a szőlőmunkások: 20,1skk; a szőlőművesek példázata: 21,33skk; a gyilkos szőlőművesekről: Lk 20,9skk; a szőlőtő és szőlővessző metafora, melyben önmagát a szőlőtőhöz, az Atyát a szőlőműveshez hasonlítja: Jn 15,1–5; és aminek levét nevezi a vérnek: Mt 26,27–28). A keresztény művészetben a gyermek **Jézust**, de a megfeszítettet is sokszor ábrázolják szenvedése gyümölcseivel, **almával**, gránátalmával, szőlőfürtökkel.

Távoli tájak exotikus gyümölcsei is jelképezhetik a napistent, például az „elragadtatást” kiváltó közép-amerikai **pejotl** (*Lophophora williamsii*) kaktusz gyümölcse, amit szertartások alkalmával ma is fogyasztanak. A vícsol indiánok hite szerint keleten, a Nap hegyén nő, ahová csak az **orvosságos ember** és a hagyományokhoz hűek jutnak el. A kaktuszszedők így énekelnek:

„*En vagyok a Kelet Szarvasa, én vagyok a pejotl.*

Hajnalban kelek, hogy köszöntsem a

Napot.

Hajnalban letérdelek, hogy leszedjem a

Napot.”

Nemcsak a virág, mag, gyümölcs, hanem az egész növény is lehet a „Napé”. Minden fa, akár közönséges, akár mesés tulajdonságokkal van megáldva, a Nap fája, ha a naptárhoz (életfa) és a kozmoszhoz (világfa) köze volt. Csak néhány példa.

A „közönséges” fák közül a *fenyő*, a neve szerint is a születő *fény* (a **téli napforduló**, Karácsony, **Dionüszosz**) fája; a nyírfá, melyhez például a mesei hagyomány szerint a mesehős a Napot kötözi (*Hajnalkötöző királyfi* típusú mesék); aztán az olajfa, aminek termésétől milliók léte függ ma is a mediterráneumban, és ami **Héraklész** szent fája volt a nyárfával együtt (a **tavaszpont** és az **őszpont** jelfái voltak). **Apollóné** volt a babér és a ciprusfa, megdicsőülésének és halálának jelei. **Dusaráé** a pálma, mely a születését, a **téli napfordulót** jelezte. Az őszövetségi Isten napfája volt **Mózes** égő csipkebokra (Kiv 3,2), egy „lángoló” napvirágot hozó akáciaféle.

És a nem evilági fák, amelyek odvában nő, amelyek tövében télen a világra jő, és amelyek **koronájára** nyárközépen felhág a Nap. A brahmanok, kabalisták napos tövű fordított fája; a **Buddhát** megvilágosító Bo-fa; a **Védák** szent fából faragott áldozati oszlopa (**jupa**), mely a védikus oltárhoz hasonlóan a **Tűz**, Szél, Nap triaszát (is) szemlélteti hármas tagolásával; a **sztúpa** „árboca” (**csattravalli**), a **sztambha**-oszlop; a régi zsidók szent oszlopa (**maceva**) és kánaánita megfelelője, az **asera**; **Ozirisz** „gerincoszlopa”, a **dzsed**; a pogány szlávok **négyszögletes** oszlopistene, **Szventovit**, és a többi „világfából faragott”, világtengelyt jelképező égbe nyúló oszlop, lajtorja, **obeliszk**, **gnómon**: a nap-

tár sarkait kicövekelő karók, melyek közül mint jelkép is kimagasodik a **kereszt**.

Aranypikkely, aranyagancs, aranytoll

A Nap növényi és állati szimbolikája egymásba fonódik, amit a nyelv is tanúsít. A görög *melón* azt jelenti: „**alma**”, „dinnye”, „kerek, bogycs gyümölcs”, de „**juh**”-ot is, „**kecské**”-t is jelent. A héber nyelvben egy sor olyan szó van („bor”, „szőlőfürt”, „futószőlő”, „szőlővessző”, „szőlőskert”, „gyümölcsöskert”, „dinnye”, „birsalma”, „kajszibarack”, „gömbölyűség”, „emlő”, „**kör**”, „kalács”, „kerek **kenyér**”, továbbá „szamár”, „**kecske**”, „**bárány**”, „**juh**”, „**borjú**”, „tulok”, a „hegy Istene”, végül „*Nap*” jelentésben), melyek rokonhangzásúak és a népi etimologizáló mitopoézisben össze is tartoznak.

Ez részben megmagyarázza, miért „isten gödölyéje” a máskülönben nap- és gyümölcsisten **Dionüszosz**; miért épp számár a hátasa, mint **Jézusnak**; miért hasonlítja az *Énekek éneke* szerzője „**alma**fa alatt született” kedvese gömbölyűségeit egyszer szőlőgerezekhez, más-szor ugrádozó vad**kecskék**hez (4,5; 7,7); miért párhuzamos végig a *Szentírásban* a **bárány** (nyáj) és a szőlő (fürt) szimbolikája; miért találkozik a kettő éppen **Krisztusban**, aki „szőlőtő”, „Isten **Báránya**” (Jn 1,36), de „*jó pásztor*” is (Jn 10), akinek születésekor **pásztorok** hódolnak (Lk 2,8skk; 1. még az elveszett **juh** példázata: Lk 15,4; „*Legeltesd az én juhaimat!*”: Jn 21,17; az ítélkező **Bárány**: Jel 5,6skk); miért nevezi őt a jámbor nép „**aranyalmá**”-nak.

Jelképes értelemben a napkos fának a gyümölcse: **Árész** szent ligetében fára akasztott **aranygyapjú**; Isten által küldött, **szarvánál** a bokorban fennakadt **kos**; **keresztre** szegezett **Bárány**.

A gyümölcs-**bárány** megfelelés a mesékben átváltozássorrá bomlik; a *Megölt aranyhajú ikrek* (Nap és Hold) aranygyümölcsű ikerfává, majd *aranykígyó*vá, abból *aranszörű báránnyá*, ezután *aranyvarjútojássá*, végül *aranyhallá változnak*, mielőtt *visszanyernék eredeti alakjukat*. A mesei átváltozássor képi párhuzamai a különféle állati és emberi részekből összevarrt „szörnyek”, illetve ezek elnövényesedett formái, amilyeneket például honfoglalóink indás-palmettás díszítőművészetéből ismerünk.

Az áldozat (állat, ember) gyümölcsként való nyelvi, mesei, jelképi felfogása az áldozat módjában gyökerezhet. Az áldozatra szánt (nap)állatot éppúgy az áldozófához kötötték, mint ahogy a gyümölcsöt fához köti a kocsánya. Indiában a szent *asvattha*-fa (*Ficus religiosa*) neve „lófá”-t jelent, és kapcsolatban áll az *asvamedha* („lóáldozat”), *asvajupa* („lókötöző oszlop”) és az Ikrek csillagkép, illetve a Nap-Hold ikerpár ősi nevével (*asvin*). A ló az indoárják első számú napállata volt, a fa – általában! – a Tejutat, gyümölcsei a Napot, a Holdat és a csillagokat, az oszlop a világtengelyt jelképezte. Ebből logikusan következik, hogy azoknak az állatoknak az elnevezéseiben, melyek a Nap seregletébe tartoztak – a legfontosabb, egyben legrégibb háziállatainkról – a legjelentősebb vadállatokról van szó! – szerepet játszhattak a Nap metaforái, melyek gömbölyű gyümölcshöz, mézesbödönhöz, **tollgombolyag**hoz hasonlították. (Erre példa a görög *melón*.)

Rovarok.

Napállatkák voltak azok a szárnyas rovarok, melyeknek Naphoz társítható tulajdonságaik vannak és hasznosak. (Vannak kivételek. A mesékben, a mesék keleti hősének párhuzamaiban az **aranyhajú** naphérosz feje olykor bizony *telves*. A mesélő csak annyira szépíti az élet eme tudomásul vett tényét, amennyire az a Naphoz illik: **aranyhajában aranybogarak tenyésznek.**)

A **méh**. Arany színű állatka, mely az aranylő mézet és a világításra szolgáló gyertya viaszát állítja elő. Fullánkjának fájdalmas csípése a **napsugarak** okozta leégést asszociálja (l. még **napszúrás**). Első kirajzása a **tavaszi napéjegenlőség**, Húsvét idejére esik Európában; ezt jelzik a „**méheresztő**” szentek ünnepei (Patrik: márc. 17., József: márc. 19., Benedek: márc. 21., Ambrus: ápr. 4., György: ápr. 24.)

A **méh** „államalkotó” rovar. A **méh**-állam uralkodóját, a hatalmasra duzzadt potrohú királynőt úgy gondozzák alattvalói, mintha istennőjük lenne. Gyermekai, a dolgozók életüket áldozzák a kapitár védelmében, férjei, a herék pedig belehalnak a vele való egyesülésbe. Csupa napmítoszi mozzanat. Figyelemre méltó, hogy a **méh** háziasítása a Nagy Istennő, az anyajog egyeduralmának az idejére esik (Kr. e. 6–5. évezred). A Nap anyját egyik alakjában „**Nagy Méh**” néven tisztelték a Közel-Keleten.

Egyiptomban azt tartották a **méhről**, hogy *Ré könnyeiből keletkezett*. Alsó-Egyiptom szimbóluma volt – Neith istennő deltavidéki templomát Szaiszban a „**Méh házá**”-nak nevezték –, az ország-rész első királyainak a jelzői között szerepelt: „*Ő, aki a méhhez tartozik.*”

Egy Kréta szigetén előkerült aranyfüggő két **méh**et vagy darazsat ábrázol (53. rajz). Egy kerek lépet fognak közre; szárnyaikról és összeérő potrohukról három kisebb és dísztelenebb **korongocska** függ. A lép a delelő (nyári) Nap

53. Lépet (Napot?) tartó darazsak. Aranyfüggő. Kréta, Mallia, Kr.e. 2000 k. Iraklion Múzeum

54. Méhszárnyas napkorong

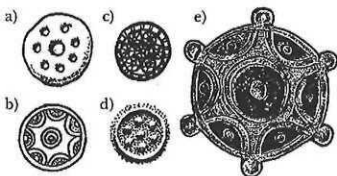
teli „**mézesbödönjét**” jelképezheti – gyöngyös borítása utal a sejtekből kigyöngyöző **mézre** –, de az elrendezés és a díszítésmód arra enged következtetni, hogy a három másik, „belül üres” **korongocska** is napjelpép lehetett; a Nap „oldalsó” és „alsó”: tavaszi és őszi, illetve téli állását szimbolizálhatták.

A **méhkultusz** középpontja háziasításának színtere, Kisázsia volt. **Méh** és **oroszlán** kísérté Kübelét, a kisázsiai napanyaistennőt. **Méh** és **oroszlán** együtt szerepel **Sámszon** történetében; a naphérosz megöl egy **oroszlánt** a szőlőben, majd otthagyja a dögöt. Amikor ismét arra visz az útja, a tetemben **méhek**re és **mézre** lel (Bír 14,5skk). A szorgos kis állat nevét viselte

a Nap pálmája alatt bíraskodó Debora („Méh”) próféta (Bír 4,4–5).

A Nappal együtt szerepel a méh a néphitben. Egy bolgár monda szerint *valaha az ördög Isten társa volt; együtt tevékenykedtek. Egyszer Isten elhatározta, hogy feleségül veszi a Napot. Ki is tűzte az esküvő időpontját, az ördögöt azonban nem hívta*

55. „Hétpöttyös” napjelek: a) tordosi hálósúly; b) trójai orsónéhezék; c) műkenéi aranydísz; d) phaisztoszi korong frásjele; e) szarmata kori korongos fibula

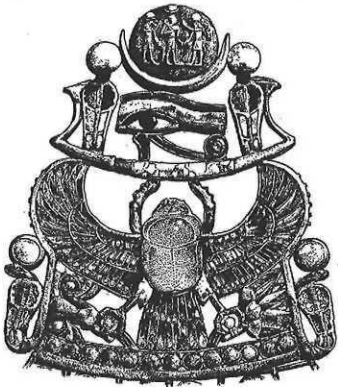
meg. Az dühbe gurult, de lenyelte a mérgét, és hivatlanul is beállított az esküvőre. Isten mondta a méhnek, hogy fürkésze ki az ördög gondolatait. Az az ördög kalapja alá reppent, és meghallotta, amint az ördög épp azt gondolja: – Ha ezek összeházasodnak, a Föld megsemmisül, és az emberek megégnek. – Még végig sem gondolta ezt, amikor észrevette a méhecskét. Ostorával rácsapott, mire annak torra és potrohra hasadt a teste.

Sírva röpült vissza Istenhez, de az megvigasztalta a „gondolatolvasó” állatkát: – Így maradsz most már örökre, de a te hátsó feled fogja előállítani a legjobbat és legértékesebbet. – Isten megfontolta, amit az ördög gondolt, és nem vette feleségül a Napot.

VALKAY ERZSÉBET a kalotaszegi varrotasok jelkészletéről írott tanulmányában bemutat egy „szárnyas napkorongot”, mégpedig a maga nemében egyedülálló: naptestű méhecske formázza (54. rajz).

Katicabogár. Hasznos is, kedves is a gyerekversek 7 pöttyös kedvence. Nevezik a „Nap madará”-nak, a „Nap juhoskájá”-nak (!), a „Nap gyermeké”-nek. Németül Marienkäfer („Mária bogara”), Sonnenkäfer („Nabogár”), Gotteslämmchen („Isten báránykája!”); angolul Ladybird („Miaaszonyunk madara”), románul Vaca Domnului („Isten tehene”) többek közt a neve. Kiszámoló versikékben a gyerekek gyakran mint közvetítőhöz fordulnak hozzá, hogy szóljon apjának, a Napnak (vagy a jó Istennek), csináljon végre szép időt.

A katicabogár mindezt kerekességének, piros színének, legfőképp pedig 7 pöttyének köszönheti. KABAY LIZETT ugyan ezért a Göncölszekér állatjelképének tartja (1993: 94skk), de az általa felhozott példák és „katicabogár”-illusztrációk (55. rajz) is inkább napállatka volta mellett szólnak. Mindamellet a két állítás nem zárja ki egymást. A Göncölszekér (és a Fiastyúk)

56. Súlyom-skarabeusz Nap-Holdat és Udzsaszemet szállító bárkát emel.

7 csillaga épp a Nap és a planéták száma miatt tett szert oly nagy mitológiai jelentőségre. Elterjedt képzet szerint például a **Göncöl** volt az eltávozott és újjászületésre váró **naplélek** tartózkodási helye. Ugyanakkor a Nap lelkét szárnyas rovarok alakjában is elképzelték.

Skarabeusz. A leghíresebb napbogár. Magyarul **galacsinhajtónak** nevezik. Petéit a szalmától „aranyló” számarganéjba tojja, és gyakran látni, amint a kiválasztott gombócot maga előtt gurítja.

Az egyiptomiak úgy hitték, hogy minden előzmény nélkül kel ki a galacsinból. **Hepri, Heper** („Aki önmagából jött létre”) volt a neve (egy. *hpr*; „keletkezik”, „felkel”). A korai időkben **Atum** teremtetisten, később **Ré** manifesztációjának tekintették. Ő volt a reggeli Nap világra segítője; e képet a látóhatár pereme fölé guruló Nap ihlette. Tágabb értelemben a feltámadás szimbóluma: „*Felröppentem, mint ahogy az őseredeti szárnyal fel; Heperré lettem. Úgy nőttek, ahogy a növények nőnek... az összes isten gyümölcse én vagyok.*” (*Halottak könyve* 83. fejezet.) Képmása a feltámadás jelképeként kerül sírok és halotti templomok bolthajtásaira (56., 57. rajz).

A fényt, meleget sugárzó napbogár zsírkő és fajsansz képmása népszerű amuletté lett – ma is az –; a feltámadás reményében tekerték a múmiapólyába. Az amulettet „**szívskarabeusz**”-nak nevezték abban a hitben, hogy a **szív** a Nap szerve, és az élet, az érzelmek és az intellektus fészke az emberi testben. *Azt a célt szolgálta, hogy az alvilági vallatáskor sügjon a halott szívének, amikor Ozirisz ki-kérdezve és mérlegelve a szívet döntött a halott további sorsáról.*

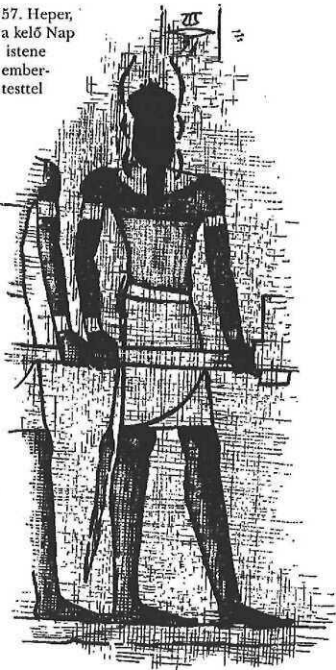
Skarabeusznak hívták eredetileg az egyiptomi **Állatöv Rák** csillagképét, mely

többek közt a rövidfarkú rákok (például a tarisznarak) **skarabeuszhoz** hasonló formája miatt is kaphatta későbbi nevét. A denderai zodiákuson már rövidfarkú rák látható, de olyan, amelynek **napkorong** a teste (50. rajz).

Halak, hullók, kételtűek.

A mitológiákban tipikusan alvilági lények, de mivel a Nap minden este föld alá, víz alá merül, szükségképpen lesz jelképes értelemben a bőre pikkelyes, és kerülnek napállatként **halak**, csúszómá-

57. Heper, a kelő Nap istene ember-testtel

szók – és a rovarok közé tartozó pikkelyes „férgék”, amilyen a Rák vagy a Skorpió a csillagos égre.

Hal. Hal szavunk és finnugor megfelelői egy töről erednek a „háló”, „halál”, „hulla” jelentésű szavakkal. (Vö. ang. *hell* „pokol”; *hole, hollow* „üreg”, „gödör”; *halibut* „óriás laposhal”. A *hali* előtag a *holy*, „szent” jelző elfrása. Ezt a halat ették ui. ünnepekkor, *on holy days*, ahogy az angol mondja. L. még ném. *Hölle* „pokol”; *heilen* „gyógyít”, „orvosol”; *heilig* „szent”). Egyfelől tehát a **hal** – az (uráli) napisten esetében *aranyhal* – a halott „szent” lelkét jelképezi. Másfelől vasháló, varsa, óriás **hal** képében a lelket felfalni kész alvilági szörnyet, a halálistent (manysi *Kuly-Otirt*) testesíti meg. (Ha „a nagy **hal** megeszi a kis **halat**”, a lélek, a mindent orvosló Nap nem tér vissza többé. A Nap túlvilági útjáról szóló szibériai regék egy csoportja azt me-

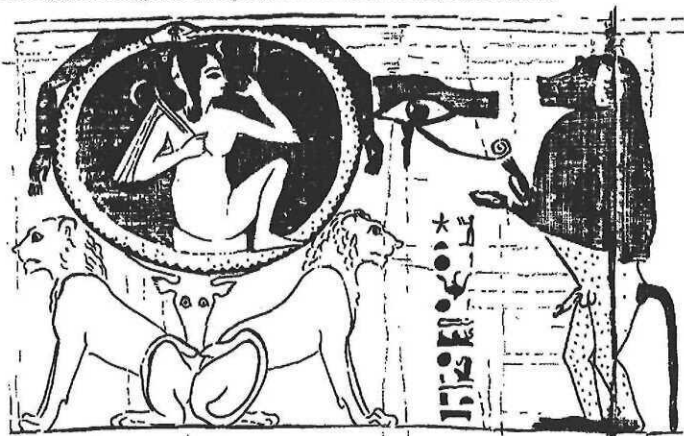
séli el, hogyan bújik ki a lélekhalacska a halálos hálócsapdából.)

Ebből a képzetkörből származik a keresztény **halszimbólum** is, mely azonban már csillagászati korszakváltást is jelez. Az Üdvözítő (ném. *der Heiland*) színre lépése egybeesett egy, a maga idején ugyan csak világra szólónak tekintett eseménnyel; azzal tudniillik, hogy a **tavaszpont** a Kos csillagképből a Halakba tolódott el. Ezért lett a **hal** eucharistia, az új korszak, a keresztény világéra **szent** jelképe.

Cethal, delfin. Minkét állat emlős, de a **haltól** sem az ókorban, sem a középkorban nem különböztették meg. A Halak csillagképet is ábrázolták **delfinpár** alakjában, s egy a Halakhoz kapcsolódó görög mítoszban is **delfinek** szerepelnek **halak** helyett.

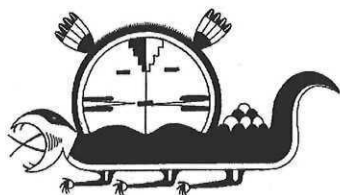
A cet, a Cet csillagkép az égen a napistent felfaló, majd kiokádó „nagy **hal**”. Amikor **Jézus** majdani pokolra szállásá-

58. Napgyermek kígyókörben. Papirusz a XX. dinasztia korából, Kairói Múzeum

ról jövendöl tanítványainak, a cethal által elnyelt Jónáshoz hasonlítja magát (Mt 12,39).

A delfin a cethal „jó testvére”. A „delfin” elnevezés az „anyaméh” jelentésű görög *delphüs* szóból származik, ami jelzi, hogy a napmagzatot rejtő anyaismennő állatalakja volt, mint a „rossz” cet is; ez utóbbi nyeli el az istent, amaz szüli ismét a világra. E képnek való-ságalapja van, amit görög regék is feldolgoztak. A delfinekről köztudott, hogy kimentik a fuldokló embert, ha a baj a közelükben esik meg. Alája úsznak és a víz felszínére emelik, hogy levegőhöz jusson, vagyis új élettel ajándékozzák meg. A Napot szülő delfin képzetét ez ihlette. A Bak cikkelyében, a Tejút téli ága mellett látható az alvilági vizekből a felső égbe szökkenő Delfin csillagkép. Mítosza épp egy ilyen „születéstörténetet” mesél el. Arról a delfinről kapja a nevét, mely a vízből kimentette és partra vitte Ariont, az énekest.

59. Avanju kígyó, hátán a Nappal. Pueblo indián rajz 1930-ból

Delfinről vagyis Delphüné istennőről kapta Delphoi, Apollón későbbi szentélye, Hellász „köldöke” a nevét. A hely jósbárlangja korábban a földanya-istennő szentélye volt, Apollón, a fia (mert, mondanom sem kellene talán,

Delphüné és Létó ugyanaz a személy, csak más néven) tőle örökölte, illetve vette el erőszakkal, ahogy mítosza mesélte. Apollón, aki egyébként az éneke-

60. Szőlőkup dob „fás” Tejútgyíkkal, „fás” Nappal és Holddal

seknek, így Arionnak is patrónusa volt, a delfint a maga szent állatává tette meg, olykor az alakját is fölvette.

A kereszténységben a delfin Krisztus szimbóluma lett, világi jelképként pedig a francia trónörökös, a *Dauphin* heraldikus állata – mindkét minőségében szoláris jelleggel.

Kígyó. A régiek magát a nappályát és a Tejutat is egy „végtelen” azaz saját farkába harapó kígyónak képzeltek. Kígyó (urobórosz) fogja körül egyiptomi ábrázoláson a napgyermeket (58. rajz). A késő-antikvitás már a Napot is az urobórosszal azonosította, a kígyókört a napkoronggal, amit négy „erő” hűz fehér lovak képében.

Különböző kultúrákban ez a kép más-képp is megjelenhet. Például a spirálba

tekeredett **kígyó** a földanya jelképe volt eredetileg – *Démétér istennő kocsija kígyóabroncsú kerekeken gördül tova* –, de anyáról fiúra szállva napállat lett; életmódja miatt (föld alatti fészék, téli álmom, vedlés) alkalmas erre a szerepre.

Közép- és Észak-Amerikában a csörgőkígyó az egyiptomi kobra (**ureusz**, Utó) megfelelője. *Vicilopocstli anyja, Koatlíkue (a „Kígyószoknyájú”) földistennő, mielőtt még a napistent megszülte volna, hogy áldozatot mutasson be, naponta felment a mitikus Koatepekre („Kígyóhegy”):*

61. Napszemű, holdszemű égarc-dob „madárzó” szemöldökkel. A dob visszatérő száma a hetes.

a **tenochtitlani** nappiramisnak is ez volt a neve). *Vicilopocstlival is itt esett csodás módon teherbe, s az isten itt is született meg, kezében Siuhkoatl-lal, tüzes napkígyójával, amellyel az első reggel megölte ármánykodó holdnővérét és csillagtestvéreit. Siuhkoatl a kelő Nap sugarát jelképezi, mely minden reggel elhalványítja a csillagok és a Hold fényét. A Hajnalcsillag istenének Kecálkoatl, „Tollaskígyó” volt a neve. E „tüzes” kígyók modellje a félsivatagos vadon csörgőkígyója volt.*

Az indiánok vízikígyót, vagy inkább -szörnyet is társítanak a Naphoz, azon elv alapján, hogy a Nap nyugaton a nagy vízben nyugszik le. Egy pueblo festmény Avanjut, a vizek sárkányszerű őrét ábrázolja hátán a lenyugvó Nappal (59. rajz).

Teknősbéka. A kanadai Mintonban (Saskatchewan-állam) van egy „Nap háza” (orvosságos kerék), amit „Teknős”-ként emlegetnek a környékeliek, mert az indián kőkörökre jellemző módon 6, csillagirányba mutató küllője túlnyúlik a kör peremén és meg van jelölve. A 6 küllő úgy helyezkedik el, ahogy a teknős feje, farka és lábai a páncél széle mentén.

A teknősbéka az óvilági kozmológiákban a világot cipeli a hátán, de kerek és domború páncélja nemcsak az ősvizekből kiemelkedő szárazulatot jelképezheti, hanem a kelő Napot is (ez más, vízből partra evickélő kétéltűvel kapcsolatban is elmondható, l. **Amaterasu** futamigaurai békáit). Ki tudja, nem ezért társították-e a teknőst a görögök **Apollón**hoz?

Az isten 7 (!) húrú lantjának a teste teknőchéből készült. A lant feltalálását **Hermész**nek tulajdonították, ő is játszott rajta először, de aztán **Apollón**nak ajándékozta, aki továbbadta az egyik műzsától született fiának, a legnagyobb szerűbb lantosnak, **Orpheusz**nak. Az ő halála után a hangszert **Zeusz** a csillagok közé emelte. A Lant (*Lyra*) csillagkép görög neve **Khéliusz** („Teknőspáncél”), a **Hercules** csillagzat és **Apollón** madarának, a **hattyúnak** a csillagképe között látható az égen.

Gyík. A szibériai ketek dobjainak tengelyében a Tejutat jelképező világfényő, vagy a napisten vagy egy állat látható, amelyet a „Gyík”-nak neveznek (60. rajz).

A gyík, ha teheti, a Nappal sütteti magát, ezért a görögök **Apollón** szent

állataként tisztelték. A Napon sütkérező **gyíkot** a középkori bestiariumok olyan lélekhez hasonlítják (vö. „**Gyík**” a **sámándobon** = Tejút = lelkek útja), mely a szellem világosságát keresi. Egy **gyíkfajról** azt tartották, hogy ha vénségére megvakul, a kelő Napba néz, hogy visszanyerje látását. Keresztény eszmekörben e hiedelmet **Krisztus**-ra, az „**Igazság Napja**”-ra vonatkoztatták, ezért faragtak a templomi oszlopok lábazatára és a **gyertyatartókra gyíkokat**.

A nép is napállatnak tekintette. Azt hitték róla, hogy csak **naplemente után** múlik ki. (A hidegvérű fürge **gyík** csak akkor fürge, ha átmelegszik a Napon. Mikor a Nap lemegy, „megdermed”.) A Szent György-nap (ápr. 24.) előtt látott **gyík** különösen meleg tavaszt jelez; szerencsét hoz, és – mint égi gazdája – gyógyít is, analógiás alapon **torokgyíkot**, **hideglelést**. A **gyík** rokonáról, a szalamandráról azt hitték, hogy nem árt neki a tűz, ezért a **tűz** és az éghe-tetlen anyagok állatjelképévé tették.

Persze a **gyík** is kapott negatív jelen-tést; róla mintázták a mítoszok fényrab-ló sárkányait, így a (világ)fára, oszlopra kúszó **gyík** a világosság és a meleg elrab-lóját is jelképezheti. A **gyíköből Apollón** szobra ezért kétértelmű; játékosan **gyík**-ra szegzett **nyila** a melengető **napsugár** szimbóluma, de sárkányölő fegyver is.

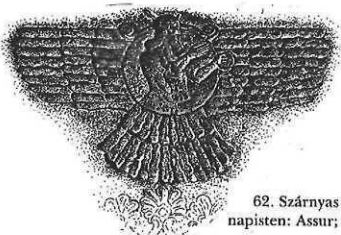
Napmadarak.

Mivel a Nap az égen jár, madarak a legkedvesebb állatai.

A szibériai ketek **sámándobjain he-tesével** ülnek a madarak a napisten **haj-sugarain**, madár verdes magán az égi-testen, és a nap-, holdszemű **dobarc** „szemöldökét” is vonuló madárraj raj-zolja ki (61. rajz). A Nap mindent látó

szemét madár jelképezte (vö. „sas-szem”). A hopi indiánok szerint a **madarak** a Nap teremtményei.

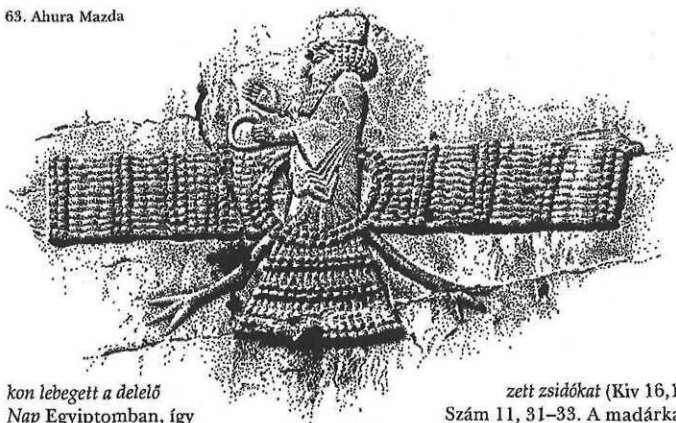
Vícsol mítosz szerint a Napot és a ma-darakat együtt teremtették az istenek. Ami-kor még sötétség uralkodott a világon – így mesélik – az istenek világosságot akartak teremteni, és **tűzbe dobtak egy öt éves fiúcs-kát**. A **tűzben** a gyermek vörös mellű, fehér szárnyú ittáime madárrá vált és elrepült. Egy második fiút is a **tűzbe** hajítanak, belőle a **raikwitá madár** lesz. Újabb és újabb áldo-zat követi egymást, **bíborszínű, sárga, piros**

62. Szárnyas napisten: Assur;

madarak lesznek belőlük. A hatodik fiúcská-ból sikerül végre megteremteniük a Napot. E lángszínű madarak és a szláv mitológia meséinkből is jól ismert **tűzmadara**, melynek egy **tolla** is a boldogság **napsu-garas** fényével árasztja el a világot, azo-nos szellemben fogantak. A vícsol nap-madarak az „**előnapok lelkei**” és a ma-dár – a Naptól elválaszthatatlanul – lé-lekszimbólum másutt is. Óegyiptomi fel-fogás szerint az **elhunyt ba lelke** a Napot érintve **madáralakban távozik a túlvilágra**.

A napisten égi röptére, lebegésére néha csak madártestrészek utalnak: kit-terjesztett **szárnyak**, faroktollak, ame-lyekről a **napsugarak** is eszünkbe jut-nak. A babiloni **Samas** lángszárnyairól ismerhető fel (19. rajz). **Sólyomszárnya-**

kon lebegett a delelő
Nap Egyiptomban, így
ábrázolták névadó főistenüket, Assurt az
asszírok, szárnyas napkorongból kiemel-
kedő emberalak képében Ahura Maz-
dát a zoroasztriánusok (62, 63. rajz).

Fürj. Kínában a déli égtáj és a tűz
jelképe. A Rig-védában a farkas (éj, téli

64. Tülvilági út a feltámadást hirdető fekete
kakasokkal. Mezőségi halottas lepedő hímzése.
Budapest, Néprajzi Múzeum

sötétség, Farkas csillagkép és ami a
napfogyatkozást okozza) szájából ki-
szabaduló fürj (napfény) a hajnalhasa-
dást jelképezte. A görög mitológiában
Zeusz és Létó fürjalakban párosodva nem-
zették Apollónt és Artemiszt, akik a „farka-
sok órájában” születtek a „Fürjek” (Or-
túgia, más néven Délosz) szigetén. Jahve a
pusztában fürjfel lakatja jól a húsrá kiéhe-

zett zsidókat (Kiv 16,13;
Szám 11, 31–33. A madárka a
bujaság és a mohóság jelképe is volt.)

Pulyka. Dürgéskor „felfújja” magát,
sugarasan szétteríti bronzfényű fark-
tollait, varacsos feje, nyaka megduzzad
és kipirul. Egyes indián törzsek ezért
napmadárnak tekintik. A vícsol mítosz-
ban a Nap egy varacsos bőrű gyermekből
lesz. (Vö. azzal, hogy a ragya nemcsak az
óvilági gabonaféléket támadja meg, ha-
nem az újvilági napisten földi gyerme-
két, a kukoricát is.)

Kakas. Ő köszönti a kelő Napot, láng-
koronára emlékeztető vörös taraja van,
harcias és többnejűségben él, ezért ő lett
a lét kezdetét jelző világosság, a feltáma-
dás és a tojásból születő termékeny új élet
heroldja, az éberségnek, az idő jelzésének
és a szellem világosságának szimbóluma.
Nemcsak az égi, hanem a földi tüzek lo-
bogásában is a kakas szárnycsapkodását
látták („vörös kakas”). Kínában a tűz
elleni védekezésül a házak falára festették
a képét, Tibetben már a lobogó vágy tüzét
is szimbolizálja. (Mint a fürj. 7. rajz.)

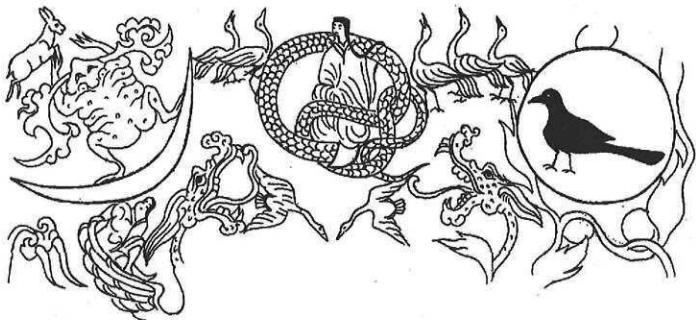
A zsidó misztika Isten madarának tekinteti, mivel Isten teremtéskor kiejtett első szavaira: „*Legyen világosság!*”, akár csak a kakaskukorékolásra, kihajnalodik a világ, és mert úgy hitték, a kukorékolás a gonosz szellemeket is elűzi.

Kakas ébreszti minden reggel Hélioszt, de a görögök más fényistenséggel is társították madarunkat: Éósszal (a Hajnalal), Apollónnal és anyjával, Létóval, Héraklésszel és feleségével, Hébével, Hermésszel, a dioszkurokkal, Aszklépiósszal, aki Apollón fia, pontosabban szólva (lélek)gyógyász alakmása volt; a feltámadás jelképeként alvilági istenekkel: Perszephonéval, Hadésszal, Ozi-risszel. Az antikvitásban kakast áldoztak nekik és Aszklépióssznak, ha meghalt valaki, hogy lélekmadárként a halott lelke előtt repülve hangjával jelezze annak érkezését. Ezért szerepel a „lélekvezető” Hermész, továbbá Attisz mellett, a régi germánok és szlávok (gyász)szertartásaiban, az al-táji sámánhitben; a magyar táltos is azért tűz a hajába kakastollat, hogy könnyebben jusson „odaát”. A néphit szerint az eltá-

vozott lélek is ölthet kakasalakot (64. rajz). (Hold)róka szájában vergődő kakas jelképezheti a fogyatkozó Napot.

Az újjászületés fizikai feltétele a férfiúi nemzőerő, ennek is a kakas madárjelképe. Például a zsidóknál, akik az ószövetségi korban többnejűségben éltek. A görögök ezért is kapcsolták Hermészhez (annak fallikus hermái miatt). Harciassága okán viszont a tavaszi hadistennek: Árész és Athéné riadót jelző madarának tekintették. Mindezen a Nap szimbolikája sugárzik át, és szinkretizálódik Jaóban, a gnószisz kakasfejű istenében, aki Héliosz korbácsát suhogtatja (48. rajz).

A kereszténységben a jelkép pogány jelentése alig módosul: madarunk az isteni világosság hirdetője, az ördöggel, a bűnnel harcoló léleknek, és mivel Péter apostol árulását jelezte hangjával, Krisztus szenvedéseinek a jelképe lett. Református templomok tornyán az Igazság Napjának visszatértére vár, a hit éberségét és a bűnbánatot hirdeti. A gyógyító napisten attribútumaként a nyugati szlá-

65. Holdbéka, napvarjú darvakkal, sárkányokkal, Nu-Wa holdistennővel és a kígyófarkú Fu-Hszi napistennel. Temetési zászló részlete, Kr. e. 2. század, Ma-wang-dui, Kína

vok napistenétől, **Szventovittól** az örökébe lépő „segítőszent”, Vítus örökölte meg.

A muszlimok a fehér **kakast** a Próféta szent madarának tartják, mivel – úgy mond – a **kakasszó** imára hív, és angyal jelenlétére figyelmeztet. A palesztin arab kukorékolást utánozva kérnek esőt Istentől.

A fekete **kakas** értelemszerűen mindennek az ellenkezőjét jelenti. Érdekes viszont, hogy közismert fekete madaraink, a **holló** és a **varjú**, bár a közhit gyászmadárnak tartja őket – mert *kárognak* és mert dögevők, ezért lettek lélek(vívő)-madarak is –, sokhelyütt mégis napszárnasok voltak, persze mint halálmadarak, az éj sötétjébe merülő **Nap lelkének** megtestesítői. Szimbolizációjukban szerepet játszhatott, hogy gyűjtik a csillogó holmikat, s hogy igen okosak. Jósmadaraknak tartották őket, mert „beszélni” is tudnak, és belek között turkálnak, mint a jövődömdönők.

Holló. Sok ázsiai nép és indián törzs kultúrhérosznak, a teremtmény társának tekintik. Szibériai mítoszokban *ő lyukasztja ki az ég (az éj) sátrát, hogy beáradhasson rajta a fény, ő lopja vissza az égre a világító égitesteket. A korpások ösátyja a mindenséget elrendező Nagy Holló, a csukcsoknál a „csillogó holmik”: a Nap és a fény hozója.*

Egy talán még Ázsiából hozott indián mítosz elmeséli, *hogyan akarta az ördög elrabolni a Napot. Isten, hogy keresztülhúzza számítását, megteremti a hollót. Ez, amikor az ördög épp elnyelné a Napot, lecsap rá és kikapja a szájából.* (Vö. a róka és a **holló** meséjével.) **Holló** a madara **Amaterasz**nak, **Apollón**nak (mint lélekvivő és jósmadár), **Lug**nak, **Mithrá**nak. Két **holló** ül a „napszemű” **Ódin** vállán: **Hugin** és **Munin**, az „Emlékező”

és a „Gondolkodó”. A *Biblia* **Hélioszát**, **Illést holló** táplálja.

Varjú. A külső sötétség bolygóistenkirályának, Szaturnusz-**Kronosz**nak a szent madara volt (gör. *koróné* „**varjú**”, „**korona**”, „**Kronosz sarlója**”), de **Kronosz** ifjú korában maga is napisten volt; *Apollón* egyik asszonyát, *Aszklepiosz* anyját *Korónisznak* hívták, és például Kínában a **varjút** a **Nap lelkének** tartották (65. rajz).

A magyarral ellentétben a görög és a latin nyelv figyelembe veszi a **holló** és a **varjú** rokonságát, hasonlóságát (gör. *korax*, lat. *corvus* „**holló**”; lat. *cornix* „**varjú**”). Ennek tükrében figyelemre méltók **holló** szavunk e madarak mitológiai múltjáról árulkodó indogermán kapcsolatai. (Vö. lat. *cor* = „szív”, „lélek”.) A magyar elnevezés – amennyiben ennek jelentősége van – uráli kori és hangutánzó eredetű (vö. vog. *kónax*, osztj. *kõlæk*, jéniszeji szam. *kuruke*, szelk. *kullî* „**holló**”), de hasonlóképp hívják mindkét madarat a perzsák is (*kalar*). Ezért említést érdemel, hogy Szaturnuszt szanszkritül *kalā*-nak is nevezték, ami „kékesfeketé”-t, „halál”-t, „idő”-t jelent. Nem csoda, hogy eleink a *holtak*on lakmározó, *hullazabáló hollót* *halálmadárnak* hitték.

Lúd és hattyú. Mindkettő lélekmadár, és mert vízről szállnak fel és vízre ereszkednek le, a vízparton élő ember szemében napszimbólumok is egyben.

Egyiptomban a **lúd** jelentette meg a fáraó lelkét. **Amon** napisten szent madara és a teremtmény egyik alakja is **lúd** volt: a „*Nagy Gágogó*”, aki a világot kiáltásával hozta létre (mint az *Őszörvetség* Istene).

Brahma szoláris attribútuma **Hamza**, a magasan szárnyaló, magányos

vadlúd, aminek hátán vagy alakjában utazik az isten. **Hamsza** az eltávozó Nap és a túlvilágra repülő lélek szimbóluma egyszerre.

Vándormadár lévén, alkalmas modellje volt a madáralakban elképzelt tá-

66. Jaguár- és saslovag. Azték miniatúra a hódítás korából

vozó lelkeknek. Elterjedt képzet szerint a vándormadarak és a lelkek a Tejút mentén „költözködnék”. A kép alapja: őszi és tavaszi alkonyokon a Tejút épp a vadludak húzási irányával esik egybe.

A szibériai népek hite szerint a *Tejútton*: „Madárút”-on, „Vadludak ösvényé”-n a napisten lelke vezeti a lélekmadarakat gúnár képében. A Hattyú csillagkép csillagainak népi magyar nevei (Vezércsillag, Zászlótartó, Sereghajtó, Három hadnagy) mutatják, hogy a Tejúton eltávozott Csaba királyfinak és hadnagyainak lelkét a népképzelet e csillagzattal azonosította. **Hattyú** volt a jakutok és bur-

játok ősanja; a hantik, tunguzok **hattyúbálványokat** állítottak. Ez a **hattyú** volt **Apollón** lélekmadara is. Küknosz (gör. *küknosz*, „hattyú”), **Apollón** tragikus sorsú fia a meghaló napistent testesíti meg, akinek lelke **hattyú**-fogaton távozik a halál országába, a hűperboreuszok földjére. Az a mítoszokból adódó következtetés, hogy **Apollón** nem is görög, hanem „hűperboreusz”, azaz idegen, északi eredetű istenség, meglehet, csupán abból adódik, hogy az isten minden télen délre, minden nyáron északra távozik. Szó szerint: a Nap a **téli napfordulókor** kel és nyugszik a legdélebben, a **nyári napfordulókor** pedig a legészakabban.

Daru. Rendszertanilag nem rokona a fenti kettőnek, mégis olykor a helyüket foglalja el. A manysik Tejúton járó napistenének egyik ritkábban használt neve „**Darucomb-hótalp-bőr**” (az a bőr, amit a hótalp befedésére használtak).

A **daru** jellegzetes hangjából, röptéből jósltak – **Hermész** a röpkepükből alkotja meg az ábécé betűit, az írást viszont végző soron a Naptól kapott ajándéknak tartották. A kiáltó **daru** az éberség jelképe, mint a **kakas** vagy a **lúd**. (A hagyomány szerint azért tartottak ludakat a római Capitoliumon, hogy riasszák az őrséget, ha éjjel a fellegvárra támadna ellenség.) **Apollónnak** **daru** jelezte, hogy marháit a csecsemő **Hermész** elloptá.

A rituális tánc, melyet a 7 athéni ifjú lejtett, mielőtt be kellett menniük a **labirintusba**, áldozatul a **Minotaurusznak**, a **darvak** násztáncát utánozta, és a planéták mozgását jelképezte. Déloszi **darutáncnak** nevezték, mert az ottani holdisten-nő (**Artemisz**) tiszteletére koreografálta **Thészeusz** naphérosz.

Kínában a **daru** a jang, a fényprincipium madara, a hosszú élet, a halhatatlanság szimbóluma. A taoisták azt mondják az elhunyról, hogy „**daruvá vált**”. Egy selyem sírzászlón (Kr. e. 2. sz.), amit azért tettek a halott mellé, hogy a lelket a túlvilágra irányítsa, a Nap és a Hold

67. Az Egyesült Államok címersasa

képe között darvak táncolnak a mennyei napkapuban álló lélek körül (65. rajz). A kínai 10 Nap anyjának, **Hszi-Ho** istennőnek a nevében ott a **daru** (*ho*).

Kolibri. Csak nappal repül, és tavasszal meg nyáron, amikor a Nap pályája emelkedik, aktív igazán. Olyan, mint egy röpdőső szikra, tollai a napfényben úgy ragyognak, mint a drágakő. A röpte – egy helyben lebegni és hátrafelé repülni is képes – a Nap keléspontjainak mozgását jelképezi.

Sajátságos módon épp a legvérengzőbb azték istent, **Vicilopocstlit** testesítette meg. A név jelentése: „**Déli kolibri**”, „**Bal oldali (balkezes) kolibri**”, s az az értelme, hogy a Nap pályája Mexikóban a **zenittől** mindig délre esik, illetve, ha a napjárás szerint nyugatnak fordulunk, bal kézre.

Az isten homlokát **kolibri** alakú sisak fedi, pajzsát az aztékok 5 Napjára és az isten csodás születésére emlékeztető 5 **toll-labda** ékesíti. Egy nap – mesélik –, amikor Koatlíkue szokása szerint áldozatot mutatott be a Koatepeken, egy **tollgomolyag** pottyant le az égből. Az istennő a kígyószoknyája alá rejtette, s azonnal teherbe esett. Amikor ezt gyermekei, a Hold

és a csillagok megtudták, elhatározták, hogy megölik. **Vicilopocstli**, mert hiszen őt rejtette a **napgomolyagtól** fogamzott anyaméh, megígérte Koatlíkue-nak, hogy megvédi, és amikor a támadók közeledtek a Nap hegyéhez, kiesett anyjából, csillagtestvéreit megfutamította, Kojolsauki holdistennőt pedig darabokra metélte.

Az aztékok hite szerint a kiváltságosok: azok a férfiak, akik csatában vagy az istennek bemutatott áldozatként, és azok a nők, akik gyermekágyban haltak meg, haláluk után visszatérnek a Napba; lelkük **kolibrivé** (és lepkévé) válik; így röpdösnek a Nap körül, virágillattal és nektárral táplálkozva. (A szibériai **sámándobok** madaras Napjai hasonló képzetekről tanúskodnak. 61. rajz.)

Vicilopocstlinak volt egy másik madara is, mely jobban illett ragadozó természetéhez.

Sas. Az aztékok totemállata. **Tenochtitlan** már emlegetett alapítási mondája szerint **Vicilopocstli sas** képében mutatta meg népének, hol építse föl fővárosát. Ő volt a védnöke a saslovagoknak, akik a jaguárlovagokkal együtt a katonai elitet alkották. A két lovagrend a nappali és az **éjszakai napistent** szolgálta (66. rajz).

A sas általánosságban az égi hatalom, a fény, a megvilágosodás, a gnószisz madara. A királyt mint a Nap fiát jeleníti meg. Mivel a földi, halandó világból emelkedik az égbe, a halhatatlanság jelképe lett. Ő vitte a mennybe a megdicsőült római császárokat.

Azt hitték róla, hogy képes a Nap közelébe emelkedni, és a szeme elbírja annak vakító sugárzását. „A sas a szemem Napja” (a szemem fénye) – mondja a kirgiz solymász. A szibériai népeknél a Nappal egylényegű legfőbb lény jelképe, a türkök és a mongolok ősapja, az első sámán

atyja (sas helyett néha más ragadozó madár szerepel). Koreában, Tibetben is napmadárnak tartották. A *Kalevalában* ő hozza le az égi tüzet. A közel-keleti

68. Egyike a legkorábbi sólyom-napisten ábrázolásoknak, az ún. Narmer-palettán látható. Kr. e. 3000 körül, Kairói Múzeum

műveltségekben sas, keselyű, sólyomszárnyakon lebeg a Nap képmása. A kelta mítoszok „alvó” napistenének, Lugnak a lelke sas képében száll az égbe. Zeusz-Jupiter madara is talán épp azért lett, mert a görög főisten napgyermeknek született.

A madár eme funkcióit a téli napforduló után újjászülető Nap csillagmadaraként a Sas csillagkép hordozza. Ezért állítják ellentétpárba a kígyóval, az égkörön a megelőző évszak Kígyó csillagképével, mely viszont a meghaló, önmagát újranevező Napot (avagy a Napot felfaló sötétséget) testesíti meg az égen (67. rajz). A Sas csillagkép szolgált mintául a négy bibliai „jelkes állat” egyikéhez; a másképp apokaliptikus feneva-

daknak nevezett állatok az asztrológia „szilárd keresztjén” ülő 4 csillagképnek felelnek meg. Ezek: a Bika, az Oroszlán, a Skorpió és a Vízöntő 4000 évvel ezelőtt a naptári fordulópontok csillagképei voltak. A Sas a Skorpiót helyettesíti, mint annak *paralellolontója*, azaz mint vele együtt kelő csillagkép. A zsidó-keresztény szimbolika is a csillagképet öltözteti tollruhába. A sas ebben a gondolat-körben is feltámadásjelkép, amihez az a hiedelem társult, hogy évente egyszer a Nap közelébe emelkedik, ahol tollazata megújul, és visszanyeri ifjúságát (a valóságban épp fordítva van; a Nap újul meg akkor, amikor a Sas csillagkép közelébe ér). Napba néző sashoz hasonlították az isteni világosságot felfogó embert; így lett János evangélista attribútuma (a kígyóval együtt). Mint ismeretes, a szent névünnepe (dec. 27.) a Születés ünnepkörébe esik.

A *Jelenések könyvében* írja János a Napba öltözött asszonyról, akit sárkány támad meg: „...adaték az asszonynak két nagy

69. Madárlélek. Permi bronz, Oroszország, 6–9. század

sasszárny, hogy a kígyó elől elrepüljenek.” (13,14.) A mennyországba jutó igaz keresztényt a halászsas (Krisztus) által vízből kiemelt halacskához hasonlították.

Sólyom. Egyiptomban Ré madara volt. Legtöbbször sólyom képében je-

lenítették meg, (68. *rajz*) vagy **sólyom**-fejű ember alakjában, napkoronggal a feje tetején. Ré idővel összeolvadt a szintén **sólyomalakú Hórusz** égistennel.

Madarászok szerint **sólyom**, mások – például ANONYMUS – úgy vélekednek, hogy héja, ismét mások szerint pedig karvaly volt az **Árpádok** totemisztikus ősapja, a **turul**. A **sólyom**tól való származás hangzik ma a legelőkélőbbnek, de mint jelkép a héja, karvaly egyenértékű vele, hisz minden ragadozómadár a Napból érkező lélekmadarat, a magzatba madárszárnnyon érkező **naplelket** testesítette meg (69. *rajz*).

Dögkeselyű. Napmadár volt Egyiptom **keselyű**istennője, Nehbet, Felső-Egyiptom szent jelképe, aki a két királyság egyesítésekor mint kobra fejű **keselyű** eggyé olvadt Utóval, Alsó-Egyiptom kígyójelképével. Ők voltak a Nap-Hórusz szeméi, a forró sivatag úrnői, a Nap tisztá fémének, az aranynak oltalmazói.

Napmadár a **keselyű** a dög eltakarítójaként is, amint a magasban keringve, lebegve kutat elhullott tetem után, aminek, ha nem az ő begyében végzi, az ég magasáról **tűz** Nap hevétől bomlik le a húsa, aszalódik múmiává.

Számos napmadár a képzelet szülötte. Az volt a mesebeli **griff**, s talán a **hao-má** madár is, az iráni hitvilág füles sólyma, (70. *rajz*) mely a nagyszentmiklósi kincs két korszakán is látható madáristen képmásához szolgált modellként, s az volt a rakamazi **korongpár** elnövényesedett ragadozója. Mind a három totemisztikus eredetmondák apamadarai volt, míg a kétfejű, „Janus-arcú” **napsas**, melyet majd minden óvilági műveltségben találkozzunk, a múltba és a jövőbe néző fejével az év fordulóját jelképezte. A „*jeni-*

széji osztjákoknak kétfejű sasuk van, Di (...Doh), aki vagy az első sámán, vagy az első sámán tanítómestere.” (RÓHEIM 1984: 58.)

Egyiptomban **bennu** néven tisztelték egy szürkegémre emlékeztető mesebeli madarat, amit mint az eltávozott Nap lelkét az Estcsillaghoz társítottak (egy. *bnu*, „aki magától keletkezett”; *wbn*, „fénylik”, „emelkedik”). A **bennut** azonosítják a **főnix**madárral, bár az igazi **főnix**nek aranyos bíbor tollazata van (gör. *phoiné-eisz*, *phoinikiosz*, „veres”, „piros”, „bíbor”, „tűzszínű”, „véres”, „datolyapálma”, „főníciai”). A **Napba** tud nézni, mint a **sas**; reggelenként együtt kél, majd együtt halad a **Nappal**, hogy ártó sugaraitól megóvja a Földet kiterjesztett szárnyaival. Mint mondták, 500 évig él. Amikor megvénül és a **szárnya** elerőtlenedik, datolyapálma-ágakból rakott „**tűzfészkekben**” elégeti magát. Hamvaiból új **főnix** támad, mely korábbi önmaga maradványait arany mirhatójásba balzsamozza, majd Heliupoliszba repül vele, s ott a **Nap** oltására teszi.

Főnix-féle a kusán fejedelmek indiai pénzein (1–3. sz.) az alvilágból kiröppennő **khvarenah** madár (a „**Nap-szerű**”). Kínai neve **feng-huang**; a fényes janghoz, a **tűz** ágenshez tartozik, és a déli cinóber-barlangban lakik. A **fejtolla**iba 3 ágú fésű (**huang**) van **tűzve**; ez a kelő Napot jelképezi. **Csu-miao** („vörös madár”) néven is ismerik.

Az arabok képzeletbeli napmadárának **rukh** (**anka**) a neve, a perzsák **szimurg** (*szenmuru*, „pávasárkány”) néven ismerik (Záld a **szimurg** nevelte fel). A hindu **Garuda** a madarak királya, **Visnu** hátasa, a **Rámájana** eposzban „**Ráma napszeme**” néven szerepel.

Ezek a madarak azonban nem feltétlenül magát a Napot szimbolizálják. Ha

például a madár a Napot a hátán hordozza, akkor a többi hátashoz hasonlóan a Holdat, esetleg az eget, annak napjárta részét jelképezi, mint Héra pávája (71. rajz).

Négy lábúak.

A görög napistenek pásztoristenek voltak. Apollón legkorábbi alakjában farkas képében „vigyázott” a nyájakra (A. Lühaiosz)– az ősi felfogás a ragadozókat a növényevők urának képzelte –,

később megszelídült és kosarakot vett fel, és nyilaival a nyájakat dézsmáló farkasokat öldöste. (A. Lühoktonosz). Ennek már csillagos magyarázata is van. Apollón és Artemisz ugyanis az Ikrek havában, az Ikrek csillagzata „alatt” születtek, hajnali „farkasfényben”, ezért Apollónt a görögök az Ikrek olümposzi urának tették meg. A tavaszi-nyári Ikrek az ég túloldalával a Tejút köti össze, ott átellenben látható az őszi-téli Farkas

70. Égberagadás-jelenet nap- és holdikrekkal. Szászánida ezüstitál, Irán, 6-7. század, Szent-pétervár

csillagkép, az isteni Ikrek szó szerinti ellenlábasa. Csü Jüan kínai költő (Kr. e. 340–278) versében magával a napisten-nel mondhatja:

„Égi Farkas-csillagot megcélzom és
nyilazok,
lehorgasztom nyilamat, homály
ellen robogom...”

(WEÖRES SÁNDOR fordítása)

Bárány és Gödölye. Az aranyfűrtű **Apollón**nak az **aranygyapjas koshoz** nincs köze. Ez utóbbi mint a Kos csillagkép névadója a görög mitológia igazi napbáránya. Története szerint tavasszal áldozzák föl, és bőre a március névadójának és planétaistenének, Marsnak, görög nevén Árésznek szent ligetét ékesíti, ahonnét **Iászón** naphérosz lopja el. Egy vázaképen **Iászónt** látjuk, amint épp kifordul a gyapjút őrző sárkány torkából, melyet belülről ölt meg (elterjedt motívum ez). Feje fölött az **aranygyapjú** lóg egy fáról, Athéné istennő, a március

olümposzi úrnője pedig asszisztál a jelenethez (72. rajz). A kép azt meséli el, hogy a Nap a Cet csillagkép „száján” át távozva elhagyja a Halak cikkelyét, és belép a márciusi Kos csillagképbe. **Iászónt** Médeia királylány segítette. Őt egy másik vázaképen látjuk, amint egy öreg **kost** fiatal **báránnyá** varázsol éppen, magyarárn szólva: megújítja az évet. (**Kosfejű kígyó** volt a **tavaszponton** kezdődő napév egyik jelképe. 73., 126., 137. rajz.)

Ahogy a **juhot** és a **kecskét** az **Őszövet-ség** is összekeverte – a két állatot együtt legeltették –, úgy lett a **kecskebak** napálat a **kos** mellett. **Krisztus** nemcsak Isten **Báránya** volt, az őszövet-ségi „**bűnbak**” is az ő engesztelő áldozatának volt az előképe (Lev 16, 9skk), pogány megfelelője pedig **Dionüszosz** volt, „Isten Gödölyéje”.

Napállat volt a **kecske** Palmírában. A **Rig-véda** az **Adzsa-ekapad** („Gyors-egyláb”) nevű aranyszakállú **kecskét** nevezi a „**jó pásztor**” **Pusan** napisten állatalakjának. **7 kerekű aranykocsiját** is **kecske** húzza, amit **Szúrja** napisten lóra cserél fel. Egykorú kínai útleírás szerint **II. Szúrjavarman**, khmer „**napkirály**”, Angkor Vát 12. századi építtetője egy körmenet alkalmával aranyos szerszámú **kecskéket** és **lovakat** fogatott be aranyborítású **kocsijába**. A tibeti buddhizmusban a **kecske** a Nap büntető igazságszolgáltatásának jelképes eszköze.

Az indoeurópai örökségből jutott a **napkecske** a letteknek; a tavaszi Nap fényét és melegét fehér **kecskéhez** hasonlítják, mely szétporlasztja a folyók jegét. (**Fehérlófia**-meséink egy változatában a naphéroszi **hősnek** egy **fehér** és egy **fekete** **kecske** kínálkozik, hogy felviszi őt az alvilágból. A hősnek a **fehéret** kell választania, ha fel akar jutni.)

71. Szimurg a holdhónap gyűrűjében
szászánida
szövetminta,
6–7. század.
Párizs,
Louvre

72. Iászón a sárkány torkában.
Görög vázakép, Kr. e. 5.
század, Vatikáni
Múzeum

A kecskebak lett a téli napforduló csillagjegyének állata; a gödölye a megszületett napistent jelképezte. Bizonyos sajátosságok (a kecskebak bőze, az időpont), a pantheonok keveredése (új napistenek legyőzik a régieket, a fény elleneségei részben ez utóbbiakból lesznek), az asztrológia kialakuló szimbolikája (a Bak jegy urául a külső sötétség Szaturnuszát teszik meg) eredményezték, hogy a (fekete) kecskére úgy nézünk, mint az ördögre. Jó példa erre a kecskeember Pán esete, aki a keresztény ördögábrázó-

lásokhoz szolgált modellül, holott Zeusz tejtestvére, Apollón vetélytársa, tiszteltbeli olümposzi volt.

Borjú, bika, ökör. Vegyes használatú állatjelkép a szarvasmarha is. Hagyományosan holdállatként, meg eső- és termékenységistenek állata(lakja)ként ismert. Héraklésznek például le kell győznie egy bikát vagy egy ökröt. Az állat a télvízet testesíti meg, amit tavasszal szárit fel a Nap. Erre utal Héraklész „Ökör-evő” mellékneve (a szoláris hősök arról nevezetese, hogy egy ökröt felfalnak

ültőhelyükben). Abban a korban azonban, amikor a tavaszpont még a Bika csillagkép szarvai közé esett, a bika még napállat volt.

73. Cernunnos, a kosfejű kígyóval. A gundestrupi aranyozott ezüstitárlól, 2–3 század. Koppenhága, Nationalmuseet

Él bibliai megfelelője, Elóhim alighanem bikaszarvaival állítja meg a Napot (Józs 10,13). A bikaszarv az ókori sémi kultúrában a szentség és az Istentől való hatalom jele volt; szarvak meredeztek az oltár sarkain, Mózes Isten látásától fény-szarvakat kapott, bikaszarvak jelképezték az uralkodó fejékén a királyi hatalmat, s csak isteni jelként értelmezhetők az olyan szentírási metaforák, mint az „üdvösség szarva” (Kiv 27, 2; 34, 29; Mik 4,13. Vö. héb. *keren*, „szarv”, „kürt”, „fény sugár” – ez az, ami Mózes homlokán ragyogott; gör. *herasz*, „szarv”, „szarukürt”; lat. *cornu*, „szarv”, „szarukürt”).

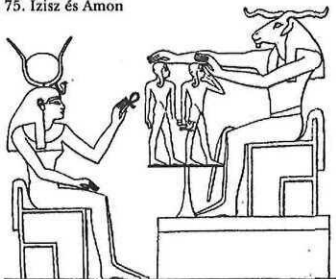
Krétán, az iraklioni múzeumban olyan kis arany bikafejfüggőket őriznek, amiknek mindkét szarván fityeg egy-egy aranykorong, bizonyára a Nap és a Hold jelképeként. Máskor a bika vagy tehén

74. Bikafej, holdas szarvai közt a kereszttel. Oszlopfő faragványa, Bolinszk, Grúzia, 5. század

holdszarvain vagy a homlokán viseli a Napot illetve annak jelét (74. rajz). Az erdélyi Szamosújvár- és „Dézs-környéki falvak téltemető szokásában virágokból és zöldágakból font koszorú jelképezi a tél felett diadalmaskodó Napot” (BOSNYÁK 1974: 47), amit egy fehér tehén szarva közé erősítenek a parasztok. Az egyiptomi Hórusz napisten anyja, Háthor („Hórusz háza”), az „ég tehene” címet viselte, és azonosult Ízisszel, a „másik” napanya-istennővel, aki ugyan már nem tehénalakú, de a fején néha ő is szarvakat, s azok közt napkorongot visel (75. rajz). Fiukat, a Napot ezért az istenanya borjaként is ábrázolták (76. rajz).

75. Ízisz és Amon

Az egyiptomi napistennek külön bikaí voltak. A fehér szőrű **Mnevisz bika** a heliopoliszi napisten kultuszához tartozott. „*Ré közvetítője, aki Atummal közli*

76. Napborjú, két fa, közöttük a felkelő, keresztessel nappal. Síralkép a XIX.–XX. dinasztia korából

az igazságot” – volt a jelzője, de **Ré** megtestesülésének is tartották; őt is **szarva** közt **napkoronggal** ábrázolták.

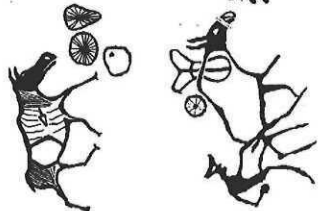
A görög mitológia napistenei, **Apolón**, **Héliosz** híresek voltak gulyáikról.

77. Szarvas, agancsain a Nappal, újkőkori sziklavésés. Valcamonica, Olaszország

Héliosz 350 fehér marhája egy népszerű magyarázat szerint a jó idő **báránnyel** jelképezte. Valószínűbb azonban, hogy a holdév napjait testesítették meg. **Ge-rüön**, akinek gulyáját **Héraklész** hajtotta el, szintén napisten lehetett.

A kelta **Cernunnos**, aki az „Állatok Ura”, halálsten és az évforduló Ianus-hoz hasonló kétfejű istene volt, a nevéhez illően hol agancs**koronával**, hol **bikaszarvakkal** ábrázolták (73. rajz). Szobrán a két állat együtt is szerepel. A **bika-** és **szarvasmaszk** Európa-szerte együtt játszik az év(szak)kezdő alakoskodásokban, a magyar regölésben is. **SEBESTYÉN GYULA** a mongol és tibeti **bika-** és **szarvasálarcos** ünnepi táncot, amit a **tavaszpont** idején járnak, összeköti az európai szokásokkal.

78. Napok és jávorszarvasok szibériai szikla-rajzok

79. Napkorong, szarvas, életfa. Bronz ruhадisz, Szipéria, Kr. e. 1. évezred, Minuszinszki Múzeum

A bika leginkább mégis ellenfélként kapcsolódik a Naphoz. A sumer **Gilgamesnek**, a görög **Thészeusznak** és a perzsa eredetű **Mithras** fényistennek a sötétség (a Hold) **bikáját** kell legyőznie. Ez a **bika**, a letűnt Bika-korszak napálata, a Bika csillagkép, mely (az asztrológia szerint) a Vénusz és a Hold uralma alá tartozik, ezért küldi Istár (Vénusz) **Gilgamesre**. Ezek a **bikák** feketék, csillagpettyes szőrűek, amilyennek a csillagkép mutatja. Az egyiptomi Ápisz-**bikáknak** is ilyennek kellett lenniük, sőt, még azokat a szarkofágokat is fehéren pettyezett fekete gránitból faragták, amelyekbe Szakkarában e hold**bikákat** temették. (Ezzel szemben a **Mnévisz-bikák** szarkofágjai fehérek voltak.) Mivel azonban a Nap ma is minden évben egy hónapig az égi Bika **sarván** ül, erre az időre a csillagkép ismét napállat, „**aranyborjú**” lesz.

Szarvas. Cernunnos szoláris jellege tagadhatatlan. Ezt az agancs**korona** is példázza, ami persze többi szerepkörét is jelzi. Artemisz egyik jelzője épp azért volt

„**sarvas**”, mert az „Állatok Úrnője” volt; az agancs – példa rá a **Szarvassá vált fiúk** kolindája – a halál jele, de az évköré is, hiszen a **sarvas** évente nemcsak lehulajtja fejdíszét, hanem újra is növeszti.

Cernunnosnak szerepe lehetett abban, hogy a **sarvas Krisztus** állatszimbóluma lett. A keresztény Fiúisten glóriával övezetten (égtájk**eresztes** napkorongban) jelenik meg Szent Eusztáknak és Szent

80. Napos, sarvasos bálványkő kiterített rajza. Mongólia, Kr. e. 8. század

Hubertnek egy csodálatos **szarvas** agancsai közt.

A magyar legendárium **Krisztus**ra vonatkoztatott **Csodafiúszarvas** elnevezése és egyáltalán a **szarvasszimbolika** hangsúlyos szerepe a magyar hagyományban arra vall, hogy eleink már az őshazában összekapcsolták a **szarvast** és a **Napot**. A **csodaszarvas**monda ünőjének két fia, **Hunor** és **Magor** „lélekben” az égi Ikreket, „testben” a Nap–Hold kettőst személyesíthette meg. A **szarvas**mondák evenki változatában az **égi szarvas** a **Nap elrablója**. Ha még keletebbre megyünk, **Amaterasu** földi kamijába, a japánok **csodaszarvas**ába botlunk (28. rajz).

Már az őskorból ismerünk naphordó **szarvas** ábrázolásokat. Európában Val-

82. L6, tomporán szvasztikával.
Kínai nyomott selyem 9–10.
század. London, British
Museum

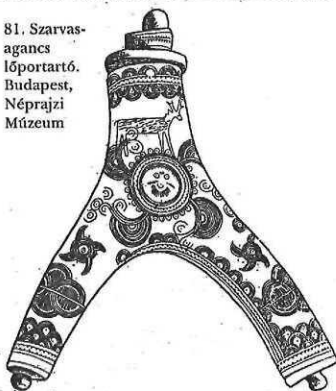

akik közé a szkítákat is sorolják, karcolták a sziklába. Tény, hogy a fentieknél régebbi (szkíta) ábrázolásoknak a mitológus **szarvas** a legjellegzetesebb motívuma. Egy minuszinszki bronzlemezken (Kr. e. 1. évezred), mely maga is a **nap-rozetta** formájú, **sugaras napkorongot**, alatta **szarvast** láthatunk; testéből az Eurázsiaiában általános felfogásnak megfelelően életfa nő (79. rajz). Középkori mongol Kők-bálványokon (Kök, „Kék” = az égisten neve) vésett **szarvasok** legelesznek a Nap és Hold fülbevalók társaságában (80. rajz. Szaka fejedelmi sír mumifikálódott tetemein valóban találunk mitikus állatszörny-tetoválásokat, köztük **szarvasokét** is.)

A **napszarvas** hazai megjelenítésének legkifejezőbb, egyben sajátosan magyar példái a vadász lőportartók. A **szarvas**-agancs villásan elágazó részéből készültek, s az **ember formájú** készség hasát, lábait gazdagon díszítették. „Mind a népi, mint az átmeneti jellegű, sőt még az ‘úri’ lőportartók egy részének fő ábrázolásai mögött is közös gyökерű, rendkívül archaikus jelentéstartalom (...) szimbolikája található meg.

A népi darabok legfontosabb ilyen szimbóluma a **szvasztikaszerű forgórózsza**; az átme-

81. Szarvas-
agancs
lőportartó.
Budapest,
Néprajzi
Múzeum

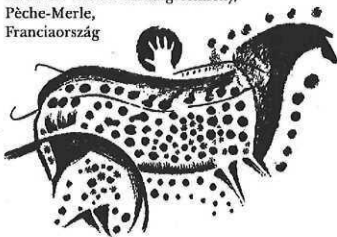
camonica (Észak-Olaszország) sziklafalán fedezhetjük föl kőkorszak végi képmását (77. rajz). Szibériában a nagyszámú sziklarajz tanúsága szerint a **Nap szarvasa** központi szerepet játszhatott a hiedelmekben (78. rajz). Ezeket a képeket talán a „szarvasok népe”, a szakák,

„...ÉKES, SZÉPSÉGES Ő, TÜNDÖKLETES...”

neti jellegű és az 'úri' művészetben pedig többnyire a *szarvas* (...). E tárgyak egy kis részénél a nap, hold és a csillagok képeivel találkozunk, vagyis az ég szimbolikus ábrázolására törekedtek.” (BORSOS 1982:77.) Számos olyan darabot ismerünk, amelyen a „forgórózsa” kétségtelenül napábrázolás, és olyanokat is, amelyeken a *szarvas* és a Nap (*szvasztika* vagy *-rózsa*) együtt is jelenik meg (81. rajz). A *szarvasos* példányok „túlbeszélnek” a mondanivalójukat, hiszen a tartó anyaga agancs, mely elágazásán viseli a Napot. Mondhatjuk tehát, hogy a *tüzes* lópor tartója naphordozó *szarvas* is egyben. Sőt, mivel a lóportartó ember formájú, és a hasán viseli a Napot, ahogy a hasában a lóport, mondhatjuk rá azt is, hogy a *napgyermekkel* viselő csodaszarvasünő tárgyi jelképével állunk szemben. „Kétágú” a Napot szülő, *szarvas* tejútanya is! A lópor–Nap tüze analógia magyarázza, hogy ez a jelentéstartalom miért épp lóportartókon bontakozott ki. Ismerjük a kétágú agancskész-

ségek avarkori előzményeit – ezek is gazdagon díszítettek, „*szarvas*” szimbolikájuk ugyancsak égi – de nem kötődik kizárólagosan a Naphoz.

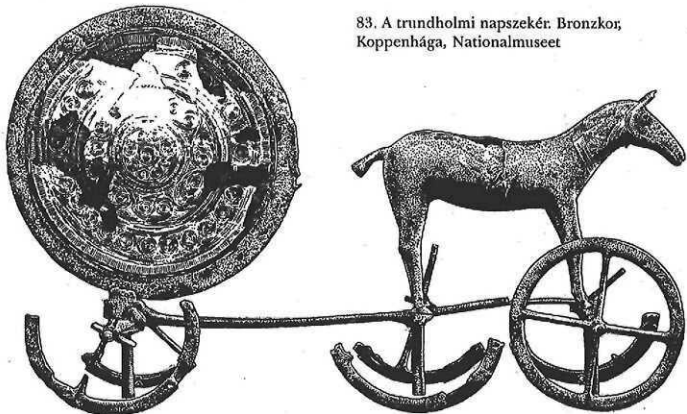
84. Napkéz csillagpettyes lovakkal. Óskori barlangfestmény, Pêche-Merle, Franciaország

Ló. A *szarvas* átadta helyét a lónak. A rénszarvastenyésztő népek a jégkorszak elmúltával északra húzódtak, vagy lótarásra adták a fejüket. Így a ló mint a Nap hatása is átvette a *szarvas* szerepét.

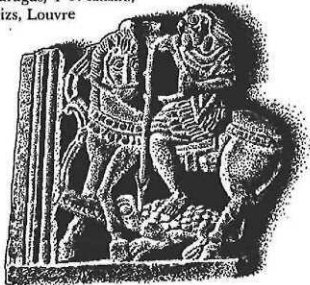
A lovat a Kr. e. 4. évezredben Irán területén törte be először az ember. Me-

83. A trundholmi napszekér. Bronzkor; Kopenhagen, Nationalmuseet

zopotámiában még ugyanabban az évezredben, Kínában ezer évvel később ültek lóra az előkelők. Míg tehát a „napkultusz a szkítáknál és a szarmatáknál, a masszagétáknál és a tagároknál elsősorban a rénszarvas alakjában jutott kifejezésre (...), az Avesta szent himnuszaiiban, pontosabban a VI. Jash-tában a napot ‘gyorslovúnak’ nevezik, egy másik himnuszban ‘a vágató lova naphoz’ imádkoznak.” (OKLADNYIKOV–MARTINOV 1983: 177.). A szkíták is lovas néppé lettek, de szent szarvasukat nem felejtették

85. Hórusz mint Szent György. Egyiptomi kőfaragás, 4–5. század, Párizs, Louvre

el; a fejedelmi sírokban ezért találunk tömegével szarvasos díszű mellékleket, még a halott lovát is szarvasmaszkal álcázva temették el.

Noha a ló és a Nap együttes ábrázolása Kínából is előkerült – egy Tang-kori selyemfestmény hasas kancákat ábrázol, tomporukon szvasztikával (vagyis a kancák Nappal vemhesek, 82. rajz) –, a ló elsősorban az indoeurópai népek napállata volt. A *Rig-véda* Varuna istent a Nap lovával azonosítja. 7 paripa vagy egy 7 fejű paripa húzza Szúrja napfogát, az iráni Mitra szintén lóvonta szekéren jár; 4 ló van Héliosz kocsijába fogva,

az égtájak száma szerint. Kettejük nyomán még a középkorban is ábrázolják Krisztust (*Christo Sole*) kocsihajtó napistenként. Ugyanebben a szellemben ké-

86. Sárkányölő vitéz holdas paripán. Párthus pecsétkő. Nisa, 1–2. század. Párizs, Louvre

szült a bronzkori dánok híres napszekere (83. rajz) egy bronzból készült, kerekéken gördülő aranyozott korong ez, ami elé bronzlovacska van fogva. A ló is keréken jár, nyilván azért, mert ünnepi alkalmakkor körmenetben vontatták az alkot-

87. Szárnyas, holddiadémos, emberarcú táltoson vadászó, lángkoronás fejedelem. A nagyszentmiklósi kincs 2. számú korszójáról. 9–10. század, Bécs, Kunsthistorisches Museum

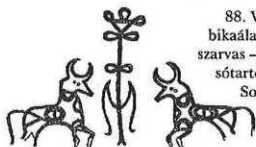

mányt. A korongnak csak az egyik oldala aranyozott; egy vélekedés szerint a „sötét” hátlap az éjszakai Napot jelképezi.

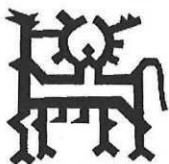
Minden jel arra mutat, hogy uráli rokonaink az indoeurópai szomszédságtól tanulták a lótenyésztés fortélyait. Erre

vall, hogy **Iovon** járó napistenük egyik neve, a **Világügyelő Férfi** is a szanszkrit *Avalokitésvara* tükörfordítása.

Az ószövetségi templomi kultuszba is a lóartás és a **szekerezés** izraeli elterjedésével kerültek a próféták által felhánytorgatott pogány napszekerek és naplók (2Kir 23,5;11). **Héliosz** szekerezését idézi **Illés** próféta égbe ragadásának története. Amikor **Illés** (*Élia*, a **Héliosz**-név sémi eredetije?) és a tanítványa „menének és menvén beszélgetének, imé egy tü-

88. Világfát őrző bikaálarcos – hold-szarvas – lovak. Avar sőtartó, 9. század, Sopronkőhida

89. Világügyelő férfi lóháton, Manyi áldozati terítőről

zes **szekér** tüzes lovakkal elválasztá őket egymástól. És felméne **Illés** szélvészben az égbe.” (2Kir 2,11.) Az ószövetségi Isten naptermészetéről árulkodik e történet (és arról, hogy az elbeszélés alapjául szolgáló mítoszban a próféta maga volt a földre szállt napisten): a **szekerező Élia** Isten két leggyakrabban előforduló szentírásí nevét viseli a nevében.

Felteszem, hogy a **ló** és a **Nap** jelképi összekapcsolása a **ló** háziasítása előtti időre nyúlik vissza, és egyidejű lehet a **szarvaséval**. A franciaországi Pèche-Merle őskőkori barlangfestményén például a csillagos ég pettyes lovokban ölt

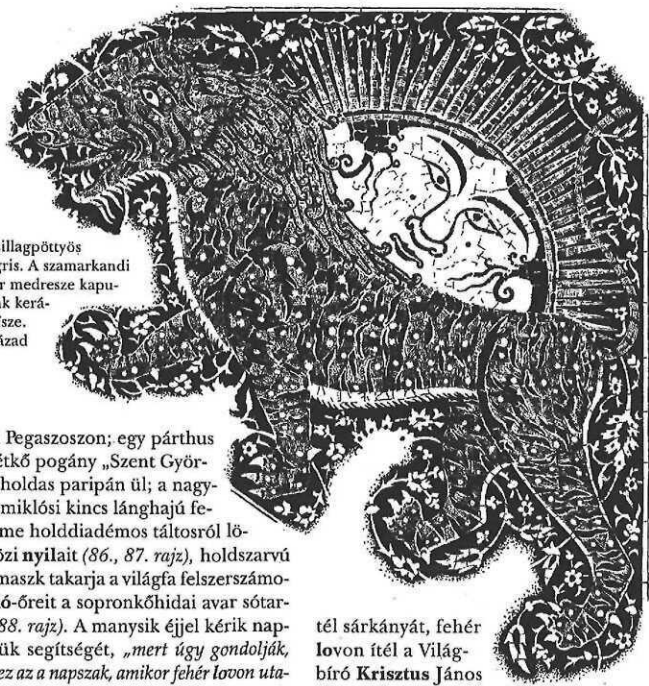
testet; a pöttyös **szarvasok** is a csillagos eget jelképezték, mint például Vainamöinen (Orion) „**kékhátú szarvasa**”, azaz „**borsópöttyös paripája**”. A **lovak** felett a **Nap sugaras képe** látható – széttárt ujjú **kéz** lenyomatának a formájában (84. rajz).

A **ló** sem napszimbólum volt eredetileg, amikor még csak vadászta az ember. Épp ellenkezőleg. Az állatjelkép ősmoddellje a fekete vagy éppen fakó vadló: a Föld, a vizek, a sötét éj, a Hold, a növényzet, az őszanya, a szexualitás és a halál jelképe; **ló**anya, a faistennő állatmása. Ő a kancafejű **Démétér**, a táltoszsülő **Medúza**, fehér **ló** a **Fehérlófia**-mesékből; párja a vizek ura, a csődör **Poszeidón** – a **hippokampusz**, a „**halfarkú ló**” az ő attribútuma –, illetve a mesebeli **Monyók** (monyas = „mén”), a regebeli **Ménrót**. (Igen, mondabeli **szarvas**ünöknöknek mén volt a párja!).

Csikajuk a Holdat testesíti meg, de csillagképmása is van (mint a holdbikának a Bika csillagkép), a **Pegasus** („Nagy-tátos”) csillagzat alakjában. Patája hold-sarló alakú, és a nyomán forrás fakad. Homlokán azonosító jel: Hold vagy csillag alakú folt fehérlik. Míg **Artemisz** holdistennő szekere **szarvasok** húzzák, **Szelenéét** (Lunáét) egy fehér és egy fekete **ló** (a telihold és az újhold jelképei). E vad táltoscsikó a napmítoszok egyik főszereplője. Ő maga és általában a **ló** szimbolikája attól változik meg, hogy betörök és a hátára ülnek.

Hátaslóként mén vagy herélt paripa, fel van szerszámozva, nyergében elmaradhatatlan lovása, a naphérosz vagy napisten. **Iovon** harcol a kelta **Lug**, és a római korban **ló**ra száll a **sólyomfejű Hórusz** is (85. rajz). **Héraklész** **Arión** holdparipán lovagol, **Bellerophón** és **Persze-**

90. Csillagpöttyös naptigris. A szamarkandi Sir-dar medresze kapuzatának kerámia dísze. 18. század

usza a Pegaszoszon; egy párthus pecsétkő pogány „Szent Györgye” holdas paripán ül; a nagyszentmiklósi kincs lánghajú fejedelme holddiadémos táltosról lövöldözi nyilait (86., 87. rajz), holdszarvú bikamaszk takarja a világfa felszerszámozott ló-őreit a sopronkőhidai avar sótartón (88. rajz). A manysik éjjel kéri napistenük segítségét, *„mert úgy gondolják, hogy ez az a napszak, amikor fehér lovon utazik egyik helyről a másikra”*. (RÓHEIM, 1984: 96. 89. rajz). Az éj fehér lova „testben a Hold, „lélekben” a Tejút metaforája (l. asvattha-fa = „lófa”, Yggdrasil = „Odin lova”; mindkettő a Tejutat jelképezte).

A példákából kitűnik, hogy a táltos korábbi alapvető ismérveit megtartja ugyan (föld és víz elem, Hold planéta, analógia a világfával), de gazdítja át-sugározza rá a maga jelképiségét. Szőre a Nap fényében arannyá vagy vakító fehérre válik. A tavasz harcos, szoláris szentje, György fehér lovon győzi le a

tél sárkányát, fehér lovon ítél a Világ-bíró Krisztus János egyik látomásában:

„És látám, hogy az ég megnyílt, és ímé vala egy fehér ló, és aki azon ül vala, hivatik vala Hívnek és Igaznak, és igazságosan ítél és hadakozik. És az ő szemei olyanok, mint a tűzláng; és az ő fején sok a korona;...” (Jel 19, 11–12.) A *Királyok könyve* hősének, Rusztemnek táltosát Rahsnak hívják (per. rahs = „fény”, „ragyogás”). Mohamed emberfejű táltosa, a Burák (ar. bu-raq, a „fényleni”, „világítani” szóból) fehér és szárnyai vannak. A Nap lova ugyanis halfarka helyett szárnyakat

kap, mint a Pégaszosz és a nagyszentmihályi kincs táltosa; a tenger habja helyett a szeleket testesíti meg, mint **Illés tüzes lovai**. (Analogiáképpen: uráli mítoszban a **Nap** madárlelke elveszti szárnyait és hallá változik, amikor átvereksz magát a túlvilági átjárót elrekesztő vashálón.)

Napmítoszokban **ló** és **lovasa** a teljesség, a sötétség feletti győzelem jelképe: kettősükben egyesül a **négy** elem, a Nap és a Hold, a nappal és az éj varázsa, ereje. Ettől legyőzhetetlenek. Az asztrológiában a „fénypáros” csak együtt közömbösítheti a sötétség (Szaturnusz) ártó hatásait; szoláris hérosz csak lova által „kerülhet nyeregbe”, és viszont. Mesehős úgy csinál táltosparipát a rozszant csikóból, hogy paraszat etet vele, a halálból őt „cserébe” táltosa támasztja fel; az obi-ugor napisten gebévé sorvadtt bűvös lovát tüzes lehetével gyógyítja meg, amikor viszont az ő „csontja törött és húsa rothadt”, fehér lova nyalogatja életre.

Az ír királyok 12. századig érvényben lévő beiktatási ordójában a jelöltnek, ha a „Nap megtestesülése”, azaz király akart lenni, közöszlennie kellett egy kancával, amelyet aztán feláldoztak és megfőztek, a királyjelöltnek ebben a levesben kellett megmerítkeznie, ahogy kancatejben az **Aranyhajú** leány típusú mesék hőséne. A lovas és a **szekez**ező népek harcosai abban a hitben temették maguk mellé hátasaikat és **szekereiket**, hogy miként a Nap visszatér a **lován** (kocsiján) minden reggel, úgy lovuk, úti járművük őket is visszahozza egyszer.

Egér. A gabonát pusztító, járványokat terjesztő rágcsálók elszaporodása a földművelő ember számára az egyik legnagyobb csapás volt. Mivel az **egér** és pat-

kány föld alatt élő, éjjeli állat, a Napot tekintették természetes ellenségének. Ezért imádkoztak a görögök **Apollón**hoz, hogy az **egér**vést hárítsa el. Ugyanakkor egyik alakjában **Apollón egéristen** (*Szmintheusz*), mivel – úgy mond – őt is, az egeret is a Föld szülte, és mivel a régiek felfogása szerint az volt a természetes, hogy az szüntesse meg a bajt, aki okozta (a nyájpusztító farkas is így lehetett a nyájak védnöke). Ezért volt **Apollón**nak mint a gyógyítás istenének a betegségeket terjesztő **egér** az állatjelképe. Egy antik elbeszélés beteg hősével *mézbe mártott egeret nyeletnek le. A méz is, az egér is a gyógyító Nap jelképes orvossága; „az ókorban a Földközi-tenger medencéjének keleti részén végső esetben ezt adták be orvossággként a beteg gyermekeknek.”* (GRAVES 1970: I. 488.)

Esmunnak, aki a gyógyítás isteneként **Apollón** kánaánita megfelelője volt, szintén **egér** volt a szent állata. Egy bibliai elbeszélés szerint, amikor a zsidók frigyládáját elrabolják a filiszteusok, ragály sújtja azokat a városokat, amelyekbe a ládát viszik. Hogy megszabaduljanak a „fekélyektől”, nem elég visszaadniuk a frigyládát, áldozatul őt „fekélyforma” aranyat és őt arany egeret is kell küldeniük Izrael Istenének, mégpedig úgy, hogy a frigyládát és az offereket szekerre kell tenniük, és az igavonó barmokra kell bízniuk, hová viszik szent terhüket. Ha a **szekér Beth Semes** (a „Nap háza”) felé tart, akkor a baj tőle származott. Így is történik. A fuvar **Beth Semesbe** megy, s jelképes értelmű, hogy amikor megérkeznek az arany egerek, épp aratnak a zsidók (1Sám 6,5skk).

Róka. A rágcsálók esküdt ellensége. Ezért – de már veresarany színe miatt is – gabonaszellem, napállat lett.

Japánban Inarinak, a bőség védőszellemének állatkísérője, a magtárak kulcsának jelképes őre volt. A régi Rómában a gabonarozsda (-ragya, -üszög) elleni védekezésül rókákat hajtottak a gabonatablákba (homeopáthiás, rokonelvi mágia: a fertőzött gabona **rókaszínű**). A lat. *robigo*, „rozsdás”, „gabonaüszög” a *ruber* = „pirosság, „vörös” szóra megy vissza, s a mi **róka** szavunk eredete is a *rozsdás, ragya, rőt, rózsza* szavakkal hozható kapcsolatba. A magyar néphitben a *gabonaüszög róka* nagyságú szőrös állat; olyan asszony szüli, aki a tűzhely paraszát vízzel öntötte le – ez tabu volt –, s annak felszálló gőzétől esett vele teherbe. (Az üszög és üszök „paraszt”, „pernyét” is jelent).

Lángveres bundája miatt a **róka** általában is a **tűz**, Nap, fény állatjelképe. A bibliai **Sámson** 300 égő farkú rókával perzseli föl a filiszteusok vetését (Bir 15,4–5), ami úgy értendő, hogy a Nap heve „égette ki” a filiszteus búzamezőket. A 300 „lángoló” **róka** az évnek azt a 300 napját jelképezi, amelyen számottevő a Nap ereje.

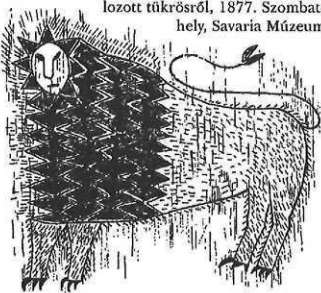
Egy népmonda szerint a **tűzvész** úgy keletkezik, hogy egy **vörös állat** (nem derül ki, milyen) **parasztat lop**, és azt farkával szétteríti. Kínában a rókát más egyéb mellett **tűzszellemnek** tartották. Egy hagyomány sze-

rint a kora tavaszi bágyadt Napot is a **róka lobbantja lánggra**.

Az afrikai dogon mitológiában **nőstényróka méhlepényéből lesz a Nap**. A **róka** a népmesékben mindig szemben áll a farkassal, a napfaló sötétség állatával. A finnek a sarki fényt nevezték el róla.

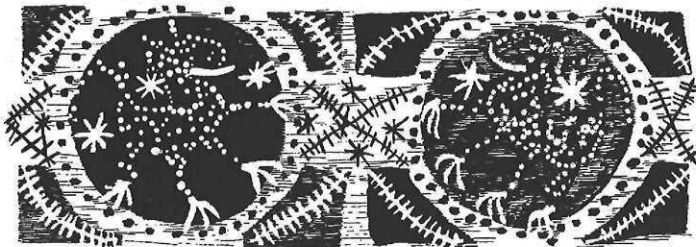
Negatív aspektusában – ugyancsak vörös színe és ebrokonsága miatt – ördögi vonásokat vesz fel, és holdállat lesz. (Vö. azzal, hogy a csukcsok a Holdat „a gonosz szellemek Napjának” nevezik.)

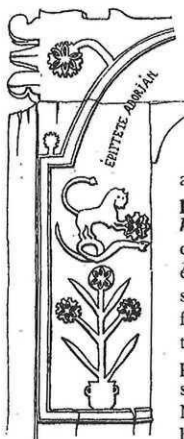
91. Naporoslán Vas megyei spanyolozott tükrösről, 1877. Szombathely, Savaria Múzeum

Jaguár. Közép- és Dél-Amerika éjszakai nagyragadozója az „éjjeli Napnak”, **Teszkatlipoka** istennek volt az állat-

92. Csillagkép-ragadozók középkori ácsolt ládáról. Budapest, Néprajzi Múzeum

93. Kígyón taposó oroszlán, mancsai közt napvirággal. Székelykapufaragás, Nyáradszentlászló

alakja. **Teszkatli-poka** („Füstölő Tűkör”), aki a Sarkcsillag körüli ég, észak, a hideg és a sötétség, valamint a fekete obszidián istene volt, az azték pantheonban az első világkorszak ősi Napja. **Jaguár** alakban foltjai jelképez-

ték az éj csillagait (ugyanezen okból viselhettek pettyes leopárdbőrt a vállukon Egyiptom csillagászpapjai).

Tigris volt keleten a Nap ragadozója, és miatta lett a Nap hőroza, **Rusztém** tigrisbőrös lovag. Vörös színe, „lobogó”

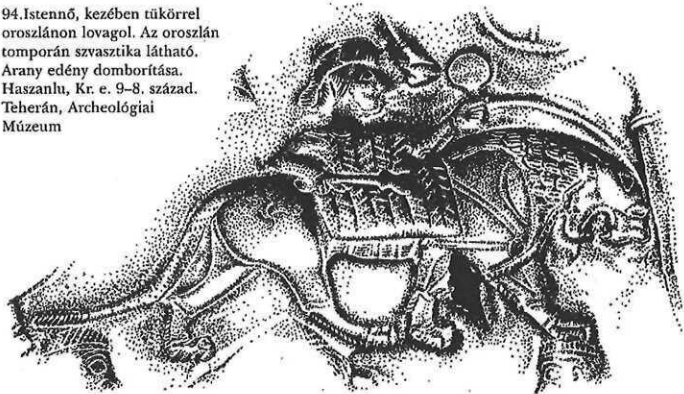
csíkjai, a szeméből kicsapó „sárga láng” mind a tüzet, a Napot idézik. **Tigris** mögöl kél föl a Nap a samarkandi Sir-dar medresze kapuzatán (90. rajz); Siva feleségét egyik félelmetes alakjában (Durga) olykor **tigrisháton** lovagolva ábrázolják. **Tigris** vontatja **Dionüszosz** kocsiát.

Oroszlán. Ereje, aranyló szőre, lán-goló sörénye miatt, és mert a forró égövi pusztaság a hona, ő az első a Nap állat-seregletében.

Az ember nemcsak azért irtotta, mert megdézsmálta a nyájakat; az **oroszlán**-vadászat a férfiaság, az uralkodásra termettség próbája volt. Így lett az állatok királya és a királyok állata a Nap és a „Nap véreből való” attribútuma.

A Nap mellett a nyári forróság, a **tűz**, az arany, az alkímiában a sárga kén társult melléje. Mint állatövi csillagkép a „**Nap háza**”, a legforróbb hónap (júl. 24–aug. 23.) uralkodó jegye; az ókori birodalmak felemelkedése idején a **nyári napforduló** csillagképe volt. Számos **oroszlán**-ábrázolás e csillagos képzetkörből ered.

94. Istennő, kezében tükörrel oroszlánon lovagol. Az oroszlán tomporán szvasztika látható. Arany edény domborítása. Haszanlu, Kr. e. 9–8. század. Teherán, Archeológiai Múzeum

95. Szülő istennőt őrző oroszlánok. Agyagszoborcska Catal Hüyükből. Kr. e. 7-6. évezred

A kígyón taposó **oroszlán** az Oroszlán és az alatta hullámszó Vízikígyó csillagkép együttesét ábrázolja. A kerékkel, gömbbel, **rozettával** (Állatöv- és kozmoszjelképekkel) gurigázó **oroszlán** szintén az „Állatöv királyá”-nak a képmása (az egyiptomiak hívták így a csillagképet). Szent Márk evangélista **szárnyas oroszlánja**, az *Ószövetség* „lelkes állat”-ainak egyike (Ez 1,5skk) mint égtáj- és évszajjelkép szintén e csillagképre vezethető vissza. Az állat asztrológiai és csillagászati jelentőségét mutatja, hogy ott is napjelképpé vált, ahol soha nem láttak **oroszlánt** (91., 92., 93. rajz).

Oroszlánt kellett legyőzniük a nap-hérosz királyi sarjnak, hogy bőrüket felöltve maguk is „**oroszlánná**”, azaz királlyá váljanak. Ilyen „**naporoszlán**” volt Gilgames, Sámson, Héraklész, az ír Llew Llaw Gyffes, az iráni **Ruszttem**.

Ruszttem egész nemzetsége „**oroszláni**”, és a Nap, anyai ágon pedig a Hold

vére folyik ereiben. Nagypapja, **Szám** sah olyan, mint a „**vad oroszlán**”. **Szám** „**ébenhajú, rózsá-orcájú holdat**” mondhat feleségének, aki fehér hajú fiút szül neki, az „**oroszlánszívű Zált**, akinek „**orcája nap**”. **Zál** az „**ezüstkeblű, hold arcú**” Rudábét kéri feleségül. A leány beleszeret az „**oroszlánkarú, vállú**” hercegbe, apja pedig így köszönti jövendőbeli vejét:

96. Napkerék és oroszlánok
Asóka király emlékoszlopáról.
Kr. e. 240. körül Delhi,
Szárnáth Múzeum

97. Rozettás
tomporú
oroszlán.
Falfestmény a
középkori
esztergomi királyi
palotából

„világítsd be napként a hajlékomat”. Rudábé „**oroszlán-erős szép fiúsarjat**”, „**szőke-hajút**” szül. (Iránban a szőke haj ismeretlen, „szőke” legfeljebb csak albinó lehet. A fehér hajú **Zál** is az kellett, hogy legyen; fekete hajú népeknél az albinizmus a Naptól való származás jele volt.) A gyermek **Ruszttemnek**, **oroszlánok csö-**

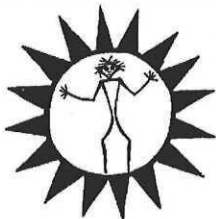
kolják lába porát”, „**aként jött, miként szép arany nap ha kél**”, amikor felébred, „**sötét hegy mögül kelt a nap szép feje**.” Még babája is játékos **oroszlán**. Apja „**napsugár**”-nak, „**oroszlánkölyök**”-nek becézi.

A százsánida perzsa ötvösség kedvelt motívu-

98. Irán címere
az Iszlám
Forradalom
előtti időkben

ma: a szarvast ölő **oroszlán**, a tavaszi Nap télvíz feletti győzelmét szimbolizál-ja, a tavaszi évkezdő **Nouruz**-ünnepet, amikor a sáhinsahot koronázták. A világoszlopból kilépő **oroszlánfejű** ember-
alak (**Nara-szimha**) **Visnu** egyik megtes-
tesülése, az igazságosztó Napot szemé-

99. Napban álló
ifjú. Varjú indián
pajzsdísz

lyesíti meg. Fekvő **oroszlán**on áll, néha
oroszlánfejű Nofertum, a **napgyermek**-
kel azonosított **lótuszistenke**. A görög
mitológiában a zene **apollóni** hatalmát
egy **Orpheusz** lábánál heverő szelíd
oroszlán jelképezte. (**Orpheusz**, **Apol-
lón** fia, tulajdonképp az isten halandó,
meghaló és feltámadó alakmása volt.)
Dionüszosz szőlőisten szoláris termé-

100.
Sziszüphosz
büntetése.
Görög vázakép,
Kr. e. 6. század.
München,
Staatlichen
Antiken-
sammlungen

zetét jelzi szőlőinda-farkú **oroszlánkí-
sérője**, mely a bor Nap hevétől származó
tűzességét szimbolizálta.

A Nap anyja és felesége (nővére) vagy
maga a napistennő a Közél-Keleten
oroszlános istennő volt. **Oroszlánfejű** volt
Mut, a „**Nap szeme**”, a karnaki **Amon** fele-
sége, és memphiszi mása, **Szahmet**, Ptah
neje, aki a sivatagi forróságot személyesít-
tette meg. A híres haszanlui aranycsészén
oroszlánon lovagló istennő látható; az
oroszlán tomporán és a nőalak kezében
napszimbólumok vannak: **szvasztika** és
tükör (94. rajz). **Oroszlán** vitte a hátán
Vurunsemut, a het-
tita napisten anyját,
oroszlánok húzták
a phrüg Kübelé fo-
gatát, **oroszlán**on
lovagolt a hindu
Durga istennő. A ba-
biloni Istárt, **Samas**
nőtestvérét mint a
háború istennőjét
ugyancsak **oroszlán-
ra** állították.

101. Lépegető
napkorong. Bronzkori
sziklarajz, Svédország

Oroszlántrónu-
son ültek a „Nap vé-
réből valók”, **oros-
lános kapuk** őrizték palotáikat. **Orosz-
lános** és napos címerek, zászlók, vert
aranypénzek hirdették a király égi
származását (95., 96., 97., 98. rajz).
„Júda **oroszlánja**” (nemrég még az
abesszin császárság címerállata) a
királyság, a Messiás és a judaizmus szim-
bóluma megtalálta a helyét az európai
királyi házak heraldikájában is.

Egyiptomban az **oroszlán** Nappal
kapcsolatos csillagászati fogalmakat is
jelölt. A Föld (**Aker**) hieroglifája egy két
végén **oroszlán**fejekben végződő vízszin-

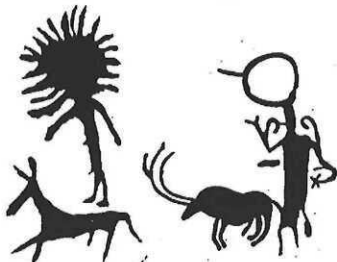
tes szalag volt. A „két horizont”-ot: a **napkelte** és a **napnyugta** helyét két egymásnak háttal ülő **oroszlánnal**, köztük a **napkoronggal** vagy az *ahet* hieroglifával jelölték (22. *rajz*). A kelő Nap kőbe faragott képmása volt a félig ember, félig **oroszlán** gizehi **szfinx** – egyiptomi néven: *„Hórusz a horizonton”* –, amelynek ugyanezért kölcsönözték a királyi megbízó **arcvonásait**.

„Ecce homo”

A klasszikus mitológiák napistenei rendszerint sugárzóan szép ifjak, ragyogó nők. **Apollón**, **Mithras**, **Szúrja** vagy **Amaterasu** eszményien szépek, s az – még ha a Fájdalmak Férfiaként ábrázolják is – **Jézus Krisztus**. Ez a felfogás nem kizárólagos; lehet a Nap gyermek, érett férfiú, öregember, de **gülszemű**, ragyaverte rém is. E megismerésük sajátossága, hogy az égitest a napember **dicsfénybe** vont **fejének** felel meg, aminek vagy van teste vagy nincs (1., 7. *rajz*). De arra is van példa, hogy a **korong** a napembernek nem a fejét, hanem más testrészét helyettesíti (2. *rajz*), s arra is, hogy a napember önállósul, s mint ilyent a **korongban** vagy a **koronggal** ábrázolják (58., 99., 100. *rajz*).

Az antropomorfizáció miéért adható rövid válasz közhely: istent a maga képére formálta az ember. A természeti ősnépek felfogása szerint a természeti jelenségek, égitestek, állatok eredetileg mind emberek voltak, úgy viselkedtek, mint az ember, tehát a Nap is azért alszik barlangban, mert az emberek régen barlangban háltak.

Egy busman (szaán) mítosz szerint a *Nap valaha ember volt, a „régi nép”-ből, akiknek tagjai, részt vettek a teremtés munkájában. Ennek az „embernek” a hónalja világított. Ha fölemelte a karját, fény áradt szét a földön, ha a kezét feje alá téve álomba merült, minden sötétbe borult. Egy másik szaán mítoszban a Nap valamikor tűzember volt. A feje árasztotta a fényt. Ő hozta a*

102. Antropomorfizált napábrázolások bronzkori sziklarajzokon. Kirgízia

103. Emberarcú nap. Bronzkori sziklarajz, Kirgízia

vadászszerencsét, de cserébe a legjobb falatokat magának követelte. Ezt az emberek megelégtették; kőkéssel levágták a fejét, dárdára tűzték és a magasba hajították. Így keletkezett a Nap, mely azóta is hasztalan kering a Föld körül abban a reményben, hogy testét megtalálja.

A napember legegyszerűbb, legelvontabb formájában **korong** csupán, aminek **lába** van. A **lábak**, mint a **szárny**, az égitest **sugarait** és haladását kívánják jelezni (101. *rajz*). A megismerésük

következő fokozata, amikor a napkorong már testrésszé válik. Leggyakrabban fejjé, mely – egyelőre még arcvonások nélkül – egy jelzésszerű alak nyakán ül (102. rajz). Az „emberre” (személyes istenné) válás újabb állomásaként arcvonásai is lesznek (103. rajz), majd a Napot megszemélyesítő emberalak különválik az égitesttől. (Ez a sorrend csak az antropomorfizáció mértékét jelzi, nem fejlődési folyamatot feltételez.)

104. Lótusból születő Nofertum

mesehősök egy része nem nyílt harcban győri le ellenségeit, hanem túljár az eszükön (angol műszóval *trickster*) –, hogy mindennap föl kell görgetnie a Nap szikláját az alvilágból az ég hegyére. Szisziphosz éppúgy elválaszthatatlan a sziklájától, mint ahogy a skarabeusz a galacsinjától. (Szisziphosz naphérosz volta mellett szól, hogy Korinthusban a hagyomány szerint nem is ő, hanem Hélios uralkodott elsőként, s hogy Szisziphoszt a Tartarosban a tűzkerékhez kötött Ixió szomszédságában képzelték el. Ixió tűzkeréke a Nap jelképe. A társaságukban bűnhődött Tantalosz is, akit többek

között azzal sújtottak az istenek, hogy egy hatalmas sziklát függesztettek föléje, ami a koponyáját szétzúzással fenyegette. Ezt az inkább Szisziphoszhoz illő képet PINDAROSZ úgy magyarázta, hogy a kő a Nap, Tantalosz pedig természettudós volt, akinek azért kellett így bűnhődnie, mert azt merészelte állítani, hogy a Nap fehéren izzó fémtömeg.)

Ugyanez a végzetes összetartozás fejeződik ki Phaethón tragikus szerencsétlenségében. Phaethón a Nap, bukása a mítosz évenként megismétlődő őszi hanyatlását örökíti meg. A napszeker hajtója ugyan nincs összenőve a szekérrel, kerékkel (a szekérkerék jelképezi az égitestet), mégis elválaszthatatlan tőle. (Miként az ókori kocsiversenyesek hajtói, akik a gyepőt, hogy ki ne csússzon a kezükből, a derekukhoz kötötték. A quadrigákhoz – a Phaethón hajtotta napszeker is az volt – 8 gyepőlőszár tartozott. Ha a kocsi felborult, és a hajtó nem vágta el időben a szárazakat, biztos halál várt rá. Phaethón a kocsihoz köti életét, Ixió a kerékhez.)

A napistent nap- és évszak szerint ábrázolták gyermeknek, ifjúnak, meglelt férfinak, öregembernek, halottnak illetve – lévén örök körforgás az élete – újjászületésre váró mag(zat)nak.

Hogy mindjárt a végén kezdjem: *Brahma* mint emberisten aranymagzatként formálódott az idő méhében. Arany magból születik a Hóruszsal azonosított Ré, görög néven Harpokrátesz, akit Memphisben Nofertumnak neveztek. Nofertum, Ptah és Szahmet fia a növényzet és a sarjadás szoláris istenkéje volt, a „Ré orrában lévő lótusz”. Egy mítosz szerint Ré minden reggel abból a lótusból festik ki, amelyik az ősvízből kiemelkedő szárazu-

laton nő (104. rajz); „Látjátok a fényét, beszóvjátok az illatát... Ez a ti fiatok, aki mint gyermek jött a világra és két szemével bevilágítja az országot... A mocsár lótszát hozom néktek, Ré szemét személyesen, azt, aki az összes őst teremtette, aki létrehozta az első isteneket; ő csinált mindent, ami ebben az országban van.” – olvasható egy den-derei feliraton.

Nemcsak a reggel fölkelő, hanem a télen vagy tavasszal feltámadó napistent is hasonlították csecsemőhöz, gyorsan növekvő gyermekhez. A babiloni **Mar-duk** *napgyermekként a tavaszi napéj-egyenlőségkor jó a világra sárkány anyja méhéből. A napgyermek Zeusz viszont Kronosz (Szaturnusz) uralma idején, a téli napfordulókör született.* (Az asztrológia szerint **Kronosz** a téli napfordulót követő Bak és Vízöntő hónap ura. A Nap viszont a Bakban születik és a Vízöntőben van „száműzetésben”. Ez az asztrológiai mondanivaló **Zeusz** gyermeksgé-történetében is benne van. *Anyja Kronosz szemei elől rejtji, „száműzi” a Tejút téli barlangjába, ahol a Bak csillagképet megszemélyesítő Pán kecskeanyja szoptatja.)*

Jézus napgyermekségéről árulkodik, hogy „hivatalosan” *ő is a téli napfordulókör született, s hogy egy szaturnikus király, Heródes gyilkosai elől neki is menekülnie kell, mégpedig egy ugyanolyan értelmű jóslat miatt, mint Zeusznak.* E jóslat szerint **Zeusz Kronosz** uralmát, **Jézus** Heródesét fenyegeti. Ez a szoláris mítoszok jellegzetes motívuma.

Ifjúnak – örökifjúnak! – vagy meglett férfiúnak ábrázolják a hatalmuk teljében lévő, vagy halhatatlan napisteneket (mint **Apollónt** vagy **Hélioszt**) – az „örökifjúság” és az a lassú változás, amit a férfikor évtizedeit jellemzi, időtlenség-

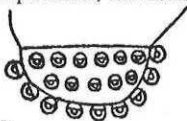
get fejez ki –, illetőleg azokat, akik idő előtt távoznak el (pl. **Héraklészt**). Mondhatnók, haláluk pillanatában kimerednek a képük, hiszen csak halandó részük hal meg, és e halandó képmás vissza-visszatérő, halhatatlan énünket örökíti meg. Ifjak a tavasszal, életük virágjában meghaló (és feltámadó) istenek: **Tammúz, Attisz, Adónisz és Krisztus** (akinek ábrázolása annyiban rendhagyó lehet, hogy Pantokrátorként, az Atya képmásaként meglett férfi vonásait viseli). Javakorabeli férfiak azok – **Dionüszosz, Héraklész** –, akik ősszel költöznek a másvilágra. A téli álomba merülő, este lenyugvó Nap fáradt öregember képében jelenik meg (**Atum**), a **halott Napot** – **Ozirisz** a legjobb példa rá – múmiának ábrázolják, testét hullá-, (iszap)színűnek.

A Nap istennőként is megjelenhet. **Amateraszu** a példa rá. (Hogy a fényt, tüzet, eget és a Napot az ember többnyire férfiasnak fogta fel, annak a felsorolt jelenségeknek tulajdonított nemi jelleg az oka. Az ég, amiből a fény, meleg, termékenyítő eső árad, „felül van”; a tüzet, amit szintén égi eredetűnek hitt az ember, **tűzcsiholó** fűróval gerjesztette egy falapba vájt lyukban. Az „alul lévő”, befogadó Földet és az alsó vizeket viszont általában nőiesnek fogta fel, mivel a Földből és a vízből születik az élet és a Nap. Hogy mindkettő férfias vagy nőies legyen, annak nem lett volna semmi értelme. De a Földet ott is nőiesnek képelték rendszerint, ahol a Napot nőalak személyesítette meg, ezért az embernek, hogy a nemek aránya helyre álljon, más férfias égi hatalmakat kellett keresnie, s azt a napistennőre boruló égből, a felhőkben, vagyis a viharistenben, még

„...ÉKES, SZÉPSÉGES Ő, TÜNDÖKLETES...”

gyakrabban a Holdban találta meg. (A Hold növekedése az erekiót is szimbolizálhatja, és **napfogyatkozás**kor ő „borul” a Napra!)

Az ugariti szövegek említenek egy **Sapas** nevű napistennőt, aki Hermész-

105. Az éjszakai ég és csillagászpap rajza az azték Mendoza-kódexből

hez, Agnihoz hasonló közvetítő szerepet tölt be evilág és túlvilág között. **Sapas** isteni lámpa, ki „az árnyak borát issza”, és hatalma van a holt lelkek felett, mint **Ozirisz**nek. **Sapas** a Nap (**Samas**) éjszakai megismerésítője lehetett.

A Közel-Kelet más népei is tisztelték napistennőket, például a hettiták **Vurunsemu** és **Hepat** személyében, akik egy Napot szülő anyaistennő helyi (városállami) változatai lehettek, aztán a déli arabok, de az ő napistenségeiknek bizonytalan a neve. (Isteneknél a kétneveltség nem ritka!)

Az afrikai dogonok viszont ma is nőneműnek fogják fel a Napot. A neve **Naj**, ami „négy”-et jelent, s ami a Nap száma másutt is, de a dogonoknál a tetejében még nőies szám is, amennyiben a nőknek 4 szeméremajka van. (A mítikus nőstényróka placentája, amiből hitük szerint a Nap keletkezett, 4 részre lett osztva.)

Európában a lett **dainák** (népének) őrizték meg az ifjú **Saule** napistennő nevét. **Saulét** a dainák **Isten vagy Isten Fia**

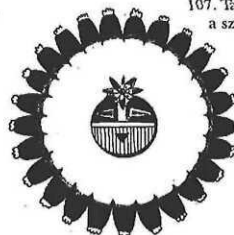
feleségének nevezik, de összeházasítják a **holdférfival** is. **Saule** nő volta kivételes Európában, de régen nem lehetett egyedül; erre mutat a ném. *die Sonne, der Mond* név, s az is, hogy a **Grimm-mesék** főhőse jobbára leány-, s nem fiúalak. Általánosságban elmondható, hogy a „nő Nap” „férfi Hold” páros az archaikusabb mítoszokra jellemző.

Szibériában a legteljesebb zűrzavar uralkodik e téren. A nganaszának például a Napot és a Holdat is nőalakban tisztelik, az égi férfitűt Num nemző-teremtő isten képviseli, a csukcsoknál a

106. Szakállas Nap. Indián rajz az Inka Inti Rajmi ünnepségről. Hódítás utáni évek

Hold minden tekintetben egynemű a Nappal, ahogy ők mondják, a **Hold** a go-

107. Tajova képmása a szertartásvezető „Nap főnök” hátán. Pueblo indián rajz

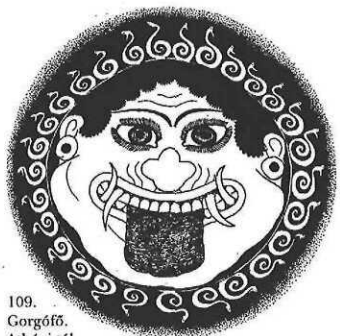
nosz szellemek Napja. A napasszonyoknak olykor a neme is, kiléte is bizonytalan. Evenki hiedelem szerint *Dilacsa*, a napasszony magától nem is tud világítani, csak akkor, ha kisebbik fia – a tulajdonképpeni napisten? – „fölkapcsolja”.

A napistennők mintha inkább anya-istennők lennének, s amennyiben mégis azonosak a napkoronggal, akkor úgy foghatjuk fel őket, mint anyaölt, anyaméhet, amiben a Nap antropomorf istene ül, akárcsak az egyiptomi fáraó (Nap) az Ízisz-trónus ö(b)lében.

A napanya-istennő fogalom magyarázatra szorul. A mítoszok ősrétegében, például a paleoszibériai népek legrégibb mítoszaiban a Napot, a Holdat és a többi természeti erőt mind mint „anyákat” személyesítik meg, ősvallásuk pantheonjában csak istennők: Nap Anya, Hold Anya, Szél Anya, Víz Anya, Tűz Anya uralkodnak. Ugyanezek a népek egyidejűleg a Napot nő, a Holdat férfi alakban is elképzelik, az utóbbit az előbbi férjeként (szőlőkupok, nyenecek például).

„Ugyanakkor szól nyenyec mítosz a Nap-fiúnak közönséges halandó leányával, ill. a Holddal kötött házasságáról...” (Mitológiai Enciklopédia II. 567.)

Különböző mitikus képzetek egymásra rétegződése általános jelenség, és bár

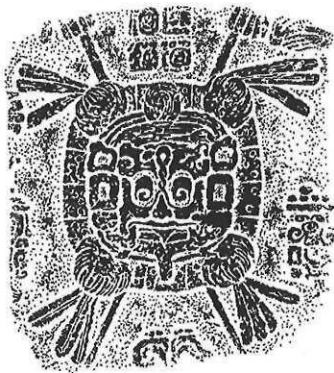
109.
Gorgóff.
Athéni tál.
Kr. e. 560 körül, München,
Staatliche Antikensammlungen

108.
A középkori
festők körökből
szerkesztették ki a szentek arcát

nagyon megnehezíti ezek értelmezését, egyúttal sokat elárul a mítoszfejlődés háttéréről. Az például, hogy ősi pantheonokban férfi-istenségeknek nemigen jut hely, olyan időkre emlékeztet, amikor még az ember nem ismerte föl a férfi valóságos szerepét a gyermeknemzésben, ezért csak az anyákat tisztelte (leányágon tartotta számon származását, mint az újabb kori természeti népek anyajogú társadalmában). Ebben az időben férfiú csak alsó mitológia hőse, földre szállott isten lehetett csupán, és mint anyja fia személyesült meg – hasonlóan a mesehősökhöz (l. *Nap* szavunk MUNKÁCSY BERNÁT szerinti értelmezését: ugor *Nai pi* = „Nap fia”, „Nő fia”). A férfiak térfoglalása az égben a férfiúi nemző-

funkció felismerésével, az apajog eluralkodásával kezdődik csak meg igazán. Az Anya, a Fiú Anyjának kultikus tisztelete mindazonáltal kultúránk máig kiirhatatlan része (a katolikus és ortodox népi jámborság a Szűzanyát jobban tiszteli az Atyánál és a Fiúnál), ami többek közt a kultusz régiségéről árulkodik. (Legalább a kőkorszaki anyaszobrocskák készítésének idejéig nyúlik vissza.)

110. Dörzsképe a düledt szemű éjjeli napról. A palenquei naptemplom domborműve, Mexikó, 7. század

„*Orcája fénylik, mint a Nap*” – áradozik **Rusztemról** FIRDAUSZI; „*fényesség orcájú padisah*” – hízelegnek alattvalói a szultánnak. Magáért beszélő hasonlatok ezek; a Nap (és a Hold) megszemélyesítésének legközkeletűbb formája ma is, hogy a gyerekek *szemet*, orrot, száját rajzolnak a Napnak, *sugarait hajnak* fogják fel.

Ennek az égitest-ábrázolás megszőkott rendjén belül az a magyarázata, hogy míg a csillagok és a bolygók pontoszerűek – úgy csillognak, mint *szemek* –

ben a fény –, addig a Napnak, Holdnak „*tepsiképe*” van, és méretarányosan úgy viszonyulnak a többi égitesthez, mint *szemekhez* az *arc*. Ezért terjedt el az a metafora, hogy a csillagok és bolygók *szemek* (105. *rajz*), a Napnak, Holdnak viszont *arca* van. Bár a Hold foltjait a legkülönbözőbb dolgokhoz hasonlítják: nyúlhoz, békához (65. *rajz*), dobos tartó sámánhoz, hegedülő Szent Dávidhoz, kétségtelenül szomorú *arcot* is formáznak, ami döntő lehetett a fenti kép kialakulásában.

A Napot kerek képe miatt – mely szemben a Holdéval soha sem „*esik be*” – a perzsa költők *alma* képű leányzóhoz (*khorsid*) hasonlítják. Japánban a gömbölyű, piros pofácskájú gyerekeket a „*Nap áldottjai*”-nak nevezik. A naparcok nemi jegyeket is viselhetnek magukon, például szakállasok (1., 7., 81., 106. *rajz*).

„Nap-arcú” volt a kelta **Lug** (a „*Varjú*”), és felmenője, a szintén napisten **Ogma**. *Arca* van a szibériai és újvilági napistennek, *Intinek*, a hopi Tajovának (13., 14., 107.).

A keresztény művészetben a naparc kerekdedségét a *kör* alakú **dicsfény** helyettesíti, bár a középkori művészek az isteni *arcot* is körzővel szerkesztették (108. *rajz*).

Mivel vakító fénye miatt nem tudunk belenézni, a Nap *arcához* nem csak pozitív asszociációk társulnak. **Jima**, az iráni mitológiában a **Nap fia**, ősapa, a „*Nap-szemű*” első sah, akinek *arcába* földi halandó nem tud tekinteni (a török szultánok fentebb idézett megszólítása erre megy vissza). Ember a vakító fényben megjelenő **Jahve arcát** sem pillanthatja meg. Az ókori görög ábrázolásokról ránk vicsorgó kerek gorgófók a Nap

gonoszelhárító vagy negatív aspektusú képmásai lehettek eredetileg. (Úgy tartották, hogy aki gorgó szemébe néz, az kővé dermed. 109. rajz.)

Való igaz, a Nap arca nem mindig szép. A maják napistenének düledt szemű arca kifejezetten riasztó látvány (110. rajz), és a világ minden részéből fennmaradt a ragyás bőrű, güllü szemű napgyermek története.

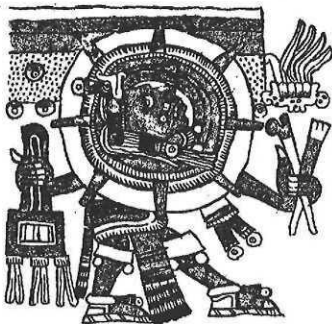
A mítosz pápua változata szerint holdasszony egy kígyóember özvegye volt, és apjával, az óriáskígyóval meg fiacskájával, a Nappal élt együtt. A napgyermek gyenge és fekélyes testű volt. Nagypapja rendszeresen bántalmazta, ezért a Hold fogta a gyereket és bevette magát a bozótba. Ott találkozott Mengindával, a halál szellemével. Menginda elküldte az asszonyt a folyóra halat fogni, s amíg az távol volt, levakarta a Nap fekélyeiről a vart és befalta. Mikor a visszatérő holdasszony látta, mi történt, visszamenekült a fiával a faluba. A halál a nyomukban volt, de a Hold útközben találkozott a nővérével, az elbújtatta őket.

Másnap a Hold nővére elküldött mindenkit hazulról, hogy egyedül maradjon a gyenge kicsi Nappal. Két nagy csőbröt megtöltött vízzel, aztán két nagy lapos követ felizzított a tűzön. Ekkor levelekbe burkolta a gyereket, és mintha meg akarná sütni, a kövek közé tette. Egy idő után a gyerek félrelökte a főzőköveket és a levegőbe ugrott. Erős férfi lett belőle. Ezután, hogy felfrissüljön, megmártózott a tűzhely két oldalára készített vizes-csőbrökben (a keleti és a nyugati tengerben?), a nagynénje pedig csalánnal bedörzsölte a hirtelen nővéstől kisebesedett tűzleteit. Hála a kezelésnek, szinte sugárzott az egészségtől.

Tevékenységet azzal kezdi, hogy felkap egy lándzsát és célba dob vele, de még gyen-

ge a karja és elvétí. A nagynéni vesz tűt és fonalat, és szorosabbra varrja a vállait. Erre napférfi keringeni (!) kezd, mint a bolond, de ezután már célba talál a lándzsával. Dobot akar faragni (a dob naphangszer), de nem lel alkalmas fára. A nagynéni fejjel a földbe fúrva magát fává változik (égben gyökerező „fordított fává”!). Napférfi dobot csinál belőle. A fa forgácsaiból démonok, a Nap kísértői(!) lesznek.

Egyszer a démonok megölik a Nap (egyik) rokonát és megisszák a véré. Napférfi ezért

111. Tonatiu

elhatározza, hogy az égbe megy. Összeeszkábál egy óriási létrát, összedobolja az embereket, és nekik ajándékozza a démonokat, belőlük lesznek a falvak bálványai. Ő pedig a létrán felmászik az égbe.

A pápua elbeszélés kísértetiesen hasonlít a Nap születésének vicseol indián változatára, mely viszont az azték napmítoszból ered.

E szerint az ötödik Nap, a mi Napunk, a Mozgás Napja. Ő a legnemesebb lelkek és az égi Atya hazája. Emblémája egy emberi arc (naparc) vagy egy drágakő (1. lep-kék, kolibrik = élő kristályok, drágakő-

vek). A neve **Tonatiu**, aminek jelentése: „Nap”, szó szerint „A férfi, aki (a tűzből) ragyogva jó ki”. SAHAGUN 16. századi krónikája írja le keletkezését.

A negyedik világkorszak végén összeültek az istenek, hogy eldöntsék, melyikük legyen a Nap. Máglyát raktak, és a kiválasztottnak a tűzbe kellett ugrania. Senki sem merte vállalni az áldozatot. Végül találtak egy jelentkezőt **Nanauatl** (**Nanauacin**, „Fekélyes”, „Daganatok borította”) nevű istenke személyében, aki egy rettenetes betegségben szenvedett. A lángok közé vetette magát, ahol minden fekélye leégett. (Vö. azzal az ószövegségi elképzeléssel, hogy az ajakhoz érintett parázs igazmondóvá, vagy azzal az indoeurópai hiedellel, hogy a tűz halhatatlanná tesz. Ez utóbbiak azért hamvasztották el halottaikat, mert úgy hitték, a tűz kiéget minden tisztátalant, tehát halandót az emberből. A képzet azzal is összefügg, hogy a föld terményei, mindenek előtt a kenyér és a hús, sülvé válnak chetővé, az agyag kiégetve lesz kőkemény cseréppé, az érc kiolvasztva hasznos fémmé.)

Amikor egy másik próbálkozó, Tekkistekatl („A tengerikagyló lakója”) vagyis „Gyöngy”) látta, hogy **Nanauatl** a tűzben sugárzóan szép férfi lett, ő is a lángok közé ugrott. **Nanauatl**-ból lett **Tonatiu**, a Nap, Tekkistekatl-ból **Mectli**, a Hold. **Mectli** eleinte éppoly fényesen ragyogott, mint **Tonatiu**, de egy féltékeny isten nyulat vágott az arcába, s attól a fény megfakult (az észak-amerikai indiánok – az aztékok is északról vándoroltak le későbbi hazájukba – nyulat láttak a Hold foltjaiban, éppúgy, mint a hottentották vagy a kínaiak).

Miközben a két isten még edződött a tűzben, a többi isten várta, hogy keleten újjászü-

lessenek. De hiába, sem a Nap, sem a Hold nem moccant. Ezért elhatározták, hogy feláldozzák magukat, hátha attól a két égitest életre kel. Önfeláldozásuknak köszönhetően a Nap és a Hold megkezdte rendes útját az égen. Ez a mítosz az ideológiai alapja a tömeges emberáldozat szükségességének.

Tonatiu nyakában egy **sugaras** Napot formázó nyakörv van, a haja **tűz** és **sastollak** díszítik. Az ő madara is a **sas**, mint **Vicilopocstlinak**; égi útját a **sas** röptéhez hasonlították (111. rajz).

A vícsol mítoszban az istenek őt hiábavaló próbálkozás után találják meg az igazi **napgyermeket** egy szőke (!), düledt szemű és fekélyes testű kisfiú személyében, aki egy íjászversenyen egyedül tud beletalálni egy mozgó kerek céltábla (a napkorong) közepébe. A gyermek, mielőtt a lángokba lép, fölfedi kilétét; nem enged senkit közeledni magához, ajándékokat követel és rendet csinál: fölszenteli a mindenséget kormányzó hatalmakat, és kijelöli az égtájakat. Majd a tűzbe ugrik, és miközben testét elnyeli a rengő Föld, forgószél támad és szétszórja a betegségeit; lázat, köhögést, himlőt, szembajt és a „nyílbetegséget” – így hívják a vícsolok a tuberkulózist, amit a Nap **kristályhegyű nyilainak** tulajdonítanak. (Ugyanígy osztogatja a bőrbetegséget **Arthuron**, „**Napfia**, **Tűz**” oszét napisten.)

A Nap öt lépést tesz meg a Föld alatt, az ötödikre **Táu**, a „Mi Atyánk” megszületik. (Emlékszik tán még az olvasó, **Visnu** három lépéssel méri fel az univerzumot).

A vícsolok **Táut Nocikámé**hoz, az istengyermekhez, Jézushoz hasonlítják, aki reggelente az „ötödik tenger”-be létrát állít, hogy a Nap ki tudjon mászni az óceán vizéből. Az a vícsol hiedelem, hogy bizonyos betegségeket a Nap terjeszt, köztük a himlőt (a Nap „saját” fekélyes betegsé-

gét), arra vezethető vissza, hogy **Táu** és **Apollón** nyilai, (vagy a **napkakas** fenekeiből kibújó fullánkös **darazsak** a *Pode meg a Bocskoros* című mesében), magyarárn szölvá a Nap **sugarai** ártalmasak lehetnek az emberre. (L. **napszúrás**.) Aki leég a Napon, annak az istenéhez hasonlóan felhőlyagosodik a bőre, mintha himlős lenne, és láza lesz.

A **napgyermek** varasságáról és „bőrbaja” elmúlásáról szölvó mítoszok a **napfoltokra** próbálnak magyarázatot adni. Az, hogy a **napgyermek** fekélyes, és hogy a **tűzben** szépül meg, azt jelentheti: a **Nap foltjai** téli reggeleken és alkonyokon láthatóak szabad szemmel (**napfolt**-maximum idején), akkor, amikor a Nap még „gyerek”, és gyenge a fénye. De ahogy a napfény erősödik, úgy tűnnek el a foltok a Nap saját **tűzében**; megszépül az **arca**.

A **napfoltokra** alkalmazott hasonlat a Hold képen látható himlőhelyek analógiájára keletkezhett. Mégpedig igen régen. Már az ókorból vannak arra nézve adataink, hogy rendszeresen megfigyelték a **napfolt**jelenséget. A rájuk vonatkozó legkorábbi feljegyzés Arisztotelész tanítványától, THEOPHRASZTOSZTÓL. (Kr. e. 372–287) származik. Említésre érdemes, hogy a **napfoltok** létezését a püthagóreusok kétségbe vonták, abból a megfontolásból, hogy mivel isten (a Nap) tökéletes, **arcán** egy szeplő sem lehet. Maga ARISZTOTELESZ is ezt vallotta.

Időrendben a következő egy kínai utalás Kr. e. 28-ból. Az 1300-as években kiadott *Nagy Kínai Enciklopédia* további 45, 301 és 1205 közötti alkalomról tesz említést, amikor Kínában **napfoltokat** lehetett látni. Koreai és japán feljegyzések szerint Kr. e. 28 és 1743 között 143 al-

kalommal észleltek **napfoltokat**. A középkori Európában az első, **napfoltra** vonatkozó adat 807-ből való. További európai adataink vannak 840-ből, 1096-ból, 1371-ből, 1588-ból, 1607-ből.

Az adatközlők korántsem tudták mindig, mit látnak. Az első kínaiak például óriás kiterjesztett szárnyú madarakat véltek látni a Napban (vagy a Nap előtt; a **napfoltok** a Nap forgása következtében mozognak, és nem ritka, hogy reggel és alkonyatkor madarak húznak el a látóhatár peremén vöröslő **napkorong** előtt). JOHANNES KEPLER csillagász (1571–1630) 1607-ben maga is megfigyelte a jelenséget, de azt jegyezte fel róla, hogy a Merkúr haladt el a Nap előtt. Volt olyan nézet is, mely a **napfoltokat** optikai csalódásnak, a légkörben lezajló ismeretlen jelenség következményének tartotta (ahogy például a teljes **napfogyatkozás**kor megfigyelt **napkitöréseket** a Hold működő vulkánjainak). A sok tévhit, félremagyarázás azért tarthatta magát, mert az egyház e téren is konzervatív volt, és ragaszkodott az arisztotelészi tanokhoz, mely szerint a Nap tökéletes, **orcája** „makula nélkül való **tűkör**”. A távcső felfedezéséig kellett várni, hogy mérvadó tudós körökben elfogadottá váljék, ami a mitikus hagyomány őrei előtt ismert volt: bizony, a Nap sem makulátlan.

A **napfoltokról** a magyar néphit is tud: „A *Napnak is van foltja*” – tartja a szölvás, s erre vall, hogy a szemölcs, árpa, kelés gyógyulását homeopátiás alapon a nép szintén a Naptól (és a Holdtól) várta.

„A pszichoterápiás szemölcsgyógyító módszerek többsége az újholddal van kapcsolatban, de néhány a Nappal, a **napfelkeltével**

is.” OLÁH ANDOR eme állítását egy gyógyulással illusztrálja, amit maga a (hadi)kifalvi) gyógyult személy ad elő: „– Na, aztán vannak a szemölcsök. (...) Születésem után mingyá kezdett nőni. Hát oszt egyik asszony mondja (...), reggel keljek föl, (...) forduljak a napnak szembe és mondom, hogy 'engem hívnak lakodalomba, de én nem megyek el, elküldlek tüktöket. Menjetek!' Phü, phü, phü, háromszor köpjén el. (...) Szóval, háromszor, de napfelfötte előtt, mikor kel fel a nap, úgy kivörösödik, gyorsan akkor addig a nap felé simítsam el (a szemölcsöt), a nap felé köpjem. Megcsináltam, Isten bizony, element.” (OLÁH 1986: 53–54.)

OLÁH ANDOR szerint a gyógyulás önhipnózis eredménye, de az eljárás módja azt jelzi, hogy a régiek úgy hihették: ha a Nap a saját varát, **faltjait** el tudja égetni a saját **tüze**ben, akkor elbír a mi szemölcsseinkkel is; ez magyarázná a máskor halálos bűnnek számító, Nappal szembeni tiszteletlen viselkedést. (Ami az újholdba fektetett bizodalmat illeti, ennek talán az a magyarázata, hogy a Hold ragyáit – ha ideiglenesen is – a holdfogyta törli le.) A **napgyermek** varasságával a mesékben is találkozunk; a *Disznóficó* című mese hőse úgy szabadul meg ragyáitól, hogy levetett varas bőrét felesége **anyja** elégeti.

Arany hajkorona. A **napsugarak** jelképéként a napisten **arcát** arany (szőke, fehér, vörös) **hajfürtök** keretezik. **Apollón** nyíratlan, hosszú **hajú** isten. Archaikus szobrain fonatokban vagy kibontva tertil a vállára, a híres *Belvederei Apolló* kontyot visel a feje búbján, pont olyant, mint a **Buddha**.

A napisten **hajának** hosszúsága erőnlétét jelzi. *Sámson szintén nyíratlan, azért*

olyan erős. A **hajában van az ereje**, mint a Napnak a **sugaraiban**. Amikor Delila „**lenyírat**ta az ő fejének hét fonatékát (...)”, eltávozik tőle az ő ereje. (Bír 16,19.) **Héraklész**, amikor 3 nap után kivágja magát a tengeri szörny gyomrából, kopasz és vörös, mint egy újszülött.

Az obi-ugorok „**aranyhajfürtös**”-nek nevezik a Napot, „**az ő hajfürtjeinek erejénél fogva nyár, van tél.**” Az Ob jege megolvad, ha „**Aranyfejedelem hajfürtjeit szét-ereszti**”. Vízirovarok sütkéreznek a **hajában**, és **hajfürtjén ott áll a nap.**” A **haját** ő is vagy kontyban viseli, vagy 7 ágba fonva. „**Hét ágra süt a Nap**” – mondjuk verőfényes napsütésben. A **7-es szám** ugyanilyen jelentéssel bukkan föl az obi-ugor „napimákban”: „**Nyisd ki hét oldalú házad hét ajtaját, és engedd ki a Nap sugarait**”. „**Hét szögletű szent nyergedre – az előbukkanó Nap arany sugárkévéjét ... sugározta föl.**” (RÓHEIM 1984: 96–97. Vö. azzal, hogy ókínai felfogás szerint a Nap 7 stációt jár végig mindennap, **Mithras-Solnak** 7 ágú **sugárkoronája** van, s a manicheusok 7-szer imádkoztak hozzá naponta.)

A nagyszentmiklósi kincs „**lánghajú**” fejedelme is minden bizonnyal a napistent, mégpedig a nyárban diadalmaszkodót ábrázolta. (A korsón látható másik három jelenet a többi évszak szimbóluma. 87. rajz.)

„**Isten szeme mindent lát.**” A **világosság**, **fény** szavak és a „**szeme világa**”, „**szeme fénye**” kifejezések sok nyelvben összetartoznak. A képzet, amire ez a metafora utal, általános és igen régi eredetű lehet (a **tűz** felfedezése előtti időkben keletkezhetett). Az az alapja, hogy igazán csak a Nap világít meg, tesz láthatóvá

mindent; és mivel a világot a magasból lehet áttekinteni, és a napfény világossága – *tiszta* időben – szinte mindenhová behatol, a mitologikus észjárás szerint ebből az következik, hogy a Nap látja a legjobban a dolgokat. Így alakult ki a mindent látó, következőképpen mindent tudó napisten képe. Az afrikai fanok így imádkoznak hozzá:

„Nap, te, aki mindent látsz,
Te, akinek ragyogása
Áthatol a sötét felhőkön,
Téged köszönt ez az ima, Nap,
Ég királya, isteni vadász...”

A mitologika szerint, aki mindent lát és tisztán lát, az látja a jövőt is (fr. *clairvoyance* „jövendőmondás”, szó szerint „tisztánlátás”). Ezért a napisten a legfőbb látnok, a jövendőlés és a jósok istene is. Ezért mondhatta magáénak **Apollón** az antik világ első számú jósdáját Delphoiban (volt több más jóshelye is). Ezért lesz Hermész szent madara, a **daru** több más madárral egyetemben **Apollóné**, hiszen az ókori jövendőmondók: a madárjósok a madarak röptéből, kiáltozásaiból jósoltak.

Egy antik görög mítosz a **darvak** és a **pigmeusok** közti harcról mesél. Egy másiktól megtudjuk, hogy Héra egy pigmeus fiút **darumadárrá**, vagyis jóssá változtatott. A fiút Mopszosznak hívták, ahogy több hírneves görög látnokot. Egy másik Mopszosz, az **argonauta**, **Apollón** tanítványa volt, és értett a madarak nyelvén. Nemcsak jósolt, hanem – ahogy azt elvárták a jövendőmondóktól – gyógyított is Aszklépiosz (vagyis **Apollón**) módszerével, mely abból állt, hogy a napisten Hermészről kapott 7 húrú lantján a minden-ség harmóniáit zengedezte a betegnek, s amellyel a 7 szent magánhangzó lélekgyó-

gyító énekét kísérte. Zenével gyógyít a **sá-mán** is, miközben ráolvas a betegre. A szó mágiája, a költészet, jóslás, ráolvasás tehát szintén napisteni varázs, de a gyógyításban illetőleg a rontásban a látásnak, a **szemnek** a néphit szerint talán még a kimondott szónál is nagyobb szerepe van (l. **szemmel** verés, hipnózis).

A görög mítoszok **leghíresebb látnoka** **Teiresziász** volt (a név „csillagjós”-t jelent, gör. *teirosz* „égi jel”, „csillagzat”). Két leánya közül az egyik, **Daphné** (alighanem azonos azzal, akit **Apollón** hiába üldözött a szerelmével) híres szibilla („jósnő”) lett; a másik, a látnoki képességekkel szintén megáldott **Manto** egy **Mopszosz** nevű fiút szült **Apollónnak**. Ez a **Mopszosz** is jós lett. **Kasszandrá**t, a trójai királylányt **Apollón** tanította meg a jóslás művészetére, és **Kalkhász**, a trójai háború görög látnoka **Apollón** papja volt.

Sok jós a másik napistent, **Héliosz**t mondhatja **ősapjának**. **Kirké**, **Médeia**, **Kalüpszó** varázslónők az ő leányai (unokái) voltak. **Héliosz** **Rhodétól**, szigetének, **Rhosznak** a névadójától származó 7 fia (hány fia is lett volna, ha nem **hét?**) mind csillagász és jövendőmondó volt. (Rhodé egyébként **„Rózsza”** magyarul, és a **„rózsaujjú Hajnal”** egyik neve lehetett.) A monda szerint **Héliosz** egyik fia alapította **Héliupoliszt**, és tanította meg az egyiptomiakat a csillagjóslásra.

Annak a hiedelemnek, hogy a **Naptól** származik a jövőbe látás tudománya, racionális alapja van. A jóslás az előrejelzés mágikus formája. Az, aki az égitestek járását, kelését figyeli, veszi azok (előre-)jelzéseit, vagyis a jövőbe lát.

A megvilágosodásnak nemcsak a vakító napfény, hanem a **villám** is jelképes eszköze (s persze, Isten haragjának figyelmeztető jele; vö. „sugárzó tekintet”,

„villámló szemek”). A villámcsapásszerű felismerésnek ősidők óta nagy szerepe volt a jövődőlésben. A sötétben felvilámló fényben csak a feltűnő alakzatok ismerhetők fel, s az éles kontrasztok is csak azt emelik ki, ami lényeges. A fény kialakása után még sokáig káprázik a szem, és a káprázat mint egy halványuló fénykép véli a látottakat az emlékezetbe. (De ez még csak a megvilágosodás kezdete. A valóság káprázat – mondja a hindu bölcs –, az igazság túl van a káprázaton. Az igazságot viszont a Nap tudja. Ezért néz az igazlító a Napba. S ha meg is vakul, annyi baj legyen, legalább a valóság nem zavarja az igazság felismerésében. A leghíresebb látókok és költők, mint Teiresziász vagy Homérosz, vakok voltak, semmi sem zavarta belső látásukat.)

Babilonban *Samas* és *Hadad* (*Marduk*) napsugár- és villámkezükkel együtt írták döntéseiket a báránymájba a jósoknak. Az Ószövetségben az isteni akaratnyilvánítás legmeggyőzőbb jele, ha az áldozatot az oltáron az égből lecsapó tűz, vagyis villám gyújtja meg (1 Kir 18,37–38). Láttuk, *Héliosz* korbácsát villámkötegből fonták, s más jelek is arra utalnak, hogy eredetileg a villámot sokhelyütt napisteni attribútumnak tekintették.

A gyógyító *Apollón* negatív aspektusában a hirtelen halál, a gyorsan terjedő járványos betegségek okozója volt, mint a vícsolok *Táuja*. Gyógyító–rontó szerepkörében kettősség érvényesül, mint ahogy pásztoristenként is a nyájak oltalmazója és farkasa volt egyszerre. Mindkét minőségében a nyíl: „szeme sugara” volt a fegyvere. (L. még „istennyila”, a „halál nyilai”, a „pestis nyilai”, a „halálos szerelem nyila”, mely a szemén keresztül hatol az emberbe, úgy betegíti meg.)

Napisteni és viharisteni funkciók szétválaszthatatlanul összekeverednek, hiszen *Apollón*, *Assur*, *Táu* és más napistenek nyilai a közfelfogás szerint a Nap ártó sugarait jelképezik, a villámnyilak *Indra*, *Hadad*, *Marduk*, *Jahve* és más ég- és viharistenek attribútumai, ugyanakkor a Nap által okozott halál mindennek nevezhető csak gyorsnak nem, viszont a gyors halálnak mégiscsak a villám az alkalmas jelképe. (Mintha a magyar néphagyomány is emlékezne a „Nap villámaira”; a „derült égből lecsapó villám” ki mástól jöhetne?)

Aki mindent lát, látja a jót és a rosszat. Ezért lett a Nap „Igazság Napja”, a legfőbb bíró a régiek képzeletében. *Iustitia* (az „Igazságszolgáltatás”) bekötött szemű képmása viszonylag újkeletű. Eredetileg nyitott szemmel ábrázolták, úgy, amint éppen ránk mered, vesékig hatoló pillantással (e kép bibliai eredetű: Zsolt 7, 10).

Egyiptomban a mindent látó Nap és a legfőbb bíró maga *Ré*. Ő tesz igazságot az örök ellenségek, *Széth* és *Hórusz* (*Ozirisz*) között, akiknek harca az örök körforgást jelképezi. *Rét* leánya, *Maat* („Igazság”) mindenhová, alvilági hajóútjára is elkíséri. A (halott) Nap és *Maat* a főszeplő az elhunytak cselekedeteinek megítélésében is. *Anubisz* és *Thot* az elhunyt szívében egy toll (*Maat* jelképe) ellenében teszi mérlegre a holtak bírójá, *Ozirisz* jelenlétében.

Egyiptomban a „Nap szeme” önálló életre kelt. Utó és *Nehbet* kobra- és keselyűistennek a Nap tüzes szemét tesztítik meg. De a „Nap szeme” volt Ízisz (*Háthor*) is, őt nevezhették a gnosztikus iratok *Koré Koszmunak*. (Gör. *Világ Szemefénye*, *Világ pupillája*) illetve „Világ leánya”). Megjegyzendő, hogy az egyip-

tom i istenszem-ábrázolásokon az frisz vagy pupilla alakja és színe olyan, mint a napábrázolásoké: kissé belapult, vörös **korong**, amilyennek a kelő vagy nyugvó Nap látszik. **Mut** istennő szintén a Nap vigyázó **szeme** volt, **Amon** feleségének a szerepkörében. **Amon-Ré** kultuszában ő az, aki **oroszlán** alakban küldi a **tűzköppő kígyót** és a **keselyűt** a fáraó ellenségeire. A **kígyómarás**, a **keselyűcsőr** csípése a Nap égető **sugarait** jelképezik, átvitt értelemben ők a büntető igazságszolgáltatás eszközei (**Jahve** is küld **tüzes kígyókat** büntetésül a sivatagban tévelygő népre).

A babiloni **Samasnak semmi sem kerülheti el a figyelmét**. Ő a jog és az igazságosság istene, ő **diktálja a törvényeket Hammurapi királynak**, őt tartották a **szereződések (szem) tanújának**. Egy kasszita kori naphimnuszban (Kr. e. 1200 előtt) a természet és az idő szabályozásán, az élőkről való gondoskodáson kívül ő fedi fel a titkokat, bünteti a bűnt és felügyeli az ember összes cselekedetét. Azért látható a Hold és a Vénusz társaságában a babiloni határköveken, hogy elriassza a határsértőket (**11. rajz**).

Mithra, a nappal mindent látó istene ugyanezért kapta a perzsáktól a „**határok kiegyenesítője**” nevet, és lett a (béke)szereződések istene. Mint **Ahura Mazda kocsijának hajtója**, ő volt a teremtő **szeme**, mely ellát a messzeségbe, átlát minden, így rajta keresztül nyeri tudását a főisten.

Az indiai **Mitra szeme Szúrja**, a „**Végső Igazság**”, ahogy a napistent nevezik. Ő volt az egyetlen, aki látta, amikor **Ráhu démon** belekörttyölt az istenek halhatatlanná tévő italába, aminek a nap- és a holdfogyatkozások örökös sora lett a következménye.

Héliosz Szúrja görög megfelelője. Ő a **panoptész (pantepoptész = „mindent látó”)** isten, „**Fáradhatatlan Szem**”, „**Szemünk világának forrása**”, „**A szemek sokat látó anyja**” (**Héliosz** éppúgy váltogatta nemét, mint más napistenek). Szúrjához hasonlóan ő volt az egyetlen, aki látta, amikor **Hádész** elrabolta **Perszephonét**, ami szintén rettenetes következményekkel járt; emiatt tűnik el ugyanis a Föld növénytakarója (**Perszephoné**) 3 hónapra minden évben.

Apollón is felbukkan igazságosztó szerepben; egyik megtestesüléséhez, **Orpheuszhoz** pedig, mint **Maat Réhez**, nőalakban társult **Iustitia**: Eurüdiké személyében. E név jelentése: a „**minden-(ki)re kiterjedő igazságszolgáltatás**”.

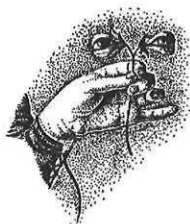
A rómaiak **Solt** a „**világ szemé**”-nek hívták, és a „**Nap szemére és az igazságra**” esküdtek.

Az uráli napisten egyik neve **Világ-ügyelő** (-figyelő!) **Férfi** volt, ami a szanszkrit **Avalokitesvara** tükörfordítása. **Avalokitesvara** kínaiul **Kuan-jin**. A népszerű kínai buddhizmusban ő az „**ezer szemű és ezer kezű**” Igazság, aki a Napban lakozik. (Az igazságszolgáltatásnak – amint a szólás tartja – „**messzire elér a keze**”.)

Az újvilági napistenek is az igazság bajnokai. Egy ironikus hangvételű kecsua monda szerint egyszer a férfiak föllázaadtak az asszonyok ellen. Összegyűltek és panaszkodtak: „**Rosszul bánnak velünk, dolgoztatnak, miközben ők vadászni járnak. Ami halat, vadat hoznak, nekünk kell elkészítenünk a számukra, ők csak parancsolgatnak. Meg fogjuk ölni mindnyájukat, mert erkölcstelenül élnek, és nem ismernek törvényt. Nem akarunk a rabszolgáik lenni.**” Így is tettek. De a Nap, az igazságos **Inti**, látott mindent, és azt mondta: „**Feleségem, a**

Hold ne világítson többé a sötétben az embereknek, és én sem fogok többé ragyogni a nappali égen. Éljenek örök sötétségben, gyűlölöm őket.” Azzal prémsapkát (felhőt) nyomott a fejébe és elbújt, a Hold meg melléje.

A Bibliában sok hasonló képpel találkozunk. Isten is felhőbe rejtőzve fordul el a bűnös néptől, elveti azt szemei elől (1Kir 9,7). Fénytrónusának kerekéről, a trónálló kerubok szárnyairól „vigyázó szemek” figyelnek (Ez 10, 12). Amikor mint igazságos bíró a vesébe pillant, azokat a szívekkel együtt mérlegre teszi az év fordulóján (a Mérleg havában) esedékes mérlegeléskor. (Ézs 40,12; Jer 11, 20.) A mindent látó Nap (Isten szeme) törvénykező szerepé-

112. Részlet
Francesco del
Cossa: Szent Lucia
c. képe nyomán.
1470 után.
Washington,
National Gallery of
Art

ről énekel a zsoltár, de csak a sorok között olvasva érthetni meg (abból, hogy a Nap heve, az Úr világos törvényeinek dicsérete, a szem, és a Nap aranyának meg mézésének emlegetése egymás után következik a versekben): „...nincs semmi, a mi elrejtőzhetnék” (a Nap) „hevétől. Az Úrnak törvénye tökéletes, (...) parancsolata világos, megvilágosítja a szemeket. (...) Ítéletei (...) igazságosak. Kíváncsabbak az aranyánál, (...) édesebbek a méznél...” (19, 7skk).

Az égi tűz igazzá teszi a hamist; Isten keze „eleven szenet” érint a próféta ajkához, hogy „tisztá igazat” szóljon; a hazug beszédűek nyelvét tüzes nyíl (!) döfi át; „odaát”

tisztítótűzben szabadulunk meg bocsánatos vétkeinktől (Ézs 6,6–7; Sof 3,9; Zsolt 120, 3–4).

A Messiást MALAKIÁS az „**Igazság Napja**”-nak nevezi (4). Az egyházatyák és a manicheusok **Krisztus**ra vonatkoztatták a „Világnak világossága” elnevezést. Az evangéliumi Jézus azt mondja magáról: „*En vagyok az út, az igazság és az élet...*” (Jn 14,6), és többször él a napvilág és a megvilágosodás (igazság) metaforájával (Lk 12, 2–3; Mk 4,21–22). János úgy ír róla, mint az „*Igazság Lelké*”-ről (Jn 16,13), „*benne vala az élet, és az élet vala az emberek világossága; és a világossága a sötétségben fénylik, de a sötétség nem fogadta be azt. (...) Az igazi világosság (...) megvilágosít minden embert.*” (Jn. 1,4 skk.)

A **Jelenések Krisztusa** még napistenhez illően a világon ítélkezik, de az öke-resztény írók a Nap világosságát már csak hasonlatként használják. Mégis, a pogány eszmék erejét jelzi, hogy a népi vallásosságban Jézus és az igazlító Nap, a szellem és a Nap világa újból és újból összekeveredik. (Mint PETŐFINÉ: „*Ha majd a szellem napvilága Ragyog be minden ház ablakán.*”)

Ahogy a látás és az igazság a világossághoz, úgy a vakság, elvakultság és a hamisság a sötétséghez kapcsolódó fogalmak. A sötétség a szellemi vakság, sötét butaság, elvakult gonoszság kifejezője (l. „sötét alak”, „de sötét vagy”), mivel fátylat borít a rendtelenségre, bűnre, törvényteleniségekre. (Ez nincs ellentmondásban azzal, hogy a napisten igazlító szolgálai, a jósk között sok vak is akadt. Fizikai vakságuk tette lehetővé, hogy a valóság ne zavarja őket a mélyebb igazság felismerésében. Tény viszont, hogy e fogalmak értelmezése kö-

rül nagy a zavar. L. Iustitia előbb ránk meredő, utóbb bekötött szemű ábrázolásait.) A napmítoszok tárgya a világosság és a sötétség harca, aminek kimenelete a fény naponkénti, évenkénti csökkenése, növekedése szerint alakul. A sötétség győzelmét a fény elrablása vagy kioltása fejezheti ki, amit viszont a nap-hérosz megölése, föld alá hurcolása, hájának levágása, megvakítása szimbolizál. Egy Kr. e. 2000 körül följegyzett *Tammúz-sírató* így búcsúztatja az istent:

„Az uralkodó, az ország ereje, nem él
többé!

Elpihent delelő ökörként,
megfáradott bárányként elnyugodott!

...

„Hol van a hős, Tammúz, jaj, hol van?” –
kiáltom.

...

„Tammúz a hegyekbe vonult!” – kiáltják
vissza.

„Az erős megvakult a hegyek közt!” –
kiáltják vissza.”
(RÁKOS SÁNDOR fordítása)

Sámsont háromszorosan is megfosztják fényétől; lenyírják a haját, kiszúráják a szemeit és börtönbe zárják (ahol mindazonáltal vele hajtadják az idő malmát. Bir 16, 19skk).

Óriót is megfosztják a szeme világától, és a világtalan hérosz a Naphoz megy, hogy gyógyítsa meg. Ez meg is történik; a Naptól – erre láttunk már példát – főleg olyan betegségek elmulasztását remélték, amelyeket okozhat. Órión mítosza azonban nem erről, hanem egy fontos csillagászati eseményről szól. Az Orion csillagkép akkor „vak”, amikor sötétben van, azaz látható az éjszakai égen, és ak-

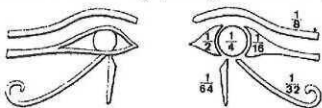
kor nyeri vissza „látását”, amikor találkozik a Nappal, s az a fényét – úgymond – neki adja. A mítosz latin elbeszélője a *lumina restituere* („visszaadni a látását”, szó szerint „helyreállítani a világosságát”) kifejezést használja. És miért volt fontos csillagászati szempontból, hogy a csillagzat visszakapja a (szeme) fényét? Azért, mert találkozása a Nappal a **nyári napfordulót** jelezte.

A **téli napforduló**hoz egy megvakított szent legendája kapcsolódik. A leg-sötétebb téli napok szentjének, Luciának a neve a latin *lux*, „fény” szó származéka, de közvetlenül a Napot világra segítő pogány isteni bábától, Lucinától kapta (112. rajz). Lucina („fényes”, „napfényre hozó”) még nem volt vak, hiszen alakja és neve az újjászülető fényhez kapcsolódott. Luciát viszont azért vakították meg legendájának kiáltói, mert azt akarták kifejezni vele, hogy vértanúsága (dec. 13.) a legsötétebb naptári időszakra, **Krisztus** születésének adventjébe esett.

Oidipusz önmagát vakítja meg, büntetésül, amiért saját anyjával hált. Akadt ókori szerző, aki a megvakítást a kiherélés euphemiájaként értelmezte. Nemcsak formai okokból – a két **szemgolyó** megfelel a másik páros szervnek (a nyelvben is: már csak azért is, mert ami gömbölyű, annak nevét rendszerint ajakkerekítéses magánhangzóval képezzük, ezen túl, mintha az indogermán nyelvekben a „szem” és a „tojás”, „here” elnevezései közös töről erednének; pl. gör. *augé*, oraszisz = „szem”, orkhisz = „here” – vö. *organon* = „szerv”, *orgasz* = „bujavágy” –; ném. *Auge* = „szem”, „tojás”, „tojáscsúcs”, Ei = „tojás”; ang. *eye* = „szem”, *eyeball* = „szemgolyó” – vö. *ball* = „here” –; *egg*

„...ÉKES, SZÉPSÉGES Ő, TÜNDÖRKLETES...”

= „tojás”; fra. *oeil* = „szem”; *oeuf* = „tojás”) –, hanem mert ez az elkövetett bűn logikus büntetése. A pszichoanalitikusoknak is ez a véleménye. A mélylélektan érvei azonban magukban nem meggyőzőek. Ha viszont tudjuk, hogy Oidipusznak egy „dülledt szemű” naphérosz lehetett a modellje, mindjárt más a hely-

113. Hórusz széttépett szeme a megfelelő törtértékekkel.

zet. Történetének legfontosabb állomásai: kitevés csecsemőkorban, apagyilkosság, a szfinx legyőzése, vérfertőzés az anyával, megvakítás mind naphéroszi származásra vallanak. (Ami a megvakítás módját illeti, a szoláris mesehősöknek nem kiszúrák, hanem – mint a herélésnél – kivájják a **szemét**, így a **golyók** épek maradnak, s amikor a rend helyreáll, a hős visszakaphatja őket. L. a *Lélekrafló tündér* típus meséiben.

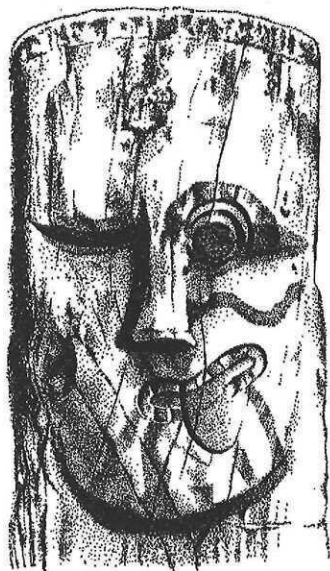
A mitikus incestusnak igazán csak kozmikus szinten van értelme. A Napot a Föld szüli, ugyanakkor a Földet a Nap is termékenyíti meg. De mivel a Nap egy sugárzó **korong** csupán, a szimbolizáció ilyen átfedései, mint amilyen a **szemek** megfelelése a heréknek, vagy a **napsugarak** fallikus felfogása, teljesen érthetőek.

Néha egyenesen a Nap **szemének** tulajdonítanak nemzőképességet. Az óegyiptomiak a Nap **könnyeit** ondónak tekintették, mondván: az emberiség (remetj) a Nap (Ré) **könnyéből** (remít) keletkezett. A perui indiánok is azt hitték, hogy az **aranyos hímporú lepkétől** az **aranybajszú kuko-**

ricáig minden **Inti aranykőnyéből** lett. Ez a mitológia egyenes következménye.

A világitó testeket a régiek Isten **sze-meinek** is nevezték. Egyiptomban a **Napot** és a **Holdat** az ég-**Hórusz jobb és bal szemének** tekintették (3. rajz), és ebben a jelképrendszerben a holdváltozásokat az fejezte ki, hogy Széth Hóruszal vívott örökös párviadalában havonta széttépi ellenfele egyik **szemét**. **Hórusz** darabokra „tört” **szemét** az egyiptomiak matematikai jelnek is használták, mégpedig a törtek jelzésére, amire a gabonaszemek mérésénél volt szükség (113. rajz). A **szem** ez esetben **mag**, több nyelven **rügykezde-**

114. A nap- és holdszemű Ódin. Festett, faragott faoszlop. Hegge, Norvégia

mény is, ami megintcsak a mitologikus gondolkodásból következően sok nyelvben „férfimag”-ot jelent (lat. *semen*, ang. *seed*). **Ozirisz** nap- és holdisten maga volt a meghaló (földbe vetett) gabonaszem, s az abból kikelő új élet. Az aranyló gabonaszem a napmagzat jelképe is, amit az égen egykor az aratásra jelt adó Szűz csillagkép méhében ragyogó *Spica*, „Kálász” csillag jelzett (l. a *Kalászos Madonna* ábrázolásait).

Amaterasu Idzanagi megdörzsölt bal szeméből, holdfivére az *égytaty* jobb szeméből hulló könnycseppből születik. A kínai mitológiában is az *Ég* (*Pan-Ku*) bal szeméből lesz a Nap és a jobb szeméből a Hold. A tibeti mítosz úgy meséli, hogy *Lumo* istennő jobb szeme a Nap, bal szeme a Hold, felső fogai pedig a bolygók. A délkelet-ázsiai *Aedie* főisten égarcának jobb felén a napszem, bal felén a holdszem világít. Az óind tűzisten, *Agni* egyik szeme szintén a Nap. Az óind *Mitra* is napszemű isten volt. Az iráni mitológia főistenének, *Ahura Mazdának* is szeme a Nap, s ugyanezt mesélik a „sugárzó” *Jimáról*, aki azt kívánta, hogy alattoalói istenként tiszteljék, amiért is büntetésül az alvilág uralkodója (halott napisten) lett. *Odalenn* nem láthatta többé a Nap fényét, azaz megfosztották szeme világától (avesztai *hvarnah*, „sugárzó dicsfény”, a *hvar*, „Nap” szóból). Egy kusán érmén *Jimát* „szeme fénye” madáralakban hagyja el.

Napszemű, holdszemű égarcok merednek ránk a szibériai *sámándobokról* (61. rajz).

Az északi germánok főistene, *Ódin* félszemű: ép, nyitott (kerek) szeme a Nap, lehunytt szeme a Hold (a lehunytt szem íve akár az újholdsarló: 114. rajz). „Az a tűzszemű” – mondták róla. Úgy

mesélték, hogy a fél szemét a jóslás tudományáért adta cserébe. A holdszemét. Azért épp ezt, mert a Nap a világos értelem, az *apollóni* ráció égítette, a Hold viszont a sötétségben tapogatózó *dionüszoszi* mágiáé, varázslásé, jövőbelátásé. (Teiresziász is szeme világáért cserébe kapta az istenektől a belső látás képességét. Tanulságos, hogyan vakult meg. *Héra verte ki a szemét mérgében, mert Teiresziász azt merte állítani, hogy a szex több élvezetet okoz a nőknek, mint a férfiaknak. A jós tudta, mit beszél, mivel életének egy szakaszában nőalakban élt. (Mint a napistenek!) A történet belső logikájából adódik, hogy a megvakítás mélyebb értelem szerint itt is férfiatlantást jelent.*

Az ószövegségi Istennek 7 szeme van: a Nap, a Hold és a szabad szemmel látható 5 bolygó (Zak 4, 10). Az a kép, hogy a Nap Isten szeme, tovább él a keresztény szimbolikában, de az Egy Istennek egy szeme van csak; a Szentháromság-ábrázolás ennek közismert példája (46. rajz), Hieronymus Bosch képe (*A Bölcsesség asztala* avagy *Az Isten szeme*) pedig legszebb példája. És tovább él abban a szóképben, mellyel „szemünk fényé”-nek nevezzük gyermekeinket (a teremtetéstörténetekben Isten első gyermekei a Nap és a Hold).

Maguk a napistenek is sokszor félszeműek. *Lugról*, a nyugati Nap istenéről mesélték, hogy egyik szemét mindig lehunyta, hogy varázslónak higgyék, mint *Ódint*. A kelta mitológiában félszemű napistenek harca folyik. A szembenálló felek *Balor* és *unokája, Lug*. Történetük *Akrisziosz* és *Perszeusz* mítoszához hasonlóan a két félév napkirályait testesítik meg. *Csatájuk*, amit a kelta újév

alkalmával, nov. 1-jén vívnak, *Lug* győzelmével ér véget. *Lug* a fél szemét lehunyva céloz és talál csodálatos lándzsájával, egyenesen *Balor* egy szemének a közepébe. (A képzet kialakulásának alapja: a harcosok lehunyják fél szemüket, amikor céloznak, a harcosok fő istene, hogy jobban lásson – ez a legfőbb tennivalója! – a fél szemét szintén lehunyja.) Egy másik északi napisten, a skandináv *Baldur* („Úr”) úgy hal meg, hogy a vak Hödr egy „aranyággal” (fagyönggyel) találja szíven. Fanyársal szúrja ki Odüsszeusz *Polüphemosz* egyetlen homlokszemét (a ciklopsz Poszeidón tengeristen fia volt, vízből született hát, mint a napisten, és mint amaz, ő is kövér juhairól volt nevezetes). Egy mezopotámiai agyagtáblán (12. *rajz*) a halál-isten látható, amint egy ciklopikus nap-szörnyet fejez le.

A Nap fallosza. Bronzkori nap-testű emberábrázolásokon (2. *rajz*) az alak karjai, lábai, nyaka a jelzésszerű fejjel és hatalmas nemi szerve *napsugarasan* nőnek ki a *korongból*, ennek felel meg a jelentésük is. Egyenértékűek (kéz, láb, kézben a fegyver, nyak és fallosz) és megfelelnek a máskor szintén *napsugarakat* jelképező *hajzatnak*, szakállnak. Szerepkörük is fedi egymást. A Nap ereje – nemzőereje is – a *sugaraiban* van, a *sugarai* válnak tehát kézzé, lábbá, fegyverré, utódnemző szervvé, mely ebben az összefüggésben a *koronggal* mint herezacskóval alkot egészt, ahogy a *naparc hajjal* és szakállal. Így érthető igazán, miért lett – a *szemgolyó*-here analógia párhuzamaként – a *láb* a fallosz euphémiája, miért hívják a vérfer-tőző héroszt Oidipusznak, azaz „*Dagadt láb*”-nak.

Az elsődleges nemi szervekre a másodlagos nemi jelleg utal. Ezt régóta tudja az ember. Ezért volt olyan kényes minden időben a férfi a férfiasságát jelző férfiúi díszére, s gyászolt, ha elvesztette, vagy épp azzal gyászolt, hogy egy időre lemondott róla. Általánosságban a beretvált *arc*, kopasz fej a nőkről való lemondás önkéntes vagy kényszerű jele volt: kopaszok voltak az egyiptomi papok, borotváltak az eunuchok az asszír domborműveken, borotválják a buddhista boncok és lámák a fejüket, és a katolikus szerzetesek illetve apácák szüzen-ségi fogadalmának nyilvánvaló jele a legutóbbi időig a kiborotvált tonzúra, levágott haj volt.

A kemény fallosz (1. *pallos* szavunkat és a kedélyeskedő szóhasználatban más fegyvert idéző szinonimáit: rúd, dorong, bunkó, dárda, szerszám, löveg stb.) a szerelmi csatározások fegyvere, de az állatok hímjai, a csődörök, kandúrok például, amikor a nőstényekért küzdenek, egymás harc közben is ágaskodó nemi szervét támadják, nyilván azzal a céllal, hogy a másikat a pázásra alkalmatlanná tegyék. Ez történik a szoláris mítoszokban – ha csak jelképesen is. A napisten, naphérosz megfosztása *hajjától*, látásától, fegyverétől férfiatlanítását, azaz fényereje elvesztését jelenti, amit az indokol, hogy a Nap meggyengülése a Föld terméketlenségét vonja maga után. Egy jemeni sziklarajz az újkőkör nagy anyaistennőjének és a *sugarasan* kalászhajú napistennek a közösülését ábrázolja (115. *rajz*). A pár férfitagja gyermekméretű az anyányi nőalakhoz képest, de fallosza hatalmas. Ez a kettősség a Nap és a Föld vérfertőző viszonyát fejezi ki; az óriás nemi szerv a Nap férfiasságára,

a kis termet gyermekségére utal. (A Földről nézve a Nap eltörpül a Föld mellett).

„Messzire elér a keze.” A legősibb és szó szerint legkézenfekvőbb napábrázolások azok az őskőkori kézjegyek lehetnek, amelyeket az ősemlék úgy hagyott a sziklafalakon, hogy falnak támasztott, szétterpesztett ujjú kezét vörös festékekkel körbefújta (84. rajz). Hogy tényleg napábrázolás lett volna ez, bizonyíthatatlan, de vegyük figyelembe, hogy a **kéz** később valóban napjelkép lett. Szimbolizálhatta magát a **sugaras napkorongot**, a **napsugarat**, a legfőbb istenség **kezét**, amivel a teremtés műveként kimérte a világot (az ősi mértékegységek testre szabottak, a nevük is mutatja; hüvelyk, tenyér, arasz, könyök, öl, **láb**, lépés); vagy amivel a napisten számol, ír, fegyvert forgat, és amiből ajándékait osztogatja. A perui inkák az újévi „**Új Tűz**” szertartás alkalmával a **napsugarakról** – gyújtott tűzre azt mondták, hogy a „**Nap kezéből**” származik.

A *Rig-véda* hosszú karú, arany **kezű** istennek írja le **Szavitart**, akit az indó-árjak megkülönböztettek **Szúrjától**. **Szavitar**, a költői ihlet és a vallásos rajongás (nap)istene inkább **Apollónnak**, az aranyfogaton száguldozó **Szúrja** pedig inkább **Héliosznak** felel meg. Varuna égistenről, a törvény és rend uráról írják a védikus szövegek: „**Ő, aki az űrben lebeg, mérte föl a Földet, mércéjével, a Nappal.**” (5.85.)

Az uráli napistent is hosszú **kezűnek**, mondják az imaszövegek: „**A napsugarait időnként a 'nap hajfűrtjeinek' nevezik (az északi voguloknál) vagy a 'nap kezének' vagy a nap-sapka-kesztyű névvel illetik. (...)**

A *Világügyelő-férfi*úval kapcsolatban ugyanezeket a kifejezéseket használják:

Te, aranyos nap – az előbukkanó nap keze –, te kelő napbeli arany sugaras, te aranylúd alakú Aranyos, Aranyfejedelem...” (RÖHEIM 1984: 96–97. Vö. a szólással: „**aranykeze van**”).

A kelta **Lug** állandó jelzője: „**hosszú karú**”. **Atont**, a napkorongot **Ehnaton** fáraó művészei **kezekben** végződő hosszú sugarakkal ábrázolták, a **kezekben** az „élet” jelentésű *anh* hieroglifával (116. rajz).

115. Óriás nővel közösülő apró napférfi. Kőkori sziklafestmény, Sa'ib Szamma, Jemen

„**Afrikában a széttárt ujjú kéz mint napszimbólum a szaharai Tasszili falképekig vezethető vissza, melyek a kelő Napot szimbolizálják; e hagyomány elevenségét a napkorongokkal (phila) díszített kuba-busung fadobokra faragott kezek mutatják. Történelem előtti kézjelképeket a dél-svédországi Bohuslän körzetében és a dániai Bornholm-szigeten is találunk. A széttárt ujjú kézjegyek a dán sziklarajzokon mintha égtájkereszt karjainak a végződésesei lennének. (...)** Egyértelműen **napkelte-szimbolikájúak** azok a nagy, felemelt kezek, amelyeknek az ujjai **napsugarakra** vagy **szarvasagancsra** hasonlítanak. Az észak-olaszországi Valcamonica sziklaképein láthatók ilyenek, vagy az anaszazi eredetű petroglifeken Arizona kővé vált erdőiben. (...)

Lefelé mutató, széttárt ujjú kéz szokás szerint *napnyugtát* vagy *éjszakai Napot* jelent; az etruszk napisten, *Cautha* vagy *Uzil* ezt mutatja. A Kr. e. 5. századi Etruriából való tárgy szárnya ifjút ábrázol, hulló bőrű testtel”, amint vízbe merül (MADANJEET SINGH 1993: 40; 118. rajz).

116. Aton fénykezei.
Gömbölyű Nap
Ehnaton sztléjén.
Kairó,
Egyiptomi
Múzeum

A megnyugtató kéztartás (*abhaja mudra*), amellyel a **Buddha** naprozettás tenyerét mutatja, szintén napjelkép. A nagy tanító **brahmanista** napistenektől, például **Szúrjától** örökölte. A kézrátételnek tulajdonított gyógyító hatás, aminek önszuggesztióból származó eredményességét nem akarom lekicsinyelni, a **kéz = napsugár** szimbolikus megfelelésből eredhet. Ezzel magyarázhatók **Illés** és **Jézus** csodálatos gyógyításai. (A régiek csak a „Nap véreből valók”: **sámánok**, **főpapok**, **királyok kezének** gyógyító erejében hittek. Az európai uralkodók a XVIII. században még „gyógyítottak” így.)

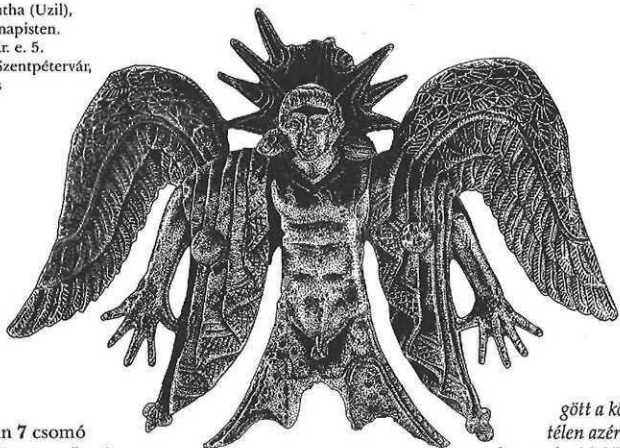
Végül egy adat az európai folklórból. Bretagne-ban és Skandináviában úgy tartják, hogy a *facipőkészítésnél, kötélverésnél előnyös a hosszú kar*. E hiedelem eredetére világít rá, hogy az említett országokban a *Napot facipőkészítőnek és kötélverőnek is hívják*. A kötél, amit a *Fehérlófia*-mesék hősei fonnak az alvilágba való leereszkedéshez, a homályoslató **napsugár** szimbóluma. De tejútjelkép is, és a Nap az, „aki” utat csinál a Tejútról a Földre, a Földről a Tejútra igyekvő lelkeknek. (Ami a facipő készítését illeti, l. Tejút = világfa.)

Szem, kéz, írás, napsugár összetartozó fogalmakként jelennek meg a dogon mitológiában. A dogonok szerint a Napnak **22 sugara** van, és a pupillához hasonlítják (a dogon mitológia meglepő rokonságot mutat az óegyiptomival). E **22 sugarat** a „*Nap szavai*”-nak nevezik. Figyelemre méltó párhuzam, hogy a héber ábécének **22 lángbetűje** van, melyek **sugaras** utak formájában hálózakk be a kabala életfáját, a Nappal megkoronázott Szefiroth-diagramot. (Az egyiptomiak meglehetősen pontossággal határozták meg a Ludolf-féle szám, a π értékét. A $22/7$ törtszámmal fejezték ki, amelyben a számláló a **kör** kerületét, a nevező a **sugarát** jelenti: egy olyan körnek, amelynek a kerületét kiadó zsinóron **22**, egyenlő távolságra lévő csomó van, an-

117. Nagykezü naplányek középkori német katedrálisok kőfaragványain

118. Cautha (Uzil),
Etruszk napisten.
Bronz, Kr. e. 5.
század. Szentpétervár,
Ermitázs

nak a
sugarán 7 csomó
lesz. Két „szent” szám
hányadosa a π , hát nem érdekes?)

Az írás keletkezéséről szóló elméletek egy része az első írásjegyeket a geometrikus napjelekből, spirálból, koncentrikus és pontos körökből vezeti le. Indiában a *szunja-múrti* („nulla formájú”) egyike a Nap legkorábbi jeleinek. Úgy vélik, a matematikai zéró fogalmának a felfedezéséhez ez a jel vezetett. A nullát az arabok ponttal jelölik, mi körrel; hindu neve, *szunja* azt jelenti: „üres”. Az egyiptomi hieroglif, azaz „szent” írásban a kör az ég és Ré jele. Az egyiptomi Atum napisten nevének „minden” vagy „semmi” a jelentése. Kínai tudósok szerint a neolitikus kerámiák napábrái (Kr. e. 4300–2500) szolgáltak az első kínai írás alapjául.

Észak-európai hagyomány szerint is a Napnak (Ódin bölcs, ép szemének) köszönhetjük az írást. (Az isten felakasztotta magát a világfára, és 9 nap, 9 éjjel függ-

gött a kötélen azért, hogy a fa oldalába rótt szent rúnokat megtanulja.) Az írás feltalálását az egyiptomiak Thotnak, a görögök Hermésznek tulajdonítják, de mindkettő a Naptól tanulhatta, hisz világgosságukat (a szellemi is) tőle kapták, s Hermész, a Nap sugarövezetében keringő Merkúr megszemélyesítője csupán a Nap sebesen író keze volt, a fej maga Nap, hiszen az írás a bölcsesség tanújele, és a mindentudó ő volt, nem a kísérője.

A Nap szíve. Szúrja a „Végső igazság”, az igazságnak pedig – vélik a hinduk – a szív a lakhelye. Ezért a vörös napkorongot, mégha arcot rajzolnak is neki „Szúrja szívé”-nek hívják, amiben Visnu és párja, Laksmi istennő ül. A Buddha a Napot „tüzes szív”-nek nevezte. A 7–8. századi japán császári ediktumok ismételtén a „Nap fényes, tiszta, becsületes és őszinte szívé”-re hivatkoznak, mint a kíváncsok állampolgári erények

forrására. A mexikói indiánok egyedül az emberi **szívet** tartották méltó „nap-tápláléknak”.

Az asztrológiában a **szív** a **tüzes** Oroszlán jegy hatalma alatt áll, s az Oroszlán a Nap otthona. Az Oroszlán csillagkép legfényesebb csillagát, a *Regulust* („Királyocska”, „Kiskirály”), amit PTOLEMAIOSZ görög csillagász az **évkör** 0. fokának nevezett ki (a Reguluson áthalad a látszólagos **nappálya**), „Oroszlán-szív”-nek is nevezik.

Egyiptomi mintára a **szív** az európai gondolkodásban is „napos” erények fészke: a bátorságé, igazságosságé, egyeneslelkűségé, bölcsességé. **Ozirisz** az elhunyt **szívet** mérlegeli, s azt a múmiapólyába tett napjelkép, a „**szívskarabeusz**” képviseli. „*Nézz a szívédbe!*” – tanácsoljuk önvizsgálatul, és amit mi magyarok „*fejből*” tudunk, azt az angol by *heart* idézgeti. A **szív** = Nap **tüze** metafora a keresztény szimbolikában is él; lásd a szentképek **Jézus szíve** ábrázolásait.

Nap ihlette találmányok

A természetes napszimbólumok mellett sok, emberkéz alkotta tárgyból lett napisteni attribútum; ez a megszemélyesítés velejárója. Az emberistent körülveszik eszközei. Királyi jelvények, fegyverek, hangszerek, munkaeszközök, játékok, járművek és más hétköznapi tárgyak akadnak köztük. Bár – mondom – ember alkotta tárgyakról van szó, a mitologikus képzet a Nap ajándékainak tartotta őket. Bizonyos értelemben joggal, hiszen a küllős **kereket** például az ember hamarabb használta napjelkép-ként, mint szállítóeszközként.

„*Síppal, dobbal.*” A hangszerek nem királyi, nem is főpapi attribútumok ugyan, de a szent és profán ceremóniák ének- és zenekíséret nélkül elképzelhetetlenek. A keresztény királyok bibliai eszményképe, Dávid istenes zsoldáraitól és hárfajátéktároló nevezetes; fia, Salamon a földi és égi szerelmet, az *Énekek énekét* énekli meg. A szent szövegeket recitálók tulajdonképpen énekeltek. Énekelt a pap, lett legyen pogány **sámán** vagy bármely vallás felszentelt képviselője; kántált a jós, és a költő, akinek énekét hangszerez zene kísérte, énekmondó volt még a XVIII. században is. Erre vall a költői műfajok elnevezése is (líra, dal, hősének).

Apollónról tudjuk, hogy **napsugarakkal** felhúrozott lantjával ő volt a műszak vezetője, az összes „zenész” műfaj olümposzi védnöke, köztük a történetírást, amin jobbára mitográfiát kell érteni, és a csillagászaté is. A püthagoreusok szerint a **7** planéta és a csillagok a napisten lantjának zenéjére lejt égi táncát; azt hitték, hogy a zenei hangok közti távolság arányosan megfelel a planéták egymástól való távolságának. Úgy okoskodtak, hogy ha a napisten a felelős az égi Rendért, ő gondoskodik a mennyei harmóniáról is (l. a magy. *összhang* fogalom kettős értelmét).

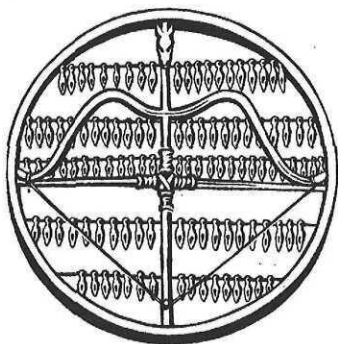
A zene és a hangszerek szoláris szimbolikája nem kötődik sem a **hetes**, sem a **tizenkettes** számhoz, sem a pentatonizációhoz. Visszanyúlik arra az időre, amikor a „lant” még csak egy húrú volt, azaz, amikor még a zenész egyéb hangszer híján az **új** húrját pengette. Az viszont kétségtelen, hogy a **7** illetve **12** fokú hangsor annak nyomán alakult ki, hogy a zenét **Apollónnak** tulajdonították.

Apollónt a mitográfusok **sámánisztikus** istenként emlegetik. Részint hüperboreusz, vagyis északi származása miatt, részint azért, mert mint a szibériai **sámánok**, madáralakban repült a Tejúton, részint pedig egy bizonyos szkíta **sámán** okán, akit Avarisznak hívtak, aki **nyíl**-vesszőn (**napsugáron?**) repült, és ókori források szerint **Apollón** papja volt. Az bizonyos, hogy Szibéria „madárlelkű” **sámánjai** a **Nap** fiainak tartották magukat; énekszóval, zenével gyógyítottak, jósoltak és mesét (történelmet) mondtak, és teszik ezt még ma is, ugyanúgy, ahogy egykor Hellászban **Apollón** papjai.

A **sámán** hangszere a **dob**, régebben azonban az **új** húrját pengetve kísérte magát. Itt-ott Szibériában a **sámándobot** „eredeti nevén” ma is „**új**”-nak hívják, és az altáji **dobok** vázának felajzott és megfeszített („útra kész”) **újra** utal a formája (*119. rajz*). **Íj**lantját, majd **dobját** a **sámán** nem közönséges hangszernek tartotta, hanem varázseszköznek, napisteni attribútumnak (láttuk, **új**, **nyíl** volt **Apollón**nak is a legjellemzőbb attribútuma); és nemcsak gyógyított, jósolt is velük (a *Biblia* is említi a **nyíljós**lást: Ez 21,21). A **nyíl**vessző és a **dob** volt a **sámán** képzeletbeli utazó-alkalmatossága, rajtuk repült révületben a túlvilágra. A magyar nyelv és néphagyomány emlékezik még a **nyíl** és a **dob** varázseszköz-múltjára (l. **nyíl**allás, sorsvetés **nyílhúzással**, istenítélet a mesékben magasba lőtt **nyíllal**, gyógyítás **dobbal**, szítával, a gyerekdalokban „**síppal**, **dobbal**, **nádi hegedűvel**”).

A kerek **dobok** a **napkorongot**, a **Nap** arcát idézik vagy az égisten arcát: az egész égboltot, a különböző fúvós hangszerek (sípok, furulyák) szára és a húros hangszerek húrjai a **Nap** **sugarait**.

Más összefüggésben a **dob** az anyaméhet jelképezi, a dobverő és a **furulya** a falloszt. Együtt a kettő a termékenység és a teljesség szimbóluma. Fuvolával ellenőrizték a régi görögök és a panamai indiánok a leányok szüzességét. **Krisna**, a **pásztor**- és napisten **furulyaszóval** varázsolja el az asszonyokat, **Dionüszosz** bacchánsnői **dobszóra** és az isten **fuvolajátékára** táncolnak.

119. Mongol fjas sámándob (belső oldal). A jelképes nyílvesző lőfejben végződik, a sámánt égbe repítő tálost testesíti meg

A **dobot** eső, azaz termékenységvarázslás céljából verték meg a világ minden részén (a **dob** hangjával a várva várt égzengést idézték meg). Nap-, víz-, és termékenység szimbólumok – például esőt jelző **békák** – együtt láthatók a Kr. előtti századokban készült kínai bronzdobokon.

„A **fuvola** kozmikus jelentősége nyilvánvaló az olyan klasszikus európai zeneművekben, mint **MOZART** **Varázsfuvolája**. Két ’királyság’ szerepel benne, melyeket a fény és az árnyék választ el egymástól. A harc a hatal-

„...ÉKES, SZÉPSÉGES Ő, TÜNDÖKLETES...”

mas, hét rétegű napkörért folyik, amit az Éjszaka királynőjének a 'férje', Sarastro (Zaratustra?), Ízisz és Ozirisz kultuszának főpapja örökölt. A királynőt három udvarhölgy (istennői triász) kíséri, ők pusztítják el a kígyót, mely az ifjú Tamino herceget üldözi, és ők is adnak varázsfuvolát neki. Tamino neve Tammúzéra emlékeztet, Adonisz szíriai és föníciai megelődjére, akinek ifjú szépsége viszont Orpheuszét és Krisnáét idézi fel.”

MOZART operájának azonban nemcsak a szövege, hanem a zenéje is a szoláris szimbolika bűvöletében született, és nemcsak azért, mert a zeneszerző és librettistája szabadkőműves volt – a szabadkőművességben fontos szerepet játszott a fényszimbolika, i. felvilágosodás! –, hanem mert MOZART idejében az európai ember még kereste a mindenséggel a harmóniát. Ez a mű zenei kompozíciójának a rendező elve, mely a kvintkörre épül. MOZART a kvintkör szerint ment végig a hangnemen; a kromatikus skálán 12 zenei hang van összesen, a kvintkörben pedig 12 hangnem – a 12 állatövi jegynek megfelelően. Ezt az elvet követte MOZART oly módon, hogy a legfenségebb harmóniát, a c-dúr hangnemet a napkirályi Oroszlán-jegynek feleltette meg.

A legtöbb műveltségben a furulya és a dob a naptánc legfőbb kísérő hangszere. A naptáncot általában négy táncos adja elő a négy égtáj képviselőjében. A mexikói volada négy „repülője” dob és furulyaszóra kering, „Japánban a négy táncos (jorozuimai) a bugaku nevű szertartásos táncot az említett hangszerek kíséretében adja elő. A perui inkák Inti-Rajmi napünnepén a hagyományos furulya a pincullo, amin alul is, felül is két-két lyuk van a

négy iránynak megfelelően; ezen játszanak, összhangban a tinya nevű, bőrrel bevont kerék dob zúgó hangjával. Az ünnep egybeesik az aratási időszakkal, és a szűz hajadonok egymással versengenek, hogy a négy táncostól, a 'Nap fiaitól' teherbe essenek; nászuk a Nap és a Föld termékeny egyesülését jelképezte.” (MADANJEET SINGH 1993: 114.)

Az európai, s azon belül a magyar néptánc legrégebbi formái közé – első adataink a bronzkorból valók! – a csoportos kör-, lánc-, füzértáncok tartoznak. Rituális alakzatúak (kör, félkör, kígyó, csigavonal, vagyis labirintus) és kozmikus mozgásokat utánoznak. Idényjellegük is ezt tanúsítja. A leánykörtáncot, a karikázót korábban tavasszal járták, a böjti tilalom rá „nem vonatkozott, sőt, ekkor volt a leggyakoribb. A tavaszi termékenységi rítusokhoz kapcsolódó – a múlt században még általános – falujáró, határkerülő, vonuló, kígyózó, kapuzó leányjátékok ciklusában a körtánc is jelentős helyet foglalt el.” (MARTIN 1980:71.) Tegyük hozzá, a hasonló rendeltetésű határjáró körmenetek – például a búzaszentelés – világi megfelelőjeként. A varázslás mindkét formáját a pogány múltból örököltük.

Egészen más típusúak, de ideológiájukban ugyanolyanok a szintén nagy múltú párbajszerű táncok, a régebben karddal, újabban fokossal, juhászkampóval, egyszerű bottal járt ún. botolók. A botoló tánc ritualizált küzdelem, amelynek nem az a célja, hogy győzzön a két résztvevő valamelyike. Épp ellenkezőleg, úgy járják, mint a kozmikus párviadal részesei; a harcnak nincs vége, csak ha „hazamennek a zenészek”. (A botolók eredeti jelentésének legáruklódóbb eleme az, amikor a két táncos a botját a földre

teszi egymáson (égtáj) keresztbe, és felváltva végiglépik a négy „égnegyedet”.)

A fegyvertáncok múltjában azonban fontos mozzanat, sőt eleve eldöntött volt az egyik fél győzelme. Az európai *mo-reszka-táncban* a gonoszt, telet, sötétséget megtestesítő „mórok”, vagyis feketék mindig alulmaradnak a tavaszt, világosságot alakító fehérekkel szemben. Ezeket a táncokat is kora tavasszal járták, azaz a nyilvánvaló szándékkal, hogy segítsek a Napot győzelmében.

Hasonló tartalma volt egykor a páros táncoknak is, mely azonban a személyes motiváltság mellett teljesen háttérbe szorult; kozmikus szinten a naplegény és a földleány tavaszi egybekelését idézték meg. Mutató példája ennek a táncházakban szinte kötelező hagyományos széki leány- és legényviselet. A leányok virágokkal telehintett ruhában, fejkenőben járnak, a legények napsárga *szalmakalapban*, égszínkék mellényben.

Naptjátékok. A néptánc és a népi gyermekjátékok közötti szoros kapocs tanújele, hogy ez utóbbiak is az éves *körfor-gást* játsszák el, a táncéhoz hasonló változatossággal és ugyanúgy idényjelleggel.

Valamikor minden játék kozmikus jelentést hordozott, ha másképp nem, legalább úgy, ahogy HOVLE véli a *dámajáték* eredetét illetően, amikor szabályait *Stonehenge* I. feltételezett működési elvére vezeti vissza. Ugyanez elmondható a többi asztali társasjátékról.

Például a *sakk*ról, aminek 64 kockára osztott tábláján világos és sötét bábuk mérik össze erejüket. A *sakk* indiai eredetű játék, és talán összefügg a 64 *Jógini* kultuszával. A *Jógini* (varázslónők

vagy „anyák”) levegőlények, akik a földön mindig *kört* formálnak. *Bhaja*ra isten követői, aki velük táncol a *kör* közepén. A *Jógini* templomai is *kör* alakúak és nyitottak, mint a nap- és csillagtemplomok általában. *Kör*templomuk közepén a sivalingam áll, mely eredetileg a *gnómon* szerepét is betöltötte. „Az *Agni Puránában Bhaja*ra a Napba olvad, aki útját járva megtermékenyíti a Földet, amit a *Jógini* köre jelképez; az állatrészek a 64 *Jógini* testében az állati létformákat jelképezhetik, melyek fennmaradását az év 12 hónapja során a Nap biztosítja.” (CHRISTINGER 1973: 43–44.)

A *sakk*ot korábban dobókockával játszották. A *kockadobás* döntötte el, hogy a játékosnak melyik bábuval kell lépnie. (Vö. sorsvetés.) Ezt a „játékot Indiában 'bolygócsaták'-nak hívták, és még a 16. századi Európában is 'Mennyei háború', 'Csillagjós-játék' volt a neve, míg a kínai *sakk-tábla* a két táborra osztott *Tejutat* mutatja.” (SANTILLANA–DECHEND, 1969: 161.)

A bábukkal, dobókockákkal (rendszerint kettővel: a két kockával dobható legmagasabb érték 12!) játszható társasjátékok mellett „naptári” játék alapjában véve a *kártya* is. A tarokk például, hiszen 22 számozott lapja van a skízzel együtt annyi, ahány *sugara* a Napnak a zsidó és a dogon misztikában. (A birtokban lévő mexikói „naptükörnek” – l. a *boritón* – 11 *sugara* van és 11 „sugárköze”!) A francia *kártya* egy paklijában 52 lap van a hetek számának megfelelően; 4 színből áll, ahány évszak van az évben; minden szín 13 lapot számol az évet végigjáró Nap (ász vagy király?) és az ő 12 hónapja, illetőleg a 28 napos holdhónapok száma szerint; végül a lapok összértéke 1 hján 365-öt tesz ki.

A legtöbb kártyajátékot négyen játszószák; az osztás és hívás – rendszerint a napjárás szerint – körbemegegy; bizonyos játékokban (whistben, bridzsbén) az egymással szemben ülők, mint a naptári fordulópontok az év körén, egymással „hidat” alkotnak (vö. a gyerekek „**hidas-játék**”-ával). Tegyük hozzá, mind a zsidó, mind a keresztény családok körében régen a **kocka** és a **kártya** „előírásos” Hánukká- illetve karácsonyesti (téli **napforduló**i) játék volt (a piros és a fekete színek rangsora: treff, káró, kőr, pikk megfelel az év fényviszonyainak). A mitológiai magyarázat egyébként a játékok feltalálójának Hermészt tartja.

120. Patolli játszó aztékok. Miniatúra a hódítás előtti időkben

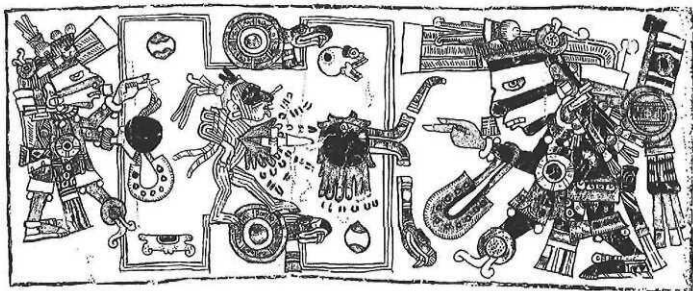
Az Újvilágból is ismerünk hasonló játékokat. A közép-amerikaiak olyan dobójátékot játszottak, aminek táblája maga a naptártáblázat (120. rajz). A „Ne hagyj magad kidobni!” típusú játék (azt. **patolli**) alapja az 52 éves nagy ciklus volt.

Mind az Ó-, mind az Újvilágban a napszimbolikájú játékok között is a legelőkelőbb helyet azok foglalják el, amelyek a Napot jelképező **labdával** játszottak. Ilyen volt a **lovaspóló**, melyet a perzsák I. Dárius (Kr. e. 522–486) idejében már ismertek, Indiában pedig az 5. században terjedt el. A játék nap-

szimbolikáját **Akbár** „napmogul” újította meg a 16. században. Az ő idejében égő **tűzlabdával**, belül égő anyagot tartalmazó, áttörő felületű **fémgolyóval** (csakkar) pólóztak az eget jelképező pályán, két végén két „naptári **kapuval**”. (Egykorú miniatúrákon a labda „napszínű” vagyis arany).

„Tény, hogy a **labda** a Napot jelképezi minden olyan sportban, mint amilyen a **labdarúgás**, a **hoki**, a **kosárlabda**, a **krikett** és a **baseball**. A **baseball** rendkívül népszerű játékát az ívelt szegélyű pálya napórára emlékeztető formája, mintázata, szabályai és a pontok számolásának módja egyaránt a **Naphoz kapcsolja**.” (MADANJEET SINGH, 1993: 88.) A gyephokit már az ókori Egyiptomban és Görögországban játszották, s például a tenisz pontjait eredetileg **fertályórák** szerint számolták. Egy győztes játékhoz (game-hez) a játékosnak legkevesebb 4 ütéssel 60, egyenként 15–15 pontot kellett gyűjtenie.

Az újvilági **labdajátékokban**, amilyen az észak-amerikai **lacrosse** és a közép-amerikai indiánok rituális **labdajátéka** (az. **tacstli**, maja **pok-ta-pok**), nemcsak a **labda**, hanem a résztvevők is égitesteket testesítettek meg. Az azték **Borgia-kódex** miniatúráján (121. rajz) a vörös és a fekete **Teszkatlipoka** isten, a Nap két szembenálló (marsikus déli és szaturnikus északi) alakja tacstlizik egymással. A kemény **kaucsuklabdát** a H alakú pálya két kögyűrűjén kellett nyakkal, könyökkel, csípővel vagy térdel átjuttatni a játékosoknak. A játéknak élet vagy halál volt a tétje. A vesztes csapat kapitányát megnyúzták, és a **szívét** kivágva feláldozták. A miniatúrán a pálya közepén látható a vesztes, amint épp **Sipe-Totek** istenné, „**Megnyúzott Urunk**”-ká

121. Teszkatlipoka labdázik. Azték miniatúra a hódítás előtti Borgia-kódexből

válik. Talán mondanom sem kellene, hogy a **labdatereket** tájolták, és a mérkőzéseket naptári fordulópontok idején játszották.

Kozmikus léptékben folyik a játékos élet-halál harc a guatemalai kicse-maják szent könyvében, a *Popol Vuh*ban, mely két ikerfióér, Hunahpu, a Vadász és Sbalanke, a **Jaguárszarvas** (Jaguár Nap) alvilági utazását meséli el. A fivéreknek számos próbát kell kiállniuk, és többmenetes **labdajátékban** küzdenek meg Sibalba, (a pokol) urával életükért.

A Vadász a Vénuszt, a **Jaguárszarvas** a Napot személyesíti meg. Csillagászati értelemben a Vénusz és a Nap valóban testvéri szeretettel „csüng” egymáson, vagy ahogy maja nevük jelzi, mint a vadász és a vad kerülgetik egymást; a Vénusz hol a Nap előtt kél, hol utána nyugszik, de sohasem távolodnak el igazán egymástól. Korábban már szó esett arról, hogy a kettejük összehangolt mozgásából adódó 8 éves ciklus sok ókori naptár alappillére volt, így a maja kalendariumé is.

A mitikus **labdajátékban** Vadász maga is **labdává** válik. A játék egyik szünetében

ugyanis „elveszíti a fejét”, egy Haláldenevér levágja. Vadász nem hal meg; egy csapattársa kerít egy tököt, ezt ültetik a nyakára, s ő azonmód **labdázik** tovább, immár a fejével:

„És Vadász feje gurult be a játéktérre.

– Mi már régen nyeresben vagyunk, nektek végetek. Jobb feladni, biztosan elvesztettétek – mondták az Alvilágiak.

Mindazonáltal Vadász ütött.

– Üssétek a fejét, akár a **labdát**. Minket nem sértenek meg többé, nem ütnek meg minket – mondták.

Ekkor az Alvilág urai ütötték a **labdát**.

Jaguárszarvas visszaütötte, a **labda** egyenesen a gyűrűnél állt meg, gyorsan átpattant a játéktéren, és egy ugrással, két ugrással a paradicsom-ülletőnyhez gurult.

A Nyúl azonnal kifutott, nagyokat ugorva szaladgált, és az Alvilág urai utána futottak. (...)

Jaguárszarvas ekkor megfogta Vadász fejét, odatette, ahol eddig a tök volt, azaz Vadász nyakára.

A tököt pedig a **labdajáték** terére gurította.” (Popol Vuh 35. fejezet.) A meccs a tökkel folyik tovább, és hőseink győzelmével ér véget. (A maja mítosznak van magyar

párhuzama. A *Gyöngyharmat János* című mese naphérosz-hősét *darutündérek labdává változtatják, s úgy játszanak vele.*)

A kaliforniai csumas indiánok a világ rendjének dialektikus egyensúlyát úgy

122. Égi Kojot orrán a napot egyensúlyozza. Jokuc indián sziklarajz, San Joaquin Valley, California

képzelték el, mint *egy éjszakánként folyó szerencsejátékot két csapat között, amiben a Nap az egyik csapat kapitánya, míg a Sarkcsillag vezet a másikat. A Sarkcsillagot „Égi Kojot”-nak nevezték, és mivel körülötte kering a többi csillag, ő lett az éj megtestesítője. A két csapat hajnalig játszik, Estcsillaggal a Nap, Hajnalcillaggal Égi Kojot csapatában. (Estcsillag azért lett a Nap játékos, mert **naplemente** után követi a Napot a látóhatár mögé, vagyis együtt maradnak alul az éjszakával szemben. A Hajnalcillag fénye viszont a többi csillaggal együtt halványul el reggel, ő tehát a Nappal szemben vesztes oldal játékos.)*

A játszma egy évig tart, a téli napfordulókor számolják össze a pontokat. (A Hold a pontozóbíró, mert ő a szakértő a napok számoltatásában.) Ha a téli napfordulókor a Nap győzne, vagyis keléspontja tovább nyomulna dél felé, tovább rövidülnének a napok, nagy bajba jutna a Föld; megfagyna minden élő. Azzal, hogy Égi Kojot visszakergeti a Napot északra, helyreáll a dolgok rendje; ismét hosszabbodnak a nappalok. Egy sziklarajz meg is örökíti a két játékost, mégpedig igen kifejező módon. Égi Kojot az orrán egyensúlyozza a Napot, mint a labdát az idomított foka (122. rajz).

Nappal, Holddal, csillagokkal „**labdázó**” istenábrázolásokat mindenhonét ismerünk. Altáji **sámándobok** „gazdaszemlémet” (a főistent) úgy festik a **dobra**, amint épp az ég „**labdáival**” zsonglörködik. Hasonló gondolatársítást vált ki a teremtés némely naiv keresztény ábrázolása (123., 124. rajz). Különösen e moldvai csángó karácsonyi kánta hallatán:

„Feltekinték magos mennybe,
S nyitva látom mennyország ajtóját,
Azon belül egy bölcsőcske,
Abban van a világ Úr Jézusa,

Ott ringézi asszonyunk, Szűz Mária.
Jobb kezibe' arany alma,
Bal kezibe' arany vessző.
Fel-felhajtja, megzúdítja,
Leültibe' kikapkodja.”

DOMOKOS PÁL PÉTER gyűjtése

Az „arany **alma**” és az „arany **vessző**”,
Jézus király országalmája és jogara a

123. Altáji sámándob égitestekkel labdázó világfa szelleme

Napot és a **napsugarat** jelképezi, amelyekkel az isteni Gyermekek gyermekhez illően bánik, mint **labdát** és ütőt használja őket. (A *Fehérlófia* típusú mesékben a sárkányok által alvilágba rabolt égitesteket a hős vagy **alma** vagy **labda** képében hozza fel a föld alól.)

E szimbólumokra jellemző kétértelműséggel már a *Gilgames*-eposzban találkozunk. Az eposz sumer ősváltozatában, mely egyébként a Nap és a sport közti jelképes kapocs legrégebb írásos nyoma (Kr. e. 2100 k.), *Gilgames*, *Utu* napisten fia Innin (Vénusz) nyárfájából készített varázsdobját és dobverőjét az alvilágba ejti. A magyar fordítás szerint. Az angol fordításban nem varázsdob és dobverő, hanem sporteszköz: gyűrű vagy labda és bot szerepel. (Hja, az angol sportnemzet!) Elvesztésük (a Nap és a napsugár eltűnése a föld alatt) *Gilgames* büntetése, amiért országa férfinépet örökös atlétikai versenyekkel (dobolással, azaz katonásdával) gyöttri:

„parancsoló a dob: úton, utcán dob pereg;
hangos a dobszó: úton, utcán dobszó pereg.

A városban a legénynek dob parancsol,
szenvadás, kín a dob,
elhagyott asszonyaik keserve:
„Ó, én hitvesem!”
„Ó, én mátkám!” – így jajongnak.

...
az ifjú szűzek kiáltásától
Gilgames dobja, dobverője lehull a Nagy
Lakóhelyre...”

(29. 148–161)

KOMORÓCZY GÉZA fordítása

Tárgyunk szempontjából mindegy, dob, dobverő, labda és ütő, esetleg ke-

nyér és botja-e (Lev 26,26), ami elvezetett. Egyformán napjelképek ugyanis, amit az is bizonyít, hogy amikor Enkidu leszáll értük az alvilágba, ott ragad, s Utunak kell kürtöt nyitnia a felvilágra, hogy visszatérhessen.

A sportok szoláris jellegének nem feltétele, hogy labdával játszásk. Az

124. Nappal, Holddal „labdázó” Időatya (?).
Római kori Zodiakus-ábrázolás

olimpiai fákllya, amit a Nap összegyűjtött sugarairól gyűjtanak, s amit futó visz a játékok színhelyére, s aminek tüze fennen lobog a játékok ideje alatt, azt jelzi, hogy ez az esemény a Nap védnöksége alatt áll. A Delphoiban megrendezett püthiai játékok alapítását Apollónnak tulajdonították, az olümpiai játékokat Héraklész alapította. Abban, hogy a versenyzők 4 éven-

„...ÉKES, SZÉPSÉGES Ő, TÜNDÖKLETES...”

ként találkoznak, szintén naptári szempont érvényesült.

125. Napjármű
bronzkori sziklarajzon.
Svédország

„A püthiai játékokat négy évenként, bukatiosz 7-én rendezték. Mivel a nyolcéves ciklus kilencvenkilenc hónapból áll, a játékok hol negyvenkilenc, hol ötven hónapoként ismétlődtek. Ahhoz tehát, hogy mindig ugyanabban a naptári hónapban rendezhessék meg őket,

egy szökőhónapot kellett beiktatni a ciklus negyvenkilencedik hónapja után, (...) és ketőt az ötvenedik után. A 7-i dátumot természetesen az indokolja, hogy ezt a napot, amely az első holdnegyedét jelezte, Apollónnak szentelték. (...) Az olimpiai játékok szintén negyvenkilenc illetve ötven hónapoként kerültek sorra, (...) teliholdkor rendezték őket, nevezetesen tizenötödikén. Pindarosz leírja, hogyan ragyogott a telihold, amikor Héraklész, a játékok alapítója, elindult az első futóversenyen.” (THOMSON 1975:122.)

A delphoi bukatiosz hónapot Olümpiaiban apollóniosznak hívták, és az Oroszlán havának felelt meg. Az ókori Európában az Oroszlán hónap aratás végi

126. Kerekes
napisten,
kosfejű
kígyó,
griffek és
farkasok a
gundestrupi
aranyozott
ezüsttálról.
Kr. e. 2–3.
század,
Koppenhága,
Nationalmuseet

időszaka telis-tele volt ünneppel, sportversenyek rendezésére való alkalommal. Beleesett **Lug** napja, a kelta őszkezdet (aug. 1.), **Sol** római ünnepe (aug. 8.), Diana és Vesta aug. 13-i és Consus aug. 21-i betakarítási ünnepe. A keresztény naptárak sem szakítottak e hagyománnyal; a zsidó-keresztény **Héliosz**, Szent **Illés** júl. 20-án szekerezik át a naptár egén, Szent **Vasárnapot** (Domonkost) aug. 4-én ünneplik a katolikusok, Urunk színeváltozása (aug. 6.) mint igazi fordulópontra napra pontosan felezi a **nyári napforduló** és az **őszi napéjegyenlőség** közti évnegyedet. Aug. 15-én pedig Nagyboldogasszonyt köszöntjük Diana illetve Vesta helyett, s az aratási időszakot is az ő ünnepe zárja. Az újkori nyári **olimpiai játékokat** is többnyire ebben az időszakban rendezik meg.

A sor végére hagytam azt az ókori sportágat, mely a leginkább illet az indoeurópai népek **szekerező** napistenéhez: a római **kocsiversenyt**. Ami az eredetét illeti, van, aki az etruszkokat, van, aki az itáliai görögöket tartja a sport meghonosítójának a félszigeten. Maguk a rómaiak **Romulustól** származtatták.

Kezdetől fogva a Mars-mezőn rendezték, ott, ahol Consus ősi, **Sol** későbbi temploma állt. A hagyomány szerint az idősebb Tarquinius király építtette oda az első cirkuszt. A **kocsiversenyek** hagyományos időpontja a tavaszi **Equirria** lovasünnep és a téli **Consualia** volt. Az **Equirria** a háborús évad nyitőünnepéi közé tartozott; március 14-én, a tavaszponthoz legközelebbi telihold vigíliáján rendezték meg. A decemberi **Consualia** (11-én vagy 15-én) a gazdasági évet zárta, a vetés befejezésének ünnepe volt (**Consus**, **Consualia** a **conserere**, „ültetni” igéből).

Szembetűnő a **kocsiversenyek** nap-szimbolikája. A helyszín, a Mars-mezőn épített **Circus Maximus** a világegyetemet jelképezte. Versenypályája az **ekliptikát** (**circus**, „kör”), a pálya körüli vízesárok (**euripus**) a világot kerítő égi **Oceanust**, a cirkusz közepén húzódó **spina** („ge-

127. Illés mennybemenetele. 16. századi orosz ikon nyomán

rinc”), amit a **kocsiknak** kerülgetniük kellett, a Földet, a közepén álló **obeliszkt** a világtengelyt vagy a **nappálya zenitjét**, mely két felé osztja a (**nap**)-**pályát**. A cirkusz egyik rövidebbik végén fal emelkedett az indítóállások **12** árkádos **kapujával**, vele átellenben állt a diadalkapu, amelyen át a győztes távozott. A **spina** egyik végén **7 fatojás**, a másikon **7 delfin** sorakozott, velük számolták a megtett köröket.

4 „istálló” (**factio**) versenyzett egymással; a zöld, a vörös, a kék és a fehér. Eredetileg a **4 évszakot** képviselték; a zöld a tavaszt és Venust, a vörös a nyarat és Marsot, a kék az őszt és Neptunust

vagy Saturnust, a fehér a telet és Iuppitert. A factiók évszakhoz illő növényi jelképeket is választottak; **rózsát, búzát, borostyánt és kölest.**

A versenyzők eleinte *bigát* (kettős fogatot), később *quadrigát* (négyes fogatot)

128. Napisten bigán. Kelet-turkesztáni falfestmény, Kína, 8. század

hajtottak, olyant, amelyen *Sol aurigája*. *Aurigának* nevezték a **kocsihajtót** is, de *Auriga* („Szekeres”) egy csillagkép neve volt; arról a **napszekérről** kapta, amellyel **Phaethón** balesetet szenvedett. Az *auriga* „aranyos”, „égi” és „füles **kocsi**”-t egyaránt jelenthet. (A **kocsiszekér**ny két oldalán lévő karfákat hívták **füleknek**, amelyekbe a **kocsikísérő** kapaszkodott.)

Szárazon és vízen. Ott, ahol az ember hátszállatot használt vagy valamilyen járművet, az égi király sem gyalog közlekedett. A legismertebb napjármű az indoeurópai és a sémita népek **napszekere**, s annak elődje a **napkerék**, mert-hogy a napisten hamarabb „járt” **keréken**, mintsem annak gyakorlati hasznát fölfedezte volna az ember.

Az első napkerekek nem is utazó alkalmatosságok, hanem a Nap vagy a világ **körének** égtájküllös jelei. Ilyen jellel az Újvilágban is találkozunk, pedig őslakói a **kerék** feltalálásáig nem jutottak el

(13., 38. *rajz*). A **kerékre** emlékeztető napjel az óvilági régiségben is a legkülönbözőbb szerepet töltheti be: lehet a napember törzse, pajzsa, **dobja**, talán még **kerék** is, napjármű kereke persze (125. *rajz*). **Napkerék**-ábrázolás azonban jármű nélkül – kézben, állati mancsban – még a **kocsihasználat** idejében is sürűn fordul elő (126. *rajz*). A „**szekér**”, amelyen a napisten utazik, néha csak egy stilizált **kerék (dob)**, vagy két **kerék** egy tengelyen, mely elé nincs állat fogva, esetleg két **kerék**, amelyekből „értelmetlenül” két ló nő ki (127., 128., 129. *rajz*), s lehet használhatatlan, 7 kerekű **kocsi**.

Mindebből arra következtethetünk, hogy az ember előbb képzelte a Napot „**keréken**”: kozmikus körhintán keringő **tűzgolyónak**, vagy magát az égitestet forgó, guruló „**keréknek**” (a dogonok tudják – valószínűleg a **napfoltok** elmozdulásából –, hogy a Nap forog a tengelye körül), mint állat vontatta **kerekes** járművön utazó istennek. Míg az előbbi

129. Napisten (?) két keréken. Falfestmény, Kelet-Turkesztán, Kína

kép valóban azt fejezi ki, amit a Nap (látszólag) tesz, az utóbbinak csak áttételesen van értelme.

Indiában a Nap kerékszerű képe – a **kerékagy** a **napkorong**, a küllők a **nap-sugarak** – **nappálya**-ábrázolás valójában. Egy 7–8. századi faragványon **Szúrja** látható ilyen **kerékkal**; **12** küllője az **Állatöv** cikkelyeit jelképezi, agya a világ tengelyén forog (*130. rajz*). A konaraki naptemplom falába faragott óriás „**Lét kereke**” magában áll, hacsak magát a templomot nem tekintjük a Nap járművének. A „**Lét kereke**” sem csak a Nap, hanem az egész forgó mindenség szimbóluma; szellemi tartalommal telik meg, a „**Tan kereké**”-vé lesz a buddhizmusban, mely a tanítás két ágazatát, a sokaknak és a keveseknek szólót is járműhöz hasonlítja („**Nagy szekér**”, „**Kis szekér**”: *Mahajána, Hinajána* buddhizmus).

A görög mitológiában a **Nap tüzes kereke** *kínzóeszköz, amihez Zeusz Ixiónt költözi*. E kép annak mitikus magyarázata, miért nem tér le a Nap a pályájáról. A viszonylag későn kereszténnyé lett lettek pogány elemekkel átszőtt hiedelmeiben a Nap arany **kerék**, mely hegyre föl-, hegyről legurul, mint **Sziszüphosz** kerek sziklája. Nyugat-Európa egyes vidékein a fordulatünnepek (Húsvét, Szent Iván-
nap) alkalmával a Nap járását mímelve ma is **tüzes kerekeket** gurítanak le a dombokról. A motívummal meséinkben is találkozunk; az *Égiteszszabadító hős kerekalakot öltve ütközik meg a sárkánnyal*.

EZÉRIEL látomásában **Isten trónusa 4 keréken gördül** (Ez 1, 15skk). Ezek sem **kocsikerekek** valójában, hanem egy asztrolábium egymásban forgó abroncsai, amelyek a geocentrikus világkép kozmikus **köreit**, a mennyek kerekcsé-

pezetét jelképezik („fogás” **kerék** vagy asztrolábium Alexandriai Szent Katalin attribútuma), de ami mégiscsak jármű, s amit Isten **Hélioszhoz** hasonlóan hajt. (Ezért tartottak volna a királyság idején a jeruzsálemi Templomban naplovakat és **napszekereket**? Ezért adták a gnosz-

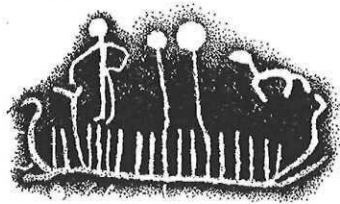

130. Szúrja napkerékkel. Kőfaragvány, 7–8. század, India

tikus gemmákon **Héliosz villámstorát** Isten kezébe?) **Jahve** tüzes **szekerébe** lovak helyett a „**négy lelkes állat**” van fogva, a Bika, Oroszlán, Skorpió és Vízöntő állatszimbólumai, melyek eredetileg az **állatövi kerék** küllős sarkait (a fordulópontokat) képviselték.

Az igazi **napszekér** csak jóval a ló vontatta jármű elterjedése után jelenik meg a művészetben. Ez a kép mindenütt ismert az indoeurópai hatáskörbe tartozó területeken; Indiától Kínáig (bár a kínaiak madárfogatra is ültették a napistent),

Belső-Ázsiától a Közel-Keletig (a palmürai **Sol Malakbel kocsiját griffek húzzák**), természetesen Görögországban (**Héliosz** eleinte ugyan bikafogaton jár), Itáliában és a szkíták, kelták, germánok Európájában. A klasszikus ókorban már

131. Naphajó, bronzkori sziklarajz, Norvégia

minden isten kocsin jár, melybe saját jelképes állatát fogta. Déméter azért érdeklődik külön a figyelmünket, mert az ő kocsija is egy jelképes kerék volt csupán eredetileg, a földkorong kígyó abroncsú köre; a holdistennők pedig azért, mert ló, szamár vagy szarvas vontatta az ő járművet is; Poszeidón tengeristen viszont azért, mert kagyló alakú járműve, amit

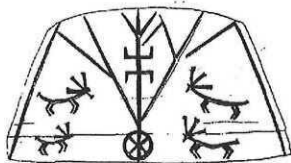
132. Napcsónak szibériai sziklarajzon

halfarkú lovak húztak, átmenet a kocsi és a hajó közt, ahogy a csónak alakú szán is az, amin a befagyott folyókon közlekedtek az északi népek és isteneik.

A napisten úti alkalmatossága is lehet vízi jármű. Ez a kép ott alakult ki, ahol a napkorong vízből látszott feljönni, vagy a vízen túl nyugodott le. Emiatt

a napbárka éjszakai jármű, lélekladik, amiben az alvó vagy halott isten az éj, tél, halál sötét vizein kel át (*felkel, átkel* igéink közös tövét napmítoszi háttér magyarázza).

Lélekhajóval, napcsónakkal már az újkőkori, bronzkori sziklarajzokon találkozunk (131., 132. rajz). A Jenyiszejen halászó ketek a feltámadás szimbólumát, a világfa tövén fölkelő Nap Krisztus-monogramra emlékeztető „kerekese” képét vették csónakjaikra (133. rajz). A babiloni Samas éjjelente hajón szeli át az alsó ég vizeit. Egy óegyiptomi elképzelés szerint a Nap éjszaka **kos** alakban hajózik végig a Tejút,

133. Világfa, tövén napkerékkel, két oldalt szarvasok. Ket csónakdíz, Jenyiszej vidéke

az égi Nílus alsó ágán (134. rajz) **Kos** alakban, mivel az égben eredő földi Nílus forrásának istene, Hnum is kosisten volt. A képzetnek megfelelően **Amon** szobrát bárkán őrizték, amit ünnepi alkalmakkor körmenetben vállon hordozva mutattak meg a népnek. Babilonban és az Óvilág más részein is élt ez a szokás. (Kényelemből vagy pedig a **kocsi-bárka** analógia nyomatakául itt ott a naphajók kerekesei voltak. L. karneváli felvonulások járműveit; lat. *carus navalis*, „hajókocsi”).

A képzetrel a görögöknél is találkozunk. Az **aranygyapjúért** útra kelő argo-

nauták – élükön **Iászónnal** – **naplélek-hajón** jutnak célba. Az Argó Hajó (*Argo Navis*), ez a csillagzatként is nevezetes ókori gálya a Tejút alsó szakaszán ringatózik, igaz, darabokra hullva. Újkori csillagászok szétszedték, így lett belőle a Hajótat, Hajógerinc és Vitorla csillagkép. **Hélioszról** azt mesélték, hogy *este leszáll kocsjáról, és egy nagy, szárnyas aranyserlegbe ül. Miközben alszik, ez viszi az alvilági vizeken nyugatról keletre, a heszperiszek földjéről az aithiopszok (etiópok) országába, ahol kakaskukorékolás ébreszti, és visszaszállhat ott várakozó kocsjára* (49. rajz). Apolló szent szigetén, Déloszon is találtak kultikus célokat szolgáló bárkákat. Őt valószínűleg **Héliosz** éjszakai járművének analógiájára ültették szárnyas üstbe (135. rajz).

Jelképes értelemben ez ugyanaz az üst, amelyből újjászületik az esztendő **bárnya** (136. rajz), és értelemszerűen megfelel annak az ezüst bölcsőnek, amiben **Világügyelő Férfi**t szülei felhúzzák az égbe, és annak a teknőnek, amelyben nagyatyja a csecsemő **Perszeuszt** és anyját a tenger hullámaira bízta.

Mózes ládikában érkezik a Níluson, s ez szó szerint világra jövetelt jelent. Különösképp Egyiptomban, ahol a Nílust a világok közti hajózó útnak képzeleték. A napisten a túlvilági vizekből, a földanya méhének magzatvizéből jön a világra, és amikor meghal, oda is tér vissza. **Ozirisz** úgy hal meg, hogy ládába, koporsóba zárják, és a Nílusba vetik. A folyón, majd a tengeren jut el Bübloszba, ahol anyja, az erika-világfa visszafogadja magába. A képzet nyelvi háttere: héb. *áron*, *argoz* = „szekrény”, „láda”, „koporsó”; *tébah* = „bárka”, „láda”; gör. *arkeó* = „tart”, „óv”; lat. *arca* = „láda”, „tömlőc”, „koporsó”; ang. *ark* =

„Noé bárkája”, „frigyláda”. Az Argó hajó nevének jelentése is e körbe tartozik.

Az *Argó* azt is jelenti: „ezüstös”, „fehér”. Ez a jelző a Tejútra utal, amelynek része a csillagkép, de mint planetáris szimbólum más jelentése is van. Ahogy ugyanis a Nap táltosparipája a

134. Heper a Nappal a bárkán. Halottak könyve, XX. dinasztia. Kr. e. 1100 körül, London, British Museum

Holdat testesíti meg, úgy a Napot szállító **bárka** ívelt teste is a naphordozó ezüst holdsarlót jelképezi. (Ezért ezüst **Világügyelő Férfi** bölcsője.) A Holdat mint naphordozót akár **ló**, akár **bárka** formájában csak bizonyos helyzetben képzelhették el, nevezetesen akkor, amikor a két égitest együtt áll, azaz újhold táján. A Holdnak csak közvetlenül újhold előtt és után van sarló vagis csónak formája.

A bibliai vízőlön az **őszponthoz** legközelebb eső újholdkor, újévkor kezdődött, és rá egy évre ért véget. A szőlőültető, **bárkaépítő** Noé történetének meg-

135.
Apollón
a nap szár-
nyas üstjében,
Görög vázakép,
Kr. e. 5. század.
Vatikáni Múzeum

értéséhez tudnunk kell, hogy az ókori Közel-Keleten egy újhald alakú bárkát hordoztak körbe az őszi szüretünnepeken, benne áldozatul felajánlott állatokkal és terményekkel. A görög vízőzön-monda Noéját Dekukaliónnak hívták, amit GRAVES „Újborhajós”-nak fordít, s aki alighanem maga **Dionüszosz** lehetett. Ez utóbbi, **Ozirisz**hez hasonlóan rendkívül sokoldalú istenség volt, egyik alakjában az **éjszakái (halott) Napot** (bizonyos értelemben a Holdat) személyesítette meg. Ezért kétértelmű az a mítosz, amelyben egyfelől Noé görög másaként, másfelől mint **éjjeli napisten** jelenik meg különböző vadállatok képében, szőlővel befuttatott **hajón**, miközben körötte a borra változott tengerben – HOMÉROSZ nevezi az alkonyi tengert „borszínű”-nek – a napisten állatai: **delfinek** úszkálnak.

Egy athéni csészén (137. rajz) az árbocra felfutó szőlő 7 fürtöt érlel a bolygók és a Nap szent száma szerint. **Dionüszosz** egyik attribútuma a boros edény, a *kantharos* volt, mely szó szerint „hajó”-t jelent, s athéni szüretünnepeken maszkját egy *hajótestű, holdsarló alakú szekéren* hordozták körül. Az evangéliumi halászcsonak képén keresztül, amelyből **Jézus** tanít (Luk 5, 1–3), a (hold)bárka **Krisztus** hordozójaként is fennmaradt. Vagy mint a gyermek bölcsője, a **napsugaras jászol** megfelelőjeként, vagy mint boroskehely, vagy mint az egyház **hajója**, mely árboc-keresztjén a halott, megfeszített **Krisztust** hordozza (138. rajz). A **Krisztus-hajó** a Szűzanya jelképe is lehet, hiszen a magzatot, csecsemőt és a halott férfit is Mária hordja ölen (vö. *anyaszentegyház, templomhajó*).

Minden testnek útja

A Napot a régiek halhatatlannak, egyszersmind halandónak képzték. Halhatatlannak, mert a napos, éves körforgásban mindig visszatér; halandónak, mert estente – *napáldozatkor*, *nap-szentületkor* – a látóhatár mögé bukik, telente pedig megöregszik, és a *magos* északon, ahol télen elő sem bújik napo-

kon, heteken át, meg is hal – úgy hitték (139. rajz).

A fény csökkenésének és újbóli növekedésének ritmikus hullámzását sokféleképpen fogták fel. Az egyik végtet a józan paraszti észjárást tükrözi; e felfogás szerint „odaát” is többé-kevésbé ugyanolyan a világ, csak időeltolódás van, vagyis amikor nálunk lenyugszik a Nap, „odaát” akkor kél. Egy német mese

137.
Dionüszosz a tengeren.
Görög vázakép,
Kr. e. 6. század.
München,
Staatliche Antikensammlungen

„...ÉKES, SZÉPSÉGES Ő, TÜNDÖKLETES...”

ezt így beszéli el: egy paraszt hatalmat nyer egy törpe felett. Az komoly váltságdíjat ígér neki szabadságért cserébe, csak kiköti, hogy még napkelte előtt el kell jönnie a pénzért. (A föld alá, mivelhogy a törpék a föld alatt élnek.) Miután a paraszt elengedi a törpét, valaki felvilágosítja, hogy a törpék országában a Nap éjjélkor kel. Így hát a paraszt már éjjél előtt ott van a megadott helyen, s hallja, ahogy a törpék torkuk szakadtából arról énekelnek nagy nevetések közepette, hogy

„A buta paraszt nem tudja,
Hogy éjjélkor kél a Napja.”

A paraszt persze előlép, és megkapja a pénzét.

A másik véglet a mítosz. A mítosz a napjárást hősi karriernek, heroikus vállalkozások ismétlődő sorozatának fogja

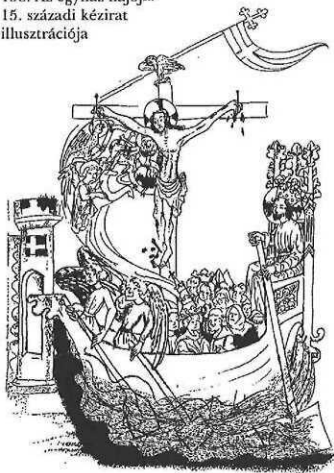
fel. A naphéroszi sorsot meglevenítő szüzsének a fény elvesztése (a Nap elváltozása, áldozata, elveszejtése vagy elrablása, alulmaradása a sötétség erőivel szembeni harcban) és a fény visszaszerzése (a Nap csodálatos gyógyulása, feltámadása, kiszabadulása, győzelme) a fő témája.

A kozmikus harcnak minket közelebbről érintő tétje van; a földi élet, amit a mitologikus észjárás a Nap és a Föld „gyümölcsöző” kapcsolatából származtatott – helyesen. Ezért a kiérleltebb szüzsékben a küzdelemnek nemcsak a fény a tárgya (aminek mint energiának ebben a vonatkozásban már fallikus jelentése van), hanem a megöregedett naphérosztól elvett földasszony is, akit visszafiatalodva újból meg kell hódítani, és visszaszereznie elrablótól.

136. Médeia üstjéből az öreg kos megfiatalodva ugrik ki. Atikai vázákép, Kr. e. 6. század

138. Az egyház hajója.
15. századi kézirat
illusztrációja

A történet nem egy helyen játszódik, hiszen a Nap naponta megkerüli a Földet, évente pedig végigjárja az állatövi csillagképeket. A naphérosz életútja tényleges út tehát, s ennek során beutazza a mitikus világegyetemet, megfordul a túlvilágon is. Egyszerűbb esetben úgy, hogy alvilági lénné, földies, vizes elemű állattá, hallá, kígyóvá, békává válik, s amikor visszatér, ismét „elemében van”: tüzes, levegős lény lesz újra.

Összetettebb a mondanivalója azoknak a mítoszoknak, amelyekben a „nap-jötte” születés, a „napmente” halál értelmű. A világosság férfja e történetekben a sötét víz-, föld-, vagy éjszakaanyától születik, s meghalni beléje tér vissza. Ebből persze „nemek harca” lesz. *Tiámat anyát, akit immár sárkányszörnynek ábrázolnak, a világra jövő Marduk kettére-*

peszti, majd egyik felét az égbe, a másik felét a föld alá rekeszti. Isten hasonlóképpen cselekszik. Mihelyt világosságot támaszt, elválasztja a vizeket a vizektől (Ter 1, 1skk). A küzdelem második fordulójában ismét egyesülnek a vizek, és elnyelik a fényt, mint az egyiptomi teremtetéstörténetben Nut anyja. Erről emlékezik meg a vízözön-monda.

Még gazdagabb szüzsékben az ellenfél már nem az anya, hanem a hős vetélytársa, ő rabolja el, falja fel, teszi magáévá a Napot: az égitestet, az azt megismerősítő nőalakot – vagy még áttételesen – az égitestet megismerősítő hős asszonyát, aki viszont vagy a Föld vagy a Hajnalcsillag vagy mindkettő szerepét „játssza”.

A dolgot tovább bonyolítja, hogy a Naptól rossz is származik, például kiszáritja a földeket. A parasztok, akik a földjeiket öntözni voltak kénytelenek, inkább a vizüket féltették, mint a Napot.

139. A halott Nap. Festett azték kőfaragvány a hódítás előtti időkből

Tisztában voltak a víz körforgásával. (A Biblia a tanú rá: „Hogyha magához szívja a vízcseppeket, ködéből mint eső cseperegnek alá, A melyet a felleget özőnnel öntenek...” Jób 36, 27–28.) Mint ők a mindennapi életben, mítoszaiuk hősei is azért küszködnek, hogy a vizet kiszabadítsák a szörnyek karmai közül, újjáélesszék a természetet a száraz évszak vagy egy aszályos időszak után. Ezek a szörnyek már nem a vízyát, de nem is a Napot testesítik meg, hanem egy láthatatlan, harmadik gonosz erő.

Egy már emlegetett indiai mítosz szerint az istenek halhatatlanná tévő italát egy Ráhu nevű démon megadézmálja. A Nap tanúja a történeteknek, és elárulja Visnunak, mit látott, s az levágja ugyan Ráhu fejét, de megölni nem tudja, hisz a démon immár halhatatlan. Ráhu levágott fejéből lesz a „felszálló holdcsomópont”, farkából Ketu néven a „leszálló holdcsomópont”. Az asztrológia ma is Sárkányfejnek és Sárkányfaroknak nevezi a holdcsomópontokat, melyek alatt a nap- és a holdfogyatkozások láthatatlan okozói, az **ekliptika** (gör. *eklipzisz*, „fogyatkozás”) és a holdpálya metszéspontjai értendőek. Ráhu és Ketu azonban „látható” mitikus lény volt. Ráhuról, akinek a finn mitológiában Rakkoi (Rahko) a megfelelője, Ráháb, a bibliai „mélység vizei”-t megszemélyesítő szörnyanya juthat az eszünkbe, Keturól a görög Kéto (szörny, a Cetus csillagkép, de a „Sárkányfej”, „Sárkányfarok” elnevezés fennmaradt a *Serpens Caput* és a *Serpens Cauda* („Kígyófej” „Kígyófarok”) csillagképnevekben is.

Egy másik indiai mítoszból *Indra*, az esőfelhők és villámok ura, a mennyek királya győzi le *Vritrát*, az aszálydémont, nem a

napisten. Az ugariti mitológiában „Szél Úr” (**Baál-Hadad**) veszi át „Nap Úr” (**Baál-Hammón**) szerepét. Ő száll alá a poklokra, s ő küzd meg Lótan kígyóval, a bibliai Leviathán, a görög Ládón sárkány megfelelőjével, aki mint a napistenszülő Nagy Istennő szörnyalakja azonos Lédával, Létóval, Lattal.

Az öntözéses földművelés elterjedésével a felhőfedte hegyormokon trónoló viharistenek, akiknek korábban csak az volt a feladatuk, hogy a földanyába jutassák a Nap mennyei ondóját, most, mint az eső és a hegyekből lezúduló vizek gazdái kisajátították a napisten (napistennő) attribútumainak jó részét, megfosztották mindenhatóságától, és a helyére ülve az istenek királyai lettek. A mítoszok a hatalomváltást többféleképpen mesélik el. Az új főisten például megfosztotta a régirangjától és megölte vagy száműzte. Így bánt el **Zeusz** atyjával, **Kronosszal**, aki eredetileg szintén napisten volt. A hatalomváltásra, esetenként egyszerű szerepváltásra utal az esőistennek szoláris jellege, vagy az arra való utalás, hogy az istent – így magát **Zeuszt** is – ifjúkorában napistenként tisztelték.

Volt, ahol a régi napisten helyére – idegen hódítókkal – új napisten érkezett. Egy feltevés szerint ez az alapja az **Apollón** által megölt **Hüakinthosz** történetének, és egy ilyen eseménynek állíthat emléket az a már bemutatott akkád terakotta dombormű, mely Ningirsu (Ninurta), a mezopotámiai halál- és viharisten győzelmét egy korábbi vagy idegen napistennő felett ideologikus elfogultsággal ábrázolja, a napistennőt egyszemű szörnynek állítva be (12. rajz).

És mindemellett tovább éltek és hatottak azok a történetek, melyek a nap-

isten vízért folyó küzdelmét énekelték meg, és az éves megújulást jelképezték. Változatlan népszerűségnek örvendtek az olyan hősök, mint az észak-amerikai huron mitológiában **Dzsoszkeha**, a tavasz megszemélyesítője, aki megöli a Nagy Békát, mely nem engedi szabadon folyni a vizeket.

A világgép változása persze nyomot hagyott a történeteken. Az még csak hagyján, hogy a lett **Saule** nő léte nem maga harcol a sötétség farkasa ellen, amely föl akarja falni, hanem Perkunas viharistentől kér segítséget, de a kelta **Lug**, hiába a harcosok vezére, szintén távol marad a harctól, és az iráni **Jima** sem küzd sajátkezűleg. Még **Héliosz** is **Zeusz**-hoz fordul, hogy álljon bosszút helyette.

Mindazonáltal a Nap harcait is szám-talan változatban énekelték meg. Ezeket a Nap olykor állat-, olykor emberalakban vívja meg, ellenfelei azonban rendre kígyó vagy sárkány testű szörnyek. **Ré sólyom** vagy **sólyom** fejű ember, máskor számár- vagy nyúlfulű macska, a „Nagy *Kandúr*” képében harcol Apóphisz kígyó vagy Szebek krokodil ellen.

A számárfül Széth istené, Széth ezúttal **Ré** szövetségese és fegyvere; a Merkúr bolygó isteneként kerül a képbe. A *Halottak könyve* 108. fejezete szerint alkonyatkor a világ nyugati szélén lévő hegyhasadékban (tejúthasadék a Skorpíó csillagképben) az odaérkező napbárkát, az ott leselkedő Apóphisz (Kígyó csillagzat) állítja meg a tekintetével. Széth teszi ártalmatlanná a gonoszt. Hogy Apóphisz is csillagistenség lehetett, arra az Apóphisz-**szem** éjjel bénító erejéről szóló túlvilági beszámoló tanúsodik, és az, hogy egy rituális labdajátékban („A *labda* ütése”) a **labda** a kígyó

szemét jelképezte. (A busmanok is élnek a planéta = **szem** metaforával; a bolygókat láthatatlan állatszellemek **tüzesen** izzó fél szemének képzelik.)

Az egyiptomi *Amduat*-könyvben (*duat*, „túlvilág”, a jele körbe írt csillag: ☉) végigkísérhetjük a Napot képzelt éjszakai útján.

Amikor **Ré** eltűnik a nyugati horizonton, felölti éjszakai alakját; *kosfejű* holttest, **Amon** lesz. Az éj első órájában találkozik azokkal, akikre nappali kíséretét cseréli fel. Ez a 8 főből álló őrség fogja vigyázni az éj 12 órája alatt, ők eveznek, és vontatják a bárkáját, és világítanak neki, ha szükséges (kínai hiedelem szerint is 8 szellem kíséri a Napot alvilágjárásán). A második órában még baráti országokon haladnak át, az éjszakai bárka simán ereszkedik alá az éj folyamán („folyamán”: mily kifejező kétértelműség a magyarban!), miközben a két partról **Ozirisz** hívei integetnek feléje. A harmadik órában még **Ozirisz** országában járnak, a negyedik órában viszont már igazi pokolbeli vidékre érnek. A napbárka zsilipkapukkal felszabdalt szűk csatornán siklik. Aztán elfogy a hajózható víz, sivataggá válik a táj, a csónakot azonban nem homokon, hanem egy óriás kígyó testén vontatják. Ez a memphiszi Szokarnak, a halottak egykori fejedelmének a birodalma. Itt teljes a sötétség, még **Ré** sem lát (!), csak a hangjukat hallja azoknak, akik benépesítik ezt a vidéket. A hatodik órában túljutnak a mélypontra, a folyómederben ismét van víz, nem kell többé vontatni a hajót. Egy rejtelmes helyre érnek, ahol **Heper** isten (a kelő Nap) képével találkoznak. Rét itt úgy képzelik el, amint lábainál a „hús” („test”, „tetem”) hieroglifájával, a feje felett egy *skarabeusz*ba kapaszkodva fekszik kiterítve egy ötféjű védőkígyó hátán. A kép a halott

isten új napcsírává való átalakulását fejezi ki. A következő órában ismét megnehezül az előrehaladás, mert a folyó elmocsarasodik. Ezt a helyet választja Apóphisz, hogy felszívja a maradék vizet, és végleg zátonyra futtassa a naphajót. Ré Ízisz varázslóművészetével ezt az akadályt is legyőzi. A hetedik órában homokdombok alatt rejtőzködő istenszentélyek sora mellett haladnak el. A nyolcadikban a *bárka* bebalzsamozott és bepólyált istenek és szellemek múmiái közt folytatja útját. Am a hullák éledezni kezdenek, különös hangok hallatszanak, melyek bogárzümögésre, macskanyávogásra, bikabögésre, sólyomrikoltásra emlékeztetnek (a napisten állathangjai ezek). A kilencedik órában Ré evezősei kiszállnak a csónakból, mert az ismét mély vízben halad. Az átszelt vidék gazdagabb, mert lakói szellemek közbenjárására Rétől enniavalót kapnak. A tizedik órától kezdve Ré Agarit országában hajózik, melynek uralkodója Heper alakját öltötte fel.

A *skarabeusz* fokozatosan azonosul a halott istennel, majd el is foglalja helyét. Megkezdődik a reggeli újjászületés. A tizenegyedik órában üstöket látunk, bennük *Ozirisz* ellenségei főnek. Most már látni, hogy a vontatókötél nem más, mint a 6. órában megpillantott védőkígyó. És itt a tizenkettedik óra! Hajnalodik. A *bárka* egy hatalmas kígyó farkán hatol be, átfurakodik a testén, és a száján jön ki. Ebben a hullóban, amelyet „az istenek életé”-nek neveznek, és amely vedlése miatt lett az örök megújulás jelképe, áll Heper a halott isten helyére. Az új Nap reggeli istene nappali bárkájára száll át, míg porhüvely az új országában marad. (A porhüvely kifejezés és a napisten rovar alakú megjelenítése összeillik; a rovarok életszakaszai: a pete, lárva, báb, és imágó a napisten átalakulását, különböző

minőségeit jelképezik. A 12 éjszakai óra alatt nem 60 perces órákat kell értenünk, hanem a **napnyugta és a napkelte** közti időszak 1/12 részét.)

A Nap alvilági utazásáról szóló leírások (az *Amduat*-könyvön kívül a *Kapuk könyve*, *Barlangok könyve*, *Éjszaka és Nappal* könyve) illusztrálják a királysírok falait. A téma ugyanaz, de az előadásmód drámaibb. Ré helyett néha *Atum*, az öreg napisten szerepel, és Apóphisz küzdelmének sokkal nagyobb teret szentelnek. A *napbárka* utasai, a Nap és az ő csillaglélék-kísérői minden éjjel megölik, és apróra vagdalják a halált, Apóphiszt; úgy mesélték, az ő vére festi reggelente pirosra az eget. Apóphiszt az időt szülő kígyóval azonosították. Világos beszéd ez: az idő felaprítása évekre, hónapokra, dekadokra, napokra, órákra, kinek a dolga, ha nem a Napé és éjszakai kísérőié?

Fekete Afrika pigmeusai napistenükben szintén a halál legyőzőjét tisztelik. Évente megrendezett ünnepén így énekelnek hozzá:

„Ó, Nap, ó, Nap! Jön a halál, itt a vég,
Kidől a fa és vége.

Ó, Nap, ó, Nap!

A gyermek világra jött anyja méhéből,
A halott él, az ember él, a Nap él.

Ó, Nap, ó, Nap!”

A pápua **napgyermek** ősellensége is a kígyó meg a halál.

A közép-amerikai indiánok elképzelése a Nap éjszakai útjáról meglepően hasonlít az egyiptomi Ré túlvilági utazására. A vícsol Nap, *Táu*, alkonyatkor a *felső világot* (az eget) jelképező *piramishegy nyugati lábához ér, ekkor Cakaimókává, az*

alvó Nap istenévé válik, „nyugati harcos”-sá, aki *Táut* megvédi a rátámadó felhőkígyóktól, miközben lemerül a Csendes-óceán vizébe, és megkezdi gyötrelmes leszállását a fordított alvilági piramis (a déli égbolt) csúcsa felé, ahol *jaguar*alakban számtalan akadályt kell legyőznie, melyek eltorlaszolják az útját. Miután felülkerekedik az árnyékvilág szörnyein, éjjélkor áthalad az alvilághegy csúcsán (a nadíron), ahol a tűz istene, a legnagyobb sámán énekekkel dicsőíti az isteni harcos tetteit. Énekét hegedűn kíséri, a hangszere *tűzcsiholószer*szám is, a játékaival gerjesztett *tűzzel* táplálja a Napot, hogy legyen ereje felkapaszkodni a hegy keleti lejtőjén. *Táu* új erőre kap, amire szüksége is van, mert új ellenségekkel kell megküzdenie keleten, mielőtt elhagyja az árnyékvilágot. Hogy sikerrel járjon, bizonyos alkalmakkor, például a *téli napfordulón*, amikor különösen nehéz a dolga, állatokat áldoznak neki, hogy a vérükből erőt meríthessen. *Táu* valójában a csillagokkal küzd éjjeli útján, elsősorban a Hajnalsillagot kell legyőznie ahhoz, hogy fölkelhessen.

Az óind *Rámáján*ban ez a szűzsé hatalmasan hömpölygő eposzá teljesedik ki, s a kozmikus erők harca mitikus-történelmi keretbe ágyazódik. E keret korabeli aktualitás; az északról behatoló világos bőrű árjak leigázzák a sötétbőrű őshonos dravida törzseket. A főszereplő *Ráma* *Visnu* megtestesülése, a *Nap* fia, egyben a *Nap-nemzet*ség sarja. „... az eposz eredeti címe, *Rámájanam* (...) két szó összetétele: *Rámá-ajanam*. „*Ajanam*” jelentése út, (...) vándorlás, elsősorban a *Nap* útja a zodiákus körén, utalással arra, hogy *Ráma* a *Nap* megtestesítője...” (BAKTAV 1960: 695.)

Kozmikus értelemben az eposz főszereplői a mitikus-mesei szerepkörök és

planetáris istenségek megszemélyesítői. *Ráma*-Nap gyönyörű hitvese, Szítá és az ellenlábás Rávana csúf banyafelesége a mesebeli keresett személy és annak negatív aspektusa (a Vénusz és a Föld) szerepén osztozik. Rávana Szítá elrablója, a fekete ráksaszák 10 fejű, 10 karú, csúf és vérengző, varázserejű királya a károkozó Szaturnusz. Hanumán, az ezüstszőrű, fekete képű majomisten, *Ráma* harcostársa, a segítő Holdat testesíti meg. Majom volta, külseje, szeleburdi: Holdhoz illően változékony természete, és persze tettei alapján mondhatjuk, valóban úgy viszonyul *Rámához*, mint a Naphoz a Hold. Ő kutatja fel a sötétség (éj) országában az elrabolt Szítá rejtekét; ő támasztja föl a megölt *Rámát*. A többi szerepben Indra, az ég királya mint elküldő Jupiter, villámanyilai mint merkuriális varázseszközök, Rávana fia, aki megöli *Rámát*, pedig mint álhős Mars szerepelnek a történetben.

A cselekmény veleje: *Rávana* elrabolja Szítát. *Ráma* sereget gyűjt, szövetségesre lel Hanumánban és Alsó-Indiába indul (meseinkben pokol helyett néha Alsó-India szerepel). *Rávana* sem késlekedik, összetoborozza harcosait. A számos összecsapásból álló küzdelemsorozat helyszíne *Rávana* országa, vagyis az alvilág. Az utolsó előtti csatában *Ráma* és bajnokai elesnek, de Hanumán a Himalájáról (a világhegy, az ég tetejéről) csodafüvet hoz, és föltámasztja őket. Következik a döntő csata, melyet az eredeti szöveg szerint is a Fény és a Sötétség vív meg egymással. *Ráma* és *Rávana* személyesen csap össze. *Ráma* hiába vagdossa le ellenfele fejét, azok újranőnek (jól ismert motívum ez). Kocsihajtója, akit harci szerével együtt Indra adott kölcsön *Rámának*, árulja el, hogyan győzheti le:

– Királyi hős, *Nap fia*, miért kísérletezel a gyöngébb fegyverekkel? Egyetlenegy fegyver törheti meg Rávana sötét erejét: a *nyíl*, amelyet az örökkévaló adott Indrának. Amott várja puzdrájában, hogy fíjad kiröptítsd. Brahmá kegye folytán az istenek kezében nem árthatott Rávanának, de a te nemes emberi kezében visszanyeri ellenállhatatlan erejét! *Tolla a hegyeket rázó vihar fergetege, szárában a Föld ősi eleme tömörült szilárd dá, hegyén a Tűz és a Villám pusztító hatalmát hordozza!* (i.m.: 356.) A hős hallgat a szóra és a sötétség királyát, miközben az Ráhuként (!) testével takarja el a Napot, a *villámnnyíl*al átvilágítva megsemmisíti.

Ezután következik a rákszasza sereg legyőzésének hosszadalmas leírása, Rávana temetése, Rámához húzó öccsének megkoronázása. Majd Hanumán elmegy Szítáért, akit Rámához vezetnek. Most jöhetne a boldog vég, de Ráma szívét kétségek mardossák, hisz ellensége a karjaiban tartotta asszonyát. Szítá, hogy tisztaságát bizonyítsa (vagy hogy megtisztuljon?), tűzpróba elé áll; máglyára veti magát. Önfeláldozásától és Ráma hős tetteitől elragadtatva az istenek nem engedik meghalni. Maga *Agni*, a *tűzisten* vezeti Ráma elé. Szítá a lobogó *tűz*ben nem más, mint a magával a Nappal egyesülő Hajnalcillag (vagy Föld); emlékezzünk arra, hogy az egyiptomiak a Nap és a Sirius együttállását – a csillag eltűnését a Nap *tűz*ében – a napisten és a csillagistenő egybekeléséként ünnepelték meg.

A világirodalom sok nagy eposza, a kaukázusi és belső-ázsiai hőseinek, a *Királyok könyve*, az *Iliász*, a *Völsung-szága*, a *Kalevala*, a *Popol-Vuh* alapján véve ugyanazt meséli el: a világhosszág és a sötétség küzdelmét, a Nap harcait, útját a sötétség országában. Ne tévesszen meg bennünket az antropomorfizálás, a tör-

ténelmi környezet, a műveltségek sajátosságából adódó különösség; az, hogy nem egy, hanem több hőse van a történetnek, hogy olykor hősök generációi járnak ezen a sokféleképpen ábrázolt alvilági úton.

A naphéroszt az különbözteti meg más hősöktől, hogy meghal és feltámad. A halálból való visszatérés csak az örök körforgásban résztvevőknek adatott meg, de nem egyformán. A napisten „halála és feltámadása” a nappal és éj, a nyár és tél fény- és hőmérséklet különbségéből következően a legszembetűnőbb. A Hold „egy élete, egy halála”, fogyása és újulása feltűnő ugyan, de a Napéhoz nem mérhető. A bolygók fényereje a Napéhoz, Holdéhoz mérten jelentéktelen; fogyasztásuk fényváltozásuk – a Vénuszét leszámítva – nem vagy alig érzékelhető. A csillagok egy része sohasem nyugszik le, ezek a „*halhatatlanok*”, más részük viszont soha nem kel föl, örökös halál az osztályrészük. Az embert a többi égitest „halála” korántsem töltötte el akkora rettegéssel, mint a Napé, hiszen eltűnésük a földi életet közvetlenül nem fenyegeti.

A szenvedés és halál megtapasztalása, a sötétségtől való állati rettegés, a tél keservei szolgáltak mintául ahhoz, hogy elképzelje, mi történhet a Nappal éjszákánként vagy telente, s hogy azt emberfölötti szenvedésnek fogja fel. Ugyanakkor a legsúlyosabb végső megpróbáltatás újítja meg az istent, éppen az, ami az ember halálát okozná.

Az azték, vícsol, pápua *napgyermek tűzben lesz felnőtt*, erős és egészséges. *Héraklész*, hogy a Nesszosz-ing okozta szenvedéstől megszabaduljon, a *tűz*halált választja, s a *máglyán* ég halhatatlanná. Médea az *öreg napkóst* fortyogó üstben főzve fiatalítja

meg. A mesehős zubogó kancatejjel teli katlanból lép ki hétszer szebben, vagy a tűzokádó sárkány gyomrában, a pokol tűzében töltött 3 nap után tér vissza újjászületve. S ha többszöri megújuláson is megy át, a végén rendszerint megint csak tűzre vetik, s a tűzből kipattanó szikrából kel új életre. „Ha a tűzből szikra nem pattan ki, s a tűz így alszik ki, a megújulás megszűnik, s a lélek örökre megsemmisül. Ezek a hagyományok magyar, orosz, ugor és altáji területen élnek. (...)

A megszólaltatott hagyományok lényegét így összegezzük: az élet feltétele a lélek, a lélek feltétele a tűz; ahol pedig tűz nincs, nincsen élet.” (BERZE NAGY 1982: 251, 253.)

A Napra vonatkoztatva igaz ez; a tüzet gyúanyaggal vagy tűzzel kell táplálni ahhoz, hogy égjen, hogy éljen. Az egünet járó **tűzgolyó** istenének tűzlelke van, mely „odaát” sem hamvadhat ki, különben elvesz a feltámadás reménye. Hogy a túlvilági hamu alatt izzik a lélekpárás, afelől a föld mélyének megtapasztalt forrósága (a vulkáni tevékenység, hőforrások, a feltörő és maguktól meggyulladó olaj és gázok) nyugtatta meg az embert.

Az indoeurópai népek azért hamvasztották el halottaikat, mert hittek abban, hogy a **tűz** csak a halandó részt égeti ki az emberből, a halhatatlan lelket nem. Így hitték, mert antropomorf napistenük sorsát az emberi sors mintájára képzelték el; s megfordítva, mindazt, aminek a tapasztalat nem mondott elent – márpedig azt, hogy mi lesz velünk a halál után, emberfia nem tapasztalta meg – a teljes megsemmisüléstől való félelmükben az elképzelt napisteni sorsból visszavetítették az emberre. A **naplé-**

lek halhatatlanságáról, a Nap újjászületéséről alkotott képzetből így keletkezhetett általában a lélek halhatatlanságába vetett hit és a lélekvándorlás tana.

Eltérő módon bár, de minden nép, mely hitt a lélek létezésében, a Nappal kapcsolatos hiedelmeire alapozza ezt. Gondoljuk meg, hány műveltségben találkozunk azzal az elképzeléssel, hogy a Napban lakik a „Szentlélek”, hogy a kiváltságosak lelke a Nap **sugarain** repdes, hogy a lélek a Nap útján **napsugáron** jár; hogy a halhatatlan lélek ugyanazon az úton jár körbe ég és Föld között, mint amely utat bejárnak a megtestesülő napistenek, s ez a lélekút azonos azzal a képzeletbeli úttal, amin a Nap a túlvilági útbeszámolóok szerint halad.

Az egyiptomi fáraósírok falán azért látható a Nap – csillagglekkek társaságában! – megtett éjszakai útja, mert úgy hitték, a halott fáraó lelke is ezt az utat teszi meg. Egyáltalán, az egyiptomi lélekhit elválaszthatatlan a csillaghittől és a napvallástól. A halott lelkét az óbirodalmi idők kezdetén a Nap, később pedig a **halott, éjszakai Nap: Ozirisz** ítéli meg (a **Nap „lelke”** az Orion csillagkép „testében”). A nagy piramisépítkezések idején az volt az uralkodó felfogás, hogy a lélek a halál után a „*pusztulást nem ismerő*” sark körüli csillagokkal egyesül – ezért ábrázolták csillaggal a lelket.

Az egyiptomival rokon ógörög elképzelés szerint az elhunyt lelke csillagba költözik, s onnét **villám** hozza le a Földre. A **villám** szétveti a csillagot, s az így szétszórt lélekszikrák földi testekbe repülnek. A magyar néphit szerint a hulló csillag emberhalált jelez. A manysik szerint a kelet felé hulló csillag gyermek

születését, a nyugat felé hulló csillag felnőtt halálát jelzi. A kép az égitestek kelésén, nyugvásán alapszik; a keletre hulló csillag lélekszikrája csak olyan (égi) testbe költözhet, amelyik épp fölkel, a nyugatra hulló csak olyanba, amelyik épp lenyugszik.

Az egyiptomi temetkezési rituálé 70 napig tart, mivel épp ennyi idő telik el az egyiptomiak számára oly fontos Sirius csillag eltűnése és újbóli megjelenése között. Hogy mi köze a két dolognak egymáshoz? A Sirius eltűnése *ebben a képzetkörben* a csillag halálát jelentette, és egyiptomi felfogás szerint a halott csak addig halott igazán, amíg halála után 70 nappal, a temetési rítus záróaktusaként ki nem szabadítják a testből a halhatatlan lelket. Ezt „a száj megnyitása” szertartásnak nevezték. Mielőtt a koporsót sírba tették volna, a bejárat előtt felállították, s a halotti maszk száját és szemét egy teknővájó baltára emlékeztető eszközzel megérintették, abból a célból, hogy „életre keljenek”, azaz megnyíljanak a halott ka lelke előtt, s az szabadon közlekedhessék földi lakhelye, a sír és az ég között. Semmit sem bíztak a véletlenre. „A száj megnyitása” célszerszámának olyan alakja volt, és ugyanaz volt a neve is, mint a **Göncölszekérnek**, amit sokáig a lelkek túlvilági otthonának tartottak, s amit a halálisten Széth-bika letepített combjáról neveztek el.

APULEIUS (2. sz.) ma is olvasott regényében, *Az aranyzamárrban* (*Metamorphoses*) a hős beavatás, alvilági lélekutazás révén aranyzamárrá válik, azaz a Napba jut. Csillagászati szempontból értelmezve a képet, a Rák csillagkép két „Szamárka” csillagának egyikével azonosul, éppen akkor, amikor a **nyári napfordulókor** a Nap bearanyozza őket.

(VÖ. SHAKESPEARE: *Szentivánéji álom* című darabjának rokon elemével.)

„A halál határán jártam,” – írja a szerző hőse nevében – „Proserpina küszöbét tapostam, végigmentem az összes elemeken s visszatértem, láttam éjjélkor hófehér fényben szikrázni a napot, odajárultam az alvilági istennek, s az égi istennek színe elé, s színről színre imádtam őket.” (XI. 23. Vagyis a hős végigjárta az összes planéta- és csillagszférát, s járt az alvilágban is, ahol éjjélkor delel a Nap.)

„Később APULEIUS 12 köpenyről beszél, amelyeket a beavatás után a papok ráadtak, ezek a túlvilág 12 tartományának és a 12 éjszakai órának felelnek meg, amelyekről két egyiptomi túlvilágírat, az Amduat és a **Kapuk könyve** beszél.” (KÁKOSY 1984: 43.)

Egykor úgyszólván mindenütt azt hitték, hogy a Nap, amikor nem látjuk, a Tejút túlsó, Föld alatti szakaszán jár. Az egyiptomi *Halottak országa* megfelel Nut tejútistennő testének, amelyben éjszánként végighalad a Nap. **Phaethón** a Tejúton szekerезve hal meg, **Apollón** a Tejúton repül **hattyúfogatan** a mitikus északra; a szibériai, észak-amerikai és kolumbiai **sámán** napistene nyomán a Tejúton jár lélekben, ha révületbe esik; az obi-ugor napisten, **Lúdfejedelem** a Tejúton vezeti a *holtak madárleleit* ősszel a túlvilágra, a megszületendőket pedig tavasszal vissza a Földre. A késő antik szinkretisztikus kultuszokban, a mithraizmusban, gnoszticizmusban, sőt, az egyház által megtúrt népies keresztény vallásosságban a lélek útja szintén a Tejút, s ennek az útnak a Nap és a többi planéta egy-egy állomása. (L. a Tejút népies elnevezéseit, mint pl. *Hadak útja*, *Isten barázdája*, *Isten útja*, *Jézus útja*, *Lelkek útja*, *Szent Mihály útja*, *Tündérút*).

Pusannak, a Nap óind **pásztoriste-**nének a felesége a **Nap leánya** volt, akit Pathjának, azaz „Út”-nak, „Ösvény”-nek neveztek. Ez a kép is a Tejútval kapcsolatos. A hinduk a Tejutat „Kígyóösvény”-nek nevezik. Itt a kígyó a feleség–anya negatív megjelenési formája; azért negatív, mert Nuthoz hasonlóan minden este felfalja a férjét. A **halott Nap** a kígyó-anyában újrafogan, majd miután az anyai test belső „ösvényén” végighalad, reggel mint **napgyermek** ismét a világra jön. (Vö. azzal az elterjedt hiedelemmel, hogy *a halott kígyótestben él tovább.*) A **kígyótestben** való végigáraszolás megfelel a Tejúton mint úton, folyón, kötélen, létrán, ágasbogas világfán való haladásnak. Innen van, hogy a ket **sámándobok** tejútvilágfa-ábrázolása helyett néha egy gyíkot látunk a **dob** tengelyében, melynek „gyíkbordázat” a neve; ezért hívják Nut istennőt „létrá”-nak, amit a halott **Ozirisz** gerincével: a **dzsedoszloppal** azonosítottak. Ezek a képek mind a túlvilági utazásra s a Tejútra utalnak.

A Nap és a lelkek útja jelképes úttá lesz a vallásbölcseletben. Keresztény felfogásban damaszkuszi út, királyi út, vagy, ahogy az „**Igazság Napja**” mondta: „*En vagyok az út, az igazság és az élet...*” Másutt: „*En vagyok az ajtó...*”, „*En vagyok a jó pásztor...*”, „*A ki pedig az ajtón megy be, a juhok pásztora az.*” (Jn 10,2skk. Példák arra, hogyan kapcsolódnak egymástól szemre messze eső metaforák, melyek mind **Jézus** napisteni vonásaira mutatnak.)

A kínai taoizmus a Napot az egyetemes Úttal társítja. A **Tao** („Út”) a közép-út, az ellentétek kiegyenlítője, amelyen tézis és antitézis szintézisben simul össze. Miután a bölcs nem hagyja magát

elvakítani a fény és árnyék játékaival, – úgy mond – fellép a Nap **kocsijára** (ez az a jelképes jármű, amelyet a buddhizmus hol kis, hol nagy **szekérnek** nevez), s onnan széttekintve már nemcsak ezt meg azt látja meg ebből és abból, hanem „Ezt meg Azt” együtt látja. A **Tao** szerint a Nap kozmikus fényjelzés, amit a bölcs azért követ, hogy vele együtt semmisüljön meg, s beleolvadjon az ősi el-nemkülönülés állapotába. A taoista bölcs képes beszéde szerint a Nap a fölfelé vezető útpálya tetőfokán áll. Mindez azt jelenti, hogy a **Tao** nem az **ekliptiká**val, hanem a túlvilágra vezető „napúttal” a Tejúttal azonos.

Ezt a szellemiséget fejezi ki a napos világfa és a császári székhely jelképes összetartozásának kínai felfogása. Ahol a császár székel, ott hajt ki az élet fája. Nyárközépen, délbén, a főváros szívében a képzeletbeli fa helyén felállított **gnómon** nem vehet árnyékot, mert a Nap épp a csúcsán pihen; így jelöli ki a világ közepét, a tengelyt, a királyi utat, a **Taot**.

„Nem az a Nap süt az égen”

A régi elképzelések között visszavisszatér az a hiedelem, hogy nem egy Nap van (volt régen). És most nem csupán arra gondolok, hogy például az egyiptomiak a reggeli, déli, esti és **éjszakai Napot** más néven nevezték, és más alakban képzeltek el, vagy hogy a *Hajnalkötöző királyfi*-mesék testvérhősei is napszakok szerint különböztethetők meg. (*Amateraszunak* is voltak kisegítői, kisebb nap-*hamik* a Nap különböző állásai szerint.) A népnyelv szólás formájában még őrzi ezt a hiedelmet. Ha,

nagy a hőség, „a kint dolgozó vagy ‘takaró’ ember így szokta jellemezni az időjárást: ‘Süt a nap tizedmagával.’ (...) ha nem ilyen perzselő, tikkasztó a meleg (...); ‘Süt a nap másod- vagy harmadmagával.’ (...) ‘Sokan vannak az égen’, vagy ‘sokan jöttek ma az égre.’” (BERZE NAGY 1982: 325.)

A teremtmésmítoszokban néha felmerül a kérdés: hány Napot is alkotott eredetileg a Teremtő? Egy korábban már idézett bolgár monda (*Az Isten feleségül akarja venni a Napot*) román változatában Isten azt akarja megtudni, mi az ördög véleménye, egy vagy több Napot teremtsen? Elküldi tehát hozzá a méhet, mely akkor még fehér volt, lesse ki az ördög gondolatait. A méh az ördög fejére szállt, és gondolatokra várva megpihent. Az ördög magában morfondírozott: – Nem lenne jó, ha több Nap lenne, forráságuk meghaladná a pokolt, és az embereket semmi sem tartaná vissza a rossztól. De azért sem lenne jó, mert a Napok az éjt is nappallá tennék, és neki mint az árnyékvilág urának elfogyna a dolga. (A történet folytatása és tanulsága a két változatban megegyezik, de a bolgár változatban a több Napot Isten és a Nap kölcsönös menyasszony párosa helyettesíti.)

Több Napról tudnak a burjátok. Mondájuk szerint egyszer, amikor nagy hőség volt a Földön, egy *Erkhe-Mergen* nevű hős egy kivétellel minden Napot a tengerbe lőtt. Torgut monda szerint az ördög 3 Napot varázsolt, hogy az Isten teremtesse világot elégsse. Isten vízőzönnel hűtötte le a Földet, s a 2 *pótnapot* a pokolra taszította, hadd legyen melege az ördögnek. Gold változatban nappal 3 Nap fűtött, éjjel 3 Hold vakította az embereket, míg nem egy hős a felesleges Napokat és Holdakat lenyilazta. A monda változatait más szibériai népek, de a hinduk, az indonéz szigetek

lakói, sőt az amerikai indiánok is mesélik. A legismertebb változatot Kínában jegyezték le a Kr. e. 4–2. században. Ez így szól: *Ti-Csün császár – a főisten – egyik felesége, Hszi-Ho szült 10 Napot. A keleti Giliszta-völgyben élt gyermekeivel egy odvas eperfában. Hszi-Ho minden reggel megfürdette egyik gyermekét az „élő vízű” folyóban vagy tóban, majd egy aranyvarjú hátára ültette. A varjú fölrepült vele a fa tetejére, onnét indult a Nap égi útjára. (Ősibb változatban az aranyvarjak maguk a napgyermek.) 10 nap alatt mindegyik gyermekre sor került, s utána kezdődött minden előről. (Az égi császárnak volt egy másik felesége, Csang-Jo, vagy Csang-O, aki 12 Holdat szült neki. Ő nyugaton élt a gyermekeivel, egyébként ugyanúgy járt el, mint Hszi-Ho, esténként megfürdette és felküldte az égre a 12 Holdgyermek egyikét.)*

A Nap meletét és fényt ad az embereknek, de néha pusztító forróságot áraszt. Így szokás magyarázni a mítosz szerint történeteket. Az történet ugyanis, hogy egyszer a 10 Nap felborította a rendet, és egyszerre mentek föl az égre. Az iszonyú hőség miatt kiégett a föld, és az emberek szomjan pusztultak. Ji, az íjász kérte a napokat, hogy menjenek haza, de hiába. Akkor lelőtt közülük kilencet. (Egy változat szerint Csang-Jo holdistennő Ji felesége volt, ami arra utal, hogy Ji alakjában maga Ti-Csün császár rejtőzködik.)

A 10 Nap és a 12 Hold mítosza a kínai csízió sajátosságait tükrözi, de a történetnek vannak más kozmológiai vonatkozásai is. Délkelet-Ázsiában egy olyan változatot mesélnek, mely szerint 66 Nap fenyegette a világot, ebből az íjász 60-at lőtt le, 5 a tenger színe alá menekült, de annak is, amelyik megmaradt nekünk, megsérül az egyik szeme (l. „félvak” égistenek).

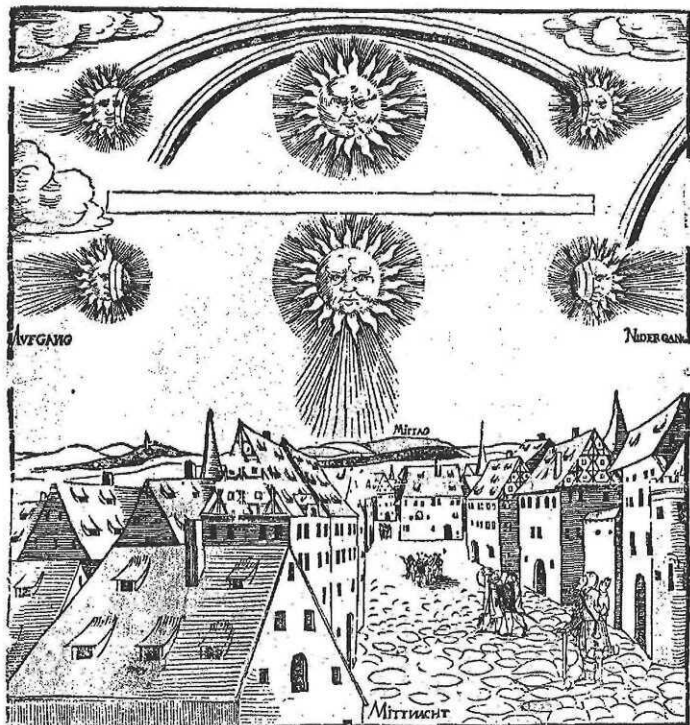
„...ÉKES, SZÉPSÉGES Ő, TÜNDÖKLETES...”

A másik híres „több Nap” elmélet az aztékoké. Ennek magja föllelhető a már idézett mítoszban, mely szerint az istenek több napjelölttel próbálkoznak, mire rátalálnak az igazira. E mítosz annak jelképes foglalatja, ahogy az aztékok korszakolták történelmüket. Egy 1558-ban nauatl nyelven lejegyzett krónika szerint az azték történelem 5 nagy világevére bom-

lik; minden korszakot egy új Nap keletkezése vezet be, és valóságos világvége zár le.

Az első Nap, a 4 Jaguár (Föld) Napja 678 évig tartott, s a végén minden élő jaguárok faltak föl. A jaguár Teszkatlipoka isten állatalakja, vele azonosították az első, még sötét „földi” Napot. A második a 4 Szél Napja volt, és 364 évig tartott. A végén a szél mindent Napostul elsodort, és

140. Parhélios. Az 1554. március 6-án Ingolstadtban látott jelenséget megörökítő német metszet

az emberek majmokká változtak. A harmadik 4 Eső Nap valójában a Tűz Napja volt, mert 312 év múltán mindent tűzeső emésztett meg, s az emberek pulykává váltak. A negyedik, a 4 Víz Napja 676 évig tartott. Akkor lezuhant az ég, és minden víz alá merült, és hallá vált minden élő. A vízőzön csak 52 év múlva apadt el, s akkor eljött az ötödik, a 4 Mozgás Napja, *Tonatiu*, a mi Napunk, akit azért neveztek el így, mert amikor a tűzben Nappá égett, nem tudott megmozdulni, amíg az istenek föl nem áldozták magukat érte.

A korszakváltás és a több Nap elmélete, mint a kínai mítosz, az időszámítás sajátosságaival függ össze, s éppúgy nem nélkülöz naivnak tűnő mitológiai elemeket. Ilyen naiv elem például, hogy *Teszkatlipoka*, az éj és Kecalkoatl, a Hajnalcillag istene között minden korszak kezdetén párharc döntötte el, lesz-e új napkelte vagy sem. Ehhez Kecalkoatl-nak kellett győznie, s az ő kiváltsága volt, hogy leszálljon az alvilágba az ősök csontjaiért, hogy belőlük új emberiséget teremtsen.

Az azték több Nap elmélet persze jelképesen értendő, az új Nap csak új időszámítási egységet jelent (vö. a Szent Számítás szerinti 52 esztendő, „nagy évvel”).

Mondhatnók úgy is, hogy e Napok generációs istenek, olyanok, amilyenekkel az Óvilágban is találkozunk. A görög mitológiában két Nap-dinasztia is uralkodik egymás mellett. Az egyik „alapítója” *Hüperion*, akinek fia, *Héliosz* és unokája, *Phaethón* is napisten volt, a másiké *Kronosz*, akinek fia, *Zeusz*, és több unokája, *Apollón*, *Héraklész*, *Dionüszosz* meg még sokan mások szintén napistenek vagy naphéroszok voltak életük egy szakaszában.

Az istenek megszorozódása egyébként sem ismeretlen, és többnyire csak

szimbolikus jelentősége van. CÍCERO például több Mercuriust különböztetett meg, az egyiptomiak Thot két természetéről beszéltek, ahogy a Vénusz is vagy Estcsillag vagy Hajnalcillag lehet; nem beszélve a különféle szerepkörök szerinti sokszorozódásokról.

Itt azonban nem egyszerűen metaforáról van szó. Régi tapasztalat az ún. „**melléknapok**” (gör. *parhélizosz*) jelensége. A szokatlan égi jelenségekkel foglalkozó régi könyvekben sűrűn találkozunk ábrázolásaival (140. rajz). A magyar a **melléknapot** „*vaknap*”-nak nevezi, jelezvén, hogy tudja, csak káprázat az, nem valódi égitest. OLÁH ANDOR egyik adatközlője meséli az apjáról, hogy a „szület a vaknapról jósolta meg. Egy ízben két nap látszott: 'vaknap, ne nézd!' – mutatta. Három-négy óra tájban délután felleges volt az ég, a felhő úgy tündökölte át a napot, hogy a nap mellett kisebb nap látszott.” (OLÁH 1986: 56.) A **melléknap** meteorológiai jelenség. Akkor keletkezik, ha tisztá az idő, és a magas légkörben sok jégkristály gyűlik fel. A napfény a jégkristályokon megszóródik, a fénytörés következtében két ragyogó gyűrű képződik a Nap körül, s a gyűrűkön néha felül, alul és két oldalt fénylő foltok jelennek meg.

Ugyanebbe a képzetkörbe tartoznak a két Napra vonatkozó hiedelmek. Ezek egy csoportja a Nap fényerejében, melegeben napszak és évszak szerint jelentkező különbségek nyomán keletkezett; másik részük a Nap kettős természete, hol jótékony, hol ártalmas hatása miatt; míg a harmadik – bizonyos szálakon a másik kettőhöz kapcsolódva – a „másik” Napot a Holddal azonosítja. Ez esetben a Hold a **Nap helyetteseként** szerepel. Ebbe a csoportba sorolom – belátható,

miért – a (teljes) **napfogyatkozások** „**fekete Nap**”-ját. A **pótnapot** hívják még „**éjszakai**”, „**éjféli**” és „**halott Nap**”-nak, adott esetben „**átkozott**” vagy „**gonosz Nap**” a neve.

A nyári és a téli Nap között kirívó a különbség. Különösen északon, ahol az égi fényforrásokat télen jobbra felhő, köd takarja, s a Nap napokig, hetekig elő sem bújik a látóhatár mögül. A Nap (Hold és csillagok) elrablásáról szóló történeteket ez a tapasztalat szülte.

Az elrabolt égitest(ek) visszaszerzésére hős, naphérosz vállalkozik, de addig is, amíg az igazi Nappal, Holddal, csillagokkal vissza nem tér, az emberek, mivel az orrukig sem látnak a sötétben, pótfényforrásokat csináltatnak. Ezek elkészítése a mitikus kovács feladata. A *Kalevalában* Ilmarinen kovácsol arany Holdat, ezüst Napot, és fel is szalajtja őket az égre:

*„... a hold végre fenn volt,
a nap is magasan állott,
hold a fenyőfa hegyében,
nap a szálfenyő tetején:
de a holdnak nincs világa,
de a napnak nincsen fénye.”*

49. ének, 69–74.

NAGY KÁLMÁN fordítása

Hiába, a **pótnap** – a téli Nap – fénytelen, nem ad semmi meleget, az igazihoz, a nyári Naphoz képest. (A Nap és a Hold fémének fölcserélése – arany Hold, ezüst Nap – mintha szintén azt jelezné, hogy ezek az égitestek nem valódiak.)

A *Királyok könyvében* is felbukkan ez a kép, de Irán fekvésére való tekintettel, ott a tél és a nyár között már nem akkora a különbség, már nem szó szerint értendő, hanem a Gonosz (Dahák sárkányki-

rály) ezer éves rémuralmára, annak jelképes sötétségére vonatkozik, amit a hős **Firédún** oszlat majd el, de addig is segítőtársának, *Káve kovácsnak* bőrkötényzászlaja világít a sötétben:

*„A hős sáh-fi, látván a bórszalagot
a lándzsán, tekint benne jócsillagot;
és rum-i brokáttal díszítette, tett
aranyló alapjára dús ékkövet;*

...
*s ez így lett a 'Káve sugárcsillaga',
mely éjben, sötétben süttött, mint a Nap...”*

III.5:103skk.

Káve zászlaja az iráni nemzeti lobogó előképe; az iszlám forradalomig a zászlón **kardos oroszlán** volt látható, háta mögött a kelő Nappal. Történelmi jelkép tehát, de eredeti jelentése átviláglik a versek szövegén.

Nem deríthető ki minden esetben, hogy a Dahákhoz hasonló sárkányok uralma éjszakát, telet vagy **napfogyatkozást** jelképezett-e mitikus nagyításban, de az biztos, hogy uralmuk ideje, vagyis amikor az égen **pótnap** világít, a „**fekete Nap**” időszaka. Ezért a „**fekete Nap**”-ot megszemélyesítő isten is ördögi vonásokat vesz fel.

Teszkatlipoka és maja megfelelője, az egyaránt **Hurakán** (a megtestesült hurrikán) ilyen isten. **Teszkatlipoka** („Füstölő Tükör”) az **éjszakai Napot** jelképezi, az első, „kísérleti” Napot (Szaturnusz-**Kronoszt**) a naua törzsek mítoszaiban, aki éppen ezért tókéletlen, mint Ilmarinen **pótnapja**. Ugyanakkor jelentős istenség, akitől félni kell; az éjszaka ura, az útonálló, varázslók pártfogója. Jelzői szerint az „**ellenséges**”, a „**szeszélyes úr**”, a „**viszálytkeltő**”; aki Ictli néven az

emberáldozathoz használt kést szemé-lyesíti meg; mint Csalsciutotolin az ál-dozat vérét, más neveken a hidegnek, jégnek, földrengésnek, a barlangoknak, a büntetéseknek és a szerencsétlensé-geknek csillagistene. Ép lába kozmikus léptékben a világtengelyt jelképezi (vö. az egy lábon táncoló **Sívával**), földi mé-retekben a pusztító forgószelet. A ten-gely megszemélyesítőjeként ő az örök körforgás, az **Idő (Khronosz)** kérlelhe-tetlen ura.

Gonosz és átkozott – méghozzá ok-kal, erejénél fogva – az igazi Nap is le-het. Afrika törzsi társadalmában, külö-nösen a sivatagos vidékeken, a Napot jobban rettegik gyilkos **sugarai** miatt, mintsem hogy áldanak jótéteményeiért. A kontinens nagy részén az év két sza-kaszra, egy száraz és egy esős évszakra oszlik. Az eső jelenti az életet, és noha tisztában vannak azzal, hogy a Nap fé-nye, melege nélkül a mag nem csírázna ki, és a termés nem érne be, a pusztító hevének köszönhető, gyakran tömeges éhhalált okozó aszályok gyűlöletessé tes-zik az égitestet. Már **HÉRODOTOSZ** följe-gyezte, hogy az észak-afrikai berberék *megátkozták a Napot*, amiért minden munkájukat elemészti. Kongóban regge-lente *azért verik a dobokat, hogy megfélemlítsék a Napot*, melyet csordáikat dézsmá-ló vérengző **oroszlán**hoz hasonlítanak, és aminek mennydörgés (!) az üvöltése.

A bantu nyelvet beszélő tabwák Dél-kelet-Zairében és a fipák Délnyugat-Tan-zániában ma is megjelenítik a Nap rom-boló hatalmát a nap**kígyó** képeben, melyet a lubák **Nkongolonak** neveznek. E **kígyó** „szívárványlélegzetét” tartják a járványok, a mérges gázok és a sújtólég okozta bányaszerencsétlenségek okának.

Nosztalgikusan emlegetik a régi szép időket, amikor a varázslók még *csapdába tudták csalni, hogy a húsából vagy a véreből egyenek, miáltal a leghatalmasabb varázsla-tokra is képessé váltak*, ami nélkül termé-szetátalakító tettekhez: vasolvasztáshoz, gyógyításhoz vagy az ellenség tönkreté-léléhez hozzá sem fogtak. Tabwa elkép-zelés szerint ilyen varázslattal *meg lehet állítani a Napot a gonosz szomszéd földje fe-llett, hogy kiégesse annak vetését*. A Nap erejének kölcsönvételéről szóló promé-theuszi mítoszok sorába tartozik a do-gon demiurgoszé, **Nommóé**, aki *lelop egy darabka Napot az égből, hogy legyen az embereknek vasolvasztáshoz tűzük*.

A több Napról szóló képzet elterjedt-sége jelzi, hogy a Nap természetét a „jó-ból is megárt a sok” elve alapján általá-ban mennyiségi kérdésként kezelték, de a mitologikus észjárásra jellemző mó-don arról sem feledkeztek meg, hogy a kettősség, ellentmondásosság a kozmi-kus, természeti erők lényegéhez tarto-zik. Jó példa erre, hogy **Héliosznak**, **Amateraszunak**, **Hszi-Honak** nem meg-határozható igazán a neme (egy leírás az utóbbit a Napok fuvarosaként említi, aki sárkányok vontatta hintón **kocsikáztat-ta**, és nem **varjúháton** röptette őket az égen). A Nap kétneműsége kettős: tü-zes–vizes, jang–jin, pozitív–negatív, jó–rossz természetét szimbolizálja.

Formálisan a két Napot attribútuma-ik különböztetik meg; például az, hogy nappal lóháton, **kocsin**, éjjel csónakon közlekedik. A hettiták nappali napiste-ne, a viharisten fia, az „**emberiség pászto-ra**, aki a tengerből kiemelkedik”, fegyveres, szakálltalan ifjú; **oroszlán**háton ábrázol-ják. De a hettiták megkülönböztettek tő-le egy „**földi Nap**”-ot, akiben az alvi-

lágban tartózkodó Napot láthatták, és akinek – amiért „odalenn” megnyúzták? – véres bőrt áldoztak.

Egyiptomban nemcsak elváltozott a Nap, amikor pokolra szállt, hanem találkozhatott saját halott, csillagképi másával, Ozirisszel is, aki az alvilági hierarchia csúcán ült; fizikai értelemben is, ahogy APULEIUS alvilágjáró hőse odalenn éjfélnél látja delelni a Napot.

A görögöknek ahány napistene, annyi **éjszakai, halott Napja** volt, sőt, mesefordulattal élve: még eggyel több. **Phaethón** az élő **Héliosz** halott párja. **Apollón** és **Héraklész**, akik mellesleg személyükben egyesítik a jó és a rossz Napot, evilágról távoztukban túlvilági napisteneké válnak. **Apollón** hatyúfogatan megy a messzi északra, vagyis oda, ahová az ókorban az alvilágot képzelték (a hideg észak nemcsak tér-, hanem időbeli fogalom is volt; az éjszakára illetve a télre vonatkoztatták). **Héraklész** ugyan halhatatlanná lesz és feljut az Olümposzra, de ennek ellentmondóan a mítoszok mást is állítanak halála utáni sorsával kapcsolatban. Mégpedig azt, hogy a földi **Héraklész** szellemképmása: halandó része az alvilágba került, s olyan riasztó látványt nyújtott, hogy még a többi lélek is megrettent tőle. *„Olyan volt, mint a sötét éj, ifjút a kezébe tartotta, nyíllal az idegén. Szemét félelmetes pillantással nagyra meresztve, örökké lövésre készen állt. Hasonló alakban látták őt az égbolton is: az Engonasin csillagképben, a jobb térdére ereszkedő, mindig fáradozó férfi alakjában...”* (KERÉNYI 1977: 317.) Ez az északi **Hercules** csillagkép, mely a Sárkány csillagképpel szemben alulmaradó heroszt ábrázolja.

Volt a görögöknek egy „napisten-nük”, aki eleve a **halott Napot** szemé-

lyesítette meg. **Dionüszosz** ő, akinek a nevét lehet „*újjaéledő Zeus*”-nak fordítani, utalásul a **téli napfordulókor** újjaszülető **halott Napra**-, vagy „*éjjeli Zeus*”-nak, ami a meghaló **Dionüszosz** természetét jobban kifejezi, hiszen a görögök a bőség isteneként Plutosznak nevezték úgy, ahogy a rómaiak az alvilág urát, Plutót.

MACROBIUS (5. sz.) *Saturnales* című munkájában azt állítja (helyesen), hogy minden ókori istennek köze volt a Naphoz, de **Apollónnak** és **Dionüszosznak** különösképpen. *„A vallás misztikus gyakorlatok szerint – írja – a nappali szertartásokban a napot Apollónnak, az éjjeli szent cselekmények alkalmával pedig Dionüszosznak nevezik.”* PLUTARKHOSZ azt állítja, hogy **Dionüszosz** majdnem olyan fontos szerepet játszott Delphiban, mint **Apollón**. Vélhetően mint az **éjszakai** (téli) **Nap** istene **Apollón** helyettesítette annak távollétében. Éves viszonylatban a két Nap nyilvánvalóan a félévek GRAVES által sokat emlegetett istenkirályait: az emelkedő és a hanyatló Nap félesztendéjén uralkodó ikeristeneket testesíti meg.

Az „**éjjeli**” vagy „**fekete Nap**” képe a legújabb időkig megihlette az embert. A 12. századi Irán szúfi bölcse, SZOHRAVARDI, amikor a sötétség méhében megfogamzó világosságról (kínai párhuzammal élve: a jin fekete cseppjében fehéren világító jang pöttyéről) ír, „**éjjel Napja**”-nak nevezi. A „**fekete Nap**” visszavisszatérő témája a modern festészetnek is (1. az utolsó fejezetben).

És hogy jön a Hold a képbe?

Mítosz és hagyomány, naptár és csillagászat egymás mellé rendelte a két égitestet. A dualista teremtmismítoszok két főalakja, a mitikus oppozíciópárok

(világosság–sötétség, tűz–víz, meleg–hideg, fenn–lenn, férfi–nő, jó–rossz stb.) megszemélyesítő istenpáros „őstestei” a Nap és a Hold lehettek, akiket ikertestvéreknek tartottak, vagyis egymás alteregóinak, akkor is, ha különneveiknek képzeltek őket.

Az indiai mitológia ősi ikerpárja (az asvinok), a görög Kasztór és Polüdeukész, a latin **Romulus** és Remus megfelelői **Vivaszvat** napisten és Szaranju („Fürge”) nászából születtek. **Vivaszvat** és Szaranju adtak életet az emberiség ősszüleinek, Jamának és Jaminak is. Az iráni pantheon fényes főistene, **Ahura Mazda** és a sötétlő Angro Mainju ikertestvérek. Egy többféleképpen mesélt hagyomány szerint a **Nap és Hold Ahura Mazdának az anyjával (vagy a nővérével illetve a leányával) folytatott vérfertőző viszonyából jött a világra**. Együtt látható az istencsalád egy 6–7. századi szászánida tálon (70. rajz). Ikerfák között az égi **sas**, **Ahura Mazda** madara látható, karmai közt a földanya (-nővér, -leány), alul két gyermekük attribútumaikkal: **anapgyermek** íjat feszít, a holdgyermek baltát emel ikertestvéreére.

Mezopotámiában – mint később az araboknál – a Hold nagyobb becsben állt a Napnál. Ez a köztük lévő rokoni kapcsolatban is kifejeződött; *Szín holdisten volt Samas apja*. Jobban tisztelték a Holdat a Napnál a nyugat-sémi népek is.

Ez tükröződik a *Bibliában*, melynek ikerhősei: **Ádám** és **Éva**, **Káin** és **Ábel**, **Ézsau** és **Jákob** Nap–Hold ikreknek tekinthetők. A szentírási szerzők a kettősből többnyire a holdikert pártfogolják, s a zsidó nép ősapjának is ez utóbbit teszi meg. A jelzők, amelyekkel például **Ézsaut** és **Jákobot** illetik, önmagukban

véve is világossá teszik ezt. **Ézsau** vad, **tüzes természetű, vörös és szőrös**, azaz **„napsugaras”**. **Jákob** szelíd, halovány orcájú és csalfa, mint a közmondás szerint a Hold. Egy gnosztikus szekta a földművelő **Káint** a Nappal, **Ábelt**, a pásztort pedig a Holddal azonosította (héb. *hebel*, „mulandóság”; tudományos körökben ma is tartja magát a nézet, miszerint a letelepült földművelők inkább a Nap, a nomád pásztorok inkább a Hold járása alapján szerkesztették nap-táraikat). A kainiták a Nap tisztelőiként szembefordultak az *Ószöveltséggel*, és **Ézsaut** **Jákob** fölé emelték. A zsidó hagyomány a bíbor és a mérleg fölfedezését **Káinnak** tulajdonítja. Mindkét találmány az ősapa naptermészetéről árulkodik. A bíbor a Nap királyi, főpapi színe volt (gör. *phoinix*, „bíbor”, „hajnalpír”, de a Nap fáját, a datolyapálmát és mesés madarát is így hívták), a mérleg a napév fordulóját és az isteni Igazságosságot jelképezte.

Ami **Ádámot** (a „Vörös”-t!) és **Évát** illeti, ők a zsidó–keresztény szimbolikában alighanem egyiptomi és perzsa mintára Nap–Hold ikreként jelentek meg. A *Biblia* erre vonatkozóan csak annyit árul el, hogy *Évát Isten Ádám testéből teremtetten*. Egy testből, vagyis egy anyagból valók voltak, amint azt a régiek az égitestekről hitték, s amit a tudomány végül is igazolt. Az egyiptomi mitológiában a testvérházasságok istennemzedékeken át ismétlődnek Su és Tefnut, majd Geb és Nut, végül **Ozirisz** és **Ízisz** ikerpárosában. A mintát legalábbis formálisan követik a „**Nap fia**”, a fáraók is, amennyiben feleségüket nővérüknek nevezik. A mitologikus iráni dinasztikiak uralkodó párjait a költői szövegek – lát-

tuk fentebb – a Naphoz és a Holdhoz hasonlítják.)

A kozmogonikus törzsi mítoszokban gyakran találkozunk a Nappá és Holddá változott ősszülők történetével, amiben rendszerint a vérfertőzés mint ősbűn is jelen van a „mennymenettel” okaként (vö. a bibliai bűnbeeséssel). A pápua hűlik szerint az ősszülők: *Ni és Hana, fivér és nővér voltak, akik egymásba szerettek és együtt háltak. Ezért büntetésül el kellett hagyniok a földet és gyermekeiket. Fölemelkedtek az égbe, s ott égitestékké, Nappá és Holddá váltak.* Hasonló szüzsékkal világszerte találkozunk, a magas műveltségek vallási rendszereiben éppúgy, mint a természeti népek mitológiájában.

Van mítosz, amelyben az égitestté válás, van, amelyikben a két égitest összetartozása és van, amelyikben ősszülő-voltuk kap hangsúlyt („embertől” való származásuk említése nélkül; az „embert” azért tettem idézőjelbe, mert a természeti népek felfogása szerint – láttunk már példát erre –, minden, ami mozog, „ember”; I. V. K. ARSZENYEV hőseit, Derszu Uzalát, a tunguz vadászt, aki szerint a Nap és a Hold két nagyon fontos „ember”).

Egy ausztráliai totemisztikus mítosz szerint a Hold férfi, a Nap leány. A Hold, mely az oposzumtotemhez tartozik, egy kőkéssel megy föl az égbe, elvonul nyugat felé, s ott leereszkedik egy fára. Azon pihenve oposzumhústól kövérré hízik (telihold lesz). Ebben az alakjában fáradt kenguruvá válik. Vadászok elejtik, de egy csontja megmarad, s abból új Hold születik. A Napról meg azt mondják, hogy egy fán mászik fel az égbe.

A mikronéz szigetvilág lakói szerint a Nap és a Hold istenség szemből, égre hajtott csigákából vagy egy kettétört és feldobott

kőből keletkezett; az első emberpártól születtek, együtt a tengerrel; földi nőtől egy testben, összeforva, mint a szíami ikrek, akik összevesztek, és úgy vállak ketté.

Egyenlítői Afrika pigmeusai a Napot és a Holdat egyszerűen házaspárnak tekintik. Azt a jelenséget, hogy a két égitest néha együtt látszik az égen, a *férj és feleség közti háborúságot követő békülési kísérlethez hasonlítják; egyik fut a másik után, hogy bocsánatot kérjen.*

Egy japán rege hasonlóképp magyarázza, hogy a két égitest rendszerint más napszakban jelenik meg. *Eredetileg együtt kormányozták az eget, – meséli – de Cukujomi holdisten egy sértés miatt megölte a gabonaistent, amiért a Amateraszú úgy megharagudott, hogy kijelentette, a nyilvánosság előtt többé nem hajlandó együtt mutatkozni a fivérével.* (Már szüleik, Idzanagi és Idzanami is ikertestvérek; még egy betű híján egyforma nevük is jelzi ezt.)

Ókínai felfogás szerint a Napnak és a Holdnak közös atyja volt, s a két égitest hajdani hivatalos kultusza mutatja, hogy hasonmásoknak tartották őket. A páratlan években ugyanis mindig a Nap, a páros években viszont mindig a Hold ünnepeit ülték meg.

A Nap és a Hold közti szoros, bár felemás kapcsolatra az Újvilágból is számos példát idézhetnénk. A kecsuák a napisten „szentháromságát” (*Apu-Inti*, „Nap Úr”; *Csuri-Inti*, „Nap Fiú”, *Uake-Inti*, „Nap Fivér”) és *Mama Kvilja* holdistennőt testvéreknek és házaspárnak tekintették.

Az aztékoknál a Napról és a Holdról két elképzelés élt egymás mellett. Az egyik szerint *fivérek és vetélytársak (Tonatiú és Mectli)*, a másik szerint *fivér és nővér (Vicilopocstli és Kojolsauki)*, akik szintén harcban állnak egymással.

A vérfertőzést elkövető Nap–Hold testvérpárról Grönland és Alaszka eszkimói éppúgy mesélnek, mint az Andok indiánjai. A kolumbiai deszanák mennek a legmesszebb. Teremtéstörténetükben a Nap meg a Hold öröktől fogva létezik, mint fivér és nővér, férj és feleség. Mi több, a Holdat a Nap negatívjának, egyben éjjeli megnyilvánulásának tartják, magyarul szólva, **éjszakai Napnak**.

Különös, de épp a törzsi mitológiákban találkozunk a Nap és a Hold teljes összeolvadásával (l. fentebb is). Az afrikai dahomey mitológia kétnemű főistene, **Mavu-Lisa** a Nap–Hold ikrek összeolvadásából keletkezett. Kelet-Indonézia mítoszaiban **Leravulan** főisten neve „Napholdat” jelent. A pápua **Ugatame** is a Nap és a Hold egyesüléséből jött létre.

A két legfőbb látható égi hatalom egyesülésének vallásfejlődési oka és következménye van, alapja azonban egyszerű megfigyelés. A Nap és a telihold nagyon hasonlít egymásra. Szemre azonos a méretük, mindkettő világít, arcuk himlőhelyes. Amikor az egyik lenyugszik, akkor kel föl a másik. Mintha a lenyugvó Nap a stafétabotot adná át a kelő teliholdnak. Tényleg olyanok, mint Nap és ellen-Nap, két ikertestvér. Összetartoznak, mert jó naptár csak mozgásuk egyeztetésén alapulhat, de ellenfelek is, hiszen kölcsönösen kioltogatják egymás fényét. Éppen ez magyarázza teljes azonosulásukat. **Napfogyatkozás** ugyanis újhold idején következik be, amikor a két égitest együtt áll; teljes **napfogyatkozás**kor a Hold tányérja kitakarja a napkorongot, vagyis egy időre egyévé válik vele. A Napba néző a Nap helyén „**fekete Napot**” lát ilyenkor. (Nyelvünkben is a *pár* jelenti a teljességet: l. *feleség* szavunkat, vagy azt,

hogy akinek egy szeme, karja, keze, lába van, azt mi *fél szeműnek, félkarúnak, félkezűnek, féllábúnak* mondjuk. Továbbá: sötétben az fél, aki egyedül van.)

Persze, ha együtt állnak, eggyé válnak is, a Hold nem mindig takar ki a Naphól. Ilyenkor – újhold lévén – a Hold nem világít, nem is látszik, tehát nincs, e tekintetben tehát fokozottan alárendelt helyzetben van a Naphoz képest. Kettejük tömege viszont összegződik; ezt a helyzetet fejezheti ki az a kép, hogy a Hold viszi a Napot – a hátán. Szembenálláskor, vagyis amikor holdtölte van, a Hold fényereje a legnagyobb. Ilyenkor a *fény uralma nappal és éjszaka folytonos* – feltéve, hogy nincs holdfogyatkozás, ami holdtölte idején várható. Tömegük viszont – látszatra legalábbis – ellensúlyozza egymást. Rendes körülmények között az újhold is, a holdtölte is kedvező időpont a két „isten” együttműködése szempontjából.

Ha együttálláskor a Hold kiharap valamennyit a Naphól, pláne ha kitakarja az egész **tűzgolyót** (vagy szembeállítás idején holdfogyatkozás következik be), új helyzet keletkezik, amire mitologikus észjárású elődünk kétféleképpen reagálhatott. Tekinthette a fogyatkozást baljós jelnek, veszedelemnek; **Romulus** és Remus tragikus története ebben a szellemben fogant például. Remusnak, a Holdnak azért kellett meghalnia, mert a tilalom ellenére átugrotta **Romulus** árkát, azaz: a Nap körét. (Fogyatkozás akkor következik be, ha újhold vagy telihold idején a két égitest épp pályáik kereszteződésében tartózkodik.) Ám a fogyatkozás okozta félelmét enyhíthette az a gondolat, hogy a két égitest végtére is egyesült. Ez az egyáltalán nem ritka cse-

mény szülhette azt a képzetet, hogy az ikerpár mint férj-feleség lesz eggyé.

Nap és tükör

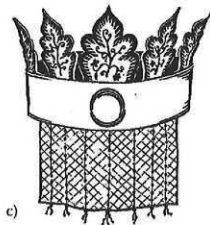
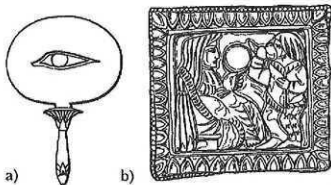
A **tükör** az egyik legfontosabb nap-jelkép. Fényesre csiszolt, kerek fémtükörre gondoljunk, leginkább aranytükörre, melynek többnyire sima, néha azonban homorú lapja vakítva verte vissza, s gyűjtötte olykor össze a **napsugarakat**; hátlapját pedig napszimbólumok, mitológiai jelenetek díszítették.

Ilyen **tükrök** mindenhonét előkerültek az Óvilágból. A szibériai **sámánok** viseletének az égi fényforrásokat szimbolizáló **tükrök** ma is elengedhetetlen kellékei. A legkorábbi kínai **tükrök**, amelyeken a napszimbolika jelei fölismerhetők, bronzból készültek, és Kr. e. 8. sz-i sírokból kerültek elő. Ennél korábbi, Kr. e. 10–9. századi egyiptomi, égei, etruszk **tükrök** hasonlóan egyértelmű napszimbolizmusról árulkodnak. Az egyiptomiak a **tükrök** nyelét egyebek között Háthor istennő alakjára formálták. A Nap anyja úgy tartja fején a kerek tükröt, mint hivatalos képmásain a **napkorongot**.

A **tükör** mint a szépítkezés eszköze, inkább napistennői kellék. **Tükör** látható például a haszanlui napistennő kezében (94. rajz). **Amateraszu** 8 szögletű (karéjú) bronztükre, amivel a mítosz szerint a többi isten előcsalogatta az istennőt a tél barlangjából, a japán sintoizmus legszentebb kultusztárgya (141., 142. rajzok).

Amateraszu mítosza a tanú, hogy a **tükörben** a régiek amolyan **pótnapot** láttak, amilyent Ilmarinen is kovácsolt

ezüstből és aranyból az „**acélhegynek rejtekében, vassziklának belsejében**” sínylődő, elrabolt Nap és Hold helyett. A perzsák **Nouruzkor** kerek **tükröt** állítanak a terített asztal főhelyére, hogy az ünnepi **gyertyák** fényét megduplázza. A kéthe-

c) Mandzsú sámánkorona, a homlokpántján elől kerek tükörrel

141.
a) Egyiptomi
tükör közepén
szemmel.
Enyhén lapult
formája
megegyezik a
napábrázolásokéval
b) Szkíta
aranylemez
„tükör-
istennővel” és
„élet vizét” ivó
harcossal

tes ciklus során az erősödő napfény szimbólumaként minden este eggyel több gyertyát gyújtanak (vö. zsidó **Hánukká**).

Az ausztrál őslakók is úgy tudják, hogy az „**álomidőkben**” a **Nap** – **egy szép asszony!** – **barlangban aludt, úgy kellett onnét kicsalogatni.** Barlangban született sok **napgyermek**, vagy ott rejtőzködik téli, csecsemőkori kiszolgáltatottságában. **Amateraszu** mítoszában a Nap, a **tükör** és a barlang együtt szerepel. Az utóbbi kettő mitológiai kapcsolata a **tükör** fény-

visszaverő, fénytovábbító képességének a tájolásban és mérésben, illetőleg a föld alatti napszentélyek és barlangtemplomok megvilágításában játszott szerepével függhet össze. „Naptükröket” a fény továbbítására már az őskorban is használhattak, sötét barlangok mélyén készült sziklaképek festésénél, ahol a jelek szerint legfeljebb állati zsiradékkal táp-

142.
Etruszk bronztükrő
hátlapján Apollón
jóspapja, Kalkhas
épp májat vizsgál

lált mécsesekkel világíthattak, mivel a falakon koromnak semmi nyoma nincs. Persze ne csiszolt kötőtükrökre gondolkunk, hanem vízzel teli kéreg- vagy agyagedényekre, még inkább elárasztott vagy természetből vizes padlatra, vagyis víztükrökre, mely a mécsesek fényét megsokszorozta vagy/és a nyíláson beszűremkedő fényt a barlang mélyére továbbította. Ez persze pusztá feltevés.

RICHARD A. PROCTOR angol csillagász (†1888) elképzelése szerint a gizehi nagy piramis belső járatainak készítésénél ilyen tükröt kellett használniuk

az építőknek. Szellemes hipotézise szerint a piramist csak úgy tájolhatták a Sarkcsillagra (ez az építkezés idején az alfa Draconis volt), hogy egy vízzel teli edénybe vagy egy **tükröbe** fogták be a képet. (A Sarkcsillag az a fénypont, ami nem mozdul el, tehát a képe sem megy el a **tükröből**.) A piramis sírkamrájából egy szellőző kürtő pontosan a Sarkcsillagra néz, abból a célból, hogy a halott fáraó – tulajdonképp a „hegy” mélyén lenyugodott **Nap lelke** – a kor elképzelésének megfelelően a sark körüli csillagok közé eltaláljon. A Sarkcsillagra néz a piramis alatti föld mélyén lévő első sírkamrába vezető lejárát is; továbbá, a lejárátból a fáraó végső nyughelyére vezető úgynevezett Nagy Galéria lejtése ugyanolyan szöget zár be a talajszinttel, mint a lejárát, amit az építők úgy érthettek el a legegyszerűbben, ha valamilyen tükröt használtak, s gondosan ügyeltek arra, hogy sem a föld alatti akna fűrése közben, sem a Nagy Galéria építésekor ne veszítsék szem elől a megfelelő helyre tett **tükröben** tükröződő Sarkcsillag képét. Aknafűrés közben a munkásoknak magukkal kellett vinniük a tükröt, a Galéria építésekor pedig a feljárát alá kellett tenniük ahhoz, hogy munka közben ellenőrizni tudják, jó irányba haladnak-e.

PROCTOR feltevését két távoli példával támaszthatjuk alá. A *Rejtekhöz látó királykisasszony* című mese hősnőjének van egy **bűvös tükre**, amelyben *éjfélkor meglátja a hőst, a naphéroszt, aki előle a tenger mélyére, egy cethal alá rejtőzik*. A szövegben forgó tenger cethalastul az égen található: az **állatövi** Halak tengere ez, amiben a Cet csillagkép úszkál, ez az a rejtékhely, ahonnan az ókorban a Nap

tavasszal bújt elő. Csillagcetről lévén szó, persze hogy éjjel néz a kiráylány a tükrébe.

A másik példa az Újvilágból való. Az első azték napisten, **Teszkatlipoka** neve azt jelenti „Füstölő Tükrő”. A név az obszidiánra, a **tükrő**nek is használható természetes fekete üvegre és az éjszakai égre utal (obszidiánból pattintották az áldozati kökést is, amit szintén ő személyesített meg). Az isten bőrszíne fekete volt, hiszen az éj urának tekintették, birodalmának a központja, az „ég köldöke” a circumpoláris csillagok északi övezetében található, az ég legsötétebb részén, ott, ahol nem jár a Nap, örök sötétség uralkodik. Az égnek ez a része valóban felfogható a délen ragyogó nap sötét **tükrő**képének. Az isten csillagos alakját mintha a Sarkcsillaggal (a Szaturnusz csillaglelkével) és a Nagy **Göncöllel** azonosították volna. Egy mítosz szerint a *föld-alligátor leharapta Teszkatlipoka bal lábfejét*, az isten többek között épp lábcsonkjáról ismerhető fel. A metafora talán azt jelenti, hogy a **Göncölszekér** csillagai közül a rúdvégen szikrázó Benetnash az egyetlen, mely Mexikó földrajzi szélességén a látóhatár mögé bukik. **Teszkatlipoka** kezében látható névadója, a fekete **tükrő** (az „éjjeli Nap”), amiről 7 csillaggal ékes öv vagy nyaklánc függ. A **tükrő** és a csillagos öv ugyanolyan kapcsolatban van egymással, mint a Sarkcsillag és a 7 csillagból álló Nagy **Göncöl**; a világ minden részén elterjedt képzet szerint a **Göncölszekér** csillagai pórázra kötve keringenek az égi pólus körül. És **Teszkatlipoka** a Sarkcsillagot is képviseli, a **tükrő**re is azt „keresi”. Ezt bizonyítja, hogy a sötétség és a világosság között folyó **labdajáték**-

ról szóló mítosz csumas változatában **Teszkatlipoka** helyett a Sarkcsillag az egyik csapatkapitány.

A megfeleléseknek koránt sincs vége. Ha azt állítom, hogy a csillag(kép)istennek planetáris hatalmak „árnyalakjai”, úgy Teszkatlipokának a Sarkcsillag és a **Göncölszekér** „jogán” legalább két planétája van (mint **Héraklész**nek, akiről tudomásunk szerint két csillagképet neveztek el: a Kígyóölőt és a Herculest, és akit a források a nap mellett a Marssal is azonosítottak). Legalább, mondom, mert a *121. rajzon* három **Teszkatlipoka** szerepel, a feketének, a vörösnek mondott és a megnyúzott, fehér vesztés.

A Sarkcsillag jogán a Szaturnus lehet az „**ős Nap**” **Teszkatlipoka** égi teste, amennyiben a Sarkcsillag az idő kerekének égi tengelycspájszege, Szaturnus-**Khronosz** pedig maga az Idő, vagy ahogy mondták, az idő kerekét forgató isten. A **Göncölszekér** jogán pedig a „fekete Nap”, vagyis a Hold az isten planétája, 7 csillagos **tükrő**. A Holdat több minden összeköti a **Göncölszekér**rel. A leglényegesebb: a Holdat az élő Nap, a **Göncölszekeret** a halott napisten járművének tekintették. A Szaturnusz is sok szálon kapcsolódik a Holdhoz. Például: a Szaturnusznak annyi év a keringési ideje, ahány nap a Holdé; s a holdsarló volt Saturnusnak mint gabona-, halál- és időistenségnek a szerszáma, fegyvere.

De miért füstölög a **tükrő**? Az elnevezés mindenekelőtt az obszidián füstösségére utal, a jelentésnek ezen a szintjén maradván, általában a kezdetleges **tükrők**nek a régi képes beszédben sűrűn emlegetett homályosságára. A mítosz szintjén azonban, mivel az isteni **tükrő**-

ben az **éjszakai Nap** ölt testet, a homály a fény éjszakai, téli távollétét jelenti. A téli Napot megszemélyesítő hérosz sokszor ezért vak, és ezért világít homályosan az Ilmarinen kovácsolta ezüst (aranyánál fénytelenebb) **pótnap**. Az örök homály a Halált uralja, a **tükör** homályossága ezt is kifejezi. Ám a mitologikus észjárás mindig gondol a dolgok kettős természetére; ezért a homály a **tükrön** életjel is lehet. Akkor, amikor a halottnak hitt ember szájához tartva kicsapódik rajta a lehelet párája. (És tudjuk, a Nap nem igazán hal meg.)

A **tükör** füstölgése azonban érthető egészen másképpen is. A perui inkák **Inti Rajmi** ünnepén az új **tüzet** úgy gyújtották meg, hogy a Nap **sugarait** homorú **aranytükör** segítségével egy száraz gypotcsomóra fókuszálták. Az inka pap **tükre**, mely lángra lobbantja a gypotot, nem csupán napjelkép, hanem valóságos **pótnap**. Ennek fényében nem csoda, ha a **tükör**, amit ráadásul jóslásra is használtak, a mesékben a mindent látó Napot helyettesíti.

Jóslásra, azaz előrejelzésre, mégpedig a következőképpen. Homály uralkodik **napfogyatkozás**kor is. A fekete obszidián a fény nagy részét elnyeli ugyan, de azért átlátszó. Így a kormozott üveghez hasonlóan, kiválóan alkalmas a **napfogyatkozás** megfigyelésére, és aki teljes **napfogyatkozás**kor a „**teszkatlipokát**” a szeméhez emeli, bizony füstölgő, fekete **tükröt** lát: lángoló peremű **fekete Napot** – Holdat – a rendes Nap helyén is! A látvány nemcsak félelmetes és lenyűgöző, fontos és hasznos dolgokra, az időjárásban, sőt az éghajlatban beálló esetleges változásokra is következtethetnek belőle.

Ami a **napfogyatkozást** illeti, többször hangsúlyoztam, hogy a mitologikus észjárást a sötétségtől való félelem motiválta. Azt azonban elképzelhetetlennek tartom, hogy a **napfogyatkozások** megfigyelésének olyan műszerei, mint **Stonehenge I.** csupán azt a célt szolgálták volna, hogy előre tudják, mikor van félnivalójuk (jobb félni, mint megijedni alapon), mikor kell bemutatniuk áldozatot a katasztrófa elhárítására. Az embernek néhány évszázadnyi rendszeres megfigyelés után rá kellett jönnie arra, hogy igazából nincs mitől félnie. (Ha csak nem attól, hogy az időjárás, éghajlat alakulását illetően az égiek rossz hírrrel szolgálnak.) Maga **Stonehenge I.** is – ha hihetünk **HOYLE**nek – az óra elvén működött, vagyis a kezelőszemélyzetnek tudnia kellett, hogy túléljük az eseményt, az „időnek van folytatása”.

Meg vagyok győződve arról, hogy a **napfogyatkozások** megfigyelésének a célja jóslás (előrejelzés) volt. Ahhoz, azonban hogy megértsük, mit láttak, és mit olvashattak ki eleink belőlük, előbb meg kell ismerkednünk közelebbről a **napfolttevékenységgel**.

Mi a **napfolt**? **Napfolt**oknak azokat a sötét „ragyákat” nevezzük, melyek meghatározott rend szerint bukkannak föl a csillag felszínén. Általában párosával alakulnak ki, és amikor nagy méretű foltokká érnek, a kettős körül csoport alakul ki. A foltpárok mágnesesek, ellentétes polaritással, mintha egy Nap testéből kifelé mutató mágnespatkó sarkai lennének.

Hogyan keletkeznek a **napfoltok**? A legelfogadottabb elmélet szerint (**HORACE W. BABCOCK**, 1961) **napfoltciklus** kezdetén a csillag általános mágneses teré-

nek erővonalai a felszínhez közel húzódnak, és szabályos két pólusú teret alkotnak. Igenám, csak hogy a Nap forog a tengelye körül (erre épp a **napfoltok** elmozdulásából jöttek rá), és mivel nem szilárd test, különböző részei más-más sebességgel mozognak. A legnagyobb átmérő mentén, az egyenlítőn gyorsabban (25 nap alatt), a pólusokon lassabban (35 nap alatt) fordul egyszer körbe a Nap, átlagosan tehát egy hónap alatt. Ez azonban épp a **napfolttevékenység**-től függően változik, a Nap forgása ennek függvényében lelassul és felgyorsulhat. A forgás egyenlensége miatt a mágneses erőter eltorzul, a mágneses erővonalak lassacskán föltekerednek a csillag felszínére, a kezdeti egyszerű erővonal-eloszlás összegabalyodik, miközben az erővonalak képezte csőben a hőmérséklet süllyedni kezd, és csökken az anyag sűrűsége. Egy kritikus ponton a cső két vége kilyukasztja a Nap „bőrét”, és az első foltpárok megjelennek az **arcán**. Az elmélet szerint a ciklus vége felé az erőtérgombolyag kibogozódik, és ismét kétpólusú lesz. A „feltekeredés” spirál-jellege az erővonalak irányítottságát a Nap két félgömbjén ellentétessé teszi. Ezért az északi és a déli félgömbön a „vezető” foltok, azok, amelyek a forgásirány szerint elől keringenek, ellentétes polaritásúak. Ebből az is következik, hogy az új **napfoltciklus** során az erőter irányultsága az előzővel ellentétes lesz.

Ciklusról beszéltünk. Nos, igen, a foltok száma századokra, évezredekre visszamenően majdnem szabályosan ismétlődő ingadozásokat mutat. Hol tucatnyi foltcsoport, vagy ennek többszöröse ütközik ki a Nap felszínén, hol éve-

kig olyan sima a bőre, mint a babapopsié. Ha „kiveri a ragya”, **napfolt**maximumról, ha letűnnek a hegek, **napfolt**minimumról beszélünk. A **napfolt**szám 11,1–11,3 év alatt éri el a maximumot. Két ciklus időtartama, ami alatt az eredeti mágneses irányultság helyreáll, ennek kétszerese: 22,2–22,6 esztendő. A kereken 11 (22) éves ciklus különös figyelmet érdemel, – és nemcsak számiszttikai okokból, bár úgy is! – mivel a Napban, Nap felszínén lezajló többi jelenség (kitörés, alakváltozás, forgási sebesség megváltozása) ugyanilyen ritmusban ismétlődik. Ezért ma már nem **napfolt**-, hanem **naptevékenységi** ciklusról beszélünk.

Mivel a **Nap foltjai** szabad szemmel is láthatók, e jelenséget már az ókorban rendszeresen megfigyelték. Erről, mint fentebb láttuk, nemcsak csillagászati följegyzések tanúskodnak; a jelenség mindenütt a Nap mitológiájának szerves része lett. 1610-ben az akkor fölfedezett távcsővel már a jelenség tudományos nyomon követése is megkezdődhetett, megbizonyosodhattak arról, amit addig csak a mítoszok sejtettek, hogy a Nap is forog a tengelye körül. Azt pedig, hogy a **napfolt**szám *normális naptevékenység* esetén kereken 11 éves ciklus szerint ingadozik, 1843-ban fedezte föl (újra?) egy német amatőr csillagász több évtizedes megfigyelés alapján. (Lehet persze, hogy a 22-es szám hiedelmi jelentősége, a 11 **sugarú** napábrázolások nagy száma és a **napfolttevékenység** „számai” között csupán véletlen az egybeesés.)

Egy sokat vitatott elmélet szerint külső okok is befolyásolják a **naptevékenységet**. A múlt században két csillagász, a svájci WOLF és az angol CARRINGTON hív-

ta föl a figyelmet arra, hogy a normális **napfoltciklus** és a Jupiter keringési ideje (11,87 év) közelítőleg egyezik, s feltételezték, hogy a Jupiter gravitációs ereje, az általa keltett árapály-jelenség idézi elő a **napfoltokat**. Mivel az egyezés nem pontos, az idő során olyan nagygyá válik az eltérés, hogy „*legfeljebb arról lehet szó, hogy a Jupiter hatása – talán – kissé módosítja a napfoltciklust. De még ez sem bizonyos.*” (HÉDERVÁRY 1980: 202.) HÉDERVÁRI PÉTER ezt a felvetést sokad magával már csak azért is elveti, mert mint írja, „*a bolygók árkelő ereje elenyészően kicsiny a Nap gravitációjához képest*”, továbbá az elmélet hibájául rója föl, amiért „*magától értetődően feltételezi, hogy a 11,1 év körüli napfoltciklus már időtlen idők óta így folyik*”, ugyanakkor nem tud magyarázatot adni a **napfoltciklusok** időszakos rendellenességére (l. alább).

A bolygóhatások mértéke azért nem olyan elenyésző. Ha a Föld Napra gyakorolt vonzerejét 1-nek vesszük, akkor a többi bolygóra a következő értékek adódnak. A kicsiny, de napközben keringő Merkúr majdnem annyi, mint a Földé (0,91); a Földnél nagyobb és a Naphoz közelebb keringő Vénuszé több, mint a kétszerese (2,15), a távoli, de óriás Jupiteré annál is több (2,26), míg a többi bolygóé távolságuk miatt együttesen is elhanyagolható. Egy 1969-es fölfedezés nyomán érthetjük meg, e számértékek mit is fejeznek ki. Fölsimított ugyanis, hogy a napi relatív **napfoltszámok** menetében kimutatható egy kicsiny, de állandó jellegű periódus, amely a Merkúr sziderikus (állócsillagokhoz viszonyított) keringésével hozható kapcsolatba! Ennek alapján attól sem zárkozhatunk el,

hogy a Vénusz, a Föld és a Jupiter tömege is hat a Napra.

„*Felvetődött továbbá az a lehetőség, hogy nem annyira az egyes bolygók hatása érződik a naptevékenység alakulásában, hanem az együttállásoké, főként azoké, amikor a napról nézve nem is két bolygó látszik közelítőleg ugyanabban az irányban, hanem három vagy több.*” (I.m.: 203.) Tudományos értelemben az árapályt keltő erők összegződéséről van szó, de az együttállás fogalmát hasonló értelemben használja az asztrológia is; mint rendszerint pozitív hatást az erők összegezéséeként fogja fel. (A csillagjósolás szerint a planéták hatását három tényező befolyásolja. Az egyik: hol, pályájuknak melyik szakaszán tartózkodnak. A másik: egymáshoz képest hogy helyezkednek el. A harmadik: látzat szerint merre, előre vagy hátra mozognak. Mindhárom tényező lényegében azt határozza meg, hogy a planéták ereje milyen mértékben összegződik, vagy éppen egyenlíti ki egymást.)

GRANDPIERRE ATTILA csillagász egy cikkében közlése egy grafikont, mely a bolygók együttes „vonzerejének” változását és a **napfoltszám** alakulását hasonlítja össze az utolsó 200 év során. Feltűnő, hogy a két görbe csaknem azonos. „*Azt, hogy a bolygóhelyzetek változását kísérő árapály-ingadozás a Napon hogyan vezet a naptevékenység kiváltására, mindmáig nem sikerült tisztázni, sőt, még az is kérdéses, hogy ez a görbe folytatódik-e, hiszen az utóbbi időben mintha kezdene a bolygóállások jelezte maximum lemaradni a napfoltgörbe mögött.* Lehet, hogy a jelenség magával a Napon keltett dagály-apályal függ össze. TRELIS például megmutatta, hogy a **napfoltok** területe (nagyobb), és az aznap megjelenő új csoportok száma magasabb, ha az adott helyen a bolygók

keltette dagályhullám magasabb. Mások bebizonyították, hogy a Merkúr és a Vénusz napközelsége idején mérhető **napfolt**többség mutatkozik. Ismét mások más adatokra támaszkodva ezt kétségbe vonták.

Tény, hogy a bolygók a Nap körül keringve változtatják a Naprendszer tömegközéppontjának a helyét. Bár a bolygók össz tömege a Napénak csak mintegy ezreléke, nagy távolságuk miatt képesek a Naprendszer középpontját időnként a Nap felszínén kívülre helyezni. Mivel a Naprendszer minden égiteste a tömegközéppont körül kering, ezért a Nap a bolygók helyzetétől függően más és más pont körül kering, s ez az áramlási rendszer változását eredményezheti. A kérdés az, hogyan teszi ezt.” (GRANDPIERRE 1992: 16.)

A **naptevékenység** földi hatásairól külön fejezetet lehetne írni, lett légyen szó annak meteorológiai, klimatikus, a földmágnesességet érintő, orvosi s általában biológiai következményeiről. A **napfolt**okkal együtt jelentkező kitérések (flérek) következtében megnövekvő röntgen- és ibolyántúli sugárzás a magasléghőmérsékletben kelt zavarokat; a flérekből származó részecskék mágneses viharokat keltenek a Földön; megváltozik az időjárás, a csapadék mennyisége elsősorban, s ennek következtében a növényzet növekedése (a fák évgyűrűiből kiolvasható a ciklusok időtartama), ami kihat az érintett állatfajok szaporulatára; s hogy az emberre leselkedő ártalmakról is szóljunk, a fokozott **naptevékenység** közvetve a balesetek, az ideg-, a szív- és érrendszeri betegségek számának megugrását okozhatja.

Belátható, hogy a **naptevékenység** előrejelzése – mitopoétikusan fogalmazva: a napisten hangulatának kifürkészése – mérhetetlenül hasznos lehetett (vol-

na) a korai, időjárás és éghajlati változásoknak kiszolgáltató földművelő társadalmaknak. Fűrészelték is, a maguk olyan eszközeivel, amilyen az asztrológia (mely eredetileg nem az egyéni sors kilátásait, hanem az egész társadalom, a belátható világ jövőjét kutatta). Mindemellett az asztrológusok a planéták hatásait illetően ugyanúgy gondolkodnak, mint azok a csillagászok és napfizikusok, akik a bolygók Napra gyakorolt hatását és annak földi következményeit kutatják. Ha egyszer s mindenkorra bebizonyosodik, hogy különböző bolygóállások esetén másképp viselkedik a Nap, talán nem lesz akadály a többé annak sem, hogy végre tudósok vizsgálják fölül az asztrológia tapasztalatait.

Mindaz, amiről eddig szó volt, a normális **naptevékenységre** vonatkozik. 1893-ban WALTER MAUNDER, angol csillagász régi feljegyzések alapján kiderítette, hogy 1715 előtt 70 éven át „pihent” a Nap; rendhagyó naptél, **napfolt**minimum volt, és mindazok a jelenségek, amelyek a Napon és a Földön a **napfolt**tevékenység következményei, úgyszólván szüneteltek a jelzett időszakban.

JOHN A. EDDY, amerikai csillagász és csapata a közelmúltban kimutatta, hogy több hasonló, rendellenesen hosszú, úgynevezett szekuláris **napfolt**minimum volt a történelem során. Ezek azonosításához többek közt a **napfogyatkozások** megfigyelt **napkoronák** alakjáról szóló régi feljegyzések szolgáltak alapul. A **napkorona** formája ugyanis összefügg a **naptevékenységgel**.

Ilyen volt a „kis jégkorszak”-nak nevezett hűvös Spörer-minimum időszaka az újkor hajnalán (1400 és 1510 között). A „nagy század” rideg időjárásáról a tár-

gyi emlékek is tanúskodnak. Az egykorú házakon megszaporodnak a kémények, a divat megváltozik; a korábban általános lenge öltözetet prémekkel szegélyezett, magasán záródó, többretegű ruházattal váltja fel.

„Ha a Spörer-minimumtól visszamegyünk az időben, megállapíthatjuk, hogy az összes kimutatható szekuláris minimum a jégárak előretörésével járt együtt, vagyis hideg időjárással. A Spörer- és a Maunder-minimumokat – ezt viszont történelmi följegyzésekből tudjuk – szintén erős lehűlés kísérte. Ezzel szemben a szekuláris maximumok időszakában a magashegyi gleccserek mindenütt visszahúzódtak, ami az általános felmelegedés jele. EDDY úgy véli, s bizonyára igaza van, hogy a 11,1 éves ‘normális’ napfoltciklusnak csak viszonylag gyenge kihatása van a földi időjárásra (...), a nagyobb időket átfelő szekuláris periódusoknak azonban már feltétlenül komoly szerep jut.” (HÉDER-VÁRI 1980: 198.)

Az elmúlt 5 ezer évben a szekuláris maximumok és minimumok sora így alakult: három nagy maximum követte egymást a korai ókorban. Az első Kr. e. 2700–2600, a második 2400–2100, a harmadik 1900–1800 közé esett, az ókori civilizációk felvirágzásának idejére. Ezután három minimum következett: az „egyiptomi” (1400–1300), a „homéroszi” (900–650) és a „görög” (500–300 között), ezt a „római” maximum követte, amelynek időtartama csupán 100 év volt a C-14-es szénizotóp mennyiségére vonatkozó mérések szerint, viszont 700 a gleccsermozgások szerint (a mondott 100 év a jelzett 700 éves periódus – Kr. e. 300 – Kr. u. 400 – közötti időszak közepére esik). Majd jött egy kora középkori naptél, a C 14-es adatok alapján a

7. században, 400 és 700 között a gleccsermozgások szerint. Rendhagyó napnyár volt a 12–13. században, és végül jött a már említett két, zord időjárással járó periódus. Bár a feltevés, hogy a lehűlés szükségképpen zord történelmi változásokkal járna, csak rövid távon állja meg a helyét, hiszen a tartós hideg az embert fokozott teljesítményre kényszeríti, és noha az sem állítható egyértelműen, hogy az enyhe klíma kényelmesé teszi az embert, mivel fékező hatása csak hosszú távon mutatható ki, biztos, hogy a szekuláris **naptevékenység** befolyásolta az emberi nem sorsát. A maximumok fellendüléssel, a minimumok hanyatlással, de legalábbis szembeszökő változásokkal jártak. A három nagy, majdnem összeérő ókori maximum magáért beszél. Ettől eltekintve ma sem világos, hogyan jöttek létre a „semmiből” az első civilizációk. A római „nyár” időszaka is kész csoda civilizatórikus szempontból. Nem véletlen fordult a reneszánsz megújhodást keresve az antik Róma felé. De azért a középkori maximum is termelt egy csodát, az ókor óta egyetlen újat, ekkor szökött virágba a gótika.

Azért időztem ily hosszadalmasan a témánál, hogy világos legyen: az ember számára, aki egész korai történelme során a sorsát befolyásoló jelek után keregett, kutatott az égen, egyáltalán nem volt mindegy, hogy alkalmi lehűléssel illetve fölmelegedéssel kell számolnia adott esetben, vagy jégkorszaknak, esetleg „hosszú forró nyár”-nak néz elébe. Bizonyára mindent megtett azért, hogy előre lássa, mi következik be. Fentebb írtam: a **napfogyatkozások** alkalmával megfigyelt **napkorona** alakjából volt módja következtetni az időjárás várható

menetére. És minden okunk megvan arra, hogy feltegyük, e lehetőséget már az ókorban fölismerte.

Ha van jelenség, mely látnokot, tudóst egyaránt megigézett, a Nap **koronája** az. (Íme egy fizikai jelenség tudósoktól kapott szimbolikus elnevezése!) A **napkorona** a Nap „légműrének” külső képződménye, lényegében ez az az övezet, amelyet a gyerekek is **sugarakkal** ábrázolnak. Két része van, a külső és a belső **korona**. A külső **korona** sok száz millió kilométerre sugárzik szerteszét, s olvad bele elmosódva a külső kozmikus sötétségbe. Messze túlterjed a Föld pályáján, magyaráz, a mi bolygónk is a **korona** külső sugárövezetében kering. A belső **korona** más; méretében úgy viszonylik a Nap gömbjéhez, mint **Sámson** arcahoz lobogó sörénye, vagy mint egy **korona** ágai viselője fejéhez. A belső **korona** nem látható a Földről, belevész a vakító napfénybe, kivéve a teljes **napfogyatkozás** rövid perceit. Ha tehát valaki meg akarja figyelni, tudnia kell előre, mikor fog az bekövetkezni. És érdemes tudnia, mert van rajta mit figyelni!

A **napkorona** alakja ugyanis a **naptevékenységtől** függően periodikusan változik. Napnyáron, azaz **napfoltmaximum** idején a belső **korona** ágai körbeveszik a Napot. Naptélen, **napfoltminimum** idején viszont alul és fölül, a pólusokon a **sugarak** megrövidülnek, sőt, el is tűnhetnek. Ilyenkor csak két oldalt látunk **szárnyasan** kinyúló **koronasugarakat**, esetleg alul farka, fölül bőbitája van a **koronának** (*I., II. kép*). Ismét más látványt nyújt a **korona** hosszan tartó, szekuláris naptél idején. A Maunder-minimum időszakában készült följegyzések szerint a megfigyelők csak az úgyne-

vezett „hamis **korona**”-t, az **állatövi** fény halványvörös gyűrűjét látták (e fényjelenség az **ekliptika** síkjában különösen sűrűn lebegő porszemcséket megvilágító napfényről kapta a nevét). Hogy a szekuláris **napfoltmaximumoknak** is jellegzetes **napkorona** alak lenne a kísérő-jelensége, arról a régi följegyzések nem tudósítanak.

Mi következik mindebből? Először is tudjuk, hogy a **napkorona** háromféle alakja szélsőségesen eltérő időjárási (éghajlati) viszonyokat jelez. Másodszor, tudjuk, hogy az embernek mennyire fontos volt, hogy a jövőbe lásson e téren, s hogy a **napfogyatkozásokat** és más égi jelenségeket jelekért: lényegében meteorológiai prognózis céljából már az ősidőkben nyomon követte, s az írásbeliség kezdeteitől az égi jelekről rendszeres följegyzéseket vezetett. Harmadszor, tudjuk, hogy a **napkorona** kétféle alakja, a **sugaras** és a **szárnyas** forma *minden olyan ókori műveltségben*, ahol teljes **napfogyatkozás** gyakran észlelhető volt, *rendszeresen és egyidejűleg tér vissza az ábrázolásokon* (és velük együtt a **korona** nélküli, sima **korong**forma: 12., 21., 22., 24., 25., 62., 63., 156. rajzok).

Mindebből arra következtettek, hogy a formákat tudatos megkülönböztetésül használhatták, az egymásnak megfelelő kompozíciójú **sugaras** és **szárnyas** formákat bizonyosan, s mindkét forma ihletője a teljes **napfogyatkozás** idején végzett megfigyelés lehetett. Ebben az összefüggésben a **sugarak** nem egyszerűen a Nap konvencionális díszei, hanem a napnyár jelei voltak, és a **szárnyak** sem csak a röpködő Nap képzeletbeli mozgásszerveit jelezték, hanem nagyon is valóságos „más állapotát”, a naptélet.

A ZODIÁKUS HŐSE

Ha van naphéroszi sors, mely igazán példa értékű, az **Héraklészé**. Mindaz, ami a naphéroszt jellemzi, benne megtalálható, s ami egy naphérosztól elvárható, azt rendre megcselekszi. Ő a görög mitológia legtöbbet emlegetett, legtöbbet foglalkoztatott hőse.

Alakját több hasonló nevű hősökből gyúrták össze. DIODORUS SICULUS három **Héraklész**ről tud; egy egyiptomiról, a krétai Daktülosz **Héraklész**ről és a mi hősről, akit megkülönböztetésül tírüszi **Héraklész**nek neveztek. CICERO hatot, VARRO negyvennégyet, GRAVES huszonhármat különböztet meg előneveik: Buphagosz, Daktülosz, Dór, Egyiptomi stb. alapján. Rajta kívül több olyan hőst ismerünk, aki tettei, sorsa alapján héraklészi alaknak minősül. Ilyen volt **Thészeusz**, akit éppen ezért neveztek „athéni **Héraklész**”-nek. Hősrünknek nemcsak görög megfelelői akadtak. Hozzá hasonló héroszokat az egész ismert ókori világban tiszteltek. HÉRODOTOSZ ezen az alapon azonosítja az egyiptomi Honszu istennel, miközben egyiptomi forrásra hivatkozva főnóciai eredetű istennek hiszi. A kelták „*Nap-arcú*” **Ogma** görög megfelelőjét látták benne; s kelet felé a főnóciai (túrözi) **Melkarton**, a zsidó **Sámsonon** keresztül a sumer **Gilgamesig** s azon túl nyomozhatunk hasonmásai után.

Héraklész, mint a naphéroszok általában, párhuzamosan több héroszi szerepet tölt be; kisemmizett trónkövetelő királyfi (mint a mesében), népek ősapja (például a szkitáké), kultúrhérosz (számos természetátalakító tettet hajt végre), jósdai hérosz és isten, akit templomokkal és szentélyekkel, szertartásokkal és áldozatokkal tiszteltek meg. Naphérosztól idegen funkciókat is kapott. Egyiptomi megfelelője, Honszu például holdisten volt. I. Antiokhosz Epiphanész kommagenei király (trónra lépett Kr. e. 62-ben) sziklába véselt horoszkópján pedig a Mars bolygónak kölcsönözte a nevét (*Püroiszhérahklé*, „Vörös **Héraklész**”).

A héraklészi mondanakör áttekinthetőségét nehezíti, hogy történetei más napistenek és naphéroszok mítoszaival, legtöbbször **Apollónéval** keverednek. Kettejük közös történeteit többféleképpen is értelmezhetjük. Például, mint planéták (Nap és Hold, Nap és Mars) együttes vállalkozásait. Vagy mint a vak csillagképóriását, Orionét, aki *Hélioszhoz megy, hogy szeme világát visszanyerje*. Mint a Nap megszemélyesítője **Apollón** is találkozhat valamelyik **Héraklész**-csillagképpel, az *Ophiuchusszal* vagy a *Herculeussal*. De úgy is tekinthetünk rájuk, mint egymásra következő periódusok, például az emelkedő és hanyatló félév

egymással versengő napisteneire, hisz' **Héraklész** és **Apollón** rendszerint ellenfelek. Amikor **Apollón** **Püloszt**, az égi „**Kapu**”-t védelmezi **Héraklész**szel szemben, mint az Ikrek havának szülötte és a hónap olümposzi védnöke, azt akarja megakadályozni, hogy a herosz az egyik fél-év tartományából a másikba jusson. (Az Ikrekben, a **nappálya** és a **Tejút** egyik kereszteződésében volt az égi kört – az évetl – ketté választó egyik égi **kapu**.) Kettejük hatalomcseréjére utal az a történet, mely szerint **Héraklész** megpróbálta elrabolni **Apollón** delphoi jóshelyéről a szent háromlábát, hogy vele a maga nevében új jóshelyet alapítson.

Sorsukban sok a párhuzamosság. Atyjuk **Zeusz** volt, már gyermekkorukban az életükért kellett harcolniuk, vad természetű, kegyetlen isten mindkettő. **Héraklész** éppoly híres íjász volt, mint **Apollón**. Napistenhez illően halálos pontossággal találnak célba nyilait, s azok éppúgy a sötétséget széthasító fénysugarakat szimbolizálják, mint a „homályoslató” **Apollónéi**. Végezetül, **Héraklész**hez hasonlóan **Apollón**nak is egy földi (alvilági) uralkodó szolgálatába kellett állnia egy esztendőre, vagy egy „nagy évre” (egy 8 éves Nap–Hold–Vénusz ciklusra).

Az elbeszélések szerint **Héraklész**nek égi atyja, de földi anyja volt. A „földi” jelzöt akár idézőjelbe is tehetjük. Alkméné, az anya ugyanis holdistennő volt. A nevében rejtőző *mén* fő jelentése „Hold”, „holdfény”, „holdvilág” (vö. lat. *mensis* „hónap”, nem. *der Mond* „Hold”). Úgy tartották, hogy az éj, amikor Alkméné Zeusszal hált és **Héraklész** megfogant, olyan hosszú volt, hogy a Hold háromszor kelt fel. Ezért nevezték volna **Héraklész**t a

„háromszoros Hold gyermeké”-nek. A valóságban a „háromszoros Hold” a holdistennő-háromság neve volt.

Zeusz volt az, aki megparancsolta a Holdnak, hogy nyújtsa el az éjszakát, és **Hélios**znak, hogy oltsa ki a Nap tüzeit, vagyis fogja ki a lovakat a kocsijából és maradjon otthon, mert – úgymond – egy **Héraklész**t nem lehet kapkodva nemzeni. **Hélios**z morogva engedelmeskedik, ami érthető, hiszen a tervezett herosz neki is vetélytársa. (**Hélios**z nem maga világít; tüzes lovai és szekere „gyűjtják fel az eget”. Ez is példa az égítést és megszemélyesítője ketté válására.)

Az idő (a Nap és Hold) megállításának isteni csodájával más mitológiákban is találkozunk. Amikor **Dagda**, a pogány írek „jóságos, jó istene” – **Héraklész** egyik ír megfelelője – együtt hál szerelmesével, 9 hónapon át az égbolt tetején tartja a Napot, hogy az asszony, aki másnak a felesége, még ugyanazon a napon szülje meg fiukat. (Vö. még a Nap és a Hold megállításának bibliai csodájával. Jós 10,13; Hab 3,11.)

Végző soron Alkméné az égi királynénak, Hérának földi mása lehetett, hiszen fia egész „földi” életét Héra szolgálatának szentelte. Neve is azt jelenti: „Héra dicsősége”, „Akinek Héra dicsőséget adott”. (A hőst sok jelzővel tisztelték meg. Közülük jó néhány mutat napistenségére. Nevezték „Fényes Szemű”-nek, „Győztes”-nek, „Gyógyító”-nak és Kígyóölő”-nek, mint **Apollont**, „Mennyei”-nek, „Minden Rosszak Elhárítója”-nak, „Szabadító”-nak és „**Almá**”-nak, mint a keresztény Fiúistent. A fiúság a napheroszi sors része. A szoláris hősök szerepük szerint atyai, anyai, a mesekutatásban használt műszóval: „elküldői”, „adományozói” parancsok végrehajtói.

A hős Hérának köszönheti, hogy már csecsemőként halhatatlan lett. Az elbeszélés szerint ugyanis *Alkméné, a féltékeny Hérától féltve, nyomban születése után „kittette” a gyermeket, Héra pedig, aki „véletlenül” épp arra járt, Athéné rábeszélésére megszoptatta. Az istennő teje Héraklést halhatatlanná tette. A történet szerint a Tejút, ami annyira fontos szerepet játszik a Napról szóló elbeszélésekben, ekkor keletkezett; a nagy erejű csecsemő oly mohón kapott Héra emlője után, hogy a tej az égre fröccsent.* (Nem árt, ha tudjuk: a „*tehén szemű*” Héra az egyiptomi Háthor tehénhez vagy Nut-hoz hasonlóan maga volt az ég, szűkebb értelemben a Tejút nő alakú megszemélyesítője.) Egy másik forrás szerint a *Tejút akkor keletkezett, amikor Rheia anya erőszakkal elválasztotta a csecsemő Zeust.* Ez csak azt bizonyítja, hogy a „dolgok” az egymásra következő istennemzedékek megismétlődnek.

A halandó földi anya beiktatására a szoláris mítoszok belső logikája miatt volt szükség. Egyrészt úgy látszik, mint ha a Nap a földből, a földanyától születne; másrészt, mivel minden este eltűnik a látóhatár mögött, halhatatlanságában is halandónak hitték. Az anyaistennők felemás természetét, Alkméné jóságát, Héra gonoszságát Héraklésszel szemben szintén ez magyarázza; a Napot anyja szüli és szoptatja, de halálát is ő okozza, immár feleségeként. A naphérosznak ugyanis újra kell nemzenie vele önmagát, amibe bele is hal; az egyiptomi Nut eszténként fölfalja a Napot, az így tér vissza az anyai méhbe, hogy reggel újraszüléshessék. A Földre vonatkoztatva a képnek az az alapja, hogy a Nap nem ott nyugszik le, ahol kél; jelképes értelemben: nem ott fogamzik, ahol a világra jön

majd, nem úgy tehát, ahogy egy közönséges halandó esetében elvárható lenne. Ezt a képzetet az égre vetítették, és többnyire a Tejúttal hozták összefüggésbe, mivel a Tejút két helyen metszi a Nap „életpályáját”, és bizonyos korokban, így az elmúlt kétezer évben is, e metszéspontok az év átellenes naptári csomópontjaival egybeestek. Időszámításunk kezdete óta a Nap a **téli és nyári napforduló** idején tartózkodik a Tejúton. Ezért azonosult téli születésnapjának, a **téli napforduló**nak az égi színtere: a felső tejúthasadék a napszülő anyaistennő ölével. (Az „öl” tavaszi megfelelője a Cetus csillagkép szája, amelyen a tavasszal születő Nap távozik. Ez a változat maradt fenn **Héraklész** és Hészióné történetében.)

Ha természeti tapasztalatra és égi jelenségekre vonatkoztatjuk, a kannibál anya (feleség), azaz az orális (szűzi) fogantatás képzete nem tudatlanságból, hanem a napjárás körkörössége folytán keletkezett. Ezek után miért is lenne meglepő, hogy **Héraklész** és **Krisztus** életének csodás elemei emlékeztetnek egymásra. **Krisztus** a Szentlélektől (tulajdonképpen az Atyától) fogantatik, **Héraklésznek** is az Égi atya a nemző-apja. **Krisztus** halandó anyja szűzen fogant, de földi férje is van. Alkméné is szűz, amikor nászéjszakáján **Zeusz** földi férje képében meglátogatja. Húsvéti pokolra szállásának jellemző középkori ábrázolása **Krisztust** úgy jeleníti meg, amint belép a poklot megtestesítő óriás cet alakú szörny száján, **Héraklész** a Kéto szörny képében ugyanígy és ugyanakkor; a **tavaszi napéjegyenlőség**kor győzi le a Halált.

A naphéroszok nemcsak föld- és tejút-, hanem holdistennői minőségében is

feleségül veszik a Nagy Istenanyát (az asztrológiában a szűz Hold az anyaméh védnöke; Szűz Máriát, mintha csak pogány istennő volna, előszeretettel ábrázolták Holdon állva), aminek szintén naptári oka volt; tulajdonképpen a napholdjárás egyeztetésének a szándéka. A különböző elgondolásokat megtestesítő istennők a közös női (anya-, feleség-, szűzleány-) szerep révén váltak egylényegűvé (hasonlóan a Szentháromság személieihez). Ezért írhatja GRAVES, hogy „*e hold-istennőnek számtalan neve volt: Héra, Athéné, Augé, Iolé, Hébé*” (ez utóbbi **Héraklész** felesége a mennyekben).

Naptári célzatú Nap–Hold nászt sejtet a Theszpiosz leányairól szóló rege, mely elbeszéli, *hogyan halt Héraklész 50 egymás utáni éjszakán Theszpiosz 50 leányával*. Valójában csak 49-cel, mert az ötvenedik nem adta oda magát a hősnek. Haláláig szűz maradt, és papnőként szolgált **Héraklész** theszpiai szentélyében. Ennek alapján GRAVES az 50 (49) leányzót holdpapnőknek tartja, mivel számuk megegyezett a két olimpiász között eltelt holdhónapok számával. Ha nem hónapokban, hanem hetekben és napokban számolunk, akkor is nap- és holdszám a 49 (7×7), lévén a 7-es a Nap szent száma, de azért is, mert a luniszoláris naptárakban a 7×7 nap a 6×7-tel felváltva szerepel mint naptári egység; a két ciklus tesz ki kereken egy évszakot.

A mondottakat összefoglalóan példázza az az etruszk bronztükör, melyen „*Iupiter (Zeusz) látható, amint áldását adja 'Hercele' és 'Iuno' (Héra) szent házasságára, (...) a római esküvőkön a menyasszony övét a Iunónak szentelt csomót, melyet a vőlegénynek kellett kibogoznia, 'Hercules csomójának' nevezték.*” (GRAVES 1970: II. 133.)

Héraklész születése naphéroszhoz méltóan zajlott le. Ókori szerzők fogalmazása szerint *Zeusz atya isteni fénnel árasztotta el a thébai szülöszobát; én úgy mondanám, Héraklész világra jövedele a napfölkeltéhez volt hasonlatos*. Nem egyedül jött a világra. Ekkor született *halandó nevelőapjától való félikertestvére, Iphiklész is*, aki a félistennek éppen olyan gyenge, halovány mása volt, mint a Napnak a Hold.

Az ókori szerzők különös fontosságot tulajdonítanak annak, mikor született **Héraklész**. OVIDIUS szerint akkor, amikor a Nap az **Állatöv** 10. jegyében lépett, THEOKRITOSZ szerint viszont akkor, amikor a Nap az **Állatöv** 1. fokán állt. Mindkét vélemény arról tanúskodik, hogy napistent tiszteltek benne. Az **Állatöv** 10. jegye ugyanis a Bak, amelybe a **téli napforduló** esik. OVIDIUS szerint tehát a **téli napforduló**kor, a thébai újév napján született volna, mint **Zeusz, Mithras, Krisztus**. Ha viszont az **Állatöv** 1. fokán álló Nappal együtt jött a világra, akkor tavaszi Újévgyermek volt, mint **Marduk**, aki a **tavaszi napéjegyenlőség**kor született – vagy támadt fel közel-keleti felfogás szerint: a keresztény naptárban a két felfogás ötvöződik. **Jézus** télen születik, de tavasszal támad fel.

A naphéroszok életrajzában az olyan sorsforduló, mint a születés (napszak szerint **napkelte**, éves szinten **téli napforduló** vagy tavaszpont) sokkal jelentősegteljesebb, mint az azt követő átmeneti életszakasz, a gyermek- és serdülőkör. Nem csoda, hiszen a kelő Nap lényegesen szembetűnőbb változást hoz az éjszakához képest, mint a délelőtti Nap a kelő Naphoz képest, a naptári fordulatok pedig szintén igazi fordulatot jelen-

tenek. (Jézus evangéliumi élettörténetében, ami igazán csodálatos, az fogantatása és születése illetőleg feltámadása; ifjúságáról viszont nem jegyeztek föl semmi említésre méltót.) E sorsfordulók tehát csomópontok, abban az értelemben is, hogy köröttük a hős kilétére utaló jelek összesűrűsödnek.

Ezek körébe tartozik **Héraklész** első hőstette, amit egyes elbeszélők az újszülötteknek, mások az alig egyéves csecsemőnek tulajdonítanak. A történet szerint *Héra egyszer éjfél tájban két hatalmas kék kígyót küldött a gyerekszobába, hogy ölje meg a gyermeket. Az ikrek a zajra felébredtek, mire ismét vakító fény árasztotta el a szobát* (nyilván annak jeleként, hogy a Nap „felébredt”, vagyis felkelt). *Fivére sikoltozni kezdett, de a „gyereklész” nem rettent meg, pusztá kezecskéjével megfojtotta a két szörnyeteget. A képet PINDAROSZ úgy magyarázta – helyesen –, hogy Héraklész az újévi napgyermek, akinek ereje megsemmisíti a kígyó jelképezte tél és általában a sötétség hatalmát. A két óriás kék – alighanem sötétkék, tehát éjszínű – kígyó az Állatöv mentén tekergőző nagy Kígyó csillagképeket, a Hydrát és a Serpenst testesíthette meg.*

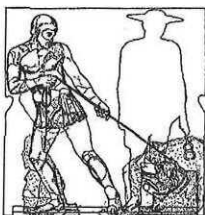
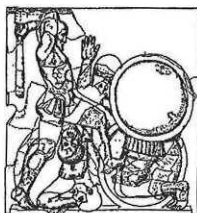
A hőstett naptári vonatkozásaira vet fényt, ahogyan a megkönnyebbült Alkméné megünnepli. *Száraz ágakból rakott tűzön elégeti a kígyók tetemét, a palota oromzatát vadolajfa-koszorúval ékesíti, és vadkant áldoz Zeusz oltárán. A görögök a vadolajfát a tavaszpont fájának tartották. Héraklészszel azért hozták kapcsolatba, mert ez volt a hős egyik feltevése szerinti születésnapja. A felnőtt hérosz legkedveltebb fegyvere vadolajfabuzogány volt; amit úgy csinált magának, hogy kitépett egy fát gyökerestül, és az ágait*

letördelte. A buzogány a mesehősök jellegzetes fegyvere, és a fanyűvés is jellegzetes mesemotívum, emellett tipikusan nap- és csillaghéroszhoz illő cselekedet. Az ókorban a kentaurokat, a középkorban Sámson fanyűvőnek képzeltek el (146. rajz). A kép a Tejút (a fa), illetve bizonyos tejútcsillagképek, Orion, Nyilas, Kentaur és a Nap együttállásán alapszik.

A vadkanáldozat ezzel szemben a Nap téli születésnapjára emlékeztet: a sertés már az ókorban a télközépi ünnepek áldozati állata és ünnepi fogása volt Hellászban is. (Ilyen nagy múltú eledel az újévi malacpecseny!)

A tűzrakásnak is van naptári jelentősége: Alkméné télbúcsúztató máglyát gyújtott, amilyent ma is gyújtanak Európa-szerte, rendszerint húshagyókor, legkorábban Gyertyaszentelő napján. Elégetik a gyümölcsfák meg a szőlő metszése nyomán visszamaradt halott, száraz rőzsét, hogy sarjadzásra buzdítsák a rügyeket, s a tél mindenféle maradékát, szemetét, amit a kígyódögök (a kígyók levedlett bőre) jelképeznek. Az ókori Hellászban, Attikában az *Antheszterion* („Virágzás”) hónap előtti napokra (február első fele) esett ez az ünnep.

Héraklész gyermek- és serdülőévei érdektelenek. A tanulóévek ezek; s persze mindenben – termetre nézve is – kimagaslók társai közül. Első hőstettei azonban már elárulják kilétét. *Vérszomjas, kegyetlen suhanc, amilyenek általában a marsikus kamasz napistenek. Héra meg is elégeti túlkapásait, és örültséggel sújtja. A hős elmeháborodásában lemeszárolja saját gyermekeit. Vagy ezért kellett trónbitorló vetélytársa szolgálatába állnia, és annak megbízására 12 hőstettet végrehajtania, mint*

143. Héraklész 12 munkája. Az olümpiai Zeusz templom metopéi

egyek ókori szerzők állítják, *vagy azért, mert a Nagy Istennő ezt szabta a halhatatlanság elnyerésének a feltételéül.*

*Eurüsztheusz*nak hívták azt az alakot, aki Héra cselvetésének köszönhetően hősiüktől elbitorolta Argosz, Tirünsz és Mükéné trónját. KERÉNYI KÁROLY szerint a naphérosz ellenségéhez illően valójában az Alvilág királya volt.

Héraklész leginkább erről a 12 hőstettéről, ismertebb nevükön a „munkák”-ról nevezetes. Minden naphérosznak hasonlóan „munkás” az élete. A mitikus, mesei hősöknek is, hogy szerelmük beteljesüljön, *fele* királyságukat (az év napos fele fölötti uralmat) vagy éppen a halhatatlanságot elnyerjék, emberfeletti feladatokat kell végrehajtaniuk, s ezeket rendszerint ellenségük szabja ki rájuk, és végrehajtásukat egy gonosz banya nehezíti.

Ismeretes, hogy **Héraklész** hőstett-számba menő munkái a Nap Állatövön megtett útjának 12 állomását jelképezik. Már a munkák száma is erre enged következtetni, még inkább az, hogy **Héraklész**t vállalkozása sikeres teljesítéséhez a 12 olümposzi isten fegyverezte föl, márpedig az olümposziak épp azért voltak ennyien, mert ők voltak az év hónapjainak, az állatövi jegyeknek a védnökei. **Héraklész** munkái végeztével 12 oltárt állított hálából a 12 olümposzinak. 12 próbája szerint szervezte újjá az olümpiai játékokat. Ő maga is indult az első versenyen, és persze mind a 12 számban (dodekathlon) övé lett a győzelem.

A különböző forrásokban nem ugyanaz a 12 munka szerepel, sorrendjük is eltér egymástól, s abban sincs egyetértés, hogy egyéb jeles tetteit, amelyeknek pedig szintén vannak naptári-csillagászati vonatkozásai, mikor, mely munkák

kapcsán vitte végbe. Általában két szomszédos munkát cserélnek fel a szerzők (a harmadikat és a negyediket, az ötödiket és a hatodikat, a tizenegyediket és az utolsót), s egészében véve úgy tűnik, mintha az az igyekezet hajtotta volna őket, hogy a munkák és a hónapok egyeztetése mennél meggyőzőbbnek hasson. Én azokat a munkákat vettem alapul, melyek a Kr. e. 5. század első felében épült olümpiai **Zeusz**-templom metopéin láthatók (143. rajz), abban a sorrendben, amiben az ókori források többségéhez igazodva a modern mítosz-kutatók megegyeznek. Mégpedig:

1. munka: a nemeai oroszlán
2. munka: a lernai Hüdra
3. munka: a kerüniai szarvas
4. munka: az erümanthoszi vadkan
5. munka: **Augeiász** istállója
6. munka: a sztümphaloszi madarak
7. munka: a krétai bika
8. munka: Diomédész lovai
9. munka: Hippolüté öve
10. munka: **Gérüón** gulyája
11. munka: a heszperiszek almái
12. munka: a Kerberosz

Bizonyos munkák több csillagképhez, jegyhez illenek. Ezzel kapcsolatban fölmerül a kérdés: a munkák egymásutánja végül is a Nap melyik futását követi, az évest vagy a „világévest”? Netán mindkettőt egyszerre? Hogy tudjuk: a Nap egy év alatt az ún. kis évkörben előre haladva, a Kostól a Halakig járja végig a csillagképeket. Ugyanakkor hátráló mozgást végez a csillagképekben; ezt a kört rendkívül lassan, kerekén 26 000 év alatt teszi meg, ezt nevezzük világévnak. Erről a jelenségről, aminek

precesszió a neve, már a mítoszok is tudnak. Modern értelemben vett tudományos igénnyel elsőnek egy Kr. e. 2. sz.-ban élt görög csillagász, HIPARKHOSZ írta le. Az ő munkásságát a hőstünkkel foglalkozó legtöbb mitográfus: APOLODÓROSZ, DIODORUS SICULUS, HYGINUS, OVIDIUS, PAUSZANIASZ, PLUTARKHOSZ, VALERIUS FRACCUS és mások ismerhették, hiszen utána éltek.

Értelmezési nehézséget okoz, hogy a precesszió fölfedezésével a hónapok és csillagképek szimbolikája többértelmű lett. Azzal például, hogy a tavaszpont a Bika csillagképből a Kosba majd a Halakba hátrált, megváltozott a három csillagkép „tartalma” (a hónapoké nem), miközben a régi képzetek az újabbakkal elkeveredve nyilván tovább éltek.

Tovább nehezíti a megértést, hogy „*az elbeszélők nem tudták biztosan, (...) Héraklésnek Eurystheusnál tizenkét munkát kellett-e elvégeznie, vagy tizenkét évre szolt a kötelezettsége, s esetleg tíz munka is elég volt hozzá.*” (Több forrás szerint az istennő eredetileg 10 munkára kötelezte a hēroszt, s az úgy kerekedett ki 12-re, hogy **Eurysztheusz** hozzácsapott még kettőt azok helyett, amelyeket a már elvégzettek közül nem fogadott el érvényesnek. Emögött az húzódhat meg, hogy a görög csillagászok viszonylag későn, a Kr. e. 2. sz.-tól fogva különböztettek csak meg 12 állatövi jegyet. Az sem kizárt, hogy a 10 munka egy 10 csillagképből álló **Zodiákust** jelképezett egy 10 hónapos munka-évre vonatkoztatva – ezért lehetett „munka” a hőstettek neve –, annak mintájára, ahogy a **Romulus**nak tulajdonított első római naptár is egy 10 hónapos gazdasági évvel számolt, amibe a munkátlan téli hónapok nem számítottak bele.)

„*Az engesztelés és szolgálat időszaka az isteneknél egy nagyévig, vagyis nyolc esztendeig tartott. Így volt Apollónnál, így volt állítólag Kaámosnál, és az egyik számítás szerint Héraklésnél is: az első tíz munkát állítólag nyolc év és egy hónap alatt végezte el.*” (KERÉNYI 1977: 278.)

Ha **Héraklész** 12 évig dolgozott, az azt jelenti, hogy egy Jupiter-ciklus volt a szolgálati „éve” és, nem egy-egy hónapot, hanem egy-egy esztendőt kellett mindegyik állatövi csillagképben eltöltenie. Ettől persze még a munkák és a csillagképek megfeleltethetők lennének. Más a helyzet azonban a nagyévnak nevezett Vénusz-ciklussal. Ezen a cikluson belül, ha a 10 munkának megfelelően 10 szakaszra bontjuk, akkor 292 napos (kerekén 10 holdhónapos) „nagyhónapokat” kapunk. (Két „nagyhavonként”, azaz 584 naponként kerül a Vénusz a Naphoz képest ugyanabba a helyzetbe.) Éppenséggel ezek a Vénusz-járás szerinti időtartamok is megfeleltethetők egy „vénuuszhérosz” **Héraklész** munkáinak, de ebben a szisztémában értelmetlenül bonyolult és sajátos logika érvényesül: a Vénusz kerek 10 hónaponként egyre hátrébb kerül az **Állatövön**, hol egy, hol több csillagképet átugorva. Mivel az egymás utáni nagyévekben változik a Vénusz-járta csillagképek sorrendje, a munkák és a csillagképek egyeztetésének ebben a rendszerben nincs semmi értelme.

Látni fogjuk, hogy a mítoszkörökben feltűnően sok csillagkép azonosítható, ami arra vall, hogy a „munkás” történetek szerkesztése viszonylag későn fejeződött be. Ez egybevág azzal, hogy az **Állatöv** is csak a klasszikus ókor végén nyerte el végső sorrendjét. (EUKTÉMÓN görög naptára Kr. e. 430 körül már a

mai **zodiákus**jeleket vette alapul a hónapbeosztásnál, először azonban csak ARATOSZ írja le őket részletesen *Phainomena* című csillagkölteményében, a Kr. e. 3. század első felében.) A korai szerzők hallgatása is erről árulkodik. Olyan nagyságok, mint HÉSZIODOSZ vagy HOMÉROSZ, nem beszéltek 12 munkáról. **Héraklész** ősalakjának a **Zodiákusa** nyilván eltért az általunk ismerttől. „A pelaszg **Héraklésznek** – az év kelta istenéhez hasonlatosan (...) – valószínűleg egy tizenhárom hónapból álló éven kellett végighaladnia. Az ír és walesi mítoszokban a hónapok szimbólumai ilyen sorrendben következtek egymás után: szarvas vagy bika, árvíz, szél, harmincepp, sólyom, virág, máglya, lándzsa, lazac, domb, vadkan, hullám és tengeri kígyó. A babiloni *Gilgames*-eposzban viszont *Gilgames* kalandjai az *Állatöv* jegyeivel függnek össze, márpedig a túroszi **Héraklésznek** sok közös vonása van *Gilgames*szel.” (GRAVES 1970: II. 156.) GRAVES nem csillagképekről, hanem hónapszimbólumokról és jegyekről beszél. Tudjuk, hogy a precesszió következtében a jegyek időszámításunk kezdetétől ténylegesen elszakadtak névadó csillagképeiktől, és hónapjelek lettek. Én azonban – figyelembe véve, hogy a korban, amelyben ezek az elbeszélések végző formájukat elnyerték, még csillagkép és jegy egybeesett – a munkákat az állatövi csillagképekkel egyeztettem égi környezetüket is figyelembe véve.

1. munka: a nemeai oroszlán elejtése

Szinte minden ókori mitográfus egyetért abban, hogy az első munka állata a fent említett szörnyeteg volt, a thébai szfinx állítólagos testvére. A nemeai oroszlánt vagy Túphón, a forró szárazság démo-

na, vagy Orthosz kutya, a kánikulát jelző Nagy Kutya csillagkép egyik névadója nevezte, egyes szerzők szerint Ekhidna kígyóistenével, az Oroszlán csillagkép talpa alatt tekergő Vízikígyó anyjával. Mondják anyjának a Khimairát is, őt szintén Ekhidna ellette.

144. Phanes világgrajön a Zodiákus világtojásából. Orphikus dombormű

A nemeai **oroszlánt** az Oroszlán csillagképpel azonosították már az ókorban is. Egyes források úgy tudják, hogy **Zeusz** mint a királyság állatszimbólumát helyezte a **Zodiákus** élére. A munkáról szóló elbeszélések viszont azzal zárulnak, hogy **Héra** csinált belőle a legyőzése után csillagképet. (Az állatok királya az égi királynőknek volt szentelve.)

Ha az első munka az Oroszlán csillagképhez kapcsolható, akkor ez azt jelenti,

hogy a görögök, de legalábbis a thébaiak ismertek egy Oroszlán hónappal kezdődő évet, még abból az időből, amikor a **nyári napforduló** az Oroszlán csillagképbe esett (a Kr. e. 3. évezredben). Több városállam, Athén és Delphoi például még a klasszikus korban is a **nyári napfordulóval** kezdte az évet. Nem kisebb csillagász, mint PROLEMAIOSZ javasolta, – egy még élő hagyományra támaszkodva? – hogy az Oroszlán jegy 0. fokától számolják a napévet. Minden alapja megvolt erre, hiszen az Oroszlán olümposzi ura maga az istenek királya, **Zeusz** volt, s a jegyet már az ókori asztrológia is a *Nap „házá”*-nak tekintette. A csillagkép (jegy) kiemelkedő jelentőségét mutatja, hogy a késő antikvitásban Phanest (Aiónt), az „Idő”, „Örökkévalóság” megtestesítőjét, **oroszlánfejjel** vagy a hasán **oroszlánnal**, testére csavarodó kígyóval ábrázolták, rendszerint a **Zodiákus** gyűrűjébe foglaltan (144. rajz). A **kígyó** is időjelkép, de az együttes az Oroszlán–Vízikígyó kettősére, az Oroszlán hónap korábban már taglalt **tüzes**, vizes természetére is utal. Ez a hónap volt a hőség és Egyiptomban az áradás időszaka; Orthosz és Tüphón, az egyiptomi Széth görög megfelelője, ezért szerepel a történetben.

Héraklész 30 napot adott magának a feladatára. Nem végezhetne volna el hamarabb, a Nap áthaladása egy-egy csillagképen átlagosan egy hónapig tart. A napjárásra vonatkozik az a kitétel is, hogy a *nemeai oroszlán barlangjának két bejárata van*. Értelemszerűen: a Nap az egyik végén lép egy-egy csillagkép „barlangjába”, azaz cikkelyébe, és a másik végén lép ki belőle. Még egy naptári utalás az évkezdő munkával kapcsolat-

ban: a *jutalmat, amit az elbeszélők szerint Héraklész Nemea városától kapott az oroszlán elpusztításáért, átengedte 360 kleóniai szövetségese rokonainak. A 360 kleóniai az éliszi háborúban az ő oldalán harcolva esett el. A naphérosz oldalán elhulló hősök az év fogyó napjait jelképezték, maga a mozzanat pedig az Oroszlán hónap évkezdő jellegét hangsúlyozza.*

Mivel a nemeai oroszlán sebezhetetlen volt, a hős fejbevágta buzogányával, majd az elkábult állatot megfojtotta. A bőrét lenyúzta és felöltötte, így ő maga is sebezhetetlen „oroszlánember” lett. Ugyanezt mesélik első elejtett **oroszlánjával** kapcsolatban is, ami hősünk „**oroszlánemberségét**”, naphérosz-voltát hangsúlyozza.

Az a kép, hogy **Héraklész** magára ölti az **oroszlánbőrt**, szó szerint azt jelenti, hogy a Nap az Oroszlán csillagképbe lépett. Mivel azonban a hős többé nem veti le e dísz, ennél tágabb a jelentése. Öltözete azt fejezi ki, hogy igényt tart Eurüsztheusz trónjára a földön (az alvilágban) és **Zeuszéra** az égben. **Héraklész** ezzel a tettevel tehát jelképes uralkodását kezdi meg az esztendő felett.

Erre vonatkozik az antik asztrológia jellemzése is az „**oroszláni**”, Oroszlán jegyben született emberekről: *„Királyi jegy. Mivel nem mindenki lehet uralkodó, sokan vadászok lesznek az akkor születettek közül. Általában jóindulatúak, de hirtelen haragúak, néha durvók, erőszakosak...”* (KÁKOSY 1978: 185.) E jellemzés illik hősünkre.

A Nap **oroszláni** erejének jellemző epikus példáit már láttuk ugyan, de hadd idézzek még egyet a *Királyok könyvéből*. Az eposz egyik naphéroszi hőse, **Firédún** a legyőzött sárkánykirályt elszakíthatatlan **oroszlánbőr** szíjjakkal köti meg:

„a gúzszt szerte nem tépi bőszen elefánt”. (IV. könyv.) A szíj tartóssága nem az orosz-lánbőr kivételes szívósságának köszönhető; az Oroszlán havában tartózkodó Nap erejét jelképezi, és győzelmét az éjt, hideget megtestesítő sárkány felett, melynek az Oroszlán talpa alatt heverő Vízikigyó a csillagképe. Az asztrológia szerint a két legvilágosabb és legmelegebb nyári hónapban, a Rákban és az Oroszlánban a sárkány planétája, a Szaturnusz „rangvesztés”-ben, „száműzetés”-ben van.

A metaforák kiüresednek. Az orosz-láni tulajdonságokkal valamikor dicsőítőleg jellemeztek embert. Az oszmán-török *arszlán* eredetileg „oroszlán”-t, „erős, hős ember”-t jelentett. Magyar szóhasználatban a múlt században az *arszlán* jelentése „divatfi”-vá, „úri aszfaltbetyár”-rá kopott (vö. régies fra., ang. lion, „oroszlán”, „divatfi”, „bálvány”).

2. munka: a lernai Hüdra elpusztítása

Héraklész második feladata az volt, hogy ölje meg a lernai Hüdrát. Egy hagyomány szerint ez a szörny is Túphón és Ekhidna szülötte, a nemeai orosz-lán testvére volt. Nevének jelentése „víz”, „nőstény vízikigyó”, mint a már emlegetett csillagképé. Kutya-hoz hasonló teste és sok feje volt, közülük egy halhatatlan. Egy platánfa gyökerei közt volt az odúja, Lerna mocsaraiban. Itt volt az alvilág egyik bejárata, Hádész itt jött fel a Perszephonéért, és vitte le magával birodalmába. A Hüdra éppúgy az alvilágot őrizte mint sok fejű és kutya testű testvére, a Kerberosz.

Héraklész először tüzes nyílzáport zúdított az odújába, hogy előcsalogassa. Amikor előbújott, lélegzetét visszafojtva kellett ölre mennie vele, mivel mérges volt a lehelete.

A buzogányával nem sokra ment, ezért görbe karddal próbálta levagdosni a sárkány fejét, de hiába, rögtön kettő nőtt a levágott fej helyén. Ráadásul, miközben birkóztak, egy óriás rák mászott elő a mocsárból, és hátulról belemart a hős sarkába. **Héraklész** előbb a rákot ölte meg; összetörte a páncélját. Ezután segítőtje, Iólaosz közreműködésével izzó fáklyákkal kiégette a Hüdra nyaksebeit, hogy a levágottak helyén ne nőhessenek újabb fejek. Most már le tudta csapni a szörny halhatatlan fejét is. Miután az állat kimúlt, nyilait megmártotta az epéjében, mely halálos mérget tartalmazott. Antik mitográfusok szerint a rákot Héra e győzelem emlékére emelte a csillagképek sorába.

A Hüdra elpusztítása izzig-vérig nap-héroszi tett. **Héraklész** tüzes, majd halálos mérgű nyilait és a fáklya a nyári Nap gyilkos erejű sugarait jelképezik. A fa tövén, nedves közegben él, nőnemű sárkány, amelynek mérges lehelete és sok (naptári számú) feje van, melyek helyére, ha levágják, újabbak nőnek, és amelynek testében a hőst később segítő erő (itt nyílméreg) lakozik, jellegzetes ellenfele a szoláris hősöknek.

Ha elfogadjuk a munkák sorrendjét, akkor is marad a kérdés, merre induljunk el? Előre, a kis évkörnek, vagy hátra felé, a világévnek megfelelően? Próbálkozzunk meg mind a kettővel, mégpedig előbb a kézenfekvőbbel!

Maguk a források állítják, hogy e munkához fűződik a Rák csillagkép keletkezése. A Rák az Oroszlán szomszédja, ő jön sorra, ha visszafelé forgatjuk az **Állatövet**. (A mítosz óriás rákról beszél, nyilván azért, mert a Rák csillagkép, bár halovány, az Oroszlánnál alig kisebb.) A megfélemlítés mellett szól, hogy a mitikus földrajz az alvilági átkelőhely egyik szín-

tereként Lernát nevezi meg. A régiek úgy tartották, hogy a Rák jegyben (de időszámításunk kezdetétől a precessió okán az Ikrek csillagképében) kezdődik az ég alvilági fele. Ebben az összefüggésben a Hüdra platánfája a tejút-világfa jelképe. A Rákra utal, hogy az asztrológia a víz elem alá rendelte ezt a jegyet, továbbá, hogy ezt a „*mítoszt összefüggésbe hozták az ősi lernai víz-papnők, a Danaidák mítoszával*”. (GRAVES 1970: II. 167.)

A lernai Danaosz leányai arról voltak nevezetesek, hogy büntetésül, amiért megölték férjeiket, az alvilágban feneketlen korszokba kellett hordaniuk örökkön örökké a vizet. GRAVES a számuk alapján – épp 50-en voltak, mint Héraklész ifjúkori feleségei – holdpapnőnek tekinti őket, és a sokfejű Hüdrát is velük azonosítja. A Hold illik a képbe. Egyrészt a vizek és a Rák planétaura volt, másrészt a Holdra utal a Hüdra kutyatesté; a kutya holdállat (l. „*Holdra vonító ebek*”), és említés esik a kutyafejű Hekaté holdistennőről is a történetben. Végül Héraklész a sárkány fejét holdsarló alakú karddal vagdossa le. És hát ott van az égen a csillagos bizonyíték! Az óriás Hydra (Vízikgyó) csillagkép a Rák, az Oroszlán és a Szűz alatt teker (a farka még a Mérleg cikkelyébe is átnyúlik). Az égi Hüdrának csak egyetlen feje van (ez a szörny halhatatlan feje!), mely épp a Rák cikkelyében nyaklik alá; ez utalhat legyőztetésének helyére (idejére). Nyakán, testén viszont legyőzője, az Oroszlán tipor (50. rajz).

A régiek a Hydrában az óskáosz, a vízőzőn csillagképét, a nyári Nap tüze által kordában tartott égi és földi vizek megtestesítőjét látták, másfelől a Hydra volt hitük szerint a víz elem maga, amelyből az Oroszlán-Nap tüze születik.

Ez azonban csak a világévre vonatkozatható értelmezés, hiszen Héraklésznek van a Rákhoz kapcsolható munkája a kis évkörben, épp a tizenkettedik.

Ha előre indulunk az Oroszlántól a kis évkörben, a munka és a jegy (csillagkép) akkor is megfelelni látszik egymásnak. Az Oroszlánt követő csillagkép ez esetben a Szűz, melynek olümposzi védnöke a „lernai” Démétér volt, névadója pedig a Lernában alvilágba szálló leánya, Perszephoné. Lerna arról is nevezetes volt az ókorban, hogy a Nagy Istennőt több alakjában tisztelték itt, mint Athénét, Aphroditét, Hékatét, legfőképp pedig mint Perszephoné anyját, Démétért. Démétér szent állata a kígyó volt – talán éppen a Hüdra –, attribútuma pedig a fáklya, talán ugyanaz, amivel hősünk a kutyatestű szörny nyaksebeit égette ki. (A kutya, szájában égő fáklyával az aug. 4-én ünnepelt Szent Domonkos jelvényeként a keresztény szimbolikában is kánikula-jelkép maradt.)

Még fontosabb, hogy a Hydra csillagfolyama a Szűz alatt ered; a Crater („Keverőedény”) csillagképből látszik kiömleni. A „Víz” kiöntőjét magával a Szűzzel azonosíthatjuk – már a csillagképek kölcsönös helyzetéből adódóan is –, s erre következtethetünk abból az egyetemes képzetből, mely a „Vízet” (a Káosz ösvizét, a magzatvizet, a mesebeli „élet és halál vizét”-t) a női princípiummal hozza kapcsolatba. A képzet legősibb formájában a „Víz” maga az istenanya, későbbi felfogásban a víz birtokosa pozitív, negatív értelemben egyaránt. A Szűz és a Keverőedény testesült meg Pandórában (a „Mindent Adó”-ban), aki valójában Déméter földanya egyik alakja volt, és szelencéjében, melyből baj, szerencsét-

lenség zúdult a világra, ha az istennő felnyitotta.

A rákszőrnynek a kis évkör sorrendjében is van helye a történetben. Az elbeszélés szerint a hőst, miközben a Hüd-rával birkózik, az óriás rák háta támadja; **Héraklész** kénytelen szembefordulni vele. Ez a csillagok nyelvén azt jelenti, hogy az Oroszlánt (**Héraklész**t **oroszlán**-bőrben) a Rák és a Szűz két oldalról fogja közre, s a Hydrát mellső lábaival fojtogató Oroszlán a Rák felé néz. (Ne feledjük, nem a Rák a főellenség, hanem a Hüdra, a Szűz Keverőedényéből kiömlő Víz, a Ráknak csupán az a feladata, hogy az **oroszlán**hérosz figyelmét megossza.)

3. munka: a kerúniai szarvasünnő befogása

Eurüsztheusz harmadjára azt parancsolta **Héraklész**nek, hogy fogja be a kerúniai szarvas, és elevenen hozza Mükénébe. A bronzpatájú, arany agancsú ünnő – egyesek szerint bika – a görög csodaszarvas, **Artemisz** szent állata volt, végső soron maga az istennő.

Héraklész egy álló éven át hajscolta a fél világon keresztül. Egyesek szerint hálózattal ejtette el, ahogy **Órión** csillaghérosz vadászott, mások szerint alvás közben lepte meg egy fa alatt. Ez a fa a heszperiszek aranyalmafája lehetett. Egy vázakép a jelenetet legalábbis így örökítette meg. A legismertebb változat szerint a kimerült állat épp a Ládón folyón gázolt át, amikor a hős – ügyelve arra, hogy az állatnak ne essék nagyobb baja – fjával célba vette, s a kilőtt nyílvesszővel összetűzte a lábait. A mitográfusok egy része úgy tudja, hogy ezután feláldozta **Artemis**nek az **Artemiszion** hegy csúcsán, más részük azt állítja,

hogy az istennő engedélyével Mükénébe hurcolta.

A kerúniai szarvas regéje a többi csodaszarvas-mondával egybehangzóan arról szól, hogy az állat a vadászt isteni ünnöjéhez férjnek csalogatja. Az ósváltozatokban az istennő csalja állatalakban maga után üldözőjét, s ha az utoléri, visszaváltozik, és mint arra érdemesnek, odaadja magát neki. A beteljesülés azonban a hős halálát is jelenti. A szarvas „üldözése azért volt veszedelmes, mert az ismert vadászterületen túlra vezetett, egy másik országba, ahonnan soha nincs visszatérés. (...) Ebben az elbeszélésben még nem érkezett meg 'Túlra', amikor **Héraklész** utólérte és elfogta. (...) Itt lépett előbe az isteni testvérpár, **Apollón** és **Artemis**, a Túlra istene és a Túlra vezető hegy- és lapvidék istennője. (...) **Apollón** erőszakkal el akarta venni a hőrostól a gímiszarvas. **Artemis** a szemére vetette, hogy megölte szent állatát.” (KERÉNYI 1977: 280. **Apollón** és **Artemisz** azért nevezi a szerző a „Túlra” isteneinek, mert az előbbi az Ikrek, az utóbbi a Nyilas olümposzi védnöke volt, azé a két csillagképé, melyeken át a világot ketté választó Tejút vezet. Ez utóbbit az egyik mítoszváltozatban a Ládón folyó, a másikban a heszperiszek fája jelképezi.)

Ha a kis évkörben keressük a 3. munka helyét (idejét), kézenfekvő, hogy az Oroszlántól számított harmadik csillagképre (hónapra), a Mérlegre gondoljunk, melyet a Kr. e. 2. században a görögök még a „Skorpió csápjai”-nak neveztek. Mérleg havának kezdőnapja az ősi napéjegyenlőség napja, határ „Innen” és „Túlra” között, hiszen az ősi hagyomány szerint ekkor halt meg a Nap. Az asztrológia a halál házának a

Skorpiót tartja, ami nem ellentmondás a Mérleg korábbi nevének ismeretében, de azért sem, mert abban az időben, amikor a **nyári napforduló** az Oroszlán csillagképbe esett, a Skorpió volt az őszpont csillagképe. Ebben az összefüggésben a fa, ami alatt a herosz az ünöt utolérte, az ezüstnyár volt, az ő másik szent fája meg az **őszi napfordulóé**, amit az ókori szerzők halálfának tartottak, mivel **Héraklész** az alvilági Akherón folyó partjáról hozta Olümpiába, és ültette el ott a vadolajfa mellé (gör. *akheróisz*, „ezüstnyárfá”).

Szeptember-október, az az időszak, amelybe a Mérleg hava esik, a **szarvasvadászat** ideje. Hogy ilyen gyakorlati szempont szerepet játszhat a mondaképződésben, azt a keresztény vadászlegendák egész sora tanúsítja. Azok a jelesebb szentek, akiknek névünnepeől őszi napokat választott az egyház, szinte mind legendás kapcsolatban álltak az erdei vadakkal.

Az, hogy az elbeszélés szerint Artemisz **Héraklész** elébe ment, a kis évkör vonatkozásában azt jelenti: az istennő saját otthonából, a novemberi Nyilas hónapból sietett a hozzá igyekvő Nap felé. A kerúniai **szarvasünő**, azaz Artemisz csillagkép-mása az egykor talán Eurázsia-szerte ismert „Szarvas”-csillagzat (a *Cassiopeia-Perseus-Auriga* együttese) lehetett, mely a rege feltehető keletkezése idején az **őszpont** táján jelent meg teljes pompájában az éjszakai égen, hogy vadászait, az Ikreket (a monda egy másik változatában *ők, a féktelen óriás ikrek: az Alóadák űzték a szarvast: magát Artemiszt*), az Oriont és az Ökörhajcsárt vadászebeikkel (a Kis Kutya, Nagy Kutya csillagképekkel) együtt maga után csalta. Az égi **szarvast** tehát bikája az **állatövi**

Bika, borjai a Bika felett és a „Szarvas” mellső lábainál „legelésző” *Pleiades* (a finnségi „Borjúcsapat”) csillagai voltak. Az égi fővadászmester, az Ökörhajcsár (*Bootes*), a mondott időszakban nem volt látható. Lévéen a Mérleg cikkely csillagképe, ahol ekkor járt a Nap, az Ökörhajcsár „Napba öltözött”, vagyis vadászó **Héraklészé** lett.

(A kerúniai **szarvasünő** és a mondott „Szarvas” megfelelése mellett szól a „lábösszetűzés” mozzanat, aminek változata ismert a finnségi és uráli **szarvasmonda**kból; az égi vadász a *hatlábú szarvas két hátsó lábát levágja, így a csodaállat az ember számára is utolérhető lesz*. Említést érdemel, hogy a csillagszarvas maga alá húzza a lábait, – ilyen a szkíta arany**szarvasok** legtöbbször – mintha feküdne, vagy a lába össze lenne tűzve.)

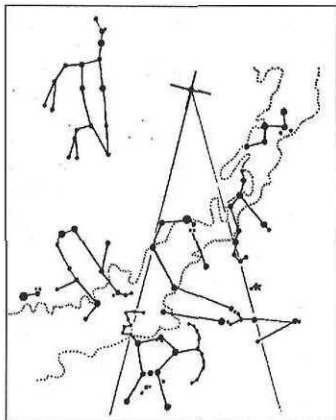
Árulkodó a helyszín – mindkét változatban –, ahol **Héraklésznek** sikerül a **szarvast** utolérnie. Ez az egyik esetben a Ládón folyó, azaz a Tejút, mely az „Innent” és a „Túlnant”, az égbolt világos (nyári) és sötét (téli) felét választja el. Az elbeszélés szerint a hős akkor ejti foglyul az állatot, amikor az a határfolyóba lép. A tárgyalt időszakban az **őszi napégyenlőségkor** vált láthatóvá a „Szarvas” csillagzat, amely úgy néz ki, mintha épp a Tejúton gázolna át. A csillagkép és a Tejút kölcsönös helyzete értelmezi a vadbefogás „fás” változatát is. A fa (a heszperiszek fája, ezüstnyárfá) a világfa, vagyis szintén a Tejút; a mondott vázakep úgy ábrázolja **szarvasunkat**, amint keresztként áll az **aranyalmafa** előtt.

Az ókori szerzők egy része a 3. és a 4. munkát fölcseréli, ami talán a már említett okokra vezethető vissza (a Mérleg korábbi nevére, az **őszpont** elmozdu-

lására a Skorpióból a Mérleg csillagképbe). Túl ezen, szomszédos csillagképekről (hónapokról) lévén szó, mind az elbeszélés, mind a csillagászati mondánivaló ellentmondásai a tűréshatáron belül maradnak. A Skorpió hava éppúgy a vadászszeszazonba esik, mint a Mérleg. Artemisz ide is elébe mehetett a hősnek. Sőt, amíg az **őszpont** a Skorpióban volt, az elbeszélés még hívebb is volt az égi látványhoz, hiszen a határnap a határjelző Tejúttra esett – a mítoszban a Ládón folyóba, mely itt (a Skorpióban és a Nyilasban) ömlik át az **Állatövön** két ágára szakadva, körülfolyna a tejúthasadékot, azt a helyet, amelyet a mítoszok a heszperiszek kertjének neveznek, s ahol a fás változat szerint a hős az **szarvast** utolérte. Ez a pillanat viszont csak akkor következhet be, amikor a Nap is bejutott a Skorpió-beli kertbe.

Mindkét helye szerint illik a munka a világevőkörbe is. Az Oroszlántól visszafelé számolva az Ikrek a harmadik, a Bika a negyedik csillagkép (és jegy). A Nyilassal és a Skorpióval szemben helyezkednek el, és a Tejút köti össze őket egymással. A nagy égi **szarvasmonda** több szereplője itt látható az égen. A vadászok egyik csoportja: az Orion és az Ikrek, és az űzött **szarvasok** közül: a Bika és a Pleiades. Az Ikrek és a Bika közt átfolyó Tejút itt az eget ugyanúgy „Innenre” és „Túlra” osztja, mint átel-lenben. Különösen áll ez arra az időszakra, amikor az **őszpont** a Skorpió csillagképben volt; a tavaszpont (határnap ez is) ekkor a Bikába esett. Ahogy Artemisz szereplése a kis évkörben indokoltabb, úgy a világevőkörben **Apollóné**, hiszen az isten az Ikrek patrónusa volt, s vele **Héraklésznek** mindig az Ikrekben

gyűlik meg a baja. A hős az, akit odaát az Ökörhajcsár csillagóriása képviselt, itt az Orion csillagképben ölt testet, amikor ez „Napba öltözik”. A két csillagkép nagyon hasonlít („ikrek” ők is ilyen értelemben), ami magyarázza, miért játszanak a **szarvasmonda**kban ők is testvadvadász szerepet. Órión, a csillagkép névadója, maga is nagy vadász volt, s mint **Héraklész**zt, őt is ábrázolják bunkóval (145. rajz).

145. Az Orion csillagkép és az égi szarvasvadászat többi résztvevője

4. munka: az erümanthoszi vadkan elfogása

A naphérosz negyedszerre – vagy harmadszorra – azt kapta feladatul, hogy elevenen fogja el az erümanthoszi vadkant. Útban Erümanthosz felé, a hős meglátogatta Phólosz kentaurt a barlangjában. Phólosz megkínálta vendégét a kentaurok közös borával, amit egy óriás cseréphordóban tartott. A bor-

szag odacsalta a többi kentaurt, akik dühödten **Héraklészre** támadtak. Messziről célba találó mérgezett **nyilai** ellen azonban a **kősziklák**, amiket a hősosz felé hajigáltak, a tövestől kitépett fák, amelyekkel hadonásztak, hatástalan fegyvernek bizonyultak. A löemberek megfutamodtak. A hős egészen a hírneves bölcs kentaur, **Kheirón** barlangjáig üzte, gyilkolta őket. Egy másik kentaurem áthatoló **nyíl** **Kheirónt** is halálra sebezte. **Héraklész** **nyíllától** – igaz, véletlen baleset folytán – halt meg vendéglátója, **Phólosz**, és bár a szerzők más alkalomhoz fűzve mesélik el, **Héraklész** **nyíllal** ölte meg felesége elrablóját, majdani halála okozóját, **Nesszosz** kentaurt is.

Az epizódnak egy „bevallott” csillagászati vonatkozása van: **Zeusz** **Kheirónt** érdemeiért a csillagok közé emelte, belőle lett a Kentaur (*Centaurus*) csillagkép a Tejútton, a Skorpió cikkelyében. Vannak azonban, akik szerint a csillagkép **Phólosz** képmása. A Skorpióval szomszédos állatövi **Nyilas** is kentaurt ábrázol.

A kentaurokkal vívott győztes csata után **Héraklész** egyenesen az **Erümanthosz** hegységbe ment. Az **Erümanthosz** folyó partján verte föl a vadkant, onnét fölkergette a havas hegycsúcsokra, hurokkal megfogta, megköttözte és a vállán **Mükénébe** vitte. A vázaképek megörökítették azt a jelenetet, amikor **Héraklész** a vaddisznóval megérkezik **Eurüsztheusz**hoz, aki a hőstől (vagy a vadállattól?) való félelmében egy földbeásott óriás bronzkorsóba bújik el. **Eurüsztheusz** korszója pont úgy néz ki, mint a kentauroké.

A hős nem ölte meg a vadkant, mivel sietett. Meghallotta ugyanis, hogy az argonauták már gyülekeznek. Ő is a találkozóhelyre ment, hogy elindulhassanak az **aranygyapjúért**. **Apollón** neve is felbukkan a történetben; a hagyomány szerint a fenevad agyaráit az isten **cumaei** templomában őrizték.

A 4. munka színtere a kis évkörben a Skorpió és környéke. **Erümanthosz** **Artemisz** szent hegye volt, alighanem azonos a 3. munka helyszíneként említett **Artemiszion** hegygel, mint ahogy az **Erümanthosz** folyó a **Ládónnal** lehet azonos, vagyis a Skorpión átömlő **Tejutat** jelképezi. A Skorpió alatt és az **Argó** **Hajó** csillagkép felett, a **Tejútton** látható a Kentaur. Ha hihetünk a mitikus időrendnek, a szóban forgó kaland az **Argó** útja előtt esett meg. A híres szümplegádok, a felső tejúthasadék „**szikla-falai**”, amelyek közt majd a naphérosznak argonauta társaival együtt át kell hajóznia, egy csillagképpel odébb láthatóak, a **Nyilas** felett (a Nap a Skorpió után lép a **Nyilas** csillagképbe). A Kentaur mellett látható **Kheirón** égi barlangja, az alsó tejúthasadék. (A kentaurok barlangban laktak, **Phólosz** nevében ott is a „**kapu**”). Ez a „**Föld szája**”, mely a napisten elnyeléssel fenyegeti. **Eurüsztheusz**nak, ennek az alvilági figurának és a kentauroknak a **pitlosza** is azt jelképezi. Azok a roppant kötömbök, amikkel a löemberek dobálóznak, megfelelnek az **Argó**t összemorzsolással fenyegető „bolygó **sziklák**”-nak. Ismét egy másik jelrendszerben a kitépett fák, amikkel hadonásznak, szintén a tejútfa ágait jelképezik. A **szikla-** és a **lapáros** megfelelésének hiteléről: a **Borsszemvitéz és szép Júlia**, aki erdőt zúdít és füvet virágoztat című mesében a „**tengersziget**” (a tejútágak által körülölelt „sziget”) mellett „**fa verekedik fával, fá fával, kő kövel, víz vízzel, hab habbal**”. A tejútfa odva és a barlang analógiája okán ábrázolják rendszerint fával a vállukon a kentaurokat (146. rajz). A tejútvilágfára utal a kentaurok származása is: **Phólosz** anyja **köris-**, **Kheiróné** **hársfa** volt. **Ela-**

tosz kentaur neve pedig az *elaté*, „fenyő”, „pálmahajtás” szóra megy vissza (Vö. a Létó, Léda, Ládón tejútnevekkel). **Héraklész** gyilkosa, Nesszosz kentaur viszont tette révén illik ide, a naphéroszokat itt, a Skorpióban éri utól a végzetük.

A Skorpió cikkely csillagképei között két **Héraklész** látható. Az ismertebb közülük a féltérden nyilazó *Hercules*, melyet kapcsolatba is hoztak a hős kentaur-ölő kalandjával. Mivel fejfelé látható, inkább olyan, mint aki alábukik; annál is inkább, mert a fölötte (a Tejút mentén és a Sarkcsillag körül) tekergő Sárkány támadja. Ez a csillagkép a sokat emlegetett Ládónról kapta a nevét. Már volt szó arról, hogy a *Hercules*, az „**Árnyalak**”, **halott naphérosz** csillagkép-mása. Erre vall eredeti neve is (*Engonaszisz*, „*Aki a térdein van*”), s hogy benne látták a széttépett **Orpheuszt** – az ő lantja (*Lyra* csillagkép) mellette látható –, a leláncolt **Prométheuszt**, megvakított **Tamüriszt**, a **sziklagörgető Thészeuszt** (akinek **sziklája** vagy a Nap, vagy a Tejút egyik szümplegádja), csupa szenvedő naphéroszt tehát. (**Sziszüphosz** „**nap-sziklájának**” mintájára mondhatjuk a télen születő Napra, hogy kötömbje a Tejút **sziklái** körül *hasadt* ki.)

Hercules másik oldalán, a Mérlegben látható az Északi Korona, ami után az óriás Kígyó csillagkép kapdos. Ez volt **Héraklész** halála utáni lakhelye, de **Thészeusz**hoz is kapcsolták, mint Ariadné **koszorúját**, amely neki az alvilágban világított. Kötötték **Prométheusz**hoz és **Ixió**nhoz; annak a **tüzes kereknek** a csillagos mását látták benne, amilyen az utóbbi kínhalált szenvedett.

A másik **Héraklész**-csillagkép az óriás Kígyótartó (*Ophiuchus*) a Kígyóval.

Ez a csillagkép egy magyarázat szerint az *Akhelóiosz folyamistennel* birkózó **Héraklész**t ábrázolja, akivel a *hősnek Déianeira kezéért kellett megverekednie*, – minden valószínűség szerint két ízben. *Akhelóiosz* a sötétség fejedelme volt, a neve is ezt sejteti. *Tavasszal*, a Bika havában *bika képében küzdött meg a naphérosszal és*

146. Héraklész felajzott fjával fákkal hadonászó kentaurra céloz. Későgeometrikus korból való kőpecsét lenyomata. Párizs, Bibliothèque Nationale

alulmaradt; a hős letörte a szarvát (innen ered a szólás is). Szégyenét *Akhelóiosz* a Bika hónap fájának, a *fűznek az ágából font koszorúval takarta el*. Ősszel, a Skorpió havában mérték össze erejüket másodsor: *Akhelóiosz ekkor kígyóalakot öltött és győzött*. *Graves* szerint a **bika** és a **kígyó** – a csillagképállatok is – a növekvő és a fogyó esztendő jelképezik. A görög városállamokban a két állatot már az írásbeliség előtt együtt tisztelték mint a meghaló és újjáéledő természet istenének, **Dionüszosznak** őszi és tavaszi alakját. A két állat kultusza nyilván abban az időben alakult ki, amikor a **tavaszi nap-éjegyenlőség** a Bikába, az őszi a Skorpióba esett.

Hogy **Héraklész** valaha is vesztett volna *Akhelóiosszal* szemben, arról a források hallgatnak. Csak a naphéroszi sors fordulatainak ismeretében következtethetünk erre, meg abból, hogy ugyanaz a *Déianeira* volt küzdelmük tárgya, akit *Nesszosz* rabolt el tőle (ősszel), és akit sikerült visszaszereznie,

miután a kentaurt lenyilazta (tavasszal). Mint ismeretes, ebbe a vetélkedésbe behalt. Méreggel átítatott „Nesszosz-ing” lett a hős öszvégi halálának okozója. (A mesemondóktól hallani a gyilkos ing elmentéparjáról; a *Juhász Palkó* című mesében a hősnek szeretője egy tízszeres erőt kölcsönöz selyemíngtel ad.)

Bizonyos, hogy a régiek képzeletében az erümanthoszi vadkan bőrében éppúgy isten rejtőzött, mint a kerüniai szarvasünnében. Ugyanaz a vadkan lehetett ez, mint amelyik Adóniszt megölte. Erről az állatról mondják, hogy Apollón ölt agyaraival (a cumaei templomban őrzött agyarak említése erre utalhat), így állt bosszút Aphroditén, Adónisz szerelmén, aki megvakította fiát, Erümanthoszt. Egy változat szerint a féltékeny Artemisz küldte a fenevadat Adóniszra. A legismertebb verzió szerint a vadkan bőrébe Arész, Aphrodité állandó szeretője bújt. Adóniszról, aki a meghaló és újjáéledő növényzet istene volt, mint Dionüszosz, és a napistennel együtt élt, halt az örök körforgás szerint, azt is mesélték, hogy az év téli negyedét, amikor a természet halott, Perszephonénál, a flóra női megszemélyesítőjénél töltötte az alvilágban. (Adónisz halála szintén a Skorpió havába esett, amikor a levelek lehullanak.) Halál-értelmű Eurüsztheusz elrejtőzése is a vadkan föld. A föld alá bújik, eltűnik, mintha a föld nyelte volna el: így hal meg a növényzet, és így hal meg a Nap. (Eurüsztheusz Héraklész ellenlábasa és alvilági alak, de ez nem zárja ki, hogy a „fekete Nap” megszemélyesítőjét lássuk benne.)

Vadkanná tehát változhatott Apollón is, tudjuk, mennyire féltette hősüinktől a hatalmát, küldhette ellene Artemisz holdistennő a szomszédos Nyilas úrnő-

je, a legvalószínűbb mégis, hogy Arész látták benne. A vaddisznó volt az egyik szent állata ennek a vaddisznó természetű istennek, latin nevén Marsnak, akinek viszont mind olümposzi, mind asztrológiai minőségében a Skorpió jegy az otthona. (A vadkan holdállat is volt félhold alakú agyarái miatt, s az asztrológiában a „romlás” épp a Skorpió jegyében éri a Holdat.)

Miért nem ölte meg Héraklész az erümanthoszi vadkant? Azért, mert ennek csak később a téli napforduló alkalmával jött el az ideje, amikor általános ókori szokás szerint sertést áldoztak az újjászületett Nap tiszteletére. Ekkor kerülhettek agyarái trófeaként a napisten szentélyébe.

A világev körén a 4. munkának a Bika világhónapjában van a helye. Néhány utalás az elbeszélésben erőltetés nélkül jelzi ezt. Ilyen a bikaszarvú, kígyófarkú Akhelóiosszal vívott küzdelem, mely egyaránt illik a Bika és a Skorpió csillagképhez. (Mivel a két csillagkép szembenáll egymással, sok más közös történetük maradt fenn. Ez jellemző a csillagmítosz-képződésre, s azzal függ össze, hogy amikor az egyik csillagkép felkel, akkor nyugszik a vele szembenlévő, s amikor az egyikben a Nap jár, akkor látszik legtovább a másik.)

Hasonlóan kétértelmű az az utalás, miszerint a vadkant héroszunk az Argó útra kelése előtt ejtette csapdába. Látuk, hogy a kis évkörön mit jelent ez. A világevben a Bika után a Kos következik, s az argonauták célja éppen ez, az égi Kos aranygyapjának megszerzése.

Az asztrológiai utalások is ilyen értelműek. (Az asztrológiában a szembenálló jegyek éppúgy „egymásra vannak utal-

va", mint a szembenálló csillagképek.) A Bikában a Hold „erőben” van (míg a Skorpióban – láttuk – „romlásban”). A jegyben Vénusz, vagyis Aphrodité van „otthon”, s ő a hónap olümposzi úrnője. (Gondoljunk Artemisz holdistennő szerepére a történetben, vagy arra, hogy „szemben” a holdsarló agyarú vadkan Aphrodité szerelmesét ölte meg.) Mars viszont, akinek a Skorpió az „otthona”, a Bikában van „száműzetésben”.

Találunk-e mitikus vadkanvadászatok leírásaiban valami nyomot, ami indokolta, hogy némelyik szerző fölcserélje a *szarvas*űzéssel? Hogyne, mégpedig számosat.

Mindkét hőstett vadászkaland, Artemisz érdekeit sértette. A vadászszезon a vaddisznó esetében is ősszel kezdődik, de egy jó hónappal tovább, tél elejéig tart. A csereberére ennek ellenére sor kerülhetett. A csodaszarvas-mondákban nemegyszer disznó jelenik meg *szarvas* helyett.

Alba Longa alapítási mondájában például Aeneasnak isteni jóslat adja tudtul, hogy *jövendő lakhelyét egy négylábú állat fogja kijelölni. Egyszer egy fehér kocát készül feláldozni, de az elszabadul, és egy dombra fut, ahol 30 malacot ellik. Aeneas itt alapítja meg városát, amit a disznó fehér színéről nevez Albának.* Egy magyar népmonda aranyösrtéjű vadkanról mesél, mely reá vadászó honfoglaló eleinket aranyos vizű patakhoz vezet, ahol majd a középkorban aranybányáról híres Abrudbánya épül fel. Egy középkori angol monda hőstét 8 lábú anyadisznó járhatatlan mocsáron át egy termékeny szigetre csalja, ahol egy *alma*fa alatt *Arthur király* teteme nyugszik. (A szibériai csodaszarvasnak 6 lába van, a kerúniai ünnő a heszperiszek *aranyalma*fája tövé-

pihen meg.) Ide kívánczok, hogy a két magyar eredetmondában szereplő ősan'yák egyikét *Ene*hnek, azaz „Ünő”-nek hívják, a másikat *Eme*sének, vagyis „Emse”-nek, ami viszont anyadisznót jelent.

A hőstettek fölcserélésére az asztrológia is nyújt támpontot. A Mars, az „*égbolt vörös vadkanja*”, mely a Skorpióban „otthon” van, a Mérlegben „száműzetésbe” kényszerül (csakúgy, mint a Bikában). Asztrológus szemmel nézve hihetőbb, ha mitikus vadkan nem a Skorpióban, hanem a Mérlegben jár pórul.

A cserére a világév körén is sor kerülhetett. A nagy körön is a *szarvas*űzés helyett folyik a vaddisznóhajsza, mégpedig az Ikrekben, a megfelelőst alátámasztó évek is ugyanazok, az Ikrek a Nyilassal állnak szemben (a Tejút itt is az Erümanthosz folyó képeben jelenik meg). Léven **Apollón** az Ikrek védnöke, Artemisz pedig a Nyilasé, vele szemben a világévkörre vonatkoztatva a vadkan **Apol-lónt**, küldője Artemiszt képviseli a történetben.

5. munka: *Augeiász* istállóinak a kitakarítása

*Hé*raклész következő feladata az volt, hogy egy nap alatt tisztítsa meg a trágyától az *éliszi Augeiász* király hihetetlenül mocskos istállót. *Augeiász* maga is napistenfi volt, *Héliosz* egyik gyermeke. (A neve „Fénylő”-t „Tisztán látó”-t, „Megvilágosító”-t jelent.) Azt mesélték, a *szeme* ragyogott, mint a Nap (gör. *augé* = „fény”, „sugár”, „szem”). Hatalmas gulyái voltak – innen az istállók mocska –, mint **Apollón**nak vagy *Héliosz*nak. Élükön 12, *Héliosz*nak szentelt bika állt, vezérüket úgy hívták, mint *Héliosz* másik, tragikus sorsú fiát: **Phaethón**nak.

KERÉNYI KÁROLY szerint **Augeiász** országa a leáldozó Nap királysága volt (Élisz Görögország nyugati részén fekszik), s ő maga inkább az Alvilág fölött uralkodott. **Halott** napisten volt tehát, mint **Eurüsztheusz**, s úgy is állott szemben az élő Nappal, **Héraklésszel** (vagy úgy – mint GRAVES mondaná – ahogy az emelkedő és a hanyatló Nap istenei álltak szemben egymással).

Hősünk megállapodott **Augeiással**, hogy a „sötétség beállta előtt” a nyájak egy részéért, no meg jó mesei szokás szerint, a király leányának a kezéért cserébe elvégzi a munkát. Megkötik tehát az alkut, ám ekkor **Phaethón**, a bika **Héraklésznek** ront, mert oroszlánnak nézi az oroszlánbőrös hőroszt. Az elkapja az állat szarvát, és puszta kézzel a földre dönti (mint majdan a mi Toldink). Ezután két oldalt áttörte az istállóudvar kerítéseit, odaterelt két közeli folyót, mely áthömpölyögve az istállókon a felhalmozódott trágyát magával sodorta.

Az 5. munka az Oroszlántól számított 5. csillagképbe, a Nyilasba illik. A két folyó a Tejút ágaival azonosítható, az istálló az alsó tejúthasadékkal, a pokol bűzhődő tornáccal, a tejútanya végbélnyílásával, aminek a trágyával teli istállónál nem is lehetne alkalmasabb jelképe. Más is a megfélemlítés mellett szól.

Például az, hogy **Augeiász** a leáldozó Napot személyesíti meg. **Téli napforduló**i évkezdéssel számolva az év utolsó hónapja a Nyilas, ami az „öreg” Nap uralmának a végét jelenti, és az új Nap trónra léptét vetíti előre. Ezt fejezi ki, hogy **Héraklész** legyőzi **Augeiász** öreg napbikáját. Szó volt arról, hogy Iránban az újév kezdetét, új uralkodó trónra lépését a (nap)oroszlán (szarvas)bika feletti győzelme jelképezte.

A történetben szereplő két folyó a Tejút Nyilas csillagkép feletti két ágával lehet azonos. A nevük: *Alpheiosz* és *Péneiosz* ugyanis „Fehérlő”-t illetve „Motollára felcsévélt fonál”-at jelent. Az előbbi magáért beszél; az utóbbihoz annyit, hogy régen a világegyetem forgását hasonlították az orsóhoz is, a forgó tejútkarokat pedig motollához. A Sarkcsillag, ami körül forog a világ, ezért kapta népünkötől a *Bába motullája* nevet.

E munka kapcsán kerül sor a hős újabb kentaurkalandjára. Mükénébe hazafelé menet, betér **Dexamenosz** királyhoz. Soha jobbkor. A király leánya, akit egyes szerzők **Déianeirának** neveznek, akarata ellenére épp a menyegzőjét üli egy **Eurütiön** nevű kentaurral. Lovagias hősünk a **vőlegényt** agyonüti, s az így szabaddá tett leányzó keze az övé lesz.

Eurütiön valószínűleg **Nesszosz** másik neve volt. És nem csak úgy, minden előzmény nélkül kényszeríthette magához **Déianeirát** hanem, mint **Nesszosz** történetéből tudjuk, alighanem egyenesen **Héraklésztől** orozta el. (A hős betoppanása az utolsó pillanatban a kényszereseküvőre, a hamis **vőlegény** megölése és a leány kezének elnyerése a **Sárkányölő** mesék ismert motívuma. Az epizódot a mesékben a **sárkány hős általi legyőzése** előzi meg; az „álhős” ezt kilesi, a küzdelem után megpihenő hőst orvul megöli, és annak „színeiben” járul a leány apja elé. A **héraklészi** mondakörben **Déianeira** elrablása előzményének az **Akhélóiosszal** vívott párharc tekinthető, vagy a **Phaethón-bika** földre döntése. L. még **Penelopé** **Odüsszeusz** által **lenyilazott** kériót, vagy a **Sámson** által **lemészárolt** **filiszteus vőfélyeket**, akik „**üszőjén** szántottak”. Bir 14,11–20.) Akárhogy is, **Eurütiön** ken-

taur bizonyosan a Nyilas csillagképet személyesíti meg. A Nyilas ugyanis rendre íjat feszítő kentaurnak ábrázolták, *Eurütiön* pedig „Jó lövő”-t jelent.

Ha eltekintünk a kentaur epizódtól, arra is találunk magyarázatot, miért tette néhány szerző a 6. helyre; a Bak cikely „kecskeöljába” ezt a piszkos munkát. (Van a Bakban „lóistálló” is: nevezett csillagkép felett látható a Csikó (*Equuleus*) kis négyszöge.) Ehhez járul az évfordulóból adódó bizonytalanság: mikor takarítsunk, az év végén vagy az év elején? S elbizonytalanodik az ember akkor is, ha az égre néz. Szabad szemmel el nem döntheti, hogy a Tejút a Nyilas vagy a Bak felett ágazik ketté.

A világévben a Kos csillagkép (jegy) az ötödik. Égi akol ez is, így megfelel a „takarítás házának”. Ráadásul a kérdéses időszakban a Kos tavaszi évkezdő csillagkép volt, a hónap kezdete fordulópont; a korszak (világhónap) a kosistenek uralma alatt állt. Az asztrológia szerint a Nap „erőben van” a Kos jegyében, ez az ő „felmagasztalása”. **Augeiász** és **Héraklész** napistenek hatalomcseréje, **Héraklész** „naporoszlán” győzelme a **Phaethón** „napbika” felett ezt is kifejezheti.

Mindazonáltal a világévben is van alapja az 5. és 6. munka fölcserélésének. A hatodiknak sorra kerülő csillagkép (világhónap) a Kos mögötti Halak. A Halak tengeréből kel föl időszámításunk kezdete óta a tavaszpontra a Nap; „elárasztott” égi terület nincs az övéből valószínűsége.

6. munka: a sztümphaloszi madarak elűzése

A legtöbb forrás megegyezik abban, hogy **Héraklésznek hatodszorra a sztümpha-**

loszi mocsarakat kellett megtisztítania az ott fészkelő emberevő madaraktól. Rézből voltak, tolluk borotvaéles; úgy támadták meg kiszemelt áldozatukat, hogy nekirepültek és részcsőrüket beledöfték. Arész szent madarai voltak; az Orkhomenosz melletti „Farkastorok” farkasai üzték őket a Sztümphalosz tó tájára.

Héraklész rengeteget lelőtt nyíllal, parittyával közülük, a maradék Arész Fekete-tengeri szigetére költözött. Képmásuk díszítette a vidék istennőjének, Artemisz Sztümphaliának a templomát.

GRAVES a részcsőrű madarakat fallikus lényeknek, erotikus kultuszt gyakorló papnők állati maskaráinak tartja (gör. *sztümphalosz*, „merev hímvessző”). GRAVES részcsőrű madárnőinek a rokonai a mesebeli vasorrú bábák és a magyar néphit különös madara, a „rézfású bagoly”.

KERÉNYI halál- és lélekmadaraknak tartja e mítikus szörnnyeket, melyek az alvilági Akherón partján vernek fészket. Ez egybevág azzal a hiedelemmel, mely szerint az elhunyt lelke a Tejút mentén, madáralakban távozik a túlvilágra.

Ha hihetünk az ókori elbeszélőknek, a 6. (egyések szerint 5.) munka a Bak (illetve a Nyilas) csillagképhez (hónaphoz) kapcsolódik. Csakugyan, a két történet úgy illeszkedik helyileg egymáshoz, mintha a sztümphaloszi mocsár az **Augeiász** istállóin átvezetett folyók szennyes hordalékából keletkezett volna. Mocsaras égi táj ez. Az égi tejfolyam alvilági torkolata, amire KERÉNYI KÁROLY utal, itt van a szomszédos Skorpió és Nyilas csillagképben, és vizes vidék képét idézi fel a Bak halfarkú ábrázolása, felette a „vízből” kiugró Delfin, s alatta a Déli Hal és a Flamingó csillagkép.

A legtöbb madárcsillagkép is itt látható; a Hattyú és a Sas a Bak és a Nyilas

felett a Tejúton, a Daru (az ókorban még Flamingó volt a neve) a Bak alatt. JOHANN BAYER német csillagász tudta, miért nevezte el madarakról az égnegyed további három déli csillagképét 1603-ban kiadott csillagtérképén (ezek a Paradicsommadár, a Páva és a Tukán).

Arész sem véletlenül kerül a képbe. Az asztrológia szerint a Bak jegyben van „erőben”. Orkhomenosz „Farkastorka” pedig, ahonnet madarai Sztümphaloszbba költöztek, a Tejút szomszédos alsó hasadékaiban, a Skorpió alatt látható Farkas csillagkép tátott szájára utal. Arész kétszeresen is „otthon van” a Skorpióban, és a farkas is az ő állata. (Orkhomenosz jelentése szerint is szomszédos Sztümphalossal. A név „dúsan termő kert”-et, „duzzadó herék”-et jelent. Az előbbi a tejútágak közre fogta mitológiai tündérkerte utal, az utóbbi a merev hímvessző nélkülözhetetlen tartozéka.) Arész Fekete-tengeri szigete is a tejútágak által körülfolyt „szigetet” jelképezheti. Az Argó úti célja is a Fekete-tenger túlsó partján található. Ott, Arész kolkhiszi szent ligetében őrizték az **aranygyapjút**. Ha a szóban forgó **hajó** csillagképmása ott ragyog a Tejúton, akkor ennek déli szakaszát joggal azonosíthatjuk a mítoszok Fekete-tengerével. A mesékben oly sokat emlegetett „Fekete tenger” is a Tejút itteni, „alvilági” kiöblösödése lehetett.

A madarakra **nyilazó** hérozt az égen a Hercules csillagkép képviseli. Kilótt **nyila**: a Nyíl csillagkép a Hattyú mellett suhan el. (Héraklész megküzdött a Hattyú névadójával, Küknosszal is – *kük-nosz* „**hattyú**”-t jelent –, ezt a viadalt azonban más munka mellé sorolták a szerzők, ezért a maga helyén fogunk foglalkozni vele.)

A történethez Artemisznek vadászis-tenői minőségében a Nyilas olümposzi védnökeként van köze, holdistennőként viszont a Bakban játssza el a **Héraklész** szemben vesztés Artemisz Sztümphalia szerepét: az asztrológiában ugyanis a Hold a Bakban van „rangvesztésben, száműzetésben”, s a rézcsoőrű madáristennőt – ki mást jelképezhetnének e madarak, ha nem őt? – **Héraklész** valóban elkergeti – „száműzi” – oda, ahonnet jött: a Nyilas cikkelyébe. A mondottak talán érzékeltetik, miért nem tudtak az ókori mitográfusok megegyezni a munka helyszínében.

A világevben a munka számba jöhető színtere a Halak illetve a Kos cikkelye. A történet illik a Halakhoz, hisz ez az ég legvízeesebb területe, de illik a Koshoz is, lévén ez Arész másik asztrológiai „otthona”. Ezen túlmenően a Halak és a Kos csillagkép a tavaszi évkezdést tekintve ugyanolyan határhelyzetben volt a tárgyalt időszakban, mint a Nyilas és a Bak a téli évkezdést illetően. A Nyilas (a Halak) volt a **halott Nap** újranevezésének égi színtere, a Bak (a Kos) pedig az újjászületéséé. Az előbbi a Nyilas cikkelyében a **hattyú**-mítosz meséli el; **Zeusz** a Hattyú csillagzat képében nemzi újra a Nap–Hold ikreket a nagy Fehér Istennővel (Leukotheiával, Lédával, Létóval, Nemeszisszel); a helyszín ismét a felső tejúthasadék, amelybe a Hattyú kinyújtott nyaka úgy hatol be, mint hímvessző a hüvelybe. A Bak, Pánnak, **Zeusz** tejtésztvéreinek képmása ugyane rendszeren belül arra emlékeztet, hogy a napisten már megszületett. A tavaszi változat a Halak és a Kos alatt elnyúló Cet csillagképhez fűződik; a Cet testesíti meg az

égen az istenanya szörnyalakját, mely elnyeli, majd újra szüli napfiát. (Vö. azzal, hogy **Jézus** a Bak jegyben születik, de a Kosban támad fel, miután 3 napot az Alvilágban tölt, mint – Ő mondja! – **Jónás** a cethal gyomrában (Mát 12,40). Bűnbak és Isten **Báránya**, ez is, az is magára veszi a világ bűneit.)

7. munka: a krétai **bika** megfékezése

A szerzők túlnyomó többsége ezt a hőstettet a 7. helyre sorolja. A **bika**, melyet **Héraklész**nek **Mükéné**be kellett vonszolnia, a krétai **Mínosz** király tulajdona volt, hasonlóan ahhoz, amelyik a **Minotauruszt** nemzette **Pasziphaé** királynéval. És mintha azonos lenne azzal a **bikával**, amelyik **Zeusz** parancsára Európával Kréta szírére úszott.

Ez a **bika** is a tenger hullámaiból merült fel, és **Mínosz**nak egy korábbi ígéretéhez híven fel kellett volna áldoznia **Poszeidón** oltárán, de mivel sajnálta elpusztítani a szép állatot, a tengeristen megharagudott, megvadította a **bikát**, s az mérhetetlen kárt tett a parasztok vetésében. (Azt is beszélték, hogy ez volt az a **bika**, mely iránt a sértett **Poszeidón** szerelmet ébresztett **Pasziphaé**ban. Ez még inkább valószínűsíti, hogy mindhárom krétai **bika** ugyanaz a mitikus állat volt.)

Isteni lény volt, annyi szent, tüzet okádozt, mint azok a **bikák**, melyeket lászónnak kellett „leigáznia”. **Héraklész** persze teljesítette a feladatot. Miután **Mükéné**be vonszolta, **Eurüsztheusz** **Hérának** szentelte, és szabadon engedte. A **bika** össze-vissza barangolt a félszigeten, míg egy másik híres munkavégző, **Thészeusz** el nem fogta **Marathón**-nál, hogy feláldozza **Apollón**nak, vagy – mint egyes szerzők állítják – városa patrónájának, **Athénének**.

A 7. állatövi csillagkép az Oroszlántól számítva a vele éppen szembenálló **Vízöntő**. Találó elnevezés egy télközépi csillagképre, a mediterráneumban a **Vízöntő** hónap a téli esőzések csúcsideje. A görögök a **Vízöntő** alakját egyszer **Ganümedésszel**, **Zeusz** pohárnokával azonosították – ő töltögette a halhatatlanságot nyújtó nektárt az isteneknek –, másszor **Pandóra** fiát, **Deukaliónt**, a vízözön görög túlélőjét látták benne. (Amikor az ókorban a Nap a **Vízöntő**be lépett, akkor uralkodott az éjszakai égbolton a **Pandóra** piksziséből kiáradt **Vízikígyó** csillagkép.) Egy harmadik nézet szerint a **Vízöntő** az athéniai első királyát, **Kekropszt** ábrázolta, a „vizet adót”, akinek két leányát „**Harmatcsepp**”-nek és „**Mindent Beharmatozó**”-nak hívták. **Kekropsz** idejében – így mesélték – az emberek még nem ismerték a bort, és víz-zel áldoztak az isteneknek.

Ha csakugyan megfelel e munka ennek a csillagképnek (jegynek), akkor a szóban forgó **bika** a **Halak** tengeréből emelkedett ki. **Poszeidón** nemcsak a földi tengerek ura volt, hanem a **Halak** vizes elemű jegyének olümposzi védnöke is. A munkát a **Vízöntő**höz kapcsolja, hogy a **bika** eső- és viharistenek (**Zeusz**) és a vizeket szabályozó **Hold** szent állata. A holdsarlót idéző bőségszaru, az áldozati **bika** letört tüke eredetileg a vízáldozat edénye volt. Ebből hintve vizet a földre (*libatio*) csinál esőt a varázsló az árapályért és időjárásváltozásért felelős, **harmatadó** **Hold** nevében.

„Újhholdkor az északi szél
mindig hűvös esőt ígér.
Teleholdkor, ha jó zivatar,
sűrű és bő esőre vall.”

(DALOS GYÖRGY fordítása)

Így olvasható a középkorban népszerű, gazdálkodóknak írt *Geoponikában*. Ókori hiedelem szerint a **bika** „*bőgése a közeledő vihar jele volt, amelynek kitörését a rhomboid, azaz zugattyúk forgatásával is szimulálták. A villámlást fáklák hajigálásával ösztönözték (...); ezek a bika tüzes leheletét jelképezték.*” (GRAVES 1970: II. 188.)

Bikaisten volt Él, a nyugatsémi népek viharistene. Az „**aranyborjak**”, melyeket a jeruzsálemi kultusközponttól elzárt izraeli törzsek Bétel és Dán szentélyeiben fölállítottak, **Jahvénak** mint az időjárásért felelős istennek a képmásául vagy talapzatául szolgáltak. Jeroboám király és utódai az őszi esőket köszönték meg nekik az esős Marhesván hónap (október-november) telihold-ünnepén (1Kir 12,32). Később is Marhesván hó elején (újholdkor) imádkoztak esőért a zsidók. A név elején lévő *mar* tő („vízcsepp”, „úr”, „keserű”) utal a hónap esős jellegére. Az esőt adó, vagy mondjuk úgy, „vízöntő” égi **bika** tisztelete nem korlátozódott a mediterráneumra, mindenütt találkozunk vele, ahol a vízkezelő szarvasmarhafélék éltek, Kínától Dél-Afrikáig.

A **bika**, mely elrabolta Európát, hogy átússzon vele a „keserű vizen”, és Krétán a magáévá tegye, maga a **villámló Zeus** volt, akinek hivatalos felesége, a „tehén-szemű” Héra patronálta az Olümposzon a Vízöntő hónapot. **Eurisztheusz** ezért szentelte neki a krétai **bikát**.

KERÉNYI KÁROLY ugyan maga is írja, hogy a legtöbb szerző ezt a munkát a 7.-ként említi, ő mégis a 8. helyen tárgyalja. Az **Állatöv** 8. állomása a Halak. E változat mellett néhány asztrológiai érv szól (a Halak vizes elemű jegy, Jupiter, vagyis a **bika-Zeus**, illetőleg Neptun, a **bikát** küldő Poszeidón „otthona”), ezek azonban a Vízöntőre vonatkoztatva

is érvényesek; a bika értelemszerűen a Halak felől kerül szembe a Vízöntőhöz a Bakból érkező naphérosszal. A Vízöntő úgy áll szemben az Oroszlánnal, ahogy a télvíz **bikája** (ökre, bivalya, szarvasa) a nyári naporoszlánnal. A Bika-korszakban, amikor a **nyári napforduló** az Oroszlán csillagképbe esett, a **téli napforduló**nak a Vízöntő volt a csillagképe. Abban az időszakban a **bika oroszlán** általi legyőzése okkal szimbolizálhatta a (téli) évkezdetet.

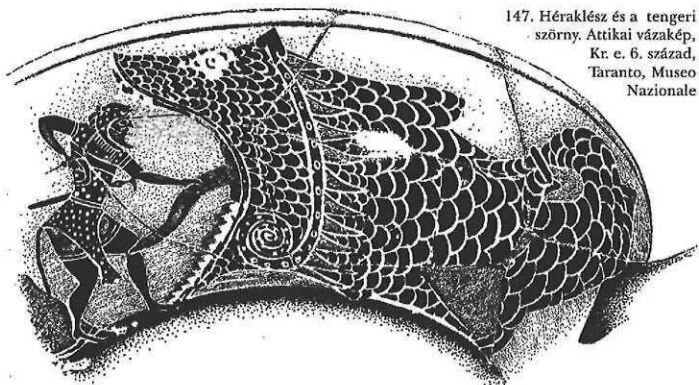
Ha a világev körén keressük a munka helyét, a Vízöntő ott is a hetedik, így erről nincs mi újat mondanom (a 8.-ként következő Bak és a munka közti egyeztetést egyetlen egy adat sem támogatja).

8. munka: *Diomédész lovainak betörése*

Eurisztheusz 8. parancsa az volt, hogy a hős hozza el élve **Diomédész** thrák király négy, vasláncsal megbéklyózott, ércjászolnál abrakoló, emberevő lovát. **Diomédész** vagy a „*vasas*” **Arész**, vagy az eget tartó **Atlasz** fia volt; anyja egy változat szerint **Aszterió pleiád**. Égi lény volt tehát maga is, csak az ég sötétebb, alvilági térfeléről való. Neve mögött ugyanis a „*lovairól híres*” alvilági fejedeleme, **Hádész** rejtőzködik KERÉNYI szerint; kancái, más verzióban csöddőrei, a halál **Iovai** voltak. (**Héliosz** is „híres a lovairól”, de az ő paripái ragyogó szőrűek. **Diomédész** **Iovai** feketék lehettek, mint a „*li-dércnyomás*” – ang. *nightmare*, ami szó szerint „éjkanca”-t jelent –, ez volt a nedves és sötét öskáosz hiedelmi állatképviselője.)

Diomédész mása és névrokona volt **Admétosz** (*médosz*, *métisz* „eszesség”, „tanács”, „tevő”; *médeisz*, *métisz* „senki”, „semmi”), akinek **Iovai** mellett **Apollón**

147. Héraklész és a tengeri szörny. Attikai vázakép, Kr. e. 6. század, Taranto, Museo Nazionale

szolgált. Az ő történetük, amit EURIPIDÉSZ is feldolgozott *Alkésztisz* című drámájában, *Héraklész* e kalandjához szolgált bevezetőül. (A darabban *Apollón* épp távozik *Admétosztól*, amikor megérkezik a *Halál*, hogy *Alkésztisz* királynét elragadjja. Az utolsó pillanatban betoppan *Héraklész*, birokra kel a *Halállal*, és visszaszerzi tőle zsákmányát.) *Héraklész* *Admétosztól* jut el *Diomédész* országába.

Hátborzongató, ahogy teljesíti a feladatot. *Diomédészt* saját lovai elé veti eledelül, amitől azok kezes bárányokká lesznek. Közben persze történik egy és más; egy változat szerint például előbb ellopja a kancákat, majd harcba elegyedik üldözőivel, akiken úgy kerekedik felül, hogy tengerrel árasztja el a csatateret. E thrákiai hőstette után csatlakozik az *aranygyapjú* megszerzésére vállalkozó argonautákhoz, s ezen a hajóúton, még oda-felé menet szabadítja meg *Hésziónét*, a trójai király leányát egy tengeri szörny karmaiból.

A régebbi szerzők szerint *Héraklész*nek ez a kalandja a 8. és a 9. munka közé esett, s akkor történt, amikor az *Argó* Kol-

hiszba tartva, még azt megelőzően, hogy átkelt volna a *Boszporuszon*, a *Szümplegádok* között *Trója* falai alá érkezett. *Trója* királya *Laomedón* volt, akinél *Apollón* pásztorként szolgált (eszerint *Laomedón* *Admétosz* trójai neve volt). Vele volt *Poszeidón* is, ő építette *Trója* falait. *Laomedón* a fizetéskor becsapta isteni szolgálait, amiért *Apollón* dögvészt, *Poszeidón* pedig egy tengeri szörnyet küldött *Trójára*. A jóshely azt tanácsolta a királynak, hogy áldozza fel a szörnynek *Hésziónét*. Ki is tették a királyleányt a tengerpartra, *Laomedón* pedig kihirdette, hogy táltos paripáit, amelyeket korábban a két istennek ajánlott fel fizetségül, a szabadítónak adja.

Az éppen odaérkező *Héraklész* vállalkozott a feladatra. Beugrott a tengeri szörny kitátott szájába, megölte, majd kivágta magát a dögből. 3 nap múlva, kopaszon tért vissza. Egy antik vázán a festő azt a pillanatot örököltette meg, amikor a hős épp kivágja az óriás hal nyelvét, hogy ezzel bizonyítsa, ő volt az, aki megölte. (147. rajz. A motívum föllelhető az egész vilá-

gon. Legősbibb változata a **Marduk**-mítosz, legismertebb a bibliai **Jónás** története, de fennmaradt kaukázusi hőseposzban, a *Sárkányölő*-mesékben; még Petőfi is fölhasználta *János vitéz*-ében, s egy perui vázakép tanúsítja, hogy kecsuainka változata is volt. 148. rajz.)

Mind a 8. munka, mind a hozzákapcsolt történetek azt bizonyítják, hogy a szóban forgó hőstettet **Héraklész** a Halak csillagképében (havában) hajtotta végre. A szerzők véleménye ugyan megoszlik abban, hogy **Héraklész** mikor indult útnak az argonautákkal – emlékszünk még rá, hogy az Argó útját a 4. munkával is összekapcsolták –, de még ez az ellentmondás is amellet szól, hogy az epizódok rakosgatásánál a csillagképek sorrendjére figyeltek. A 4. munkánál az Argó emlegetését a Skorpíó szümplegádjai indokolták a kis évkörben; a világévben pedig az, hogy a Bika után az „aranygyapjas” Kos következett. Itt épp fordítva van, a kis évkörben a Halak után következik a Kos, ezért kellett beilleszteni egy olyan történetet, ami mindkettőhöz illik. Ez a trójai kaland.

De lássuk a lovakat. Az eurázsiai hőseposzok és szoláris mítoszok nélkülözhetetlen eleme, hogy a hős, mielőtt meg-

küzd ellenfelével, a párviadalhoz fölfegyverkezzék és lovat szerezzen. A görög hőroztörténeteknél maradvá, **Perszeusz** úgy tesz szert **Ióra** és fegyverre, hogy megöli **Medúza** gorgót, a szörnyet, annak nyaksebéből jön a világra **Pégaszosz**, a csodáló és **Krisztaór**, az „**Arany Kard**”. **Bellerophón** is a Pégaszoszon harcol a **Khimairával**, de ő a táltost **Athénétől**, a Kos hónap olümposzi úrnőjétől kapja ajándékba. **Héraklész**, amikor **Küknosz** és apja, **Arész** ellen indul harcba, a mén-**Poszeidón** táltoscsikáját **Ariónt** fogja a kocsijába. A tengeri szörny legyőzését is két halhatatlan fehér csődörért vállalja, melyek a vízen és a levegőben szélsébeben nyargalnak.

Ezek a lovas párviadatok a **tavaszi napéjegyenlőség**kor esedékesek. A világoosság bajnoka csak most győzhet, mivel a nappalok hossza ekkor haladja meg az éjszakakét. A Kos korszakban a párbaj akkor dőlt el, amikor a Nap a Halakból a Kosba lépett, ezért a lófékezés, lószerezés nem csupán a győzelem előfeltétele volt, hanem közvetlenül meg is előzte azt, miként a Halak a Kos csillagképet, vagy pedig a küzdelem része, célja volt, mint a Hészióneről szóló mítoszban.

A történetet az ég tavaszi negyedének csillagképei örökök meg **Persze-**

148. Indián hősöz tengeri szörnyel harcol. Mocsika kerámia díszé a hódítás előtti időkből

usszal. Ott látható a *Perseus* csillagkép, „kezében” a Gorgófevel (*Algol* csillag), alatta Kétó vagy Kétosz (*Cetus*) tátott szája, mellette az Androméda csillagképe (ő Hészióné megfelelője az égen látható történetben) és az óriás Ló (gör. *Hipposz*, lat. *Pegasus*) csillagzat a Halak, a Vízöntő és egy „orrhossznyira” a Bak cikkelyében, ahol a másik Iócsillagzat, a Csikó fürdik a Delfin jelezte égi vizekben (vö. a 8. munka során tengerré változtatott csatatérrel). A két Iócsillagkép Laomedón táltosparipáit is megjeleníthette. Pégaszoszról tudjuk, hogy Poszeidón és Medúza Iónászból született, Arión Poszeidón és Démétér csikaja volt. A hagyomány szerint Poszeidón, a Halak ura adta ajándékkul a lovat az emberiségnek; máig él az a kelta eredetű képzet, hogy *a ló a tenger tajtékából lett*. (A *Pégaszosz* név a *pégé*, „forrás” szóból keletkezett. Laomedón lovai nemcsak a levegőben, hanem a vízen is tudnak nyargalni.) Ez a hiedelem még a középső kőkorszakban születhetett, erre vall a *ló (szarvas)* és *hal* ezidőből való együttes ábrázolása-inak sora (84. rajz).

Lószerzés, Ióbetörés az ellenséggel vívott harc előtt meséink jellegzetes motívuma. A mozzanat kísértetiesen hasonlít a görög héroszok lószerző kalandjaira. *A hős vagy megszolgál érte egy banyánál*, mint *Bellerophón* a „bagolyszemű” istennőnél, vagy erőszakkal ragadja el tőle, mint *Perszeusz* Medúszától. *A szolgálat 3 napig tart*, amennyit *Héraklész* tölt a lovakért Kétó hasában, s ameddig a Hold újholdkor, amikor nem látszik, „távol van” (ne feledjük, ezek a táltosok kivétel nélkül holdparipák!), és abban áll, hogy *a Vasorrú Bába érclovait, vasderes, fekete kancáit kell őriznie* (1. Diomédész

kancáinak „arészi” vasláncait, ércjászolát). *Ezek a kancák ellik a hős táltoscsikáját*, mint a kancafejű Démétér Ariónt. A mesebeli ércménes ellenében a *Nap segíti a mesehóst* (megolvasztja őket, mint a sötétséget). *A kancák őrzésében olyan „állatsógörök” segítenek neki* – a Nap és más planéták helyett! –, *mint az egerek királya (Apollón) vagy a halak királya* (Poszeidón) az *Állatsógörök*-típus meséiben.

E két isten trójai szereplése is segít helyre tenni a Hészióné-történetet. Poszeidón mint a Halak ura, *Apollón* mint a Kos jegyében „felmagasztosuló” Nap jelenik meg *egér*isten minőségében. (Dögvést küld a trójaiakra!) *Héraklész* visszatérte csupaszon a Kétó gyomrából a Hold újbóli láthatóságát asszociálva a napcsecsemő újjászületését jelképezte. Mindez persze már a Kos-béli fordulathoz illő magyarázat; a tavaszújver nemcsak a Közép-Keleten kapcsolódott a Kos hónap kezdetéhez, hanem itt-ott a görög, főleg kisázsiai városállamokban, így talán Trójában is, s ahol luniszoláris naptárt használtak, ott az évkezdést a legközelebbi holdváltózáshoz igazították.

A 8. munkát kétséget kizáróan a Halakhoz köti, hogy az Argó útját előzi meg. Az argonauták az *aranygyapjúért* kelnek útra, ami nem más, mint az égi Kos csillagszöve akkor, amikor felragyog az odaérkező nap(hérosz) fényében. Már szó volt arról, hogy az *aranygyapjas* kosnak is Poszeidón volt az apja, s hogy a *kos*-mítosz hőse, *Iászón*, éppúgy megjárja a gyapjút őrző sárkány gyomrát, mint *Héraklész* (72. rajz).

KERÉNYI néhány ókori szerző nyomán a 8. munkát a 7. elé helyezi. Eszerint a hőstettre a Vízöntő havában került volna sor. Annyi alapja van mind-

össze a cserének, hogy a Ló csillagkép nagya nem a Halak, hanem a Vízöntő cikkelyébe esik.

Ha a munka helyét a világév körén keressük, az vagy szintén a Vízöntőbe esik, amennyiben KERÉNYI kissé erőszakolt sorrendjét fogadjuk el, vagy az „előírás szerint” a Bakba. Ennek aztán van égrajzi alapja! Nem annyira azért, mert a Pegasus orra (Enif csillag) és a Csikó csillagzat a Bak fölött látható. Sokkal inkább azért, mert csak így teljes a mítosz égi mondanivalója. A világévkörön hátrálva a Bak után, a Nyilasban és a Skorpíóban a szümplegádok várnak a Napra, annak megfelelően, ahogy a 8. munka után az Argónak is, fedélzetén Héraklészszel az égi Boszporuszhoz, a szümplegádokhoz kellene érkeznie. Ez a kis évkör szerint nem látható az égi tablón. Helyette a Hészióné kalandot meséli el. A világév körén viszont ez utóbbi hiányzik az adott szakaszon, a kettő viszont együtt teljes képet ad. Ez a látszólagos ellentmondásosság együtt jár a történet égi kétirányúságával, de az ókori naptárrendszer és szimbolika feloldja. Ahogy a **téli napfordulón** és a **tavaszponton** való átkelés – mindkettő újévkezdet lévén – megfelelnek egymásnak, úgy a Szümplegádok közötti **hajóút** és az átjutás a Cetus-szörny nyíló, csukódó száján is csak kétféle előadása ugyanannak a mondanivalónak.

9. munka: Hippolüté övének megszerzése

Eurüsztheusz 9. parancsa az volt, hogy leánya, Admété számára Héraklész hozza el Hippolüté amazónkirálynő arany övét, melyet az apjától, Arésztől kapott.

Héraklész hajón, társakkal kelt útra, szerencsésen meg is érkezett az amazónok

földjére, és sikerült is majdnem békés úton Hippolüté övéhez hozzájutnia – a királynő ugyanis beleszeretett, és szerelmi ajándékkul följánlotta neki. Héra azonban amazónnak álcázta magát, és egymásnak ugraszította a vendégeket és háziasszonyaikat. Az amazónok lóról nyílzáporral támadták a hajósokat, de azok, Héraklészszel az élükön megfutamtották őket. Hippolüté és sok társnője a harc terepen maradt. Így az öv végül is a királynő élete árán került a hős birtokába.

Az amazónok földje a Don folyó torkolatvidékén terült el, a Kaukázustól északnyugatra. Az ókori szerzők ezt a munkát összekötik a trójai kalanddal és az Argó vállalkozásával. (A hős hajón, társakkal ment ide is, oda is, ugyanaz az út!) Társai közt sok neves argonautát említenek, sőt egyes források szerint az összes argonauta részt vett e hadjáratban. A két kaland között más egybeesés is akad. Az argonautáknak is meggyűlik útközben a bajuk harcias asszonynéppel; például a férjeiket legyilkoló lemnoszi nőkkel, és harcba keverednek a szármatákkal, akik a szokványos logikának fittyet hányó mitográfusok szerint azoknak az amazónoknak a leszármazottai voltak, akikkel Héraklésznek később (?), de ugyanazon a hajóúton gyűlt meg a baja.

Az Argóéra emlékeztető alvilági utazást sejtet e hajóút számos részlete. Héraklész oda-vissza kiköt egy Lükosz nevű királynál. Lükosz „farkas”-t jelent, s így hívtak egy már emlegetett déli csillagképet a Tejút alsó hasadékaiban. Aztán hajóját egy vihar Kósz szigetére sodorja. Itt meggyűlik a baja a sziget királyával, Eurüpiósszal, vagyis a „Széles Kapujú”-val, mégpedig egy kos (!) miatt, s ezért meg kell vívnia a tejúthasadékra utaló név birtokosának a fiával, Khalkodónnal, az „Ércfogú”-val. Mikor minden elrendeződik, fele-

ségül veszi a király leányát, akit „Ércarcú”-nak hívnak, mint az „aranygyapjas” Phrixosz kolkhiszi menyasszonyát. Ezek az „érces” nevek a mesebeli lóadományozó vasorrú bábát illetőleg Hippolüté atyját, Arészt (Marsot) juttatják az ember eszébe, a Kos jegy asztrológiai urát, akinek kolkhiszi ligetében őrizték az **aranygyapjút**, és aki ugyanakkor a tejúthasadék csillagképeinek, a Skorpiónak és a Farkasnak volt a gazdája.

Ha már nevek kerültek szóba, figyelemre méltó, mily gyakran fordul elő az amazónok nevében a „kanca”, „ló”. Így Hippolütében (jelentése „Eloldott Kanca”, a jelző a derekáról leoldott övre is utal), Lüszippéében (ugyanazt jelenti, mint Hippolüté neve), Hippóében („Kanca”), Melanippéében („Fekete Kanca”). Az amazónok Diomédész kancáinak humanizált másai; nem lovak, csak lóháton harcolnak, és lóneveket viselnek. Ezen az átalakuláson a Baktól a Kos felé a Ló csillagkép is átmegy. A feje, mellső lábai, a teste lóé; ezt mutatják csillagainak arab nevei is. Hátsó lába, noha úgy látszik, mintha lenne, még sincs; a Pegasusnak ez a része a **Perszeusz**-monda hősnőjéről, Andromédáról kapta a nevét, aminek a jelentése: „Nem emberszerű”. Ennek a csillagképi metaforának van mesebeli feloldása. A „kancaleányos” *Állatsógorok*-típus már idézett meséjében (*Borszemvitéz és szép Júlia, aki erdőt zódit és füvet virágoztat*) a hős a táltost „tengersziget mellől hozta, hol fa verekedik fával, fű füvel, kő kövel, víz vízzel, hab habbal; ez a verekedés csak délben szünetel egy órát; van ott egy csipkebokor, azon egy kantár van felakasztva, azon van egy szürke ló, az a csikót a ballábából rugta ki.” Mi más lehet ez, mint a Halak tengerében lévő

„szümplegádós” **napéjegyenlőségi** átkelőhely, ami felett az Androméda-lábú Ló csillagkép ragyog?

Mindebből kiderülhetett, hogy **Héraklész** 9. hőstettére a Kos csillagképében (havában) került sor. Más is erről táncoskodik. Az amazónkirálynő atyja, Arész a Kos hónap uralkodó planétáistene. Arany öve, amelyet **Héraklész** Hippolüté holttestéről leold, és elvisz Admétének, nem lehet közönséges öv. Már maga az aktus is jelképes értelmű. A görög istennők – így tartja a hagyomány – mindig *tavasszal* újíttják meg szüzességüket. Az öv megoldása a leány asszonnyá válását szimbolizálja, az öv viselése pedig szüzességének tanújele. Hippolüté halála, övének elvétele, Admété felővezése, a föld (istennő) évenkénti megújulásának jelképe lehet. Admété „hajadon”-t jelent, de az *Admétosz* név női megfelelőjeként (!) „fékezhetetlen”-t is. Kancaleány volt ő is, akit **Héraklész** Hippolüté övével = kantárával fékezett meg.

Arész arany öve jelképezheti magát az **Állatövet**, aminek csatja (a feje) Arész csillagjegye. De fonhatták a Kos **arany-gyapjából** is. PINDAROSZ említi, hogy az amazónok ruházata, öve vadállatok bőréből, szőréből készült. Héra, aki maga is amazónnak álcázza magát a történetben, római szobra tanúsága szerint **kecskebőrt** viselt, mint Athéné, a Kos olümposzi védnőke, akinek híres *aigisz*e Amaltheia **kecskeistennő** lenyűzött bőre volt.

A világev körén az Oroszlán után 9. állomásként a Nyilas következik, majd 10.-ként a Skorpió, a történetben szereplő Eurüpiosz és Lükosz égi birodalma. Itt találhatók a kentauro-csillagképek; és hát mi más egy lóhátról **nyilazó**,

Iónevű, szőrös, bőrös amazon, mint a kentaur nőnemű kiegészítője? Kentaur-nőkről az ókori források nem beszélnek.

10. munka: *Gérión gulyájának elrablása*

A görög mitológia a nomadizáló múlt emlékeként telistele van marhatol-vajlásról szóló történetekkel. **Héraklész** 10. hőstette is mintha csak az lenne.

A hősnak át kellett kelnie az Ókeanoszon, a távoli nyugaton lévő Erütheia („Alkony-pír”) szigetére, ahol Arész fia, Eurütiön és Menoitész csordás őrizte a kétfejű Orth(r)osz kutyával (a Kerberosz testvérével) **Gérión naplemente-színű marháit**. **Gériónnak** de-réktől felfelé három teste, hat karja és szárnya volt. Halálísten volt ő is, egyfelől a lenyugvó Nap, másfelől pedig Arész (Mars) egyik megtestesülése, **Héraklész** alvilági tükörképe.

Héraklésznek most is át kellett kelnie **kapukon**. Püloszban szállt tengerre ugyanis, s e név **Hadész kapuját** jelentette. Meg is kellett küzdenie az átjutásért **Néleusszal**, a „Könyörtelen”-nel. Az útközeiben mindkét oldalon részt vettek istenek, hősünkkel szemben **Hadész, Arész és Héra**; **nyilaival** mindhármójukat megsebesítette. Miután legyőzte a halált (szó szerint!), eljutott a Gibraltár-szorosig, ahol két oszlopot állított fel az egymásra néző két parton. „**Hercules oszlopai**” – így él nevük a köztudatban – a túlvilági **kapu** felfák jelképezték.

Egyesek szerint ezen az útnán állt elébe **Antaios**, a földanya óriás fia, aki a szembejövőket birkózásra kényszerítette. Legyőzhetetlennek tűnt, mert ha ellenfelének sikerült is a földhöz csapnia, anyja érintése új erőt öntött bele. **Héraklész** úgy bánt el vele, hogy felemelte, és a levegőben roppantotta össze.

Különféle kalandok után végre hősünk ott állt az Ókeanosz partján, de nem tudott tovább menni. Gondolt egyet, és **íját a Napra szegezte**. **Héliosz** megijedt és kölcsönadta **Héraklésznek** óriás aranycsészéjét, amelyben ő szokott éjjelente átkelni az Ókeanoszon (49. rajz). Így jutott el a hős a vörös szigetre. Itt először megölte Orthroszt, aztán legyőzte Eurütiönt, majd az „Arészhez hasonló” **Gerüönt**. A csordát pedig a serlegbe terelte, és visszatért az Ókeanosz innenső partjára. **Héliosznak** visszaadta aranycsészéjét, és lábon hajtotta tovább a marhákat.

Liguriában Poszeidón fiai támadtak rá se-
reggel. Előbb **nyilaival** próbálta megfutamtani az ellenséget, majd, miután kiürült a tegze, letérdelt, hogy köveket keressen parittyájába. **Zeusz** közáporral sietett fia segítségére, mint a bibliai Józsuének Isten (Józs 10,11). Egy magyarázat szerint ennek a csatának az emlékére emelte az égbe **Zeusz** a térdelő **Héraklész** már emlegetett képmását: az Engonaszisz (Hercules) csillagképet.

Az itáliai félszigeten átkelve akadát útjába a föld alatt szorgoskodó **Kakosz**, aki háromfejű, félig ember, félig állat volt, mint a Kerberosz vagy **Gérión**. **Kakosz** ellopott néhány bikát és tehenet az épp alvó hőstől (vagyis visszalopott, hisz' benne támadt fel a megölt Arész-**Gérión**), és a farkuknál fogva bevonszolta őket a barlangjába. Amikor **Héraklész** felébredt, persze észrevette a hiányt, és megölte az alvilági barlang lakóját.

Az itáliai csizma orrán egy **bika** elszakadt a csordától, és átúszott Szicíliaba. **Héraklésznek**, hogy visszaszerezhesse, meg kellett küzdenie a tengerszoros szörnyével, **Szküllával**, aki éppúgy, mint Kétó vagy a Szümplegádok, a túlvilági átjárók vala-

melyikét testesítette meg, valamint Erüxszel, a sziget királyával.

Ezután a hős a dalmát partok mentén hajtotta hazafelé a gulyát (jó nagy kerülővel). Itt Héra rászabadított az állatokra egy bögölyt, amitől azok megvadultak, és a világ túlsó végére, a szküthiai pusztába rohantak. Héraklész persze a nyomukban, s miközben megpróbálta összetereelni a marhákat, szerelmi kalandba keveredett egy kígyótestű nővel. Három fiú származott együttlétükből, köztük Szküthész, a szkíták ősapja.

Már majdnem hazaért, amikor az iszthmoszi szorosban az óriás Alküóneusz támadt rá, aki maga is marhatolvaj volt (állatait Héliosztól lopta, s azok szintén-Erüttheiáról valók voltak).

A „nagy marharablás” a Bika csillagképének (hónapjának) a története. Erre vall a szerteágazó elbeszélés minden lényeges pontja. Az égboltnak ezen a ré-

szén fontos, gazdag mitológiájú csillagképek láthatók; a Bika, a Fiastyúk, az Orion, a szomszédos Ikrek a Tejúton, a Kis és a Nagy Kutya csillagzat.

Más, Bika csillagképről szóló regék feltűnően emlékeztetnek a 10. munka egyes epizódjaira. A csecsemő Hermész például ugyanúgy lopja el Apollón marháit, mint Héraklészét Kakosz. Háttal tereli be őket barlangjába, hogy Apollón a nyomok alapján épp ellenkező irányban induljon keresésükre. MANILIUS, latin költő (1. sz.) csillagokról szóló tankölteményében Hermész cselekedetét azzal magyarázza, hogy a Bika a többi állatövi csillagképhez mérten fordított helyzetű, háttal forog körbe az égen.

Vagy vegyük a bögölyös kalandot. Egy mítosz szerint a féltékeny Héra Zeus egyik szeretőjét, Iót tehénne változtatja, és egy bögölyt uszít rá, hogy az üsse körbe a

149. Mithrasz megöli a bikát. Római márványdombormű, 400 körül, Párizs, Louvre

világon. Az ókori csillagászok az Ió-tehenet a Bika csillagképnek feleltették meg, azon az alapon, hogy az égi Bikának nincs hátsó fele, így a neme sem azonosítható. A Bögyöly a vele átellenben keringő Skorpió egyik neve volt. Mint már említettem, jellemző a csillagmítoszokra, hogy a szemben álló csillagképeket egy történetbe foglalják: így kerül a Skorpió a **Mithras**-oltárokra is, amint a Bika heréjét mardossa (149. rajz).

A bögyös kalandban szereplő kígyóistennő a Kígyó csillagkép lehet, mely az *Ophiuchusszal* vagyis **Héraklész**zel ölelkezik a Skorpió felett (ugyancsak a Bikával átellenben). Szó volt már arról is, hogy a Skorpió a kozmikus halál és fogamzás égi cikkelye. Ugyanezért kerülhetett a fölötté lévő „halott” Hercules csillagkép is a történetbe.

Az út során lebírt óriások, Antaios és Alküóneusz az Orion megszemélyesítői lehetnek. Antaios jelentése „Szembejövő”. A Kosból a Bikába lépő Nappal az Orion csillagkép jön – úgymond – szembe. Antaios is, Orión hős is Poszeidón és a Föld fia volt (vö. azzal az epizóddal, hogy **Héraklész**nek Poszeidón fiaival kell harcolnia). Az Orion csillagképet személyesíthette meg Atlasz is, akiről a 11. munka kapcsán szólunk részletesebben; az ő másik neve lehetett Alküóneusz, a *halküön*-, „jégmadár”-leányok atyja. Atlasz volt ugyanis a Fastyúk csillagának az apja, akik közül a legidősebbet Alküónénak hívták. (PLINIUS a jégmadarokról írván szintén említi a Fastyúk csillagzatot.)

Ami a „**kapukat**” illeti, két helyen is található. Egyrészt **kapunak** hívták az Ikrek és a Bika cikkelyén átfolyó Tejút kereszteződését az **Állatöv**vel, másrészt –

láttuk – annak nevezték azt a másikat, mely a Bikával és az Ikrekkel szemben található. Az Ikrek jele egy alul és felül összekötött, **kapunyílásra** emlékeztető oszloppár. Az ókori Spártában így ábrázolták az Ikreknek nevet adó Dioszkurokat. Ezt a jelet értelmezhetjük Hercules oszlopai szimbólumának. Orth(r)osz kutya – a Nagy Kutya csillagzat – az Ikrek **kapuját** őrzi; két feje, mint a római Ianusé, a **kapuból** az ég két térfelét vigyázza. (Időszámításunk kezdetétől a **nyári napforduló** az Ikrek csillagképbe esett, ettől kezdve ez a **kapu** már nemcsak térelváltást, hanem az esztendőt is feleli.)

Héliosz és Héraklész afférja **Jit**, a nyilaival Napra lövöldöző isteni fíjászt juttatja az ember eszébe. **Ji** valóban a kínai **Héraklész** volt, a főisten fia, akit ugyanazért küldött atyja a földre, amiért Héra a görög hőst, vagyis hogy különféle szörnyektől és természeti csapásoktól szabadítsa meg az embereket.

Ami a világév és a 10. munka közti lehetséges összefüggést illeti, a világév körén a Skorpió cikkelye következik, mely – s erről már szó esett – szembezőkően nagy helyet kap a történetben. Amiről még nem beszéltünk; Arész, a Skorpió asztrológiai ura és olümposzi védnöke itt a szokottnál is többet szerepel. Emlékeztetnék arra, hogy gulyását Erütiónnak hívják, mint **Héraklész** egyik kentauro-ellenfelét. A szerzők nyilván a *Centaurus* csillagképre gondolva ragasztották a gulyásra a kentaurot nevét. (Ésszerű magyarázatokat kereső „mitológusok” szerint a kentaurok valójában lovas pásztorok voltak. L. gör. *kentaos* = „haj”, „ösztökél”.)

Még egy gondolat a szembenálló csillagképek mitikus jelentőségéről.

Minden állatövi csillagképpel szemben van egy másik, de csak a 4. és a 10. munkához társítható cikkekre jellemző ez a kettős kapocs; nevezetesen, hogy mind térben (az égbolton), mind pedig időben (a kis évkör és a világev viszonylatában) farkasszemet néznek egymással. Ugyanakkor az sem általános szabály, hogy a szemben lévő csillagképek minden munkánál szerepet kapnának, ez csak a 4. és a 10., illetve kisebb mértékben a szomszédos 5. és 11. munkánál szűr szemet. Az ok: a szóban forgó csillagképeket nemcsak szembenállásuk, hanem egy valódi, látható kapocs is összeköti, a Tejút, mely a csillagnéző szemét az égbolt egyik sarkából a másikig vezeti. Ezeknek a csillagképeknek különösen nagy volt a jelentősége azokban a korszakokban, amikor két szemben álló naptári fordulópont a Tejút és az Állatöv e kereszteződéseibe esett.

11. munka: a heszperiszek almáinak megszerzése

Héraklész utolsó előtti feladata az volt, hogy hozzon aranygyümölcsöket Héra „paradicsomi” fájáról, melyet Atlasz és leányai, a heszperiszek őriztek. Rosszul, mert ők maguk is meg-megdézsmálták a fát (mint a tündérek a Tündér Ilona, Csonkakezü leány típusú mesékben). Héra ezért küldte rájuk felülvigyázonak sárkányát, Ládónt, aki, mint általában a kigyók az almafás történetekben, a fára tekeredett. Ez a Ládón egyike volt a mitikus szörnyanyák, Ekhidné vagy Kétó gyermekeinek; testvére, valójában alakmása volt tehát mindama szörnyetegnek, melyeket Héraklész ölt meg.

A hős, hogy kitudakolja az odavezető utat, felkereste a heszperiszeket az Eridanosz

folyó barlangjában, „melyben az isteni folyó a Túlánról átfolyik a földre” (KERÉNYI 1977: 296). Ők Néreuszhoz, a tengeri öreghez küldték, hogy igazítsa útba a hőst (későbből is jól ismert mesealakok e tanácsadó, útbaigazító öregek). Egy változat szerint útban Néreuszhoz küzdött meg Küknozzsal és apjával, Arésszel. Néreusztól is küzdelem árán csikarta ki, hogy megtudja: tőle Prométheuszhoz kell mennie, akit Zeusz közsímet vétké miatt a Kaukázushoz láncolt, ahol egy saskeselyű (Ekhidné szülötte!) marcangolta a máját. Útközben Héraklész megállt Rhodoszon, Héliosz szigetén, ahol egy szántóvető ökrét elvette, feláldozta a napistennek, és egy ültő helyében megette (vagyis magának áldozta fel). Héraklész Buphagosz, azaz „Ökörevő” néven is tisztelték, mert rendszeresen elfordult vele, hogy egy ültő helyében befalt egy ökröt, és vödörszám itta rá a vizet. A középzásiai hősének és a mesék hősei is hasonló nagyétkűek. A Nagyevő és társai mesetípus keretében „nagy-ehető” – a napisten „időfaló” aspektusának mesei megismerésítője – egymásután 366 tulkot nyel le, melyek nyilvánvalóan az év napjait jelképezik; társa, „nagy-iható”, aki kiissza még a tengert is, mégis szomjas marad, a Nap minden vizet elpárologtató melegét szimbolizálja (Az ólom-barát című mese).

Héraklész megérkezik tehát Prométheuszhoz, lenyilazza a keselyűt, noha följegyezték, hogy minden madár közül – lévén napmadár – ez állt hozzá a legközelebb. Ókori mitográfusok a keselyűt eltaláló nyílveszőt helyezték a Nyíl csillagképbe.

A megszabadított Prométheusz a világ túlsó végére, Atlaszhoz küldte Héraklészt, s jó tanácsokkal is ellátta, mit tegyen. Héraklész az utat napistenhez méltón tette meg:

habokon futó kocsiban, egy verzió szerint ismét kölcsönkérte Héliosztól a napserleget.

Miután megérkezett a kerthez, elbánt a sárkánnyal, ebben állítólag a heszperiszek segítettek. Ládón képmását Héra a csillagok közé emelte: ez a Sárkány (*Draco*), mások szerint a Kígyó (*Serpens*) csillagkép. A legtöbben azonban úgy mesélték, hogy felajánlotta Atlasznak, tartja helyette az eget, amíg az bemegy a gyümölcsökhöz a kertbe. Így jutott 3 **aranyalmához**. (Az aranyhajú *kertészboj-tár* című mese naphérosz-hőséneke a „Hajnalkertből” kell 3 **aranyalmát** szereznie.)

Van szerző, aki a 11. munkához kapcsolja Antaios legyőzését; nem mesélem még egyszer.

A 11. munka az Oroszlántól számított 11. csillagképben (hónapban), az Ikrek cikkelyében vár a hőszóra. Héra **aranyalma**fája a tejút-világfát jelképezi, aminek ágai az Ikrek–Bika és a Nyilas–Skorpió csillagképeken keresztülnöve borulnak fölénk. **Héraklész**szel, aki az elbeszélés szerint vándorútját a Bika cikkelyében kezdi – a heszperiszek említett alvilági folyója, az Eridanus csillagkép itt ered, az Orion lábából –, a mesélő azért járhatja körbe az **almáért** a világot, hogy jelezze nekünk, a fát két helyről is megközelíthetné (a Nap is kétszer keresztezi az év során a Tejutat). Ezért mondja a mítosz, hogy a Sárkány csillagkép a fa őre; a Sárkány a Tejút mellett tekereg, és tátott szája a Hercules csillagképet látszik fenyegetni.

Atlasz nem más, mint az Orion, aki valóban a vállán tartja az eget; egészen pontosan az **Állatöv** körét. GRAVES szerint Atlasz és **Héraklész** helycseréje a félvéket megszemélyesítő szent kirá-

lyok hatalomcseréjét jelképezi. S valóban, a Tejút a kis évkört pontosan két félévre vágja. Ezért kell megküzdenie a hősnek Néreusszal, aki nem más, mint az előző munkában szereplő tengeri **kapu** őre, Néleusz. Ők szintén az Orion képviselik. A birkózás Antaiossal ugyanezért kerülhetett ebbe és az előző epizódba is. Ő is az Orion csillagképet személyesíti meg, és mivel az Orion az Ikrek és a Bika *között* helyezkedik el, a mitográfusok kényük-kedvük szerint szerepeltethették mindkét cikkelyben.

Héraklész és Orion helycseréjének a naptárin kívül hiedelmi alapja is van. Mégpedig az, hogy a csillagképet a **halott Nap**, a **naplélek** megtestesítőjének hitték. Amikor **Héraklész** (a Nap) elfoglalja Atlasz (Orion) helyét, meghal; **naplélek**ké válik, aki a Tejúton útra kelhet a túlvilágra. Atlasz viszont megszabadulva terhétől élő Nappá lesz, és az ekliptikán folytathatja útját.

Az **alma** is ezért kap helyet ebben a történetben. Héra **aranyalmái** a szerelmi beteljesülést, a boldog véget jelképezik, de szó szerint, mert a boldogságot a naphérosz halálos ölelésben nyeri el. Ebben a szimbólumrendszerben Atlaszá válni, azaz a halhatatlanság **almáinak** örvévé lenni evilágban halált és túlvilági halhatatlanságot jelent, és megfelel a mennyország **kapusa** szerepkörének. **Héraklész** is, miután meghalt és halhatatlan lett, ezt a feladatot látta el a mennyben. A történet szerint **Héraklész** kis híján Atlasz helyén ragad, de aztán csellel megszabadul; s valóban, az ő halála a túloldalon, a „fa tövé” következett be, akkor, amikor az **őszpont** még a Skorpió csillagképbe esett.

A Küknosszal vívott párbajt azért illeszthették ebbe a történeláncolatba, mert a Hattyú (gör. *Küknosz*) mint tejút-csillagkép a Nyilas felett és az Ikekkel átellenben helyezkedik el. Prométheusz megszabadítása ugyanezért kap itt teret. A Hercules csillagképet tartották a képmásának, mely Atlasz-Orionnal áll szemben, a máját marcangoló **keselyűt** pedig a **Sas** csillagképnek feleltették meg, mely az Ikekkel van oppozícióban a Nyilas felett.

A felfalt **ökr** epizódja viszont azért kerül a történet bevezető részébe, mert a naphérosz a források szerint is, meg a valóságban is a Bika csillagképből indul el. Hogy éppen **Héliosz** szigetén, az isten tiszteletére eszi meg az **ökröt**, arról Órión mítosza juthat az eszünkbe. Eszerint a *hérosz afeletti örömeiben, hogy Héliosz visszaadta látását, egy bikát vág le a napistennek, amit közösen költenek el a bika* (a Bika csillagkép) *bőrére telepedve*.

A világevőkörön a Mérleg a tizenegyedik jegy, s a munkák közül is megfelel a tizenegyediknek. Erre utal, hogy a hős egyszer már járt a heszperiszek kertjében, éppen akkor, amikor a Mérleg csillagképben a kerűniai **szarvast** üldözte.

A megfélemlésnek megintcsak van naptári és hiedelmi alapja. Amikor az **őszpont** a Mérleg csillagképbe hátrált, ez lett a naphérosz halálának időpontja és helyszíne. Erre utal a történet egyik lejegyzőjének a „nyelvbólása”, vagyis hogy a Sárkányt – szerintem szándékosan – fölcserélte a Kígyó csillagképpel. Ez illik ugyanis ide. A Kígyónak a Mérlegbe esik a nyaka és a feje, amit az Északi Korona **koszorúz** meg, az csillagkép, amelybe – mint PINDAROSZ írja a 3. munka kapcsán – a halála után költözött

Héraklész lelke. Maga a Kígyó az adott jelképrendszeren belül a haláluk után **kígyó**alakban tovább élő héroszok égi képmása volt. **Héraklész** halálban való megújulása, azaz halhatatlanná válása olyan, mint a **kígyóé**, amelyik levedli a bőrét. A **kígyók** a hiedelem szerint nem öregednek meg, mert levedlik régi bőruket (gör. *gérasz*, „régi bőr”, „öregség”).

A **kígyóbőrben élő, elátkozott aranyhajú** királyfi meséje, melyben szolgálatteljeivel a tündérkertből, a boldogság fájáról **aranyalmát** hozat, majd madárrá változik és elrepül (A **kígyóbőr**, A **kígyóruha** c. mesékben), ékesen bizonyítja, hogy a két, csillagos térben egymástól távol eső mesemotívum: az **aranyalmák** megszerzése (az Ikekben) és a **kígyóvá** válás (a Mérlegben) összetartoznak. A **kígyóbőrös** királyfi is naphérosz, a Kígyó csillagkép cikkelyében meghaló, majd a Hattyú (Sas) cikkelyében feltámadó Napot személyesíti meg.

12. munka: a Kerberosz felhurcolása az alvilágból

Héraklész utolsó, egyben legnehezebb munkája volt ez, bár sok régi elbeszélő ezt a munkát fölcserélte a 11.-kel, talán abból a megfontolásból, hogy a belépés Héra paradicsomába egyet jelent az istenné válással. Mások viszont úgy gondolták, hogy lemenni az alvilágba és onnét visszatérni ennél is több, és jobban is illik a munkák végére, mivel ez a cselekedet az év lezárását és az új esztendő kezdetét jelenti egy meghaló és feltámadó isten élettörténetében. Okozhatta persze a keveredést – mint az átellenben lévő Nyilas és Bak csillagképek esetében – a precessió is. Hiszen **Héraklész** legtöbb „életrajzírója” akkor élt, amikor a **napfordulók** a Rák és Bak csillagképek-

ből az Ikrekbe meg a Nyilasba költöztek. Az új helyzetben mégis a régi elnevezéseket használták. Úgy hitték, hogy a nyári **kapu** a Rák jegyben van, miközben az már az Ikrek csillagképbe esett.

Héraklésznek, mielőtt „alászállott volna a poklokra”, el kellett mennie Eleusziszbá, hogy Déméter megtisztítsa és beavassa misztériumába. Ehhez legalább formálisan athéni polgárrá kellett lennie. Az athéni „**héraklész**”, **Thészeusz** javaslatára egy Pülios nevű ember adoptálta. Miután eleget tett minden feltételnek, a herosz egy barlangnyíláson át leszállt az alvilágba, a bagolyszemű Athéné és a lélekkalauz Hermész vezetésével. A pokolra szállás helyét egyes források a Fekete-tenger egyik félszigetére teszik.

Amikor a világot elvadásztó Sztüx folyóhoz érkezett, az alvilági révész, Khárón úgy megrémült a hőstől, hogy szó nélkül átevezett vele a túlsó partra, amiért később Hádész egy teljes évre bilincsbé verette. **Héraklész** több elhunyt híresség árnyával találkozott útközben, köztük Meleagrosszal, aki megígértette vele, hogy feleségül veszi a húgát, Deianeirát, ha visszatér a felvilágba. Ezek szerint a herosz mint később (?) annyi mesehős, az alvilágban szerzett magának feleséget, s ez is lett a végzete.

Közvetlenül is beleavatkozott Hádész belügyeibe. Megszabadított egy Aszkalaphosz nevű démon a szenvedéseitől, akit azonban Déméter azonnal fülesbagollyá változtatott. Ezután levágott egyet Hádész tehenei közül, hogy friss vérről, jóllakassa az árnyakat, ezért Menoitész, Hádész csordása birokra hívta ki, amin kis híján rajtavesztett, csak Perszephoné közbelépése mentette meg az életét. **Héraklész** Hádész palotájának kapujában rátalált két „ottragaát” barátjára: **Thészeuszra** és **Peirithooszra**, akik azért bűnhődtek, mert az alvilág királynőjét akar-

ták elrabolni. **Héraklésznek** **Thészeuszt** sikerült kitépnie az őt fogvatartó székéből, bár egy darab hús a tomporából kiszakadt és ottmaradt örökre, **Peirithooszt** azonban ott kellett hagynia.

A **Kerberoszt**, a lernai Hüdra édestestvérét az Akherón kapuinál találta meg. A háromfejű, kígyósörényű és tuskés farkú ebet pusztá kézzel kellett elvonszolni; **Hádész** csak így járult hozzá, hogy magával vigye. Egy beszámoló szerint ott jött fel az alvilágból, ahol **Dionüszosz**; mások szerint a Fekete-tengeri lejáraton tért vissza. Amerre mentek, a **Kerberosz** szertefröccsenő nyála nyomán mindenütt mérges sisakvirág bújott ki a földből. Ezt a boszorkányos növényt **hekateisznak** nevezték, mert a kutyafejű halál- és holdistenő, **Hekaté** kevert először bájtalt belőle.

Már tisztáztuk, hogy minden keveredés ellenére a 12. munka a Rák csillagképhez (jegyhez) illik. A tárgyalt időszakban itt volt a nyári **kapu**, s amikor az az Ikrek csillagképbe fordult, továbbra is Rák jegynek nevezték a helyét. A **kapura** utal **Héraklész** fogadott apjának, Püliosznak a neve – „**Kapuhoz** tartozó”-t jelent –, és különféle **kapuk** többszöri emlegetése. A Fekete-tengeri helyszín azonos azzal, amelyről a Bak jegy (Nyilas csillagkép) kapcsán esett szó.

Khárón a Nagy Kutya vagy az Orion csillagképpel lehet azonos; az egymást követő világhónapok égi révszei ők voltak; a tejútfolyon szállították át a lélekutasokat. Amikor a **napforduló** a Rákba esett, a révész a Nagy Kutya volt (Egyiptomban ezt úgy mesélték, hogy a kutyafejű Anúbisz vitte át a vállán **Hóruszt** a Níluson), amikor az Ikrekbe, akkor már az Orion (erről szól a „**Krisztushordozó**” Szent Kristóf legendája).

A lélekvezető Hermész, aki az Ikrek csillagkép (Rák jegy) **kapu**jába, Khárón ladikájához kíserte a lelkeket, az Ikrek asztrológiai ura és a Rák jegy (hónap) olümposzi védnöke volt. (Az isteni funkciók is megoszlottak az Ikrek és a Rák között!)

Aszkalaphosz „fülesbaglyot” jelent; ez az éji madár a kuvikkal, Athéné szent madarával együtt halálmadár volt – a „bagolyszemű” istennő is ezért lép be a történetbe.

Khárón csónakhoz bilincselése, a hēroszok alvilágba ragadása a mesékben tovább élő motívum. *Az aranyhajú ördög* típusú mesékben a *túlvilágra* vagy a *Naphoz vezető utat folyó, fekete tenger keresztezi*. Ennek a révése a csónakjához van ragadva, s csak akkor szabadulhat, ha óvatlan utasa a helyére ül. (Vö. Atlasz és **Héraklész** helycseréjével is. A típushoz tartozó Szerencsés óra c. mesében még Aszkalaphosz megszabadításának változata is megtalálható.) *A török-zultán fia* című mesében (*Aranyhajú kertészbojtár*-típus keretében) a *gonosz anya egy háromlábú aranyszéket csináltat, mely azzal, aki ráül, a pokolba szalad*. (Emlékezzünk a szent háromlábúra, a delphoi **Apollón** jósszékre, amelyet tőle **Héraklész** el akart rabolni!) *A királyfihost akarják ráültetni*. Húsdarab a szabadulás ára *a Hajnalkötöző királyfi*-típus egyik-másik meséjében; *Hajnal, a hős a vasrostéllyal körülvett alvilági város kapujában a reá fenekező két oroszlán elé a karjából levágott húst vet*. Amíg azok esznek, beszövik a kapun. A *Fehérlófia*-mesék hőse saját combja húásával kénytelen etetni a griffet, hogy annak legyen ereje fölrepülni vele az alvilágból.

A Kerberoszt rendszerint 3 fejűnek írják le. Ez a szörny a „háromfejű” He-

katé állatalakja volt. A Hold, Hekaté planétája viszont a Rák jegyben van „otthon” az asztrológia szerint, és 3 „fejű” a Rák csillagkép is.

A világévben a 12. munkának a 2. csillagkép (jegy) felel meg, ahogy a 2. munkának a 12. Több meggyőző bizonyíték található erre vonatkozóan az elbeszélésben. Az egyik Démétér és Persephoné szereplése. Démétér a Szűz havának olümposzi úrnője volt, a leánya pedig a Szűz csillagképet személyesítette meg. Hermész, aki szintén felbukkan a történetben, az asztrológia szerint a Szűz jegyben is „otthon” van. A Rák és a Szűz közt teremt kapcsolatot, amit a források is hangsúlyoznak, hogy a Kerberosz és a lernai Hüdra testvérek.

Sok tennivaló várt még a hősré a munkák után földi életében. Megírhatnám például, hogyan *fáradozott Omphalé lúd királyné szolgájaként*, miért öltött nő ruhát, mint Akhilleusz vagy később egy mesénk hőse: Gyöngyharmat János. De hát **Héraklész** összes dolgát megírták már, és a hős minden cselekedetével nőket, istennőket szolgált. Felfogható persze Omphalé körüli sürgés-forgása jelképes értelemben is, hiszen Omphalé „köldököt” jelent, és mint a földanya megiszemélyesítője a geocentrikus világképben ő volt a világ közepe, mely körül a Nap keringeni látszik.

Utoljára Déianeirának tett szolgálatot azzal, hogy előbb alvilági kérőjétől, Akhelóiostól, utóbb, amikor már a felesége volt, elrablójától, Nesszosztól megszabadította. Ez lett a hērosz végzete. Az ő halálát is, mint a legtöbb naphēroszt, a felesége okozta; a női princípium megtestesítője, aki a világosság és a sötétség örökös harcá-

ban dinamikus egyensúlyt teremt, és a körforgást fönntartja azzal, hogy szívét és segítő kezét mindig az ifjúnak és erősnek adja; tavasszal Nap fiatalúrnak, ősszel pedig a sötétséget, halált megszemélyesítő fekete legénynek.

Héraklész gyilkosa, Nesszosz kentaur Khárónhoz hasonlóan alvilági révész volt. Ő is az Állatöv és a Tejút egyik keresztződésében tette a dolgát, mint a Nyilas vagy a Kentaur csillagkép megtestesítője. És alvilági lény volt, hiszen amikor a vérébe mártott ing megölte **Héraklész**t, már rég halott volt. (Egy jóslat előre megmondta a hősnek, hogy alvilági lény végez majd vele.)

A dolog pedig úgy történt, hogy Nesszosz, amikor **Héraklész** mérgezett nyilától találtán haldoklott, rávette az asszonyt, gyűjtse össze a vérét, és mártsa bele férjeura ingét, mondván, ha ezt ráadja, nem fog többé más asszonyba beleszeretni. (A kentaur nem is hazudott.) Déianeira elküldte a maga szötte, vérbe mártott (veres?) díszinget **Héraklész**nek, aki éppen áldozatra készült a baljós nevű Kenaion-fokon („Űr”, „Elhagyatott hely”, „Hiábavalóság helye”). A hőrosz az áldozathoz magára öltötte az inget, s a méreg, amely nem szerette a meleget és a viláosságot (hogyan is szerethette volna, hisz a hideg éj képviselőjének a vérében volt), az inggel együtt azonnal beleette magát a húsába. **Héraklész** tudta, hogy ez a vég. Máglyát rakatott és fellepett rá. A tűz és apja égből lecsapó villámai halandó részét azonnal elhamvasztották, halhatatlan fele megifjodva, gyermekként suhant az égbe Athéné négyesfogatán. A körforgást fejezi ki az a mód, ahogy Déianeira akaratán kívül (?) elveszejti férjét hiszen, ha az ókori elbeszélők nem is mondják ki nyíltan, Nesszosz vérébe a mérget **Héraklész** halált hozó nyila juttatta.

Úgy mesélték, a **Skorpió kapuján át** hajtott az égbe, vagyis ott (akkor), ahol (amikor) a naphérosznak meg kellett halnia. Fenn az Olümposzon „halálos” el-lensége, **Héra** – a földön Déianeira is őt képviselte – most helyreállítja az általa felborított egyensúlyt. Újraszüli, s ezzel vér szerinti fiává teszi **Héraklész**t, s hozzáadja feleségül **Zeus**tól való egyetlen leánygyermekét: **Hébét**, önmaga ifjonti énjét.

Héraklész és **Hébe** egy jövőendő kor **Zeus**za és **Hérája** lettek volna, de az égi trónusra ültetni őket az antik pogányságnak már nem maradt ideje. (**Hébe** neve ebből a szempontból igen sokatmondó. **BEDRICH HROZNY** cseh hettitológus **Hébét** Hawwával, „minden élő anyjával”-val vagyis hát **Éva** anyánkkal azonosítja. „**Éva**” elterjedt istennőnév volt az ókori Közel-Keleten, l. Lúd-phrüg **Hip-ta**, mitanni **Hepa**, hurrita **Hebat**, ez utóbbi ugyanazt a címet viselte ráadásul, mint **Héra**, ő volt az „Egek Úrnője”. Vö. még az egyiptomi **Háthor** égistenő nevének első szótagjával; *Hát* szó szerint „ház”-at jelent, de lévén „**Hórusz háza**”, az eget értették rajta.)

Zeusz **Héraklész**t be akarta venni az olümposziak közé, de végül is letett róla, mert nem tudta, kinek a helyére ültesse a 12 közül. Így hősünk egyike lett azoknak, akiket később „létszámfeletti”-nek neveztek.

Sok ilyen 13 főből álló szent gyülekezet emléke maradt fenn. Az ótestamentumi Jákóbnak és **Ézsau**nak, a finn Kalevának egyaránt 12–12 fia volt. **Odüsszeusz**nak 12 társa, **Romulus**nak 12 pásztora, **Jézus**nak 12 tanítványa, a dán **Hrolf**nak 12 harcosa; a skandináv **Baldr** istent 12 bíró kísérte, **Arthur** király kerek asztalát 12 lovag ülte körül

eredetileg, a hős Roland Frankhon 12 zászlósurát vezetette a csatába a hónapok nevében. Igen, e **tizenkettő**k éppúgy a hónapokat személyesítették meg, mint

az olümposziak, tizenharmadik társuk pedig a Napot (vagy/és a Holdat), akinek tényleg nincs helye, helyben maradása, hiszen mindig tovább kell mennie.

Összefoglalásul és az áttekinthetőség kedvéért táblázatba foglaltam az írtakat:

	Munkák	Hónapok	Világhónapok
1.	Nemeai oroszlán	Oroszlán	Oroszlán
2.	Lernai Hűdra	Szűz	Rák
3.	Kerúniai szarvas	Mérleg	Ikrek
4.	Erümanthoszi vadkan	Skorpió	Bika
5.	Augeiász istállóí	Nyilas	Kos
6.	Sztümphaloszi madarak	Bak	Halak
7.	Krétaí bika	Vízöntő	Vízöntő
8.	Diomédész kancái	Halak	Bak
9.	Hippolüté öve	Kos	Nyilas
10.	Gerúón gulyája	Bika	Skorpió
11.	Heszperiszek almái	Ikrek	Mérleg
12.	Kerberosz	Rák	Szűz

SOLI DEO GLORIA

„Egyedül Istené a dicsőség” – vallja a magyar református diákok egykori latin nyelvű jelmondata, amiben annak credója is bennefoglaltatik, hogy egy Isten van. (*Solus*, „egyedüli”, „egyetlen” belőle származik köznyelvi szóló szavunk.) A *solus*, a *Sol*, „Nap” melléknévi alakja – Naphól tényleg egy van! –, így ha azt mondom: *Deus solus (est)*, „egy (az) Isten”, mintha csak „napisten”-t mondanék.

Az első hitelesen dokumentált monoteista vallás a történelemben, az egyiptomi **Ehnaton** fáraó (Kr. e. 14. sz.) **Aton**-kultusza, napvallás volt, melynek hatását a zsidó monoteizmusra nehéz tagadni. De a napkultusz és az egyistenhit szoros kapcsolatán az sem változtat, ha a sorrendet megfordítjuk, és a *Szentírás* alapján álló teológusokkal együtt **Ehnaton** egyistenhitét a bibliai Józseftől és testvéreitől származtatjuk.

Szigorúan tudományos módszerekkel közelítve a kérdéshez, azt kell mondanunk, hogy minden vallás az egyistenhit irányába fejlődik, és jóval több vallás jutott el legalább a monoteizmus küszöbéig, mint hinnők. Hogy egy igazán ősi és minden zsidó-keresztény befolyástól mentes vallásról író szerző óvatos fogalmazását idézzem: „*Világos, hogy a sintoista kami, ideértve a napisten-nőt is, nem mutat olyan isteni tulaj-*

donságokat, amelyeneket a monoteisztikus vallásokban találunk. Mégsem lehet kizárni annak lehetőségét, hogy pl. a napisten nő képzetében egy transzcendens, személyes és teremtetőistenfelfogás rejtőzik.” (SHATORI BHANTE 1990: 23–24.)

A napkultusz és az egyistenhit közti kapcsolatnak van csillagászati alapja is. A napközpontúság naiv felfogása már jóval KOPERNIKUSZ előtt létezett, amivel nem csupán azt akarom érzékeltetni, hogy a Nap állott a többi isten gyűrűjében, a vallásos tisztelet középpontjában.

Az első ember, akiről feljegyezték, hogy tudományos alapon felismerte: a Föld kering a Nap körül és nem fordítva, a számoszi ARISZTARKHOSZ volt (kb. Kr. e. 320–250). „A heliocentrikus világrendszer atyja”, ahogy hipotéziséért nevezik, még követőre is talált a Kr. e. 190 körül született ugyancsak görög csillagász, SZELEUKOSZ személyében. SZELEUKOSZ ARISZTARKHOSZ rendszerét használta fel az árapály-jelenség helyes magyarázatához (a dagály és az apály nemcsak a Hold hatására vezethető vissza; függ a Hold Naphoz viszonyított helyzetétől is). Bár a számoszi bölcs felfedezése a kortárs fizikus körökből csak ellenkezőst váltott ki, soha nem ment egészen feledésbe. GEMINOSZ, görög csillagász és tudománytörténész (Kr. e. 1. sz.) elismerően jegyzi meg ARISZTARKHOSZról írván:

„Valóban található egy ember, aki megjelent, és azt mondta, hogy csupán azzal a föltételezéssel, hogy a Föld egy meghatározott módon mozog, és a Nap meghatározott módon áll, a Nappal kapcsolatos szemmel látható szabálytalanságok megmagyarázhatók.”

A középkorban is tudtak róla, de az „Arisztotelészre fölesküdt skolasztikusok” csak annyit voltak hajlandók engedni geocentrikus felfogásukból, hogy elismerték, nem a csillagok forognak a Föld körül, hanem a Föld forog a saját tengelye körül, s a Merkúr meg a Vénusz a Nap körül kering, miközben az a Föld körül járja éves útját.

Jeles gondolkodók azonban már KOPERNIKUSZ előtt meg voltak arról győződve, hogy ARISZTARKHOSZnak igaza volt. LEONARDO DA VINCI (1452–1519) például följegyzi: „A Nap nem mozog”, a Föld „olyanféle csillag, mint a Hold”. „A Föld nincs sem a Nap pályájának középpontjában, sem a világ középpontjában”.

A napközpontság tudományos fölismerése tehát elég régi ahhoz, hogy a napistenhit henoteisztikus másodvirágzását (pl. a mithraizmust vagy az I–II. sz.-i orphikus tant) és ezek hatását a zsidó–keresztény monoteizmusra „tudományosan” is alátámassza. (Henoteizmusnak az egyistenhit azon formáját nevezzük, mely ugyan egy istent imád, de elismeri más isten létezését, és nem üldözi követőit.) Föltehető, hogy a szóban forgó napvallásokra és rajtuk keresztül vagy közvetlenül az egyistenhitre ARISZTARKHOSZ elmélete is hatott.

Akár igazam van, akár nincs, KOPERNIKUSZ (1473–1543), aki nemcsak csillagász, hanem pap is volt, úgy ír erről *De revolutionibus Orbium Coelestium* című főművében, mint akinek sikerült felfe-

dezésével helyreállítani a napisten uralmát.

„...mindennek a közepén a Nap áll. Hiszen ki akarná ezt a lámpást ebben a csodálatos templomban más vagy jobb helyre tenni, mint oda, ahonnan az egészet megvilágíthatja? Őt egyesek a fénynek, mások a léleknek, ismét mások a világ kormányzójának nevezik. Triszmegisztosz a látható Istennek nevezi, Szophoklész Elektrája pedig mindent látónak. Valóban, a Nap királyi trónusán ülve, kormányozza az égitestek körülötte keringő családját. (...) Közben a Nap megtermékenyíti a Földet, amely terhes lesz, és évenként szül.”

WALTER FUCHS tudománytörténész így kommentálja a fentieket: „ebben az idézetben nemcsak a klasszikus pitagoreizmus vallásos gyökerei találhatók meg – Ré, az egyiptomi Napisten, az égi istenek között a leghatalmasabb, ünnepelte ragyogó feltámadását. Ezzel KOPERNIKUSZ valóban, jobb egyiptomi volt, mint PTOLEMAIOSZ” (mivel ez utóbbi a Földet, és nem a Napot tekintette a mindenség középpontjának). „Így tehát valójában soha nem halt meg az isteni Nap. Az arab kultúrkörben egészen Mohamed próféta megjelenéséig soha nem tűnt el. A maseiai SZTRABÓN (i.e. 63–20), görög térképész és történész Hélioszt, népének Napistenét mint az arabok legnagyobb istenségét említi. (...) Az iszlám előtti araboknál egyenesen Napot imádó egyistenhitről lehet beszélni. Az újplatonista JAMBlichos (kb. i. sz. 300), aki a libanoni Chalkis-ból származott és arab nevet viselt, extatikusan elmélkedik a Napról, amire egyik szír kollégájának, PORFIRIOSZNAK (233–304) egyik híres írása ösztönözte. Magának MOHAMED prófétának a törzsében is volt egy család, amely magát a Napisten szolgáló fiainak tartotta.” A pogány arabok nap- és holdimádatá-

nak erejét jelzi a szigorúság, amellyel Mohamed fölépített ellenük; a *Korán* 27. szúrájában a sábai (jemeni) arabokat osztorozza, mert „Allah helyett a Nap előtt borulnak le. A Sátán fölékesítette az ő tetteiket és távol tartotta őket az (igaz) úttól...” (24. vers; l. még 6., 78; 31.29–30.; 41. 37). Egyébként FUCHS azért épp arab „napimádókkal” hozakodik elő, mert az antik tudományosság ideillő írásos emlékeit az arab csillagászok mentették át.

Majd így folytatja: „a kopernikuszi reformot mélyebbre nyúlva kell szemlélni – a heliocentrikus rendszer elméleti igazolása előtt annak mágikus elképzelése járt.” „KOPERNIKUSZ a hatalmi rendszer ősi összetevőit, amelyek végül is Egyiptom és Mezopotámia piramisépítő korszakából származtak, új életre keltette vagy megfiatalította. (...) A lengyel csillagász ezzel olyan folyamatot indított el, amely a politikában az abszolutizmushoz vezetett, XIV. Lajos Napkirályságához.”

FUCHS a mondottak igazolásául egy másik tudós csillagász, JOHANNES KEPLER (1571–1630) „Naphimnuszát” is közreadja. Olvassuk figyelmesen:

„...csak egy vak tagadhatja, hogy a legcsodálatosabb égitest a Nap. Legbelső lényege nem kevesebb, mint a legtisztább fény; nincs nála nagyobb csillag, egyedülálló és kizárólagos nemzője, őrzője és melegítője minden dolognak; a fény forrása, termékeny melegben gazdag és csodaszép, világos és tiszta, a látás forrása, minden szín festője, noha magának nincs színe, a bolygók király-
nöje mozgása következtében, a világ szeme szépsége következtében, egyedül a leghatalmasabb Istenhez méltónak kell tisztelnünk, ha az Isten anyagi lakóhelyében kedvét akarná

lelni, és olyan helyet akarna választani, ahol az égi angyalokkal lakhat.” (FUCHS 1978: 221 skk.)

Egy az Isten

A közfelfogás monoteisztikus vallásnak a judaizmust, a kereszténységet és az iszlámot tartja. Annak ellenére, hogy „a kereszténység a zsidó vallás eretneksége”, az iszlám pedig zsidó és keresztény hatás alatt keletkezett, monoteizmusuk eltérő. JULES RENARD idézett aforizmája csattanós ugyan, de mint minden aforizma, pontatlan. A kereszténység hellenisztikus és őseurópai gyökerei éppoly fontosak, mint a zsidó hagyomány. Alapjában véve ezért nem tartják a zsidók egyistenhívőknek a keresztényeket, egyebek közt arra hivatkozva, hogy Jézus személyében egy másik istent is imádnak, akinek alakjához mintául pogány fiúistenek szolgáltak. A keresztény teológusok Jézust persze nem tekintik önálló istenségnek, csak az Isten földi megtestesülésének, az Atya „arcának” és önálló isteni személynek a Szentháromságon belül. Ez utóbbi tanítást viszont sok magát kereszténynek valló ember képtelen (volt) elfogadni, ami számos eretnekséghez és a Szentháromságot tagadó antitrinitárius (unitárius) vallás megalapításához vezetett.

A reformáció előtti kereszténység és kisebb mértékben az iszlám monoteizmusának „őszinteségét” az angyalok, a szentek, különösen pedig a Szűzanya tisztelete valamint az Istentől „elrugaszkodott” Gonosz önálló létezésébe vetett hit miatt valóban sokan megkérdőjelezik.

Közvélekedés szerint ezek az entitások a politeisztikus vallások alsóbbrendű isteneinek a helyét foglalták el, noha anyagok például már az *Ószövetségben* is szerepelnek. Átmentésüknek nem teológiai korlátoltság volt az oka; ettől függött a térítés sikere. Olyan vallások ige-hirdetőinek, akik mindenkire, az egész világhoz kívánnak szólni, kétféle mércével kell mérniük, mert – ahogy az *Írás* mondja: „*sokan vannak a meghívottak, de kevesen a választottak*”. A buddhizmus is így lehetett sikeres; népszerű „nagy szekér” ágazata az egyszerű lelkeknek számtalan istennel, szenttel, mítosszal és mesével szolgál, s ezek túlnyomó többségét saját múltjából mentette át. A keveseknek szóló „kis szekér” tanításban viszont isten egyáltalán nincs, csak szellem van – filozófiai értelemben.

Ha egyenlő mércével akarunk mérni, ki kell tágítanunk az egyistenhit fogalmát. Zaratusztra, **Buddha** iráni kortársa (a Kr. e. 6. sz.-ban élt, egy feltevés szerint azonban másfélezer évvel korábban), **Ahura Mazdát**, a fény istenét tekintette egyetlen istennek; a Mazda-valás a gyakorlatban mégis politeisztikus volt. És nem azért, mert alapvetően dualista jellegű (**Ahura Mazdával** **Angro Mainju**, a sötétség princípiuma öröktől fogva szemben áll) – filozófiai síkon a dualizmus megfér az egyistenhittel –, hanem azért, amit fentebb mondtunk; a tiszta monoteizmus elvont és élményszegény, nem tud hatni tömegekhez. A Mazda-vallás lényegi monoteizmusát mutatja, hogy milyen nagy hatással volt a zsidó és keresztény gondolkodásra. Iráni eredetű az Istennel szembeforduló Sántánról szóló tanítás, a megváltástan, s látni fogjuk, mekkora szerepet játszott a

perzsa eredetű **Mithras**-kultusz a keresztény mitológia kialakulásában.

A kereszténység gyors elterjedésének egyik fő oka kezdeti befogadókészsége volt. Az egyház engedékenységeben odaig ment, hogy nem rombolta le a pogány kultuszhelyeket, épp ellenkezőleg, **Jézus** tilalma ellenére „*az új bort régi tömlőkbe töltötte*”. Azzal, hogy templomokat épített fölülük, a helyi hagyomány örekként lépett föl. Megtartotta a régi nap-tárt, és ezzel ünnepeik rendjét is átvette, a pogány kultuszok látványos elemeit beépítette a liturgiába a maga céljaira használva föl a pogány jelképeket. Például **Jézus** Krisztus fejét napisteni glóriával övezte.

Az inkább egyszerűségével hódító iszlámban hasonlóan kirívó példa kevés van. Ilyen a mekkai Kaába-kő imádata. E fekete meteoritot már az ókorban mint „égből hullott istenképmást” tisztelték az arabok. Egész pontosan a naba-teusok napistenének, **Dusárának** lehetett a jelképe. **Dusárá**t ugyanis egy fekete kőkocka képében bálványozták. (A Kaába tiszteletéből messzemenő következtetéseket vonhatunk le. Az arabok, akik igen jeles csillagászok voltak, már jóval Mohamed színre lépte előtt tisztában lehettek azzal, hogy a rendszer középpontja a Nap, és nem a Föld. A mekkai mecset udvarának *közepén* álló kocka alakú Kaába-szentély, mely ma is a muszlim zarándokok első számú úticélja, és a szó szerint körötte zajló rítusok erről árulkodnak. A *Kaabát* *ugyanis a zarándokoknak előírás szerint 7-szer kell megkerülnie*, s ez a rítus a 7 planéta keringését jelképezi. Azt már én teszem hozzá, hogy nyilván a Nap körüli keringésüket – ha egyszer a Kocka napisteni

szentély volt eredetileg. Ami értelem-szerűen azt jelenti, hogy a Nap helyét a planéták között Mekkában a Föld foglalta el.)

Egyébként a (fekete) mennykövek tisztelete az istenség formátlan (arctalan!) bálványaként a mediterráneumban általános volt. Kis-Ázsiában Pessinusban (Pessinontében) a Magna Matert (Kübelét) jelképező fekete kő előtt hódoltak, amit az istennő kultuszával egyetemben Kr. e. 204-ben Rómába vittek. Az epheszoszi szűz Artemisz fekete szobrai, majd később a „fekete Máriák” tisztelete (a katalóniai Montserratban, a lengyelországi Częstohowában és másutt; több magyar példa is van) Kübelé fekete kövére vezethetők vissza. (A Szűzanya tiszteletének első központja Epheszoszban, Artemisz kultuszhelyén alakult ki!)

„Faragatlan kép” volt a trójai Palladion, Athéné szent szobra, s azok lehettek **Mózes „törvénytáblái”**, mint a két személyű (és nemű) **Elóhim** szimbólumai. Az istenképfaragás tilalma, épp úgy, mint az istennév kimondásáé, a korai időkben *elterjedt* tabu volt. Oka pedig az a hiedelem lehetett, hogy ha a szóban forgó kultikus tárgy és vele az isten idegen kezekbe kerül, akkor annak mágikus ereje is átszáll új tulajdonosára (a *Jákóbbal* *szökö Ráhel ezért lopja el apja házi isteneit, és az akhájok a trójai Palladiont; a jóslat világosan megmondta nekik, hogy Tróját csak akkor vehetik be, ha a „városvédő” istennő elhagyja falait*). Ez okból imádhattak olyan *égi* eredetű alakatlan vagy éppen geometrikus „absztrakt” formára csiszolt köveket, amelyekben a beavatatlan nem ismerte föl az istenséget.

A folytonosság és a kapcsolódások legmeggyőzőbb példái az istennevek. Az

őszövétségi Isten első helyen szereplő neve, **Elóhim**, a nyugatsémi pantheon főistenének, Élnak a nevét örökölte, ráadásul a többes számú alakját. Él – akár-hogy csúrrjuk-csavarjuk a dolgot – eredetileg mégiscsak több istennek volt a gyűjtőneve, s az **Elóhim**-névvel is illeltek pogány isteneket; a moábita Kemoszt, a szidoni Astartét, az ekroni Baál-Zebubot stb. A bibliai **Elóhim** egy eggyé vált kettős isten neve lehetett, abban az értelemben, ahogy kínai felfogás szerint a teljességet a *jin* és a *jang* két nemű, dinamikusan dualisztikus egysége fejezi ki. Az egyistenhez vezető úton két isten – a Nap és a Hold – egygyéolvadása jól megkülönböztethető állomás.

A gnosztikus JUSZTINOSZ **Elóhim** mellé külön női princípiumot társít: Ede-met. A korai gnószisz egy ága Istent Barbelóval „adja össze”. **Barbelo** (Barbale) grúz napistennő volt (neve a grúz „kör”, „kerék”, „fényes láng” szavakkal hozható összefüggésbe). **Elóhim** és **Barbelo** nászának gnosztikus-manicheista hagyománya maradhatott fenn az Isten és a Nap házasságáról szóló délszláv mesében. (A bolgárok és szerbek között komoly sikereket ért el a középkorban a manicheista bogumilizmus.)

Vagy lássuk Isten másik, kimondhatatlan nevét. A JHVH (**Jahveh**) istennév a hódító rómaiaknak Iuppiter megszólítását, Iovét asszociálta, s az a törekvés, mely a későantikvitás zsidó keresztény-eretnek-pogány gnosztikusait vezette egy közös istenfogalom, a **Jao** (Jav, Jas) megteremtéséhez, részint ebből, részint az egyiptomi Jah holdisten nevéből táplálkozott. (Már a zsidó állam hellén hódítói is úgy vélték, hogy a zsidók istene azonos az ő **Zeusz** fő-

istenükkel, a szeleukida uralkodót türelmetlen szinkretizmusa készítette arra, hogy a templom szentélyét **Zeusz** szobrának felállításával megszenteltessen. Jah már a **Jahve(h)** istennév kialakulásában is szerepet játszhatott, hiszen a vallásalapító **Mózes** egyiptomi neveltetésű volt, és a zsidó naptárban a holdjárásnak a Napénál meghatározóbb a szerepe.

A zsidók a kimondhatatlan név helyett rendszerint Adonájt mondanak, ami azt jelenti: „Uram”. A szó nyugat-sémi gyökerű, és a Közel-Kelet meghaló és feltámadó pogány istenének megszenteléséből, az „Úr” jelentésű Adónból ered (görögös változata: **Adónisz**).

Vagy itt van az őszövétségi Isten egyik vitatott jelentésű megszólítása: El-Saddáj, ami fordítható a „hegyek Istene”-nek – gondoljunk Isten hegyes lakhelyeire, magaslati oltáira –, de a név „keblek Istene”-ként is értelmezhető, ami az elnevezés mögött nőnemű istenséget sejtet, ilyen volt a sumer Ninhurszág, „Világhegy-úrno” (a hegy–kebel analógia felismerhető még a szicíliai Szent Ágota legendájában és az Etnához kapcsolódó kultuszában is).

A latin nyelvű kereszténység a *Deus* szóval nevezi meg Istent. Ugyanúgy, ahogy pogány elődei (l. gör. **Zeusz**). *Deus* az indoeurópai „nappali világosság”, „ég” jelentésű *dyaus* szóból ered (vö. lat. *dies*, „nappal”). A *Domine*, „Uram” megszólítás, amiből a **vasárnap** – a Nap napja! – nevét képezik a román nyelvek „Úr napja” jelentésben (l. ol. *Domenica*, spa. *Domingo*, fra. *Dimanche*), az Adonáj tükörfordítása.

Az iszlám Allah néven tiszteli az egy igaz Istent. Ő is **Él** tölgyfaistentől örö-

költe a nevét. (Héb. *élah* = „tölgy”. A tölgy volt az a fa, melynek ágai közt Ábrahám, a zsidók és arabok ősapja Istent kereste.) Allah, mielőtt még Mohamed e néven nevezte volna a Magasztost, már – holdistenként? – ismert volt a sivatag fiai között. (Az arabok egykori holdtiszteletének erejéről árulkodik, hogy a „félhold” ma is a legtöbb iszlám ország felségjelei között szerepel. S mintha az arabok egyistenhite szorosan összefüggne naptárunk kivételes egyoldalúságával: a muzulmán naptár csak a Hold járásához igazodik. Ennek nem mond ellent, hogy Mohamed Allah tiszteletében a napkultusz elemeinek, így a pogány arabok szent Kaábá-jának is talált helyet.

A mi Isten szavunk eredete homályba vész, de bizonyosnak látszik, hogy eleink tulajdonnévként használták (fő) istenük megszólításaként, és valószínű, hogy a név ősforrása a hettita nap- és főisten (egyik) neve: **Istanu** (Estan) volt.

Túlzó leegyszerűsítés volna a mono-teizmus kialakulását egyirányú fejlődési folyamatként, a politeista panteonok lassú kiürülésével magyarázni. Már a primitív animizmusról a pantheizmus kezdetleges formájáról sem állíthatjuk bizonyosan, hogy hódolói minden fában, kőben, állatban más, a többtől elkülönült szellemet imádtak volna. A totemizmus lényege pedig éppen az, hogy a törzset, nemzetséget a közös állatós (a majdani főisten) tisztelete fogja össze (az *Őszövétség* Istene törzsi istenként jelenik meg **Mózes**, **Józsua** és a **Bírák** könyveiben). Az ősök tisztelete ott is, ahol az ősök szellemei nem egyesülnek a teremtettséggel, a primitív monoteizmus sajátos formájának tekinthető, melyben az ősök szellemei mindaddig, amíg nem

térnek vissza új testbe, a filozófiailag meg nem határozható világlélek részei. Ahogy a *Mitológiai Enciklopédiában* olvasható: az ősök „összefogják a kozmosz valamennyi részét mind térben, mind időben” (i.m.: I. 209). A totemizmusban mintha már benne foglaltatna az evolúció, az „ember származásának” primitív (ösz-tönös?) felismerése. Amit majd a determinista vallások „Isten igájá”-nak fog-nak nevezni, azt a totemizmus a jelen etológusainak többségi (?) álláspontjával egyezően – igaz, kezdetleges fokon – az állatos (az állati múltból örökölt ösz-tön) parancsának tekintette.

A monoteisztikus tendenciák jeleire: isteni funkciók összeolvadására, ég- és napistenek főistenné, főistenek mindenhatóvá válására, láthatatlan, megismerhetetlen isten (*Deus Ignotus*) tiszteletére konkrét példát is bőven találunk a „primitív” törzsi vallásokban. Íme:

Avonavilona az észak-amerikai zunyi indiánok teremő istene és minden létező ősoke, aki a kezdet végtelen és homályos terében gondolatait összpontosította, s abból a lét csíráit tartalmazó kódok keletkeztek. Ezután Nappá változott, és fényének, melegének hatására a kódok eső formájában lehullottak. Így keletkeztek az első tengerek. Ezután saját testéből létrehozta az eget és a földet, az élet szülőit.

Kitanilowit a kelet-kanadai algonkin indiánok mindenütt jelenlévő és láthatatlan teremő istene. A jele a pontos kör (!), amelyet a 4 égtáj helyén megjelöltek.

Kon a dél-amerikai kecsua, junka, uarocsiri indiánok egy, mindenütt jelenvaló, mindenható és láthatatlan istene, a **Nap fia** (?!), az első emberek teremője. Paradicsomot is teremtet nekik, de mikor magukra haragították, sivataggá változtatta

a Földet. Az embernek azóta is „orcája verejtékével” kell a kenyérét előteremtenie. (Ismerős, nem?)

Phatuvcsung az északkelet-indiai áhom nép legfőbb teremő istene. Kezdetben nem létezett más, mint a világtenger és a fény, aki maga volt az isten. A teremés első aktusa az volt, amikor **Phatuvcsung** kinyitotta a szereit. Így keletkezett a Nap és a Hold.

Tengri. E mongol-török név Belső-Ázsia népeinek legősibb mitológiai rétegébe tartozik. Jelentése: „Ég”. (Távolabbi párhuzamai: kínai *tien*, sumer *din-gir*, „ég”). Mint az emberek, népek sorát irányító, meg nem személyesített férfiistenség már az őtörk mitológiában szerepel. Köznévi jelentése: „isten”. Eredetét tekintve nem elhanyagolható, hogy a sumer *din-gir* eredetileg „csillagot”, végül „istent” is jelentett, s hogy milyen rendű istenséget tiszteltek benne, arról a *tengri*vel rokon magyar *tenger* szó eredeti jelentése („végtelen”) árulkozik.

A politeisztikus magasvallásokban – bármilyen ellentmondásosnak is tünik – szintén találkozunk az egyisten fogalmával. Csak néhány példa:

Aton. Az óegyiptomiak által „egys-tenként” tisztelt napkorong.

Hunabku. A közép-amerikai maják transzcendens teremő istene volt; mindenható és mindenütt jelenvalónak hitték. Nem ábrázolták, mivel arctalan-nak, testetlennek hitték.

Pradzsápati. Mindenséget átfogó, abszolútumot megismerő, elvont ismeretlen isten a hinduista mitológiában.

Taj-Ji („Hatalmas Egy”, „Hatalmas Egység”, „Hatalmas Egyetlen”). Elvont égi főisten az ókínai mitológiában. A

Han-kori szövegekben (Kr. e. 3.–Kr. u. 3. sz.) csillagnév. Taj-Ji baljában a Nagy Medve rúdját, jobbában a Sarkcsillagot tartja (vagy a Sarkcsillagon lakik). A világtengelyt (is) megszemélyesítő főistennek (maja **Hurakán**, azték **Teszkatlipo-ka**, hindu **Síva**) kínai megfelelője.

Tien („Ég”). Az ókínai kozmogóniában minden létező teremtménye. Minden tudó és mindenható, kegyes és igazságos, személyes istennek képzelték, akitől félnünk kell és alávetnünk magunkat akarátának.

Virakocsa. A kecsua indiánok „megismerhetetlen istene”, nap-, tűz-, föld-, vízisten egy személyben, egyúttal a Nap és Hold teremtménye.

A fejlett politeisztikus vallásokról, ha az eddig írtak fényében vizsgáljuk őket, megállapítható, hogy híveiket ugyanúgy két „szekérre” ültetik, mint a buddhizmus és – valljuk meg, – mint a kereszténység. Egyfelől materiális szemléletűek, hiszen a fel nem foghatót is valóságosnak tekintik, és úgy is írják le, az anyagi világ különféle megnyilvánulásaival együtt. Ezek megszemélyesítői is istenek. Másfelől azonban a transzcendens, mindenképp föltűti és mindenén túli, végtelen, láthatatlan, ám személyes isten létezésében is hisznek. A két „szekér” mégis egy úton halad, hiszen a pantheon materiális istenei között ott van az egy igaz isten cím várományosa kezdettől fogva, csak egyáltalán nem mindegy, melyikükből lesz az.

Nem jöhetnek szóba részistenek, amilyenek többségükben a római *nume-nak* (lat. *numen* = „parancs”, „istenség”). E fogalommal jelöli a valláskutatás az emberi tevékenységek legapróbb fázisairól is gondoskodó „funkcionális” iste-

neket. Meg kell azonban jegyezzük, hogy az idők folyamán a funkciókat egy-egy „valódi” isten sajátította ki logikus csoportosításban, gyűjtőfogalmak szerint. Az olyan latin istennevek, mint *Ianus*, „Kapus”, *Portunus*, „Kikötői”, *Terminus*, „Határ-” azonos gyűjtőfogalom alá tartozó jelzők csupán, melyek ugyanahhoz a határokat védelmező istenséghez tartoznak. Hasonlóan félrevezetőek a pantheonok létszámát felduzzasztó, önálló istenként megszemélyesülő aspektusok, amelyek szintén lehetnek valódi istenek „személyei”, gondoljunk csak a Szentháromságra és előképeire, a pogány isten-triászokra. Egyáltalán nem jöhetnek szóba a kézzel fogható materiát megszemélyesítő istenek, ők eleve az alsó mitológia részei (héroszok, félistenek, démonok, szellemek, stb.). Ugyanúgy azok sem, akik teljesen elvont (rész)fogalmakat személyesítettek meg, például az „Igazságot” (egy. *Maat*, gör. *Diké*, lat. *Iustitia*), még akár olyanokat is, amelyeket ma tudományos kategóriáknak nevezünk (az *Állatövet* és részeit, az égi Egyenlítőt, csillagképeket, dekánokat; az apokrif szentírási irodalom angyalai ilyenek).

Mindenható csak az egészt, a tér-idő teljességét kifejező istenség lehet. Ilyen monoteisztikus tendenciákat hordoznak a (törzsi) főistenek. Hivatalos „egyisten” ott válhat belőlük, ahol a belső fejlődés és az idegen hatások ennek teret engednek. E főistennek kivétel nélkül a „megfoghatatlan” eget testesítik meg „életük” egy szakaszában, de – és erre már sok példát láttunk – napistennek is; vagy mielőtt főistenné váltak, voltak azok, vagy azt követően költöztek csillagunk testébe.

A görög mitológiában ezt generációs istenszerepváltás fejezi ki. A Nap istené-

ből, ahogy öregszik, előbb Jupiter, majd a Szaturnusz bolygó istene, végül a „külső” ég istene (gör. Uránosz) lesz. A mítoszok tanúsága szerint a generációs funkcióváltás emelkedést is jelent a mennyei hierarchiában, és együtt jár a transzcendencia felé mutató fokozatos „átszemléltetéssel”, amiben kulcsszerepet játszanak a halállal és a lélekhitte kapcsolatos képzetek.

A szíriai Palmúra hellenisztikus arab oáziskirályságában *Malakbél* isten délben még ifjú *Héliosz*, estére azonban megöregszik és Szaturnusszá lesz. Az antik bölcseleők felfogása szerint, mint CICERO írja *Somnium Scipionis* című művében, a világot magába záró külső égi szféra a legfőbb isten. (A görög mitológiában Uránosz már teljességgel átszemlélt, ókori ábrázolása nincs is, felette már csak a testetlen világszemlélt képzelhető el.) CICERO leírásában hozzá csak két másik „isten” fogható: „az emberi nemnek szerencsét és üdvösséget hozó fény” (Jupiter) és a térnek csaknem közepén helyet foglaló Nap, „minden más fény vezérlő fejedelme és kormányzója, a világ értelme és szabályozója, amely olyan hatalmas, hogy fényével mindent beragyog és betölt.”

CICERO tanúsítja, hogy antik felfogás szerint egy csillagvallás alapú egyistenhitben Istennek 3 pogány előképe lehet: az Ég, a Nap és a Jupiter istene, akik egylényegűek. (A Nap-**Hórusz** egylényegű az ég-**Hórusz**sal, **Zeusz**, aki ifjú korában napisten volt, Uránosz trónján uralkodik, mint az ég királya). Babilonban **Marduk** ugyan a pantheon feje, ő szabja meg **Samas**nak, hogy számolja a napokat, de a legfőbb égi bírónak **Samastól** örökli, és neki is „fényes Nap” a neve (születésekor „egek

Napja”-nak, „*Napfiúcská*”-nak nevezik; a **Marduk** nevet fordítják „fiatal Nap”, „*Nap bikaborja*” értelemben). A hellenisztikus korban **Baal Hadad**, nyugat-sémi főisten, aki egyben viharisten is, egyesül a napistennel. (A görögök **Zeusszal** azonosították.)

A fejlődés útját a szinkretikus napistenek funkcióhalmozása jelzi. „A szinkretizmus korának jellegzetes istenalakja Szarapisz, akinek neve az **Ozirisz**-**Ápisz** összetételből származik. Miután (...) ábrázolásmódja teljesen göröggé vált, **Zeusz** és **Hádész** vonásait egyesítette magában. (...) Az isten a **Zeusz**-fejen némelykor kosszarvakat visel, ami az **Amonnal** való azonosítást jelzi. A birodalom legnagyobb isteneit azonos természetűnek érezték Szarapisszal. A pannónai csévi feliraton Szarapisz a 'legjobb és legnagyobb Jupiterrel' és Neptunusszal azonos, **Julianus** császár egyik levelében pedig **Apollón** orákulumára hivatkozva **Zeuszt**, **Hádészt** és **Hélioszt** egynek mondja Szarapisszal.” (KÁKOSY 1984: 45.)

Az 5. században **MACROBIUS**, görög filológus odáig merészkedik, hogy **Iuppiter**, **Phanes**, **Mars**, **Mercurius**, **Aesculapius**, **Hercules**, **Salus**, **Ízisz**, **Szarapisz**, **Ozirisz**, **Hórusz**, **Attisz**, **Nemeszisz**, **Pán**, **Saturnus**, **Hadad** isteneket mint napisteneket azonosítja. Köztük vannak ősi napistenek, a napisten hiposztázisai, s olyanok, akiket a késő antik szinkretizmus azonosított a Nappal, de van köztük egy ősi istenség, **Pán**, akit a neve (gör. *pasz*, „minden”, *panta* „mindenség”) alapján az ókori bölcselet mindent egyesítő istennek tekintett.

Az első, feltűnő jele annak, hogy a napistenből egy világvallás „egyistene” lehetne, az volt, amikor **Augustus** császár nem **Iuppitert**, hanem **Apollónt** tet-

te meg a maga és a birodalom patrónusának, persze nem egyetlen istenként, hanem amolyan birodalmi nagyságrendű törzsi istenként, aki Rómáért harcol Kelet isteneivel az égben:

„Actiumán idegét odafönn pedig ajzza
 Apolló
 S néz le; amelyre arabs, indus, meg a
 teljes Egyiptom,
 Sőt a sabaseusok is mind meghátrálnak
 ijedten.”

VERGILIUS: *Aeneis* 8, 698
 (LAKATOS ISTVÁN fordítása)

Augustus nem lett volna gyakorlatias római, ha nem bátorította volna azokat, akik őt magát igyekeztek azonosítani **Apolló**val. Szemrebbenés nélkül eltűrte, hogy még életében neki, mint „*Apol-lónak, az isteni Augustusnak*” emeljenek oltárt.

Rómában arra, hogy igazi „egyisten-né” váljék, a legnagyobb esélye Iuppiter főistennek volt. Legalábbis addig, amíg a terjeszkedés és az idegen eszmék behatolása miatt a birodalom eszmeileg kormányozhatatlanná nem vált.

„Bizonyos monoteista, ahhoz közelítő tendenciák a legtöbb ókori vallás esetében megfigyelhetők: Ptah vagy **Amon-Ré**, **Marduk** és **Assur**, Ba'al és Milkum (Moloch), **Zeusz** és Iuppiter bizonyos értelemben és bizonyos időszakokban már közel állanak ahhoz, hogy egyetlen – de mindenképpen: legfőbb – istennek tekintsék őket.” (HAHN 1982:19.) A számbavettek mind főistennek voltak, de közülük egyedül Iuppiter állt egy világbirodalom élén. Illik ide ez a meghatározás, hiszen a pogány főistennek egyistenné válása nem annyira teológiai, mint inkább politikai megfonto-

lásokból megy végbe. Egy törzsi isten hatalma úgy terjed, ahogy halandó alattvalói meghódítják szomszédait, és hatalmukkal együtt saját főistenük kultuszát is rájuk erőltetik. És mivel egyre hatalmasabb, „mindenhatóbb”, azt a látszatot kelti, mintha ő lenne az egyedüli isten. Ezt a folyamatot Iuppiter jelzőinek szaporodása és értelmük fokozatos megváltozása érzékelteti.

Legősibb nevei még faszellelem, kőbárvány korából valók: *I. Fagutalis* („bűkkfa-”), *I. Ruminalis* („fügefa-”), *I. Viminalis* („fűzfa-”), *I. Lapis* („kő-Jupiter”). „Keresztnevéből” kiindulva nem kevésbé régiek nap- és viharistenségére utaló jelzői: *I. Lucetius* („világító”), *Elicius* („esőhozó”) *Fulmineus* („villámszóró”), *Tonans* („mennydörgő”), és azok, amelyek a termékenység urának mutatják: *Dapalis* („ételkedő”), *Frugiter* (gyümölcsöző”), *Pistor* („kenyérsütő”). Más jelzői már az „állam legfőbb védelmezőjének” mutatják: *Stator* („futást megállító”), *Feretrius* („zsákmányhordozó”), *Liber* („szabad”), *Victor* („győztes”), *Terminus* („határőrző”); ismét mások a legfőbb államhatalom letéteményesének: *Dius Fidius* (a „hűség és szótartás” Jupiterre, akire esküdtek). Főisteni voltára mutat az *Optimus Maximus* („legjobb és legnagyobb”) jelző, hatalmának csúcsát jelenti a *Conservator Orbis* („világot megőrző”) cím, és végül, mint a *Mitológiai Enciklopédia* írja: „Ahogy erősödtek a monoteisztikus tendenciák, J.-t már nem csupán főistennek, hanem egyetlen istennek tekintették (mindent betöltő J.)” (i.m.:II. 169).

A későantik korban – még azt megelőzően, hogy a kereszténység komoly fenyegetést jelentene, Iuppiter egyeduralma meginog. **Sol** és a birodalom ha-

talmas kiterjedésének köszönhetően elszaporodó kultuszok istenei és istennői jelentik a fővesztélyt. Így például Ízisz, akit követői szemlátomást „egyistennőnek” tartanak: „Ízisz univerzalizitását legtöbbször egy *capuai* szobortalapzat (i.sz. 3. vagy 4. sz.) fogalmazza meg: ‘*Unam quae es omnia, dea Isis.*’ (Te egyetlen, aki Minden vagy, Ízisz istennő.)” (KÁKOSY 1984: 48.) Ízisz azonban, minden népszerűsége ellenére csupán csak nő egy pátriárkális világban. Legfeljebb az istenanya szerepét játszhatná, de az egyre inkább teret hódító kereszténység által tisztelt **Krisztus** anyjával szemben alulmarad, és más pogány istennőkkel együtt alakja beleolvad az Istenszülő Szűzanya mítizált alakjába.

Iuppiter igazi vetélytársa **Krisztus** pogány előképe a birodalomban: **Héliosz**, akit *Sol*nak neveztek a rómaiak, és akit **Apolló**val vagy Iuppiterrel néha ők maguk is összekevernek. VARRO, római történetíró (†Kr. e. 30. k.) szerint Titus Tatiusz szabin király hozta még Rómába **Sol** (a szabin *Ausel*) kultuszát, de az isten tisztelete csak a császárkorban, részben keleti, részben görög hatásra, **Héliosz**, **Sol** és **Mithras** összeolvadása nyomán bontakozik ki. Dicsőségének fényében a magukat istenítő császárok is sűtkérezni akarnak, nevükbe fölveszik jelzőként az isten nevét, ősapjuknak teszik meg. A többi istenség ragyogása elhomályosul vagy **Sol** fényét szaporítja.

Caligula nemcsak az egyiptomi **Oziris**szel, hanem **Zeusszal**, **Poszeidó**nnal, **Hérával**, **Aphroditével** is azonosítja magát. „Tervezett, de meg nem valósult jeruzsálemi oltárának felirata mint ‘földön megjelent új **Zeusz**’-t (Neosz **Zeusz** epiphanész) ünnepelte volna, egy görög nyelvű felirat pedig új napistenként (Neosz **Héliosz**) köszön-

ti, ‘aki immár hajlandónak mutatkozott fényével beragyogni a mindenséget’ (...).

Új **Hercules**ként mutatkozott be Rómban, új **Héliosz**ként görög alattvalói előtt a **Caligulánál** nem kevésbé zavarodott elméjű **Nero** is. Pénzérméinek hátlapja pedig **Apolón** istent ábrázolja úgy, hogy az isten a császár arcvonásait viseli. “Mindennek tetejében a világmindenség uraként ünneptelteti magát, mint aki „új napistenként ragyogván fel Hellász felett, (...) a legnagyobb görögbarát császárnak, ‘Felszabadító **Zeusz-Nerónak**’ bizonyult.” (HAHN 1982: 258.)

A 3. században már nyílt harcban állnak az egymást követő császárok, hogy ki legyen a legfőbb isten. A hagyományok tudatos őrzői inkább Iuppitert, a hellenisztikus keleti eszmék hívei inkább a napisten valamelyik megjelenési formáját választják. Vannak ingadozók: a konzervatív **Diocletianus** (uralk. 284–305) Iuppitertől származónak, **Iovius**nak vallotta magát, ugyanakkor hivatalosan elismerte a birodalom oltalmazó istenének **Mithras-Sol Invictust**. „**Hélioszt** választotta istenül egzaltált külsőségek közepette **Elagabal**, ugyanőt egy misztikus és filozófikus **panteizmus** jegyében **Gallienus** – és római formák között közeledett ugyanehhez az istenhez **Aurelianus**.” (i.m.: 265.) Az a **Héliosz**, aki **Aurelianus**nak (uralk. 270–275) látomásban jelent meg, és akit érméin *Conservator*nak nevez mint elődei Iuppitert, a perzsa eredetű **Mithras** és a latin **Sol** napistenek alakjával olvadt össze. **Aurelianus** császár és pontifex maximus családi alapon választja **Solt** legfőbb istenének. Az **Aurelia** nemzetségnév okán, mely az *aureus*, *aureolus* („aranyos”) illetve az *aura* („fény”, „csil-

logás”, „ég”, „felső világ”, „napvilág”) szóból származik, ősenek tette meg a Napot. (Pedig nem a „Nap véreből való” közé tartozott; a neve felvett név volt, és egyszerű szerémségi parasztcsaládból származott. Hiába tette fejére **Mithras sugárkoronáját**, pénzei nem istennek ábrázolják, hanem parasztkatonának, ami volt. 150. rajz.) **Aurelianus** anyjából főpapnőt csinált az istennek; Rómában a Mars-mezőn, a Circus

150.

Aurelianus
pénze a császár napkoronás képmásával

Maximus mellett óriás naptemplomot építtetett, hol a Nap születésnapját, dec. 25-ét minden évben nagy pompával ülték meg. És az utolsó próbálkozás: száz évre rá, Julianus császár, a „hitehagyott” (uralk. 361–363) szembefordult az akkor már triumfáló kereszténységgel, és **Mithras-Solt** mint az ég közepén trónoló legfőbb istent, minden más isten nemzőjét imáda.

Iuppiter és a napistenek vetélkedése az „egyisteni” hatalomért tagadhatatlanul nyomot hagyott a keresztény eszmében. A túlnyomórészt pogányokból lett keresztények számára a láthatatlan és éppen ezért személytelen Isten, akit Jé-

zus az evangéliumokban „Atyának” nevez, Iuppiter atyával azonosul (aki szintén láthatatlan, lévén, hogy csak a szeme, a Jupiter bolygó látható), a személyes, jelenvaló Fiút, aki testben ment föl a mennyekbe, **Apollónnal** (Zeusz-Jupiter fiával), **Héliossal**, **Mithasszal**, egy szóval a Nappal azonosítják.

Bármennyire is kimutathatók monoteista tendenciák a későantik vallásosságban, a politeizmusra jellemző nyitottság épp a lényeg tekintetében mond ellent a monoteizmusnak, mely minden más isten tiszteletét megtiltja. Így a kereszténység, ha kompromisszumok árán is, csak a pogánysággal szemben, és nem véle szövetségben győzedelmeskedhetett.

Naivság azt hinni, hogy **Krisztus** pogányok közt előforduló tisztelete, mint azt többen feljegyezték, monoteista törekvések jele lett volna. Alexander Severus császárról (uralk. 222–235) például a *Historia Augusta* című gyűjteményben az áll, hogy **Krisztust** az istenek sorába akarta iktatni. Jóindulatú gesztus volt a részéről, nem vitás, de arról árulkodik, hogy a császár épp az egyistenhit lényegét nem értette meg.

Nem kisebb naivitás lenne komolyan venni, amit az egyházatyák némelyike egyházpolitikai megfontolásból írt **VERGILIUS IV. eclogájáról**, mármint, hogy az általa megénekelt eljövendő aranykor uralkodója, a megváltó napisteni gyermek nem más, mint **Jézus Krisztus**, akinek születését a költő megjósolta. Mindazonáltal **VERGILIUS** költeménye, azzal együtt, hogy szimbolikája a csillaghiten alapszik, érzékelteti azt a szellemi közeget, amelyben a keresztény eszme teremkeny talajra hull:

„Eljött már az idő, mit a jósnő szent
szava hirdet,
Újraszületve az évszázak nagy rendje
megépül.
Már megtérhet a Szűz, meg az ősi
saturnusi korszak,
Már új sarjat küld le a földre az ég a
magasból.
Csak te a most születő gyermekre, ki
hozza a vaskor
Végét, és akivel beköszönt az aranykor a
földre,
Szűz Lucina, vigyázz: bátyád országol,
Apollo.”

4–10. sor

(TRENCSÉNI W. IMRE fordítása)

A versrészletben szereplő „Szűz” egyrészt a Szűz csillagkép, amelybe nagyjából Jézus születésétől kezdve esik a zsidó újévet meghatározó **őszpont**, másrészt Diana Lucina istennő, a „napfény-rehozó”, aki a **téli napfordulókor** újjászülető Napot a világra segíti. Nem csoda, hogy a költeményt a Messiásra vonatkozó jóslatok közé sorolták.

Ahol a Nap volt a teremtő isten

A mitologikus vallások főistenei közül jóval többen kezdték napistenként, mint hinnők. Az egyistenhit kialakulása szempontjából különösen figyelemre méltók azok az istenképzetek, melyekben a főistenség a nap- és a holdisten alakjából (mint a solori **Leravulan**, da-homeyi **Mavu-Lisa**, pápua **Ugatame**) vagy az összes égitestből és az összes szel-

lemből olvad össze (mint a koreai Irvol-szonszin isten). Arra is van példa, hogy egy más hitre tért nép saját ősi „egysitenét” a mesék világába, az úgynevezett

151. Mithras, fején
hétágú sugárkorona.
Bronz mellszobor,
London, British
Museum

alsó mitológia alakjai közé száműzte. Így lett például a muzulmánánná lett tatárok Hold-Nap istene, **Ai-Kün** közönséges démon, aki egy **12** fejű kígyóban tartotta a lelkét (vagyis az **Allatövben**).

Amerika fejlettebb indián törzsi vallásainak középpontjában egy transzcendens vonásokkal rendelkező, teremtő napisten áll.

A letelepült, földművelő hopik, akik ma is ősi lakhelyükön, az Egyesült Államok délnyugati részén élnek, teremtő főistenként **Tajovát**, a Napot tisztelik. Úgy mesélik, hogy kezdetben nem volt más, csak a végtelen tér és **Tajova**, a teremtő. Valójában kezdet sem volt, sem vég, mivel idő sem volt. Nem volt semmi, aminek formája lehetne, és nem volt élet, csak a mérhetetlen úr. Minden más csak **Tajova** „agyában” létezett. „Aztán **Tajovában**, a végtelenben megfogant a véges. Először Szótuknangot teremtette meg, bizonyosságul, így szólván hozzá: 'Megteremtettelek, mint az első meg-

személyesült hatalmat és eszközt, hogy megvalósítsd az élettel kapcsolatos tervemet a végtelen térben. Én vagyok a bácsikád. Te vagy az unokaöcsém. Menj most, és helyezd el ezeket a világokat a megfelelő rendben, hogy együtt tudjanak működni egymással, összhangban, az én elképzelésem szerint.” (WATERS 1963: 3.)

Tajova, a Nap tipikus főisten, aki nem maga, hanem demiurgosza által cselekszik, ő maga inkább csak parancsol és ellenőriz (*deus otiosus*). Kultusza elvben mégis monoteisztikus napvallás. A hopik mindent **Tajovának** rendelnek alá. Úgy képzelik, hogy az emberi életút a Nap futását követi, ünnepeik a napjárához igazodnak. A rítusok célja, hogy varázslattal (**Tajova** befolyásolásával) fenntarthassák a világ rendjét.

A kolumbiai deszana indiánok hite szerint a Nap teremtő és ősapja, aki – nővéreivel, a Holddal együtt – öröktől fogva van. Ez a napisten nem a mi Napunk, hanem egy „**ŐsNap**”, akit „**Nap Atya**”-nak hívják, aki, mint Uránosz és **Kronosz**, visszavonult egy paradicsomféle másik világba, Ahpikondiába. Ő sem vesz részt a teremtésben, hanem **Tajovához** hasonlóan képviselőjén keresztül, aki nem más, mint a testet öltött, fejünk felett ragyogó Nap.

A Nap teremtő energiája egy hatalmas körben érvényesül (ez a **kör** a Nap útja, melyet a Tejút jelképez az éjszakai égen). Ereje nem csökken és nem nő, hiszen a deszanák az egyenlítőn élnek, ahol a nappalok hossza soha sem változik. Felfogásuk szerint az embernek, ha energiát merít a Naptól – más szóval, ha segítséget kap istentől –, azt vissza is kell adnia. Születésekor minden ember energiacsomagot, lelket kap Ahpikondiából, amit a deszanák kozmikus anyaméhnek tartanak. Amikor

az ember meghal, az energia visszatér oda, nehogy a Földön rossz lélekként, vadállat képeben reinkarnálódjék. Az arra érdemes deszanák külön mennyországba jutnak, ahol kolibriként repdesnek, és nektárt szívogatnak, ugyanaz az osztályrészük, mint az aztékok jeleseinek **Vicilopocstli kolibri-paradicsomában**.

A deszanák **Nap** szava a „csont” és a „teremtő képesség” jelentésű szavakból tevődik össze, mivel felfogásuk szerint a teremtő Nap úgy tartja és hordja a kozmoszt, melynek ő a középpontja, tengelye, mint a gerincoszlop a testet. (Naiv heliocentrikus világkép?) A „nap-tengely” köti össze a felső, középső és alsó világokat; az eget a Tejúttal, melyen a Nap jár, a mi világunkat és alul Ahpikondiát. A deszanák a 3 világ egységét szexuálisan fogják fel. A „naptengely” a fallosz, megtermékenyítődő világunk a vulva (a „természet lágy öle”), Ahpikondia pedig, mint mondtuk, a világ ősméhe.

Bölcsen úgy tartják, hogy a Nap ondójától nem csak jó fogamzik, hiszen ő a teremtője a rossznak is. Mint mesélik, az **ŐsNap** elsőként a Tejutat teremtette meg, csak azután a Nap égítetet, akivel együtt a Földet, majd Ahpikondiát hozták létre, végül pedig benépesítették a világokat szellemekkel és élőlényekkel. Mitológiájuk szerint az első halandó férfi anyja a **Nap leánya** volt, akit apja a Földre küldött, hogy a nemi élet titkaiba beavassa az embereket, tanítsa meg őket a tűzcsíholásra, kosárfonásra, agyagművészségre és kőfaragásra, valamint a halotti rítusokra. A többi szertartásba azonban maga a Nap avatta be az embereket. Ő határozta meg a sámán feladatait, a hallucinogének és a dohány használatát, amelyek segítségével vele egyesülhetnek. Ő mutatta meg, milyen szer-

tartási eszközöket készítsenek. Ő teremtette a mennydörgő, sárga jaguárt, és rábízta az indián falvak őrzését.

A deszana sámánt „jaguár”-nak nevezik. A Nap küldötte ő a Földön, akinek a lelke fényből van, mely szétoszlatja az árnyakat. Ő működteti a kozmikus ciklust; ő dönti el, kiknek kell meghalnia a bűnösök és ellenségek közül azért, hogy lelkük az élet megújulásért szolgáljon. Örökös az ő Napból áradó parancsolatok betartásán, s azon, hogy az emberek a vérfertőzést (endogámiát) elkerüljék. (Maga az ő Nap is vétkezett saját leányával, mint mondják, az asszonyok havi vérzése ennek a következménye.)

A Napnak főpapja is van a kumú szeméjében. (A papi intézményt is az ő Nap teremtette.) A kumú, akiben a „Nap Atya” testesül meg, vezeti a hallucinogén-extázisban résztvevőket, értelmezi látomásaikat, amelynek során előbb a Tejútra lépnek, majd leszállnak Ahpikondiába. Nem nehéz fölismerni a kumúban a szibériai sámánt, a „lélekutazás” is az ázsiai és európai (püthagóreus vagy mithraikus) beavatás pontos mása. (Hasonló párhuzam vonható a deszana két napistene és a keresztény Atya–Fiú kettős középkori felfogása között.)

A deszana az említetteken kívül más napmanifesztációkat is megkülönböztetnek. Ilyen a Hold („éjjeli Napként”, aki mitologikus szinten a Nap nővére), a szívárvány (a napfényt nemcsak sárgának, hanem vörösnek, fehérnek és halványzöldnek képzelik), a közösségi ház oszlopa, mely a „naptengely” földi megfelelője.

A deszana világkép érdekessége – az óvilági párhuzamok mellett – abban rejlik, hogy ennek a vadászatból, halászatból, gyűjtögetésből, kis mértékben föld-

művelésből élő, esőerdei törzsnek a „válása” teljes mértékben csillagászati megfigyeléseken nyugszik. Ahogy sámánjaik mondják: az emberi agy az égboltot modellezi, észjárásunk pedig úgy működik, mint az égitesteké, melyek a kozmikus koponya kamráinak érzékelői.

A deszana sámán fétise, amit mindig magával hord, egy hatszögletű kvarckristály. A neve: „Nap Atya pénisz”. Hatszögletűnek képzelik ugyanis a fallikus „naptengelyt”, melyet teremtménoszok szerint Nap Atya ott döfött a földbe, ahol a deszana lakhelyét és annak középpontját jelezte ki. Ennek megfelelően hatszögalakban helyezkednek el a deszana és rokon szomszédaik falvai; hatszögű a deszana társadalmi modell; hatszögletűek a közösségi „hosszúházak”, amelyek közepén hat oszlop zár körül egy hatszögletű szertartási teret.

A hatszög-szimbolika magyarázata: a deszana és rokonaik világmodellje egy óriás kvarckristályt formázó hatszögű csillagzat, ami a Tejút egy részét és az Oriont is magába foglalja. Az elnyújtott hatszög csúcsait az Achnar, Canopus, Procyon, Castor és Pollux, Capella, Aldebaran, T3 Eridani csillagok alkotják. A hatszög rövidebb végein lévő csillagcsúcsok felelnek meg a hosszúház átellenes bejáratainak: az Achnar a férfiak, a Castor–Pollux kettős a nők ajtajának. Az Orion az égi ház rituális közepét jelzi. (A megfeleltetés folytatható. A deszana folyóját, a Vaupés folyót az égen a Tejút képviseli ugyanúgy, ahogy az egyiptomiak számára a Tejút az égi Nílus, az obi-ugorok számára az égi Ob folyó volt.)

Az Orion egyfelől azért kerülhetett a deszana világkép közepébe, mert az

Orion övét az égi Egyenlítő keresztezi. Vagyis, mivel a deszanák az Egyenlítőn élnek, az Orion, amikor csak látható, mindig áthalad a **zeniten**, azon a ponton, ahonnan *„Nap Atya pénisze”* a földre fúródott. Másfelől pedig azért, mert annak, hogy az Orion az év egy kitüntetett időszakában, a **nyári napforduló** körüli időben eltűnik, a csillagkép és a Nap együttállása az oka. Vagyis az Orion és a Nap mint az év kettéosztói együtt, eggyé válva jelennek meg (ez a csillagászati esemény húzódik meg a **Mithras-vallás** születése mögött is).

A deszana mitológiában szerepel egy **bűnös ősapa**, aki saját leányával közösült, amiért kasztrálják, és péniszét az égre hajítják, ahol az *„Orion öve”* lesz belőle (az Orion európai csillagmondáiban az „öv” rendszerint mint fegyver, **bot** szerepel). *Nap Atyáról* ugyanezt a történetet mesélik, amiből nyilvánvaló, hogy a bűnös ősapa és *Nap Atya* ugyanaz a mitológiai alak, és hogy Orion az, akivé az **ősNap** „visszavonulása”, azaz kasztrálása után változik. Erre vall az is, hogy deszana **sámánok** Orionban „kígyónővérevel”, a Tejútal közösülő **jaguárt** látnak, mely különben az **ősNap** állatalakja. A képzet minden lényeges eleme ismert a görög mitológiából. Az ősapa – Uránosz – kasztrálása, az ősapa visszavonulása, a hérosz, isten csillagképpé válása, a csillagisten násza a tejútistennővel – l. **Zeusz** és Léda –, a csillagképhérosz (Orion) azonosulása a Nappal.

Ráadásul a deszanák Oriont pontosan olyannak képzelik, mint a régi görögök. *„A deszana sámánhitben Orion az Állatok Ura, természetfölötti vadőr. Ő a nagy vadász, aki az égen látható, amint a Tejúton jár, mely az ő ösvénye; hol egy va-*

dat, hol egy fűzér halat, hol egy gyümölcsöskosarat cipel. Így jelzi a különböző betakarítási időszakokat. (...) Nyilvánvaló, hogy a legfontosabb konstelláció az Orion. Orion férfi: ő az Ősapa, a Hős, a Vadász, a Bűnös, végül az Áldozat. De minden évben újra visszatér, és amikor az emberek megpillantják őt, a feltámadottat az égen, a sámánok emlékeztetik őket mindarra, amit a csillagzat megjelenített. Az egyik leírásban Orion a kőpad, amire a vérfertőzött feszítették; a másikban száradó tapírbőr hat oszlopra kifeszítve, vagy egy fazéktartó állvány, vagy egy halcsapda... Orion öve a vérfertőző ifjú levágott pénisze, vagy éppen a kasztrált apáé; egy másik képben az öv véső, amivel a pálmabelet hasítják ki a fatörzsből, ez a fallikus szerszám az Állatok Urának fő attribútuma.” (A véső, a pénisz és a kristályhasáb megfelel egymásnak.) „Ismét más képben a csillagzat egy gonosz sámán, aki jaguárrá változott, és akinek levágott péniszét – vagy nyelvét – egy fára akasztották és megégették; ő maga eltűnt a füstben, majd ismét megjelent, immár az égen, Orionként. (...) A mindenkori letrástól függetlenül a nagy Orion-köd hol kifirccsenő ondóvá változik, hol egy halom pálmabéllé, hol egy fűrt gyümölcsé.” (REICHEL-DOLMATOFF 1982: 169, 173skk.)

Hosszan idézhetnénk hasonló példákat az Újvilágból és persze máshonnan is. Legyen azonban ennyi elég. Ha végigtekintünk az archaikus és törzsi isten gyülekezeteken, és potenciális „egyistenekeket” keresünk közöttük, többnyire a napisten lesz az, vagy napisteni múlttal, szoláris tulajdonságokkal rendelkező (csillag)isteniség, „legrosszabb” esetben olyan isten, aki a Nappal közeli rokonságban van.

Az Aton-vallás. Monoteizmus az ókori Egyiptomban

A közfelfogás az óegyiptomi hitvilág alatt egy, tipikusan sokistenhitű vallást ért. Pedig Egyiptomban nem egy vallás volt, hanem egymás mellett élő helyi kultuszok egész sora, amelyek közül egy, az **Ozirisz**-vallás, Egyiptomnak szinte az egész ókori történetén keresztül, az egész országban megőrizte a népszerűségét, sőt, határain kívül is hódított, egy másik, az **Amon**-vallás pedig hosszú időre a hivatalos állami kultusz rangjára emelkedett, egy harmadik, az **Aton**-vallás pedig nem egészen egy emberöltőnyi időn át a világ első igazi monoteisztikus valása volt.

Az egyiptomi helyi kultuszok lényegében a henoteizmus példái. Különböző központokban más-más főistent imádtak, akiket saját kizárólagos istenüknek tekintettek, anélkül, hogy kétségbe vonták volna mások jogát saját istenük tiszteletére. E helyi isteneket kis létszámú mennyei kíséret és családjuk vette körül, ez utóbbival triászokat alkottak. **Ozirisz** a feleségével, Ízisszel és a fiukkal, **Hórusz**sal; Thébában **Amon**, **Mut** és **Honszu**, Memphiszben **Ptah**, **Szahmet** és **Nofertum**, Esznában **Hnum**, Neith és Szobek, Hermupolisban **Nun**, **Naunet** és **Atum**, Denderában **Hórusz**, Háthor és Ihi volt a megfelelő „szent család”.

Hogy e helyi triászok már eleve politeisztikus istenfelfogásról árulkodnak? Ez nem egészen így van. Eltekintve most attól, hogy egy elfoglaltan kívülálló nem igazán látna különbséget mondjuk **Ptah**, **Szahmet** és **Nofertum**, illetve a ka-

tolikus és ortodox Atyaisten, a Szűzanya és **Jézus Krisztus** hármasa között (alighanem épp egyiptomi hatásnak tudható be, hogy Mária – kultikus tiszteletének túlhajtásaképp – már-már a Szentháromság negyedik személyévé vált, sőt, egyes időszakokban a Szentlélek helyét is elfoglalta), az egyiptomi felfogás szerint a fiúistenek (**Hórusz** például) ugyanúgy egylényegűek az atyákkal (esetünkben **Ozirisszel**), mint ahogy azt a keresztény teológia tanítja. Az élő **Hórusz** (Nap) a „halott” **Ozirisz** (Orion, *deus otiosus*) helyett tevékenykedik (mint a deszana és más törzsi napvallásban). Az atya és a fiú egylényegűsége a fáraók „istenségében” is kifejeződik. A fáraó, amíg élt, **Hóruszt** testesítette meg; amikor elhunyt, **Ozirisszá** vált. Ez a felfogás – mint Hellaszban – kiterjedt az istenek összes generációjára. A héliupoliszi kozmogónikus enneáda („kilencség”) tagjai közül a férfiistenek fiágon, az istennők leányágon felelnek meg egymásnak. Fiágon **Nun**, **Atum**, **Su**, **Geb**, **Ozirisz**, **Hórusz** és az ő fia, az első fáraó valamint annak minden utóda egyiptomi felfogás szerint egylényegűek voltak egymással.

A helyi istenek közti hasonlóságokat az egyiptomi ember fölismerte, ezért meg is feleltette őket. Egy-egy isten más istennel különféle okokból vált eggyé. **Ptah**, **Atum** és **Hnum** – úgymond – azért, mert mindnyájan teremő főistenek voltak; **Ptah** és **Ozirisz** viszont azért, mert mint termékenységisteneket iszapzöld arccal, és mint halálisteneket múmiapólyába csavartan ábrázolták őket. Ez utóbbiért olvadt velük össze Szokarnak, a memphiszi halálistennek, és Minnek, a thébai termékenységistennek az alakja.

Atum, **Amon** és **Hnum** viszont részint azért lettek egygyé, mert főistenek voltak, részint pedig azért, mert **kos** alakban tisztelték mindhármójukat. **Amon** és Geb azért, mert mindkettőjük szent madara a **lúd** volt, **Hnum** és Geb azért, mert úgy tartották, hogy **Hnum** Geb „lelke” (a bégetésszerű *ba*, „lélek” szó és a „**kos**” egyiptomi neve ugyanúgy hangzik). **Hnum** és Hápi azért lett egy, mert mindketten Nílus-istenek voltak, így olvadt velük össze **Ozirisz** is. **Atum** és Hápi viszont azért, mert mítoszaik szerint mindketten Nun és Naunet „egyetlen” gyermekei voltak. **Atum** és **Heper** meg azért, mert más mítoszaik szerint mindketten önmagukból keletkeztek. E magyarázatok persze megkerülik a lényegét, hiszen ezek az istenek eleve egyek voltak – funkcióikat tekintve legalábbis, idővel pedig ténylegesen is: **Rében**. Ré volt a nagy nemzeti (nap)isten. **A Ré** elővagy utótag az istenek neveiben – **Ré-Harahti**, **Amon-Ré**, **Hnum-Ré**, **Szobek-Ré** – kultuszaik egyesítését jelzi.

Ugyanez a szinkretizáció lezajlik az isteni feleségek között, sőt, az égi királyné a férjével is egy lehet. A hermupoliszi ogdoáda („nyolcasság”) négy **kígyó-béka** istenpárja ugyanazon fogalmak hím- és nőnemű megtestesítői, amit neveik alakja (neme) is kifejez. Nun–Naunet az ősvízé, Huh–Hauhet a végtelené, Kuk–Kauket a sötétségé, **Amon**–Amanuet az elrejtettségé. **Ré** napistennek is volt megfelelő női párja Réit személyében. Más képp volt egylényegű **Amonnal Mut**, aki e néven akkor lett **Amon** felesége és „**Szeme**”, amikor ez nap- és főistenné vált.

Voltak persze olyan alacsonyabbrendű istenek, akik csak maguk helyett álltak, de ezek jobbára materiális istensé-

gek voltak, fogalmak megtestesítői vagy jelképek. Megzavarhatja az embert az is, hogy egy-egy istennek több aspektusa, és ennek megfelelően több neve volt. A legtöbb épp a napistennek. **Heper**, a **galacsinhajtó bogár** volt a reggeli Nap, **Ré-Harahti**, a **sólyom** a delelő Nap, **Atum**, az öregember a lenyugvó Nap, **Amon**, a **kos** az éjszakai Nap. És sorolhatjuk még a neveket: **Hóruszét**, **Oziriszét**, **Szahmetét**, és másokat, melyek mind a Napot, vagy a Nap „valamijét” nevesítették meg. **Mnévisz**, a **bika** volt például a Nap *ka* lelke. Ahogy a *ba* lélek a **kos**istennel hozható kapcsolatba, úgy a *ka* a **bika**istennel (egy. *ka* = „lélek”, „**bika**”).

Az egyiptomiak tudták, hogy a sokféle elnevezés egy égitestet, egy istent jelöl. I. Széthi fáraó (†Kr. e. 1290 k.) thébai sírjában látható egy **napkorong** (**Aton**) ábrázolás, benne a **skarabeusz Heper** és a **kosfejű (!) Atum** napistennel. Ez arra vall, hogy tisztában voltak **Heper**, **Amon**, **Atum** **Aton**nal való egylényegűségével.

Összefoglalva a mondottakat, az „összegyiptomi” pantheon eleve nem tekinthető primitíven politeisztikusnak. Főistene egy soknevű, teremtető férfi-napisten, akinek van egy véle egylényegű női párja (kiegészítője) és egy attól való fiúgyermeke, aki viszont a passzív atyaisten cselekvő ifjú énje. Triászuk az **Ozirisz**-vallásban kiegészül a főisten és fia negatív aspektusával, Széth-tel. A főistent kiegészítő hármas (nő, gyermek, ellenfél) a világ dinamizmusát fejezi ki, az örök megújulást kikényszerítő erőket jelenítik meg.

És még valami. Az egyiptomiaktól már az óbirodalmi időkben sem volt ide-

gen egy elvont istenképzet. A hermulopoliszi ogdoáda istennevei mutatják ezt. Különösen figyelemre méltó ebből a szempontból, hogy az újbirodalmi idők legfőbb állami napistenségének, **Amon**-nak a nevét ők maguk értelmezték „Az Elrejtett”-nek, vagyis **Amont** láthatatlan istenként fogták fel. Az egyiptológusok szerint azért kapta ezt a nevet, mert eredetileg a láthatatlan szélben rejtőző erőt testesítette meg. (A *Szentírás* szerint a zsidókat egy forgószél kavarta por-, füst-, tűzoszlop vezeti ki Egyiptomból.)

Ha a nevekből indulunk ki, **Atum** is elvont istenség lehetett, hiszen a név gyöke „minden”-t vagy „semmi”-t jelent. S **Heper** is úgy beszél önmagáról, mint egy transzcendens isten. A *Bremner-Rhind*-papiruszon így nyilatkozik meg:

„Amikor létezővé nyilvánítottam magamat, a lét létre jött. Életet nyertem *Hepri skarabeusz* alakjában, aki elsőként létezett. És így a lét létezését nyert, mert előbb voltam az első isteneknél; elsőbbséget nyertem az első istennel szemben. Megtettem mindent, amit akartam ezen a világon, és kitágultam benne ... Úgy jöttem létre, mint egyetlen isten, és íme, három istenné lettem.”

Ilyen előzmények után már korántsem megy csodaszámba **Ehnaton** (Kr. e. kb. 1364–1347) vallási reformja, melynek keretében a fáraó egyedüli és kizárólagos istennek **Atont**, a napkorongot tette meg, magát pedig **Aton** főpapjának. (A „korong” meghatározás nem pontos. Az amarnai domborműveken gömbformájúra vészték ki a Napot. *116. rajz.*)

Ennek a lépésnek közvetlen előzménye is volt. **Ehnaton** apjának, **III. Amenhotepnek**, a művészetpártoló „napfáraónak” hosszú, békés uralkodása, vala-

mint „személyi kultusza” vetette meg annak alapját, amit **Ehnaton** maga alapított székhelye után „amarnai forradalom”-nak nevezünk. (El-Amarna a lelőhely neve; a fővárost **Ahet-Atonnak**, „**Aton Fényhegye**”-nek hívták. Thébától, a régi fővárostól északra épült fel, Junu-Héliupoliszhoz, a „*Napváros*”-hoz 450 km-rel közelebb.)

1989-ben a luxori templomban fölfeledeztek egy szoborrejtekhelyet, s ott egy feliratot, amelyen **III. Amenhotep** magát „A minden országra sugárzó **Napkorong**”-nak nevezi. Fia, aki eredetileg **IV. Amenhotep** néven lépett trónra, az **Aton**-vallás bevezetésekor vette föl az **Ehnaton** nevet, amit „*Aton üdvözültje*”, „*Aton szolgálja*” vagy „*Aton megtestesülése*” értelemben fordítanak. **Ehnaton** csak az atyai tradíciót fejlesztette tovább.

Az **Aton**-kultusz gyökerei még régebbi időkre nyúlnak vissza. Sem a kép (napkorong sugárkezekkel), sem a név (**Aton**) „nem teljesen új az egyiptomi vallásban. A kezekkel ellátott napkorong egyszer **II. Amenhotep** idejében is megjelenik, s a sokkezű **Napistent** már a Középbirodalom koporsósözvegei is említik. Ugyancsak már a Középbirodalom idején is szerepel (...) az **Aton** szó is a **Nap** nevéként. Az Újbirodalom korában egyre gyakrabban tűnik fel, annak jeleként, hogy a **Nap**-vallásban átalakulási folyamat ment végbe.” (KÁKOSY 1979:135.)

Ehnaton uralkodásának 5. évében változtatta meg a nevét, ettől kezdve beszélhetünk hivatalos **Aton**-kultuszcíméről. Igenám, csak hogy minden forrás más-más időhatárok közé helyezi **III. Amenhotep** és fia uralkodási idejét, több szerzőnél az időpontok át is fedik egymást, amiből arra lehet következtet-

ni, persze a kronológia bizonytalanságai miatt csak igen óvatosan, hogy az egyiptomi gyakorlatnak megfelelően az öregező apa kijelölt utódját társuralkodónak tette meg (**III. Amenhotep** 38 évig ült a trónon). Ez az apa szerepét az **Aton**-vallás bevezetésében tovább növelte. (**III. Amenhotep**nek több amarna-kori ábrázolása is fennmaradt, melyeken a feje felett **Aton** ragyog, de eldönthetetlen, hogy ezek az élő vagy a halott királyt ábrázolják-e.)

SHIRZA KASSAM egyiptomi egyiptológusnak erről az a véleménye, hogy **Aton** isten már 1450 körül „megszületett”.

A szerző által jelzett dátum közel 50 évvel megelőzi **III. Amenhotep** trónra léptének legkorábbra datált időpontját.

Az egyistenhitnek – méghozzá a napvalláshoz kötött formában – etikai alapja is volt Egyiptomban. Az egyiptomi fel fogás ugyanis a Világtörvényt és Erkölcsöt Maat, „Az Isteni Igazságosság” személyében **Réhez**, az Amarna-korban persze **Aton**hoz kapcsolta, mint a **nap**-isten **leányát**. Ennek az erkölcsi világtörvénynek a szelleméhez kellett minden egyiptominak igazodnia. Maat megengedte a szabad választást jó és rossz között, vagyis az egyiptomi etika a fatalista görög szemléletnél emelkedettebb és fejlettebb volt.

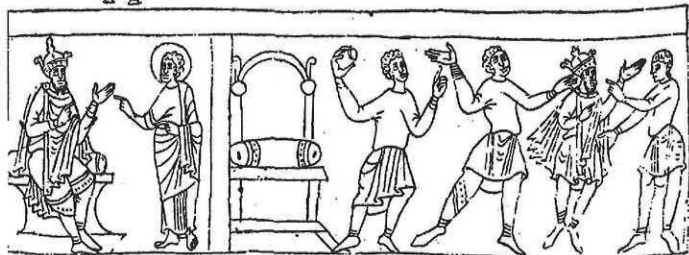
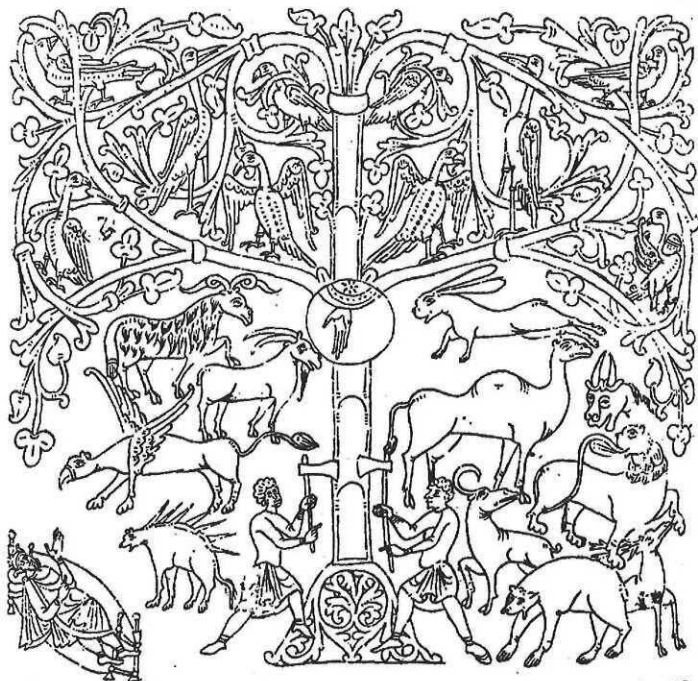
A vallási reformnak politikai előzményei is voltak. A thébai **Amon**-kultusz-központ az ókori Egyiptom „Vatikánja” volt. **Ehnaton** egyik feliratából tudjuk, hogy az **Amon**-papság hatalma elődeinek uralkodása idején félelmetessé nőtt. **Ehnaton** reformja **Amon** hatalmának visszaszorítását is célozta, hiszen templomait bezáratta, nevét kivéslette a feliratokból, és új fővárost építtetett a thébai

hatalmi központ hatósugarán kívül. Tudta, kiktől kell féltetnie reformját. Az **Aton**-vallás másfél évtizednyi egyeduralma után szinte teljesen eltűnt. Az Amarna-kor végétől meginduló **Amon**-restauráció a Ramszeszek korában teljesedett ki, a thébai papság minden korábbinál nagyobb hatalomhoz jutott; olyannyira, hogy Herihór főpap a XX. dinasztia korának a végén (Kr. e. 11. sz. eleje), a fáraói hatalomtól független teokratikus államot hozott létre Théba központtal.

A reform bukásába meghatározó módon belejátszott, hogy **Aton** tisztelete nem vált tömegvallássá; jobbra Amarna-ra és azon belül is az udvarra, az uralkodó elitre korlátozódott. Azzal, hogy a fáraó vadonatúj fővárosba költözött, valósággal elszigetelte magát és híveit az élő Egyiptomtól. (2500 év múlva ugyanígy járt Indiában egy másik álmódoszó, **Akbár** „napmogul” Fahtepur Szikrivel.)

Az **Aton**-kultusz már csak a hagyományokkal való szakítása, intellektualizmus és a populáris elemek teljes hiánya miatt sem lehetett sikeres. (Sok későbbi elitista tan ugyanezért nem tudott hódítani tömegméretekben.) **Ehnaton** halála után még néhány évig élt a kultusz **Ahet-Aton**ban, de Thébában már a fáraó életében visszatértek **Amon** tiszteletéhez. Az utókor az „*ahet-aton* ellenség”-nek még az emlékét is kitörölte. I. Széthi abüdoszi királylistáján **Ehnaton** Amenhotep néven sem szerepel.

Az **Aton**-vallás – ha az írásos emlékek keletkezési sorrendjét vesszük alapul – az első kinyilatkoztatott egyistenhit. A **napkorong** tisztelete a monoteizmus minden fontos jegyét magán viseli. Egy, kizárólagos istent ismer el. Egyik himnuszában ki is mondja: „*Ó, te egyetlen*

152. Nabukodonozor álma. A középkori Rodan-Biblia illusztrációja

Isten, aki mellett nincs más Isten!" A judaizmus és az iszlám majd ezt a credót visszshangozzák. Profétája fanatikuss volt, a vallási türelmetlenség jellemezte. Az ország összes istenének a kultuszát eltö-

153. Jin-jang

rölte, nem csak **Amonét**; templomaikat bezáratta, szobraikat ledöntette, nevüket kivakartatta. Még a halhatlan népszerű **Ozirisz**-kultuszt is betiltotta, mivel tagadta a túlvilági élet lehetőségét – ahogy sokáig a zsidók is. **Ehnaton** teljes demitizálásra törekedett. Nem tűrte a bálványozást, istenének csak egyféle, elvont, ugyanakkor – a Napról lévén szó – nagyon is valóságos ábrázolását engedte meg. „Az igaz istennek – mondta a király – nincs testi alakja”. (WEIGALL 1923:103.)

A kezekben végződő sugaras napkorong, amit legfeljebb az alján **ureusz** kígyó és a **sugárkezekben** tartott *anh-*(„élet”)-jel ékíthetett, felfogható a zsidó-keresztény istenábrázolások előképeként. 800 évvel **Ehnaton** után így írja le Ezékiel a látomásában megjelent Istent: „És látám, és ímé vala mintegy tűznek formája, derekának alakjától fogva lefelé tűz vala, és derekától fogva fölfelé vala mint a fényesség, mint az izzó ércz. És kinyújta egy kézformát...” (Ez 8,2–3.) A zsidók Isten ábrázolását azóta is legfeljebb csak **tűz** vagy **fény**, esetleg **kéz** formájában tűrik meg. És hogyan ábrázolja az Atyaistent a középkori keresztény művészet? Vagy **Krisztus** alakjában megszemélyesítve vagy **korong** alakú glória formájában, melyben **kéz** látható vagy amelyből **kéz** nyúl ki (152. rajz). A kör – sugárkezekkel vagy anélkül, de *nem* függetlenül a Nap köralakjától – mint az ég, a teljesség, állandóság, harmónia és tökély jele

valóban az egyetlen, ami méltón fejezi ki az egy, örökkévaló, mindenekfölötti Istent.

Az egyistenhit azonban egy már érintett filozófiai problémát is fölvet. Minden ősi vallás – az egyiptomi is – a tapasztalatnak megfelelően dialektikus, és szembenálló princípiumok, legalább a férfi- és a női elv dualizmusára alapítja tanításait. (Legelvontabban ezt a **Tao körbe foglalt** jang-jin kettőse fejezi ki. 153. rajz.) A zsidók őszövségi Istene egyik nevében – **Elóhim** – és a teremtés aktusában még kifejezi a kettősséget és a kétneműséget: „Teremté tehát Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt: férfiuvá és asszonyná teremté őket.” (Ter 1,27.) A középkori zsidó misztikusok a teremtéstörténethez fűzött kommentárjaik tanúsága szerint **Jahvét** tekintették az Isten „atyai”, **Elóhimot** pedig „anyai” felének (Zohar 19b–20a, 22a–23b).

Ehnaton hasonló választ adott e kérdésre. **Atont** ugyanis hímnős istenként szólította meg: „Te vagy anyja és atyja annak, amit megalkottál.” Egy feltevés szerint a „király egyik meztelen szobrát, melyen a készítő nem dolgozta ki a nemi szervet, joggal hozták a teremtő istenek androgin jellegével kapcsolatba.” (KAKOSY 1979: 141.) Nemcsak a férfi nemi szerv hiánya, hanem az **Ehnaton**-képmások hangsúlyozott nőiessége is jelzi ezt.

A monoteista vallások követői nem igazán tudnak megenni isten földi inkarnációja (antropomorf ábrázolása), vagy ennek híján legalább az alapító istenítése nélkül. A zsidóknak szüksége volt (van) arra, hogy higgyenek a Messiás eljövételében. A keresztények számára Isten Fia el is jött, **Jézus Krisztus** személyében. Mohamed arcát, mintha

isten volna, tilos ábrázolni az iszlám művészetben. A **Buddhát** – mivel a buddhizmus igazából isten nélküli „vallás” – isten helyett imádják követői. **Ehnaton Aton** földi megtestesülésének, „élő képmásának” önmagát tette meg. Ez volt az egyiptomi gyakorlat az óbirodalmi idők óta: a fáraó a **Nap**, azaz Isten **fia**, inkarnációja. Egy alulról megingathatatlan teokratikus államban a reinkarnálódott isten csak az uralkodó lehetett, aki egy személyben főpap is volt. **Krisztus** megtestesülésének idejéig nem sokat változott a világ. Mint Messiásnak dávidi sarjént még neki is királyi családba kellett beleszületnie.

Ehnaton nemcsak király, vallásalapító, hanem költő is volt. *Naphimnusza* második utóda, Ay sírjában maradt fenn. Egyik szakasza meglepő módon a *Bibliában* a 104. – a *Septuaginta* számozása szerint a 103. zsoltárban bukkan fel.

A hasonlóság valóban meglepő:

Ehnaton Naphimnusza

*„Sötéttségben hever a világ
mintha halott lenne;
minden oroszlán előjön
barlangjából (...).*

*De ha feljön a Nap (...),
lefeksznek odvaikba.
És megy az ember dolgára,
mezei szerszámaihoz,
míg este lesz (...).*

*A hajók ár ellen és árral
úsznak (...). A halak Eléd
ugrálnak, a Te sugaraid
a tenger mélyére hatolnak.
A világ a Te kezében van,
ahogyan megalkottad (...).*

*Akkor élnek, ha Te feljössz,
ha lenyugszol, meghalnak (...).*

*Milyen sokfélék a Te műveid!
Te alkottad tetszésed szerint
a földet,
az embert, minden állatot.”*

104. zsoltár

*„Szerzett setétséget,
hogy éjszaka legyen,
a melyben szétjárjanak a
mezőnek összes vadai;
Az oroszlánkölykök, (...)
Ha felkél a nap, elrejtőznek
és hajlékaiban heverésznek;
Az ember munkájára megy ki,
és az ő dolgára
mind estvéig. (...)
Amott gályák járnak s
czethal, a melyet azért
formáltál, hogy játszadozzék
benné.*

*Mindazok te reád néznek,
hogy megadjad eledelüket
alkalmas időben. (...)
Elfordítod orczádat, megháborodnak;
elveszed a lelköket, kimulnak és
porrá lesznek újra.*

*Mily számtalanok a te műveid,
Uram! Mindazokat bölcsen alkottad meg,
és betelt
a föld a te gazdagsággal.”*

(PONORI THEWREWK 1993: 66.)

Az Aton-vallás és a zsidó monoteizmus

Hogy van köztük összefüggés, az kétségtelen; a vita nem is ezen folyik, hanem azon: Isten elsőként kinek nyilatkozott meg, **Ehnaton**nak vagy az ő választott népének?

A Szentírás és a tények.

A nyugatsémi népeket harmad annyi távolság választja el az alsó-egyiptomi deltavidéktől, mint a Tigris és az Eufrátesz partjain kialakult nagy rokon birodalmaktól. Az út is járhatóbb, Egyiptom a Szentföldről a tengeren is, és a tenger mentén haladva is megközelíthető. Kánaán és Egyiptom között ókori történelmük során a kapcsolat végig folyamatos volt, és a terület a Kr. e. 2. évezredben többnyire az egyiptomi hadsereg ellenőrzése alatt állt.

Az első Bibliában említett találkozás a két nép között: *a vándorló Ábrahám ősatya elhagyja Mezopotámiát – újabb olvasat szerint Észak-Szíriát –, előbb Kánaánba, majd „éhség miatt” Egyiptomba költözik* (Ter 12). A szentíráskutatók ezt az epizódot az egyiptomi hükszosz uralommal hozzák kapcsolatba.

A második átmeneti kor (Kr. e. kb. 1785–1552) első felében jelennek meg Egyiptom északkeleti határain azok a hódítók, akiket az egyiptomiak *hekauhasz*utnak (hükszoszoknak), magyarul a „puszták fejedelmei”-nek neveztek. Nómád pásztorkirályok voltak és sémiták, mint Ábrahám. Harmadik fáraójuk Ábrahám unokájának a nevével rokon Jakobher nevet viselte (l. még a későbbi Jakbemu, Jakbaal királyneveket). Több

mint 100 évig uralkodtak Egyiptomon és Szíria–Palesztinán (1652–1544 között).

A második fontos epizód: *Józsefet eladják fivéreai Egyiptomban, magas méltóságra emelkedik. A fivérek „éhség miatt” Egyiptomba jönnek gabonát vásárolni. József miután atyját is magához hívja egész házanépével, a fáraó jóváhagyásával földet ad nekik a deltavidéken* (Ter 37; 39–47).

Ezt az epizódot egyesek szintén a hükszosz korbba helyezik, mondván: egy hükszosz király maga is sémita lévén, nyilván szívesen állított szolgálatába más sémitákat, és fogadott be az országra rokon törzseket. (Vö. azzal a bibliai utalással, miszerint a fáraó „ismerte vala” Józsefet. Kiv 1,8.) Ennek ellentmond, hogy egyes bibliai helyek viszont József fáraóját „antiszemita” egyiptomiként említik (Ter 43,32; 46,34). Mások arra való hivatkozással, hogy az igaz Istent **Ehnaton**nal csak József ismertethette meg, az Amarna-korbba helyezik a történetet. (Az újabb felfedezések fényében tehetnék éppen **III. Amenhotep**, vagy elődje, IV. Thotmesz idejére is.)

Akárhogy is, figyelemre méltó, hogy a hükszoszokat kiűző fáraó Jahmesznek nevezte magát (uralk. Kr. e. 1552–1527 k.), és körülötte megszorodnak a Jah istennévből képzett nevek (Jahhotep királynéé, aki a fáraó nagypapjának a felesége volt, Jahmesz kormányzóé, Jahmesz-Nofertarié, aki a következő fáraónak, I. Amenhotepnek volt az anyja. Az egyiptomi Jah, a Hold mint különálló istenség amúgy elvértve tűnik csak fel. A név hímnemű; ez – amennyiben Jahnak és **Jahvé**nek van egymáshoz köze – a **Jahve**-kultusz kialakulását tekintve sem lényegtelen, hiszen sokan vélekednek

ügy, hogy a zsidók ősvallása holdtisztelet lehetett.)

A harmadik és legfontosabb epizód a kivonulás története (Kiv.). Bár nem vehetjük komolyan, hogy a zsidók százezrei hagyták el Egyiptomot – ha így lett volna, az eseménynek az egykorú egyiptomi följegyzésekben is nyoma lenne, márpedig nincs –, az aligha vonható kétségbe, hogy éltek zsidók Egyiptom északkeleti részén, akiket II. Ramszesz idejében állami robotra köteleztek, és akik ezért vagy más okból, valószínűleg utóda, Merneptah fáraó uralkodásának első éveiben, tehát egy évszázaddal **Ehnaton** halála után tömegesen hagyták el az országot.

A fentiekből a *Szentírás* és a történeti források egyeztetésével sem adódik egyértelmű következtetés. Két uralkodó nézet van. Az egyik nézet szerint az ősatyák vallása és **Mózesé** egy és ugyanaz a vallás, és azt vallja, hogy az Egyiptomba vándorló zsidók ismertették meg **Ehnaton** az egyistenhittel. A másik nézet képviselői az ősatyák vallása és a **Mózes**-hit közötti folytonosságot elismerik ugyan, de azonosságukat kétségbe vonják. **Mózes**et tekintik a judaizmus megalkotójának, és feltételezik, hogy a zsidó egyistenhit kialakulásában az **ehnatoni** reformnak és előzményeinek szerepe volt.

Előbb szóljunk az ősatyák vallásával kapcsolatos kételyekről. A *Teremtés könyvében* (mely végleges formáját persze csak sok száz évvel később nyeri el) a **Jahve** és az **Elóhim** istennév felváltva szerepel. A jahvista elbeszéléság szerint a páttriárkák istene **Jahve**. Őt tisztelte a teremtés hajnalától az egész emberiség (Ter 4,26), ő hívta ki Ábrahámot Hárán-

ból (Ter 12,1), ő teszi próbára Mórija hegyén (Ter 22,14). Másutt viszont maga az Úr jelenti ki: „*Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak úgy jelentem meg mint mindenható Isten, de az én Jehova nevemen nem voltam előttük ismeretes.*” (Kiv 6,2–3.)

Az előhista és a papi elbeszéléság kerüli a név használatát, és az ősatyák istenét vagy egyszerűen Istennek nevezi (**Elóhim**), vagy valamilyen díszítő jelzővel tiszteli meg. Ilyen például az **El Sad-dáj** név („Magasságos Hegy”, amit „Mindenháti Isten”-nek fordítanak: Ter 17,1.). Fogadjuk el, hogy a különböző neveken már a páttriárkák is egy istent szólítottak, de a szentírási szövegek nem egyértelműek abban a tekintetben, még **Mózes**, sőt a bírák és a királyok idejére vonatkozóan sem, hogy rajta kívül nincsenek más istenek. Még a Tízparancsok lat sem szól egyértelműen: „*Ne legyenek néked idegen isteneid én előttem.*” (Kiv 20,3.) Aminek az értelme ez is lehet: más népek isteneit ne helyezd rangban eléim (vagy: szentélyembe).

Az ősatyák istene eredetileg törzsi istenség volt, vallásuk pedig nem monoteizmus, inkább csak monolátria (gör. *monosz*, „egy”; *látreia*, „tisztelet”), mely saját istenén kívül a többi nép istenét is létezőnek tekinti (csak alábbvalónak és legyőzendőnek). Ha pedig abból indulunk ki, hogy **Él** volt a nyugatsémi pantheonok főistene, akkor a zsidók ősei is csak bálványimádók voltak, amire a *Szentírás* is utal az atyák mezopotámiai és egyiptomi isteneit emlegetve (Józ 24,14). „*Csak sejtethetjük, hogy milyen isteneket imádtak – bár az uri, háráni hagyomány (... mindkét helyen holdkultusz volt) és egyes személynevek alapján mint 'Taré', 'Lában' stb. feltételezhetjük, hogy Ábrahám*

családja valaha Szín imádó volt.” (BRIGHT 1983: 103. Emlékeztetőül: Szín a mezopotámiai holdistenség sémi neve volt.)

Más szerzők nyomán viszont arra következtethetünk, hogy az *Ószövetség* Istene eredetileg napisten volt.

„A teremtés harmadik napján Isten fő arkangyala, egy Lucifer nevű kerub, a 'hajnal fia' ('Hélél ben Sáhár') az Édenben járkált csillogó ékszerekkel felékesítve, (...) Lucifer, akit Isten minden népek őrzőjévé tett meg, egy ideig szerényen viselkedett, de hamarosan eluralkodott rajta a gőg: 'Felszállok a felhők és a csillagok fölé – mondotta –, trónusra ülök a Cefónon, a Gyülekezet Hegyén, és egyenlő leszek Istennel.' Amikor Isten látta Lucifer nagyravágását, az Édenből alávetette őt a földre, onnan pedig a Seolba.” Ehhez a héber mítoszhoz a közreadó szerzőpáros a következő kommentárt fűzi: „Hélél ben Sáhár eredetileg a Venus bolygó volt, az utolsó büszke csillag amely még dacolni próbál a napkeltével.” (GRAVES-PATAI 1969: 47–48.) Ebben az állításban értelemszerűen benne foglaltatik, hogy miként a lázadó angyal a Vénuszt, Isten a Napot „személyesítette meg” eredetileg.

Nem tagadva, hogy a monolátria idővel igazi egyistenhitté vált, jól érzékelhető a különbség, ahogyan Ábrahám, és több mint 1000 évvel később Ezékiel imádta Istent. Ábrahám magas halmokon kis híján embert áldozott az Úrnak, akit pogány módra fákbán tisztelt (Ter 12,6; 18,1; 21,33; 22,14). Mózesnek is fában – „égő csipkebokorban” – nyilatkozik meg Isten (Kiv 3,2), Dávidnak is (2Sám 5,24), sőt még az Ezékielnél 100 évvel később élt Zakariás prófétának is (Zak 1,8skk). Ezékiel Istenének a szemében azonban a hegyeken, fák közt vég-

zett kultusz már bálványimádásnak tekinthető cselekedet (Ez 6,13), miközben ez az Isten maga ismeri el, mit változott tisztelete az időben: „... én is adtam nékik nem jó parancsolatokat, s törvényeket, a melyek által ne éljenek. S megfertéztetem őket ajándékaikkal, mikor tűzön vittek át minden elsőszülöttet, hogy elpusztítsam őket, hogy megtudják, hogy én vagyok az Úr.” (Ez 20,25–26.) A Szentírás a tanú rá, hogy a zsidók igaz próféták és kegyes királyok minden igyekezete ellenére még a babiloni fogság idején is a legkülönbébb pogány kultuszoknak hódoltak, az emberáldozattól sem riadtak vissza, és a bálványimádással a jeruzsálemi Szentélyt is beszennyezték (Jer 7,31; Ez 8,7skk).

Összegezve a mondottakat, „teológiailag helytálló lehet, de történetileg nem egészen pontos, ha azt mondjuk, hogy az ősatyák Istene *Jahve* volt. A *Jahve* tisztelet Mózesrel kezdődött, amint a Biblia ezt félreérthetetlenül mondja (Ex 6,2skk), s amint a források egyezően tanúsítják. Bárhonnan is ered a *Jahve* tisztelet, ennek nyomát Mózes kora előtt mind ez ideig nem találták.” (BRIGHT 1983: 100.) Bizonyosság erre a Szentírásból, hogy a *Mózes* előtti teophor („istenhordozó”) héber nevek kizárólag az Él nevet tartalmazzák (Mikhaél, Eliézer, Izráel stb.). Az első személy, akinek a nevében feltűnik a *Jah(ve)* istennév, Józsué (Jehesua); ő utána egyre gyakrabban találkozunk vele.

Az ősatyák pogány tradíciókat követő, soknevű istennek tisztelete és a *mózesi* törvények vasszigora között kiáltó az ellentét. *Jahve* nem csak kizárólagos istennek tekinti magát, akinek egy neve van, tisztelni is csak egy helyen, egyféleképpen lehet, és teokratikus államformát ír elő népének.

Ha tehát úgy vetődik föl a kérdés, hogy az Egyiptomba költöző pátriárkák hite adhatott-e impulzust a rövid életű, ám annál szigorúbb amarnai monoteizmusnak, *nem* a logikus válasz. Arra nézve viszont, hogy meríthetett-e **Mózes** ihletet **Ehnaton** fanatikusan egyistenhitéből, bizonyos megszorításokkal igent mondanék.

Az első, ezzel kapcsolatban fölmerülő kérdés kronológiai. Az **Aton**-vallásnak kis idővel a fáraó halála után nyoma sem marad. A *Biblia* szerint **Mózes** 80 éves, amikor kivezeti népét Egyiptomból, amit aligha vehetünk komolyan, mindenesetre már túluthatott ekkor élete derekán. Ha az összes forgalomban lévő időrendi táblázatot figyelembe vesszük, akkor **Mózes** születését tehetnők **Ehnaton** korára (vagyis a gyermek **Mózes** **Ehnaton** valamelyik leánya is megtalálhatta a sok közül), de tehetnők 80 évvel későbbre is.

Ahogy **Mózes** az **Aton**-vallással megismerkedhetett – mint „egyiptomi hercegnek” erre bizonyára módja volt Junu-Héliupolisz papi iskoláiban, ahonét néhány nemzedékkal azelőtt az **Aton**-ról szóló tanítás kiindult –, már jobbra csak emlék lehetett az államvallássá nőtt **Amon**-kultusz árnyékában. Ha a monolátriában nevelkedett (?) **Mózes**-nek meg is ragadta a képzeletét, már nem tudta elválasztani a hivatalos egyiptomi vallás külsőségeitől, és az egyisten homályos eszméjét az általa jól ismert egyiptomi rituáléba öltöztette. Az őszövegiségi templomi kultusz egyiptomi jellegzetességei mindenesetre erre engednek következtetni, akkor is, ha a liturgia minden részletre kiterjedő leírása aligha tulajdonítható neki.

Jahve és Mózes

A **jahveizmus** egyiptomi eredetét firatató írások **Mózes** alakját állítják az előtérbe. Rendszerint nevének magyarázatával kezdik. Ma már kevesen vitatják, hogy a név az egyiptomi *messu, mose*, „született”, „gyermek” szó tulajdonnévi változata, mely „-fi” értelemben fordul elő rendszeren nevek utótagjaként (pl. a Thotmesz, Ramszesz, Ptahmesz, Jahmesz fáraónevekben; e nevek előtagja láthatóan istennév). A Mose, Mósze alak önállóan is előfordul; szokatlan ugyan a fáraó leányának fogadott fia, egy herceg esetében, de nem az, ha mitikus hősről van szó (**Mózes** élettörténete telistele van heroikus, naphéroszi motívumokkal). Még kevésbé az, bár ez már talán túl merész következtetés, ha egy olyan vallásalapító veszi föl, akinek Istene kimondhatatlan nevet visel. (Ha kimondhatta volna, Jahmesznek hangzott volna egyiptomiul.) **Mózes** – ez naphéroszi életsorsából is következik – „Isten fia” volt. Egyiptomi felfogás szerint úgy, ahogy **Hórusz** is, a fáraók is „istenfiak” voltak, judaista felfogás szerint pedig úgy, ahogy a Messiás, a Szabadító Isten fia (Ézs 9,6; Zak 6,12; Zsolt 2,7). A Messiásban a zsidók kimondva-kimondatlanul **Illés** és **Dávid** mellett **Mózes** reinkarnációját (a *messut*) látják. **FREUD** és mások **Mózes**t és **Jézus**t egymás mellé sorolják, s az előbbit is megteszik meghaló és feltámadó istennek.

Mózes gyermekségének mitologikus eleme – a vízre kitevés papiruszládikában (Kiv 2,1–6) – bár más ókori történelmi alak élettörténetébe is beillesztették (például az akkád Sarukkín, Szargon királyéba), tipikusan napmítoszi motívum. (L. **Perszeusz** vagy **Hórusz** születéstör-

ténetét. E mitologikus elemeket épp azért szőtték jeles személyiségek életrajzába, hogy égi származásukat, istenfiúságukat, „földi Nap”-ként való megtestesülésüket sugallják velük.)

Perszeusz mítosza jobban emlékeztet **Mózes**séra, **Hórusz**é viszont földrajzilag esik közelebb. Az elbeszélés szerint **Ízisz**, miután **héja**-alakban megfogamzik a **halott Ozirisztől**, **Széth** elől egy **papirusz-sajkán** a **delta ingoványai**ba menekül. Ott ad **Hórusznak** életet. Az egyiptomi túlvilághit meghatározó eleme, hogy a **lenyugodott Nap** bárkán **hajózik** az égi **Níluson** az éjszakában, a **halott Ozirisz** ládában **sodródik** a „**túlso partra**”. E jelképrendszeren belül az újjászületett **napgyermek** értelemszerűen vízen ringó sajkán, vagy ládikában tér vissza. Ez az elképzelés nemcsak a **mózesi** gyermek-ségtörténet, hanem már a vízözön-elbeszélés keretében is megjelenik a **Bibliában**, és a kultusz legfontosabb tárgyi kellékében ölt testet: a frigládában.

Az ifjú **Mózes** életének első egyiptomi időszaka váratlanul ér véget. Megöl egy egyiptomit, ezért menekülnie kell. **Midjánba** fut, ahol egy kútnál találkozik **Midján papi** fejedelmének 7 leányával, akiket támadóiktól megment. Egyiküket, **Cippórát** feleségül veszi, s így egyiptomi hercegből **pásztorkirályfi** lesz.

A találkozás a kútnál, házasság a 7 leány egyikével, akinek a neve „**Madarat**” jelent, szintén ősi és elterjedt mese-motívum és kapcsolatba hozható a **Tejúton** repülő madár-naphérosz regéjével. (L. a **Hattyúnő** című mesétípus keretében, valamint a **lúdról** írtakat.)

Mózes elhívása Egyiptomon kívül, **Midjánban** történt meg (Kiv 3,2skk). Egy **Biblián** alapuló vélemény szerint

Mózest apósa, **Jethro**, a **Szinaj-hegyi** isten, **Jahve** főpapjaként avatja be a rítusokba, és tanítja meg **Jahve** törvényeire. (Kiv 18, 10 skk. E vélemény szerint **Jahve** a **Szinaj-félsziget** arab törzseinek volt a közös főistene.) Ebből két következtetést szoktak levonni:

1. A **Jahve**-vallás bevezetésével **Mózes** és hívei (a **léviták**) szembekerülnek az atyák **Él**-vallásának követőivel. És noha a későbbi iratok szerzői meg a judaista bölcsek mindent megtesznek, hogy **Élt** és **Jahvét** egy istennek tüntessék fel (mint ahogy idővel az is lett), a kivonulás elbeszélése, **Izrael** és **Júda** neve és későbbi története e szembenállás tanújelével van tele. Ebben a konfliktusban, mondhatni, a kánaáni és az egyiptomi istenfelfogás ütközik meg.

2. Mivel a **Jahvé**val való találkozás Egyiptomon kívül esett meg, a **jahveizmus** esetében nem beszélhetünk az egyiptomi monoteizmus egyszerű átvételéről. (Erre vall egyebek mellett, hogy a civilizált egyiptomi kultuszokhoz képest **Jahvé** éppoly barbár és véres, amilyen a kánaánita **Élé**, **Baalé** és a többi helybeli istenségé.)

Nagy kérdés továbbá, hogy nyelvileg megfeleltethető-e az egyiptomi **Jah** név a sémi **Jahvé**nek vagy a rekonstruált arab **Já-huvá** istennévnek, amelyen a feltevések szerint **Jethro** szólongatta Istent. Nyelvi akadály a feltevésnek; az egyiptomi nyelv a **hamita-sémita** (afroázsiai) nyelvcsaládba tartozik. Mondhatjuk-e, hogy a nevet egyik a másiktól kölcsönözte?

Ilyen alapon nem vethető el teljesen **Freud** szellemes feltevése sem, mely szerint az **Adonáj** megszólítás – ezt olvassák fennhangon a zsidók az írott, de ki-

mondhatatlan JHVH helyett –, az **Aton** névvel közös eredetű lehet. „A zsidó hitvallás, mint ismeretes, így hangzik: SömA Jiszroél, Adonáj Elohénu, Adonáj Echod. Ha az egyiptomi **Aton** (vagy **Átum**) név nemcsak véletlenül hasonlít hangzásában a héber Adonáj és a szíriai Adónisz istennevekhez, hanem ősidőktől való nyelvi és értelmi közösség folytán, akkor ezt a héber mondatot így fordíthatnók: Halljad Izrael, a mi Istenünk, **Áton**, egyetlenegy. (...) Weigall szerint: **Átum** isten, aki **Rét** mint a lenyugvó napot nevezte meg, talán azonos eredetű az Észak-Szíriában általánosan tisztelt **Átonal**...” (FREUD 1987:40–41.)

Van más egyezés is az **Aton**-vallás és a **jahveizmus** között, nemcsak az isten kizárólagossága és megszólításának hasonlósága. Ilyen például **Aton** és **Jahve** hímnössége vagy nemnélkülisége. SZONDI LIPÓT MARTIN BUBERT idézi ez ügyben: „A nemileg meghatározott Isten, mint Baál-Peór – tökéletlen, még kiegészítendő, az nem lehet az egy Isten.” (SZONDI 1987: 343.) Ilyen a túlvilághit már említett hiánya mindkét vallásban, és ilyen elitista jellegük. A fogságig csak a próféták szűk körre volt következetesen egyistenhívő (a judaizmus ma sem térítő vallás, szigorúsága ma már a „kiválasztottak” többségére is nyomasztóan hat).

Mindemellett a Szinaj-hegyi, füstben, felhőben, tűzben, villámlásban és mennydörgésben megjelenő **Jahve** jobban hasonlít Él Saddajra, **Baál Hadad**-ra, **Zeusz**ra és Iuppiterre, mint Egyiptom akármelyik főistenére. Egyiptomban nemhogy viharok nincsenek, de nincsenek vulkánok sem, márpedig sokak szerint a kivonulás Istenének megnyilvánulásai vulkánikus tevékenységet jelképeznek. (A Szinaj-félszigeten nem

voltak tűzhányók, Midján szívében viszont igen.)

A Szinaj-hegyen kapott törvénytáblák – feltevésem szerint **Elóhim** képmásai – elvontságukban megfelelnek ugyan az **atoni** korongnak, de ázsiai ihletésűek.

154.
Tukulti-
Ninurta
oltára. Kr. e.
13. század.
Berlin,
Állami
Múzeum

Fennmaradt egy asszír oltár, amelynek domborműve oltárra helyezett, és a törvénytáblákra emlékeztető sztléket ábrázol (154. rajz). A mai Izrael területén is találunk olyan faragatlan kánaánita istenképmásokat, naposzlopokat vagy emlékköveket, amelyekből **Stonehenge**-re emlékeztető **kőköröket** formáltak. Ilyen **kőkört** állíttatott **Mózes** a Szinaj-hegy lábánál (Kiv 24,4), **Józsué** pedig **Gilgálban** a **Jordánon** való átkelés öröme (Józs 4,20).

Mózes későbbi csodatételei, amelyeket **Jahve** segedelmével hajt végre, csillag- és napistenekhez illenek, illetve egy olyan „Fiú”-hoz, akinek égi Atyja az egyiptomi **Amon-Ré**hez vagy a védikus Apám-Napáthoz hasonlóan egyszerre volt **tűz- és víz-, nap- és holdisten**. A száraz lábbal átkelés a tengeren (vö. **Jézus** hasonló csodájával) a vízből kiemelkedő nap-, hold- és csillagistenek sajátja. A sziklából fakasztott víz csodájának iráni párhuzamát ismerjük. A Síríust megszemélyesítő **Tstrija** istenhez fűződik; Irán-

ban a száraz évszak végét éppúgy a Sirus heliakus fölkelte jelezte, mint Egyiptomban.

E mítoszok Tejúttal szomszédos csillagképek és a Nap speciális konstellációiról mesélnek. Említett csodái révén **Mózes** mint az égi Egyenlítő vizében gázoló Orion naphérosz jelenik meg. *Pálcájával fakaszt vizet, és a tengert is a pálcával megütve választja ketté.* Az európai, s azon belül a magyar néphagyományban az Orion övét nevezik „**pálcának**”. Ebben az összefüggésben a Vörös-tenger az ég tengere, a keletkező „gyalogút” pedig a Tejút, amelyen az „Odaát”-ra igyekvő naphérosz (Orion) jár. (Vö. a *Vásfejű farkas* típusú mesék hasonló mozzanatával.)

Miért épp Orion (csillagkép és naphérosz) lett a víz mitikus adományozója? Alighanem azért, mert elterjedt képzet szerint a nagy földi folyamok, a Nílus, a Gangesz, az Ob és a többi amelyeknek partján civilizációt, kultúrát teremtett az ember, az égben erednek; más szóval a vizüket az égi Nílus (Gangesz, Ob) vagyis a Tejút táplálja. Az Orion pedig ott „áll” a vizek találkozásánál, ott ahol a Tejút érintkezik a látóhatárral. Az ő dolga tehát, hogy az égi zsilipeket nyissa, zárja. Ugyanezen okból válhatott belőle egy másik szűzsében a Napot az égi gázlón átszállító „csillagos révész”.

Ami **Jahve** tüzes-vizes természetét illeti, a *Szentírás* erre nézve számtalan példával szolgál. *Tűzben és villámlásban jelenik meg az égő csipkebokorban* (Kiv 3,2), *a Szinaj-hegyen* (Kiv 19,18), *a szent hajlékon* (Kiv 40,38), *tűzszólp képében vezeti népét a pusztában* (Szám 9,15), *tűz képében emészt meg az égőáldozatot, és a néki „idegen tűzzel” kedveskedőket* (1 Kir 18,38; Lév 10,2), *tüzes szekéren ragadja az égbe*

Illést (2Kir 2,11), *tüzes parázssal érintve meg Ézsaiás ajkát, s avatja igazmondó prófétává* (Ézs 6,7).

Ezékiel így írja le: „*És látám ízzó ércz-ként ragyogni, a melyet mintha tűz vett volna körül (...). És fényesség vala körülötte, mint a milyen a szivárvány, mely a felhőben szokott lenni esős időben...*” (Éz 1,26 skk). Fontos az eső említése, hiszen **Jahve** az égi és a földi vizek elválasztója, mennydörgő, villámló Úr, akárcsak **Él-Elóhim**. A tengerek és a folyók árapályát ő szabályozza, „*nyíllást hasít a záporosdőknek*” (Jób 38,8 skk; Zsolt 18; 33,7; 89,10; 104,10 skk), *királyként trónol az özönvíz felett* (Zsolt 29,10), *és a vízen jár* (Jób 9,8), mint **Jézus** az újszövetségi elbeszélésben.

Mindez arra vall, hogy **Jahve** „fiatal istenként” éppúgy (szoláris) fiúistenség lehetett, mint a görög **Zeusz** vagy a babiloni **Marduk**, atyja pedig bizonyára **Él** volt, a kánaánita atyaisten. Ezt látszik igazolni, hogy „*egy ugarity szövegben Él, a főisten kijelenti: 'a fiam neve Jau', és ezt a Jaut kapcsolatba hozták Jahvéval*”. (BERMANT-WEITZMAN 1979: 180.)

Az égi Atya és a földre szálló Fiú uralomváltásában az egymásra következő földi uralkodók hatalomcseréje tükröződik, ezért minden mitológikus vallásban találkozunk hasonló elképzeléssel. Ehhez képest lényegi változás a mono-teizmus térnyerésével következik csak be. Mivel Jahvénak mint egyetlen istennek nem lehetett atyja, **Él**lel való viszonyát (vagyis az előhisták és a jahvisták viszályát) csak kétféleképpen lehetett rendezni. Vagy összeolvasztják őket, vagy egyikőjüket nem létezőnek tekintik. A megoldás ismert, **Elóhim** és **Jahve** eggyé lett.

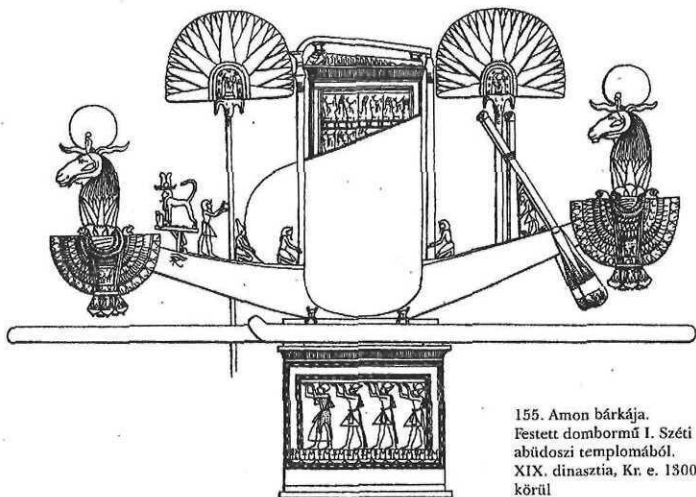
Mint kereszténynek, Él fenti kijelentése eszembe juttatja, amit az *Atya, akit Jézus a keresztfán Élinek szólít* (Mt 27,46), mond Jézusról: „Ez amaz én szerelmes fi-am...” (Mt 3,17). Jézus (Jehesua) neve szó szerint azt jelenti, hogy „*Jahve, a szabadtő*”. A következtetést az olvasóra bízom.

A kultusz

Az ószövetségi kultikus előírásoknak több olyan eleme van, ami éppúgy vagy inkább tekinthető egyiptominak, mint ázsiaiak: a körülmetélés, tartózkodás a serteshústól, a szent hajlék beosztása, a számmisztika, a csillagok, a Nap és a Hold minden prófétai tiltakozás ellenére kiírhatalannak látszó tisztelete; fétisek, mint a rézkígyó, amit midjanita „totemnek” tartanak (Midján az ókorban rézbányáról volt híres, ezek föld-

jéből került elő „rézkígyó”); mitológiai lények, mint a kerubok, melyek nevük után ítélve asszír-babiloni kölcsönzések, a Palesztinából előkerült ábrázolásaik alapján viszont jobban hasonlítanak az egyiptomi szárnyas védőistennőkre és szfinxekre.

A **Jahve-kultusz** és a régi Él-vallás szembenállásának, az egyiptomi és a nyugat-ázsiai gondolkodásmód különbözőségének kifejező bibliai példája az **aranyborjú-epizód**. Amikor Mózes fenn tartózkodik a hegyen, hogy a Törvényt átvegye, az alatt várakozó nép ráveszi Áront, hogy készítsen neki istent. Áron egy **aranyborjút** csinál, melyet a nép e szavakkal imád: „ez a te istened Izráel, aki felhozott Egyiptom országából. Midőn Áron ezt látta, oltárt épített előtte és kihirdette Áron és szólott: holnap ünnep lesz az Örökkévalónak.” (Kiv

155. Amon bárkaja.
Festett dombormű I. Széti
abüdoszi templomából.
XIX. dinasztia, Kr. e. 1300
körül

32,4–5.) A héberből fordított szövegből világosan kitetszik, hogy az **aranyborjút** a nép és Áron az egy Istennel, Élel azonosítja. Ez az elbeszélés az ország kettészakadása utáni időkből való betoldás, és tulajdonképpen a zsidók ősi hagyományait támadja.

Amikor az ország Salamon halála után kettészakadt, az északi ország, Izráel első királya, Jeroboám (Kr. e. 931–910) Bétel és Dán szentélyében egy-egy **aranyborjút** állított fel vagy azért, mert népének az ellenségeskedések miatt nem állt módjában a déli ország, Júda területére eső jeruzsálemi szentélyt látogatni, vagy véltkedésből, hogy alattvalóit az ottani (jahveista) kultusztól elvonja (1Kir 12,25 skk). Van, aki szerint az **aranyborjakat** eredetileg valóban Isten képmásának tekintették, ezt tanúsítaná a fentebb idézett formula, amelyet Jeroboám is megismételt, amikor a bálványok elkészülnek. Hitelesebb magyarázat szerint azonban ez az állítás a Júda-beli jahveista szerző ellenséges túlzása; az **aranyborjak** a rajtuk álló, láthatatlan Isten talapzatául, trónusául szolgáltak, amint a négy „*lelkes állat*” is talapzatul szolgál Isten kerekeken gördülő trónusához Ezékiel látomásában, megfelelően az előázsiai elképzeléseknek. A hettita, szíriai és mezopotámiai istenek szobrai is állatokon álltak. Mondhatjuk tehát, hogy az **aranyborjúb**an a nép és Áron az atyák Istenének (eredetileg a **bika**-Élnek!) régi, kánaánita rítus szerinti talapzatát, hordszékét látta. És ekkor lejön Mózes a hegyről az új parancsolattal, mely Isten (Jahve) talapzatául, hordszékéül egyiptomi mintára készített hordozható ládát ír elő. És valóban ez is lesz, egészen az ország kettészakadásáig Isten egyetlen tartózkodási helye (Kiv 40,20–

21; 34–38; Szám 9,15; 1Kir 8,10). Mindezenre az ekkor felállított **aranyborjak** a hagyomány erejét bizonyítják.

Mi az egyiptomi a frigylárában? Egyiptomban, lévén a Nílus az ország főközlekedési útvonala, mindent, amit lehetett, a folyón szállítottak. A halott koporsóládája is **bárkán** kelt át a Níluson végső nyughelyére, a nyugati partra. A *Nap bárkán*, a halott *Ozirisz lárában* hajózik a túlvilági Níluson az egyiptomiak hite szerint. **Amon** kultuszában ennek a képzetkörnek a részeként kapott központi szerepet a **bárka** mint az istenképmás szállító eszköze attól kezdve, hogy **Amon** kosfejű alakjában Rével, illetőleg a túlvilágon **hajózó kosfejű Atum** napistennel egyesült. **Amon bárkája** a tempelomi „Szentek szentjében” állt egy oltárszerű talapzaton, rudakra felfüggesztve. Ezeknél fogva emelték vállukra a papok, amikor elindultak vele körmenetre. Vagy amikor a kiáradó Nílus a hátára emelte. A karnaki templomban ma is látható az egykori áradások vízszintjének a nyoma az oszlopokon és falakon, jó néhány méterrel a padlószint felett. Vagyis a szállítóeszköz **bárka**formájának gyakorlati oka is volt.

A **bárkán** állott a *naosz*, az istenszobrot tartalmazó szekrény, láda, amit lepellet takartak le, hogy illetéktelen személy még csak véletlenül se pillanthassa meg, mit rejt a belseje. Az ábrázolások tanúsága szerint a naosz előtt és mögött szárnyas óvístenségek szobrai álltak és térdepeltek. Az **istenbárka** előtt áldozatot csak **Amon** legfőbb papja, többnyire maga a fáraó mutathatott be. Ez a leírás minden tekintetben illik a frigylárára, kivéve a **hajótestet**, aminek elmaradása teljesen érthető azok után, hogy **Mózes**

a víztelen pusztába költözött népével (Kiv 25,10–22; 37,1–9; 40,20–21; Lév 16,2–17; Szám 4,5–6; 10,21; 33; 155. rajz).

Mindez persze nem bizonyítja, hogy a zsidó monoteizmus az egyiptomi napvallásból nőtt volna ki. Tagadhatatlan viszont, hogy az ószövetségi egyistenhit és a napkultusz között kapcsolat állott fenn; ez kiolvasható a *Szentírásból*. És most nem az olyan tanmesévé szelídült bibliai napmítoszokra gondolok, mint **Sámson** történetére, vagy **József, Illés és Jónás** történetének bizonyos részleteire, hanem kifejezetten a vallásgyakorlaton belüli kapcsolatra, mely a monoteizmus fejlődésének megfelelően változik. A legősibb bibliai istenkép mitologikus: a láthatatlan Isten **arcát** napisteni és jupiteri vonások rajzolják ki. Később, a templomi kultuszban a naptisztelet különválík **Jahvé**től, és egyre inkább üldözendő pogány „pártoskodás”-nak tekintik.

Az Ószövetség isteni Napja

Isten szoláris természetét a legszebben a *Biblia* első sorai világítják meg. Isten lelke, mint napmadár lebeg a mélység felett; első szava, amit a Teremtés első, a babiloni naptár szerinti „*Nap napján*”, tehát **vasárnap** kiejt: „*Legyen világosság!*” *Jób könyve* a teremtést, az élet keletkezését, a „világra jövetelt” a világosság elnyeréséhez hasonlítja (3,20).

Valóban, ki más is lehetett volna világosság istene a zsidók őseinek elképzelésében, ha nem a napisten? A bibliai hasonlatok egész sorában él ennek az emléke. A legvilágosabban a 84. zsoltár beszél: „*Mert nap és paizs az Úr Isten;...*” (12). **HABAKUK**nál már csak hasonlat a

kép: „*Ragyogása, mint a napé, sugarak támadnak mellőle; és ott van az ő hatalmának rejteke.*” (3,4.) Az **Úrról** szól, de mintha a Napra vonatkozna a dicséret: „*Nézd a holdat, az sem ragyogó, még a csillagok sem tiszták az ő szemei előtt.*” (*Jób* 25,5.) Ha természeti jelenség alakjában mutatkozik meg Isten, amit tesz, olykor felfogható „naptevékenységnek”: „*Ástam és ittam idegen vizeket, és kiszártam lábaim talpával Egyiptom minden folyóvizét.*” (2Kir 19,24.) Mi az, ami a homokon kívül felissza a vizet? A Nap heve. Mit jelképezhet a folyót kiszárító isteni láb? Kiömlő látát vagy a **napsugarakat** (vö. Náh 1,4). „*És lőn napköltekor, hogy tikasztó keleti szelet rendele Isten...*” (*Jón* 4,8.) Mintha a kelő Nap támasztana szelet. „*Megszáradt a fű, elhullt a virág, ha az Úrnak szele fuvalt rá...*” (*Ézs* 40,7.) A nyári Nap heve által támasztott sivatagi szélvihar Isten forró lehelete.

Isten naptermészetére utal, hogy minden nappal zajlik, ami fontos az Úr szemében. Isten nappal nyilatkozik meg: „*Az Istenek Istene, az Úr szól, és hívja a földet a nap keltétől lenyugtáig.*” (*Zsolt* 50,1. Mely „Istenek Istene” az Úr?) A napjárás szerint kell dicsérni az Urat: „*Napkelettől napnyugtáig dicsértessék az Úr neve!*” (*Zsolt* 113,3; vö. Mal 1,11.) Ha Isten jelet ad, gyakran a Nap segítségével teszi. Például amikor *visszatérti az árnyéket Akház napóráján* (*Ézs* 38,8).

A *bűn nagyobb, ha napvilágnál esik meg, mintha nem* (Kiv 22,3). A tisztátalan ember „*mikor lemegy a Nap, tiszta lesz.*” (*Lév* 22,7.) A büntetést nappal kell végrehajtani: „*akasztasd fel őket az Úrnak fényes napal...*” (Szám 25,4.) Istent és a Napot hívja tanúul az, aki a király ágasaival mindenki szeme láttára fényes nappal együtt

hál. Így adja tudtára a világnak, hogy a királyságra igényt tart (2Sám 12,11).

Csak nappal győzhet csatában Izráel, mert isteni segítségre csak **nappeltétől napnyugtáig** számíthat. Az Úr szavára „megáll a nap, és veszteg a hold is, a míg bosszút áll a nép az ő ellenségéin.” (Józs 10,13.) „És reggel, **nappeltől** korán kelj fel, és törj a várostra...” (Bír 9,33.) „Holnap, mikor a nap felmelegszik, megszabadultok.” (1Sám 11,9.) „És az ütközet mind erősebb lett azon a napon, és az Izráel királya az ő szekérében állott a Siriabeliek ellen estvéig, és **nappementekor meghala.**” (2Krón 18,34.)

Ha nappal Isten jelenlétében bizakodik Izráel, éjszaka a távolléte aggasztja: „Meg ne nyitassanak Jeruzsálem kapui mindaddig, míg a nap melegen nem süt...” (Neh 7,3.) A gonosz „setétben tör be a házakba; nappal elzárkóznak, nem szeretik a világosságot” a bűnözők. „Sőt inkább a reggel nekik olyan, mint a halálnak árnyéka...” (Jób 24,16–17.) A vadállatok is „ha felkél a nap, elrejtőznek...” (Zsolt 104,22.) Ézsaiás a sötétséget az „istenfélelemmel”, a nappali világosságot Isten dicsőségével tár-sítja (Ézs 59,19).

Isten naptermészetéről tanúskodnak attribútumai, például a **sas**: „Mint a fészken felrebbenő sas, fiai felett lebeg, kiterjeszti felettök szárnyait...” (Mtörv 32,11.) A Szentírásban legtöbbször szereplő (áldozati) állat és növény, mely Istennel kapcsolatba hozható, emellett a Nappal is: a **bárány** és a szőlő.

Viharistenként, mégis napistenhez il-lően lovak vontatta **tüzes szekéren** szá-guld az égen: „a felhőket rendeli az ő sze-kerévé, jár a szeleknek szárnyain...” (Zsolt 104,3.) „Lovaidal megtaposod a tengert, a nagy vizek hullámain.” (Hab 3,15.) Isten

tüzes szekere szélvészben ragadja **Illést** az égbe (2Kir 2,11).

Isten átvitt értelemben is a világosság istene. „Az Úr igaz ő benne, nem cselekszik hamisságot; reggelről reggelre napfényre hozza ítéletét...” (Sof 3,5.) „A ki igazságó-san uralkodik: Olyan az, mint a reggeli vilá-gosság, mikor a nap feljő, mint a felhőtlen reggel; **napsugártól, esőtől** sarjadzik a fű a földből.” (2Sám 23,3–4.) Az égő csipke-bokor Istene „lészen Izráel világossága tűz gyanánt, és annak Szentje láng gyanánt, és ég és megemészti gazzát és tövisét egy na-pon...” (Ézs 10,17.) De ha a szabadító Is-ten késik, „távol tőlünk az ítélet, és nem ér el minket az igazság, várunk a világosságra, és imé, sötétség, és fényességre, és imé, ho-mályban járunk! Tapogatjuk, mint vakok a falat, (...) megütközünk délben, mint alko-nyatkar és olyanok vagyunk, mint halottak az egészségesek közt.” (Ézs 59,9–10.)

Az „ő szövétneke” az isteni gondviselés jele, mely bevilágítja az élet sötét idősza-kait (Jób 29,3.), „...az én Istenem megvilá-gosítja az én sötétségemet.” (Zsolt 18,29.) „Az Úr az én világosságom és üdvösségem: kitől féljek?” (Zsolt 27,1.)

A nappali sötétség Isten haragjának, az ítélet közelgő napjának a jele: „Imé az Úrnak napja jó (...). Az égnek csillagai és csillagzatai nem ragyogtatják fényüket, sötét lesz a nap támadásakor, és a hold fényét nem tündökölteti.” (Ézs 13,10.) „És mikor elol-talak, beborított az eget s csillagait besöté-títem, a napot felhőbe borított, és a hold nem fényeskedik fényével.” (Éz 32,7.) „És lészen azon a napon (...): Lenyugtatom a napot dél-ben, és besötétítem a földet fényes nappal.” (Ám 8,9.) „Haragnak napja az a nap (...); söté-tésnek és homálynak napja...” (Sof 1,15.)

A Messiásra vonatkozó ószövetségi képek is telistele vannak a Napra vonat-

kozó utalásokkal. A legegységelműbb MALAKIÁS. Így ír a Messiásról, akit a **tüzes szekéren** égbe emelkedő **Illéssel** azonosít: „*És feltámad néktek, a kik félitek az én nevemet, az igazságnak napja, és gyógyulás lesz az ő szárnyai alatt...*” (Mal 4,2). A próféta **szárnyas napkorongról** beszél, az igazság és a gyógyítás napistenéről! 156. rajz.)

A messiási jóslatok általában – eltérően MALAKIÁSTÓL – a dávidi dinasztia visszatértének reményében születtek: „*magva örökké megmarad, és az ő királyi széke olyan előttem, mint a nap.*” (Zsolt 89,37.) „Második” ÉZSAIÁS kivétel. A zsidó nemességet Babilóniából hazaengedő **Kúrosz** perzsa király kortársa volt, és a király nagylelkűségétől elragadtatva a Messiás címét is ráruházza. Általában a Messiás a sötétségben élők várvárt világossága (Ézs 9,2), a vakok vezetője, aki előttük a sötétséget világossággá teszi (42,16), de mivel a szabadító keletről jött, ahogy a Nap is keleten kél (41,2) és **Kúrosznak**, (Koresnek, Kurusnak) hívják, mely „Nap”-ot, „dicsfényt”, „trónus”-t jelent (vö. óper. *hvarnah*), az ő Messiása valóban napistenként ragyog: „*Így szól az Úr fölkejtjéhez, Czírus-hoz, kinek jobbkezét megfogám, hogy meghódoltassak előtte népeket (...)* Néked adom a sötétségnek kincseit, (...) *Hogy megtudják napkelettől és napnyugtától fogva, hogy nincsen több rajtam kívül; én vagyok az Úr (...)*! Ki a világosságot alkotom és a sötétséget teremtem, ki békességet szerzek és gonoszt teremtek...” (45,1skk). „*Ki elhívom napkeletről a sást, messze földről tanácsom férfiát, (...) Elhozttam igazságomat...*” (46,11 skk), „...*sőt a népeknek világosságul adtalak, hogy üdvöm a föld végéig terjedjen!*” (49,6.)

A napszimbolika eme meghökkentő jelei ellenére, aligha vették mindezt szó szerint. Hiszen ugyanezek a szerzők Istent nevében háborogva átkozták azokat, akik a Nap és a többi égitest előtt hódolnak. Mert akadtak ilyenek szép számmal a babiloni fogságig (Kr. e. 6. sz.) egészen biztosan.

156. Világfa, a csúcsán szárnyas napkoronggal, a tövén a Nappal együtt álló – tehát napfogyatkozásra utaló – újholdsarlóval

Jób könyve ír a legszívszorítóbban erről: „*Ha néztem a napot, mikor fényesen ragyogott, és a holdat, mikor méltósággal haladt, És az én szívem titkon elcsábult, és szájjammal megcsókoltam a kezemet: Ez is bíró elé tartozó bűn volna, mert ámtottam volna az Istent oda fent!*” (31, 26–28.) PLATÓN följegyezte, hogy honfitársai meghajlással

köszöntik a kelő Napot, vagy csókot hintenek feléje. Tiszteletük jeléül a dél-amerikai inkák is csókokat dobáltak a Napnak. S ha már itt tartunk; ők is csak sarutlan lábbal közelíthették meg a Napnak szentelt helyeket, ahogy azt Isten a csipkebokorból Mózesnek előírja, s ahogy a muszlimok ma is imádkoznak. (Kiv 3,5.)

Mivel Isten minden égitest imádatát tiltja (Mtörv 4,19), így fenyegeti az eltévelyedőket: „... lerontom a ti magaslataitokat és kiirtom a ti naposzlopaitokat, és a ti holttesteiteket bálványaitok holttetemeire hánnyatom...” (Lév 26,30.) Emlékeztetőül: amíg Isten felhője le nem szállt a Szent Hajlákra, őt is magaslatokon imádták.

Annak ellenére, hogy halálbüntetésre várt azokra, akiket bálványimádáson kaptak (Kiv 22,20; Mtörv 13,12skk; 17,3skk) a bálványimádás és az égitest tisztelete a két királyságban kiirtathatatlannak tűnik. Maguk a királyok jártak elől a rossz példával. Manasse, Júda királya (Kr. e. 7. sz. első fele) „imádkozta az összes mennyei seregeket és azoknak szolgált. És oltárokat is épített az Úr házában, (...) az egész mennyei seregnek, az Úr házában mind a két pitvarában. És átvivé a fiát a tűzön, és igézést és jegymagyarázást űzött...” (Vagyis az égitesteket imádkozta a Templomban, feláldozta a fiát és hódolt az asztrológiának. 2Kir 21,3skk.) Utóda, Jósias helyreállította Isten uralmát: „És kiirtá (...) mindazokat is, a kik a Baálnak, a napnak, holdnak, égi jelnek és az egész mennyei seregnek tönkénéztek. (...) És eltávolította a lovakat, a melyeket Júda királyai a napnak szenteltek az Úr házában bemenetelénél, (...) és a nap szekerreit tűzzel elégette.” (2Kir 23,5; 11.) (Az a tény, hogy a pogánykodók Isten házát szemelték ki a napkultusz céljai-

ra, mindenképp arra vall, hogy Istent napistennek vagy égistennek, a planétáistenek fejének tartották.)

A prófétának Jósias halála után ismét van miért szót emelniük: „Imé az Úr templomának bejáratánál, a tornác és az oltár között vala mintegy huszonöt férfiú, kik hátokkal az Úr templomára és orcájokkal keletre fordultak, s ezek kelet felé leborulva imádkoztak a napot.” (Ez 8,16.)

Az ótestamentumi szerzők szerint a zsidók idegen befolyásra kaptak rá a bálványimádásra. JEREMIÁS a templomi nap-tiszteletért az egyiptomi Junu-Héliupoliszt, héberül Beth-Semest okolja. (43,13.) (A görög név jelentése: „Napváros”, a héberé „Nap háza”.) JEREMIÁS vádja megalapozottnak tűnik, ámbar naplovak, napszekerék nem szerepeltek az egyiptomi kultuszban, az indoeurópaiak (pl. a hittiták) körében viszont tipikusak voltak. Ezzel együtt a zsidókat nem kellett noszogtatni, hogy a „mennyei seregek” előtt hajlongjanak. Hiszen Istent is gyakran „a seregek Urának” nevezik (Ézs 6,3; Ám 5,27; Zak 7,12skk), és a seregeken hol az égitesteket, hol pedig az angyalok karát értik. Énokh apokrif könyvéből és a gnosztikus iratokból derül ki, hogy az angyalok planéták, csillagok és csillagászati fogalmak megszemélyesítői voltak; például Mikháel főangyal a Szaturnuszé, Rafael főangyal a Marsé, Gábrriel főangyal pedig a Napé. Ezt a hagyományt még a barokk kori keresztény valóságosság is őrzi. A Makula nélkül való Tükhör szerint „mindenik angyal a maga csillagát az ő Ura, Istene eleibe vivén, néki tiszteletet tett véle...”

Ámos próféta (Kr. e. 8. sz. első fele) kifejezetten héber nevükön emlegeti Izrael csillagistenségeit, és azokat izraeli

csinálmányoknak is tartja: „Majd vizitek hát Szikkútot, a ti királyotokat és Kijjunt, a ti képeiteket, a ti isteneiteknek csillagát, a melyet ti csináltatok magatoknak.” (Ám 5, 26.) Szikkút (vagy Szakkút), akit az Ap-Csel 7,43 alapján a kánaánita Molok istennel azonosítanak, vagy a Mars, vagy a Szaturnusz bolygó istenének volt a neve. Kijjun (vagy Kéván) néven a Szaturnuszt tisztelték a zsidók.

Ha már a neveknél tartunk, hősöknek adományozott csillagistennevekkel is találkozunk a Bibliában, bár nem sokkal. A legismertebb **Sámsoné** (Simson), mely „*Napocska*”-t jelent, aztán itt van a fentebb említett Táré és Lábán név, melyeket **BRIGHT** a holdkultusszal hoz kapcsolatba, továbbá Melkisédéké (Melkicedek), amelynek „Igazságosság királya” a jelentése, de „*Jupiter király*”-nak is fordíthatjuk a bolygó neve (Cedek) után. Vagy itt van Márdokeusz (Mordekhai) *Eszter könyvéből*; az ő neve, noha zsidó ember volt, azt jelenti: „*Marduk (Jupiter) tisztelője*”.

Az *Ószövetséget* behajtva most az következne, hogy felüssük az *Újszövetséget*. De ahogy a judaizmus múltjában föllelhető naptisztelet nyomai sem értelmezhetők idegen előzmények ismerete nélkül, úgy a keresztény tanításnak, s azon belül az újszövetségi iratoknak sem csak az *Ószövetség*, **Krisztus**, az apostolok és az evangélisták a forrásai. Különösen nem **Krisztus** „napistenségének” a tekintetében, ami megmagyarázhatatlan lenne a hellén szinkretizmus, a meghaló és feltámadó istenek egykorú népszerűsége, a mithraizmus térhódítása, **Sol Invictus** birodalmi istenné válása, a gnosztikus tanok burjánzása, az ősegyház engedelkenysége, a pogány tradíciókat újabb időkben is konokul őrző népi vallásosság nélkül.

Ezért a keresztény „*naptámadatot*” is a kívülálló szemével kell néznünk.

Krisztus és a pogány napistenek

A meghaló és feltámadó fiúistenek, akiket a szinkretizmus napistenekké magasztosított, a legendák **Krisztusának** pogány előfutárai. **Tammúz**, **Adónisz**, **Ozirisz**, **Dionüszosz** az éves körforgásban tenyésző-enyésző növényzet megismeréséről volt, mítoszai az istenség haláláról és a halál feletti győzelemről szólnak. Ezért szokták meghaló és feltámadó isteneknek nevezni őket. Mivel a növényzet és a Nap életciklusa szinkronban van, sőt az előbbi az utóbbi-tól függ, a flóra istenei és a napistenek előbb-utóbb összeolvadtak az ember képzeletében, mégpedig úgy, hogy az előbbi az utóbbi földi megtestesülésének fogták fel. A vegetációs istenek azonban egymással nem olvadtak össze (mert igaz ugyan, hogy Nap csak egy van, de mily sokféle nép van, és milyen változatos a növényzet!), az emberek mégis tudták, hogy **Tammúz**, **Ozirisz**, **Attisz**, **Rimmon** alakjában ugyanaz a szellem ölt testet.

A **Krisztus** születését megelőző időszakban a meghaló és feltámadó napistenek tisztelete valóságos reneszánszát élte. Ennek csillagászati oka volt. A Kr. e. 2. században az emberek már tudományos közleményben is olvashattak a precesszióról, mármint arról, hogy a Nap 26000 év alatt látszólag végighátrál az **Állatövön**. Ebből a fölfedezésből a korszakolás új formája származott. Azt, hogy a Nap a tavaszi napéjegyenlőség-

kor 2160 évenként új csillagképbe lép, ettől kezdve úgy fogták föl, hogy új világkorszak nyílik meg az emberiség történetében. Ezt a jelenséget az akkortájt igen népszerű csillaghit töltötte meg vallásos színezetű társadalmi tartalommal. A korszakváltástól megújulást reméltek az emberek. Mindenekelőtt az új kor új Napjától, annak földreszállt megtestesülésétől várták sorsuk jobbra fordulását; a Nap volt az végül is, aki – képletesen szólva – az új világkorszak **kapuját** megnyitotta.

Jézus Krisztus több olyan jelet visel magán, amelyek alapján beillik az említett istenek sorába. Fiúisten, meghal és feltámad, neki sem folytatódik földi története; élete, legalábbis ami ünneplését illeti, ciklikus jellegű (a jámborok szemében minden Karácsonykor megszületik, minden Húsvétkor meghal, feltámad, majd fölmege a mennyekbe, hogy a következő Karácsonykor visszatérjen); vegetációs istensége nemcsak az általa alapított liturgiában (saját szavaival mondja a **kenyeret** és a bort testének és vérének), hanem a keresztény művészetben, a falusi hívő ember általa megszentelt mindennapi tevékenységében, a vetés és aratás, a szőlőmunkák szakrális szimbolikájában jelen van.

Mindezek persze külsőségek. **Jézus** tanítása másról szól, és az egyház már csak ószövetségi indíttatásánál fogva sem mehetett el odáig, hogy **Krisztust** egynek tekintse és szinkretizálja pogány fiúistenekkel. Például a nagy vetélytárssal, **Mithrasszal**.

A Mithras-vallás

Mithras az ókori Iránból került a római birodalomba. A légionáriusok a

párthusokkal vívott évtizedes háborúk során ismerkedtek meg vele, s ők is terjesztették el kultuszát a birodalom területén helyőrségről helyőrségre vándorolva.

Mit(h)ra néven ősi indoiráni istenség volt, a Kr. e. 14. században már Irántól nyugatra, Mitanniban is említik az istenek között. Egyike volt Irán ősi fényisteneinek. A Mazda-vallás 3 féle szent tüze közül az egyik: **Átar-Burzin-Mihr** (DUMEZIL szerint a **pásztor**nép és a földművelők tüze) benne lobogott. Az akhaimenida uralkodók egyik címe, az **árjámehr** (az „**árják fáklyája**”, „**árják fénye**”), amit az utolsó iráni sah is fölvett titulussai közé, valójában az ő neve volt. A zoroasztrianus szentélyeket ma is *dar-e Mehr*nek, „**Mithra ajtajá**”-nak nevezik.

Eredeti alakjában mintha nem napisten lett volna, hanem csak a Nappal kapcsolatban álló természeti istenség. A kozmosz elrendezője, a legelők gazdája, a növények sarjasztója, a vizek megtöltője, esőadó, mint ilyen, Apám-Napát (a **tűz-víz elv**) hiposztázisa, Ardviszura Anahita termékenység- és vízistenő **tüzes** párja. Életadó, fiúgyermeket adó, javakat elosztó, kéréseket teljesítő **jó** isten.

Nevének óind jelentése „**barát**”. Az óind mitológiában **ő a Nap fivére**, más felfogásban **a Nap Mitra szeme**. Az *Aveszta* nyelvén a név „**megállapodás**”, „**szerződés**” értelmű (vö. az ótestamentumi „**szövetség Istene**” elnevezéssel). Társadalmi vonatkozásban **ő volt az Igazság; a törvény és az erkölcs legfőbb őre**, aki **Rásnuval** (az „**Igaz**”-zal vagy „**Fényes**”-sel) és Szraosával (az „**Engedelmeség**”-gel) együtt **bíráskodik** (**Oziriszhez** hasonlóan) **az elhunytak lelke fölött a**

Csinvat-hídon, mely az élők és a holtak világát elválasztó vízen ível át. (A Csinvat-híd az alsó és a felső égboltot összekötő Tejút jelképe, a Tejúté, melyen **Ozirisz** csillagképe, Orion is „jár”). Őreá esküdtek (a házasulandó fiatalok is!), ő volt – mivel mindent lát – a szerződések égi szemtanúja, aki az orszárok közötti békeszerződések betartására, a társadalmi rendre felügyelt. (Az or. *mír*, „béke”, „világ” szót az ő nevéből vezetik le.) Csupa napisteni tulajdonság.

Avesztai jelzője „*saját fényvel tell*”, „*ragyogó*”, „*sohasem alvó*”. Úgy tartották, együtt jár a Nappal, pontosabban szólva, már a Nap előtt fenn van az égen (a védikus szövegekben ő kelti a Napot), és csak a Nap után tér nyugovóra. *Aranykerekű kocsin, olykor kifejezetten a Nap szekeren jár; kocsija elé 2 vagy 4 arany-ezüst patás, tűzes színű vagy fehér ló van fogva. A lovat neki szentelték.* HÉRODOTOSZTól tudjuk, hogy I. Dárius azért lehetett a királyok királya, mert a jelöltek lovai közül az övé nyertette elsőként a kelő Napra. A pártus korban 20000 ló közül választották ki azt a hatalmas termetű fehér mént, amelyet neki áldoztak a *Mithrakána* (ma Mehragán) ünnepen. (Pogány eleink is fehér lovat áldoztak, s az egykorú arab források szerint tűzimidók voltak, mint a perzsák. A szogd közvetítésszerű (?) iráni hatás honfoglalásunk tárgyi emlékein letagadhatatlanul jelen van.) A harcosok, mielőtt hadba szálltak volna, lovuk sörényénél *Mithrához* imádkoztak. QUINTIUS RUFUS, római történetíró följegyezte, hogy a perzsák királya csata előtt a Naphoz, *Mithrához* és a szent tűzhöz fohászzkodott.

Mithra nemcsak a Nappal, hanem a legfőbb iráni fény- és tűzistennel, **Ahura Mazdával** is egylényegű. Az *Aveszta* a

Napot **Ahura Mazda** különleges szemének tartja, ugyanakkor **Ahura Mazdát** úgy ábrázolják, amint félig kiemelkedik a szárnyas napkorongból (63. rajz). **Mithra** Zurvánnal, az „Idő”-vel is azonosult (a zurvánizmus és a Mazda-vallás két különböző vallás volt). Zaratusztra reformja előtt (Kr. e. 6. sz.) **Mithra Ahura Mazda** után a második helyet foglalta el az iráni pantheonban. Ahogy a *Rig-Védában* Varunával, az *Avesztában* **Ahura Mazdával** alkot párt. Zaratusztra lefokozta **Mithrát**, a pártus korban már csupán közvetítő Ormuzd (**Ahura Mazda**) és Ahriman, a Gonosz között. Ebben az időben viszont már ő a napisten (párt. *myhr*; ebből újper. *míhr* = „Nap”). A későantik és egykorú keleti források, a szogd manicheus szövegek már megváltó napistennek nevezik. Ő a „Harmadik Küldött”, „Élő Szellem”.

A római birodalomban a Kr. e. 1. században kezd kultusza elterjedni, és megtelepedő módon nem a keleti végeken, hanem inkább a nyugati részekben válik igazán népszerűvé.

Az biztos, hogy számos hellenisztikus istent magába olvasztott, mielőtt **Mithras Sol Invictus** néven a birodalom legfőbb istene lett. Azonosult **Zeusszal**, **Héliossal**, **Héraklészszel** és mindazokkal, akiket az említettekkel már korábban szinkretizáltak, így Phánészszal, aki az ősvízbe hajított aranytojásból született (**Mithra** Apám Napát hiposztázisaként a kozmikus vizekkel körülvevett arany naptójtást személyesíti meg). Ő szolgált mintául **Mger**, örmény napisten és **bi-kaölő** epikus hős alakjához. Orosz kutatók az ő nevéből származtatják az uráli **Világügyelő Férfi** (*Mír-szuszne-hum*) nevének első tagját. Az indiai buddhiz-

musban **Maitreja** néven a **Buddha** hisztóriája, az eljövendő világ **Buddhá**-ja lett.

A **Mithras**-vallás – külsőségeiben – igen nagy hatással volt a kereszténységre. **Krisztus** napisteni vonásait jórészt **Mithrastól** nyerte. Különös módon azonban ez a **Mithras** már mint európai istenség nem is nap-, hanem az Orion csillagkép és a Nap együttállását megszemélyesítő isten volt, akinek „ideje” épp **Krisztus** születése táján érkezett el. Időszámításunk kezdete óta a **napforduló**k idején a Tejúton „jár” a Nap; a **nyári napforduló** körüli néhány napban mint egy fej az antropomorf Orion csillagkép „vállán nyugszik”. A **Mithras**-vallás sikere, a kereszténységre gyakorolt hatása, a **Mithras**-ábrázolások és maga a kultusz csak a téli és a nyári csillagászati események ismeretében érthetők meg.

Mitósa szerint az isten földből, sziklabarlangban születik (31. *rajz*) **pásztoroktól** és két **fáklyavivőtől** körülveve, minden évben, december 25-én, a Nap születésnapján, a **téli napforduló** után újjászülető fényben, amikor a Nap a sötét tejúthasadékból a tejútistennő „fényes combjára” gördül. A születés barlangja a **téli napforduló** égi helye, a felső tejúthasadék. Az evangélisták seholsem írják, hogy **Jézus** barlangban született volna, a művészek a kora középkortól kezdve mégis barlangba helyezik az eseményt, legfeljebb a szöveghűség kedvéért (Lk 2,7skk) a nyílás elé istállódíszletet raknak. Nyilvánvaló, hogy ezt a képet az Európában különösen népszerű mithraizmustól vették át. A pásztorkor **Mithras** **pásztoristen** voltára emlékeztetnek, s ők a tanúi a „**Jó Pásztor**” születésének is (Lk 2,8).

A két **fáklyavivő**, **Cautes** és **Cautopates**, akikkel **Mithras**: „szentháromságot” alkotott, egyik szerepükben a hajnali és az alkonyi Napot személyesítik meg. (**Mitra** már a védikus pantheonban **Indrával** és **Varunával** triász tagja volt.) A **Mithras**-domborműveken közrefogják az istent, mint a Csinvat-hídon **Rásnu** és **Szraosa** **Mithrát**. **MICHAEL SPEIDEL** szerint a felemelt és lefelé fordított **fáklyát** tartó alakok a **Ráktérítő** és a **Baktérítő** gazdái, annak a két szélességi körnek, amelyek fölött a **nyári** és a **téli napforduló** idején merőlegesen **tűz** a földre a Nap. Tekintve, hogy az égi Egyenlítő a **Rák-** és a **Baktérítő** közt, épp középen felezi az ég gömbjét, és áthalad az Orion csillagképen, a triász legfőbb személyére, **Mithrasra** úgy nézhetek fel, mint az Egyenlítő urára.

Eszerint **Cautes** és **Cautopates** tényleg azonos lenne a Tejút-híd **állatövi** keresztjeződéseiben álló **Rásnuval** és **Szraosával**. Ide illik **Mithras** fás ábrázolása is. Csúcsain frígiai, azaz perzsa sapkát „viselő”, 3 ágú ciprus (**Apollón** fája) látható ezen, az ágak közül előlépő istennel. Maga a fa tejútjelkép, 3 ága az isteni triász egylényegűségét és a 3 égi kör összetartozását szimbolizálja. A frígiai sapka a hármas elmaradhatatlan viselete. A két mellékalakot szokták **sólyomfejjel** illetve skorpióval ábrázolni. Az előbbi a tavasszal kezdődő nyári félév, az utóbbi az ősszel kezdődő téli félesztendő csillagjelképe volt.

Mithraikus eredetű a háromkirályok látogatásának közismert bibliai elbeszélése (Mt 2,1skk). „Egy **őkeresztény** irat perzsa **mágusokat** említ, akik minden évben egy barlangba vonultak vissza csendben imádkozni. Ott várták, hogy a **Szerencse csillaga**

felkeljen, és egy kisfiú alakjában a földre szálljon. Zaratusztrának a Megváltó születéséről szóló jóslatában az áll, hogy a csillag a Nagy Király, akit az orákulumok ígértek, s aki *Mithra* napisten megtestesülésének tekinthető.

A Nagy Királynak, akinek el kell jönie a világra, rejtett titkát Zaratusztra fedi föl. 'Amikor betelnek az idők, a széthullás pillanatában, mely véget vet az időnek, egy gyermek fogan és formálódik egy szűz méhében, akit férfi nem érintett.' Egy szír nyelvű keresztény munka, a Zuqnin-krónika sorai közt olvasva G. WIDENGREN rekonstruálni tudta az eredeti iráni szűzsét. 'A király és a világ megmentője egy tűzcsillag formájában fölmegy a győzelem hegyére, és ott egy barlangban fénylénnyként megszületik. Ő a Nagy Király, aki az idők végén jön a világra. Asszony ad neki életet, csillag és villám tüze által. Ez a király a testet öltött *Mithra*, ki mindig barlangban születik. Minden évben a mágusok 3 napot töltenek ott a megváltó király születésére várva és az eget fűrkészve, hogy fölfedezzék a jelét; a ragyogó csillagot. Amikor megszületett, a mágusok a Kincses-barlangba lépnek, és koronáikat a lába elé helyezik.' (CHRISTINGER 1973: 33. Vö. PÁL apostol 50 táján írt soraival: „Mikor pedig eljött az időnek teljessége, kibocsátotta Isten az ő Fiát, a ki asszonytól lett...” Gal 4,4.)

A Máté evangéliumában olvasható jelenet egyetlen hiteles ószövetségi előzménye a Dávid-dinasztiára, a „Csillag”-ra vonatkozó utalás (Szám 24,17). De tekintetbe véve a zoroasztrianizmus Ószövetségre gyakorolt hatását, ez a kép is származhat a zaratusztrai tanításból. A híres Messiás-jóslatban helyes fordítás szerint nem szűzről, hanem csak fiatal nőről esik szó a Fölkent anyjaként (Ézs 7,14); a szüzanyaság dogmájának így

alighanem a mithraista elképzelés a közvetlen előzménye. (Volt más is.) Visszont a csillag- és villámtűz mint az égi Atya termékenyítő férfiереje beleillik mind az ószövetségi Istenről, mind a keresztény Szentlélekről alkotott képbe.

Az ókeresztény művészetben a napkeleti bölcsek mindig frígiai sapkás perzsa mágusként jelennek meg (157. rajz),

157. A három napkeleti bölc perzsa viseletben. Ravenna, San Apollinare Nuovo bazilika mozaikja

s az, hogy TERTULLIANUS (160–230) nyomán ma „királyoknak” nevezi őket a köznyelv, az is az eredeti mithraista leírásból származhat (1. a mágusok koronáit). Egy 4. századi szír keresztény irat (A törzsek származásáról, avagy a Kincses-barlang) így tudja a történeteket:

„Két évvel azelőtt, hogy Krisztus megszületett, csillag jelent meg a mágusoknak, a napkeleti bölcseknek. Látták ezt a csillagot az ég boltozatján, fényesebben ragyogott, mint az összes többi csillag, s egy fiatal leány volt benne, aki koronás gyermeket tartott karjai között. A régi királyok és napkeleti bölcsek, a káldeus mágusok szokása az volt, hogy minden cselekedetüket a csillagokból kiolvasott tudás szerint irányították. Így azután meglátván a csillagot, megijedtek, rémü-

let lett úrrá rajtuk, s megremegett egész Perzsia földje. (...) ezek a mágusok, napkeleti bölcsek (...), miután utána néztek Nimród kinyilatkoztatásában, megtudták, hogy király született Júdában, (...) felmentek Nód hegyére (...), s ottan aranyat, mirrhát és tömjént vettek magukhoz. (...) ismerték a Megváltó teljes üdvörendi méltóságát; aranyat vittek a királynak, mirrhát a gyógyítónak és tömjént a papnak.” (i.m. 1985: 66–67.)

BEDA VENERABILIS (673–735 k.) módosítja ugyan az ajándékok jelképes értelmét (szerinte a mirrha a halotti kenetnek való balzsam, a tömjén az istennek szolgál füstöltnivalóként), de ő is csak napisteni szerepköröket említ. A Nap a legfőbb égi király és pap, Ő a gyógyító, ugyanakkor meghaló (és feltámadó) isten is.

A földből kikelő **Mithrast** gyermekként csak ritkán, rendszerint ifjúként ábrázolták; kezében a világ gömbjével (amivel a gyermek **Jézust** is szokták ábrázolni), vagy napfényt jelképező fáklyával, vagy a rövid karddal, amivel a bikát fogja megölni. Esetleg fíjjal, nyíllal, amivel sziklából vagy felhőből vizet fakaszt, mint az Orionnal szomszédos Síruiust megszemélyesítő iráni esőisten, Tistrja és mások. (Tistrja, **Mithras** és Orion kapcsolatára vonatkozóan: Tistrja nevének jelentése: „a három égitestből álló csillagképhez tartozó”. A szóban forgó három égitest az Orion övét, pályáját alkotó három csillag. A mithraista hagyományra vezethető vissza az Orion e három csillagának népi magyar neve: *Háromkirály csillagai*, melyek a Karácsony körüli időszakban ragyognak a legfényesebben.)

Mithras legismertebb ábrázolásán, a **Mithras**-oltárokon mint bikaölő isten vi-

lágmegváltói, a földnek termékenységet adó szerepkörben jelenik meg. A Nap, a Hold, **Cautes** és **Cautopates** meg a nyári félév csillagképei veszik körül a Bikától a Skorpióig: a Kis Kutya, Nagy Kutya, Vízikígyó, Serleg, Holló, Oroszlán és a Szűz Kalász nevű csillaga. A jelenetet az ég bolthajtása, a **Zodiákus** köríve keretezi úgy, ahogyan égen az Orion fölé borul. **Mithras** perzsa öltözetben, jellegzetes tartásban gyűri maga alá az állatot; jobbában rövid kard, amit a bika szívébe döf, tekintetét a Napra emeli. (A mítosz szerint **Héliosz**, illetve **Apolón** mint az Ikrek ura ad parancsot közős madarukon, a **hollón** keresztül a bika megölésére.) A többi csillagállat segít neki a leterítésében (*149. rajz*).

Egyik értelme szerint a jelenet a világosság győzelmét jelképezi a sötétség felett. A **nyári napfordulókor**, amikor a Nap az Ikrek havában egyesül az Orion csillagképpel, az **Mithrasszá**, „*Legyőzhetetlen Nap*”-pá válik, egyúttal maga mögött hagyja a – szarvaival Orionra támadó – Bika csillagképet. Ez a Naptól elhagyatottan „az árnyékvilágba költözik”: mint csillagkép ismét látható lesz az éjszakai égen.

Az ég fekete bikája azonban nemcsak a sötétség állatjelképe, hanem a termékenyítő esőé, a nemzőerőé is. A bikaálzatnak ez is a célja. Mithraikus fel fogás szerint a bika teteméből növények sarjadnak (**Mithras** bikájának a farka nem bojtban, hanem feslő bimbóban, a Kalászban végződik), véreből élet fakad, velejéből búza nő, rothadó húsából méhek rajzanak elő.

„Szinte bizonyos, hogy az egyes beavatási fokozatokban megszerzett spirituális mélységnek megfelelően változott a bikaölési jele-

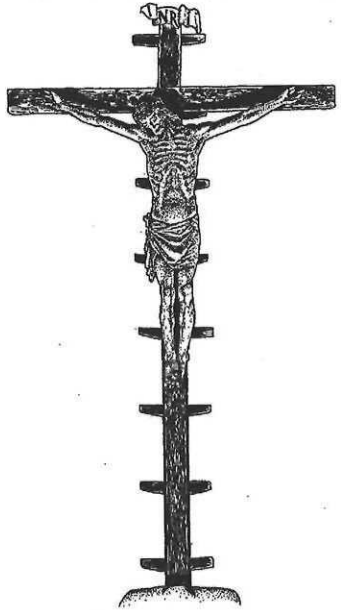
net tartalma. Az egyik fokozatban vagy értelemben a jelenet a megváltás tanát ábrázolja. Ezt erősíti meg a római Santa Prisca templom alatti Mitraeumban talált felirat is, amely szerint *Mithrasz a vér, valószínűleg a bika kiontott vére által váltja meg az emberiséget. Számos domborművön a bika bőrével leterített asztalnál együtt ünnepel Mithrasz és Sol (Nap). Egy reliefen különböző fokozatokat elért beavatottak veszik körül őket. E dombormű nyomán egyes kutatók feltételezik, hogy (...) a bika vérének kiontásával ők is osztoznak a megváltó ténykedésében.*" (HINNELS 1992: 86.)

A közös lakomát követően *Mithras Hélios* kocsiján az égbe megy, s együtt szekerезnek az Okeánósz felett (Nap–Orion konstelláció).

Ezt a jelenetet, aminek mitológiai előzménye sok más részlettel egyetemben szintén föllelhető Orion történeteiben, az őskeresztény szeretetlakomához szokták hasonlítani, az áldozati állat húsát és vérét pedig az eucharistiához. **Krisztus** mint Isten **Báránya** így **Mithras** bikájának felel meg. Az áldozatot követő szent lakomának, ami a keresztény istentisztelet alapja, ószövetségi előképe is van. *Jethró és Mózes együtt étkeznek az „Úr előtt”* (Kiv 18,12), ugyanazt teszi *Saul és Sámuel* (1Sám 9,13), de ezt cselekedték a zsidók pogány szertartások keretében is (Ez 18,11).

A mithraizmus fontos eleme a 7 fokú beavatás. Ennek keretében a jelöltnek egy 7 fokozatú szertartáson, egy 7 fokú jelképes létrán kell végigmennie. A létra fokai a bolygószférákat szimbolizálják, ahogy elterjedt ősi felfogás szerint a Tejutat keresztetik, s amelyeken a Tejúton járó Orion (**Mithras**) vezetésével a léleknek végig kell haladnia, akkor is, amikor a

túlvilágra távozik, s akkor is, amikor visszatér a Földre, hogy új testbe költözzék. Ez a létra Egyiptomban maga Nut volt, akit a *Halottak könyve* „Létrá”-nak

158. 7 fokú, létrás feszület. 11. század Torcello, Olaszország

nevez, s azonos a bibliai Jákob lajtorjá-jával, a mesebeli világfával, a szibériai **sámánok** égbe vezető létrájával, s azzal, amelyen a vícsol indiánok napistene reggelente az ég tengeréből kimászik. *János evangéliuma* nyomán (Jn 1,52) a középkori keresztény művészetben is jelen van a Szenvedés útjának jelképeként (l. a Tejút ideillő népi, magyar neveit:

Isten útja, Jézus útja), s nemcsak a **Kereszt**hez támasztott létra képében; azonosul is a **Kereszttel**. A ferrarai Sant' Antonio in Polinesi kolostor templomának egyik falképe **Jézust** úgy ábrázolja, amint egy létrán a saját lábán hág fel a **Keresztre**. Az esztergomi *Keresztény Múzeum* egyik gótikus táblaképén (Giovanni di Bartolommeo Cristiani? 1370-es

159. Krisztus, mint Dionüszosz–Héliosz a Nap szekéréen, szőlőindákba fontan. Ókeresztény mozaik a vatikáni Szent Péter-templom pincéjében

évek) **Krisztus** egy 12 fokú létrán megy föl a **Keresztre**. A torcellói székesegyház feszületén a 7 fokú létra maga a **Kereszt** (158. rajz)

Mithras létrájának van egy nyolcadik foka is, ez a bolygósférákon túli égi **kapu** az istené, amiben értelemszerűen benne foglaltatik, hogy **Mithras** nem Nap, nem a „hetek” egyike, csak időről időre, mint a **kapuban** álló Orion is, egyesül vele.

A mithraeumok az égi barlang, az újjászületés helyszínének földi másai,

e ezért rendszerint a föld alatt találhatók. Lehet, hogy az első keresztények nem annyira az üldözések miatt tartották a föld alatt, katakombában titkos összejöveteleiket, mint inkább az egyáltalán nem üldözött, sőt nagyon is támogatott mithraizmus példáját követték? (A föld alatti mesterséges barlangrendszerek kialakítása nagy feltűnéssel jár, ezzel az üldözöttek csak magukra terelték volna a hatóságok figyelmét.) Tény viszont, s ebben a tradíció folytatása éppúgy kifejeződik, mint a kereszténység mithraizmus feletti győzelme, hogy a mithraeumokra – mint a pogány szentélyekre általában – a hatalomátvételt követően keresztény templomok épültek.

Miért maradt alul a mithraizmus a kereszténységgel szemben? Azért, mert elitista vallás volt, csak az „Odaát”, „Odafenn” foglalkoztatta, nem törődött az ember földi vágyaival, és híveitől túl sokat követelt; magasröptű szellemiségét nem tudták követni a jámborabb lelkűek. Ezért bukott meg végső soron a manicheizmus is.

Manicheizmus

A dualisztikus gnószisz Iránban keletkezett irányzata, mely a gyakorlatban az 1000 éven át folyó keresztény és muzulmán üldöztetések miatt számolódott fel. A balkáni bogumilizmus és a délnyugat-európai kатар mozgalmak révén nagy hatással volt a középkori Európa gondolkodására.

Alapítója, Mani (keresztre feszítették 276-ban) Zoroaszter tanítását újította meg, s a buddhizmusból, judaizmusból és a kereszténységből sokat merített. Tanításának lényege szerint *a világban a két őselv, a Fény és a Sötétség áll örök harcban egy-*

mással. Az ember kora a sötétség uralma alatt áll, Jézus – látszattestben – a fény kiszabadítására jön el; a megváltás az anyag jármának levetését jelenti, ezért a híveknek, hogy tökéletessé váljanak, teljes aszkézist kell vállalniuk.

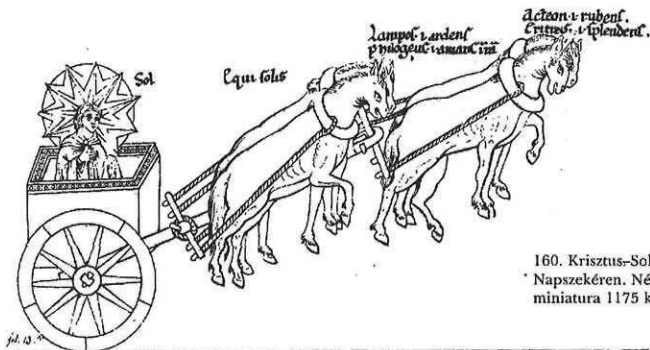
A manicheizmusban a Nap jelképes jelentősége a Keresztével azonos mértékű. A napkelte a világ kezdetét, Ádám ébredését szimbolizálja, lenyugvása pedig a világ végét. Napjában hétszer imádkoztak hozzá mint az Örökkévalóság (Isten) képmásához, a Nap szent száma szerint. Följegyezték, hogy Mani a bírái előtt az ősi szokás szellemében az „Igazság Napjára”-t hívta tanúnak.

Krisztus a Napban lakik, mely általa a megismerés (gnószisz) lakhelye is. Más fogalmazásban a Nap a Fény angyala, aki eloszlatja a sötét tudatlanságot, ismét más szóval kapu, melyen át a lelkek elérik a Fény királyságát. (A manicheizmusba a Mithrasvallás és a későantik csillaghit is beszűrültek.) A manicheisták legfőbb bírálója, SZENT ÁGOSTON, aki fiatal korában a körükbe tartozott, egyszerűen napimádóknak hívja őket.

Mani tanítása hatott az iszlámon belüli szúfi bölcseletre is. A 12. századi iráni szúfi, SZOHRAVARDI „éjjeli Nap”-nak nevezi a belső fény ősképletét, mely egy képzeletbeli hegy csúcsán ragyog, ahová a léleknek el kell jutnia. Egy évszázaddal később NADZSMODDIN KOBRA a „Misztérium Napja”, „Szív Napja”, „Megismerés Napja”, „Szellem Napja” kifejezésekkel írja le a legmagasabbrendű szellemiség eme égi képmását, mely az embert a megvilágosodáshoz vezeti, és fénylénnyé formálja.

A katarok provencai fellegvárának, Montségurnak építészeti furcsaságaiból egyesek arra következtetnek, hogy a szúfi mesterek európai kortársai egy nap-szentélyt akartak itt felépíteni, s hogy annak képzeletbeli mintájául a mitikus Grál kastélya szolgált volna.

Persze, Jézus Krisztust és a napistent az első nem zsidó keresztények Mithras és a manicheisták nélkül is „összetévesztették” volna. A régi vatikáni Szent Péter-bazilika alatt találtak egy mozaikot, mely Krisztust mint Bacchus-Hélioszt ábrázolja napfogatan ülve, szőlőindák

160. Krisztus-Sol a
Napszekéren. Német
miniatura 1175 körül

fonadékában (159. rajz). A Megváltót még a 12. században is azonosítják a mennyei **kocsin** utazó **Sollal** (160. rajz). A barokk *Makula nélkül való Tükör* épületes előadásában **Krisztus** „fényes főlhőben, mint valami dicsőséges szekérben” emelkedik a mennyekbe (a néphagyomány szerint délben, amikor a Nap is a legmagasabbra emelkedik).

161. Ördög lelkeket taszigál be a pokolszörny száján. A bourges-i székesegyház színes üvegablaka

A fényszimbolika a Szentháromság másik két személyére is kiterjedt, és a gnószisz hatása alatt még hangsúlyosabb lett. A *Berlini papirusz* elnevezésű gnosztikus irat a láthatatlan Szentlelket, az igaz Istent a mindenség felett valónak nevezi, aki(k) a tiszta fényben van(nak). Ezt a „fényszférát” a bolygó és csillagszférákon túli legkülső gömbhéjnak képzelték el. *János apokriphonja* a legfőbb lényt időtlenségben ragyogó változatlan fényességnek írja le, aminek víz-természete van: „fény-víz”-nek, „élő

víz”-nek nevezi (vö. a nap–holdistenek tüzes, vizes természetével. **Krisztus** tűzzel kereszttel, ahogy Keresztelő Szent János mondja, de a nevében mindmáig vízzel keresztesznek.) *János apokriphonjában Barbeló, Elóhim női párja szüli meg a „Boldogságos Fényszikrá”-t, melyet a Legfőbb Lény Krisztussá ken fel.* A gnosztikus fénytánra jellemző metaforát tartalmaz a *Pisztisz Szophia* című irat. Eszerint a lelkek fénycseppek, akiket **Krisztus** vált meg, szabadt ki a „feledés köteléké”-ből. *Péter apokalipszisében és János cselekedeteiben Krisztus mosolygó napistenként jelenik meg fénykeresztre feszítve.* A kora keresztény művészetben a Megfeszített szintén diadalmas, élő Isten és nem szenvedő Ember.

Szentírási jelek

A kanonizált újszövetségi iratokban is számos olyan motívum található – a mithraista kölcsönzések mellett –, amelyekből a jámborabb hívők, azok, akik szó szerint szokták érteni a jelképeket, **Krisztus** napistenségére következtethettek.

János evangéliumának a Messiásra utaló, jellegzetesen judaista szellemű bevezető szavai a legszebb példái ennek: „Kezdetben vala az Ige (...) és Isten vala az Ige, (...) És az Ige testté lett és lakozék mi közöttünk.” ALEXANDRIAI PHILON, zsidó bölcsele (Kr. u. 1. sz.) a Messiás származására vonatkozó, részben hellenisztikus elképzeléseknek megfelelően már JÁNOS előtt azonosítja a Fiút, a Messiást „Isten első szülöttjével”, a Logosszal (*De confusione linguarum* 146). Mit is jelent ez? „Kezdetben” a *Teremtés könyvének* első szava. Az Ige (gör. *Logosz*), mely kezdetben volt, Isten első, teremtménye: „Legyen (világosság)!” Ha tehát az Ige a világosság, s egyben Isten

(fia, aki testté lett), az értelemszerűen azt jelenti, hogy **Krisztust** már az evangélista is a világosság istenének, azaz napistennek tartotta.

Lukács evangéliumában (1. sz. vége), az alapvetésnek tekinthető bevezető részben a szerző ezt írja **Jézus** születéséről: „*meglátogatott minket a naptámadat a magasságból.*” (Lk 1,78.) **JÁNOS** (2. sz. eleje) viszont így ír: „*Ő benne vala az élet, és az élet vala az emberek világossága. És a világosság a sötétségben fénylik, de a sötétség nem fogadta be azt.*” (Jn 1,4–5.) A *Jelenések könyvében* ez áll az áldott állapotban lévő Máriáról: „*És láttaték nagy jel az égben: egy asszony, a ki a napba vala felöltözve, és lábai alatt vala a hold, és az ő fejében tizenkét csillagból korona; A ki terhes vala...*” (Jel 12,1–2.) A Szűzanya egyik máig szokásos ábrázolásához szól ez az útmutató.

A „Napba öltözött Asszony” metaforája azonban nem egyszerűen **Krisztus** napisten-voltát jelző stílusfordulat, hanem a Messiás születésével kezdődő új világkorszakra vonatkozó csillagászati utalás. A *Jelenések könyve* zsidó szerzőjének szimbolizmusát a luniszoláris zsidó naptár határozta meg. A zsidók őszi évkezdettel számoltak, vallásos-szimbolikus vonatkozásban is, ami azt jelenti, hogy a *János Apokalipsziseben* megidézett végítélet időpontját az év őszi fordulójára tették. (Ennek alapján került aztán az ítéletvégrehajtó Mikhaél főangyal névünnepe a keresztény naptárban szeptember 29-ére.) A „korszakváltás” előtt az újesztendőt a Mérleg csillagkép „Napba öltözése” jelezte, az új korszakban viszont már az „Asszonyé”, azaz a Szűz csillagképé. Erre a csillagászati eseményre vártak a messiási próféciaírók szerzői (beleért-

ve a zoroasztrianus jövődölést), s erről ír VERGILIUS a *IV. eclogában*, amikor az új aranykort köszönti.

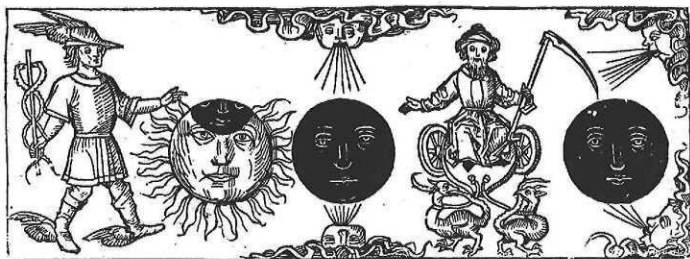
Miképp a Napba öltözött Asszony az **őszpont** Szűz csillagképbe hátrálásának keresztény metaforája, úgy lett a **Krisztus-Hal** a tavaszpont Halakba hátrálásáé. (A „hal” görögül *ikhtisz*, melyből mint betűszóból a keresztények a *Ieszousz*

162. Szenségtartót
idéző, napos
állótükör; faragott,
színes spanyo-
lozással.
Kaposvár;
Ripl-Rónai
Múzeum

Khristosz Theou Űiosz Szótér, azaz „**Jézus Krisztus, Isten Fia, Megváltó**” értelmet olvasták ki.)

A **Bárány** meghal, mert a Kos-korszak véget ért, a **Hal** feltámad, mert a Halak korszaka jött el. **Krisztust** első hí-

163. Nap és holdfogyatkozások rajza egy 1494-es német csízióból

vei azért nevezték „**Hal**”-nak, mert színre lépésétől kezdve Húsvét a Nap Halakbeli tartózkodásának idejére esett. Ezért van **Jézusnak** annyi **halcsodája**, ezért kap élettörténetében a Genezáret-tó főszerepet, ezért választ halászokat tanítványokul. Legnevezetesebb halcsodája – 5 ezer ember megvendégelése 2 **hallal** és 5 **kenyérrel** – számosságával is árukkodik: $2+5=7$; 2 **hal** látható a Halak csillagképben (Mt 4,18–19; 14,19skk; Jn 21,6skk).

Jézus úgy jelenik meg az evangéliumokban, hogy a messiási próféciaikat ismerő olvasó fölismerhesse benne a „Főlkent”-et. A Messiásnak (görögül **Krisztusnak**) Isten Fiának (fiúistenségnek) kell lennie. Földi élete heroikus, azaz áldozattá – hasonlóan áldozati napállattá – lesz: szenved, meghal és feltámad; tehát a Nap és a flóra életciklusának felel meg. Ő a **Pásztor**, mint **Apollón** vagy **Héliosz**; de ő az út, az igazság és az élet (gyógyulás) is; a királyság tőle való, tennivalója a megváltás: ő a szabadtér, az ítélkező, igaz bíró, a lelkek vezetője. Csupa napisteni funkció, példaként számtalan ó- és újszövetségi hely idézhető. Az istenfiúságra l. pl. Zsolt 2,12;

Ézs 4,1; Mt 3,17; a szenvedésre Zsolt 22,19; Ézs 53 („Kínoztatott..., mint bárány”); a feltámadásra Zsolt 16,10; Mt 28. A Messiás vegetációs istenségére Ez 17,22skk; Jn 15,5 (a víz borrá változtatása, a csodálatos **kenyér**szaporítás; az eucharistia felmutatása is idetartozik; 1. Jn 2,7skk; Jn 15,5; Mt 26,26–28); a **pásztor**ságra Zsolt 23; Jn 21,15. Az elvontabb isteni funkciókra, melyek az **Ószövetségben** az **Úr**éi 1. Zsolt 2,6; 6,3; 75; 94,2; 98; Ez 21,27; Mt 7,14; 11,10; Jn 14,6 („**Én** vagyok az út, az igazság és az élet”); Ef 5,9 („Mert a világosságnak gyümölcse...igazságban...van”); 1Kor 1,30; 2Kor 5,21; Jel 15,3; 17,14 („a **Bárány**...királyoknak Királya”); Lk 1,68; Gal 3,13; Jel 5,9 („megóáltottál minket Istennek a te véred által”); Lk 1,71; ApCsel 7,35 („a mi ellenségeinktől megszabadít”); Mt 12,18; 2Kor 5,10 („meg kell jelennünk **Krisztus** ítélőszéke előtt”).

Jézus a jelek jelentőségének tudatában van (Jn 4,48.). Ezért ül **jeruzsálemi bevonulásakor** két számárra a jóslathoz igazodva és **Dionüszoszhoz** hasonlóan (Zak 9,9). A jel értelme: a számarak, az Északi és a Déli Csacsi a Rák csillagkép csillagai; az előző korszak meghaló nap-

istene a **nyári napforduló**kor, tehát di-
csősége teljében e két számon „ült”.

Napistenségének tanújele, hogy gyógyít és halottakat támaszt fel. És kiket gyógyít? *Vakokat és különféle bőrbajban („varaságban”) szenvedőket* főleg, ahogy ez egy napistentől elvárható (Mt 4,24; 8,2skk; 9,2skk; 20skk; 12,22skk; 20,30; Jn 4,46skk; 11,1skk). Aztán itt vannak vizes jelei és csodatettei, köztük vizes gyógyításai. *Lecsendesíti a tengert, a vízen jár, hajóból tanít; meggyógyítja a vízkórost, gyógyít a Bethezda vizével, meggyógyít egy vakot a nyálával és a Siloám vizével; Húsvétkor megmossa tanítványai lábát* (Mt 3,16; 8,24; 13,2; 14,25; Lk 5,3; 14,1; Jn 5,1 skk; 9,6 skk; 13,4–5). Külön elemzést érdemelne a vihar lecsendesítésének a csodája és az azt követő események leírása MÁRK szerint (4,36–5,13): *Jézus este ül hajóba, hogy átkeljen a túlsó partra, s útközben a hajóban alszik (mint egy napisten). A túlsó parton temető van, sírboltban lakó leláncolt ember, akiben ezer ördög lakozik. Ezeket Jézus disznósordába űzi, s azok a tengerbe rohannak terhükkel.* (E túlsó part értelemszerűen a túlvilágot jelképezi, ahová a napisten eszente utazik.)

A napmítoszi hagyomány vállalásának a jele, hogy Jézus harmadnapra támad fel a saját kijelentése szerint (Mt 16,21; 28,6). Jónáshoz hasonlítja magát, mondván: „... miképpen Jónás három éjjel és három nap volt a czethal gyomrában, azonképpen az embernek Fia is három nap és három éjjel lesz a föld gyomrában.” (Mt 12,40.) A jóslat nem szó szerint teljesül be; a sír már **vasárnap** reggel üres. Ennek két oka lehet. Az egyik, hogy **vasárnap** („harmadnap”) a Nap napja lévén, Jézusnak ki kell kelnie a sírból, ezen a napon nem lehet halott egy napisten. A

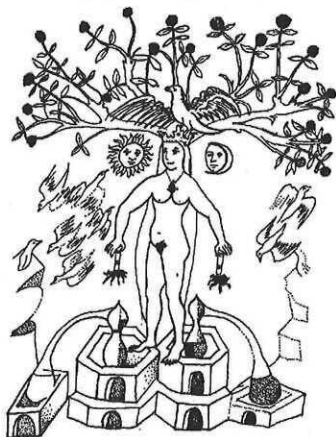
másik ok Jézus holdtulajdonságaival kapcsolatos, melyekre alább külön kitérek. Ettől függetlenül, **Jónás Héraklészével** rokon története, s annak nyomán **Jézus pokoljárása**, mely része az *Apostoli Hitvallásnak* és a középkori keresztény művészet kedvelt témája (161. rajz), a nyugat-ázsiai napvallások tavaszi évkezdéshez kötött hasonló képzeiteire vezethető vissza.

Az eltérések ellenére a pokoljárás-történetek csillagászati, naptári tartalma azonos, de a mondanivaló változik

164. A tarott-kártya Hold-Rák szimbolikájú, napfogyatkozást ábrázoló XVIII-as számú lapja

idővel. Ezt a babiloni és a bibliai változat közti különbség mutatja. A **Marduk**-ról szóló mítosz kendőzetlen: *a napgyermekisten 3 napig harcol Tiámat vízányával annak mélységeiben, hogy kettérepesztve őt,*

165. Alkimista fa 16. századi kéziratból

újjászülethessék. **Jónás** története csodálatos ugyan, de már nem mítosz, inkább tanmese, **Jézus** mégis tudja, mi van a háttérben, hisz ezért hivatkozik rá.

„A babiloni papok egy fajta rituális drámát adtak elő az újévünnep alkalmával (...). Ez vezette be a megújító szertartásokat, és magában foglalta a babiloni teremtmisztosz, az Enuma elis előadását. A papok **Marduk** káosz feletti győzelmének és a kozmosz általa való újra rendezésének történetéből vett kulcsjeleneteket elevenítettek föl. (...) A babiloni újévet akitunak hívták, és ünnepét valamelyik **napéjegylenlőség**kor rendezték meg. (...) A beiktatott hónapok listája arra utal, hogy az óbabiloni időkben az **őszpont-**

tal (!) kezdődött az év. Később az újévet tavasszal ünnepelték.

A szertartás első napjaiban **Marduk** jelképesen foglya volt annak, amit a szövegek 'A Hegy'-nek neveznek. 3 napig **Marduk** ebben az alvilágban tartózkodott, a káosz és a holtak birodalmában. (...) Az akitu negyedik napján az Enuma elist – talán más elemekkel kibővítve – elismételték, és ennek a cselekménynek a keretében **Mardukot** visszahozták az életbe, megengedték, hogy 'kiemelkedjék' a Hegyből, vagyis az alvilágból." (KRUPP 1983: 203.) A babiloni újévünnep 11 napig tartott; ez a 11 napos ünnepi ciklus volt hivatott kiegyenlíteni a nap- és holdév közti eltérést.

Jónás történetében a téli sötétséget, esős, viharos időjárást is jelképező Káosz közönséges tengeri vihar, amit az Úr-isten **Jónás** hajójára küld, hogy megadott úti célja felé térítse. Mindazonáltal a tengeri vihar felidézi a teremtés előtti „mélység” illetve a vízözön képét (ezek a Káosz bibliai ábrázolásai); **Jónás** neve, ami „Galamb”-ot jelent, egyaránt utal Isten mélység fölött lebegő (Szent)lelkére és Noé szárazulatot kereső galambjára (Ter 1,2; 8,8.), de még a déli égbolt Argó Habbó csillagképe előtt repülő Galamb csillagzatra is (az Argó-monda mellett ezek

166. Szélkakas
Nappal és Holddal.
Béla (Belá), Szlovákia

a vízőzön csillagképei). Az elbeszélés szerint a tengeri vihar csak akkor csillapul le, amikor a hajósok Jónást áldozatul a vízbe vetik. A próféta így jut a nagy hal belsejébe. A kép azt a pillanatot idézi meg, amikor a Nap a Cet csillagkép fölé érkezik, s ami-

vel egy időben a téli viharok után elsimul a tenger felszíne (az arab írás *nún* betűje „cethal”-at jelent: ☾). A jel úgy fest, mintha a Napot elnyelő vagy kiokádó száj stilizált ábrázolása lenne). Amikor Jónás kiszabadul a cethal gyomrá-

167. Nap, Hold és Szentháromság jele hucul kályhacsempén

ból, **Marduk** szájába illő szavakkal hálálkodik Istennek: „*A hegyek alapjáig süllyedtem alá; bezáródtak a föld zárványai felettem örökre! Mindazáltal kiemeltél életemet a múltásból, oh Uram, Istenem!*” (Jón 2,7.)

Beszédes jel, hogy **Jézus halálakor napfogyatkozás sötétítte be az eget** (Mt 27,45), és beszédes maga a „jel”, a megváltás eszköze, a **Kereszt**, ami – ezt talán igazán szükségtelen újra és újra bizonygatnom – minden mást megelőzően égtáj- és napszimbólum volt. A zsidók körében vált „jel”-lé, abban az értelemben, hogy a főnőczi eredetű óhéber *tav* betű, amiből a kivégző kereszt alakjára emlékeztető görög *tau* kialakult, körbe írt keresztet formázott és azt jelentette: „jel”. Ilyen értelemben szerepel több ízben is az Újszövetségben: „*És akkor feltetszik az ember Fiának jele az égen. És akkor sűr a föld minden nemzetsége, és meglátják az embernek Fiát eljönni az ég felhőiben nagy hatalommal és dicsőséggel.*” (Mt 24,30; továbbá Lk 11,16; 21,25; Jel 9,4; 15,1.)

Jézus Krisztus, a nap–holdisten

Jézus épp annyi időt (nem egészen két napot) tölt az alvilágban, amennyi ideig a Hold újholdkor „távol van”, vagyis nem látszik, s csak *harmadnap* jelenik meg ismét, mint amaz. Ez alighanem az egyetlen helyes magyarázat a napistenek „3 napos” pokoljárására. Az olyan napistenek és -héroszok ugyanis, mint **Héraklész** és **Jónás**, kivétel nélkül luniszoláris kalendáriumi mítoszok hősei. Éppen ezért nap-holdisteneknek tekintendők, vagy olyan napisteneknek, akik a legjobb úton haladnak a holdistenséggel való egyesülés felé. Ennek számos példáját láttuk, itt csak az olyan holdnevekre emlékeztetnék, mint a „*fekete Nap*”

„*árnyék Nap*”, „*gonosz szellemek Napja*”, „*halott Nap*” (vö. Hold–holt), melyeket a Nap és a Hold tökéletes együttállása, az újholdkor bekövetkező teljes **napfogyatkozás** ihletett. A **napfogyatkozás** és a láthatatlanná sötétülő újhold a metaforákban gondolkodó ember számára az istenség tetszhalálával egyaránt kifejezhető jelenség. Kétszeresen is. Újholdkor elfogy a Hold, és el is tűnik (sötét lesz a felszíne, a Sötétség vagyis az Alvilág ura veszi át fölötte az uralmat). Ha az újhold **napfogyatkozást**, pláne teljes **napfogyatkozást** okoz, akkor a Nap is elfogy, és eltűnik (az ő felszíne is sötét lesz, fölötte is a Sötétség ura veszi át a hatalmat). A **napfogyatkozás** eme „kétértelműsége” bizonyosan szerepet játszott abban, hogy olyan meghaló és feltámadó istenségek – **Krisztus** mitizált alakjának előképei –, mint **Ozirisz**, **Attisz** és **Dionüszosz** napos, holdas jegyekkel egyaránt rendelkeznek.

Ilyen vonatkozásban kétértelmű a napisten megdicsőülése a Rákban, hiszen a Rák „vizes” csillagkép (jegy), és az asztrológia a Hold uralma alá rendelte. Ezért kétértelműek **Jézus** vizes csodái. Mert igaz, hogy a viharok tiszta, napos időben múlnak el, de a hullámok lecsendesítése az árapályt szabályozó holdistenhöz is illő feladat.

Holdszám értékű a messiási dinasztia alapítójának, Dávidnak a neve (14), és **Jézus** nemzetség táblázatában **MÁTÉ** 14–14 nemzedékkel számol Ábrahámától Dávidig, Dávidtól a fogságig, a fogságtól **Jézusig** (Mt 1.)

Jézus Krisztus holdtulajdonságaira nézve az *Újszövetség* más „bizonyítékokkal” is szolgál. Mint ismeretes, **Júdás Jézust** 30 ezüstpénzért árulja el (Mt 26,15;

J 11,57). Ennek a „ténynek” sokatmondó voltát hangsúlyozza, hogy szerepel a messiási próféciák közt (Zak 11,12). Miért éppen 30 ezüst **Jézus** véérének az ára, és mi köze lehet 30 ezüstpénznek a Holdhoz? A 30-as a Szaturnusz és a Hold száma, az előbbi, mint tudjuk, ke-
reken 30 év alatt kerüli meg a Napot, az utóbbi kereken 30 nap alatt járja körül a Földet. (A 30-as holdszám mitológiai előfordulására nézve: Szín akkád holdisten neve a 30-as szám ékírásjele volt; egy héber monda szerint **Ádám** 30 fogából lett a hónap 30 napja, két állkapcsából – melyekben a „fognapok” ülnek! – a fogyó és a növekvő Hold sarlója.) Hogy esetünkben nem a Szaturnusz a „bűnös” (a Szaturnusz is a Nap ellensége!), hanem a Hold, arra nézve a pénz neme igazít el bennünket. Ahogy az aranypénzt (pl. a *solidust*) a Nap képmásának tekintették, úgy a kerek ezüst érmék az ezüst Holdat asszociálták.

A 3 szinoptikus evangélista fontosnak tartja megemlíteni, hogy **Jézus** halála előtt 3 órán keresztül (reggel 6-tól 9-ig) „sötétség lőn mind az egész földön” (Mt 27,45; Mk 15,33; Lk 23,44). LUKÁCS még azt is hozzáteszi, hogy „meghomályosodék a nap”. Valószínűleg ennek tudható be, hogy a **Jézus** halálakor támadó nappali sötétséget mindmáig **napfogyatkoz**ásként értelmezik. Aminek azt kellene jelentenie, hogy **Jézus** halálának pillanatában elfogy a Nap, és elfogy a Hold. Ez azonban ellentmond annak, hogy **Jézus**t Húsvét péntekén feszítik keresztre, és a zsidók Húsvétot, vagyis a Pészah ünnepét a **tavaszi napéjegy**enlőség utáni *telihold*hoz igazították! Az ellentmondásból két dologra következtethetünk. Vagy figyelmetlenek voltak az

evangélisták és a későbbi egyházatyák, amit el sem tudok képzelni, vagy – és ez nagyon valószínű – épp azzal akarták hangsúlyozni **Jézus** halálának világra szóló jelentőségét, hogy azt **napfogyatkozás** jelezte telihold idején. Ez pedig legalább akkora csoda, mint amikor Józsuének Isten megállította a Napot és a Holdat Gibeon felett (Józs 10,13. Józsue és **Jézus** ugyanannak a névnek két olvasata).

És egy utolsó szentírási példa. A *Jelenések könyve* nyomán úgy ábrázolják a „Napba öltözött asszonyt”, amint az új holdsarlón áll (Jel 12,1). A közfelfogás nem minden alap nélkül a Holdat Szűz Máriával, a Napot a benne növekvő **Jézus**-magzattal azonosítja. A kép azonban értelmezhető úgyis, hogy a Nap a születő, a Hold a meghaló Isten szimbóluma. (Vö. a 156. *rajz* alatt írtakkal.) Hasonló kétértelműséget hordoz a Szentségtartó. A szentostyát tartalmazó „aranyházat” a középkori gondolkodás Máriával azonosította, hasonlóképpen az Úrmutató „ablakában” látható Oltáriszentséget tartó arany „újholdacskát” (lat. *lunula*), ami megint csak ellentmondás, hiszen az is az Anya, vagyis az „aranyház” méhében van. Szerintem a *lunula* és a karéjába helyezett kerek szentostya *együtt* jelképezik a kereszténység földre szállt luniszoláris istenségét. A keresztény művészet ezt minden lehetséges formában hangsúlyozza.

Témánk szempontjából a Nap és Hold ábrázolások egy sajátos, °I^c rendszerű kompozíciója érdemel külön figyelmet. Keleten és nyugaton egyaránt találkozunk vele. Így rokonainknál, avar csontkarcon, szibériai *sámándobon*, a szászánida művészetben (Nap és Hold a

világfa két oldalán: 60. *rajz*), középkori miniatúrákon és festményeken (Nap és Hold a keresztény világfák, a paradicsomi fa illetőleg a kereszt két oldalán. 165. *rajz*). Ez az ábrázolás végigkíséri történelmünket: **Krisztust** fogják közre az égitestek a Szentkoronán, II. Endre királyunkat az Aranybullán, a **sast** a székegyek címerében. De találkozunk vele az élő népművészetben is, egy egészen különleges darabon a „szentháromság” jelképeként (166., 167. *rajz*): a keleti keresztény műveltségi övezetbe tartozó hucul kályhacsempén a Nap és a Hold Isten háromszögletű **szemét** fogja közre. A keleti egyházi művészetben a Megváltó képmásain a Nap és a Hold helyén rendszerint nevének monogramja szerepel; az IC és XC betűpárok olykor az égitestek körébe vannak fogva.

Egyházi hozzájárulással

Tagadhatatlan, hogy az ősegyház a tömegek megnyerésének szándékával emelt be egyet s mást a népszerű kultuszokból tanításába. Amikor azonban megerősödött, legjobbjai útját állták a további szinkretizációnak. Végére is a keresztény tanításnak nem csillagászati, naptári természetű a legfőbb mondanivalója.

A 3. században élt karthágói püspök, SZENT CIPRIÁN úgy tesz, mintha **Krisztus** rohamosan terjedő vallása és **Mithras-Sol** virágzó tisztelete közti egybeesést a sors kifürkészhetetlen akaratának kellene tulajdonítanunk. Eközben ő propagálja: „*Mily csodálatos az isteni gondviselés; amelyik napon a Nap született, jött a világra Krisztus is!*” – kiáltott fel száz évvel azelőtt (!), hogy I. Gyula pápa 350-ben december 25-ét a Megváltó születésnapjává nyilvánította. SZENT ÁGOSTON azon-

ban – felmérve ennek a döntésnek negatív hozadékát – már arra figyelmeztet, hogy „*Szentnek tartjuk e napot, de nem mint a pogányok, a Nap születése miatt, hanem Ő miatta, aki így rendelkezett.*” Nem túl meggyőző érvelés.

SZENT PATRIK (†461 k.) az „egybeesést” megpróbálja ellentétte formálni. Az írek harcias térítője még fenyegetőzik is: „*A Nap ragyogása elenyészik, s azok, akik imádják, súlyosan bűnhődnek majd, miközben az igazi Nap, Krisztus, akit a keresztények imádnak, örökké tart!*” – írja *Vallomásaiban*. A VII. században, SZENT ELIGIUS, frank hitvalló és püspök viszont már egyenesen megtiltja, hogy az emberek a „Nap úr”-hoz imádkozzanak, vagy rá esküdjenek: „*Nullus dominos solem aut lunam vocet neque per eos iuret!*” („Senki ne hívja segítségül a Nap és Hold uraságokat, és senki se esküdjön rájuk!”)

ELIGIUS szóhasználata ékesen példázta, hogy a *dominus sol* megszólítás párhuzamosan tovább élt a *Dominus Deus* mellett még egy jó ideig.

Bár az egyház a kora középkortól kezdve gondosan került minden kétértelműséget, **Krisztus** napistensége – s olykor még az Atyáé is – kiirthatatlanul jelen van a népi valláossághban, a „tömegek nyomásának legjobban kitett” liturgiában, az ünnepek rendjében és szokásaiban, valamint a vallásos művészetben.

A földrajzi felfedezések révén a térítőknek újabb és újabb pogány kultuszokkal gyűlt meg a baja. Ugyanakkor hozott pogány elemei a „vadak” körében végzett újkori hitterjesztés sikeréhez is hozzájárultak. Ma a hitélet ott a legeleve-nebb, a vallásos átlélés ott a legőszintébb, ahol a pogányság még csak félmúlt (ez

áll a pogánykodó népi vallásosságra is). Gondoljunk csak Mexikóra.

Ha a kimondott szóban nincs is (vagy csak igen ritkán van) jelen a kétértelműség, a liturgia beszédes gesztusaiban, a tárgyak és cselekvések, az ábrázolás fényszimbolikájában, a szent irodalomban annál inkább.

Az egyház megalapításakor, az első Pünkösdőn *Isten szent tüze száll az apostolokra*, hogy világossággul legyen minden népnek szerte a világban.

A térítés eme hasonlatának távoli példáját őrzi az etióp hagyomány, mely az etiópok 4. századi térítőjét, Frumentioszt „*A Fény felfedője*”-nek nevezi. Azt az uralkodó testvérpárt, akik alatt a kereszténység államvallássá lett, pedig így: „*Aki elhozta a Fényt*”, illetve „*Aki fölragyogtatta a Hajnalt*”. (Az etióp egyház még a katolikus és ortodox egyháznál is türelmebb volt a mitikus-mesei körítéssel szemben. Az etióp szentek, mint a planétaistenek, le s föl járnak ég és föld között, méghozzá fényszekereken.)

A fényszimbolika jegyében keletelték az ősi minta nyomán a templomokat, vagyis úgy tájolták őket, hogy szentélyük egy választott napon a kelő Nap irányába nézzen. (E célból azt a napot választották, amely nap névadó szentjének vagy ünnepének emlékeztetere kívánták a hívek szenteltetni a templomot. Ez lett a templom titulusa, patrociniuma, magyarul címe.)

A fényszimbolika részeként ábrázolják a Szentháromság személyeit, Szűz Máriát, az angyalokat és az összes szentet a **fejük körül dicsfény**vel. A **dicsfényt** a nagy keleti vallások már a kereszténységet megelőzően alkalmazták isteni attribútumként, és e megkülön-

böztető jel tagadhatatlanul az égitestek fényudvara nyomán keletkezett (l. lat. *gloria, nimbus, halo, aureola*, „fényudvar; „**dicsfény**”). Az ókeresztények éppen ezért tartózkodtak a **dicsfény** ábrázolásától, pogány eredetére hivatkozva a korai egyházatyák, alexandriai SZENT KELEMEN, ORIGENÉSZ, EPIPHANIOSZ meg is tiltották. A IV. század közepétől mégis felragyog a Megváltó feje körül, a VI. századtól már a Szűzanya és a szentek is világítanak, de nem egyforma fénnel; csak a Szentháromság személyeinek feje körül ragyog napisteni **dicsfény**: (éjtáj)-**keresztes glória**.

A keresztény szimbolika igazán a középkorvégi vallásosságban telt meg igazán fénnel, ami a reneszánsz világiaságban a reformáció közreműködésével sokat veszített erejéből. Ez utóbbi egyik főcélja éppen az volt, hogy a vallásgyakorlatot megtisztítsa pogányos cifraságaitól. Ellenhatásként a barokk még pompásabban ragyogtatta fel. (Azért a fényszimbolikától a protestantizmus sem teljesen ment. A református templomok tornyáról vagy a Nap madara, a **kakas** figyelmezteti éberségre a híveket, vagy aranyozott csillaggömb („sün”) emlékeztet Isten fényének, a hit világosságának eredetére. A budapesti Kálvin téri református templom Úr asztala kendőjére áhítatos kezek **sugaras** arany naparcot hímeztek.)

Jelképes értelemben valóságos fényözönben fürdik az Óltáriszentség, **Krisztus** titokzatos teste. Az ellenreformációtól kezdve a katolikusok aranysugaras Úrmutatóban helyezik el a Napot megidéző kerek ostyát, az „újholdacskába” fogva annak megfelelően, hogy a szoláris szimbolikában az újhold a Nap

hordozója; (láttuk, a kettő eggyé is válhat – „mint ló és lovása”). Beszüremlik a napszimbolika a liturgia szentostyával kapcsolatos cselekményeibe is. Amikor a szentmise során az ostya átváltozik **Krisztus** testévé, a pap felmutatja. Ma már csak azért, hogy a hívek lássák, az eredeti szándék szerint talán azért is, hogy a szentélyablakokon betűző reggeli **napsugarak** fényében (általuk?) történjék meg az átváltozás. BOSNYÁK SÁNDOR hívja fel a figyelmet egy spanyolozott somogyi **tükkör** hátlapjára, melynek „*Jézust jelképező oltáriszentségében a Nap ragyog*”. (BOSNYÁK 1974: 47.) Az ábrázolást hordozó kerek **tükkör** maga is napszimbólum; „lángoló” peremdíszre a Nap **koronáját** jelképezi. Megszámolhatjuk a lángocskákat is, épp 24 van belőlük (162. *rajz*).

„A Nap, az Isten őszencége”

A középkori, majd barokk fényszimbolika ragyogása csak a népi vallásosságban nem kopott meg teljesen, aminek az az oka, hogy a természet közelségében élő falusi nép sohasem hagyott fel igazán a Nap istenítésével. A pogánykodást persze az egyházak száműzték a templomból, súlyosabb esetben üldözték is. Kevésbé égbekiáltó jeleit azonban mint népszokást megtűrték, ami pedig nem ütközött a hivatalos tanítással, arra áldásukat adták, s az ünnepi liturgiát kiegészítő népszerű vallásgyakorlat része lett. (Népszerű alatt ne népiest értsünk, hanem össznépit, mivel olyan hagyományról van szó, mely ugyan a világtól elzárt falusi közösségekben maradhatott csak fenn a legutóbbi időkig, de egykor gyakorolta a nép minden rétege.)

Néphit, népi vallásosság

Még nem is oly rég a magyar juhászember reggel, miután megmosakodott, napfeljöttnek fordult és imádkozott, vagy versben kívánt a Napnak egészséget. Csángó adatközlők mondják: „*Halottam, mikor az ember reggel imádkozik, keletre forduljon mindig.*” (Klészse) „*Mikor a déli harangszót halljuk, arra fordulunk, merre a Nap van, délre, s akkor keresztet vetünk, s akkor imádkozunk, elmondjuk az Úrangyalát.*” (Magyarfalu) „*Kaptuk az öregektől, hogy minden ember, mikor kel fel rigivel, csúkolja meg a földet isz. (...) Ez vót a régi szokász, Nap felé fordulva, napkelet felé.*” (Szabófalva) „*Ez is megvölt: keletre tetek egy méceset és egy Mária képet. Azt régen este meggyújtották, és az égett egész éjszaka. Hát reggel, mikor feljött a Nap, akkor imádkoztak napjövetre, keletre, s akkor eloltották a méceset.*” (Lésped, BOSNYÁK SÁNDOR gyűjtése)

Balladában:

*„Térgyelj a Nap felé,
Fogd fel a kezedet,
Kérjed a jó Istent,
Segéljen meg minket.”*

(Bíró János és Bíró Kata.
KALLÓS ZOLTÁN gyűjtése)

Nem csak a magyar parasztok „tévesztik” össze a Napot Istennel. Korčula szigetén reggelre kelvén a jámborabbak letérdeltek, és háromszor **keresztet** vetettek a Napra, majd illedelmesen köszöntötték, és azt kérték tőle, hogy legyen hozzájuk egész nap kegyes.

A „napimádat” nyomait szólások, közmondások is őrzik. Szólásban: „*Olyan ártatlan (szent), mint a Nap.*” „*Olyan igaz, mint a Nap.*” „*Védekezik a Nap*

fénylő sugarai ellen” – mondják arról az emberről, aki nem fogadja el a világ rendjét. Közmondásban: „Az alkonyodó Napot kevesen imádják.” Idegen változata: „Többen imádják a kelő Napot a lenyugvónál.” (A közmondás metaforikus, amúgy egészen köznapi a jelentése: Akit elhagyott a szerencséje, azt tisztelői is elhagyják.) „Nem lehet két Nap az égen.” Vagyis csak egy Isten van. (Köznapi értelemben: Két dudás egy csárdában nem fér meg.) „Takarhatják sötét felhők a Napot, ő tiszta marad.” „Sütheti a Nap a sarrat, fénye nem lesz homályosabb.” „Amikor süt a Nap, a pásztor csendben marad.” „A Nap, amin a király sütkérezik, a koldust is melegíti.” Azaz, Isten előtt mindenki egyenlő.

Nyugat-Európában elterjedt szokás volt bölcs mondásokat írni a napórákra. Íme néhány Napra vonatkozó felirat francia templomok napóráiról: „Legyen világosság!” „Nincs semmi a Nap nélkül.” „A Nap mindenkinek világít.” „Az idő múlik, de a fény marad.” „A Nap nélkül semmi vagyok, Isten nélkül nem tehetek semmit.”

Abban a hitben, hogy a nap(isten) mindent lát, az orphikus himnusz így rajong: „A világ ragyogó szeme vagy Te”. Vö. a gyerekszóval: „Isten szeme mindent lát, el ne lopd a léniát!” Ezért az egész ókori világban az volt a szokás, hogy a szerződő felek a Nap képmása előtt tették le esküjüket.

A rómaiak például „a Nap szemére és az igazságra” szavakkal hívták tanúul a Napot. Erre utal PÜTHAGÓRASZ mondása: „Ne szólj a Nap ellen!” Magyar változatban „Ne állítsd meg a Napot!” Azaz: Ne tégy hamis tanúságot! A szólás: „A Napnak mond ellent”, ma is azt jelenti, hogy az illető a nyilvánvalót, a „Napnál

világosabb”-at tagadja, másképpen: „*Le-tagadja a Napot az égről*”. A néphagyományban máig él a gondolat, hogy a Nap minden cselekedetünk tudója. Felső-Pflalzban ma is úgy esküsznek, hogy „A Nap ne süssön rám többé, ha hazudok.” Él a szólás átokformulaként is: „Ne süssön rá a Nap többé!” „Nem érdemli meg, hogy a Nap reá süssön.” Magyarfalvi csángó változatban: „*Verjen meg a napfény, amelyik süti!*” (Arra nézve, hogy a **nap-sugár** „verni” is tud, l. *déli verő*.)

„Aki napvilágnál hamis esküt tesz, – írja Röhrich – azt hamarosan utoléri a büntetés. Egy hesseni népmonda – a címe: ‘Isten nem hagyja magát félrevezetni’ – elmesél egy megkapó esetet. Egy bickenbachi leányzó teherbe esett. Titokban akarta tartani, mert félt a büntetéstől, amit az Egyház ki fog róni rá, valamint a szégyentől, ami ezzel jár. Eltagadta tehát az állapotát, pedig az emberek sejtették, hogy gyermeket vár. A plébános magához hívatta, és kérte, hogy vallja be az igazat, mire ő így válaszolt: ‘A Nap ne süssön rám többé, ha nem az igazat mondom; nem vagyok viselős.’ – ‘Hiszek neked’ – mondta a plébános, és elengedte.

Néhány hónappal később világra hozta gyermekét. A büntetés sem váratott magára sokáig. Többé nem tudta elérni, hogy felmelegedjék; a rekkenő nyárban is majd megfagyott. Hatvan éve az öregek még emlékeztek rá, amint ott ült a perzselő Napon és vacogva szölongatta: ‘Drága Napocska, süss reáml!’ – de hiába, haláláig bűnhődni kellett.” (RÖHRICH 1973: 104.)

Nem csak imádkoztak a Naphoz, és esküdtek rá, mágikus eljárásokkal is próbáltak rá hatni. Pl. a varázskör rajzolásával, lelépésével. Ha a napjárás szerint írták le, az jó ügyet, ha azzal

ellentétesen, az rossz célt szolgált. Ellenkező irányban haladva az ember az északa erőinek siet elébe, a napjárás szerint haladva viszont a Nappal együtt jár. (Szláv eredetű *kuruzsol* szavunknak „köröz”, „kering” a szó szerinti jelentése.)

A szlovák hegyi pásztor, mielőtt elment hazulról, háromszor megkerülte kalyibáját a napjárás szerint, hogy ne törhessenek be hozzá a távollétében. Írtak le kört a napjárás szerint halott körül, hogy megvédjék az ördögtől (Angliában), ifjú házások az oltár körül a házasság sikeréért (görögkeleti rítus keretében). Sok helyütt a varázscselekményt „szerencsés órában” végezték, vagyis akkor, amikor a Nap épp delelőn áll.

A körjárás bizony nem egyéb, mint a pogányoktól átvett körmeneti és határjáró szokások egyénre szabott mása. A keresztény szokást nem kötik ugyan a napjáráshoz, pedig a húsvéti, úrnap körmenetnek, a búzaszentelésnek és a többi határjáró szokásnak szoláris a szimbolikája. (Úr napján az Oltáriszentséget hordozzák körül, és a körmenet útvonalán 4 oltárt állítanak a 4 égtáj szerint, ahol megáll a pap a szentostyával; Márk napján pedig a búzát a föld 4 sarkáról a 4 égtáj fele hintett szentelt vízzel áldja meg.)

Ha meg akarták őrizni a Nap jóindulatát, vigyázniuk kellett, hogy ne vétkezzenek ellene. Mint az Istennel, a Nappal szemben elkövethető bűnök is lehettek bocsánatosak vagy halálosak. Bocsánatos bűnnek minősült, ha valaki *tükörbe fogta fel a Nap sugarát* (és mint a gyerekek szokták, másokat elvakított vele). E bűn visszaélés a Nap hatalmával, és a *tükör* hajdani jelképes-rituális funkciójára emlékeztet. Bocsánatos bűn számba ment, ha *gyertyát, fáklyát gyújtottak napvilágnál*. A francia szólás: „Ki

akarja égetni a Nap szemét” – elárulja a bűn természetét; ezt a cselekedetet sértésnek tekintették. Magyar megfelelője: „A Napnak gyertyával világít.” „Délben gyújt gyertyát.” Azaz, a nálánál okosabbat tanítgatja, a „Nappal világosabb”-at magyarázza.

Halálos bűn, ha valaki a Nappal szemben önti ki a szemetet. Ezért mondják a csángók, hogy *addig kell kisöpörni, amíg a Nap fel nem jó*. (A parasztházak udvarra nyíló ajtaja rendszerint keletre vagy délre néz.) Hasonlóan súlyos, ha nem nagyobb véték a Nap fele köpni. Aki *ilyet tesz, szemfájást kap* (az egykori Gömör megyéből való adat). Hasonlóképp, aki a Nap felé fordított hátsóval végzi a szükségét, vagy a „Nap arcába” vizes, annak *be fog hasadozni a körme*. Mert a keresztvizet is tilos a „Napba” önteni, mert a gyermek, akit kereszteltek vele, *vörös kiütéseket fog kapni cserébe*. Aki *csúfolja a Napot, az megvakul, és tilos ujjal a Nap felé mutogatni, mert kibővhetjük vele Isten vagy egy angyal szemét*. (Német példák. Vö. azzal, hogy a Nap Isten szeme, Isten a Napban lakik. Engem még úgy neveltek, hogy nem illik másokra ujjal mutogatni. A tilalom – eredeti értelme szerint a köpködéshez, csúfoláshoz hasonlóan – rontó varázslat, ami később sértéssé szelődött. Vö. „Ujjal mutatnak rá” = rossz híre van.)

A varázscselekményeket akkor végezték, és a tilalmak különösen arra az időszakra vonatkoztak, amikor kelt föl vagy ment le a Nap, vagy épp „napünnep” volt: *vasárnap*, Karácsony, Húsvét napja, előestéje. Úgy hitték például, veszélyes szombat este (*vasárnapra virradólag*) fonni, mert a fonálon (*sugáron?*) magához ránthat a Hold (a Nap képviselőtében) vagy a Nap. Egy német monda sze-

rint egy ember Karácsonykor *káposztát* akart enni, ahogy illik, de a *káposztát* szenteste lopta (a kerek *káposzta* napjelkép). Ezért halála után Isten előbb a Napba helyezte büntetésül, de mivel ott nagyon melege volt, a kérésére áttette a Holdba. Havelland lakói ma is őt látják hóna alatt a *káposztával* a Hold foltjaiban. A RÓHEIM GÉZA által gyűjtött tilalmak napszállat utánra vonatkoznak. Hazánk legkülönbözőbb vidékein hitték, hogy *napnyugta* után azért nem szabad kiönteni a szemetet, mert vele megy a gazdagság vagy fejfájást okozhat; azért nem szabad akkor kiönteni a gyerek fürdővizét, mert a gyerek meghalhat; kirakni mosott ruháját, mert elmegy az álma; tejet kiadni, mert legközelebb a tehén véreket ad, vagy elviszik a hasznát. (Nyilván a lemenő Nap viszi magával a gazdagságot, a gyermeket, az álmot, a tej hasznát). Továbbá tilos ilyenkor bármilyen ételt kölcsönadni, mert megromlik. A bolgárok, ha bealkonyult, már nem takarítják ki az aklot, mert attól tartanak, hogy a juhok megbetegednek.

A legnagyobb bűn, amit ember a Nap-pal szemben elkövethet az, ha rálő. Ezt büntetlenül csak egy naphérosz mint *Héraklész* vagy *Ji* tehette meg. A több Napról szóló mondák egy szibériai (szójot) változatában a napvadász önhitt, istentelen ember. 3 Nap közül akar lelőni egyet, de elvétí, és a hüvelykujját sebzi meg. Morotává válik, és a föld alá rejtőzik szegye-nében. Egy mexikói mese szerint a Nap nem akart lenyugodni, és mindent fölperzselt. Egy nyulacska háromszor rálőtt, a másodík *nyílvessző* el is találta a Napot, amitől az méregbe gurult, és amikor jött a harmadik *nyíl*, elkapta, visszalötte, s az megölte az állatot. Az égből visszahulló *nyíl* mint az istenítélet formája megtalálható a belső-ázsiai, kelet-európai, így a magyar, va-

lamint az arab és zsidó hagyományban (Sir 27,25. Vö. „istennyila” = villám, „visszahull a fejére” = bűne elnyeri méltó büntetését). A *nyíl* jellegzetesen napisíteni fegyver, de az ilyen típusú mondákban nemcsak *nyíl* szerepel, hanem például (menny)kő, mint *Sirák* könyvében.

Fennmaradt egy sváb monda a „*bolygó*” vadászról, aki Húsvétkor, Nagypénteken belelőtt a Napba (mintha a keresztre feszített Megváltóra lőtt volna). Az égből elkezdett csorogni a vér; a vadász egy kendőben fölfogta, és bekente vele a puszkagolyóit. Ettől a naptól fogva többé nem tévesztett célt. Amikor kifogyott a készlete, újból a Napba lőtt. Az lett a büntetése, hogy ítéletnapig vadásszék, kopósfalkájával szüntelen járva a vadont. (Ellenpélda a vadászszenteké, Hubertusé, Eusztáké, akik a Napban, mely az általuk űzött *szarvas* agancsán ragyogott, meglátták Isten Fianak a képét, és leeresztették a fegyverüket.) Egy erdélyi szász monda szerint egyszer egy paraszt hat ökrével kinn dolgozott a mezőn. A Nap egyre magasabbra hágott, és emberünk egyre keserveesebben tűrte a meleget. Mikor már nem bírta tovább, felkapta az ekecsoroszlyát, és megfenyegette vele a Napot. Abban a szempillantásban megnyílt a föld, és az embert fogatosul, ökröstül elnyelte.

A Napra tehát tilos és életveszélyes volt fegyvert emelni, de mint mindenben, indokolt esetben ebben is voltak kivételek. Az észak-amerikai odzsibvé indiánok és a kelet-perui szencik *napfogatkozás* idején égő nyilakat lőttek az égitestre, hogy hamvadó tüzét lángra lobbantassák.

Ha nem Istentől, akkor leginkább a Naptól reméltek betegségeikre gyógyulást. Ahogy a közmondás tartja: „*Ahová elér a Nap sugara, ott nincs szükség or-*

vosra." Elsősorban a lenyugvó Naptól vártak segítséget, különösen múltó bajukra, amit hitük szerint magával vihetett (l. a napszállat utánra vonatkozó tabukat). A kiűtéstől szenvedő például *akkor mosogatta beteg testrészét, amikor épp ment lefelé a Nap*. Daganatra szóló javallat: „Keresetlen csont hegyes végével háromszor keresztet rajzolt rá: 'Többé sose, minél kevesebbszer, tűnj el, tűnj el' (...) a délutáni órákban, mikor a nap megy lefele. A csontnövekedés is úgy múlik, ahogy a nap múlik.” (Békéscsaba) Ijedésre, szemmelverésre a doboziak szerint **naplemente** előtt kell imát mondani. „Az ember meg mikor megvész, az meg **naplementkor** a legsúlyosabb.” (Zsadány) „Mire az Isten a napot elviszi az égről, addigra megdöglök” állapította meg a 'vesztétdoktor' a beteg lóról. (...) 'Ha hanyatlak a nap, akkor mingyán hozni kell be.' (Hogy mit, azt nem mondja meg a dobozi adatközlő.) Libavásárlásnál a békési asszony belenéz a lúd csőrébe, ha a nyelve sötéttkék, **naplementre** kimúlik. (OLÁH 1986:59–60.) A példákából kiderül, hogy nem csak a betegséget, a beteget is magával viheti a Nap a föld alá, a túlvilágra. (Különösen, ha „saját” állatai betegszenek meg, pl. a ló vagy a lúd.)

A **napkelte** egészen más. A világosság nemcsak a sötétséget oszlatja el, hanem a gonoszt és a félelmet is elűzi. A Naphoz intézett reggeli ima tulajdonképpen hálaadás: „Szokás vót, hogy – hála Istennek ezen a reggel es megláttam a Napot – s keresztet vetett, más még imádságot es mondott.” (Pokolpatak) A betegek rendszerint éjjel hálnak meg, a varázsló csak éjjel gyakorolhatja mesterségét, a vámpíroknak **napkelte** előtt vissza kell térniük a szállásukra, az elátkozott vadász **napkeltétől** pihen, és a többi démon, el-

kárhozott lélek is csak hajnalig garázdálkodhat, mivel a „hegybe vezető ajtó csak éjjel van nyitva”. „Amikor száll le a Nap, akkor bemenen egy nagy hegy alá, s amíg onnan kimenen, addig setét van.” (Klézse. BOSNYÁK SÁNDOR gyűjtései) Ha az ördögöt munkája közben meglepi a hajnal, félbe kell szakítania; ha a rablóra a börtönből szökés közben **napsugár** vetül, meg kell hálnia (logikus, nem?); a kincset, amit általában gonosz lélek őriz, csak a sötétség leple alatt lehet kiásni. Manók, törpék, tündérek nem szeretik a Napot. A tündér meghal, ha belefeledekzik éjjeli táncába, és rávirrad. Az Eddában Thor (Tór) úgy jár túl a véle rejtvényfejtésben versengő Alvisz törpe eszén, hogy elhúzza az időt **napkeltéig**.

„Korán reggel, mikor még a nap fel nem jött, ekkor kell szedni (a gyógyfűveket)” – vallják a doboziak. „A gyógyfűveket 'leginkább' harminc száradtával szoktuk szedni, mikor az öreg nap lepirogatja.” (Zsadány) „Akit megrontottak, kenyeret és sötét varr egy kis zacskóba, közben ezt az imát mondja: 'Hajnal, hajnal, de szép piros hajnal, kibe a Mária nyugszik, Úr tüle születik, pokol tüle töretik'...” (Doboz. Mária az imában a Vénusszal, **Jézus** a Nappal azonosul.) Egy orosházi ember pénteken szalonnázott, káromolta Istent, ezért görcsbe rándult a keze. Az gyógyította meg, hogy bocsánatot kért a Naptól; kedden **napkelte** előtt háromszor megcsókolta a földet. „Viszketeges gyerekeit hűggyal és valami patikai fekete kenőccsel kente le, aztán: 'Nagypénteken napfeljötté előtt levittem őket a Kerezsre', beleállította őket, lemosta szappannal. 'Mindörökre elmúlt, elvitte a víz'. (...) Sömör (...): ablakizadsággal kente be napfeljötté előtt.” (OLÁH 1986: 57–58.) A szerző gyűjtései szerint a **napkelte** jó még tarló- és más sebre, szeplőre, hideglelésre szemárpára,

kelésre, veszettségre. A kelő Nappal való gyógyítás tulajdonképpen analógiás mágia. A hideglelést azért tudja meggyógyítani, mert a hideg is az ő felkelésével múlik el. Mindenféle kelésre, szemölcsre, sömörre, daganatra, árpára azért tartották jónak a kelő Napot, mert az ő „ragyái”, foltjai amikor fölkel, még látszanak, de mihelyt magasabbra hág, „kigyógyul belőlük” (növekvő fényében a foltok láthatatlanná válnak). Az árpát úgy gyógyították, hogy a Nappal (Isten szemével) farkasszemet néztek. Mivel ez tartós látáskárosodást, vakrágot okozhat, praktikusán ezért próbálkoztak vele reggel. Csehországban védekezésül a gyógyulni vágyó térszuszűrőt tartott árpás szeme elé, hogy a fénysugarakat megsűrje vele. Az Alsó-Rajnavidéken a csuklás ellenszereként bámultak a Napba.

Az ismert szólás: „*Hasára süt a Nap*” a közhit szerint a későn kelő, ágyban lustálkodó embert pirogattja. Nyugat-Európában más értelmet tulajdonítanak neki; úgy tartják, az az ember cselekszik így, akinek nincs mit ennie, s így próbál némi meleget juttatni a gyomrába. Schleswig-Holsteinben például azt javallják az éhes embernek, hogy „*Feküdj hanyatt, haadd süssön a Nap a szádba, legalább lesz valami meleg a gyomrodban.*” Azt is mondják az ilyenre: „*Gyorsabban jut a Naphoz, mint kenyérhez a házában.*” A Rajnavidéken ezt mondják a Napon sütkérező emberre: „*Elterült a Napon, hogy a zsírja vastagodjon.*” A sovány emberre viszont az a mondás járja: „*Átjárja a Nap*”. „*Olyan sovány, hogy a Nap átvilágít rajta.*” Bár szólás nem őrzi, a hazai hagyományban is él, hogy a Nap melege laktat. Noha tudjuk, hogy nem csak a meleg étel táplál, a legtöbb magyar ember elvárja,

hogy legalább egyszer napjában meleg ételhez jusson. Abban a kifejezésben, miszerint „*hagyja, hogy a Nap (a meleg) minden porcikáját átjárja*”, az erőgyűjtés vágya fogalmazódik meg. Nyilvánvaló, hogy azok a tréfás találós kérdések, melyek a Napot mézeskoccsöghöz, zsírosbödönhöz, vajdarabhoz hasonlítják, részben abból a hiedelemből fakadnak, hogy a Nap az élőlényeket közvetlenül is táplálja.

A tudomány igazolja a népi tapasztalatot. Életműködésünk kettős vegetatív idegrendszeri irányítás alatt áll. A szimpatikus idegrendszeri tevékenység, mely ébrenléti állapotban, különösen pedig fény és meleg hatására aktivizálódik, egyebek közt gátolja az emésztő-nedv-kiválasztást és a bélmozgást, ennyiben tehát a Nap valóban csökkenti az éhségérzetet. Emellett a fény és a meleg lelkiileg valóban ellustít; jó értelemben gyógyító hatással van a lelki, idegrendszeri panaszokra. (Az északi népek körében a sötétség okozta depresszió valóságos népbetegség. Svábföldön a rosszkedvű emberről ez a szólás járja: „*Nem látta még a Napot.*” A mogorva természetű emberre mondják: „*Min-dig borús a napja.*”) Nem utolsósorban a Napból jövő ibolyántúli sugarak segítségével tudja csak szervezetünk beépíteni a nélkülözhetetlen D vitamint. A napfény gyógyító hatását az orvostudomány régóta ismeri (helioterápia). Már az ókoriak tudták, hogy a betegségből lábadozó embernek jól tesz a napozás. A görög orvosok télen, tavasszal és ősszel különösen javallták, de nyáron a túlzott hőség miatt csak a szórt fényt ajánlották a pácienseiknek. Ma is meg szívlelendő tanácsok ezek, tudományosan megalapozottak, mégis összhang-

ban vannak a mitologikus – például **Apollónnal** kapcsolatos – felfogással.

A **napkeltének** és **napnyugtának** tulajdonított különös jelentőséget is igazolta a tudomány. „Nappal az aktivitást fokozó, irányító szimpatikus idegrendszer működése van túlsúlyban, éjszaka a regenerálódást (...) meghatározó paraszimpatikus idegrendszer uralkodik. Aki rendszeresen nappallá teszi az éjszakát és éjszakává a nappalt (...) testi-lelki egyensúlyának felborulásával fizet érte, mert élettani-kozmosz ritmusán tett erőszakot.

Este és reggel átvált (...) a vegetatív idegrendszer szimpatikusról paraszimpatikus túlsúlyra és fordítva. A **napkelte** és **napnyugta** tehát igen jelentős időpont az ember számára. (...) tudattalanul is érvényesülhetnek és kapcsolódhatnak hozzá ősi kultikus, lélektani képzetek. Valójában a hajnali időszak (...) a szellemi ébredés, éberség időszaka (...).

A keletiek tudták, tudják ezt. Ősi keleti tapasztalat, hogy a koncentrációra, meditációra a hajnali órák a legalkalmasabbak, a legértékesebb meditációs módszernek a **napfelkelte** előtt elkezdett 'meditáció a Napról' gyakorlatot tartják. A beavatások iskoláinak szabályzata azt írja elő, hogy a tanítvány a gyakorlat közepén tartson, amikor a Nap félig a látóhatár fölé emelkedett. (...) A gyakorlat során a tanítvány szemét a kelő vagy nyugvó Napra függeszti.

(...) a betegség lefolyásának is van napszakos ritmusa. A tünetek napszakok szerint erősebbek vagy gyengébbek, a gyógyszerek – a beadás idejétől függően – erősebben vagy gyengébben hatnak. (...) a fájdalomérzés például délután 6 óráig növekszik, majd éjjelig a legcsekélyebb." (i.m.: 49–50.)

Az orvosok előtt ismeretes, hogy az átmeneti időszakokra, ősze, tavaszra

(frontváltozásokra!), esti és hajnali órákra esik a legtöbb halál. Hajnalban például, az ébredést megelőző percekben megemelkedik a vérnyomásunk – a vegetatív idegrendszeri átállítódás részeként –, ami a szív- és érrendszeri betegségekben szenvedőkre nézve állandó veszélyt jelent. „Rendes” körülmények között a legtöbb szívhalál hajnalban következik be.

A sötétség és világosság közérzetünkre, szervezetünkre gyakorolt hatása nemcsak a nap-, hanem az évszakok váltakozását tekintve is jelentős. Télen, amikor lerövidülnek a nappalok, sokan panaszkodnak depresszióra, bágyadtságra, aluszékonyságra. Azt is megfigyelték, hogy ott, ahol kemény a tél, kevesebb gyermek fogan. A földrésnyi kiterjedésű északi országokban, a skandináv államokban, Oroszországban jóval alacsonyabb a népesség lélekszáma, mint amekkorát a terület eltarthatna.

Tudományos magyarázat szerint a szemünkön behatoló fény nemcsak a látást szolgálja, hanem az agy vezérlő központját, a hipotalamuszt is ingerli. A hipotalamusz a test hormonális folyamatainak nagy részét irányítja úgy, hogy a fény mennyiségére vonatkozó információt (például a közelgő éjszakáról vagy télről) a tobozmirigybe továbbítja, s az ennek megfelelően a melatonin („sötétszín”) hormon közreműködésével átállítja a szervezet óráját. Ennek hatására alszanak téli álmot, növesztenek téli bundát az állatok, ami nemcsak vastagabb a nyárinál, hanem színében is igazodik az évszak színéhez.

Ha nem jut fény a szemem át az agy központba, felborul a szervezet hormonháztartása. A vakok körében gyak-

ran tapasztalható ez; így járnak azok is, akik nappal alszanak, és éjszaka élnek. A tobozmirigyet be lehet csapni, a nagyvárosi fények már elég „napfényt” jeleznek ahhoz, hogy megzavarják a melatonin termelődését. A fény jelentőségét jelzi, hogy az enzimek és hormonok zöme fényérzékeny.

Teljességgel pogány naptisztelet – lettek légyen mégoly ésszerű oka is – a keresztény országokban nem maradhatt fenn, csak úgy, hogy összeolvadt a bevett vallásgyakorlattal.

Több népszerű szentről, de magáról Jézusról is tudni vélték a jámborok, hogy a *napsugarat* fogásnak használta. A legendák szerint Szent Notburga a sarlóját, Szent Goar a kalapácsát, a gyermek Jézus pedig a vizeskancsóját akasztotta *napsugár*-ra. E történetek nem csupán a Nap erejét példázzák, hanem hőseik életszentségét is. A népi vallásosság legszebb példái az archaikus népi imádságok és vallásos népénekek. Például azok, amelyekben Mária mint a Nap anyja jelenik meg:

*„Aranyhajú Mária,
rendítsd alább a napot,
hozd estére a holdat,
ahol a nap lenyugszik,
Máriában elnyugszik.”*

(VIKÁR BÉLA gyűjtése)

A pozsonyi német gyerekek körtáncos naphívogatója rokon ezzel a népénekkal:

*„Miasszonyunk, tárd ki az ajtódat,
Hadd lássuk meg a drága Napunkat.
Hadd álljon el az eső,
hadd olvadjon el a hó!*

*Angyalok a kút mögött
a drága Napot várják.”*

Az alábbi ének az Istenszülőt a Napot elnyelő és kiokádó Cet csillagképhez hasonlíítja:

*„Piros hajnal hasaggy meg
Szűz Mária nyugoggy meg!
Mert úgy fekszel a bűnben,
Mint czethal a tengerben.”*

Íme a Nap mint **Krisztus** teste:

*„Úti piros szép hajnal,
Úr tetőled születék,
Nap tetőled keleték,
Eleven ostya, Krisztus teste...”*

Ugyanaz másképpen:

*„A kis Jézus aranyalma,
Boldogságos Szűz az anyja.”*

Vagy íme a Megváltó a Nap aranyával bearanyozva:

*„Szent Világ Úrjézus Krisztus
Aran hajadval leeresztvel,
Aran könyveidvel kicsordulval,
És aran szakálladval kitépvel...”*

Ugyanő a Nap aranyának és Mars vásának szembeállításában:

*„Kitekintek napkeletre,
Ott látok egy szíp csillagot
Kívül aranyos, belül kegyelmes,
Abba fekszik Krisztus urunk,*

*Térdig vérben könyökig könnyűbe,
Előtte áll két pogány zsidó
Vasdárdákkal vesszőzik,
Vasszegekkel szegeznek,
Vasostorral ostorozzák...”*

(ERDÉLYI ZSUZSANNA gyűjtései)

(A középkori *Kálvária*-képeken **Jézus** hóhérai marsi jelvényeket hordoznak, például halál jelű, Skorpió címeres zászlót.)

Az igazi napénekek, mint az idézett példák is, naptári időpontokhoz kötődnek. DÖMÖTÖR TEKLA például a Napot „rendítő” Mária énekét, vagy a vallásos szellemű *Júlia*, *szép leány* balladát Szent Iván napjához köti. A balladából kiderül, hogy miért.

Az **aranyhajú** szűz jó reggel kimegy a **búzamezőbe** **búzavirágot** szedni. Ahogy

*„Föl is föltekinte a magas egekbe,
Egy szép gyalog ösvény hát ott jődögel le.
Azon ereszkedik fodor fehér bárány,
A napot s a holdat szarva között hozván;
A fényes csillagot a homlokán hozta,
Két szép arany perecz, aj! a két szarvával,
Aj! a két oldalán két szép égő gyertya;
Mennyi szöke szála, annyi csillag rajta.”*

A **bárány Krisztus** nevében jó, hogy Júliát az égi szüzek karába vigye, ami meg is történik:

*„Júlia szép leány oda bevitették,
S a mennyország kulcsa kezébe adták.”*

(VIKÁR BÉLA gyűjtése)

Sokak véleménye szerint az égi **bárány**, úgyis mint **Krisztus** állatjelképe, a Kos csillagképet szimbolizálja, míg a szép leány a Szűzet, mely viszont **Jézus** anyjának és „szűzi jegyesé”-nek csillagzata volt. A kapcsolódás többszörös. Egyfelől a Kos csillagkép akkor nyugszik, „ereszkedik” le, amikor a Szűz fölkel, vagyis „mennyebe megy”. **Búzamező** közepéből, **búzavirágszedés** közben „vitetik” az égbe, annak megfelelően, hogy

az aratás Mária mennybemenetelének ünnepével ér véget. (A Szűzanyának is, a Szűz csillagképnek is kalász az egyik jele, az utóbbi Kalász nevű csillaga nyomán.) A Nap azután lép a Szűz havába (aug. 24-én) – a ballada szövegezésében: **Krisztus** akkor találkozik Júliával –, amikor Mária is a mennybe ment (Boldogasszony napján, aug. 15-én). Másfelől, a Kos lenyugvása és a Szűz fölkelése korszakjelző metafora is. Az előbbi a Kos korszak végét, az utóbbi a Halak korszakának kezdetét jelzi, amikor az **őszi napéjegyenlőség** égi **kapuja** már a Szűz csillagképben tárul fel. A balladában ezért bízzák Júliára a mennyország (egyik) kulcsát. (A másikat a néphagyomány szerint is a Halak apostoli ura, Szent Péter őrzi.)

A ballada mintájául pogány mítosz szolgál, Perszephoné elrablásának története. Perszephoné a learatott és elvetett gabona, valamint a Szűz csillagkép (a Kalász csillag) megszemélyesítője volt, és amint mesélik, épp virágot szedett, amikor megnyílt a „föld kapuja”, és Hádész, az alvilág ura kocsiján előrobogott, hogy a „Leány”-t királynénak birodalmába vigye.

Miért illik akkor a ballada éppen Szent Ivánhoz? Szent Iván napja, a **nyári napforduló ünnepe** (jún. 24.) félútra esik mind a tavasz- és az őszponttól, mind pedig a Kos havának kimenetelétől (ápr. 20.) és a Szűz havának bejöveteletől (aug. 24.). Hogy úgy mondjam, innét, ekkor lehet egy napon a legjobban látni a balladában szereplő két csillagképet. Azon kívül még az aratásig is van néhány nap; áll még a **búza**, van **búzavirág**, lehet szedni.

Az ünnepek fényszimbolikája

Mint a napénekek, minden Naphoz fűződő népi hiedelem, szokás, akár vallásos, akár nem, a naptárhoz kapcsolódik. És megfordítva, a fény változásának éves ritmusához igazodik a „munkák és napok” rendje. A főbb ünnepek jelzik a naptárban az évszakokat és a naptári fordulópontokat, jelesebb szentek neve napja a csillagászati hónapok kezdetét, és jellemző, hogy az „*Úr ünnepei*”, ahogy a katolikus egyház nevezi azokat a fontos ünnepeket, amelyeken Jézus életének főbb állomásairól emlékezünk meg, szintén a napjárás fordulóinak a közélébe esnek. Az Úr ünnepei a következők: Karácsony, Vízkereszt – **téli napforduló**; Gyertyaszentelő (Urunk bemutatása) – tavaszkezdet; Gyümölcstőlő (Urunk születésének hírül adása), Húsvét – **tavaszpont**; Áldozócstörtörtök (Urunk mennybemenetele) – nyárkezdet; Úrnapja, Jézus Szíve ünnepe – **nyári napforduló**; Urunk színeváltozása – őszekezdet; Szent Kereszt felmagasztalása – **őszpont**, Krisztus Király ünnepe – télkezdet. Úr ünnepe természetesen a „*Nap napja*”: **vasárnap**.

Az ősi, de az egyházak által is megtört, legfőljebb átkeresztelt rítusok szentelményei a Nap elemeiből, vagy ahogy keleten mondják, ágensei közül kerülnek ki. A fa (leveles ág), a víz és a **tűz** egykor minden ünnepnek nélkülözhetetlen kelléke, szentelménye volt. A tűz ünnep előtti kioltása, szertartásos újra gyújtása, a **tűzszentelés**, a szent láng őrzése a következő ünnepig; az évszaki örömtűzek és a többi paraszas, lánogs népszokás elsősorban a **tűz** égi for-

rásának, a Napnak szólt, a Napot táplálta, az ő erejét volt hivatva gyarapítani a világ minden részén.

Az egyházi ünnepeknek is elmaradhatatlan kelléke a **tűz**, mely ott pislákol **örökmécs** formájában minden katolikus oltár felett, amelynek Szentségtartójában az Oltáriszentség jelen van, ott világol a **gyertyák** lángjában (újabbán vilanykörték fényében). A **gyertya** mint az égi szövétnek földi mása **Krisztust**, **Krisztus** világosságát jelképezi, de a **Krisztust** váró éberségnek, a hitnek, a feltámadásnak és az „örök világosságnak” is jelképe a korai középkor óta. Mind az **örökmécs**, mind a **gyertya** pogány rítusok kelléke volt eredetileg. Az **örökmécs** Vesta római oltárán lobogott eredetileg, **gyertyát** pedig már a kereszténység előtti időkben is gyújtottak például a halottak sírján, és pogány eredetű a gyertyaszentelői tavaszkezdő **gyertyás körmenet**. Az egyház kezdetben vonakodott is a **gyertya** alkalmazásától.

Karácsony–Újév–Vízkereszt

A karácsonyi tizenketted köztudottan az újjászülető Fény **téli napforduló**hoz kapcsolódó ünnepe. A karácsonyfa **gyertyái**, a fa tetején ragyogó csillag, a Jézus szalmajászolat olykor helyettesítő mandorla magukért beszélő jelképek. Szláv származású karácsony szavunk eredeti jelentését („átlépő”) a **napforduló**ra vonatkoztathatták. Léven ez az év legsötétebb időszaka, használták a szót „pusztulás”, „halál”, „végóra”, „gonosz szellem” jelentésben is. (Karácsony éjszakája a lélekjárás ideje!) A népi vallásosságban Jézus szó szerint a „*Világ Világossága*” a legutóbbi időkig. A csíki ferences KÁJONI JÁNOS (1629–1687) Há-

romkirályok ünnepére ez éneket szerette:

*„Oh lelkiünket ébresztő új csillag, ki
ez nap támadál,
Kinek fénye ez világot mind
széjjel, el, bejárá,
Ez világnak setéttségét eloszlatá.”*

Egy karácsonyi pásztormisébe, az *Ag-nus Dei* után beiktatott XVIII. századi betlehemes-ének **Jézust** a farkasűző **pásztor** napistenhez, **Apollónhoz** hasonlítja.

*„Istennek báránya,
Egeknek adománya,
Juhoknak jó telet,
Adjál sűrű tejet.
Farkasoktól tartsd meg,
Bárányokkal áldd meg...”*

(PÁSZTOR LAJOS gyűjtése)

Gyergyóban így énekelnek a Kisdéd-hez:

*„Óh Atyának öröme,
Óh anyának szerelme,
Óh anyád Atyja aludj,
Óh anyád Fia aludj,
Óh napfény, élet, óh édes Jézus,
Óh édes Jézus.”*

(KOVÁCS JÓZSEF gyűjtése)

Dél-Alföldről való ez a karácsonyi kánta részlet:

*„Világosítsa meg az Úr az én házamat,
Ragyogó fáklákkal rakja udvaromat,
Piros hajnal után hozza föl napomat,
Hadd láthassam én is az én*

Krisztusomat.”

(BÁLINT SÁNDOR gyűjtése)

BÁLINT SÁNDOR írja a falusi karácsonyok szokásai között, hogy a tűznek

„egész éjszaka világtania kell, ha mindenki elment is az éjjeli misére. (...) A szőregi gazda régebben karácsony éjszakáján tüzet gyújtott, és átviezette rajta a lovát, hogy majd ne legyen ijedős.” (BÁLINT 1989: 60.)

Alpesi völgyekben, ahová télen hetekig nem sül be a Nap, ünneppel köszöntötték visszatértét. Századunk elején a svájci Engadine egyes falvaiban gömbölyű fánkot kínáltak neki kerek tálcán áldozati étékül. Felmásztak a falu feletti csúcsra, hogy köszönthessék, vagy pedig január végén, amikor már a völgyekbe is bekukkantott, külön istentiszteletet tartottak ebből az alkalmából, amit lakoma és mulatság követett, illően a farsangi időszakhoz. Dél-Tirolban Háromkirályok ünnepén ma is felajánlanak neki friss tejet, tejszínt és fekete kenyeret, mint mondják *„hogy ne érezzék magukat feszélyezve az új Nap előtt”*. Villnössben (Tirol) egy emberöltővel ezelőtt még felmentek a háztetőkre köszönteni a visszatért Napot. A weissenbachiai népviseletbe öltöztek, és kezükben az áldozati tejes edénnyel a kelő Nap felé indultak. Latzfonsban addig vártak az ünnepi lakomával, amíg a napsugár meg nem csókolta az asztalra helyezett sültet. Oberolangban a gyerekek egy Miatyánkkal szentelték meg a fontos napot. Hinterlüssenben mákos fánkot sütöttek Fábíán- és Sebestyén-napkor (jan. 20.), de addig nem nyúltak a süteményhez, amíg a Nap is meg nem „sütötte”. Hinterlüssenben 1930-ig minden évben kecskét öltek a Nap visszatértének, Bak havának végén esedékes napján, és közösen fogyasztották el ennek öröme.

Gyertyaszentelő-farsang

Hegyek közé szorult mélyebb völgyekben a Nap csak később, **Gyertya-szentelő** (febr. 2.) táján válik ismét látha-

tóvá, az ott lakók össze is kapcsolják a két ünnepet. Tirolban az a **gyertyaszentelői** szokás járta, hogy a Napnak aján-dékul friss tejet és „napmazsolát” tettek az ablakpárkányra. Parthenenben (Vorarlberg), amikor a Nap először tűzött a szobába, a gyerekek letérdeltek, és így imádkoztak:

*„Légy üdvöz, dicsőség hírnöke,
Ügy jössz mint Isten küldötte.
Világosíts meg minket a Végítélet napján,
Ügy, ahogy ma is világítasz nekünk.”*

A Vesterålen-szigetcsoport (Észak-Norvégia) lakói körében hasonló szokások élnek. Amikor hosszú távollét után – ezt a vidéket télen hetekig éjszaka borítja –, **Gyertyaszentelő** táján egy meghatározott időpontban először jelenik meg a Nap, már türelmetlenül várják. A ház asszonya egy darab vaját ajánl fel a „napisten”-nek (az adat közlője nevezi így!), majd bekenik vele a ház falait, első-sorban a nappaliét, ahová beárad a fény. A szokást azzal magyarázzák, hogy ha a Nap vaját kap ezen a napon, kegyes és szeretetreméltó lesz egész éven át. Más is kívánnak neki vajon kívül (kolbászt, frissen füstölt húst), de a „vajáldozat” egykor Norvégia-szerte elterjedt szokás volt. Ezekről a szokásokról Napra vonatkozó bolgár találos kérdések jutnak az ember eszébe:

*„Egy csepp méz a széles világ felett. Mi az?”
„Van egy zsíros bődön, amelyik az egész földet jóllakatja. Mi az?”
„Egy darab vaj a korongon, és az egész világ vajas. Mi az?”*

A tej, tejszín, vaj, a gömbölyű sajt – általában a tejtermék, mint áldozati ele-del, a többenél mélyértelműbb szerepet

játszik a napkultuszban. Keresztény kö-zegben kézenfekvő a magyarázata. A Nap újév utáni visszatérte északon, és a hegyek közé szorult völgyekben a csec-szopó Kisdéd és a gyermekágyas Ma-donna tiszteletének naptári idejére esik, Karácsony, Gyertyaszentelő és a „kebles” Szent Ágota napja (febr. 5.) közé. A febr. 2-án ünnepelt szoptató Madonnának északon pogány előképe is van az írek által keresztény szentté avatott Brighid istennő személyében (febr. 2. Ír Szent Brigitta napja), akit a Nap anyjaként tiszteltek eredetileg, s a keresztény kor-ban a szülés (ellés) patrónusa lett, s le-gendája szerint ő bábáskodott a kis Jézus születésénél. A február 6-án (a **téli nap-forduló** és a **tavaszpont** közt épp félidő-ben) ünnepelt Szent Dorottya is a szülő nők védnöke volt, s a juhászok úgy tar-tották, hogy ha a neve napján bőségesen hull az égi áldás, a juhoknak is lesz teje bő-ven (a juhok február elején ellenek). Az olümposziak közül a **Héraklészt** szop-tató Héra anyja vigyázta ezt az időszakot: a Vízöntő hónapot.

A „tejszimbolika” tartalmához tarto-zik, hogy a Napot a tejútanya szüli télen. (A magyar táltosnak, a Naptól származó szibériai sámánok nyugatra vetődött ro-konának a tej volt előírásos tápláléka.)

Gyertyaszentelő a pogány múltban tavaszkedő tűzünnep volt (kelta Im-bolc), időpontja a **téli napforduló** és a **tavaszi napéjegyenlőség** közti negyed-évet felezi. (Brighid-Brigitta, akinek kegyhelyén nem aludhatott ki a szent láng soha, a tűz, a tűzhely és a kovácsolás védnöke is volt.) Az ünnep tüzes szo-kásai **gyertyaszenteléssé** szelődültek a keresztény korban. Szentelt **gyertyával** „balázsolnak” másnap. (Szent Balázs

napja húshagyó legkorábbi időpontja.) Hamvazószerdára pedig, amikor a tejet jelképező bábu, szemét, tavalyi lom köré a fákról és a szőlőről lemetsett gallyakból és venyigékből rakott máglyák elhamvadtak, hamvazkodnak a katolikusok (az előző évi Virágvasárnapkor megszentelt barka hamujával).

Gyertyaszentelő „Napos” hiedelemvilágában a mágikus 40-es számnak is jelentősége van. Karácsony és Gyertyaszentelő között 40 nap telik el, és mint már a bizánci PROKOPIOSZ (6. sz.) írja a gótok kapcsán *A hadjáratokról* című munkájában: *Thulén* (a Föld legészakibb lakott szigeteit nevezték így) illetve Észak-Skandináviában a Nap télen 40 napig van távol, és nyáron 40 napig nem nyugszik le.

Egy gyertyaszentelői orosz népének így kérdezősködik a Naptól:

*„Láttad-e, Nap, Baba Jagát,
Baba Jagát, a téli banyát
Haragosan hátrálni a tavasz elől?
Újra el fog jönni, zsákjában a fagy;
Kirázza a földre, de sietve itthagya,
Ha megpillantja a Nap fivérét, a tavaszt.”*

(Baba Jaga a mitikus nőstény télsárkányok kései utóda a néphitben.)

Vannak szokások, köztük „tüzes praktikák”, melyekkel találkozni lehet az év szinte mindegyik napfordulati ünnepén. Ilyen a *tüzes kerekék legurítása domb tetejéről, tüzes karikák, Napot jelképező korongok égre hajigálása és hasonlók böjt kezdetén, Húsvétkor, Szent György napján* (ápr. 24.), Pünkösdkor és Szent Iván-nap előestéjén. Böjt első *vasárnapján*, amit egyes német vidékeken „*Szikkavasárnap*”-nak (Funkensonntag) hívnak, négy-

szögű tárcsákat dobálnak a levegőbe (1. négyszögre rakott szent-iváni tűz), *fáklyákat gyújtanak, égő hordókat gurítanak, hosszú pálcára tűzött tüzes fakorongokat forgatnak maguk körül, a földhöz csapdosva, ami hatalmas szikraesőt támaszt.*

Nem mindenki tartja napjelképeknek ezeket, de hát mi mások lehetnének? Szerintem a *tüzes kerék, hordó* legurítása a hegyről *Sziszüphoszra* „emlékezik”, akinek hegycúcsra felgörgetett napsziklája minden este alágyördül a túloldalon. Hogy a mítosz más ajkú nép száján is tovább élhet, arra ez a csángó hiedelem a bizonyíték: *„Ki tököst lop, kell vigye a másvilágon a Kálvária-hegyre, s mindig gurul vissza, mindig kell felvenni, annak vége nincs soha.”* (Somoska, BOSNYÁK SÁNDOR gyűjtése)

A napfordulati szokásokat nem feltétlenül az adott napon tartották meg. Az egyház által szentesített ünnepi rendnek megfelelően áttették a legközelebbi *vasárnapra* (az ünnep nyolcadán belül), vagy az ősi latin illetve zsidó mintát követve a legközelebbi holdtöltéhez igazították. (A holdjárást a mozgóünnep – a húsvétszámítás – tekintetében vette figyelembe a keresztény időszámítás. Gondolom, Húsvétot és Pünkösdöt ugyancsak a Holdra való tekintettel egészítette ki a hétfői és nem a szombati nappal kettős ünneppé az egyház. A szombat a régi keresztény felfogás szerint több okból is szerencsétlen napnak minősült – ez a nap, amelyen Jézus teste a sírban nyugodott –, a hétfő viszont a Holdé, a Nap ikerestvéreé és harcostársáé; a kettős ünnep szerencsés voltát a két égitest jótekonny hatása csak megduplázta.)

Benedek-nap, Húsvét

Szent Benedeket a **tavaszi napéj-egyenlőség** napján, március 21-én ünneplik a katolikusok. Ez a nap egyébként Nagyszombat legkorábbi időpontja. Ez magyarázhatja Benedek sűrű emlegetését a „Fájdalmak Férfiához” szóló népi imádságokban:

„Szent Benedeknek úrháza
az én házamnak vasajtaja,
Tömgén az ablaka
Annak négy sarkán négy szép őrző
angyal van,

Közepibe zohárszék,
Abba Krisztus urunk térdig vérbe,
Könyökig könnybe...”

Ugyanez Szent Benedek nélkül, de Nappal:

„Igaz hitben Boldogasszony
Kelet felől tekint a Nap,
Ott látta az ő szent fiát
Térdig vérbe, könyökig könnybe...”

Ugyanez a húsvéti ünnepkörbe illeszkedve:

„Töröld ki arany szál hajadat szent
szemedből,
Tekints föl a Hajnal hegyre,
Ott meglátod szent fiadat
Térdig vérbe, stb...”

(ERDÉLYI ZSUZSANNA gyűjtése)

Az ima a fésülködő Máriához szól; a néphit szerint akkor „lopták” el tőle a fiát, amikor Nagycsütörtökön épp fésülködött, vagyis kibontott hajától nem látott.

Jézus nagyszombati feltámadása nyomán keletkezhetett az a német hiedelem, mely szerint a Nap minden szombaton kisüt legalább egy pillanatra,

legyen amúgy bármilyen rossz idő. Éspedig azért, mert *péntekenként a Szűzanya leszáll a purgatóriumba, ahol a szegény bűnös lelkek elébe járulnak, csókolgatják, könnyeikkel áztatják köpenye szegélyét, amit aztán másnap a Napnak kell megszáritania.* Magyar változatban Mária – előre látván fia szenvedéseit – *sírva, saját könnyeiben mossa ki a kis Jézus ruhácskáit, s kéri a Napot, süssön ki, szárítsa meg a ruhát és szárítsa fel az ő könnyeit is. A Nap úgy tesz:*

„E szép nap emlékre,
a szülék örömiré,
ó ti sok ruhátlan árva,
nincsen szombat, hogy ne látnák
a Nap sugárját.”

(Lésped, BOSNYÁK SÁNDOR gyűjtése)

A naptár szerint ideillik az immár gyerekdalocskává „leszállt” naphívogató varázsszöveg:

„Süss fel, nap, fényes nap,
Kertek alatt a kis bárány majd megfagy.
Süss ki, meleg, ház alá,
bújj be, hideg, föld alá!”

A mondókát kora tavasszal illet énekelni a gyerekeknek akkor, amikor van kis bárány, és amikor a Nap az „égi bárány”, azaz a Kos havába lépett, és amikor a zsákos szentek, a sor végén Benedekkel, a meleget még nem hozták meg. A naphívogató egy változatában kislibákat fenyeget a fagyhalál („Kertek alatt kislibáim...”), de ez a kép is illik az időszakhoz. Ekkor húznak vissza délről a vadludak, és ennek a képnek a párhuzamát őrzi az uráli lúdmitosz. A lúd alakban járó **Aranyfejedelem** (a Nap) tavasszal felébred téli álmából, megpillantja az égen délről visszatérő lúdfeleségét, aki

elsírja neki, hogy „*Dél leánya, aranyos nő*” két kis libájukat a téli hidegben lesöpörte az öléből, ezért azok megfagytak. (Vö. a febr. 24-i Mátyás-napkor tojt **lúdto**járásra vonatkozó hiedelmekkel.) Jellemző egyébként, hogy meleget kérve a Naptól, e versikék épp didergő napállatokra hivatkoznak.)

Ha szétnézünk a nemzetközi folklórban a „*Süss fel, Nap...*” jellegű naphívogatókat mindenütt a gyermekmondókák között találjuk.

A svájci német gyerekek így énekelnek:

„*Napocska, Napocska, jöjj vissza,
Homály, homály, oszolj el!*”

Az északnémetek meg így:

„*Drága, drága Nap,
Vaj a hordóban,
Liszt meg a zsákban!
Nyisd ki az ég kapuját,
És mutasd meg magad!*”

A tavaszváró dalocskák kifejező képei szemléltetést mitopoétikus ihletésűek. Svájci gyermekversben:

„*Öltsd fel, Nap, / Arany tolladat!
Ne lógasd, eső, / Hosszú orrodát!*”

Gyermekszájra valók ma már a találókérdések is:

„*Vízbe esik, nem csobban. Mi az?*”

Hát mi is lehetne? A Nap, természetesen. A Nap mindig hálás témája volt a találós kérdéseknek. A *reichenau*i kéziratból (10. sz.) való latin nyelvű verszet egyike a legrégebbieknek:

„*A madár tollatlan repült,
És egy csupasz faágra ült.
Lábatlan ember arra ment,*

*Kezetlen felmászott, s megpihent.
Tüzetlen sütötte meg a madarat,
Szájatlan megette, egy csöpp se maradt.*”

(Megfejtés: a Nap megolvassza a havat.)

A találós kérdések tárgya a témán belül is változatos:

„*Tüzes serpenyő befűti az egész világot.
Mi az?*”

(A Nap melege.)

„*Áthatol tövisbokron, mégsem szúrja
meg magát.*”

(A napfény.)

Lehet paradoxon: „*Nincsen lába, mégis mozog.*” „*A vízén jár, de nem lesz vizes.*” (Mint **Jézus Krisztus**!) Elhangozhat első személyben, mint ebben az angol gyermekdalban:

„*Az óceánon keresztüllépek,
És kiíszom a tenger vizét.
Világot gyűjtök sok népnek,
S odaadón leszek tiéd.*”

Vehet mintát a vidéki életből, mint e két bolgár példa: „*Kövé sárga macska a fákon mászkál, és soha nem fog egeret.*” „*Foltos kutya ül az akol tetején; a farka belóg a juhok közé.*” (Emlékezzünk a nap-**pász**-toristenre!) Egy francia versike arra kérdez rá, ki az, aki összetöri a jeget (az „*egy éjszakára készült hidat*”). Szerepel együtt a Holddal és a széllel:

„*Ketten jönnek, szó nem hallik,
S a hidat bizony összetörik.*”

*Az egyiket látod, de nem hallod,
A másikat hallod, de nem látod.*”

(Vö. a magyar közmondással: „*A Napnak szemei, az éjszakának fülei vannak.*”)

A szoláris mítoszok a tanúi, hogy a találós kérdés egykor nem gyerekjáték volt. *Sámson* találós kérdéssel kerekedik felül vetélytársain, *Oidipusz* a *szfinx* találós kérdéseit megválaszolva szabadítja meg szülővárosát a szörnytől. Az Eddában Thor (Tór), az égi tűz isteni öre és Alvész, a törpe találós kérdéseket adnak föl egymásnak, így mérik össze eszüket. Thor egyebek közt a Nap neveit kérdezi. Alvész ezt válaszolja:

„Embereknél a neve nap,
isteneknél izzó fény,
törpéknél Dvalin-dermesztő,
óriásoknál ózontűz,
álfoknál Állandó,
ázoknál Áradó.”

Alvész-ének 16.

(Dvalin törpenév. A hiedelem szerint a törpék nem állhatják a Napot.)

Egy kifejezetten mitologikus találós kérdés Indiából: „*heten vannak az egyke-rekúbe fogva, de csak egy ló húzza, melynek hét neve van. A kerék halhatatlan, nem pihen. Minden, ami él, rajta ül, három tengelye van.*” Megfejtés: A Nap. (Szúrja kocsiját egy 7 fejű ló húzza. A 3 tengely napsugárjelkép; az év 3 termékeny, nap-sütötte évszakára utal.)

A népi időjósáslásnak is külön „irodalma” van. Az orosz ember, ha kis felhőcskéket lát a Nap körül, azt mondja: „*Kesztyűt húz a Nap, nincs messze a fagy.*” Francia verseike a január 22-i Vince napra: „*Ha Nap süti Szent Vincét, szőlő lepi a venyigét.*”

Német verseike az elhúzódó télről:

„*Ha a macska februárban
kifekszik a Napra,
márciusban visszabújik
a meleg kályhalapra.*”

A szeszélyes áprilisi időjárást verseli meg ez a jól ismert kétsoros:

„*Esik az eső, süt a Nap,
Ördög veri a feleségét.*”

A szólást mindenütt ismerik a világon, az angolok ugyane formában, mások másképp, de a téma rendszerint esküvő, szerelmi aktus, ami a napsütés és az eső elegyét fejezi ki. Holtak, az ördög, boszorkány, égi kiválasztottak, állatok házassága; de mivel ellentétes jelenségek vegyüléséről van szó, a nász civakodásba, veszekedésbe torkollik. Íme:

„*Az ördög házasodik*” (Franciaország, Olaszország, Jugoszlávia), „*Elveszi az ördög a lányát feleségül*”, „*Sír az ördög*”, „*Az ördög vajat csinál*”, „*Ágynak esett az ördög felesége*” (Észtország), „*Az ördög lármázik*” (Fülöp-szigetek, Románia), „*Ünnep van a pokolban*” (Hollandia), „*Isznak a pokolban, esküvő lehet*” (Finnország), „*A halottak lakodalmat csapnak*” (Lappföld). „*A boszorkány vajat köpül*” (Írország, Svédország), „*Bekötik a boszorkányok fejét*” (Ibériai félsziget), „*A boszorkány férjhez megy*” (Argentína), „*Isten gyermekei mulatnak, az ördög (Troll) gyermekei sírnak*” (Észtország), „*A vízbefúltak a ruháikat szárítgatják*” (Lengyelország, Skandinávia). „*A róka a lakodalmát üli*” (Brazília, Finnország, Japán), „*A nőstényfarkas megadja magát*” (Törökország, Mexikó).

MATTI KUUSI, finn kutató vagy 3000 hasonló szólás alapján úgy véli, hogy a régiek a napsütés és az eső egyidejűségét „menny és pokol” összevegyüléseként fogták fel. Így kerülhetett az Európában hol ördögi, hol napállat róka is a képbe, amit Kínában boszorkánynak, Japánban viszont gabonaszellemnek

képzelték, és az **egér** is (amitől a **róka** a gabonát védelmezi, és ami az antik mitológiában **Apollón** ellensége). Például ebben a versikében:

„Süt a Nap, az eső csepereg,
Lagziba' vannak az egerek.”

KUUSI végkövetkeztetése az, hogy az esőáztatta napsütés esetén ábrázolása az árja hódítás előtti Indiából ered, legkésőbb a Kr. e. 2. évezredből. Értelmezése szerint India őslakói az esőt eredetileg a Napot megtestesítő sakál- vagy **róka**-szellem földre hulló spermájának fogták fel, a napsütés és az eső elegyét a földet megtermékenyítő aktusnak (erre utal az esküvő, nász, köpülés = kopuláció sűrű emlegetése). **Napsugár** és eső, mint mennyből és pokolból jövő adomány csak később vált szét a gondolkodásban; ezt tükrözi a szólásban a házasság megromlása. KUUSI szerint tehát a metafora Indiából indult hódító útjára, jutott el Kínába és Japánba, illetőleg a makedón hódítás, később pedig a muzulmán terjeszkedés révén Európába, ahonnan a spanyol és portugál gyarmatosítók vitték az Újvilágba. A napállat **róka** ördög-gé fajulása nyomon követhető a mesékben is (vö. például a félig napisteni „**aranyhajú ördög**” alakjával).

Szóljunk Húsvét megszentelt és megtűrt tüzes szokásairól is. *Vasárnapra virradóra szentelt tűzről* (Jeruzsálemben, a Szent Sírban gyújtott lángról) gyűjtanak nagy méretű díszes *gyertyát*, azzal köszöntve *Krisztus feltámadását*, a visszatért *Világosságot*, és a húsvéti *gyertya* szent lángjáról gyújtották meg az óegyházban az újonnan megkereszteltek *gyertyáját* is. (Az első századokban a húsvéti ünnepkörben ke-

reszteltek.) A keresztelekéskor ma is e szavakkal nyújtja át a pap a keresztelei *gyertyát* a szülőknek vagy a keresztszülőknek: „Vegyétek *Krisztus világosságát*. Rátok van bízva a világosság: a hit és a kegyelem fénye, óvjátok gondosan, hogy gyermekeitek a világosság fiaként járja az élet útját.”

A húsvéti **tűzgyújtás** népi formáinak hazai változatai közt BÁLINT SÁNDOR gyűjtéséből tallózom. A Baranya megyei Hosszúhetény lakói *Húsvét éjszakáján a Zengő-hegy tetején raktak tüzet, s várták mellette fűtözve a naptámadatot*. A muraközi vend *pásztorok is Nagyszombat éjjel gyújtottak tüzet – hajdanában nyilván szentelt parázzsal –, és virradat előtt a tűzhöz hajtották a jószágot*. (Mint a szőregi gazda a lovát Karácsonykor. Egyébként e Szent György-naphoz is kapcsolódó szokásnak szintén nagy pogány – római, kelta múltja van.)

A szentelni való **tüzet** eleink sokféleképpen készítették. Csiholták a *virágvasárnap* szentelt barkán, meggyújthatták az ugyancsak *virágvasárnap*i zöldággal. De volt más módja is. Régente falvainkban máglyák égtek Nagyszombaton, amit az ünnepi gyász jeléül korhadt temetői *fakeresztekből* és a házaknál talált „*semmirekellő*” famaradékból raktak. (Ez a máglya szolgált a Pilátus- vagy Júdás-bábu elégetéséhez.) Amikor már lobogott a **tűz**, a pap szentelt vízzel hintette meg (a *fakereszt*, fahulladék a halált, a víz és a **tűz** a keresztségben való föltámadást jelképezi). Erről az immár szent tűzről gyújtották meg a húsvéti *gyertyát*, a Nagycsütörtökön kioltott örökmécsest, s vitték megszentelt parázsát házról házra, ahol azzal gyújtottak be a második napja hideg tűzhegyen. E szent tűzön sütötték, főzték – szentelt vízben! – a szintén szentelésre váró húsvéti ételeket: a kalácsot, sonkát, piros tojást.

Május 1. – Pünkösöd

Május 1-je, Urunk mennybemenetelének, Áldozócsüörtöknek a legkorábbi időpontja, szintén ősi kelta tűzünnap, a nyár első napja volt (Beltane), mely a **tavaszpont** és a **nyári napforduló** közti évnegyedet felezi. Az időszak dátumhoz kötött ünnepei közül Flórián neve napja (máj. 4.) érdemes a figyelmünkre, mivel az egykori tűzünnapra emlékeztető hagyományok e naphoz kapcsolódnak; szentünk is az időpont miatt lett a **tűzoltók** patrónusa.

„A század elején még sok göcseji faluban ezen a napon nem raktak tüzet (...). Máshol meg ősi módon szokták épp ezen a napon éleszteni. Reggel **napkölte** előtt valamely élőfa vastagabb, szárazabb ágán át kötelet dobtak, és azt két végénél fogva két ember addig húzogatta, amíg lángot nem vetett. Az egész falu erről gyújtott aztán tüzet.” (BÁLINT 1977: I. 354.) Fontos, hogy az új **tűz** élőfa dörzsölésével keljen életre, s fontos az időpont is; a **tűz** fellobbanását a **napkelté**hez időzítették.

Piros Pünkösöd aztán igazi nagy **tűz**-ünnap, már csak tartalma miatt is, a „piros” is ezt jelzi. A régi szegedi pünkösödölő ének csak versebe szedi, amit a *Szentírásban* olvashatunk, hogyan szállt e napon a Sávútot ünnepelni egybegyűlt apostolokra a Szentlélek:

„Tüzes nyelveknek szállása
Úgy mint szeleknek zúgása
Leszállott az ő fejekre
Nagy hirtelenséggel.”

(MISKOLTY ISTVÁN gyűjtése)

A **tüzes** nyelveket égő kanócok jelképezték, amiket a *pünkösdi nagymisén* a „*Iőjj, Szentlélek Úristen*” (*Veni, Sancte Spiritus*) kezdetű pünkösdi *szekevenca* felhang-

zásakor dobáltak a **hívek** közé a templom karzatáról.

Tüzes ünnep Pünkösöd előzménye, az aratást lezáró zsidó Sávúót is. A zsidók egykor arra emlékeztek e „tüzes” ünnepnapon, hogy Isten a Szinaj-hegyen a Törvény lángbetűit égette **Mózes** kőtábláiba. *Másnapján ma is 150 gyertyát gyújtanak a zsoldárok száma szerint, és zsoldárokat énekelnek a zsinagógákban.* Újabb kori hagyomány szerint a **gyertyafénnyel** és zsoldárénekléssel már nem „*Tóránk ideajándékozásá*”-ra emlékeznek a zsidók, hanem Dávid királyra, aki Sávúót napján halt meg.

Pünkösöd a néphagyományban a Nap ünnepe is. A csíksomlyói Pünkösöd népi rituáléjának legfontosabb részeként a **búcsújárók** ma is egész éjjel virrasztanak és imádkoznak a hegyoldalban, abban a reményben, hogy a kelő Napban megpillanthatják a Szentlelket. RÖHRICH a hely megjelölése nélkül írja, hogy „*számos legendában a Nap az 'ég ablaka'.* A Nap Isten **szeme** is, vagy: megláthatjuk benne Isten kép mását.” (Amint kinéz **tüzes** ablakon? RÖHRICH 1973: 104.) Ezért bámulnak a vakító Napba az Istent, igazságot, életszentséget kereső hinduk, tudván tudva, hogy belevakulhatnak a megvilágosodásba. Lehet, hogy **Jahvét** is a Napban vélték megpillantani az őszövétségi zsidók. Ettől óvta volna Isten **Mózes**t, amikor ezt mondta: „*Orcámat (...) nem láthatod; mert nem láthat engem, ember, élvén*” (Kiv 33,20)?

Ismeretes, hogy bizonyos gyermekjátékok (pl. a **hidas-játék**) a május 1-je és a Pünkösöd közötti időszak jellegzetes játékaik voltak. Erre ma már jobbra csak a szövegek utalásaiból, például Szent Erzsébet gyakori emlegetéséből követ-

keztethetünk. Erzsébet mint „pünkösdi királyné” egyaránt főszereplője volt a játékoknak és a pünkösdi énekeknek, Pünkösöd napján avatták ugyanis szentté.

A játékokban jelképes formában a Nap is megjelenik. Ő a várkör-járás nevű játék „Fehérvári kapitány”-a, a **Lenygel László-játék**ban aranyhíd vámként emlegetett **hordó** bor vagy **aranyalma**. A népmesék Borsszemvitéz nap-hérosza jut eszembe a játék „**borsos kapitány**”-áról:

*„Új vár, fényes vár / borsos kapitány,
Leszek bátor, jó vitéz, / hídon megyek át!”*

Szent Vidtől Szent Ivánig

Szent Vid, mint azt már korábban kimutattam, a balti szlávok **nyári napforduló**kor ünnepelt napistene: **Szventovit** volt eredetileg, és „megkeresztelése” által lett az egyház szentjévé. Neve napját a latin hagyomány szellemében tették június 15-ére, a hónap idusa (13-a) és a **napforduló** (21-e) közé. (Az *Idus* a holdtólte napja volt a római naptárakban. A rómaiak a fontosabb ünnepeket e nap és a csillagászati hónapathár közé eső hét napjaira tették.) Vid attribútuma a Nap madara, a **kakas** volt, és legendája szerint **tűzes** kazánban szenvedett vértanúságot. BÁLINT SÁNDOR közli a hercegszántói sokácok (Bács-Kiskun megye) Szent Vidhez szóló imáját. Íme egy „**tűzes**” részlete:

*„Ó te drágalátos Szentség,
Belőled a szikra essék,
Hogy a testemet elérjék!”*

Az igazi napfordulati ünnep persze Szent Iván napja (jún. 24.). A Szent Iván-napi **tűzgyújtás**, **tűzugratás**, **fáklyagyújtás**,

tűzcsóválás, **tűzes karikák magasba hajtálása** mind analógiás mágia volt elsősorban. Az volt a céljuk, hogy rávegyék a Napot, mindig olyan magasra „ugorják”, mint e napon. Az ilyenkor szokásos „ugróének”-ek legismertebbje, a *Magos a rutafa* kezdetű népdal szövege is erre utal (a „rutafa” a világfa, a Tejút, amelynek ágai közt ekkor jár a Nap).

A „napugratás” szokását az a német ajkúak lakta vidékeken elterjedt hiedelem nagyarázza, mely szerint a *Nap a fontos naptári ünnepeken* (Húsvétkor, Áldozócsüörtörtökön, Pünkösdkor, Szent Iván napkor, Karácsonykor) táncol. A hiedelem állítólag egy bibliai vers (Zsolt 19,6.) félrefordításából ered. A zsoltár a Napot völgyényhez hasonlítja, „a ki az ő ágyasházából jön ki; örvend, mint egy hős, hogy futhatja pályáját.” Szent Jeromos az „örvend”-et „örömeben ugrabugrál”-nak fordította (latinul *exsultavit*). A jámbor keresztény nép szerint egyébként a Nap **Jézus** születésének, feltámadásának örvendve táncol, ezért is kapcsolódik főleg Húsvéthoz e kép (Csehországban, Sziléziában, az egykori Pomerániában, Svábföldön, Mecklenburg környékén, Ausztriában). Vö. a *risus pasqualis* („húsvéti nevetés”) hagyományával; régen, a húsvétvasárnapi szentmisén a pap **Jézus** feltámadásának örömeire prédikációjában, igyekezett hallgatóságát megnevetetni.

A Szent Iván-i **tűzet** „**négyszög**re rakálták” (rakták) egy másik Szent Iván-i ének tanúsága szerint. E **négyszög** bizony az ekliptikának, vagy ahogy BOD PÉTER (1712–1769) nevezi, a Nap „**abrontsának**” a **négyszög** sarkát jelképezi.

Mivel az Iván név (János helyett) az ünnep szláv eredetére vet fényt, ugyanúgy, mint Vid esetében, zárjuk a példák

sorát ezúttal is egy (felsőszenzmártoni) dőlszláv énekből vett részlet magyaráttával:

*„Szentiváákor rakjunk tüzet!
Szentiváánap estéjén,
Rakjunk tüzet, hívó a kedvest:
Gyere kedves vacsorázni,
Kerek piros pogácsákat
Szentiváánap estéjén.”*

(EPERJESSY ERNŐ gyűjtése és fordítása)

A kerek piros pogácsák fogyasztása az ünnep előestéjén – nálunk, magyaroknál a cseresznyéé, sült nyári almáé, – része az analógiás mágiának. Az ünnepi eledelek a Nap forró pogácsáját, piros gyümölcsét szimbolizálják.

Dánieltől Lőrincig

Augusztus 1-je a régi kelta naptárban az ősz **nyári napforduló** és **ősz napégyenlőség** félidejébe eső kezdőnapja volt. Szemben a másik három évszakkezdő nappal, ezt az ünnepet (Lugnasad) már nem üli meg a keresztény világ, de július végi, augusztus eleji jeles napok még emlékeztetnek a szomszédságukban lévő egykori határnap „napos-tüzes” fordulatjellegére.

Dániel próféta emléknapja (júl. 21.) Oroszlán havának a nyitóünnep. *Dánielt ellenségei oroszlános verembe dobták, ahonnt ép bőrrel szabadult* (Dán 6,8), ezért kerülhetett neve napja ide. A kánukei nap kiválasztásában nyilván közrejátzott a próféta neve (*Dániel azt jelenti: „Isten bírása”*) és tüzes kemencébe vetett társairól és csodás megmenekülésükről szóló története is (Dán 3,13).

Kristóf napja (júl. 25.) nem tartozik a mai idők jeles ünnepei közé, de a szent középkorban virágzó tisztelete még nem

merült feledésbe, legendája pedig a valóságos szimbolika csillagászati-naptári indíttatásának talán legékesebb példája. Másutt már megírtam, hogy a középkori művészeteknek oly kedves Kristóf – őriás alakját sokszor festették a templomok déli falára vállán szent terhével, a gyermek Jézussal (aki viszont kezében a világ gömbjét cipeli) – mint keresztény Atlasz az Orion csillagképet személyesítette meg abban a helyzetben, amelyben a kora középkorban a neve napja táján lett volna látható, ha épp nem halványította volna el csillagait az ekkortájt valóán üző Nap fénye.

Szent Annát, Jézus legenda szerinti öreganyját a néphit Máriához hasonlóan „Napbaöltözött Asszony”-nak tartja. A vas megyei Kenyeri asszonynépe Anna nap (júl. 26.) hajnalán abban a reményben bámul a kelő Napba, hátha meglátják benne Szűz Mária angyaloktól körülvevő édesanyját. (Vö. a csíksomlyói Pünkösdi kapcsán írottakkal.)

Urunk színéváltozása (aug. 6.) evangéliumok ihlette középkori ünnep (Mt. 17,1s). Naptári helyét minden kétséget kizáróan az időpont határnap volta miatt választották. (A **nyári napforduló** és az **őszpont** félideje egészen pontosan augusztus 6. éjszakájára esik.) A kalendárium felől nézve a „színéváltozás” metafora is fordulatot, évszakhatárt jelez. (A néphit szerint ekkor változik meg színében a Nap erő gyümölcse: a szőlő.)

A népi jámborság a csodát: Jézus, Mózes és Illés találkozását Isten fényességében ugyanahhoz a képzelte csillagászati helyzethez kötötte, mint más naptári fordulópontok szent eseményeit; vagyis hogy ekkor „megnyílnak az eget”, és létrejön az ég (az elhunytak lelkei) és a

föld (az élők) közt az összeköttetés. Ennek csillagászati feltétele (a Tejút és a fordulópont együttállása) ekkor ugyan nem valósul meg, Csíksomlyó vallásos hiedelmvilágában mégis így él. A búcsújáró templom melletti hegy oldalában áll az Urunk színeváltozásának tiszteletére emelt Salvator kápolna. A hozzá vezető útnak „Jézus hágója a neve, amelyen a jámborabb búcsúsok régebben csupasz térdel szoktak felkúszni, hiszen az égbe vivő ösvény is szoros és nehéz. (...) Jellemző legendavilága szerint a kápolna a megnyílt égből leszálló angyalok alkotása.” A templom felirata szerint: „Ezen a helyen láttatott az égből lebecsáttatni lajtorja és itten csodálatos processiójárások és énekszók éjszaka hallattak...” (BÁLINT 1977: II. 160.) „Jézus útja”, az „égbevivő ösvény”, a „lajtorja” egykor mind a Tejút jelképes nevei voltak.

Vid és Lőrinc (aug. 10.) a legforróbb nyári időszak két határszentje. Ünnepeik fogják közre az igazi kánikulai periódust. Nem lehet véletlen, hogy Lőrinc Vidhez hasonlóan tűzben szenvedett mártírosmágot; legendája szerint izzó rostélyon megsütötték.

Eusztáhtól Tekláiig

Az őszi napéjegyenlőség (szept. 23.) körüli napokban már javában szüretelnek. Korán sötétedik már, és a hűvösödő estékben vigadóknak hasznos szolgáltatást tesznek a „Nap-pótló” szüreti máglyák.

Nap és tűz a főszereplő az időszak szentjeinek a legendáiban is. Euszták (pogány nevén: Placidus, szept. 20.) legendája például a csodaszarvas-monda „megkeresztelt” változata; szó szerint, a csodaszarvas ugyanis nem a Napot, hanem a keresztet hordozza agancsai közt,

a „napnál is fényesebbet, és azon a Krisztus képit”, amint az a *Gesta Romanorum*-ban olvasható HALLER JÁNOS 1682-es fordításában. Placidus, a vadász e látomás hatására alatt tér meg.

Máté evangélista (szept. 21.) csodás élettörténetében a fellobbanó tűz a nap-tári fordulatot világítja meg. Az *Arany legenda* című gyűjteményben olvasható elbeszélés szerint az apostol Krisztus mennybemenetele után „szerecsön” országba megy téríteni, s annak első püspöke lesz. Meggyűlik azonban a baja a „szerecsön” királlyal, aki Mátét megöleti, s az általa alapított kolostort felgyújtja. A vértanú apostol égi közbenjárására azonban a tűz megfordul és a királyi palotába kap, mely a lángok martaléka lesz. A „szerecsönök” a sötétülő őszi napok szentjeinek legendáiban jutnak főszerephez. Mátéén kívül Mórícében (szept. 22.), valamint Kozmáéban és Damjánében (szept. 27.).

Máté napja, hete hazánk egyes vidékein a búzavetés ideje volt; illően szólva, máthéhen került az anyaföldre a napisten magja. A Nap (tűz), mag és az időpont közti jelképes kapcsolatnak a néphitben is nyoma van. A bánáti katolikus bolgárok a vetés napján egészen délig nem raktak tüzet. Szeged táján régente a parasztok már napkelte előtt kinn voltak a földiken, s amikor a Nap felbukkant a látóhatár szélén, a vetőmaggal teli zsákokat odaütögették a földhöz.

Szent Tekla (szept. 23.) vértanúságát is beszédes jelek kísérik. (A vértanú szentekről általában mártírosmáguk napján emlékezünk meg, ezért a halálukkor megesett csodák az adott napra vonatkozó jelek.) Teklát máglyára vetik, de a lángok megkímélik. Ezután oroszlánok elé vetik, de a Nap állatai sem bántják, végül úgy távozik

az élőek sorából, hogy miközben üldözői elől menekül, egy szikla megnyílik előtte és elnyeli (utalásul a Nap őszi „kapujára”). Attiribútuma is jellemző. Vagy tűzgömbbel ábrázolják, vagy lángok kerítette oszloppal (máglyacölöppel). Az oszlop a négy sarkalatos erény egyikének, az erőnek a jelképe (az oroszlánnal együtt). A sarkalatos erényeket a középkori és a reneszánsz szimbolika megfeleltette az ég sarkainak. Tekla ugyan nem volt az Erő megtestesítője, de „sarkalatos” attribútumait annak köszönhetette, hogy névünnepe épp az **őszpontra** esik.

Mindenszentektől Márton napig

November 1. a régi kelta naptár év- és télkezdő napja volt. (Samain, az **őszi nap-éjgyenlőség** és a **téli napforduló** közti negyedév félidejében). Mindenszentek és halottak napja, Samain kétnapos keresztény örökös (nov. 1–2.) az örök világosságban fényeskedőkre és a tisztító **tűz**ben szenvedőkre emlékezteti a még élőket. E két napon a fényt elsősorban a sírokra állított égő mécsesek sugározzák. A honnmaradtak az ablakban, egyes helyeken az asztal „hídján” (a lábakat összekötő keresztlécen) gyűjtanak **gyertyát**; az „asztal alsó homályos része mintha a purgatóriumot jelképezné” (BÁLINT 1977: II. 438), az asztal „hídja” pedig a lelkek járta Tejutat. Ez a képzet akkor keletkezett, amikor a Nap november elején „lépett” a Tejútra. Régente az ünnepen máglyák világítottak a temetőben.

Euszták **Krisztus-Napos szarvasa őszpont** táján hozza a megvilágosodást, Szent Huberté november 3-án, Szent Imréé november 5-én. Egykor a 3 vadászszent között még szorosabb volt a kapcsolat, Eusztákot ugyanis az egyház

eredetileg november 2-án, Hubertus vígíliáján ünnepelte, és csak halottak napja miatt tette át a szeptemberi vadászszentek körébe. A mi Szent Imrénk lengyelországi vadászott éppen, amikor egy **szarvas** bukkant föl előtte, homlokán fényes **napkereszttel**, és maga után csalta, arra a helyre, ahol a hercegnek eme égi sugallatra monostort kellett alapítania.

Lucától a téli napfordulóig

Luca (Szent Lúcia, dec. 13.) a populáris vallásosság „szemefénye”. Szó szerint. Neve, amit szentünk a **téli napforduló**kor ünnepelt latin „napfényrehozó” istennőtől, Diana Lucinától örökölt, a *lux*, „fény” szóból ered; megkülönböztető jele pedig a hóhér által kivájt **szempárja** volt. (113. *rajz.*)

Kultuszát annak köszönhetette, hogy a római naptár a fordulópontot az esemény előtti holdtöltekor, a hónap idusán ünnepelte, ami decemberben 13-ára esett. Ráadásul a Julianus naptár pontatlanságából adódóan a középkor folyamán egyre inkább Luca nap felé tolódott el. A csángók ma is úgy tartják, hogy „Szent Lucában tér meg a Nap vissza. Addig, Szent Lucáig örökké kurtulnak a napok, akkor tér meg a Nap Szent Luca napján.” (Klészse, BOSNYÁK SÁNDOR gyűjtése.)

Északon Luca napja ma is valóságos fényünnep. A *nap reggelén a svéd leányok fejükhöz égő gyertyakoszorúval, énekkel ébresztik az új Napot, Lucát és szüleiket.*

Luca persze már a karácsonyi ünnepkör rávezető napja úgyis, mint fényünnep. Egy erre utaló hazai szokás: „Búcsúszentlászló régi hagyománya szerint Luca estéjén annyi tűzre való fát készítettek elő, hogy karácsonyestig elegendő legyen: a tűz-

nek folyamatosan kellett égnie a tizenkét nap alatt." (BÁLINT 1989: 60.) E szokás a nálunk nem túl ismert karácsonyi tuskó-égetésre rimel; a külön e célra beszerzett *farönknek* az eredeti ősi gyakorlat szerint a karácsonyi tizenketted alatt végig izzania kellett. Mind az ünnep előtti, mind az ünnep utáni tizenkettednek naptári jelentősége is van; a nap- és a hold év közötti több mint 11 napos időkülönbségre emlékeztetnek.

Még egy téli szentről emlékeznek meg. Antiochiai Szent Ignácot eredetileg vértanúsága állítólagos napján, december 20-án ünnepelték a keresztények. A keleti egyház ma is ekkor üli meg a neve napját. Róma azonban előbb február 1-jére tétette át ünnepét, 1969-ben pedig a szír keresztények Ignác napját (okt. 17-ét) iktatta a naptárba. A szíriai püspök és vértanú (†115) mint annyi hitvalló társa, amfiteátrumban szenvedett vértanúságot; felfalták az **oroszlánok**. Neve (lat. *Ignatius*) az *ignis*, „**tűz**” szóból ered. E két tényszerű adat máris alkalmas naptári jelképpé teszi, feltéve, hogy ünnepe a megfelelő helyre kerül. December 20-a az. A Nyilas „**tűzes**” elemű hónapja épp véget ér, elfogyott már a Nap **tűze** is, hiszen már csak egy éj van vissza napfordulatig. Ráadásul a Nyilas az egyik hold-csomópont, a **napfogatkozás** kitüntetett helye az asztrológiában, aminek régen Napot evő **oroszlán** volt a jelképe. E napon tehát vértanúhalált hal a Nap, mondhatni kétszeresen is. Kézenfekvő volt, hogy az **oroszlánok** elé vetett „**tűzes**” nevű püspökről e napon emlékezzenek meg. (169. rajz.)

A téli napfordulói szokások zöme a keresztény világban Karácsonyhoz kötődik. Sok esetben azonban a keresztény-

ség előtti hagyomány erősebbnek bizonyult az egyházi befolyásnál. LUTZ RÖHRICH több német példát sorol fel az ünnepi munkatilalmak közül, melyeket nem Karácsonyra, hanem kifejezetten a **napforduló** napjára, 21-ére írt elő a hagyomány. Jellemző módon a **tűzgyújtásra** vonatkozó tilalmak ezek. Tilos volt például a kemencében sütni, sört főzni, egyáltalán begyújtani.

Naiv kozmológia

A teremtéstörténet népies változataiban Jézus „**labdázva**” szórja tele az eget égitestekkel. Egy bolgár legendamesében a *kis Jézus a teremtéssel elfoglalt Atyaisten körül lábatlankodik, amiért az rá is szól, hogy maradjon nyugton, vagy foglalja el magát kisgyermekhez illően. Jézuska leül a földre, s a gyagból golyókat gyúr. Kérdi Isten, mi végre. Hogy a levegőbe dobáljam őket – válaszolja a Gyermek. – Jól van, – azt mondja Isten – akkor dobd azt a nagyot olyan magasra, amilyenre csak bírod. Jézuska úgy tesz. Isten pedig megáldja az egyre magasabbra repülő golyót, mely végül is az égbe ragad, s a Nap lesz belőle. Hasonlóképp cselekszenek a többi golyóval, belőlük lesznek a bolygók, csillagok és a Hold. Mintha ez történné az ERDÉLYI ZSUZSANNA gyűjtötte szent énekekben: az*

„*Úrjézas
Jobb keziben arany alma,
Bal kezibe jaran' vessző
S azt az almát fel-felhajtja,
Bal kezivel le-lekapja.*”

(A szöveg elárulja, hogy a „*jaran' vessző*” **labdajátékhoz** használatos ütőfa lehet.)

Egy erdélyi román mondában Isten, miután megteremt a világot, sötétnek találja. Fogja fényes ruháját, és kivág belőle két nagy kerek darabot, hogy nappal és éjszaka világítsanak neki. A maradék szövetet meg miszlikbe vágja, ezekből lesznek a csillagok.

Kelet-európai dualista teremtésmondákban – bogumil hatás? – Isten és az ördög együtt teremti a világot. Az ördög persze kétbalkezes; például ő is akar Napot csinálni, de nem sikerül neki. Ellop hát egy darabot Isten Napjából, de csak a Holdat tudja kihozni belőle.

„Naplopó” az ördög az alábbi szerb mondában is. A történet szerint a bukott angyalok vezére (az ördög) egy lándzsa hegyén magával hozta a Földre a Napot. Isten Szent Mihály arkangyalt bízta meg a visszaszerzésével. Mihály és az ördög valamikor jó barátok voltak. Most is együtt mennek a tengerpartra fürödni. Az ördög leszúrja a homokba a lándzsáját, tetején a Nappal. Játsszuk azt – javasolja Mihály –, hogy ki tud mélyebbre merülni. Az ördög beleegyezik, de hogy az arkangyal ne tudja ellopni a Napot, amíg ő a víz alatt van, a földre köp; a nyálából szarka lesz, őt bízta meg a Nap őrzésével. Amikor lemerül, Szent Mihály keresztet vet a tengerre, mire azon vastag jégpáncél képződik, majd fölkapja a Napot, és az égbe indul vele, Istenhez.

A szarka kiáltozására az ördög megpróbál a felszínre jönni, de a jégburok nem engedi. Újból lemerül a fenékre egy köért, azzal léket üt a jégben és a partra ugrik. Látna mi történt, Szent Mihály nyomába ered. Az angyal már féllábbal a paradicsomban van, amikor utoléri. Utána kap, de már csak a másik lábából sikerül karmaival kitépni egy darabot. Azóta homorú az emberek talpa.

A népképzelet olykor a **napfogyatkozást** is az ördögnek tulajdonítja. Me-

sélik például, hogy ha az ördög az Istentől kicsal egy kis *parazsat*, *napfogyatkozást* okoz. E témánál érdemes elidőznünk egy kicsit.

A magyar néphit a nap- és a holdfogyatkozást egy Markaláb, Varkolács, Virkolák, Virgács nevű lénynek tulajdonítja, továbbá keresztlehetlenül elhalt gyermekek lelkének, sárkánynak, garabonciásnak, madárnak: **kakasnak** (a szegedi Markolábnak például papagájcsőre van). A Markolábról RÓHEIM GÉZA kimutatta, hogy farkasféle szörny lehet: „csordás farkas”. (Markaláb → Virkolák → szl. *Volkodlak*, „farkasmedve”. A skandináv mitológiában a Napot és a Holdat két farkas űzi: Sköll és Hati, ha utoléri, felfalják őket. A verses Edda szerint, amikor vége a világnak, Fenrir, az óriás farkas fölfalja a Napot.

„Mikor a Hód fogy, mőg a Nap is, a Markaláb őszí. Mőg is láccik, hogy kapkoggya.” (RÓHEIM 1990: 129.) A csángók szerint: „Azt mondják, hogy a varkalács eszi a Napot. Mük láttuk es. De tudja, hogy lehet azt meglátni? Apókámat láttam, tettek egy edénybe vizet, s akkor a vízbe látta, hogy kap hozzája, így harap belőle, olyan, mint a rák.” (Diósfalu). „Apám mindig monda, mikor elfogyott a Nap, vaj háború lesz, vaj világvége.” „Ha a Nap fogyatkozik, akkor a keresztények halnak, ha a Hold fogyatkozik, akkor a pogányság hal.” (Pusztina BOSNYÁK SÁNDOR gyűjtése.) A Nap és a kereszténység, a Hold és a pogányság összekapcsolása a középkorból ered. Az Egyház önmagát a (Zsinagógát) a Nappal, a zsidóságot a (Zsinagógát) naptárai különbözése alapján a Holddal szimbolizálta. A török kortól nálunk a Hold persze már a törökséggel azonosul.

Végül is, mit hitt az egyszerű nép, ki, mi a fogyatkozások okozója? **Stonehenge**

példája, régi mondák tanúsága alapján feltételezhetjük, hogy a jelenség valódi okával az ember régóta tisztában volt, ettől eltekintve, a tanulatlanabbja ezt nem feltétlenül tudta. A könyvnyomtatás felfedezésétől kezdve azonban már a falusi embernek is rendelkezésére állt a kor legnépszerűbb olvasmánya, a csízió, aminek közhasznú ismeretei közt az első két helyet foglalták el a csillagászati és meteorológiai információk megfelelő módon illusztrálva (163. rajz). Tudnia kellett tehát, valójában miről is van szó. Tudta is; ez kiderül az idézett mitológikus, jelképes magyarázatokból is. Például, régen azt hitték, hogy a keresztleletlenül elhalt lelkek farkasalakban kóborolnak. Sárkány, farkas, ördögi a mesékben is „egy oldalon” áll, s láttuk, hogy a farkasban a juhász napisten **Apollón** ös-ellenségét, a Farkas csillagképet, az ördögi Mars csillagállatát tisztelhetjük. Az „alsó égi” Farkas maga a „naplopó” ördög, a Napot elnyelő sárkány, hisz ott található, ahol a pokol vélt égi bejárata van. A farkas ugyanakkor holdállat, és a fentebbi példák mutatják, hogy e tájon a Holdat az ördög teremtményének, pogánynak tartották. Továbbá, a Markolábnak eléggé meglepő módon papagájcsőre van olyan, amilyen a holdkaréj. A szegedi nép a Markolábnak tulajdonította a talajvíz ingadozását amit, mint a víz mozgásait általában, a hiedelmek is a Hold hatáskörébe utalnak ősidőktől fogva. Az, hogy a Varkolács a diósfalui csángók szerint olyan, mint a rák, szintén a Holdra mutat; a Rák havának a Hold az ura. (Az egykor népszerű *Türot jóskártya* XVIII-as számú lapján Hold, rák, vonító eb vagy farkas együtt látható. 164. rajz.)

Az alábbi távoli és korántsem kivételes példa bárkit meggyőzhet arról, hogy még egy primitívnek mondott természeti nép fia is rájöhetett arra, mi vagy „ki” a **napfogyatkozás** valódi okozója. A Dél-Amerika északnyugati részén élő indiánok a Holdat rangban a Nap fölé helyezik, és főistenüknek tartják. Általában az időjárás és a vizek uraként tisztelik, annak alapján, hogy a holdváltozás időjárás-változással jár; és mert fölismerték, hogy a tenger vizét a Hold emeli meg és süllyeszti alá. Felsőbbségét a Nappal szemben azzal magyarázzák, hogy a Hold nappal is világít, míg a Nap éjjel soha, valamint hogy a *Hold el tudja takarni a Napot*, de a Nap nem tudja eltakarni a Holdat. Vagyis tisztában vannak azzal, hogy a holdfogyatkozást más okozza. Forrásom nem említi, tudják-e vagy sem, hogy a Föld árnyéka vetül a Hold arcára.

Különös módon mintha a holdtevékenység mitológikus felfogása vezette volna rá az embert, hogy a Holdban keresse a **napfogyatkozás** okát. A holdváltozás ritmikus ismétlődése miatt a holdistenség tennivalói közt szinte mindenütt első helyen említik, hogy *növeszt, apaszt*. Mindenekelőtt saját magát és a fényét, aztán a vizeket, a nők meg a nőstényállatok méhét. Minden hónapban „leveszi” a nők vérért. A magzati növekedést is neki tulajdonították a terhesség, vemhesség holdhónapokban számolható hossza miatt. Ő tőle függ a férfi nemzőereje (úgy hitték, nem alaptalanul, hogy a holdállástól függ, mennyire duzzad meg a férfi pénisze), és ma is úgy tartják faluhelyen, hogy a Hold növekedése serkenti a növények növekedését is, míg a fogyása lassítja. Metaforikusan

(fogalmilag) a **napfogyatkozás** is felfogható a napfény (a napkorongfelület) Hold általi elapasztásának és újránvesztésének.

Sok nép előtt az sem lehetett ismeretlen, hogy a Holdat meg a Nap „eszi meg”. RÖHRICH egy példája a Nap és a Hold helycseréjét az égen a kettő harcaként magyarázza, amiből végül is mindig a Nap kerül ki győztesen. „*Néha kánibálként is ábrázolják a Napot; a Hold azért is támadja meg, mert megette a gyermekeit.*” (RÖHRICH 1973: 108.)

Fordított rendben ugyanez történik a mesében. A *Két hű barát* típusú mesékben a naphős csak saját gyermekei élete árán tudja kővé vált segítőtársát, a Holdat életre keltetni. (Persze, itt is kettejük viszálya az előzmény.) *Gyermekei vérét veszi tehát, és „áldozatul” a kőbálványra önti. A Hold feléled. Ő sem marad hálátlan, néhány csepp vérét „fölfáldozva” feltámasztja a Nap halott gyermekeit. Az egyensúly helyreáll.*

És egy régi, mondai példa. *Róma mítikus alapító ikerpárja, a fügefá szülte, farkas dajkálta Romulus és Remus volt. Cívakodásuk, amit a monda hatalmi harcként fog fel, származásuk, a történetükben hemzsegő jelképes utalások azt mutatják, hogy a Napot és a Holdat személyesítették meg. A fügefanya (Rumina, „Anyamell”) a Tejutat, a farkasdajka a Tejút Farkas csillagképét jelképezi. Romulusnak 12 sas jelenti meg, hogy ő lesz Róma első királya; a 12 sas az évkör 12 hónapja fölötti uralom jelképe. Amikor Romulus ekével barázdát húzva kijelöli a várossal helyét, így kiált fel: „Határaitól soha ne bukjon éjszakába a Nap!” A város kerülete a **nappályát** jelképezi, ezért mondhatja **Romulus**, amit mond (Róma és a világ közti párhuzam ma is él a pápa ur-*

bi et orbi szójátékra épülő áldásformulájában). *Remus saját fogyatkozását idézi elő, amikor a tilalom ellenére az épülő fal körét átugorja, amiért Romulus társa, Celer megöli. Fogyatkozás akkor következik be, amikor az egyik égitest „átugorja” a másik pályáját, s a másik is épp itt tartózkodik (az **ekliptika**, „**nappálya**” elnevezés a „nap- vagy holdfogyatkozáshoz tartozó” jelentésű görög *ekleiptosz* szóból származik). Celer („Gyors”, „Hirtelen haragú”) a Merkúrt, a Nap kísérlőjét és fegyverét személyesíti meg.*

A Nap és a Hold szembenállását a közmondás is őrzi: „*Ellenkeznek, mint a Nap és a Hold*” – mondták. Viszonyuk, már láttunk erre példát, leginkább házastársi perpatvarra emlékeztet. A két égitest vagy üldözi vagy elkerüli egymást, s ez a hajsza vagy bújócska a róluk szóló találós kérdésekben, népmondákban, hiedelmekben rendre kifejezésre jut. Például egy bolgár találós kérdésben: *Egy kis férfi (Hold) és egy kis asszony (Nap) egymást kerülgeti naphosszat. A feleség elvezi a perpatvart, az ember nem szenvedheti. Amikor a harapós menyecske hazatér, az ura, békés természetű ember lévén, inkább elmegy hazulról, és egész éjjel sétál.*

Szinte nincs nép, melynek hitvilágában a Nap és a Hold mint szerelmespár, házaspár ne bukkanna fel. Népmondai magyarázat szerint a fogyatkozások jelzik, hogy a szerelmesek meglátogatják egymást; a Hold a Napra, a Nap a Holdra „fekszik”. E nász eredményeként szüli a világra a Hold a csillagokat. A csángó néphitben: „*A Nap, úgy beszélük, hogy legény, és a Hód lyány. Ők mindig udvaroltak egymásnak, egyszerre jöttek fel. De a Hód kerülte kereken a Napot, úgye szerette, körele ment mindig. És amint összevesztek, a*

Hód elmaradt, a Hód jönni fogott éjjel, és a Nap jó napval, s többet nem kerülí." (Klézse, BOSNYÁK SÁNDOR gyűjtése.)

Balti szláv hiedelem szerint a Hold és a Nap férj-feleség voltak, de a Hold megcsalta a Napot a Hajnalcsillaggal. Perkunas, a főisten – más változatban maga a Nap – ezért a Csillagot megöli és a Holdat fölaprítja. A balti szlávok így magyarázták a Vénusz időnkénti eltűnését és a Hold fogyását.

Eszkimó mondában: Egy férfi (a Nap) szerelmes a hűgába (a Holdba). Éjjel jár hozzá, hogy az ne ismerje föl. (Az is univerzális képzet, hogy a két planéta fivér és nővér, és vérfertőző szerelemben élnek.) A hűg szeretné tudni, kivel hál, ezért korommal megjelöli szeretője arcát. Másnap reggel látja, hogy a bátyja arca kormos. A futásban keres menedéket. A Nap üldözni kezdi – üldözi azóta is –, de hiába, többé nem egyesülhetnek. Dehogynem: a Nap kormos arca jelzi, egyesülésük mit jelent. **Napfogyatkozást.** Amikor a Hold a Napra „fekszik”, a Nap arca fekete lesz.

Bármennyire is profánul hangzik kettejük vérfertőző szerelme, ez is isten-

ségük jele (az incestus az istenek előjoga volt). Ennek emlékei a keresztény néphagyományban azok a mondák, melyek Isten és a Nap tervezett házasságáról szólnak, vagy ahogy egy balti monda meséli: *Isten fia (Jézus?) udvarol a Nap leányának és feleségül kéri.* A legmeglepőbbek a csángó példák: *„A Nap, az Isten őszencége legén, a Hód a lyány.”* És: *„A Napot, a Hódat, s a szelet nem szabad szidalmazni, mert az mind szent, mind áldott.”* (Klézse) Bármilyen messze essék térben és időben HERMÉSZ TRISZMEGISZTOSZ a klézsei parasztoktól, a *Tabula Smaragdina* egy gondolata ide illik: *„...minden teremtetett dolog apja a Nap, anyja a Hold; a szél hordozta méhében; dajkája a Föld.”* (HAMVAS 1990: 25. A szél a magyar hagyományban az Esthajnalcsillagban ölt testet, akivel a balti szlávok szerint a Hold megcsalta a Napot. 14. rajz.) És még egy gondolat. Hogy a francia nép egykor melyik égitestben vélte látni Istent, kiderül abból, melyik köznevét írja ma is nagy betűvel: *l'étoile, la lune, le Soleil*: „csillag”, „Hold”, „Nap”.

„MINDEN EGÉSZ ELTÖRÖTT”

Egykori műveltségünk sokszínű, mégis összefüggő tömbje ezernyi apró szigetre hasadozott szét. Szakadék tá-
tong vallás (filozófia), tudomány és mű-
vészet között, de az egyes vallások kö-
zött is helyreállíthatatlan az ökumené, és
dúl a harc az ideológiák közt. A tudo-
mány és technika képviselői bezárkóz-
nak saját szigetvilágukba, a művészek
számára az önmegvalósítás a cél. Nincs
folytonosság az időben sem. Az egyhá-
zak és a tudományosság nem vállalják a
mitológia örökét, az individualizálódott
művészvilág számára teher a közösség
és egyetemesség.

Ezt a fejezetet búcsúzóul a kivételek-
nek szenteltem, pontosabban azok közül
néhányaknak, akik – illő szóval élve – az
elmúlt évezredek során a lángot őrizték.

A költők Napja

A költészet időtlen, nem hiába az
örök Nap, **Apollón** volt a patrónusa.
Íme, így szólal meg 4000 évvel ezelőtt
egy akkád költő ajkán a vers, akkor még
ima:

*„Mi Urunk, aki eloszlatod a sötétséget,
és megvilágosítod az ember arcát,
kegyelmes isten vagy te:*

(...)

Jöttödkor

*egyugyanazon hang mozdul minden élő
torkában,*

*s a fejek is egyféleképpen emelkednek,
(...)*

*ha csak reádpillantunk,
halandó szívünk belereszket!”*

(RÁKOS SÁNDOR fordítása)

Assisi Szent Ferenc (1182–1226) *Nap-
himnusza* Istent dicséri, imája mégis a
3000 évvel korábban rótt sorokat vissz-
hangozza:

(...)

*„Áldott vagy, Uram, s kezed minden
műve áldott,*

*legfőképpen öreg bátyánk, a Nap:
az égből néz ő le, és tőle világos a nappal,
és ékes, szépséges ő, tündöklő,
ő, felséges Atyánk, mint te magad.”*

(...)

(KÉPES GÉZA fordítása)

Petrarca már a reneszánsz fia (1304–
1374), nem Napról énekel, hanem egy-
kori szerelméről. Az isten díszeit őreá
aggatja:

*„Arany haja szétszóródott a szélben,
amely ezer fürtöt sodort belőle,
és lángolt szép szemének fényesője;
ma gyér szikrákat hullogat szerényen.*

(...)

*A Nap leánya volt, mennyei szellem;
s hiába, hogy mindez hamar-mulandó,
vérzik a seb, bár nem feszül az új már.”*

(SÁRKÓZI GYÖRGY fordítása)

„MINDEN EGÉSZ ELTÖRÖTT”

SHAKESPEARE (1564–1616) rezignáltabb Petrarcánál, de „földön járó” szonettjében mégis az éghez fordul, hogy az „ég és föld” különbségét jelezze:

*„Úrnőm szeme nem nap, sehogyse”; rőt
ajkánál a rőt koráll ragyogóbb.*

(...)

*az én úrnőm a földön jár, ha megy;
mégis ér annyit nekem, mint akit
hazug hasonlat mennyekbe röpít.”*

(SZABÓ LŐRINC fordítása)

A mi PETŐFINK a mitopoézis metaforáit humorforrásként meri használni, anélkül, hogy tiszteletlen lenne. A *Pusztai télen* búcsúsorai a megvénült téli Napnak intenek gyonyoros istenhozzádot:

*„Mint kiűzött király országa széléről,
Visszapillant a nap a föld pereméről,
Visszanéz még egyszer
Mérges tekintettel,
S mire elér szeme a tulsó határra,
Leesik fejéről véres koronája.”*

PETŐFIT a külföld számára BETTINA VON ARNIM (†1859) német íróő és irodalmi kékhárisnya, Goethe, Beethoven, Liszt barátja és csodálója fedezte föl. Rajongásában odáig ment, hogy költőnket *Sonnengott*-nak, „Napistennek” mevezte!

VERLAINE (1844–1896) csak hangulat-teremtő hasonlatként használja:

*„... a szűröklet
elfödte a nád közt a tavirózst
s a nap nyilait, melyek bíborozták –”*

(SZABÓ LŐRINC fordítása)

ADV viszont, a táltos költő, a nagy betűvel írt Napban ismét rátalál Istenre; érdemes tőle bővebben idézni, akkor is,

ha a napisten dicsérete inkább esendő önmagának szól:

*„Paraszt Apollónnak termettem,
Ki dalos, erős és pogány,
Ki szeretkezve és dalolva
Dől el az élet alkonyán.”*

(A Krisztusok mártírja)

*„Ki vagyok? A győzelmes éber,
Aki bevárta, íme, a Napot
S aki napfényes glóriában
Büszkén és egyedül maga ragyog.*

*Ki vagyok? A Napisten papja,
Ki áldozik az éjszaka torán.
Egy vén harang megkondul. Zúghatsz,
Én pap vagyok, de pogány pap, pogány
(...)*

Evoé, szent ősláng, Napisten...”

(Egy párizsi hajnalon)

A Párizsban időző költőre a franciául verselő amerikai STUART MERILL (1863–1915) bizonyára hatott. Egy sorát idézem csupán SOMLYÓ GYÖRGY fordításában:

*„Nem, ó tavaszi Nap! Nem, ősök
drága lelke!”*

ADV mitopoéta volt, mindent tudott a Napról, amit egy költőnek tudnia kell róla. Például, hogy a táltosnak a Napba kell néznie:

*„Kínlódtam, s nem hagyom abba
S úgy nézek bele a Napba:...”*

(Tegnapi, vén riadó)

A Nap szentségéről:

*„S lent a Nap a szent sugarat
S őrült kékjét a tenger ontja.”*

(Havasok és Riviéra)

„MINDEN EGÉSZ ELTÖRÖTT”

A napsugárlélek, a nap(sugár)-virág-szem metaforáról:

„...mink leszünk:
Egy napvirág-szemű menyasszony
S egy napsugár-lelkű legény.”

(A mi gyermekünk)

„Bús asszony-ember, de lelke Nap
üszke...”

(Ima Baál istenhez)

„Ős Napkelet ilyennek álmodta:
Merésznek, újnak,
Nemes, örök-nagy gyermeknek,
Nap-lelkűnek,
(...)
Nap fiának, magyarnak.”

(Én nem vagyok magyar?)

Isten napszeméről:

„Nagy, fehér fényben jön az Isten,
Hogy ellenségim leigázza.
Az arcát még titkolja, rejti,
De Nap-szemét nagy szájalommal
Most már sokszor rajtam felejtí.”

(„Ádám, hol vagy?”)

A Nap aranyáról, arany tollairól,
arany hajáról:

„Ott húznak el minden délben,
Nyári délben,
A süstörgős, a fénycsóvás Nap alatt:
Arany-tollas, arany-boglyas
Madarak.”

(A néma madarak)

Azt is tudja, hogy a Napnak a Hold a
táltosa:

„A Hold talán tüzet evett,
Lángot evett, tüzet evett
Ez a vén, gethes paripa.”

(Bolond, halálos éj)

S hogy a Nap meg a Hold mégsem
fér meg igazán egymással:

„(A holdat a Nappal
Láttad összebújni?)”

(Beszélgetés a boszorkánnyal)

Mert a Napnak a Föld az igazi szerel-
mese:

„A Nap meg lekacag,
Földdel összekacag...”

(Éhes a Föld)

A haza Napjáról:

„Van e földnek áldott Napja,
Pirosító levegője...”

(Történelmi lecke fiúknak)

„Elátkozott hely. Nekem: hazám.
A naptalan Kelet.”

(A Gare de l'Est-en)

A forradalom várva várt Napjának cí-
mezi e sorokat:

„Késlekedő, tunya, vörös Nap,
Hozzád kiáltok.”

(A vörös Nap)

„Árkokban s délben kuruttyol a béka
S csüggedt arató,
Prometheusznak paraszti ivadéka,
meg-meglopja rohanva a Napot.

„MINDEN EGÉSZ ELTÖRÖTT”

Félelmes balsors minden faluvégén
S Nap-leső paraszt:
Életet s reményt így aratnak régen
Magyarországon, rothadás között.”

(Arat a magyar)

Egyszerűen önmagának:

„Mit akar most a Nap,
Miért akarja így tavasszal
Elhíttetni,
Hogy sokkal boldogabb,
Szebb és fiatalabb vagyok?”

(A Nap ravaszkodása)

JÓZSEF ATTILA a „táltoshagyomány”
keresetlen szavú, alázatosabb lelkű foly-
tatója. 16 évesen írt verse még szokvá-
nyosan kezdődik:

„Arany hajad, mint a nap sugára...”

(Hozzá!)

Az egy év múlva született Aratás előtt
indító képe Adyt utánozza:

„A bús bíborkirályfi, naplemente
búcsúcsókjától ég a dús kalász.”

De a későbbi versekben már önmaga:

„A rózsakötőjű nap csak nekem
intetet,
de nem borulok elé, mert úgyis
rogyadozik a lábam...”

(Alkohol)

„Mikor fölkel a nap,
a sosem haragvók hajától eltérítődik a
harmat...”

(Érted haragszom, nem ellened)

„A Nap kigyulladt vonata elrobogott
egykedvű küszöböm előtt...”

(Látod?)

Itt ismét nagybetűvel írta le: Nap,
mint a korai Napszonettben. Hadd máso-
lom ide az egészszet:

„A vén díványon hentereg a Nap,
magával hozta erdők illatát
s kinek örömből semmi sem maradt,
vidultan nézem én, kopott diák.

Hogy nyújtózik, milyen kacér, hamis!
Aranyhajával elborítja arcom
lány csókja éri rezgő ajkam is,
ölebe békén árva főmet hajtom.

– Ó Nap, a csóкод új életre kelt,
ha símogat selyem hajad, még élek;
rossz idegem új ösztönökre lelt.

Maradj örökre – éjszaka lesz, félek,
az éjnek oly riasztó árnya van
s ó jaj, nem gyújthatom föl önmagam!”

NAGY LÁSZLÓ:

„Felleg úszik: sajgó hattyú
napnyugat: vörös koporsó,
eljön a hold: síró asszony,
haja világra leomló.

Csavarodok holdsugarba,
állok tornyas kék sisakban,
nap születik forró ágyon,
meghalok a virradatban.”

(Alkonyat, virradat)

Hajnaltól halt meg.

„Deresen, havasan / eljön a karácsony,
csodafiú-szarvas / föláll az oltáron

szép agancsa gyúlva gyullad:
gyertya tizenhárom / gyertya
tizenhárom.”
(Csodafiú-szarvas)

Végezetül íme, amit „a világ legnagyobb napút-festőjé”-ről írt:

„egyszeri csoda, a Nap fia ő, aki agyára
fölv teszi koronának a lángoló
Kárpátokat!”
(Csontváry)

Hogy egy élő költőtől is idézzek, közre adok néhány sort KOVÁCS ISTVÁN verseiből:

„Mint a méz
már-már elcsurran a nap.”
(Tó verőfényben)

Az én István barátom magától értedően él a népköltés e metaforájával. Éljen a hagyomány! Ne szakadjon meg a folytonosság soha!

„A didergő napban farkasvakság
lobog.”
(Őszi ágak)

Ebben a képben szinte minden benne van, amit a mitologikus hagyomány a Napról, farkasról, vakságról ránk örökölt. Benne van, hogy a „farkas” a Nap legnagyobb ellensége, hogy a „vakság” az ő minket sújtó betegsége. Benne van, hogy telente „farkas eszi Piroskát”, azaz a tél sötétje fölfalja a Nap fényét, s hogy szó szerint bekebelezi, hiszen a nap télen a Farkas csillagkép „szájában van”.

Benne van, hogy Apollón napisten farkasfényben, azaz hajnalban született, akkor, amikor a Nap „didereg”, és amikor homálya némelyeknek farkasvakságot okoz. Benne van, hogy Apollón a Farkassal farkasszemet néz. („Otthona” az Ikrek a Farkas csillagképpel átellenben van.) Benne van, hogy ez a valóságban is télen veszedelmes ragadozó telente dideregteti az amúgy is fázós és vakoskodó Napot, miközben nem tehet mást egyikőjük sem, mint hogy „lobog”, mivel a farkas a Skorpió-Úr Mars állatalkaja – ezért hívják Farkasnak ezt a Skorpió alatti említett csillagképet –, Mars pedig közismerten lobogós kedélyű, tüzes isten volt. Lám, e „dideregtető” verssor csupán a „jéghegy” csúcsa, ám fölsejlik az egész hatalmas, „víz alatti” tömb: a poézis élő múltja. És ami a legszebb: KOVÁCS ISTVÁN saját bevallása szerint mindezt „nem tudta”!

S egy utolsó versidézet, annak bizonyágául, hogy hová jutottunk, mennyire „korszerű”, „érvényes” is tud lenni az ősi metafora:

„ha fölkel
hatalmas vallatólámpa a nap,
üvöltő száj –
fölpeckelve aranyló pénzzel,
és metszete annak, ahogy a
farkasszemek,
mint ígéretés és fenyegetés
összeérnek.”

(Utazás IV)

Olvassák el ezt az utolsó mondatot még egyszer figyelmesen.

Festett Napok

A képzőművészet drága mulatság. A festő, a szobrász, és az építész meg a többi „szemet gyönyörködtető” művész nem olyan szabad, mint a költő; megrendelőre, támogatóra szorul, akik rendszerint meg is mondják neki, mit várnak a pénzükért. Ám ugyanezért hívebb képet is fest a korról, amelyben él. A képzőművészetek története nyomon követi a világnézeti, társadalmi változásokat. Ha például a közösséget összefogó, szakrális-mágikus művészet profánná válik, vagy éppen individualizálódik, az mindig a világnézeti, társadalmi válság jele. Míg a szakralitás erejéről a közérthető – közmegegyezésen alapuló – gazdag jelképiség és elvontság tanúskodik (kép esetében a látványnál sokkal fontosabb a sokrétű, mögöttes tartalom), a kismesterek realizmusa otthonosságot áraszt, de benne csupán a tárgy- és anyagszerűség fontos (az alkotásnak mélysége nincs, legfeljebb térhatása), a magánmitológiák absztrakciója pedig követhetetlen.

A művészetek elvilágiasodása már az ókori kultúrákban megfigyelhető, például abban, ahogy öncéllá válik a valósághű ábrázolás. Ez a törekvés már az egyiptomi művészetben groteszk, szándéka ellen ható eredményt szül; az embertestű és állatfejű istenek – lényegüket tekintve csillagászati adatok és metafizikai koncepciók megjelenítései – valóban nonszenszként hatnak, mihelyt a művész számára fontossá válnak olyan részletek, mint a test izomzata vagy az állatfej valóságghűsége (**Heper** nyakán nem is fej ül, hanem maga a rovar. Hogy néz ki egy izompacsirta a feje helyén egy

ganajtúró bogárral! 57. rajz). A görög művészet archaikus periódusában lényegesen mitologikusabb volt, mint klasszikus, s még inkább, mint rokokó bájú hellenisztikus korszakában. A realizmusra törekvés az olümposzi vallás válságát jelzi. A mítosz már a klasszikus korban sokaknak szép szó, hazug beszéd csupán; ez a kor a görög filozófia felvirágzásának, egyben a tudományos gondolkodás kezdeteinek ideje. A római császárkorban ez a folyamat felgyorsul, amennyiben az istenek földre szállnak; maga a császár az isten, és a stilizálás – a köztársaság portrészobrászatának emberábrázoló erejéhez hasonlítva – mindössze a császárok idealizálását szolgálja. A világnézeti válságot ellenáramlatok is jelzik. Az új vallások „művészetirányítói” új stílust hirdetnek; ez a legsikeresebbnek, a kereszténységnek sikerül leginkább (a mithraizmus sikertelenségének vizuális tanújele, hogy nem tud a hellenisztikus ábrázolásmóddal szakítani; naturalizmusa nem fért meg az elvont tartalommal).

Jött a „sötét” középkor, nyers és ügyetlennek mondott művészetével, amit egyszerűen csak a barbár népek térhódításának szoktak tulajdonítani, pedig inkább arról van szó, hogy a keresztény tanítás miszticizmusa csak így tudott áhítatot ébreszteni. Idővel a keresztény eszme is profanizálódik. A művészetben ott tűnnek föl ennek jelei először, ahol a folyamatnak antik előzménye van: Itáliában. A reneszánsz az antikvitáshoz fordul mintákért, ismét tárgya lesz a mitológia, de már csak a zsáner szintjén, mint ürtűgy a hús festéséhez. Az antik eszmények föltámasztása a keresztény vallás válságát jelzi (a válasz, tudjuk, a reformáció, a katolikus meg-

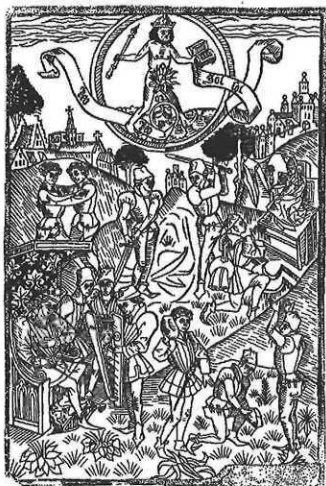
újhodás jele pedig a művészetekben a barokk misztika). De ez még odébb van.

A középkori (gótikus) festészetben a Nap sem nem fényforrás, sem nem égitest. Ez utóbbi minőségében legfeljebb a teremtés ábrázolásain jelenik meg (124. rajz). Az ég sem levegő, hanem dekoratív mustrák aranyozott szövevénye: a Nap aranyában, Isten fényében fürdő mennyország, s rajta felhők helyett angyalok lebegnek. A Nap, ha megjelenik egyáltalán, jelkép: **Krisztust** vagy az Egyházat (az *Újszövetséget*) testesíti meg. A keresztény szellem napvilága legvakítóbban **Krisztus** körül ragyog, a Születés, Feltámadás, Színeváltozás, Mennyebevetel ábrázolásain. Asztrológiai, alkimista kézikönyvek illusztrációin pedig a Nap uralma alá sorolt foglalkozások, tevékenységek, illetve az arannyal, kénnel kapcsolatos műveletek körében látható (165., 168., 169. rajz).

A középkori szellem hanyatlása a legszembetűnőbbben a **dicsfény**ábrázolás változásán követhető nyomon. A **dicsfény**, ami eredetileg csak égitesteket, elsősorban a Napot megszemélyesítő alakok fejét vonta be, eleinte a keresztény művészetben is csak a pogány Napistennel azonosított **Krisztus** fejét keretezte, mint **fénysugárkoszorú** vagy mint arany **korong**, mely magát az égi testet szimbolizálta. A későgótikus, reneszánsz művészetben a glória perspektivikus **koronggá**, majd vékony gyűrűvé válik, a **sugárkoszorú** néhány hajszálvékony, **kereszt** alakban odakanyarított kacskaringóvá, lehetőleg alig észrevehetővé, hiszen zavarta a mögéje festett táj, környezet szépségeit.

A perspektivikus torzítás a reneszánsz távlatközpontságának groteszk velejé-

rója: a realiztikusan megfestett hús-vér emberek feje fölött lebegő **korong** vagy gyűrű mosolyogni való látvány, idegen elem a képen. Nem csoda, hogy a festők szabadulni akartak tőle. Amikor viszont

168. A Nap hatása az emberi tevékenységre. Asztrológiai munka illusztrációja, 15. század

az ellenreformáció sugallatára visszatér, a festők okulva a tapasztalatokból való-sághű fényjelenség formájában festik meg a glóriát. Ez **TINTORETTO** (1518–1598) képein a legfeltűnőbb, ami épp-úgy, mint kezdetben, csak most már realiztikusan, s ezért hasonlóan nem kívánatos képzettársításokat szülve, az alakok fejét fényforráshoz teszi hasonlóvá.

Az evilág felé fordulás vágyától vezérelt reneszánsz ember példaképe az antik tudományosság, amit a fejlettebb technika támogat. Mindez a középkori

hagyományok felrúgásához és olyan „tudományosan” megalapozott festészet-hez vezet, mint LEONARDO DA VINCIÉ, akit a fény hatása, a levegő-perspektíva érdekelt, és nem a fény forrása, a Nap. Sőt, LEONARDO kifejezetten utálja a Napot, mert fénye „kiszívja” a színeket. A festésre legalkalmasabb időnek a világos napszakot, de a borús időt tartja:

„A természet utáni rajzoláshoz északi világítás kell, mert az nem változik; (...) ha szabadban szerepelteted a formákat, s a nap nem süt, akkor nagy tömegű fény veszi őket körül; ha pedig a nap látja őket, árnyékaik a megvilágított oldalakhoz képest igen sötétek lesznek, (...) a nap által megvilágított rész pedig úgy jelenik meg, hogy a nap színéből részesedik, (...) amikor vörös felhők között a nap lebukik a horizonton, a felhőket megfesti az őket megvilágító szín, és a felhők píra a nap vörösségével együtt mindent megvörösít...” – írja traktátusában (LEONARDO 1973: 59). Ez az elv a realisták számára évszázadokon át irányadó marad.

Vannak persze kivételek, mint CLAUDE LORRAIN (1600–1682), akinek színpadias képeiről a szemünkbe süt a Nap (a jelző nem lebecsülés; LORRAIN a barokk színházi díszletezés elveit alkalmazta). Képein azonban a Nap már sem nem pogány isten, sem nem **Krisztus** világossága, csupán világító test, mely fizikai valóságával, ragyogó fényével nyűgöz le, s a művész számára a mondanivaló festői probléma. Ecsetjével bizonyítja be LEONARDO követőinek, hogy a Nap, a napfényben fürdő, „napszínű” táj a maga sötét árnyékaival is lehet hálás festői téma. LORRAIN, a francia impresszionisták előfutára, persze a mennyei fényesség felé forduló ellenreformáció korának gyermeke; a katolikus templomok

boltozatáról és oltáiról mindenütt a barokk mennyország festett vagy aranyozott **fénysugarai** tűznek a hívekre. A vallásos téma azonban egyre kevésbé tud megfelelni a szakralitást kereső nagyoknak. A Nap festőinek zömét a valóság nyűgözi le, a fény és árnyék ábrázolásának új és új formáit kutatják. A másra, ennél többre vágyók a korábban elvetett, reneszánsz előtti hagyományhoz nyúlnak vissza.

Az előbbieik közül az első igazán jelentős az angol JOSEPH WILLIAM TURNER (1775–1851), LORRAIN utóda, s az impresszionisták angolosan ködös előfutára, mindenekelőtt a derűs MONET-é (1840–1926) és a vadul lángoló VAN GOGH-é (1853–1890).

Háromjuk közt persze alapvető különbségek vannak. TURNER, korához illően dramatizál. Képein mindig történik valami (nem egyszer mitológiai esemény zajlik), amihez a napfény és a felhők kavargása adja a vadregényes atmoszférát. MONET-t az érdekli, hogy a pillanat időtlen varázsát megragadja. Időtlen, örökké visszatérő pillanatokot fest: „a **naplementét**”, „a hajnalt”, „az első őszi reggeli ködöt”. VAN GOGH azonban más. Kitégült, lázas szemmel bámul az óriásira nőtt **napkorongba**, beleképrázik tőle a mi szemünk is, és délibábosan hullámozik tőle fényben, melegben tobzódó tája. Nemcsak a „*Nap szerelme*” volt ő, hanem mint **ADY**, a „*napisten papja*”. (Nem csoda, hogy a lángoló ciprus, a Nap fája, a sárgálló **búza** és a napraforgó kedvenc témái közé tartoztak.) „*Ha a fény*” – írja egyhelyütt – „a jó, a szép és az igaz jelképe, akkor a fény igazi forrása, a Nap sem lehet más, mint Isten.” Magyar festők közül **EGRY JÓZSEF** e „napnézők” méltó társa.

Az újkori misztikusok és „mágikus realisták” sorát HIERONYMUS BOSCH kései utóda, a brit WILLIAM BLAKE (1757–1827) nyitja meg. *A Menny és Pokol házassága* és a *Prófétikus könyvek* háborgó lelki, látnok festő-költője szembeforul kora racionalizmusával, mechanisztikus materialista világképével – a háborút, prostitúciót és az általános erkölcsi nihilizmust ebből vezeti le. Festményeit ő maga az „Örökkévalóság látomásai”-nak nevezte, a legnagyobb festők ecsetjéhez méltónak. Művészkortársait megvetette, mivel képeiket szimpla természet-utánpótlásoknak tartotta (mintha CSONTVÁRYT hallanánk). A bibliai univerzum nagy ismerője a Napot az isteni kisu-gárgás jelképének fogta föl. Saját *Urizen könyvéhez* készült illusztrációján a Nap Isten kezéből látszik kibuggyanni, *Jeruzsálemének* címlapképén a Nap misztikus lámpás, mely az Ember útját világítja meg. A teremtés aktusát ábrázoló képén Isten a Napban jelenik meg, világot formáló körzőjének szárai a **napsugarak** meghosszabbításai.

BLAKE nem ismerte német tájképfestő kortársai, CASPAR DAVID FRIEDRICH (1774–1840) és PHILIPP OTTO RUNGE (1777–1810) munkásságát. A két német rokonlélek a szimbolisták romantikus előfutára volt; tájképeikre vallásos áhítattal teli kozmikus víziókat vetíttek. Ez a vallásosság azonban már nem az, mint ahogy BLAKE-é sem, mint ami az egyházi megrendelésre dolgozó művészeket jellemzi. (RUNGE ráadásul „tudóskodik” is: könyvet ír a fény metafizikájáról és a színszimbolikáról.)

A franciák álomfestője, a szimbolista ODILLON REDON (1840–1916) nem csak programként tagadta meg az impresszi-

onistákat. Képeiből azok harsány derűjével szemben melankólia és pesszimizmus árad. Mégis, e sötétben látó művész előszeretettel festi a Napot. Annak misz-

169. Napot fölfaló zöld Oroszlán. A Nap a ként, kiömlő vére a Merkúr higanyát szimbolizálja.

Alkimista munka

illusztrációja,

16. század

tikus-szimbolikus teljességében: a mitológia hajnali derengésben égre emelkedő komor napistenét – ő a képen a leg-sötétebb folt! –, amint jobbról balra, tehát a látszatnak ellentmondóan, de a csillagokhoz viszonyítva a valóságnak megfelelően hajtja **szeke**rét a Tapasztalat birodalmába, hol a Szellem világossága és a formák szépsége uralkodik. Megfesti **Krisztust**, akinek feje köré ködön át von **dicsfényt** a Nap, megfesti a Napba öltözött Asszonyt és a **fekete Napot**! REDON számára a jelkép valóság: a Nap **golyója** mindent látó **szem**. Így lesz BOSCH és a szürrealisták közt az egyik kapocs. (L. WOLFGANG SCHULZE WOLS *Isten szeme* vagy RENÉ MAGRITTE *Hamis tükör* c. képét, ez utóbbin az égi **szem** pupillája a **fekete Nap**.)

SALVADOR DALI (1904–1993) számára a Nap *Kozmikus atléta* kezében elhajításra váró diszkosz, *Gala-Madonnát* Napba öl-

-töztető óriás napraforgó. Visszatérő elem PAUL KLEE (1879–1940) „költéményképein” és „ kozmikus tájképein”, MAX ERNST (1891–1976) erdősorozatán pedig mint lyukas **korong**, vakon is látó szem mered reánk.

Persze minden modern festőnek témája a Nap: GEORGE ROUAULT (*A Jordán partján*), Giacomo Ballá (*A Merkúr, amint a Nap előtt épp elhalad*), MARC CHAGALL (*Orpheusz mítosza, Ikarusz bukása*), Irena Dedicova (*Két Nap*) képei már címeik szerint is sokatmondóak.

És hát CSONTVÁRY. CSONTVÁRY KOSZTKA TIVADAR (1853–1919) így ír önmaga elhívásáról:

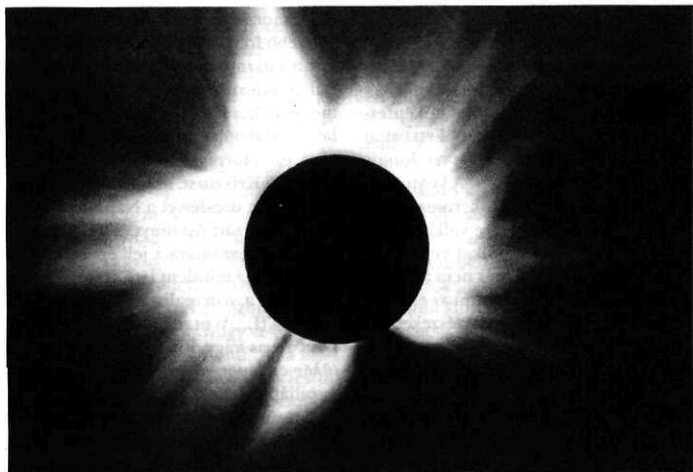
„Fejem fölött hátulról hallom: Te leszel a világ legnagyobb napút festője, nagyobb Raffaelnél.”

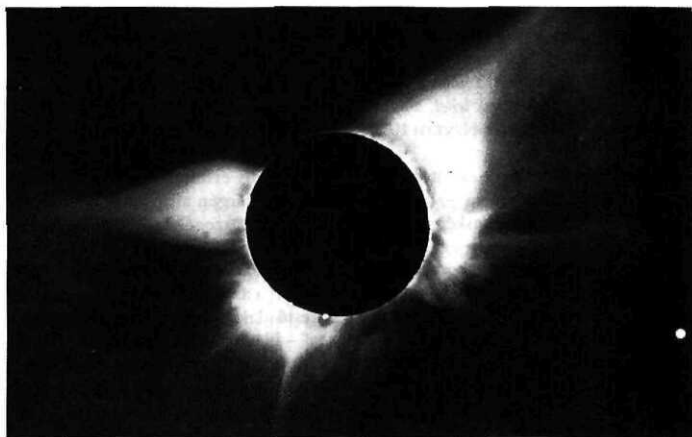
A Nap és a zseni, a Nap és önmaga viszonyáról:

„A Zseni (...) maga a fényes nap, teljes igazsággal, kifogyhatatlan és elpusztíthatatlan energiával, a melyből az egész világ táplálkozhatik. Éppen ezért, mert osztatlan energiát feltételez, – vagyis elpusztíthatatlan – kifogyhatatlan és ezért a Zseni halhatatlan is.”

Ellenpéldaként állítja a „mesefestő” Rubenst, „aki minden harangozást ki tudott színesíteni, de a természetet s egy szívárványt nem tudott festeni, (...) a festőnek, ha isteni, akkor a valót kell festeni, ha pedig színész és komédiás, azt Rubensnek, mint II. od rendű csillagnak illendő lett volna tudnia, mert ezekkel a mókákkal az emberek nem lettek okosabbak és nem közeledtek a valósághoz, hanem eltávolodtak.

I. kép A belső korona, maximum táján

II. kép A napkorona belső részének alakja, napfoltminimum idején

A mostani háborúban” (az I. világháborúban) Rubensnek is szerepe van, de nemcsak Rubensnek, hanem a többi utánérző utánzónak, aki *kenyérkeresetből, vagy hiúságból festett valótlanságokat*.” Ha a mitopoézis felől nézzük, Rubens tényleg „valótlanságokat” festett. Az általa előszeretettel választott mitológikus témák semmitmondóak; Rubens és megrendelői számára a képek tárgya csak ürügy rengő női húsok és hájak megfestésére és nézegetésére. De olvasuk tovább CSONTVÁRY naplójegyzeteit:

„Pompejiben festettem (...) a *Have-t* napút-színekké, s egy nagyarányú *naplemen-tét* is gyakorlatnak kiszemeltem.

(...) tavasszal Spalato, Salome, s Trau vidékére rándultam, ahol a napút-motívumokban válogathattam. (...Kairóban) ráakadtam a sokat keresett napút színeinek világító fokozatára. (...)

Athénból Taorminába siettem, ahol reám várt egy olyan *naplemente*, amellyel tisztában voltam, hogy az lesz a világnak a legszínesebb napút-festménye.

(...Baalbekben) Másnap hajnalban a naptemplommal szemben lévő Hotel Viktoriában álmomból felriasztott egy fény, mely tűzvörösből húzóódott le a magas Libanonról, belángolta a *Hellios* oszlopait aranylehelettel s átkarolta a *Bachus*, *Antonius* és *Vesta* templomait világító színekké. Önmagától előállott az 1880-iki kinyilatkoztatás tartalma, vagyis a világ legnagyobb napút *plein air* motívuma.”

Történelmünkéről:

„A nap szeretetével az Istent imádtuk (...) De (...) puritán egyszerű életünket Róma megirigyelte, (...) Nyakunkra zúdították a kertszket Róma vidékéről, (...) Ezzel sarklatánok ingoványába kerültünk, meglazult energiánk, a nap iránti szeretetünk.”

A festészet értelméről:

„(...) minthogy az élő távlat a nap sugaraihoz van kötve, s a *plein air* festés nap-sütésben nőve, a mű fölött vitatkozni nem lehet, beleszólása csak annak lehet, aki meg tudja csinálni...” (GERLÓCZY-NÉMETH 1976: 60–93.)

Mennyire különbözik ez attól, amit LEONARDO hirdetett! Szavai VAN GOGH-hoz illenek, de egészen másképpen fest! A Nap mint égítést csupán egy CSONTVÁRY-festményen jelenik meg (*Visszatekintő nap Trauban*). Legtöbbször már a látóhatár mögül ragyogtatja föl „napút-színeit”. És bármit is írt festőnk, amit művelt, nem *plein air* festészet – MONET-i, VAN GOGH-i értelemben. Nem a pillanatot ragadja meg, és nem impresszionisztikus stílusa, ecsetkezése sem (és nem is *fauve*). Képei grandiózus méretűktől függetlenül is kozmikus távlatúak attól, hogy egy képbe sűrít több napszakot, időjárási (megvilágítási) helyzetet, s mély értelművé teszi őket ősi jelképek tudatos (?) alkalmazása, noha ezekről írásaiból semmit sem árul el.

A Mária kútja Názáretben egyike legbeszédesebb képeinek. Jelentésének gazdagságáról, a mondanivaló és kompozíció logikájának alárendelt megformálás különösségéről, szépségéről, frissességéről sokan írtak már, szoláris szimbolikájáról is, bár arról keveset. Való igaz, ennek az őselemekben: tűzben, fában, kőben, égben és a Nap tűzében gondolkodó festőnek – mint NÉMETH LAJOS írja – az

Asszony az élet kiapadhatatlan forrásaként jelenik meg a vízzel kiáradó kút kávján ülő Szűzanya alakjában. De a képen nemcsak a Víz, hanem a Tűz is jelen van, nagyon is odaillően.

CSONTVÁRYnak ez az egyetlen képe, melyen a kút ívébe zárva legteltesebb szimbolikus értelmében jelenik meg a kelő Nap sárgán aranyló félköre. Felizzítja a kutat szegélyező köveket, befoglalja Máriát a Kisdeddel, amitől a Szent Szűz Napba öltözött Asszonnyá lesz, és befoglalja az életadó vízzel állatokat itató festő alakját is (ő a „Zseni maga a fényes nap” – idéztem tőle fentebb), ami újabb jelképes tartalommal gazdagítja a képet. CSONTVÁRY július 5-én, a Rák „vizes” jegyében született, mely a Bakkal együtt a napút két legfontosabb állomása (a Napban látható másik „szülött”, a Mária ölében ülő **napgyermek**, a Bak szülötte). A Baknak a **kecske**, a Ráknak a számár a csillagállatjelképe – mindkettő fontos szimbólum a Megváltás-történetben –; s ez a két állat iszik csak a kút vizéből a képen. A kút Napjának **tűzes korong**jából két kifolyón át ömlik a víz a medencébe, onnét a kút peremén túl a földre, mintegy a világba kiárasztva az életet, ahogy régen az ember nap mint nap tudatosította magában; a Napból származik minden: a víz, élet, lélek, Isten.

HERMÉSZ TRISZMEGISZTOSSzal szólva, „amit a Nap műveleteiről mondtam, befejeztem.”

NAPMUTATÓ

Ádám 53, 69, 190, 287, 327

Áditja 38, 39, 96

Adónisz 139, 160, 220, 248, 271, 279

Agni 39, 96, 101, 140, 153, 161, 180

Ahau Kincsil 93

Ahura Mazda 39, 55, 114, 190, 246, 281

Akbár 56, 162, 262

Akrisziosz 153

Állatöv → ekliptika

alma 9, 19, 26, 53, 90, 104, 106, 164,

165, 204, 215, 216, 221, 235, 236,

237, 305, 316, 317, 320,

Álmos 53

Amateraszu, Amateraszu-ó-mikami 14,

15, 51, 52, 59, 97, 112, 116, 127,

137, 139, 153, 183, 188, 191, 193

Amenhotep (III.) 55, 261, 262, 266

Amon 10, 55, 56, 79, 98, 99, 116, 136,

149, 170, 177, 251, 252, 259–262,

264, 269, 271, 274

Apollón 12, 28, 31–33, 38, 54, 58, 67,

89, 97, 103, 105, 111–117, 121–123,

125, 132, 136, 137, 139, 145–149,

153, 155, 158, 159, 165, 166, 176,

182, 186, 189, 203, 204, 210, 215,

217, 218, 220, 221, 225, 226, 227,

229, 233, 239, 251, 252, 254, 255,

282, 284, 290, 304, 308, 314, 322,

325, 326, 329,

aranyalma → alma

aranyborjú 126, 273, 274

Aranyfejedelem 146, 155, 311

aranygyapjú 9, 26, 98, 99, 106, 122,

170, 218, 224, 227–229, 231,

aranyhaj → haj

arc (orca) 7, 9, 31, 49, 58, 81, 90, 92,

93, 97, 101, 113, 135, 137, 138, 142,

143–146, 154, 157, 159, 192, 197,

201, 203, 245, 249, 275, 300, 322,

327, 328,

Árpád 51, 53, 120

Arthur király 55, 221

Arthuron 144

asera 105

Assur 114, 148, 252

Atabüriosz 27

átkozott Nap 187

Aton 155, 243, 249, 259, 260, 261, 262,

264, 265, 266, 269, 271

Attisz 69, 103, 115, 139, 251, 279, 294

Atum 34, 109, 125, 139, 157, 178, 259,

260, 261, 271, 274

Augeiász 209, 221–223

Augustus 251–252

Aurelianus 56, 253–254

Ausel 253

Avalokitesvara 130, 149

Avonavilona 249

Baál (–Hammón, –Hadad) 96, 148,

176, 247, 251, 271, 327

Baldr 154, 240

Balor 153–154

bárány 11, 26, 29, 42, 98, 99, 100, 106,

108, 121, 122, 125, 151, 170, 171,

177, 180, 223, 225, 227, 229, 230,

251, 260, 274, 276, 285, 290, 306,

308, 311

NAPMUTATÓ

Barbelo 247, 288

bárka 9, 29, 31, 71, 96, 170–172, 177,
178, 224, 227, 230, 270, 274, 291,
292

béka 101

Bellerophón 130, 228–229

bennu 31, 120

Bhajrava 161

bika (bikaborjú) 27, 29, 33, 34, 57, 98,
106, 123–126, 130, 131, 209, 211,
219, 221–223, 225–226, 232, 237,
251, 260, 274, 281, 284, 285

Bocca della Verità 91

Brahma 38, 93, 101, 116, 138, 156

Buddha 12, 13, 70, 71, 105, 156, 157,
246, 265, 282

bugaku 160

búza 61, 103, 104, 160, 168, 284, 300,
306, 307, 318, 332

Cahokia 81, 82

Cakaimóka 178

Caligula 253

Cautes, Cautopates 282, 284

Cautha 156

Cernunnos 125, 126

Chaco Canyon 76, 77, 81, 82

Csandragupta Maurja 56

csattravalli 105

Csodafiúszarvas 127

csu-miao 120

Cuzco 50, 51, 81, 82

Dagda 204

dámajáték 74, 161

darázs → **méh**

daru 117, 118, 147

delfin 110, 111, 167, 172

Dharma 97

dhúli-csitra 93

dicsfény (glória) 53, 101, 102, 137,
142, 153, 297, 326, 331, 333

Dilacsza 141

Dionüszosz 12, 104, 105, 106, 122, 134,
136, 139, 159, 172, 186, 189, 219,
220, 238, 279, 290, 294

dob 48, 86, 112, 113, 143, 153, 155,
158, 159, 160, 164, 165, 168, 183,
188

Doh 120

Dumuzi 40

Dusára 104, 105, 246

Dzsantar Mantar 76, 77

dzsed 89, 105, 183

Dzsoszkeha 177

egér 132, 229, 314

Ehnaton 155, 243, 261, 262, 264, 265,
266, 269,

éjféli Nap (éjjeli, éjszakai Nap) 12, 30,
97, 118, 129, 133, 156, 172, 183,
187, 189, 192, 195, 196, 257, 260,
287

ekliptika (Állatöv, Zodiákus) 17, 18, 25,
26, 34–36, 43, 48, 50, 64, 72, 73, 90,
93, 94, 109, 111, 134, 135, 158, 160,
167, 169, 175, 176, 183, 201, 204,
206, 207, 209–213, 216, 217, 218,
323, 225–226, 231, 233–236, 240,
250, 255, 279, 282, 284, 323

Él 248

Elóhim 124, 247, 264, 267, 271, 272,
288

Előd 53

Erkhe-Mergen 184

Eurüsztheusz 209, 210, 215, 218, 220,
222, 226, 230

Ézsau 190, 240

fáklya 31, 165, 213, 214, 226, 280, 282,
284, 300, 308, 310, 316

fej 137, 138, 157, 297,

fekete Nap 187, 189, 192, 195, 196,
220, 294, 333

feng-huang 120
 fényhegy 63, 68, 85, 94, 261
 Firédún 187, 212
 flér 145, 199
 földi Nap 188, 270
 fönix 31, 120
 Fu-Hszi 101
 fürj 114
 furulya (fuvola) 48, 159, 160
 galacsinhajtó (ganajtúró) bogár →
 skarabeusz
 Garuda 120
 Gergely pápa, XIII. 44, 60
 Gérüön 125, 209, 232
 Géza 53
 Gilgames 126, 135, 165, 203, 211
 Glória → dicsfény
 gnómon 59, 62, 63, 66–69, 77, 105,
 161, 183
 golyó 9, 19, 152, 162, 320, 333
 gombolyag 9, 25, 92, 118
 gonosz Nap 187
 Göncöl 25, 59, 108, 109, 182, 195
 griff 120, 170, 239
 gyémánt 85, 89
 gyertya 31, 107, 113, 193, 300, 306,
 307, 309, 310, 314, 315, 319, 329
 gyík 112, 113
 Hadad → Baál
 haj 9, 106, 107, 132, 146, 154, 155, 237,
 239, 305, 306, 311, 314, 325, 327,
 328
 hajó → bárka
 hal 100, 104, 109, 110, 130, 132, 175,
 186, 229, 289, 290, 293
 halott Nap 25, 55, 68, 101, 219
 Hammón 176
 Hammurapi 60, 149
 Hamsza 116, 117
 haomá 120

Harpokrátesz 138
 hattýú 53, 112, 116, 117, 182, 189, 224,
 328
 Hélios 21, 27, 29, 31, 33, 96–98, 115,
 125, 129, 138, 139, 147–149, 155,
 167, 169, 170, 171, 177, 186, 188,
 189, 203, 204, 221, 226, 232–237,
 244, 251, 253, 284, 285, 287, 290,
 335
 Hepat 140
 Heper, Hepri 109, 177, 178, 260, 261,
 330
 Héraklész (Herkle) 5, 15, 33, 35, 39,
 43, 98, 99, 105, 123, 125, 130, 135,
 139, 163, 166, 180, 186, 189, 195,
 203–240, 216, 222, 224, 230, 234–
 236, 240, 281, 291, 294, 301, 309
 hét, hetes, 7-es szám 27–29, 38, 39, 41,
 57, 74, 101, 113, 122, 129, 146, 147,
 158, 160, 167, 168, 246, 270, 285,
 287, 313
 hidas-játék 162, 315
 Hiranja-garbha 93
 Hnum 10, 98, 259, 260
 holló 52, 104, 116, 284
 hordó 90, 310, 312, 316
 Hórusz (Hóros) 16, 25, 26, 30, 33, 34,
 55, 69, 87, 120, 124, 130, 137, 138,
 148, 152, 238, 240, 251, 259, 260,
 269, 270
 Hszi-Ho 59, 97, 118, 184, 188
 Hurakán 187, 250
 Hüakinthosz 103, 176,
 Hüperion 186
 Iászón 122, 171, 229
 Igazság Napja 12, 66, 113, 115, 148,
 150, 183, 287
 ij 33, 96, 158, 159, 189, 190, 215, 223,
 232, 234, 284, 325
 Illés 96, 104, 116, 130, 132, 156, 167,
 272, 275, 276, 277, 317

NAPMUTATÓ

Inti 13, 93, 142, 149, 152, 160, 191

Inti Rajmi 50, 51, 196

írás 32, 79, 156, 157

Istanu 248

István (Szent) 54, 58

Ixió 169

jaguár 49, 101, 118, 133, 134, 163, 179,
185, 257, 258

Jahve(h) 59, 60, 96, 114, 142, 148, 149,
169, 226, 247, 248, 264, 266–273,
275, 315

Jáma 42, 54, 55

János

Jao 96, 101, 115, 247

Jézus, (Krisztus) 12, 14, 31, 53, 60, 64,
65, 67, 81, 95, 97, 101, 103–106,
110, 111, 113, 115, 119, 122, 127,
129, 131, 137, 139, 144, 150, 151,
156, 158, 164, 170, 172, 182, 183,
205, 206, 207, 225, 238, 240, 245,
246, 253, 254, 255, 259, 264, 265,
269, 271, 272, 273, 279, 280–292,
294, 295, 296, 298, 302–312, 316,
317, 318–320, 324, 326

Ji 45, 54, 184, 234, 301

Jima 42, 142, 153, 177

jogar 58, 164

Jógini 161

Jónás 111, 225, 228, 275, 291, 292, 293,
294

juh 98, 106, 108, 122, 154, 309

Julius Caesar 44, 60

jupa 106

kadak 47, 76

Káin 190

kakas 14, 90, 114–117, 145, 171, 297,
316, 321

káposzta 9, 301

kapu 39, 51, 60, 70, 79, 82, 83, 85–87,
90, 95, 134, 136, 160, 162, 167, 177,

204, 218, 232, 234, 236, 238, 239,
240, 280, 286, 287, 306, 312, 319

kar 9, 33, 58, 148, 149, 154–158, 192,
264,

kard 9, 33, 57, 58, 101, 160, 187, 213,
214, 228, 284

karika 316

kártya 161, 162, 162, 322

katicabogár 108

kecske 106, 122, 123, 139, 223, 231,
308, 336

kenyér 61, 81, 104, 106, 165, 252, 290,
302, 303, 308, 335

kereszt 58, 64–67, 80, 81, 82, 84, 90,
91, 93, 104, 106, 126, 155, 161, 285,
286, 287, 288, 294, 295, 296, 297,
298, 301, 302, 307, 314, 318, 319,
331

kerék 9, 39, 66, 76, 90, 91, 104, 112,
129, 135, 138, 150, 158, 168, 169,
170, 219, 247, 281, 310, 313

keselyű 119, 120, 149, 235, 237

kéz → **kar**

khvarenah 120

Khmum 68, 86

Khronosz → **Kronosz**

kigyó 31, 55, 99, 100, 101, 106, 111,
112, 118, 119, 120, 122, 135, 143,
149, 160, 175, 177, 178, 183, 188,
207, 211, 212, 219, 233, 237, 260,
273

Kinics Ahau → **Ahau Kincsil**

kiva 77, 78

kocka(játék) 161, 162

kocsi 21, 27, 38, 66, 91, 104, 112, 122,
129, 130, 132, 134, 138, 149, 167–
172, 182, 183, 188, 204, 228, 236,
276–278, 281, 285, 288, 297, 313,
333

kolibri 94, 118, 143, 256

Kon 249

korbács 55, 96, 108, 115, 148, 169

korona 9, 25, 38, 54, 55, 57, 60, 87,
100, 101, 114, 116, 125, 126, 131,
146, 201, 283, 298, 326, 329
korong 9, 17, 27, 29, 56, 57, 63, 81, 86,
90, 98, 107, 108, 109, 111, 114, 120,
124, 126, 127, 129, 137, 138, 141,
145, 149, 152, 154, 155, 157, 159,
169, 170, 193, 201, 249, 260, 261,
262, 264, 271, 277, 281, 309, 310,
331, 332, 334, 336

kos → **bárány**

koszorú 54, 57, 69, 92, 124, 207, 219,
237, 319, 331

könny 96, 107, 152, 311

kör 8–10, 16–21, 23, 47, 49, 50, 66, 71,
72, 76, 77, 80, 82, 84, 90, 91, 93, 94,
104, 106, 111, 112, 119, 129, 142,
156, 157, 158, 160, 161, 162, 167,
168, 169, 240, 247, 249, 256, 264,
279, 282, 299, 300, 305, 316, 323

Krisna 78, 159, 160

kristály 71, 85, 94, 143, 144, 257, 258

Krisztus → **Jézus**

Kronosz 28, 34, 35, 36, 62, 104, 116,
139, 176, 186, 187, 188, 195, 256

Kuan-Jin

kukeldas 82

kukorica 103

Kün 51, 255

kündü 51, 53

Kúrosz 56, 277

kvarc → **kristály**

láb 137, 154, 155, 192

labda(játék) 90, 118, 162, 163, 165,
177, 195, 320

labirintus 25, 90, 91, 93, 117, 160

lándzsa 33, 57, 96, 143, 211, 321

Lajos (XIV.) 97, 245

László (Szent) 98

Lengyel László-játék 316

Leravulan 255

Levéd 53

Llew Llaw Gyffes 135

ló 21, 38, 111, 121, 122, 128, 129, 130,
131, 132, 169, 171, 188, 204, 209,
223, 226, 227, 228, 229, 231, 276,
278, 281, 298, 302, 313

lótusz 102, 136, 138

lovaspóló 162

lúd 53, 116, 117, 155, 182, 260, 270,
302, 311, 312

Lúd fejedelem (Lunt Atir) 53, 182

Lug 116, 119, 130, 142, 153, 154, 155,
167, 177

maceva 105

Magor 53, 127

Maitreja 282

Malakbél 34, 67, 170, 251

Marduk 15, 28, 29, 33, 34, 41, 139, 148,
175, 206, 228, 251, 252, 272, 279,
292, 294,

Mavu-Lisa 192, 255

méh 31, 107, 108, 184, 284

Melkart 203

melléknep → **parhéliosz**

Metón-ciklus 41–43, 46, 72

méz 92, 103, 106, 107, 132, 150, 303,
309, 329

Mger 281

Mithra 53, 55, 116, 280, 281, 283

Mithras 38, 39, 53, 67, 101, 126, 137,
146, 206, 234, 246, 253, 254, 258,
280, 281, 282, 284, 285, 286, 287,
296,

Mitra 98, 129, 149, 153, 280, 282

Mnevisz bika 125

moreszka-tánc 161

Moro Naba 53

Mózes 57, 98, 101, 105, 124, 171, 247,
248, 267, 268, 269, 270, 271, 272,
273, 274, 278, 315, 317

Mut 136, 149, 259, 260

NAPMUTATÓ

Nagy Károly 57, 80

Nagy Sándor 56

Naj 140

Namoratunga 76

Nanauacin 144

Nanauatl 144

napéjegylenlőség (tavaszpont, őszpont)

15, 25, 27, 33, 36, 41–43, 45, 46, 56,
64, 80, 82, 86, 98–99, 105, 107, 110,
122, 125, 139, 167, 171, 205, 206,
215, 216, 219, 228, 230, 231, 236,
237, 255, 279, 289, 292, 295, 306,
307, 309, 311, 315, 317, 318, 319

napernyő 70, 89, 90

nap(fel)kelte, naptámadat 15, 16, 63,
68, 72, 73, 76, 79, 80, 94, 137, 145,
155, 174, 178, 206, 257, 275, 276,
277, 279, 287, 302, 304, 305, 314,
315, 318

Nap fia (leánya) 50, 53, 82, 101, 141,
142, 144, 159, 160, 180, 183, 256,
190, 249, 262, 265, 324, 325, 327,
329

napfogyatkozás 14, 30, 73, 74, 114,
140, 145, 187, 192, 196, 199, 200,
201, 294, 295, 301, 320–324

napfolt, Nap foltja 92, 145, 168, 196–
201

napforduló (téli, nyári) 11, 15, 16, 34,
36, 37, 41, 43–47, 50, 51, 56, 59, 60,
62, 66, 71, 72, 76–79, 85, 86, 87,
100, 105, 117, 119, 123, 134, 139,
151, 162, 164, 167, 179, 182, 189,
205, 206, 212, 216, 220, 222, 226,
230, 234, 237, 238, 255, 258, 282,
284, 291, 306, 307, 309, 315, 316,
317, 319, 320

napgyermek 9, 15, 34, 94, 96, 98, 99,
102, 111, 119, 128, 136, 139, 143–
146, 178, 180, 183, 184, 190, 193,
207, 270, 292, 336

Nap háza 84, 85, 112, 134, 278

Nap helyettese 186

Napkirály 81, 53, 58, 97, 122, 160

napkitörés → flér

napkorona 199, 200, 201

naplélek, Nap lelke 68, 109, 113, 116,
117, 120, 132, 171, 181, 236

naplemente, napáldozat, napszentület,

napnyugta 15, 16, 26, 28, 32, 41, 55,
63, 65, 68, 72, 79, 80, 113, 137, 156,
164, 173, 178, 232, 276, 277, 275,
301, 302, 304, 328, 332, 335

Nap-nemzetség 56, 179

nappálya → ekliptika

napsugár, (Nap)sugara, sugár 7, 9, 13,
31–33, 37, 38, 53, 54, 57, 71, 77–80,
90, 94–97, 102, 104, 107, 112, 113,
114, 120, 124, 127, 130, 135, 137,
142, 144, 145, 146, 148, 149, 152,
154–159, 161, 165, 169, 172, 181,
188, 190, 193, 196, 197, 201, 204,
213, 264, 275, 276, 297, 298, 299,
300, 301, 302, 303, 305, 308, 311,
313, 314, 326, 327, 328, 331, 332,
333, 336

Nap szara 89

napszúrás 42, 145

naptánc 47, 76, 77, 160

naptevékenység 197–201

Nara-Szimha 136

nég, négyes, 4-es szám 20, 31, 36, 39,
41, 43, 46–49, 56, 58, 59, 64, 70, 72,
73, 77, 78, 82, 90, 93–95, 101, 111,
119, 129, 132, 140, 160, 161, 162,
165–167, 169, 185, 186, 249, 281,
300, 311, 316

Nergal 28, 33

Nero 56

Newgrange 71, 76, 80, 85

Ninib 28, 34, 36

Nkongolo 188

Nocikáme 68, 144

Nofertum 136, 138, 259

Nommo 188

Nouruz 42, 55, 136

nyíl 9, 31, 33, 45, 50, 54, 58, 96, 98,
113, 121, 122, 131, 144, 145, 148,
150, 159, 180, 189, 204, 213, 215,
218, 219, 222, 223, 224, 231, 232,
234, 235, 240, 284, 301, 326,

obeliszk 62, 68, 94, 105, 167

Ódin 96, 116, 131, 153, 157

Ogma 142, 203

Oidipusz 313

olümpiai játékok 35, 43, 165, 166, 167,
209

oroszlán 9, 85, 99, 107, 134–137, 149,
187, 188, 209, 211, 212, 213, 215,
222, 223, 226, 239, 265, 317–320

Orpheusz 219

orvosságos kerék 76, 77, 112

ostor → korbács

Ozirisz 25, 30–32, 43, 54, 55, 61, 87,
89, 98, 99, 104, 105, 109, 115, 139,
140, 148, 153, 158, 160, 171, 172,
177, 178, 181, 183, 190, 251, 253,
259, 260, 264, 270, 274, 279, 280,
281, 294

ökör 123, 151, 226, 235, 237

örökmécs 307, 314

ősNap 195, 256–258

parhélios 186

pásztor 55, 106, 121, 122, 159, 183,
188, 227, 240, 270, 280, 282, 290,
299, 308, 312, 314

patolli 162

Peking 82

Perszeusz 15, 98, 130, 153, 171, 228,
229, 231, 269, 270

pejotl 105

Phaethón 21, 34, 87, 138, 168, 182,
186, 189, 221, 222, 223

Phatuvcsung 249

Polüphémosz 154

pótnap 184, 187, 193, 196

Pueblo Bonito 82

pulyka 114, 186

Pusan 38, 122, 183

püthiai játékok 165, 166

Ráma 120, 179, 179, 180

Ré, Ré Harahti 29–31, 55, 107, 109,
119, 120, 125, 138, 139, 148, 149,
152, 157, 177, 178, 244, 252, 260,
262, 271, 274

róka 9, 132, 133, 140, 313, 314

Romulus 33, 44, 93, 167, 190, 192,
210, 240, 323

rózsa, rozetta 7, 9, 81, 103, 127, 128,
133, 135, 147, 156, 168, 326, 328

rózsaablak 91

rukh (anka) 120

Rusztém 131, 134, 135, 142

sakk 161

sámán (orvosságos ember) 9, 12, 13,
53, 57, 58, 67, 71, 76, 79, 80, 84, 86,
94, 105, 113, 115, 118, 120, 147,
153, 156, 158, 159, 164, 179, 182,
183, 193, 256, 257, 258, 285, 295,
309

Samas 28, 31, 34, 60, 63, 69, 113, 136,
140, 148, 149, 170, 190, 251

Sámson 33, 38, 67, 97, 98, 101, 107,
133, 135, 146, 151, 201, 203, 207,
222, 275

Sapas 140

sas 11, 113, 118, 119, 144, 190, 237,
276, 277, 296, 323, 325

sastepa 82

Saule 67, 140, 177

Siegfried (Sygurd) 101

Sipe-Totek 162

Siuhkoatl 112

NAPMUTATÓ

Siva 62, 188, 250
 skarabeusz 109, 138, 158, 177, 178,
 260, 330
 Sol (Invictus) 38, 279, 281
 Sol 34, 52, 56, 58, 60, 67, 129, 146, 149,
 167, 168, 170, 243, 252, 253, 285,
 288, 296
 solidus 58, 295
 Solium 52
 sólyom 31, 33, 34, 113, 119, 120, 130,
 177, 178, 211, 260, 282
 Stonehenge 30, 51, 72, 73, 74, 77161,
 196, 271, 321
 sugár → napsugár
 Szabolcs 53
 Sygurd 101
 Szahmet 136, 138, 259, 260
 szalmakalap 89, 90, 161
 Szám 135
 Szaman 69
 szapakszi 85
 szárny 9, 108, 113, 114, 120, 131, 132,
 135, 137, 150, 156, 201, 277
 szarv 9, 57, 76, 106, 124, 125, 130, 219,
 306
 szarvas 105, 125–130, 136, 155, 209,
 211, 215–217, 220–222, 226, 237,
 301, 318, 319, 329
 Szavitar 155
 Szed 55
 szekér → kocsi
 szem 9, 10, 23, 29, 30, 31, 52, 55, 89,
 94, 113, 116, 118, 120, 136, 137,
 139, 142–154, 157, 176, 177, 184,
 191, 192, 221, 245, 280, 281, 299,
 300, 302, 303, 304, 315, 319, 325–
 329, 333, 334
 szfinx 85, 137, 211, 273, 313
 szikla (a Nap „sziklája”) 27, 51, 67, 79,
 98, 101, 138, 218, 219, 284, 319
 Szikravasárnap 310
 szimurg 120

Sziszüphosz 27, 97, 138, 169, 219, 310
 szív 11, 28, 58, 71, 89, 109, 148, 150,
 157, 158, 162, 245, 287, 304
 Szojál 41
 sztambha 105
 sztúpa 69, 70, 85, 105
 Szúrja 38, 56, 77, 86, 96, 122, 129, 137,
 149, 155, 156, 157, 169, 313
 szvasztika 53, 70, 90, 93, 127–129, 136
 Szentovit 105, 116, 316
 Tajova 255, 256
 Tammúz 31, 139, 151, 160, 279
 Tao 59, 101, 183, 264
 Táu 94, 144, 145, 148, 178, 179
 Tau (tau-fa) 53, 95, 294
 tej 123, 132, 205, 223, 308, 309
 teknős 112
 Tenochtitlan 11, 28, 118
 Tento 104
 Teotihuacan 69, 82,
 Tesup 27
 Teszkatlipoka 59, 133, 134, 162, 185,
 186, 187, 195, 196, 250
 Thészeusz 25, 91, 117, 126, 203, 219,
 225, 238
 tigris 134
 tinamu 27
 tizenkét, tizenkettes, 12-es szám 28, 30,
 34, 36, 37, 39–41, 46, 50, 59, 74, 80,
 95, 158, 160, 161, 167, 169, 177,
 182, 209–211, 221, 240, 241, 255,
 289, 320, 323
 tojás 9, 19, 27, 70, 93, 114, 120, 151,
 167, 281, 314
 toll 9, 27, 31, 57, 106, 113, 114, 118–
 120, 144, 148, 180, 312, 327
 Tonatiu 50, 144, 186
 tök 92, 163
 turul 53, 120
 tükör 9, 14, 15, 51, 58, 95, 134, 136,
 145, 161, 187, 193–196

tűz, tűz- 11, 12, 14, 21, 28, 33, 39, 44,
46, 47, 50, 51, 55, 62, 89, 95–105,
113, 114, 119, 120, 128, 130–134,
136–139, 143–150, 153, 155, 157,
158, 162, 165, 168, 169, 175, 177,
179–181, 186, 188, 190, 192, 196,
204, 207, 212–214, 219, 225, 226,
240, 250, 256, 261, 264, 271, 272,
276, 277, 280–283, 288, 297, 301,
307, 308, 310–320, 327, 335, 336

Ugatame 255

Új Tűz szertartás 28, 155

ureusz 55, 101, 112, 264

Utu 31, 165

Uzil → Cautha

Ügek 53

Varázsfuvola 159

varázsvessző (pálca, bot) 33, 62, 98,
164, 320, 272

varjú 106, 116, 142, 184, 188

vasárnap 38, 45, 51, 167, 248, 275, 291,

300, 307, 310, 314, 316

Versailles 9, 58, 81, 97

Vicilopocstli 11, 56, 82, 103, 112, 118,
144, 191, 256

Világügyelő Férfi 101, 130, 149, 155,
171, 281

villám 29, 95, 96, 98, 147, 148, 169,
176, 179, 180, 181, 226, 240, 252,
271, 272, 283, 301

Virakocsa 250

Visnu 96, 101, 120, 136, 144, 176, 179

Vivaszvat 54, 190

volada (volador) 48, 49, 160

Vurunsemu 136, 140

Zál 135

zenit 28, 34, 39, 48, 61, 62, 63, 78, 118,
167, 258

Zeusz 15, 21, 28, 29, 33, 34, 35, 55, 96,
99, 112, 114, 119, 123, 139, 169,
176, 177, 186, 189, 204–207, 209–
212, 218, 224–226, 232, 233, 235,
240, 247, 248, 251, 253, 254, 258,
271, 272, 281, 284

VÁLOGATOTT FORRÁSMUNKÁK

- AUGUET, ROLAND *Kegyellenség és civilizáció – A római játékok*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- BAKTAY ERVIN, DR.: *A csillagfejtés könyve*. Aquincum kiadás, Budapest, 1947.
- BAKTAY ERVIN, DR.: *Rámájana és Mahábhá-rata*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1960.
- BAKTAY ERVIN, DR.: *India művészete*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1963.
- BÁLINT SÁNDOR: *Ünnepi kalendárium I–II*. Szent István Társulat, Budapest, 1977.
- BÁLINT SÁNDOR: *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Szent István Társulat, Budapest, 1989.
- BERMANT, CHAIM AND WEITZMAN, MICHAEL: *Ebla – A Revelation in Archeology*. Times Books, New York 1979.
- BERZE NAGY JÁNOS, DR.: *Magyar népmese típusok I–II*. Baranya Megyei Tanács kiadása, Pécs, 1957.
- BERZE NAGY JÁNOS, DR.: *Nap és tükör – Néprajzi tanulmányok, gyűjtések*. Baranya Megyei Tanács kiadása, Pécs, 1982.
- BOSNYÁK SÁNDOR: *A moldvai magyarok hitvilága in: Folklor Archivum 12*. Szerk.: Hoppál Mihály. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 1980.
- BOSNYÁK SÁNDOR: *Meddig élt a „Napis-ten”? in: Művészet*, 1974. 9. sz.
- BRIGHT, JOHN: *Izráel története*. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1983.
- CHRISTINGER, RAYMOND: *La Mythologie du Soleil in: Le Grand Livre du Soleil*. Szerk.: Joseph Jobé. Edita – Denoël, Lausanne, 1973.
- DÖMÖTÖR TEKLA: *A népszokások költészete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.
- DUCROCQ, ALBERT: *Az anyag regénye*. Kosuth Könyvkiadó, Budapest, 1965.
- DUMÉZIL, GEORGES: *Mítosz és eposz – Tanulmányok*. Gondolat, Budapest, 1986.
- Edda – *Óészaki mitológikus és hős énekek*. Válogatta, szerkesztette, a nyersfordítást készítette N. BALOGH ANIKÓ, fordította TANDORI DEZSŐ. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- EINSTEIN, ALBERT: *A speciális és általános relativitás elmélete*. Gondolat, Budapest, 1967.
- ERDÉLYI ZSUZSANNA: *Hegyet hágéh, lőtőt lépéh – Archaikus népi imádságok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976.
- FIRDAUSZI: *Királyok könyve (Sáhnáme)*. Fordította DEVECSERI GÁBOR. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1959.
- FREUD, SIGMUND: *Mózes – Michelangelo Mózes*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- FUCHS, WALTER R.: *Mielőtt a Föld „mozgásba jött” (A természetismeret történetéből)*. Minerva, Budapest, 1978.
- GERLÓCZY GEDEON – NÉMETH LAJOS: *Csonváry- emlékkönyv*. Corvina Kiadó, Budapest, 1976.

- Gesta Romanorum*. Fordította HALLER JÁNOS 1695-ben. Magyar Helikon, Budapest, 1977.
- Gilgames – Agyagtáblák üzenete. Ékirásos akkád versek. Fordította RÁKOS SÁNDOR, válogatta és a jegyzeteket írta KOMORÓCZY GÉZA. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1966.
- GRANDPIERRE ATTILA: *Hogyan működik a Nap?* in: *Harmadik Szem*, 1992, 14. sz.
- GRAVES, ROBERT: *The White Goddess*. Farrar, Straus and Giroux, New York, 1966.
- GRAVES, ROBERT: – PATAI, RAPHAEL: *Héber mítoszok*. Gondolat, Budapest, 1969.
- GRAVES, ROBERT: *Görög mítoszok I–II*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1970.
- GYARMATI IMRE: *A Tejút elnevezései a török nyelvben* in: *Keletkutatás* 1992. Tavasz, Kőrösi Csoma Társaság kiadása.
- HAMVAS BÉLA: *Anthologia humana – Ötezer év bölcsessége*. Életünk Könyvek, Szombathely, 1990.
- HAHN ISTVÁN: *Naptári rendszerek és időszámítás*. Gondolat, Budapest, 1983.
- HÉDERVÁRI PÉTER: *Csillagunk: a Nap*. Magvető Kiadó, Budapest, 1980.
- HINNELS, JOHN R.: *Perzsa mitológia*. Corvina, Budapest, 1992.
- HOPPÁL MIHÁLY: *Gyerekiejlesztők – I* in: *Népi kultúra – Népi társadalom II–III*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
- HOYLE, FRED: *Stonehenge-től a modern kozmológiáig*. Magvető Kiadó, Budapest, 1978.
- IPOLYI ÁRNOld: *Magyar Mythologia*. Kiadta Heckenast Gusztáv, Pest, 1854.
- JANKOVICS MARCELL: *Erősz és erőé – Kaszt-rációs komplexus a tündérmesékben*. in: *Erősz a folklórban*. Szerk.: Hoppál Mihály és Szepes Erika. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.
- JANKOVICS MARCELL: *A fa mitológiája*. Csonkai Kiadóvállalat, Debrecen, 1991.
- JÓLESZ KÁROLY, dr.: *Zsidó hitéleti kislexikon*. Korona G.T., Budapest, 1987.
- KABAY LIZETT: *Természeti Ikonok*. in: *Zöld-övezet*, 1993. Tél
- KÁKOSY LÁSZLÓ: *Egyiptomi és antik csillaghit*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- KÁKOSY LÁSZLÓ: *Ré fiai*. Gondolat, Budapest, 1979.
- KÁKOSY LÁSZLÓ: *Fény és káosz – A kopt gnosztikus kódexek*. Gondolat, Budapest, 1984.
- Kalevala. Fordította NAGY KÁLMÁN. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.
- KALLÓS ZOLTÁN: *Balladák könyve*. Magyar Helikon, Budapest, 1973.
- KASSAM, SHIRAZ: *Egypt's Dazzling Sun*. in: *Forus*, 1993. October/December
- KERÉNYI KÁROLY: *Görög mitológia*. Gondolat, Budapest, 1977.
- KERMADEC, JEAN-MICHEL HUON DE: *The Way to Chinese Astrology*. Unwin Paperbacks, London, 1983.
- KOMORÓCZY GÉZA: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba – Az értelmiség felelőssége az ókori Keleten*. Századvég Kiadó, Budapest, 1992.
- KRUPP, EDWIN C., dr.: *Echoes of the Ancient Skies – The Astronomy of Lost Civilizations*. Harper & Row, New York, 1983.
- LÁSZLÓ GYULA: *A honfoglaló magyar nép élete*. Kolozsvár, 1944.
- LEONARDO DA VINCI: *A festészetről*. Corvina Kiadó, Budapest, 1973.
- LÉVI-STAUBS, CLAUDE: *Szomori trópusok*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973.
- MADANJEET SINGH: *The Sun in Myth and Art*. Thames and Hudson, London, 1993.
- MARTIN GYÖRGY: *Körtáncok, lánctáncok*. *Fegyvertánc, mutatványos szőlőtánc, haj-*

- dútánc in: *Magyar néptáncagyományok*. Szerk.: Lelkes Lajos. Zeneműkiadó, Budapest, 1980.
- Mitológiai Enciklopédia I-II.* Főszerkesztő: Sz. A. Tokarev. A magyar változat szerkesztője Hoppál Mihály. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988.
- NAGY OLGA: *Táltos és Pegazus*. Holnap Kiadó, Budapest, 1993.
- NÉMETH LAJOS: *Csontváry*. Corvina Kiadó, Budapest, 1964.
- OKLADNYIKOV, A.P. – MARTINOV, A.I.: *Szibériai sziklarajzok*. Corvina Kiadó, Budapest, 1983.
- OLÁH ANDOR, dr.: „Az idő a gazda mindeütt...” – *Népi természetismeret, időjósló megfigyelések és hiedelmek*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1986.
- PONORI THEWREWK AURÉL: *Csillagok a Bibliában*. Tertia Kiadó, Budapest, 1993.
- Popol Vuh – A maja-kincse indiánok szent könyve*. Fordította, jegyzetekkel ellátta és az utószót írta BOGLÁR LAJOS és KUCZKA PÉTER. Helikon Kiadó, Budapest, 1984.
- Reichel-DOLMATOFF, G.: *Astronomical Models of Social Behavior Among Some Indians of Colombia* in: *Ethnoastronomy and Archaeoastronomy in the American Tropics*. Szerk.: Anthony F. Aveni and Gary Urton, The New York Academy of Sciences, New York, 1982.
- RÓHEIM GÉZA: *A bűvös tükör*. Magvető Kiadó, Budapest, 1984.
- RÓHEIM GÉZA *Magyar és vogul mitológia* in: *Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.
- RÖHRICH, LUTZ, dr.: *Le Folklore du Soleil* in: *Le Grand Livre du Soleil*. Szerk.: Joseph Jobé. Editat – Denoël, Lausanne, 1973.
- SAGAN, CARL: *Az Éden sárkányai – Tünődések az emberi intelligencia evolúciójáról*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- SANTILLANA, GIORGIO DE – DECHEND, HERTHA VON: *Hamlet's Mill – An Essay on Myth and the Frame of Time*. Gambit, Ipswich, 1969. Magyar nyelvű kiadás: *Hamlet malma*. Pontifex Kiadó, 1995.
- SATORI BHANTE, BHIKKHU: *A szintoizmus*. Gondolat, Budapest, 1990.
- SPEIDEL, MICHAEL P.: *Mithras-Orion – Greek Hero and Roman Army God*. E. J. Brill, Leiden, 1980.
- Szent Biblia*. Fordította KÁROLI GÁSPÁR. Bibliatársulat, é.n.
- SZONDI LIPÓT: *Káin, a törvénszegő – Mózes, a törvényalkotó*. Gondolat, Budapest, 1987.
- THOMSON, GEORGE: *Az első filozófusok*. Kosuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- TOROCZKAI-WIGAND EDE: *Óreg csillagok*. Táltos kiadása, Budapest, 1916.
- TOVAR, JUAN DE: *Aztlék krónika*. Helikon Kiadó, Budapest, 1986.
- A törzsek származásáról avagy a Kincsesbarlang*. Fordította ORMOS ISTVÁN. Helikon Kiadó, Budapest, 1985.
- VALKAY ERZSÉBET: *Órszem, létrás életfa, szárnyas Napkorong*, in: *Művészet*, 1976. 10. sz.
- VAEGYAS LAJOS: *A regösének problémájának újabb, zenei megközelítése*. in: *Ethnographia*, 1979. 2. sz.
- A világirodalom legszebb versei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1966.
- VORAGINE, JACOBUS DE: *Legenda Aurea*. Helikon Kiadó, Budapest, 1990.
- WATERS, FRANK: *Book of the Hopi*. Penguin Books, New York, 1977.
- The Zohar I-IV*. Translated by HARRY SPERLING & MAURICE SIMON. The Soncino Press, London – Jerusalem – New York, 1978.

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	5	A ZODIÁKUS HŐSE	203
VILÁGOS MINT A NAP	7	SOLI DEO GLORIA	243
A NAGY KIJELÖLŐ	23	Egy az Isten	245
A rend támaszai	24	Ahol a Nap volt a teremtmény isten	255
Naptári rendszerek	37	Az Aton-vallás	259
A Nap nevében!	52	Monoteizmus az ókori	
Az idő templomai	61	Egyiptomban	259
Napvárosok	81	Az Aton-vallás és a	
A Nap égi háza	84	zsidó monoteizmus	266
„...ÉKES, SZÉPSÉGES Ő,		Az Ószövetség isteni Napja	275
TÜNDÖKLETES...”	89	Krisztus és a pogánynapistenek	279
Kör, négyszög, háromszög	90	„A Nap, az Isten őszencége”	298
Tűz, levegő, föld, víz	95	Az ünnepek fényszimbolikája	307
„Világ világa, virágnak virága”	102	Naiv kozmológia	320
Aranypikkely, aranyagancs,		„MINDEN EGÉSZ ELTÖRÖTT”	325
aranytoll	106	Festett Napok	330
„Ecce homo”	137	NAPMUTATÓ	337
Nap ihlette találmányok	158	VÁLOGATOTT	
Minden testnek útja	173	FORRÁSMUNKÁK	347
„Nem az a Nap süt az égen”	183		
Nap és tükör	193		

